

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO - UMANE
DIN CRAIOVA „C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR”**

Coordonatori:

Anca CEAUȘESCU Ileana CIOAREC Georgeta GHIONEA

***COMUNITĂȚI UMANE, MODERNIZARE
ȘI IDENTITATE ROMÂNEASCĂ***

**Conferința anuală a Institutului de Cercetări
Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolaescu-Plopșor”,
20-21 octombrie 2022**

Comitetul științific

Acad. **Victor SPINEI** (Academia Română)

Acad. **Dorina-Elena RUSU** (Academia Română)

Prof. univ. dr. **Nicolas QUELOZ** (Universitatea din Fribourg, Elveția)

Prof. univ. dr. **Robert LAUER** (Universitatea din Oklahoma)

Prof. univ. dr. **Cezar AVRAM** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”)

Prof. univ. dr. **Elena PÎRVU** (Universitatea din Craiova)

CS I, dr. **Gheorghe DĂNIȘOR** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”)

CS I, dr. **Ion MILITARU** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”)

Prof. univ. dr. **Lucian SĂULEANU** (Universitatea din Craiova)

Prof. univ. dr. **Diana DĂNIȘOR** (Universitatea din Craiova)

Referenți științifici

Cercet. șt. II, dr. **Iustina NICA (BURCI)** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”)

Cercet. șt. II, dr. **Simona LAZĂR** (Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”)

Traducere:

Ramona CHIRIBUȚĂ

Volumul este publicat în cadrul proiectului de cercetare nr. 251/2021 încheiat între Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu – Plopșor” al Academiei Române și Asociația „Centrul de Studii și Cercetări de Drept Privat Ion Dogaru” din cadrul Universității din Craiova, coordonator proiect: prof. univ. dr. Sevastian Cercel, responsabili: c.s. III. dr. Anca Ceașescu, c.s. III dr. Georgeta Ghionea, c.s. III dr. Ileana Cioarec.

Responsabilitatea pentru conținutul studiilor aparține în exclusivitate autorilor textelor.

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO - UMANE
DIN CRAIOVA „C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR”**

Coordonatori:

Anca CEAUȘESCU Ileana CIOAREC Georgeta GHIONEA

***COMUNITĂȚI UMANE, MODERNIZARE
ȘI IDENTITATE ROMÂNEASCĂ***

**Conferința anuală a Institutului de Cercetări
Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolaescu-Plopșor”,
20-21 octombrie 2022**



Redactor: Mirela Ivan Nobel
Tehnoredactare: Adriana Andreiaș
Coperta: Dan Iulian Mărgărit

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Comunități umane, modernizare și identitate românească : Conferința

anuală a Institutului de Cercetări Socio-Umane "C.S. Nicolăescu-

Ploșor" din Craiova, 20-21 octombrie 2022 / coord.: Anca Ceașescu,

Ileana Cioarec, Georgeta Ghionea. - Târgoviște : Cetatea de scaun, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-537-644-1

- I. Ceașescu, Anca (coord.)
- II. Cioarec, Ileana (coord.)
- III. Ghionea, Georgeta (coord.)

94

902

39

Toate drepturile de reproducere, integral sau parțial, prin orice mijloace, inclusiv stocarea neautorizată în sisteme de căutare sunt rezervate. Reproducerea se poate face doar cu acordul scris al editurii, cu excepția unor scurte pasaje care pot constitui obiectul recenziilor și prezentărilor.

ISBN 978-606-537-644-1

Copyright Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2023

email: editura@cetateadescaun.ro www.cetateadescaun.ro

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	7
STUDII DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE.....	9
Simona LAZĂR, Obiecte de podoabă feminine de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite în Oltenia	11
Marin COJOC, Originea etnică a unor soldați și cetățeni din Imperiul Roman menționată în inscripțiile din secolele III-V d. Chr	25
Laurențiu RADU, Aspecte privind relațiile internaționale ale Țării Românești în vremea lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714)	40
Radu Ștefan VERGATTI, Ion C. Brătianu și revoluția din 1848 în Valahia.....	55
Tudor RĂȚOI, Ada Kaleh – ostrovul mitologic: 50 de ani de la dispariție	69
Jeana PĂTRU, Contribuții la biografia familiei Poroineanu.....	91
Narcisa Maria MITU, Antreprenori și afaceri din Craiova interbelică.....	106
Ion-Leone GAVRILĂ-CIOBOTEA, O încercare de rescriere a istoriei PCdR. Apariția partidului comunist din România (8 mai 1921)	121
PERSPECTIVE JURIDICE ȘI REALITĂȚI (INTER)NAȚIONALE.....	131
Diana DĂNIȘOR, Metafora juridică, imagine a realității sau creatoare de realități?	133
Gheorghe DĂNIȘOR, Determinarea conceptului de justiție în filosofia lui Kant	148
Anca Ileana DUȘCĂ, Schimbările climatice – axiomă sau temă de continuă dezbateră?	158
Mariana COJOC, Marian COJOC, dentitate regională. Rolul Organizației de Cooperare Economică la Marea Neagră în consolidarea guvernanței regionale	174
Petre OPRIȘ, Colaborarea autorităților române cu compania franceză „Sorice” și calitatea produselor chimice românești vândute în Republica Federală Germania (1955)	182
ELEMENTE DE IDENTITATE ROMÂNEASCĂ	201
Ela COSMA, Două testamente și doi testatori: Avram Iancu (Câmpeni, 20 decembrie 1850) și tatăl său, Alesandru Iancu (Vidra de Sus, 26 iunie 1855)	203

Ion MILITARU , <i>Artistul și revoluția (Alec Russo)</i>	231
Loredana-Maria ILIN-GROZOIU , <i>Elemente de medicină populară în scrierile medicilor români din secolul al XIX-lea și prima jumătate a veacului următor</i>	261
Ileana CIOAREC , <i>Cula de la Borăscu, județul Gorj</i>	273
Silviu-Gabriel LOHON , <i>Gastronomia în comunism sau centralizarea gustului: deficiențe, degradare și conservare</i>	281
FEMEIA ÎNTRE TRADIȚIE ȘI MODERNITATE	293
Oana Andreia SAMBRIAN , <i>Women in Power in 16th Century Transylvania. Case Study: Isabella Jagiellon</i>	295
A Robert LAUER , “Feminine Ingenuity and Equity in Early Modern Spain: The <i>Romancero</i> Tradition, Lope de Vega’s <i>In Love But Discreet</i> , and Maria de Zayas’ <i>Aminta Deceived and Honor’s Revenge</i> ”	304
Cristina GUDIN , <i>Contribuția școlii la emanciparea femeii în epoca modernă</i>	319
Georgeta FODOR , <i>Aspects Concerning the Gender Stereotypes Reflected in the Journals of the Second Half of the Nineteenth Century...</i>	340
Anemari Monica NEGRU , <i>Pagini din istoria mișcării feministe interbelice în Oltenia</i>	357
Cristina BOȚOGHINĂ , <i>Ipostaze ale căsătoriei și divorțului în neamul Golescu (sec. XIX-XX)</i>	378
Nina Florentina CRISTEA , <i>Moda feminină în comunism, între eleganță și șablonul partidului</i>	401
Roxana DECA , <i>The Evolution of Woman`s Status from the Role Within the Traditional Family (for Instance in Performing Ritual Calendar Customs) to Urban Mentalities</i>	423
Gabriela BOANGIU , <i>The woman – Main Actor in Romanian Rituals</i>	433
Iustina NICA (BURCI) , <i>The Matronymics in the System of the Romanian Antroponymy. The History of the Denominations</i>	446

CUVÂNT ÎNAINTE

Cu o tematică axată pe cercetarea bogatului tezaur arheologic, istoric, filologic, lingvistic, juridic, etnografic din țara noastră, precum și din regiunile geografice învecinate, volumul de față este rezultatul conferinței naționale a Institutului de Cercetări Socio-Umaned în Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române, organizată în 20-21 octombrie 2022. Aflată la cea de-a treia ediție, manifestarea științifică este un reper cultural care vorbește despre perseverența preocupare a institutelor de cercetare din sistemul Academiei Române, de a consolida tradiția unor astfel de întâlniri științifice.

Conferințele, simpoziioanele, workshopurile, lansările de carte sunt o tradiție a institutelor de cercetare socio-umană și nu sunt simple pasiuni pe care cei angrenați le au la îndemână. Explicația acestor întâlniri derivă din rolul, misiunea și obiectivele pe care Academia Română și le-a asumat, acelea de consacrare a învățământului și educației naționale, de ocrotire și cultivare a limbii române, de conservare și valorificare a patrimoniului material și imaterial, de analiză a problemelor fundamentale ale societății românești. Manifestarea reprezintă, așadar, nu numai un eveniment științific de tradiție, ci mai ales o exprimare a deschiderii spre universități, biblioteci, arhive, muzee locale și nu numai, invitate să se familiarizeze cu preocupările și realizările științifice ale Institutului craiovean și să colaboreze mai strâns pentru beneficiul local, regional sau național, în domeniile în care au dovedit că au expertiză, cercetătorii institutului.

Volumul de față reprezintă rodul muncii cercetătorilor, cadrelor universitare, arhiviștilor, muzeografilor, doctoranzilor din cadrul unor instituții culturale de prestigiu din Oltenia, și nu numai. Structurat pe patru capitole: *Studii de arheologie și istorie*, *Perspective juridice și realități (inter)naționale*, *Elemente de identitate românească*, *Femeia între tradiție și modernitate*, lucrarea abordează tematici complexe.

Prezentarea unor obiecte de podoabă folosite de femei și descoperite în Oltenia și zonele învecinate, la sfârșitul epocii bronzului, precum și a originii etnice a unor soldați și cetățeni din Imperiul Roman menționată în inscripțiile din secolele III-V d. Chr. este continuată cu diverse teme de istorie precum: istoria unor localități, pornind de la primele urme de locuire până în perioada actuală, prezentarea unor antreprenori care au dezvoltat afaceri individuale în

orașul Craiova, în perioada interbelică, precum și o încercare de rescriere a istoriei PCdR.

Materialele din capitolul al doilea al lucrării, cu privire la perspectivele juridice și realitățile (inter)naționale se constituie într-o cercetare exploratorie inovatoare și ne propun o abordare integrată, inter și transdisciplinară a unor teme complexe, intens dezbătute, precum: *metafora juridică și conceptul de justiție în filosofia lui Kant*. Totodată, sunt abordate rolul Organizației de Cooperare Economică la Marea Neagră în consolidarea guvernantei regionale, precum și schimbările climatice cauzate de încălzirea globală generată de emisiile antropice de gaze cu efect de seră (GES), una dintre marile provocări de mediu ale vremurilor noastre.

În capitolul al treilea al lucrării sunt supuse atenției două testamente și doi testatori: Avram Iancu (Câmpeni, 20 decembrie 1850) și tatăl său, Alesandru Iancu (Vidra de Sus, 26 iunie 1855), sunt abordate preocupările medicilor practicieni și teoreticieni din secolul al XIX-lea și prima jumătate a veacului următor, iar pe baza documentelor de arhivă a fost elaborat articolul despre arhitectura construcțiilor boierești din secolul al XVIII-lea.

Articole selectate pentru capitolul al patrulea al lucrării aduc în prim plan o temă nouă, *Femeia între tradiție și modernitate*, un subiect pentru care există multiple perspective de abordare - lingvistică, economică, socială, filantropică, demografică - care nu pot avea în istoriografia română decât efecte pozitive. În absența unui inventar exhaustiv al problematicii, autorii ne propun un dialog asupra surselor istorice, metodelor și tehnicilor de analiză care au în prim plan femeile, atât în ipostază publică, cât și privată. Studiile sunt concentrate în jurul a cinci axe tematice: surse relevante pentru o istorie a femeii; obiceiuri și tradiții; statutul și rolul femeii între public și privat; educația tinerelor; figuri feminine emblematice.

Prin cele 28 de articole și studii științifice, volumul reprezintă o valoroasă contribuție la cunoașterea și clarificarea numeroaselor aspecte privitoare la existența și continuitatea comunităților umane în sud-vestul României. De asemenea, lucrarea reușește să redea, cu o deosebită acuratețe, o imagine de ansamblu asupra multor provocări și realități sociale.

Acad. Dorina-Elena Rusu

STUDII DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE

OBIECTE DE PODOABĂ FEMININE DE LA SFÂRȘITUL EPOCII BRONZULUI ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI DESCOPERITE ÎN OLTENIA

Simona LAZĂR*

Abstract: *In Oltenia and the neighboring areas, at the end of the Bronze Age, we find various objects of adornment used by women, of which we must pay special attention to bracelets, decorative needles, fibulas and loop rings. The area that is the object of our study is not particularly notable for a wealth of metal object discoveries, especially if we compare the situation here with that of other areas, such as Transylvania or the lands of the Middle Danube basin. On the other hand, however, the typological variety of the pieces discovered in the present area suggestively presents us with a complex image. It is necessary to specify that pieces of jewelry have been found in a variety of archaeological complexes: isolated discoveries, settlements, tombs, bronze deposits.*

Key words: *Late Bronze Age, Oltenia, bracelets, fibulas, decorative needles.*

La sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, în Oltenia și zonele învecinate, au fost confecționate mai multe tipuri de obiecte de podoabă, dintre care o atenție deosebită trebuie să acordăm brățărilor, acelor, fibulelor și inelelor de buclă. În partea superioară a bazinului Dunării de Jos, interferează influențe exercitate din direcții diferite, recepționate de comunitățile existente în secolele XIV-XI a. Chr, care contribuie la nota de originalitate a manifestărilor culturii materiale.

Obiectele de podoabă au fost descoperite: în perimetrul așezărilor, în inventarul mormintelor de înhumație sau de incineratie, dar și în contextul depozitelor de bronzuri unde erau însoțite de alte tipuri de obiecte de metal.

Metalurgia bronzurilor presupunea utilizarea unor procese tehnologice specifice. Una din tehnicile de obținere a acestor obiecte este metoda numită „cire perdué” (ceara pierdută). Metalul fluid era turnat în matrițele de ceară sau lut. După ce se răceau, formele erau sparte dând la iveală obiectul de bronz din interior (Figura nr. 1). Un alt procedeu tehnologic presupunea turnarea în tipare bivalve, care permiteau extragerea obiectelor după răcirea metalului prin separarea celor două tipare. În acest caz tiparul putea fi reutilizat ulterior. De cele mai multe ori piesele astfel obținute erau finisate. Se mai practica și modelarea metalului prin batere.

* Cercet. șt. II, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române; e-mail: simonalazar@ymail.com.

Categoria de obiecte de podoabă cea mai numeroasă o constituie brățărilor, care în preistorie erau purtate atât de femei cât și de bărbați.

Brățărilor, în perioada de care ne ocupăm, la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, erau cel mai des lucrate din bronz. Unele dintre ele erau confecționate din sârmă de bronz cu secțiunea rotundă sau ovală aveau capetele desfăcute și subțiate, cum este fragmentul din necropola de tip Gârla Mare de la Balta Verde¹, sau cele de la Moldova Veche². Se mai cunoaște și tipul de brățară cu secțiunea plan-convexă, cum sunt cele două fragmente găsite în două morminte diferite din necropola de la Cârna³, asemănătoare cu alte piese fragmentare găsite tot în morminte la Moldova Veche⁴ și datate de Mircea Petrescu Dîmbovița la sfârșitul epocii bronzului, respectiv Br. D. Majoritatea brățărilor sunt decorate cu motive gravate.

Tipul de brățară lucrat din bară plată de bronz, cu capetele desfăcute și subțiate, ornamentat cu nervuri reliefate, dispuse orizontal, este întâlnit la Ostrovu Mare⁵, într-o descoperire mai veche, dar și într-un mormânt de incinerare din necropola de la Vrșac⁶. Acest tip se încadrează într-un interval de timp cuprins între bronzul mijlociu și începutul epocii fierului.

Brățări lucrate din bară de bronz cu secțiunea rombică, cu capete desfăcute și subțiate, care pot fi simple, sau decorate cu grupuri de linii, precum cea găsită la Balta Verde, în necropola de tip Gârla Mare, sunt prezente pe o arie mare în zona Dunării, care cuprinde necropola de la Belgrad - „Karaburma”⁷ și așezarea de la Gomolava în Serbia, dar și situri din Ungaria și Slovenia⁸.

La Gubauca⁹, jud. Dolj, în așezările Verbicioara, unde s-au efectuat sondaje la jumătatea secolului trecut, au fost găsite două brățări de aur ce au fost datate la

¹ D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în „Materiale și cercetări arheologice” 2, 1956, p. 251 - 490., pl. 39/3.

² M. Petrescu Dîmbovița, *Der Arm-und Beinschmuck in Rumänien, Prähistorische Bronzefunde*, X, 4, Stuttgart, 1998, pl. 98/1260-1261.

³ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, 1961, pl. 168/6,7.

⁴ M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, p. 139-140, 166-168, pl. 117/1572, 145/1964, 146/1980.

⁵ D. Berciu, *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu Severin*, în „Materiale și cercetări arheologice”, 1, 1953, p. 625, fig. 14/4, pl. 35/9.

⁶ R. Rašajski, *Starinar*, 39, 1988, 21, 25, nr. 46, fig. 46; S. Hansen, *Studien zu den Metaldeponierungen während der älteren UFZ zwischen Rhonetal und Karpatenbeken*, UPA, 21, 2, 1994, p. 574, nr. 334.

⁷ J. Todorović, *Praistoriska Karaburma II*, Beograd, 1977, p. 139.

⁸ M. Șandor Chicideanu, *Cultura Žuto-Brdo Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea mijlocie și inferioară*, Cluj, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 152.

⁹ D. Berciu și colaboratori, *Șantierul arheologic Verbicioara*, în SCIV, 2, 1951, p. 243; S. Lazăr, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Dolj*, în „Arhivele Olteniei”, SN, 14, 1999, p. 29.

sfârșitul epocii bronzului¹⁰. Brățărilor din necropola de la Hinova¹¹ au analogii în depozitul de la Cornuțel¹², județul Caraș-Severin, dar și în depozitul de la Șpălnaca.

Mai multe brățări de bronz de diferite tipuri au fost identificate în depozitul de la Sacoți, com. Slătioara, jud. Vâlcea (Figura nr. II), descoperit în anul 1959. Aici s-a găsit o brățară de tip *saltaleone*, 31 de brățări, din care două cu secțiunea planconvexă decorate cu motive gravate din benzi unghiulare alternând cu altele verticale, șase lucrate din bară de bronz cu secțiunea rotundă, decorate cu motive gravate din benzi orizontale, alternând în trei cazuri cu motive în forma de X sau unghiulare, alte 15 brățări erau nedecorate, acestora adăugându-se și opt plurispirale.

Alături de brățări au mai fost descoperite alte obiecte de podoabă, cum ar fi două fragmente de centură sau brățară apărătoare, un tub de tablă decorat, o fibulă în formă de arcuș de vioară, de tip Peschiera, un fragment de colier.

Depozitul mai conținea unelte și arme de bronz: cinci celturi, cinci seceri, un fragment de cuțit și un altul probabil de lamă de ferăstrău, o sulă îndoită, două vârfuri de lance, dar și o bucată de bronz brut¹³.

În lucrarea noastră analizăm brățărilor în primul rând din punctul de vedere al funcției de podoabă. Observăm cu această ocazie că ele se găsesc în morminte, așezări, dar și depozite de bronzuri. În ceea ce privește depozitele de bronzuri remarcăm și faptul că unele sunt constituite majoritar sau exclusiv din brățări. Acestea se concentrează pe o arie relativ restrânsă în nordul Serbiei (numai în zona Požarevac s-au descoperit patru astfel de depozite) și pe Dunăre (la intrarea în Clisură și la Orșova).

Acele decorative sunt o altă categorie de obiecte de podoabă întâlnite pe tot parcursul epocii bronzului și în epoca fierului.

În Oltenia ace cu cap sferic, de tip *Kugelkopfnadel*, au fost descoperite unul în zona Cladova¹⁴, iar alte două la Ostrovu Mare¹⁵. Piese similare au mai fost întâlnite la Cruceni și în aria Otomani, dar sunt prezente începând din Bronzul mijlociu (Br Az și B), până la sfârșitul epocii bronzului. Un ac de acest tip a fost descoperit și într-o

¹⁰ D. Berciu și colab., *op. cit.*; G. Crăciunescu, *Cultura Verbicioara în nord-vestul Olteniei*, Craiova, Editura Universitaria 2004, p. 84.

¹¹ M. Davidescu, A. Vulpe, *The urnfield in Hinova, Mehedinți county*, în *Dacia NS*, 54, 2010, pp. 43-95.

¹² M. Petrescu Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, Editura Academiei, 1977, p. 55, pl. 35/1-8

¹³ I. Nania, S. Holtei, *Depozitul de bronzuri de la Sacoți-Slătioara, județul Vâlcea, Buridava, 1972*, p. 173; M. Petrescu Dimbovița, *op. cit.*, p. 120, fig. 281-283; I. Stratan, A. Vulpe, *Der Hügel von Susani, Prähistorische Zeitschrift*, 52, 1977, II, pp. 28-66; Gh. Petre Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei, Râmnicu Vâlcea*, Editura Petras, 1995, p. 64.

¹⁴ D. Berciu, *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu Severin*, în „Materiale și cercetări arheologice”, 1, 1953, pp. 589-691.

¹⁵ Idem, *op. cit.*, p. 623.

locuință la Ghidici¹⁶, jud Dolj (Figura nr. IV). De asemenea, la Hinova în mormântul nr. 45, a fost găsit un ac de tip *Kugelkopfnadel*, cu analogii în Serbia, la Topolnica și Gradac¹⁷, aceste piese fiind relativ numeroase în zonele învecinate, ele datând din perioada *Urnenfelderzeit* timpurie, respectiv (Br D/Ha A)¹⁸.

În vestul ariei noastre de studiu au fost descoperite și ace cu capul în formă de cui, *Nagelkopfnadel* (cunoscute și sub numele de *Scheibenkopfnadel*). Astfel de piese s-au găsit în zona Orșovei (la Moldova Veche)¹⁹ și la Periam²⁰, jud. Timiș, iar la sud de Dunăre la Balej²¹ și Vatin²², unde au fost datate în perioada Br. C2-D.

În Oltenia, a fost identificat și un ac de tip *Hülsekopfnadel* numit și ac cu capul în formă de păstaie. Acesta a fost găsit la Gârla Mare, județul Mehedinți, între km fluviali 839-840 și era lucrat din sârmă de bronz cu secțiunea rectangulară²³.

Acele de tipul *Rollenkopfnadel*, numite și ace cu capul răsucit, au fost găsite în zona de care ne ocupăm la Portărești²⁴, județul Dolj, în incinta cetății hallstattiene timpurii (Figura nr. V/a), precum și la Ocele Mari, Cărpiniș²⁵, jud. Vâlcea (un ac întreg și unul fragmentar). La sudul Dunării piese similare s-au descoperit în așezarea de la Balej²⁶, Bulgaria și cea de la Mala Vrbica-Livade²⁷. Ace de acest tip au mai fost găsite în aria culturii Noua și în depozitele de la Uioara, județul Alba, Gușterița, județul Sibiu sau Gad, județul Timiș, depozite din perioada Ha. A²⁸. Acest tip de ace sunt atestate pe o perioadă lungă de timp, începând din eneolitic până în prima epocă a fierului.

¹⁶ S. Lazăr, *Piese de metal descoperite în locuințele de la Ghidici*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 33, 2019, pp. 7-16.

¹⁷ R. Vasić, *Die Nadeln im Zentralbalkan*, Prähistorische Bronzefunde XIII, 11, Stuttgart, 2003, p. 55 urm și tabelul final.

¹⁸ J. Říhový le încadrează în categoriile *Spindelkopf* sau *Zwiebelkopfnadeln*, ele regăsindu-se până mai târziu în Ha B, (tipul Rohod-Szentes), *Die Nadel in Westungarn*, Prähistorische Bronzefunde XIII, 10, München, 1983, p. 23, pl. 31-34A).

¹⁹ D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 128 urm, fig. 56.

²⁰ *Ibidem*, pl. 56/5.

²¹ E. N. Cernyh, *Gornoe delo i metallurgija v drevnejšrj Bolgarii*, Sofia, 1978, fig. 66/14-15.

²² B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, Bonn, 1976, pl. 15/25.

²³ Catalogul expoziției *Sfârșitul epocii bronzului în sud-vestul României. Cultura Gârla Mare*, Sibiu, 7-30 iunie 2007, Craiova, p. 42, nr. 122.

²⁴ C. M. Tătulea, *Cercetări în așezarea hallstattiană timpurie de la Portărești, județul Dolj*, în „Thraco-Dacica”, 3, 1982, p. 126.

²⁵ Gh. Petre Govora, *O preistorie a nord estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea, Editura Petras, 1995, p. 55, pl. 7/3.

²⁶ E. N. Cernyh, *op. cit.*, fig. 66/14-15.

²⁷ M. Șandor Chicideanu, *op. cit.*, p. 151.

²⁸ M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, pp. 253-254, pl. 164-165.

În sfârșit, la Verbicioara a fost semnalată prezența unui ac de tip cipriot (*Schleifennadel*) în inventarul unui mormânt cu scheletul în poziție chircită²⁹. Pare probabilă datarea acestei descoperiri la sfârșitul epocii bronzului, în perioada contemporană siturilor de tip Noua (morminte și „cenușare”), în cadrul cărora astfel de piese sunt destul de frecvente.

În ciuda diversității formale a acestor descoperiri, toate tipurile prezente în aria de studiu au o durată de utilizare foarte lungă și se încadrează aproximativ pe întreaga perioadă a epocii bronzului și începutul epocii fierului.

Tot la această categorie de piese de podoabă trebuie să amintim și forma de turnare găsită pe Insula Banului, județul Mehedinți³⁰ (Figura nr. V/b). Acului care ar rezulta din turnarea în această formă nu i s-au găsit însă analogii directe. Arheologul german B. Hänsel consideră că forma de turnare pare a sugera o apropiere de acele de tip *Zwibelkopfnadel*³¹ (ace cu capul în formă de ceapă). Autorul sugerează o analogie cu un ac din depozitul de la Topolnița (Serbia), depozit care conține o spadă de tip *Rigsee* și este datat în Br. D sau Ha. A.

Fibulele descoperite la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, fac parte dintre obiectele de bronz destul de variate din punct de vedere tipologic, ele fiind folosite la prinderea veșmintelor. În Oltenia au fost găsite câteva piese, dintre care o primă categorie ar fi cele în forma arcușului de vioară (*en violon*) sau de tip *Violinbogenfibel*, cunoscute în literatura de specialitate și sub denumirea fibule de tip „Peschiera”. Acestui tip îi aparține fibula din depozitul de la Sacoți (Figura nr. II) și cea, probabil provenind tot dintr-un depozit, de la Moldova Veche (Figura nr. VI). Se cunoaște faptul că tipul respectiv, cu variantele sale, este larg răspândit de-a lungul Dunării și în Serbia. Datarea acestor fibule cuprinde în general intervalul dintre secolele XIII-XI a. Chr.

Un alt tip de fibulă, reprezentat în Oltenia și Banat, este întâlnit la Orlea (Figura nr. III/5) și la Liubcova-„Țiglarie”. Acesta are arcul lățit, în formă de placă ovală (*Blattbügelfibel*). Un exemplar foarte apropiat celui de la Orlea, a fost găsit la Krčedin și la Mala Vrbica în Serbia. Fibulele de tip Orlea sunt atestate și în sudul Peninsulei Balcanice, fiind descoperite în contexte databile în LH III C (secolul al XII-lea a. Chr.)³².

²⁹D. Berciu, *Die Verbicioara Kultur, Die Verbicioara Kultur*, în *Dacia*, NS, 5, 1961, p. 146, fig. 16, 1.

³⁰S. Morinz, P. Roman, *Un grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României*, în *SCIV* 20, 1969, 3, pp. 383-423.

³¹B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, Bonn, 1976.

³²T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, *Prähistorische Bronzefunde*, XIV, 6, München, 1983, p. 25 urm.

Trebuie să precizăm faptul că cele mai multe exemplare din această categorie de artefacte provin din descoperiri izolate sau din depozite.

Inelele de buclă lucrate din bronz apar cel mai frecvent în descoperiri din perioada mijlocie și târzie a epocii bronzului și erau purtate cel mai probabil în păr.

În Oltenia au fost descoperite la Gruia³³, Ostrovu Mare³⁴, jud. Mehedinți, Plosca-Cabana de metal³⁵ și în necropola de la Cârna jud. Dolj³⁶.

O piesă lucrată din aur a fost descoperit la Bălteni³⁷, județul Gorj. Un inel de buclă lucrat din aur a fost descoperit și la Verbicioara, în apropierea șanțului de apărare și a fost datat la sfârșitul epocii bronzului³⁸. Trebuie precizat că tot din aur sunt și cele 11 piese amintite de la Ostrovu Mare³⁹, precum și inelul de buclă de la Velika Vrbica⁴⁰, Serbia.

Așa cum se poate observa, în acest articol am prezentat piese de podoabă cele mai multe confecționate din bronz, datând de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului. Trebuie precizat că în această perioadă, în Oltenia și arealul înconjurător au fost descoperite și obiecte de podoabă din aur. Unele dintre ele au fost deja amintite succint, dar acestea împreună cu altele, cum ar fi tezaurul de la Hinova⁴¹, județul Mehedinți vor fi analizate pe larg într-un alt material.

Sub aspectul cronologiei precizăm că majoritatea pieselor analizate aparțin perioadei finale a epocii bronzului (Bz. D) și începutului primei epoci a fierului (Ha. A), interval de timp caracterizat de maxima dezvoltare a metalurgiei bronzului și apariția primelor obiecte de fier în sud-vestul României și în zonele învecinate.

Cu privire la simbolistica obiectelor de podoabă, trebuie precizat că principalul rol era cel reprezentare a statutului social, semnificația acestora fiind legată, în fiecare epocă, de modul în care mentalul colectiv valorizează și codifică aspectele legate de aceste practici.

³³ G. Crăciunescu, *L'Âge du Bronze moyen et final au nord du Danube, à l'est des Portes des Fer*, în Rumänisch-Jugoslawische Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores. Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores, 1998, p. 118, pl. 15/3.

³⁴ D. Popescu, V. Popescu, *Asupra tezaurului de la Ostrovul Mare*, în SCIV, 6, 1955, 3-4, fig. 3.

³⁵ M. Șandor-Chicideanu, *Cultura Žuto-Brdo Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea mijlocie și inferioară*, Cluj, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 146.

³⁶ V. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, Editura Academiei, 1961.

³⁷ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 287, nr. 3; D. Bondoc, *Tezaurul Muzeului Olteniei Craiova. Antichitatea*, Craiova, 2007, p. 7.

³⁸ D. Berciu, *Die Verbicioara Kultur*, în *Dacia*, NS, 5, 1961, pp. 123-161.

³⁹ D. Popescu, V. Popescu, *op. cit.* pp. 865-881.

⁴⁰ D. Garašanin, *Katalog Metala*, Beograd, 1954, p. 10; H. Müller Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, IV/2, München, 1980, p. 805, III, pl. 296/C.

⁴¹ M. Daviadescu, *Un tezaur de podoabe tracice descoperite la Hinova - Mehedinți*, în *Thraco-Dacica*, II, 1981, pp. 7-22.

În același timp este evident că acestea îndeplineau și funcții în cazul relațiilor intertribale. Ne referim la cele de tip „dar contra dar”⁴² însă este cunoscut faptul că obiectele de bronz aveau un rol important și în cadrul schimburilor de bunuri, chiar și la mare distanță⁴³.

Prin analogie cu situațiile evidențiate de antropologia culturală putem presupune că piesele de bronz au jucat un rol activ în practicile legate de riturile de trecere.



5

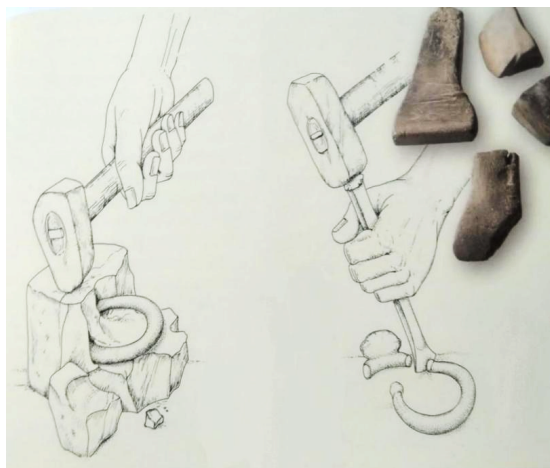


Fig. 1. Metoda de turnare a obiectelor de bronz „cire perdue”
(după Bronzezeit. Die Lausitz vor 3000 Jahren, 2007)

⁴² M. Mauss, *Eseu despre dar*, Iași, Editura Institutul European, 1993 pp. 40-44.

⁴³ S. Lazăr, *Structuri sociale și identități etnice în epoca metalelor în sud-estul Europei*, Swedish Journal of Romanian Studies, vol 4, 1/2021, pp. 126-140.

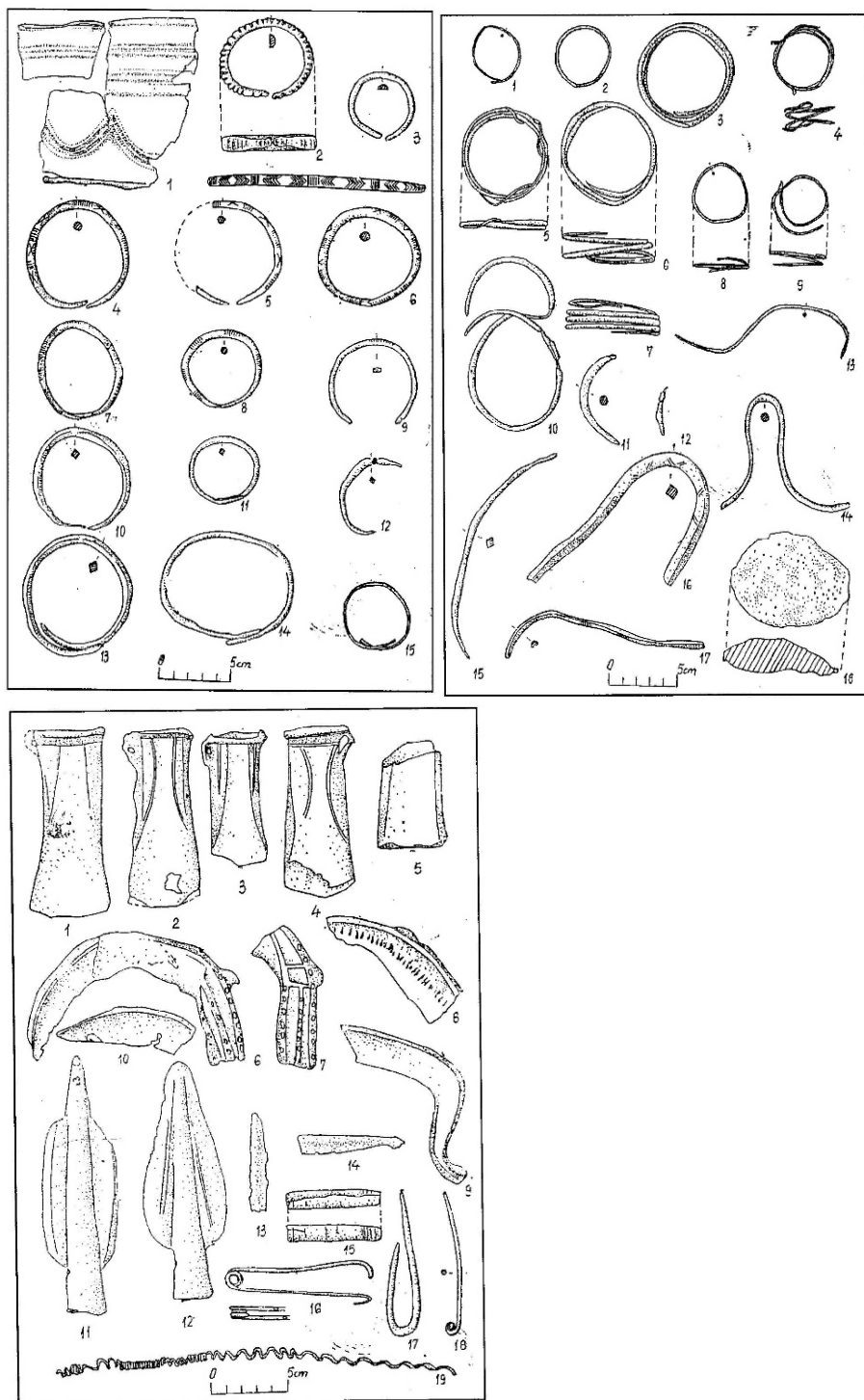


Fig. 2. Depozitul de la Sacoți, jud. Vâlcea
(după M. Petrescu Dîmbovița)

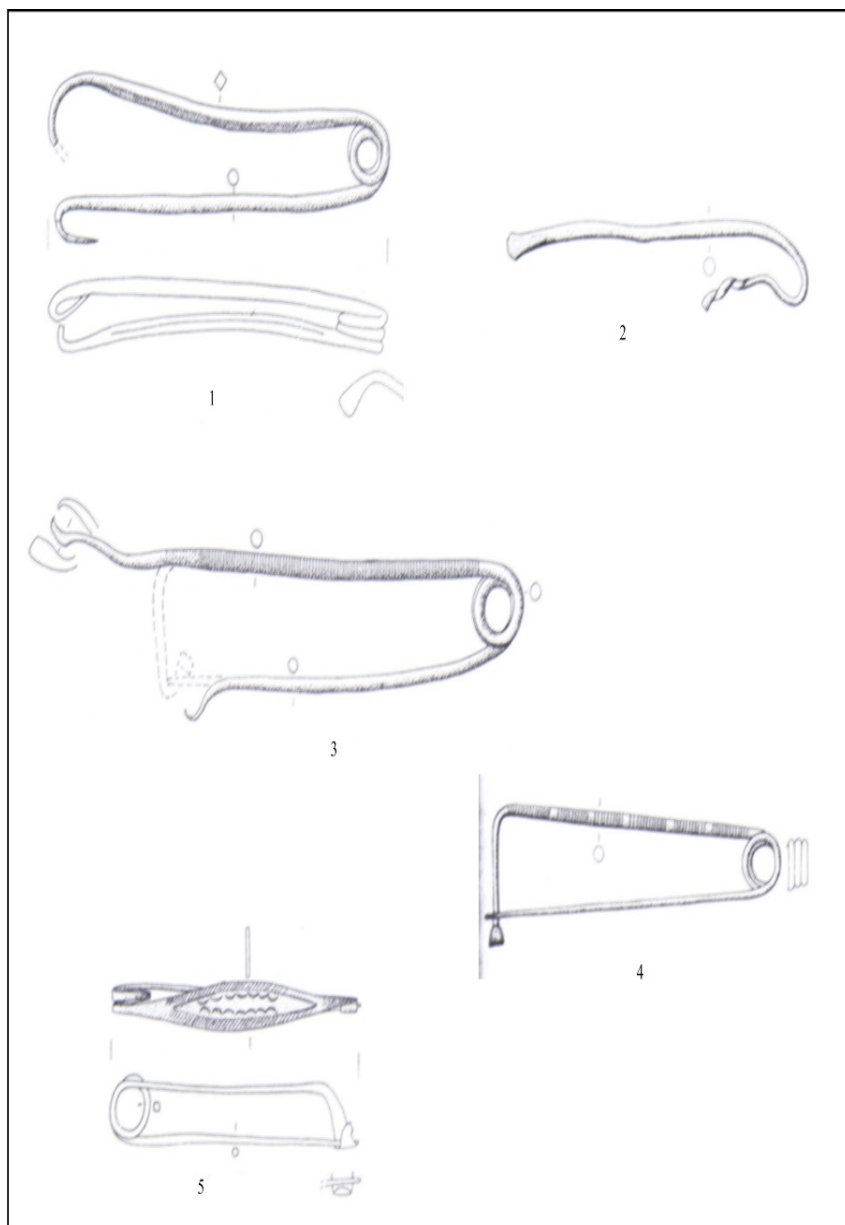


Fig. 3. Fibule. 1 Sacoți; 2 Jarak; 3 Moldova Veche; 4 Vinča; 5 Orlea (după M. Petrescu Dîmbovița)

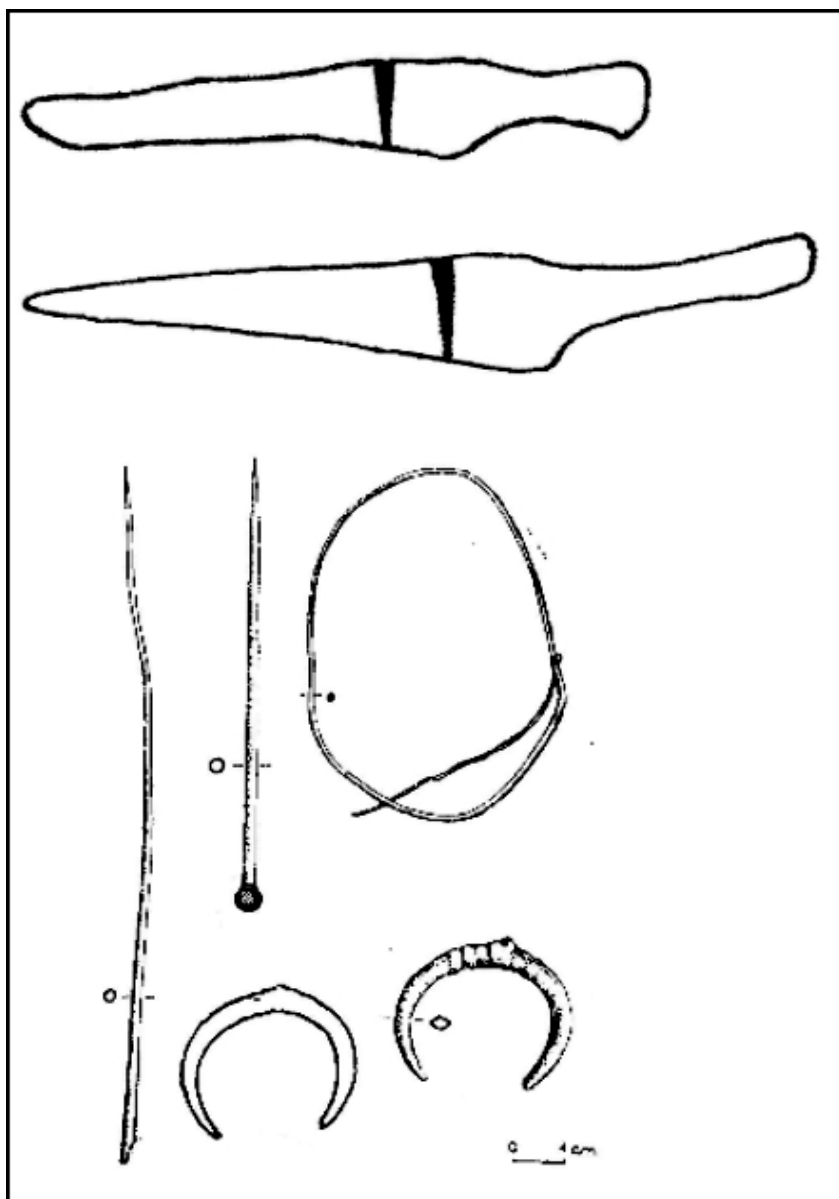


Fig. 4. Piese de bronz descoperite în locuințele de la Ghidici

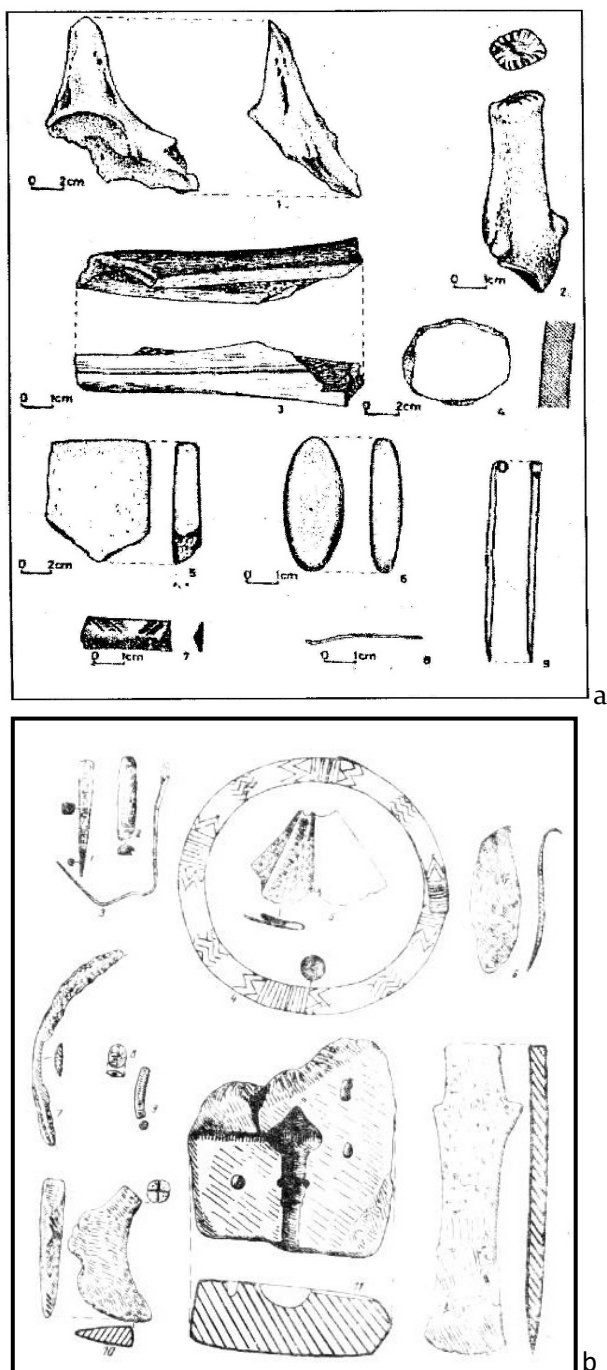


Fig. 5. a) Piese de metal si os descoperite la Portărești (după C. M. Tăulea): b) Insula Banului - obiecte de metal și tipar pentru turnat ace (după S. Morinrz, P. Roman)

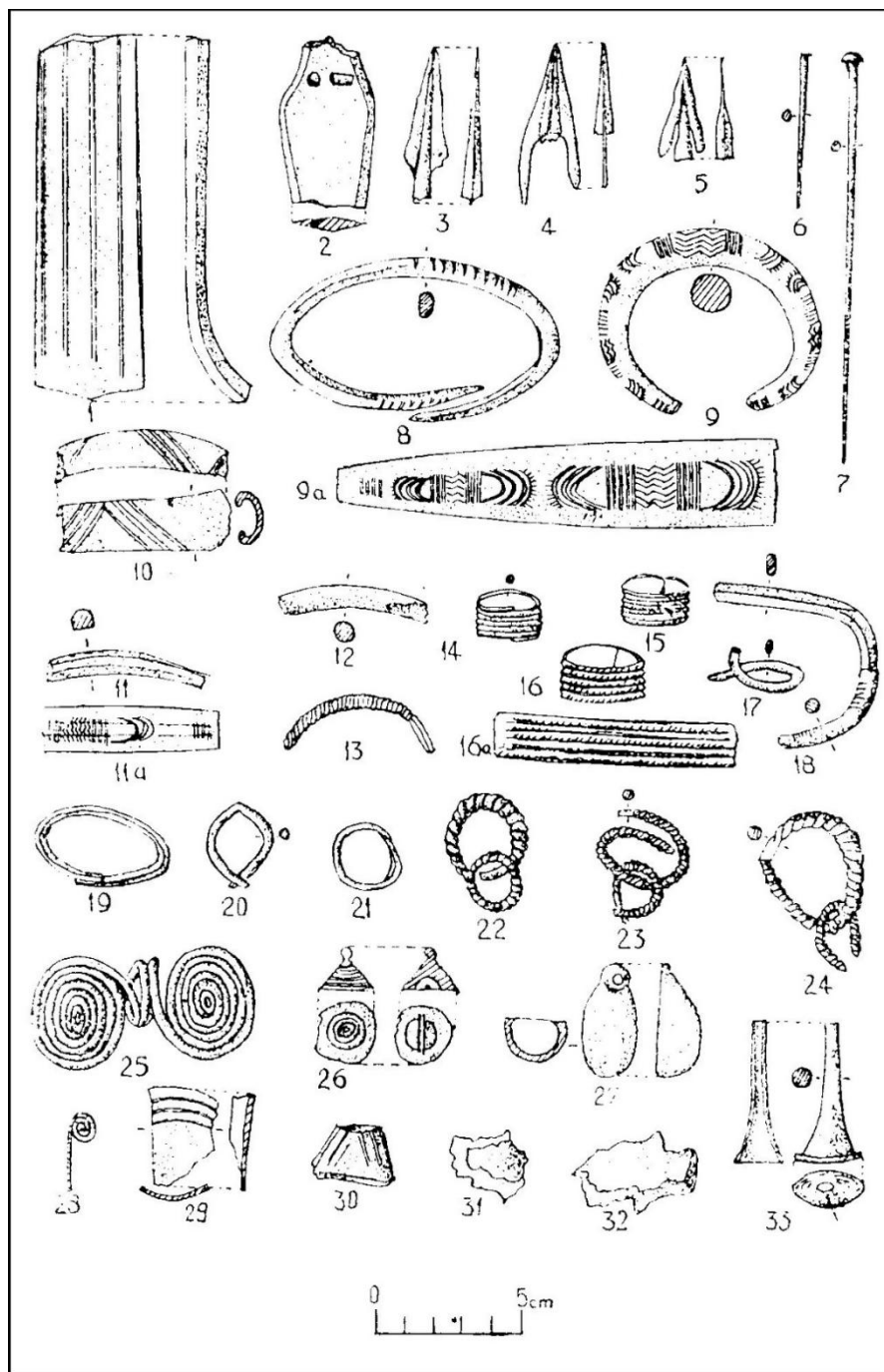


Fig. 6. Depozitul de la Moldova Veche I
(după M. Petrescu Dîmbovița)

Bibliografie:

Lucrări generale:

Bader, T., *Die Fibeln in Rumänien*, Prähistorische Bronzefunde, XIV, 6, München, 1983.

Bondoc, D., *Tezaurul Muzeului Olteniei Craiova. Antichitatea*, Craiova, 2007.

Catalogul expoziției: *Sfârșitul epocii bronzului în sud-vestul României. Cultura Gârla Mare*, Sibiu, 7-30 iunie 2007, Craiova.

Cerny, E. N., *Gornoe delo i metallurgija v drevnejšij Bolgarii*, Sofia, 1978.

Crăciunescu, G., *L'Âge du Bronze moyen et final au nord du Danube, à l'est des Portes des Fer*, în Rumänisch-Jugoslawische Kommission für die Erforschung der Region des Eisernen Tores. Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores, 1998, p. 118.

Crăciunescu, G., *Cultura Verbicioara în nord-vestul Olteniei*, Craiova, Editura Universitaria, 2004.

Dumitrescu, Vl., *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, Editura Academiei, 1961.

Garašanin, D., *Katalog Metala*, Beograd, 1954.

Hansen, S., *Studien zu den Metaldeponierungen während der älteren UFZ zwischen Rhonetal und Karpatenbeken*, UPA, 21, 2, 1994.

Hänsel, B., *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, Bonn, 1976.

Mauss, M., *Eseu despre dar*, Iași, Editura Institutul European, 1993.

Müller, Karpe H., *Handbuch der Vorgeschichte*, IV/2, München, 1980.

Nania, I., Holtei, S., *Depozitul de bronzuri de la Sacoți-Slătioara, județul Vâlcea, Buridava*, 1972, p. 173.

Petre Govora, Gh., *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea, Editura Petras, 1995.

Petrescu, Dîmbovița M., *Depozitele de bronzuri din România*, București, Editura Academiei, 1977.

Petrescu, Dîmbovița M., *Der Arm-und Beinschmuck in Rumänien*, Prähistorische Bronzefunde X, 4, Stuttgart, 1998.

Popescu, D., *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944.

Říhovský, J., *Die Nadel in Westungarn*, Prähistorische Bronzefunde XIII, 10, München, 1983.

Șandor, Chicideanu, M., *Cultura Žuto-Brdo Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea mijlocie și inferioară*, Cluj, Editura Nereamia Napocae, 2003.

Todorović, J., *Praistoriska Karaburma II*, Beograd, 1977.

Vasić, R., *Die Nadeln im Zentralbalkan*, Prähistorische Bronzefunde XIII, 11, Stuttgart, 2003.

Studii și articole:

Berciu, D. și colaboratori, *Șantierul arheologic Verbicioara*, în SCIV, 2, 1951.

Berciu, D., Comșa, E., *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în „Materiale și cercetări arheologice” 2, 1956, pp. 251 - 490.

Berciu, D., *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu Severin*, în „Materiale și cercetări arheologice”, 1, 1953, pp. 589-691.

Berciu, D., *Die Verbicioara Kultur, Die Verbicioara Kultur*, în „Dacia”, NS, 5, 1961, p. 146.

Davidescu, M., *Un tezaur de podoabe tracice descoperite la Hinova - Mehedinți*, în „Thraco-Dacica”, II, 1981, pp. 7-22.

Davidescu, M., Vulpe, A., *The urnfield in Hinova, Mehedinți county*, în „Dacia”, NS, 54, 2010, pp. 43-95.

Lazăr, S., *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Dolj*, în „Arhivele Olteniei”, SN, 14, 1999, p. 29.

Lazăr, S., *Piese de metal descoperite în locuințele de la Ghidici*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 33, 2019, pp. 7-16.

Lazăr, S., *Structuri sociale și identități etnice în epoca metalelor în sud-estul Europei*, Swedish Journal of Romanian Studies, vol 4, 1/2021, pp. 126-140.

Morinz, S., Roman, P., *Un grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României*, în SCIV 20, 1969, 3, pp. 383-423.

Popescu, D., Popescu, V., *Asupra tezaurului de la Ostrovul Mare*, în SCIV, 6, 1955, pp. 865-881.

Stratan, I., Vulpe, A., *Der Hügel von Susani*, Prähistorische Zeitschrift, 52, 1977, 11, pp. 28-66.

Tătulea, C. M., *Cercetări în așezarea hallstattiană timpurie de la Portărești, județul Dolj*, în „Thraco-Dacica”, 3, 1982, p. 126.

ORIGINEA ETNICĂ A UNOR SOLDAȚI ȘI CETĂȚENI DIN IMPERIUL ROMAN MENȚIONATĂ ÎN INSCRIȚIILE DIN SECOLELE III-V d. Chr.

Marin COJOC*

Abstract: *The concept of natione (natione) - of belonging to a nation is very present in the inscriptions of the Roman-Byzantine Empire. Sometimes the Roman authorities developed military actions in some provinces and nations, which they later conquered. After the conquest, if they respected the Roman laws, they granted them freedom of belief, representation, Roman citizenship and various forms of honor. Even if the respective citizens moved to other provinces or even in Italy, in Rome, they were not forbidden to recognize and express their national identity. Both in the historical sources of the time and the inscriptions, citizens appear in different places, who expressed their identity very clearly. Sometimes the Roman-Byzantine emperors also expressed their ethnic identity, being proud of it, and took care of their native cities and undertook legal and ecclesiastical actions to help them. Some emperors, like other Roman authorities, were proud of their Danubian or Thraco-Dacian origin, calling themselves dacicus, thracicus, geticus or natione dacica, thracica, bessica. Sometimes they expressed another origin of theirs such as italica, iudayca, pannonica, hispanica, lycaonica, moesica, etc.*

Key words: *inscriptions, natione in inscriptions, Roman-Byzantine Empire.*

Așa cum observăm din inscripții, în cazul unor unități militare equestre, precum *equites singulares*, numirea latină de *natio* era echivalentul grecescului *ethnos*, care, în mod uzual, se referea la *provincia* de unde provenea, în timp ce *patria* desemna imediată originea (*origo*) a persoanei respective.

În acest sens, am înregistrat un material bogat, pe care îl prezentăm în continuare.

Astfel, potrivit informațiilor descoperite într-un papirus care se găsește la Muzeul din Berlin, soldații înregimentați în unitățile militare romane erau înregistrați potrivit originii (*natione*) și patriei lor: *[di] gesti per co(n)s(ules) et nationes et [patrias]*¹.

Câteva inscripții de la Roma atestă militari recrutați din Dacia pentru garda imperială equestă (*equites singulares Augusti*)². Unii dintre acești militari

* Pr. conf. univ. dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, Craiova; e-mail: marin.cojoc@yahoo.com.

¹ P. Berl. 11596R = BGU 1689 = ChLA X 422; M. Speidel 1986, 474; Peter Covacs, *Natione Boius, or what happened to the boii*, în „Studia archaeologica Nicolae Szabó”, LXXV, 2015, p. 178.

² În privința dacilor recrutați pentru garda imperială equestă, a se vedea G. G. Mateescu, ED, I, 1923, pp.184-197; M. P. Speidel, *Die Equites singulares Augusti Begleittruppe der römischen Kaiser des zweiten*

fuseseră transferați (*allecti*) din diferite trupe auxiliare din Dacia, precum alele *Gallorum Capitoniana*, *Campagonum* și *I Illyricorum*. Dintre aceștia, doar doi apar ca fiind *oriundus ex provincia Dacia*³ sau *nat(us) Dacia*⁴, toți ceilalți afirmând că sunt de neam dac: *nat(ione) Dac(us)*⁵. Așa, spre exemplu, pe o diplomă militară de la Palamarca, din anul 140, publicată în CIL VI apare un anume: *Aurelius Victor (natione Dacus) ex ala numeri Illyricorum*⁶. Originea dacică a unor soldați sau veterani apare pe multe alte inscripții din diferite locuri ale Imperiului Roman⁷.

Pe o inscripție din timpul lui Caracalla este menționat un anume *Aurelius Ingenuus, mil(es) coh(ortis) I pr(etoriae) (centuria) Casti, nat(us) provinc(ia) Dacia leg(ione) XIII Gem(ina)*⁸.

La Salona întâlnim o inscripție care îl arată pe un anume presbiter Ioan: „*Hic iacit Iohannes/peccator et in/dignus presbiter*”, al cărui proconsul este prezentat ca fiind de origine germană: „*Marcellino suo procon/sule nato germano....*”⁹.

und dritten Jahrhunderts, Bonn, 1965; Idem, *Die Denkmäler der Kaiserreiter. Equites singulares Augusti*, Bonn-Köln, 1994; Idem, *Riding for Casar. The Roman Emperors' Horse Guard*, London, 1994; C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 229, cu privire la daci în armatele provinciale și desemnarea identității lor.

³ IDRE, I, 61 (= CIL, VI, 32758 a).

⁴ IDRE, I, 62 (= CIL, VI, 3456).

⁵ IDRE, I, 49 (= AE, 1993, 333), 50 (= CIL, VI, 3191; ILS, 2205), 51 (= CIL, VI, 3200), 52 (= CIL, VI, 3227 = 644a), 53 (= CIL, VI, 32845b), 54 (= CIL, VI, 3234; ILS, 2209), 55 (= CIL, VI, 3236; ILS, 2204), 56 (= CIL, VI, 3238; ILS, 2208), 57 (= CIL, VI, 3268 = 32786), 58 (= CIL, VI, 37252).

⁶ CIL VI 3234=ILS 2209; a se vedea și Eduard Nemth, *Despre originea etnică a soldaților și veteranilor din Dacia Porolissensis*, în „Analele Banatului II”, 1993, nr. 23, p. 201; Fl. Matei Popescu, *The Dacians from Moesia Inferior*, în „Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes”, 3. Jh. v. Chr. - 6 Jh. n. Chr Hartung-Gorre Verlag, 2017, pp.139-161.

⁷ CIL VI 2425 = ILS 2042 = IDRE I 26 (*natus provincia Dacia*); CIL VI 3149 = IDRE I 27 (*natus Dacia*); CIL VI 2495 = IDRE I 28 (*natione Dacus*); CIL VI 2602 = IDRE I 30 (*horiundus ex provincia Dacia*); CIL VI 2696 = IDRE I 31 (*natione Dacus*); AE 1983, 82 = IDRE I 32 (*natione Dacus ?*); CIL VI 3191 = IDRE I 50 (*natione Dacus*); CIL VI 3200 = IDRE I 51 (*natione Dacus*); CIL VI 3234 = IDRE I 54 (*natione Dacus*); CIL VI 3236 = IDRE I 55 (*natione Dacus, domum colonia Zermi(z)ebetensium*); CIL VI 3238 = IDRE I 56 (*natione Dacus*); CIL VI 32786 = IDRE I 57 (*natione Dacus*); CIL VI 3277 = IDRE I 58 (*natione Dacus*); CIL VI 3288 = IDRE I 59 (*natione Dacus*); CIL VI 3320 = IDRE I 60 (*[natione D]aciscu[s]*); CIL VI 3456 = IDRE I 62 (*natus Dacia*); CIL VI 37252 = IDRE I 64 (*[natione] Dac[us]*). A se vedea I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, pp. 39-43. A fost găsită, de asemenea, o altă inscripție, care amintește un membru al gărzii pretoriene cu origini dacice la *Mogontiacum* (Mainz-Germania) CIL XIII 6824 = IDRE I 195 (*natione Dacus*), precum și două diplome militare cu privire la *equites singulares Augusti*: RGZM 59 (*Zermizegetusa*, din 7 ianuarie anul 226) CIL XVI 144 (*colonia Malvese ex Dacia*, 7 ianuarie, anul 230). A mai fost descoperită o altă inscripție la *Aballava* (Britannia), cu privire la un anume *Iulius Pi[...].tinus, cives Dacus* (sic!), care apare și în (CIL VII 944 = ILS 516 = RIB I 2046 = IDRE I 241).

⁸ CIL, VI, 2425 (ILS, 2042 = IDRE, I, 26. C. Petolescu, *Armata Romană în Dacia*, București, Editura Academiei Române, 2021, p. 70, opinează că acesta ar fi identic cu omonimul *mil(es) leg(ionis) XIII G(eminæ) Antoniniana* CIL, III 1479 (= IDR, III/2, 432).

⁹ Salona, CIL III, 09527, ILJug 1986, 02677a05, titlu, 599. do 603.

Pe o altă inscripție din aceeași cetate, Salona, se arată că un anume Aurelius și soția sa, Quintina, erau de origine africană: „*Aur(eli) M[a]rcianus Iahin/civis Afer et Quintina/uxor ei[u]s...*”¹⁰.

Pe o placă de marmură din Muzeul Național de Arheologie din Tarragona citim despre un anume Aurelius Aeliodorus ca având origine în Asia Mică, în Tarsus Ciliciei: „*Aur(elius) Aeliodorus (!) natione /Gr(a)eca civis Tarsus (!) Cilicia*”¹¹.

Din Pannonia avem o inscripție despre un Senius Comatonis f(ilius ca fiind de origine: „*nat(ione)/Era(viscus) (nnorum) XXX in c(ivitate) Er(avisorum) in Acinco (!)*, adică din cetatea Eraviscus din nord-estul Panonniei”¹².

Pe un sarcofag din Salona citim o inscripție pe care apare o femeie de rang nobil (*clarissima fem[i]na*) cu origini în Britania, *civis Dunnonia*¹³. Tot în Salona citim pe o altă inscripție tombală, pusă de copiii unei femei, despre o matroană, Eusebia Cyraceti (*matrona*), care are origini în Savia adică din Pannonia Ripariensis: „*civis Savien[sis]*”¹⁴.

Din Panonnia, din Aquincum citim pe o altă inscripție pusă de moștenitori despre un anume soldat Titus Plotius Pamphilus Celeia, din Legiunea II Adiutrix, (centuria) Nimphidiani, care era de origine din Noricum: „*natione Noricus/p(osuit) h(eres) Magnius / Atticus*”¹⁵.

De asemenea, tot în Dalmația, din Salona citim pe o altă inscripție despre un Titus Aurelius centurion al cohorței I, mort la vârsta de 33 de ani în Sirmium, care era de origine siriană: „*natione Suri*”¹⁶.

Pe o tablă de marmură din Roma, din perioada anilor 350-399, citim despre un anume *Valerius Lila scutarius*, că era creștin și de origine africană „*natione Maurus*”, adică din provincia Mauretania Prima¹⁷.

¹⁰ Salona, CIL III, 13137, ILJug 1986, 02401, tabula, 351. do 400.

¹¹ ICERV 196 = RIT 958 = CIL II²/14, 2111.

¹² III.3.18. Sírsztélé (2. első fele) Lh.: Dunaujváros/Magyarország; Intercisa/Pannonia Inferior Irod.: AE 1910, 139.; AE 1941, 15.; Intercisa I 1954, 285-286. Nr. 45; RIU 1256; Novotnik 2015, 110; EDCS-09900683; HD021141; LUPA 688; RIU 1148, 1248; Nagy, 1971, pp. 59-81; Kovacs 1997-1998, p. 289; Lohner-Urban, Peter Scherrer, *Der obere Donarum 50 v. bis 50 n. Ch.*, 2015.

¹³ Salona, CIL III, 09515, AE 1973, 00403, sarkofag, 425. *civis Dunnonia* comes from Dumnonia (Devon, Great-Britain); AE 1973, 0403. (B); CIL 03, 09515. (B); ILCV I, nr.185. (B); J.J. Wilkes, Phoenix 26, 1972, pp. 377-382; pl. 1 u. 2; fig. 1 (Zeichnung). (B) - AE 1973; E. Marin u. a., Salona 4. Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIe siècles (Rome - Split 2010) 450-452, nr. 193; Cupcea, George; Varga, Rada (eds.), *Social Interactions and Status Markers in the Roman World*. Oxford: Archaeopress, 2018, 141-152 (Archaeopress Roman Archaeology 37); Tibor Grull, *Origo as identity factor in Roman epitaphs*, 2018.

¹⁴ 171. Salona, ILJug 1986, 02591, Salona IV, 00142, natpis na građevini, 351. do 400.

¹⁵ III.3.13. Sírsztélé (2. szd. első évtizedei) Lh.: Budapest/Magyarország; Aquincum/Pannonia Inferior Irod.: AE 1936, 0163.; TitAq II, 682.; EDCS-16000052; HD024516; LUPA 2833.

¹⁶ III.4.4.a-b Sírfelirat (2. szd. második fele, 3. szd.) Lh.: Solin/Horvátország; Salona/Dalmatia Irod.: CIL III 2006.; ILS 7528.; EDCS-27601572; HD054337.

Pe o inscripție din Dalmația, din Ljubuški (astăzi Bosnia-Herzegovina), din perioada 201-250 d. Ch., avem o mărturie care îl arată pe un anume Flavius Aurelius, decurion al cohorței I Belagrum, care pune o piatră tombală pentru soția sa, Iulia. Despre el se arată că este de origine panonică: *natione Pannonia*¹⁸.

Pe o inscripție din perioada anilor 390-424, din catacombele din Roma, de pe via Appia, aflăm despre un anume Aedesius *neofitus* că este un eunuc de origine armeană (*natione armenius*) și că este un creștin credincios, care crede în Sf. Treime (*qui credit in patre et filio et spiritu sancto*)¹⁹.

Pe o inscripție din perioada anilor 300-399, din Roma, din cimitirul Sf. Chiriac ad st. Laurentium de pe via Tiburtina, citim despre un anume Valerius Taurus, soldat din cohorta VII pretoriană, care a murit la vârsta de 47 de ani și care era de origine panonică (*natione natu(s) Pan(n)onius*)²⁰.

În cimitirul St. Agnetis, de pe via Nomentana, se găsește o inscripție-epitaf, din jurul anului 442, de pe care aflăm despre doi frați buni, Remus și Arcontia, care erau creștini de origine galică (*qui natione Galla germani fratres*)²¹.

Din cimitirul dintre Sf. Felicitas și via Anapo avem o inscripție din perioada anilor 350-399, care o prezintă pe o anume Aurelia Proclodia, o soție de origine italică (*natione itala*)²².

Tot dintr-un cimitir, Bassilae ad st. Hermetem, de pe via Salaria Vetus, avem o inscripție din perioada anilor 290-324, care prezintă o femeie, Aurelia Theodosia, pe o piatră tombală pusă de soțul său, Aurelius Optatus, și pe care o prezintă ca fiind de origine *ambiana* (*natione ambiana*)²³, adică din provinciile belgiene din nordul Galliei, capitala lor era *Samarobriva* (Amiens), iar teritoriul lor acoperea întregul curs inferior al Sommei²⁴.

¹⁷ ILCV nr.510; ICVR IV, 12780; CIL XI, *499; CIL VI, 32950; ILCV, 540, Online: [EDR171825](#).

¹⁸ AE 1913, 0139; ILJug 1924; C. Patsch, WMBH 12, 1912, 136, Nr. 3; Fig. 62 (Zeichnung). - AE 1913.

¹⁹ ICVR V, 13443; Carletti 2008, 222, n. 116 con foto; Mazzoleni 2015, 168; Dresken-Weiland 2003, pp. 39-40 Online: [EDH1324](#).

²⁰ ICVR VII, 19444; ILS, 2147; CIL VI, 2662; Dobò 1975, p. 19 nr. 3; CIL VI, 32657; Online: [EDR105731](#).

²¹ ILCV nr.266; ICVR VIII, 20819; Trout 2013, 15-16, nt. 42; EDB9433 ([TM299159](#)).

²² ID:12838; ICVR IX, 23820; EDB12838 ([TM302524](#)).

²³ ID:14816; ICVR X, 27032; EDB14816 ([TM304475](#)).

²⁴ Iulius Caesar, *Comentarii despre războaiele galice*, Cartea II, 4; Ugo Janssens, Ces Belges, „Les Plus Braves”, Histoire de la Belgique gauloise, 2007, Racine, p. 46; Wenceslas Kruta, celti, istorie și dicționar, Robert Laffont, 2000; Jean-Luc Massy, Samarobriva și orașul Ambiani, Revue archeologique de Picardie. Ediția specială 2, 1983.

Din Roma, de pe o inscripție aflăm despre un anume episcop Anteros, care a suferit în timpul persecuției lui Maximianus și care era de origine greacă, iar tatăl său se numea Romulus (*natione Grecus ex patre Romulo*)²⁵.

Pe o altă inscripție din Roma se arată că un anume episcop Luchios (Lucius) era de origine romană (*natione Romanus ex patre Purphirio*) și a suferit în persecuția din timpul lui Valerian (253-254)²⁶.

Din perioada justiniană, tot din Roma, într-o inscripție se amintește despre un anume Ioannes, care era de origine greacă (*natione grecus*), iar numele tatălui său era Platon (*de patre Platone*)²⁷.

Pe o altă inscripție din Roma, din cimitirul Sf. Cecilia în Trastevere (regio XIV Transtiberim), din perioada anilor 619, întâlnim un anume demnitar roman, de rang înalt (*vir clarissimus*), senator, de origine greacă, bizantină (*Grecus Vizanteus*) și care a fost un om credincios (*qui fuit fidelis*) și apropiat multor interese publice (*et carus amicus multor rei publicae*) ale statului roman²⁸.

Pe o inscripție din Muzeul Vatican, din perioada anilor 522, cu proveniență din cimitirul Octavillae ad st. Pancratium, citim despre trei persoane Ioannitis (*vir honestus argentari*), Anastasis și Petrunia, o copilă de un an și șapte luni, de origine evreiască (*natione sunt Iudaei*)²⁹.

O altă inscripție de la Carnuntum, amintește tot de o persoană de origine evreiască, un anume Marcus Mulvius, comerciant (*negotians*), care a decedat acolo: *[M(arcus)] Mulviu[s - - -] [- - -] • domo • Iudaeus • an[norum - - -] [- - - ne]gotians • h(ic) • s(itus) • e(st)....*³⁰.

Altă inscripție aflată în aceeași locație amintește și de doi cetățeani cu origini iudaice, P. Aemilius Verecundus, care a murit la vârsta de 75 de ani și de fiul său, P. Aemilius, care a murit la vârsta de 50 de ani, ambii înmormântați la Carnuntum: „*P(ublio) Aem[ilio] (P(ublii) f[ilio]) Verec[undo] an(norum) • LXXV vacat [et?]*

²⁵ RO Roma sotterran. II 55 ss tab. 3 WILPERT La cripta dei Papi e la cappella di s. Cecilia nel cimitero di Callisto Roma 1910 WILPERT Die Papstgraber und die Caeciliengruft in der Katakomben des hl. Kallistus I Freiburg 1909 MA Epigrafia cristiana tab. 10. 11 Monum. tab. 53,1-5. A. sedit a. 235-236 ILCV nr. 954.

²⁶ DAMAS, epigr. 13 RO Inscr. christ. Rom. II 108, 60 Roma sotterran. II 25 stab. 2, 2 ILCV nr. 958.

²⁷ ILCV nr. 201 adn.

²⁸ MEC I, tab. XII, n. 2; Parmegiani et alii 2004, 6-7; Parmegiani et alii 2007, 42; Goodson 2010, 95, note 53; Hunsucker et alii, 2016.

²⁹ ICVR II, 4280; CIL VI, 9162; ILCV, 694 adn.

³⁰ Franziska Beutler, Gabrielle Kremer, Domo Iudaeus, Zwei neue Grabinschriften aus Carnuntum in Tyche 28, 2013, p. 7. Asupra acestei identități etnice în Imperiul Greco-Roman, a se vedea și Williams, Iudaios bzw. Williams = M. H. Williams, The Meaning and Function of Iudaios in Graeco-Roman Inscriptions, ZPE 116 (1997) 249-262. Neu ediert in M. H. Williams, Jews in a Graeco-Roman Environment (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 213), Tübingen, 2013, pp. 267-288.

P(ublio) • Aemil^{io} P(ublii) [f(ilio) . . .] 5 vo • an(norum) • L • fil(io)[eius?]do(mo) • Iud(a)eⁱ • [- - -]...³¹.

De pe o inscripție din cimitirul Bassilae ad st. Hermetem, din perioada anilor 350-399, aflăm despre un anume medic Meggin, decedat de tânăr, la vârsta de 20 de ani, și care era de origine africană (*Miggin natione erat Afer*)³².

Pe o inscripție din Salona, dintr-un cimitir de acolo, citim despre un anume Firminus și despre tatăl său, Dentianos, ambii greci, originari din Delos (*nata Delo*)³³.

Pe o inscripție din Roma, din cimitirul Sf. Callist citim despre un anume Pontianos, episcop și martir, de origine romană, tatăl său numindu-se Calpurnius (*natione Romanus ex patre Calpurnio*)³⁴.

Tot din Roma, din cimitirul subteran de la Catacombe, de pe via Appia, aflăm de pe o inscripție din perioada anilor 390-424 despre o copilă, Flavia Viventia, care a decedat la vârsta de 18 ani și care avea origini panonice (*puella devenit ex provincia Pannonia*)³⁵, iar din cimitirul ad vicum Aquae Marianae ne-a parvenit o inscripție din perioada anilor 300-349, pe care citim despre un anume Considius Lucius, un tânăr creștin mort la vârsta de 22 de ani, cu origini africane (*ex provincia Africa*)³⁶.

Pe o inscripție din Roma, din păcate pierdută, din perioada anilor 350-450, din cimitirul Sf. Chiriac ad st. Laurentium, citim despre un anume soldat (*miles*) Felicissimus că are origini romane (*romanus*) și că a avut ca soție pe o anume Thecla și au viețuit în provincia romană Spania (*in provincia hispanica vixit*)³⁷.

Pe o altă inscripție creștină, descoperită în aceeași capitală, Roma, din cimitirul Sf. Chiriac ad st. Laurentium de pe via Tiburtina, datând din perioada anilor 400-499, citim despre doi frați, Timoteus și Pannosus, care dedică unui alt frate de-al lor, Lazarus, mort la vârsta de 28 de ani, un epitaf unde se arată că a fost căsătorit și a avut o soție în Spania (*habuit uxorem in provincia Hispania*)³⁸.

În cimitirul Sf. Felicitas (Roma), de pe via Salaria Nova, o inscripție din perioada anilor 300-399 amintește despre un anume Valerius Dutralis un trac,

³¹ Franziska Beutler, Gabrielle Kremer, Domo Iudaeus, *op. cit.*, pp.10-11.

³² ICVR X, 27132; CIL VI, 9592 cfr. X 1088^s, 242; Bivona 1970, 265 n. 360, Tav. CLXXIII; ILCV nr. 608. A se vedea și ILCV nr. 2.095 (Miggin in Africa natale).

³³ CIL III 9606. 13141; ILCV nr.749. A se vedea și inscripția de pe sarcofagul din Salona cu privire la același personaj Firminus fără ai numi locul de naștere: CIL III, 09606, IJug 1986, 02472, sarkofag, 401. do 500.

³⁴ MA Nuovo Bull. crist. 1909 p. 35 ss tab. 1; ILCV nr. 953.

³⁵ ID: 4057; ICVR:13155; Nestori 2000, 647-650, fig. 6; EDB4057 (*TM293985*).

³⁶ ICVR VI, 15451; EDB4600 (*TM294478*); Online: *EDH21807*.

³⁷ ICVR VII, 18762; CIL VI, 32977; EDB29406 (*TM594132*).

³⁸ ID: 29855; ICVR VII, 18995; EDB29855 (*TM632016*).

originar dintr-un anumit sat (*ex provincia Thracia vicu...*)³⁹, iar în cimitirul Sf. Ippolit (Roma), de pe via Tiburtina, a fost descoperită o inscripție din perioada anilor 200-299, pe care citim despre un anume Aurelius Marcus, *beneficiarius și tribun al cohortei VII pretoriene*, despre care se arată că era căsătorit cu Marcia și avea origini dalmatiene (*ex provincia Dalmatia*)⁴⁰.

Pe o altă inscripție din Roma, din cimitirul Sf. Calist, de pe via Appia, citim despre episcopul Gaius (282-295), care a suferit în persecuția lui Carus și Carinus și că avea origini dalmate și era înrudit cu împăratul Diocletian, iar tatăl său se numea tot Gaius (*natione Dalmata ex genere Dioclitiani imperatoris ex patre Gaio*)⁴¹.

Din Roma, din cimitirul Sf. Chiriac ad st. Laurentium, pe o altă inscripție din perioada anilor 388, actualmente în Muzeul Vatican, citim despre un anume medic, Repetiga, că avea origini hispanice (*medicus civis Hispanus*)⁴².

Tot din Roma, din cimitirul Sf. Calist, avem o inscripție pe care citim despre un anume episcop Eutihianus, din perioada anilor 274-282, și care a suferit în persecuția din timpul consulatului lui Aurelian și Carinus și că era originar din Tuscus (*natione Tuscus*)⁴³.

Pe o inscripție tombală din Roma, din cimitirul Sf. Chiriac ad st. Laurentium, din perioada anilor 300-399, citim despre un anume soldat (*miles*) al cohortei VII pretoriene, rechemat la datorie (*revocatus*) în momente de criză militară, care a murit la vârsta de 47 de ani, a avut doi copii gemeni și era de origine panonică (*natio(ne) natu(s) Pan(n)onius*)⁴⁴.

De pe o diplomă militară din Baden (Aquae lângă Vienna), din anul 145, din timpul împăratului Hadrian, aflăm despre un anume *Ti(berius) Claudius Secundi f(ilius) Masculus*, care este desemnat ca fiind de *natione Boius ex Pannon(ia)*⁴⁵.

Pe o inscripție din Roma, acum pierdută, se putea citi despre un anume soldat (*miles*), Ulpus Titus, că a luptat în *ala I Thracum victrix*, stationată la

³⁹ ID: 21958; ICVR VIII, 23627; EDB21958 (*TM311562*); Online: [EDH014373](#).

⁴⁰ CIL VI, 2633; Ferrua 1990a, 116-117, n. 35; Ricci 1993, 191, no. De4; Di Stefano Manzella 1997, pp. 72-73; EDB34495 (*TM274160*); Online: [EDR105778](#).

⁴¹ ILCV nr.961 adn; cf. și Lib. pontif. p. 39.

⁴² ICVR VII, 17495; Di Stefano Manzella 1997, 318 n. 3.11.2 con foto (C. Ricci); Lega 2000; Bisconti 2000a, 236 n.XVc1.5 fig.82; CIL VI, 9597.

⁴³ CIL XIV epigr. 2, 12. 58. Lib. pontif. p. 38; ILCV nr. 960.

⁴⁴ ICVR VII, 19444; ILS, 2147; CIL VI, 2662; Dobò 1975, p. 19 nr. 3; CIL VI, 32657; EDB30726 (*TM700295*); Online: [EDR105731](#).

⁴⁵ AĖp 2008, 1111; Peter Covacs, Natione Boius, or what happened to the boii, în *Studia archaeologica Nicolae Szabó LXXV*, 2015, p. 174; Peter Covacs, Natione Boius was gesach mit der Boiern, p. 59 în *Akte der 3 Osterreichischen Romersteintagung*, Heinburg, 2014.

Carnuntum, a cărui origine (*origo*) este menționată de două ori ca fiind: *nat(ione) Boius ... ex Pann(onia) / sup(eriore)*⁴⁶.

Pe o altă inscripție din spațiul panonic citim despre un anume Volcaciuz Primus, un bărbat de rang equestru, comandantul unității militare al teritoriilor dunărene panonice și al celor două cetăți: „*cohors I Noricorum, acted as praef(ectus) ripae Danuvi(i) et civitatium duar(um) Boior(um) et Azalior(um)*”⁴⁷.

Pe o inscripție din cimitirul Praetextatus, astăzi aflată în muzeul din Ravenna, citim despre un anume soldat (*scutarius*) că avea origini maure, din Africa: „*Valerius Lila scutarius | natione Maurus. Prima | coniugi suo dignissimo | in pace, qui uixit annos | XXX, meses duos*”⁴⁸.

Pe o inscripție din Roma, din zidul de fațadă al bazilicii St. Sabina (regio XIII Aventinus), din perioada anilor 422-432, citim despre un anume presbiter, Petrus, că a construit această bazilică la Roma, în timpul papei Celestin și că avea origini illyriene: „*haec quae miraris fundavit presbyter urbis Illyrica de gente Petrus...*”⁴⁹.

Din bazilica mare din Mediolanum avem o altă inscripție, care amintește de un anume Martinian, de pioasă amintire, care ar avea rădăcini dacice: „*bonae memoriae et domi(ni) Martinian(i) ex p- b {in ipsa arca) rosectoribus iternam sequita|tem, germen Dacisqus, iustus, | pientisissimus...*”⁵⁰.

Din cimitirul Sf. Priscilla, de pe Via Salaria Nova, avem o inscripție tombală (*titulus sepulchralis*) din perioada anilor 350-425, din păcate pierdută, care face amintire de un tutor de la Roma, care folosește o retorică poetică din trecut, citându-l pe Vergiliu pentru a lăuda cetatea care i-a dat viață. El arată că provine din Dacia și și-a adus aminte de patria sa, și că a avut o mamă cu nume thracic sau illyrian (*Dioclia*) și un tată (*Alexandru*). A murit la vârsta de 20 de ani și i s-a pus piatra de mormânt în ziua de 18 a kalendelor lui septembrie: „*Dacia quem genuit su (s) cepit inclita Ro[ma] [m]aerorem patriae tantum luctus(ue) remi[sit] cui pater Alexander quiq(ue) eo nomine dic[tus] mater Dioclia annoq(ue) vicensimo vi[tae]...*”⁵¹.

⁴⁶ CIL VI 3308 = ILS 2210; Speidel 1994, pp. 355-356, no. 659; Lőrincz 2001, 217, no. 195; M. P. Speidel: Riding for Caesar. The Roman emperors' horse guards. London 1994, pp. 41-45, 68; Peter Covacs, *Natione Boius*, op. cit., p. 173.

⁴⁷ CIL IX 5363; Lőrincz 2001, 40 No. 37; Peter Covacs, *Natione Boius*, op. cit., p.176.

⁴⁸ CIL VI 32 944; ILCV, I, nr. 540.

⁴⁹ CE 312 RO Inscr. chr. Rom. II 2), 27. III, 71; ILCV, I, nr. 1778a; MEC I, tav. XXX; Carletti 2008, pp. 252-253, no. 156; Gandolfo 2015, pp. 441-442; Kateusz 2019, pp. 95-96; Brandenburg 2005, 174, 175, figs. 92a-b>A se vede și P. Kovacs, *Christian Epigraphy in Pannonia*, p. 500.

⁵⁰ CIL V 62; CIL V 6246; ILCV I, nr. 811ab.

⁵¹ Roma: CLE 728 = ICVR VIII, 23076; EDB34559 (TM619626). A se vedea și comentariile la: Javier Velaza, *Mantva me genvit: Génesis, Datación y modelos epigraficos del „autoepitafio” de Virgilio*,

Din cimitirul St. Praetextatus, de pe Via Appia, avem o altă inscripție tombală (titulus sepulchralis insculptus), pe o tablă de marmură, de asemenea pierdută, unde se amintește despre o copilă, Rodope, cu origini în Dacia Mediteraneeă, moartă la vârsta de șapte ani, născută lângă Serdica și care a murit din motive neștiute: „*quid gelidam Rodo[pen ---] dederuisse puer sept [---]serdica dum latiis[---]dulcitio natu[s ---]*”⁵².

Din cimitirul Sf. Chiriac ad st Laurentium (via Tiburtina), avem o inscripție pe o piatră tombală, pe o placă de marmură, din perioada anilor 300-399, din păcate pierdută, inscripția făcând amintire de un anume Iulius Illyricus, care împreună cu soția sa, Vettia Grattia, au înmormântat copilul, pe Iulius Navigius, de 16 ani: „*Vettia Grattia et Iul(ius) Illyricus parentes Iul(io) Navigio filio benemerenti qui vixit annis XVI*”⁵³. De remarcat numele său de familie (*Illyricus*), care denotă și originea sa illyriană⁵⁴.

Pe o pe tablă de marmură, din perioada anilor 300-399, avem o inscripție (titulus sepulchralis insculptus) descoperită în cimitirul Sf. Felicitas, pe via Salaria Nova. Este o inscripție în dublu limbaj, grec și latin, unde citim despre un anume Eustatius, care era de origine galatiană și care și-a pregătit locul de veci pentru sine: „*Eustatius Galata cibus Anquiras se bibo fecit sibi locum*”⁵⁵.

Pe o inscripție de la Augusta Treverorum (Trever), din bazilica St. Matei, citim de asemenea despre un alt Eustatius, care avea origini siriene (*surus*) și căruia părinții i-au pregătit locul de veci: „*Eustatius hic | bene pausat in [pace, civis Surus, | qui uixit an. XL. | Ced[. . .]bius et Iliodo[r]us | parenti posuerunt*”⁵⁶.

Pe o altă inscripție tombală din Lapidarul creștin al Muzeului Vatican (Lapidario Cristiano ex Lateranense), pe o tablă de marmură, din perioada anilor 350-399, citim despre un anume Flavius Valentis, înmormântat acolo și despre care se arată că avea origini în Concordia, adică Mursa, în Panonia Inferior: „*d(e)p(ositio) Fl(avi) Valentis protector(is) pr(idie) idus [---]aug(ustas) vixit annos XLVIII civis conco[r]diensis] Fl(avius) Constantius filius patri fecit ben[emerenti]*”⁵⁷.

ANU. FILOL. ANTIQ. MEDIAEVALIA, 8/2018, p. 881 și la De Patrick Amory, *People and Identity in Ostrogothic Italy*, 489-554, 2003, p. 319.

⁵² ICVR V, 14201; Trout 2013, II, nt. 25; EDB2025 (*TM292055*).

⁵³ ICVR VII, 18949; ILCV, 4128E; EDB29799 (*TM631065*).

⁵⁴ A se vedea și cealaltă inscripție cu privire la același personaj, Iulius Illyricus: ICVR VII, 18943; Korhonen 2004, 348, no. 362.

⁵⁵ ICVR VIII, 23742.a; EDB7412 (*TM297181*).

⁵⁶ GERMANIA 1922 p. 85 REVUE archeol. 18 (1928) p. 393, 37; ILCV II, nr. 4461F.

⁵⁷ ICVR I, 1620; CIL VI, 32941; Lega 2000; ILCV, 471 add.; AE, 1997, 166; Di Stefano Manzella 1997, 315, n. 3.10.8 con foto (C. Ricci). Cu privire la această cetate, Concordia, a se vedea și CIL V 8770; ILCV I, nr. 370.

În Muzeul Vatican, din Roma, avem o piatră tombală, din marmură, din perioada anilor 350-450 (titulus sepulchralis insculptus), provenind din cimitirul Pontiani pe via Portuensis, cu o inscripție pe care citim despre un anume Bassus, că avea origine arabă: „*Bassus vixit annus XX [---] civis Arabus <de> vota Marina vixit [ann---]*”⁵⁸.

Pe o altă inscripție din Roma, descoperită în cimitirul subdiale la Catacombe, pe via Appia, pe o tablă de marmură, din anul 434, din timpul consulatului lui Aspar și Aerobindus, citim despre un cetățean care a fost înmormântat acolo și care avea origini capadociene: „*[cons(ulatu) Asparis et Aerobi]ndi vv(irorum) cc(larissimorum)[depositus---] civis Cap[padox---]*”⁵⁹.

Tot la Roma, în cimitirul Sf. Marcellin și Petru, de pe via Labicana, se găsește, pe o tablă de marmură, din perioada anilor 350-399, azi aflată în Muzeul Vatican, o inscripție cu monograma lui Christos, unde citim despre un anume Aurelius Theophilus că are origini în Asia Mică, în Carrhae (*Carrhae* în prezent orașul Harran din Turcia): „*Aur(elius) Theofilus civis Carrhenus vir[p]uramentis et in[n]ocentiae singula[ris] XXIII anno deo [anim]am reddidit [terra]e corpus*”⁶⁰.

Pe o altă inscripție din Roma, din cimitirul Sf. Calist (area subdialis), de pe via Appia, pe o tablă de marmură fragmentară, din perioada anilor 372, citim despre o persoană care a fost înmormântată acolo și care avea origini hispanice *civis alicensi*, adică din cetatea Alicensis, din provincia Baetica: „*[---] civis alicensi [---]III d(iebus) XVI [Mo]desto e[st] t[er]ra [Arintheo]*”⁶¹.

Pe un sarcofag din Roma, din cimitirul subdiale de la Catacombe, de pe via Appia, citim pe o inscripție (titulus sepulchralis insculptus), din perioada anilor 389, despre o femeie, Maximilla, fecioară, cu origini panonice: „*Mirae fide <î> || et innocentiae optimique propositi Maximilla virgo ancilla dei civis Pannonia que vixit annis n(umero) L huic sepulturae condita est...*”⁶².

Din Firenze, din Bazilica St. Petrus, avem o inscripție de factură creștină cu hrismonul (monograma lui Hristos) întreit la sfârșit, care amintește de o anume persoană VS[---]IMVI, care are origini germane (*civis Alamanna*) și care

⁵⁸ ICVR II, 4554; Ferrua 1974, 151, fig. 14; Di Stefano Manzella 1997, 349 n. 3.12.22 con foto (C. Ricci); Lega 2000.

⁵⁹ ICVR V, 13397; EDB5753 (TM295589); Ferrua, comm. in ICVR, ad loc. cit. optează pentru originea acestuia ca fiind alta: „Potuit defunctus esse etiam Capsensis”.

⁶⁰ ICVR VI, 16997; ILCV II, nr.3326; Lega 2000; Di Stefano Manzella 1997, 351 n. 3.12.26 con foto (C. Ricci); Ferrua 1981d, 105; Carletti 1986, 74 n. 60; Carletti 2008, 222-223, n. 117.

⁶¹ ICVR IV, 1104; EDB39563 (TM627825). Hispaniae provincia, *Alicensis* est cognominata. Inscr. apud Grut. scripta a.D. M. Fulvio Atrabino ex provincia Baetica *Alicensi*.

⁶² ICVR V, 13355; Mazzoleni 2015, 167; EDB27045 (TM262836).

a murit din motive neștiute la vârsta de 34 de ani: „...*VSI[---]IMVI civis Alamanna vixit annis XXXIII recessit in pace die II nonas Dec(embres) Mariniano et Asclipiodoto cons(s)ulibus*...”⁶³.

Pe o altă inscripție din Italia, din localitatea Lodi Vecchio, din abbatia St. Petri, citim despre o altă persoană de origine germană: „*B(ona) M(emoriar) Alamana ++CRVS vixit ann(is) pl(us) m(inus)*”⁶⁴.

Din Neapolis (Italia) avem o inscripție tombală în limba greacă, care face amintire despre un personaj Heliodorus, de origine siriană, din Antiohia Siriei: „*Ἡλιόδωρος Ἀλεξάνδρου Ἀντιοχεὺς σιρικοποιῶς*”⁶⁵.

Pe o inscripție din Roma, din Bazilica Sf. Ștefan, pe o piatră tombală (titulus sepulchralis insculptus), din marmură, din perioada lui Justinian, din anii 530-533, se amintește de un demnitar de rang înalt, Maurianus (*vir spectabilis*), care a murit și a fost înmormântat acolo și despre care se arată că avea origini italice (*genuit italica*), (*natus Picens*). Inscripția amintește că se aduc mulțumiri tuturor martirilor, că i-a primit trupul: „*gratias agamus omnes be]ato martyri qui no <s> suscepit [hic requiescit in pace] Maurianus vir spect(abilis) quem tellus ge[n]uit italica n]atus Picens qui vixit ann̄(is) LVIII m(ensibus) XI d(iebus) VI...*”⁶⁶.

Pe o inscripție de factură creștină cu monograma lui Hristos la început și la sfârșit, provenind dintr-o localitate italică, numită Belignae, apropiată de Aquileea, citim despre un anume demnitar, Flavius Victorinus (*comes*), și despre soția sa (?), Perellia Romana, că erau de origine italică (*natione Itali*) și căroră copiii, Romana și Celsus, le-au pregătit mormântul: „*Flavio Victorino u. p. comiti et Perelliae Romanae, natione Itali cives Aquileienses, Flavii Victorinus, | Romana et Celsus patribus | dulcissimis fecerunt. | corpora deposita die III idus Iulias*”⁶⁷.

Pe o inscripție din Dacia apare un anume C. Hera, care avusese ca soție pe o anume Laodice Syra, originară din Philadelphia, din Asia Mică⁶⁸.

Pe o inscripție descoperită în bazilica mare din Mediolanum, inscripție din păcate pierdută, citim despre un anume soldat Martinian, care avea origini

⁶³ CIL XI, 1731 (1); ILCV I, nr. 475 (2).

⁶⁴ CIL V, 6395 (1); SupplIt, 27, 2013, p. 302 ad nr. 6395 (P. Tomasi) (2).

⁶⁵ IG 14, 785 (1); RIT 958; ICUR, 01, 02896 (2); K. Wessel, *Inscriptiones Graecae christianae veteres Occidentis*, Bari 1989, p. 40, nr. 154 (3); IGI Napoli 2, Roma 1995, p. 49 s., nr. 122, con foto (E. Miranda) (4) Arctos, 42, 2008, p. 231 sg. (H. Solin) (ne sostiene l'origine da Neapolis) (5). Critica textului a arătat că s-a folosit σιρικοποιῶς în loc de σιρικοποιός.

⁶⁶ ICVR VI, 15785; IC I, 473, n. 1044; CIL VI, 32014; ILCV, 2139; CLE II (nn.860-1858), 1373; del Hoyo et alii 2016; Online: [EDR114736](#).

⁶⁷ CIL V 1658; ILCV I, nr. 284.

⁶⁸ IDR II, 56; D.Tudor, *Oltenia Romană*, 1978, p.143.

(germen) dacice: „*bonae memoriae et domi(ni) Martinian(i) ex p- b {in ipsa arca rotoctoribus iternam sequrita|tem, germen Dacisqus, iustus, | pientisisimus {sic}, bene meretus in se|qulum anus militauit XLV, |5| et uiuet anus. n. LX, et spero me | uiuere aduc anus n. LXXXXVIII, | meses sex, des {sic} III et inde III. arcae hic...*”⁶⁹.

Pe o inscripție descoperită la Trever (Augusta Treverorum), în Germania, se face amintire de un anume Eustatius, care a murit la vârsta de 40 de ani, iar părinții săi i-au pus piatra de mormânt cu inscripția pe care se arată că era de origine siriană (civis surus): *Eustasius hic | bene pausat in [pace, civis Surus, | qui uixit an. XL. Ced[...]|bius et Iliodo[r]us | parenti posuefrunt...*⁷⁰.

Pe o inscripție funerară din Tomis citim despre un anume Entolios Chesareanul (Εντώλιος Κησαρέους), al cărui nume este înscris pe o arhitravă provenind de la o construcție. Persoana era deci originară din Caesarea Capadociei, ale cărui legături cu Scythia Minor sunt bine cunoscute⁷¹.

Aceeași origine microasiatică sau, în orice caz, orientală, denotă și numele de Focas și Thecla, dintr-o altă inscripție funerară din Tomis⁷².

Tot din Asia Mică, și anume din Epiphaneia Ciliciei, era probabil și tânăra Torpila (Τορπίλλα ἐπιφανίς), decedată la Tomis, în vârstă de 25 de ani⁷³.

Pe o inscripție din Bulgaria, de la Oescus, din teritoriul de odinioară al Thraciei (Moesia Inferior) citim despre un anume soldat Mucatralis, din cohorta II Flavia Brittonum, că era de origine bessică (natione bessus): „*Mucatral(is) Site ff(ilius) natio(ne) B(essus) m(iles) c(o)h(ortis) II F(laviae) B(rittonum?)*”⁷⁴.

⁶⁹ CIL V 6244; ICI XII, 63; ILCV I, nr. 811ab; CUSCITO 1993, 431-433, no. 11; text SANNAZARO 2002, 70, n. 25: Prin această desemnare a soldatului ca fiind de origine (germen) dacică se poate înțelege fie originea etnică sau chiar cea geografică a Daciei cf. DANA 2004, 438 nr. 29. În ceea ce privește versiunea *Daqus* în loc de *Dacus*, a se vedea de asemenea la Aurelius Vitorinus, *equus singulares Augusti*, still natione *Daqus* (CIL III 3236 = ILS 2204 = IDRE 55); a se vedea și trimiterea la dacul *Dida*, fiul lui *Damanais*, de asemenea *equus, nationis Daqus*: DANA 2003, 172 nr. 35; 176; 182, nr. 79. Vezi și comentariile la Dan Matei, *In ancie miles probatur, the contribution of the soldiers from Dacia to the defence of Italia during the "military anarchy" period*, în *Journal of Ancient History and Archaeology*, no. 7.4/2020, p. 44.

⁷⁰ GERMANIA 1922 p. 85; REVUE archeol. 18 (1928) p. 393, 37 Treueris in s. Matthiae. 2s cf. nr. 3240 ss.; ILCV nr. 4461F.

⁷¹ I. Barnea, *Creștinismul în Scythia Minor*, pp. 285-286; DID II, p. 463.

⁷² I. Barnea, *op. cit.*, pp. 285-286; DID II, p.463; V.Velkov, *Kleinasiaten und Syrer in den Balkangebieten während der Spätantike (IV.-VI.Jh.)*, în *Études historique à l' occasion du XII-e Congres international des sciences historiques-Vienne, août-septembre 1964*, t.II, Sofia 1965, p. 21.

⁷³ J. L. Robert, BÉ, în RÉG.LXXII, 1959, p. 211; DID II, p. 463.

⁷⁴ ILBulg 64. Cu privire la desemnare de natione thrax sau bessus în inscripțiile cu caracter militar a se vedea analizele și comentariile la Cf. Mócsy 1974, p. 65; Speidel 1994, p. 15, no. 589; Tacheva 1997, p. 26; Dana 2013, pp. 245-246. Contra: Topalilov 2013, consideră că termenii se referă la grupe etnice diferite. Alte analize la Michael A. Speidel, *Recruitment and identity exploring the meanings of roman soldiers' homes*, *Revue internationale d'histoire militaire ancienne*, nr. 6, 2017, pp. 35-50.

Pe o altă inscripție din Hauran-Bostra, din Arabia, citim despre un alt soldat, Lucius Valerius Bitus, din legiunea III Cyrenaica, care a murit la vârsta de 38 de ani după o carieră militară de 21 de ani și acesta avea aceeași origine bescică: „*L(ucio) Valerio Bito, natione Bessus, mil(iti) leg(ionis) III Cyr(enaicae) vix(it) ann(is) XXXVIII militavit annis XXI fecit heres...*”⁷⁵.

Pe o altă inscripție din Attica, din provincia Achaia, citim despre un alt soldat, T. Taronius Celer, din flota pretoriană a Ravennei, că era de aceeași origine bescică: „*T. Taronius Celer, mil(es) cl(assis) pr(aetoriae) Raven(nas), nat(ione) Bess(us), stip(endiorum) VII, vixit ann(is) XXX*”⁷⁶.

Pe un epitaf cu dată incertă, din Gades, citim despre un anume oplomachus Simplex că era de *natione Bessus*⁷⁷. Pe o diplomă militară descoperită în 1930, lângă Breznik, Bulgaria, în Valea Strumei, într-un tumulus funerar, se amintește de un veteran cu origini tracice (*natione bessus*), numit *Dules Datuif*. din 7 martie anul 70 și care a servit în legiunea II Audiutrix.⁷⁸

O inscripție din Moesia Superior, din Colonia Flavia Scupi, arată că un alt soldat era de origine bescică: „*Fl(avia) Scupis nat(ione) Bessus*”⁷⁹.

Pe o piatră tombală din Caesareea, din Mauretania, scrie că un tribun al unei unități militare din Dacia malvensis (*numerus Syrorum M (a)lvensium*), Sextus Iulius Iulianus, din Germania Superior, a fost transferat și a murit în Mauretania după ce a condus o unitate militară de 1 000 de tineri recruți traci (*bessos*): „*D(is) M(anibus) s(acrum) Sex(tus) Iul(ius) Iulianus\ex Germania superiorem\tribunus n(umeri) Syrorum M (a)l\vensium hie sepultus est\ dum dedueit iuniores Bessos\ (mille) in Tingitana (m) provinci (a)m, \qui vixit annis XXXXV eui\monumentum fecit\Iul(ius) Ingenuus frater] et heres, curante Sacimatho liberto eiusdem defuncti*”⁸⁰. Acest *numerus syrorum* a fost atestat la

⁷⁵ CIL III, 104 (Bostra); IGLSyr 13, 1 1914; Michael A. Speidel, *The Roman Army in Arabia*, 1978, pp. 691-697.

⁷⁶ SIA VI 11; DB Heidelberg HDO56358; la M. C. J. Miller, *Inscriptiones Atticae. Supplementum inscriptionum Atticarum* 6 (Chicago 1992) 37, nr. 11; D.W. von Moock, *Die figürlichen Grabstelen Attikas in der Kaiserzeit. Studien zur Verbreitung, Chronologie, Typologie und Ikonographie* (Mainz 1998), nr. 486, pp. 176-177.

⁷⁷ CIL II 1739 = García y Bellido (1960), 125, nr. 1. A se vedea și De Evan W. Haley, *Migration and Economy in Roman Imperial Spain*, 1991, p. 39.

⁷⁸ CIL XVI 10; GEROV 1961, 110; F. Matei Popescu, *The Roman military diploma discovered at Atmageaua Tătărască – Sarsânlar (Zafirovo, Bulgaria)* în „*Studia Antiqua et Archaeologica*”, 22(2), p. 138.

⁷⁹ CIL VI 3205. A se vedea și comentariile la Harry Langford Wilson, *Latin Inscriptions at the Johns Hopkins University*. V, în „*The American Journal of Philology*”, vol. 31, no. 3/1910, p. 256.

⁸⁰ C.I.L., VIII, 9381 = Dessau, Í.L.S., 2763, with addendum. Picture credit Institut d'Archéologie Méditerranéenne, Aix, France, Cliché 26157. Pentru revizuirea textului a se vedea Speidel (M.), *Numerus Syrorum Malvensium. The Transfer of a Dacian Army Unit to Mauretania and its Implications*, în *Dacia*, t. 17, 1973, pp. 169-177. Cu privire la *Malva* și *Dacia Malvensis* și

Romula-Malva și în alte castre din Dacia, Piu Pietri sau Slăveni. A fost mutat în timpul lui Septimius Sever din Romula-Malva în Lalla Marnia din Mauretania Caesariensis, în NV. Africii, unde a lucrat la construcția de drumuri, fortificații și apărare, și apare în diferite inscripții (CIL VIII, 9 962, 9 964, 9 966 = ILS, 8 083, 21 015, 21 017 etc.).

Unele inscripții ale soldaților săi își arată originea ca fiind *domus Romula* din Dacia. Cel mai categoric document pentru identificarea acestei trupe, mutată în Mauretania Caesariensis, este amintita piatră de mormânt a lui *Sextus Iulius Iulinaus, tribunus numeri Syrorum M(a)lvensium*, care venise din Dacia în noua garnizoană, cu 1.000 de recruți bessii (thraci), deci cu un întreg efectiv militar. M. Speidel crede că plecarea acestui numerus de pe *limesul Alutanus* s-ar fi făcut înainte de anul 202 e.n., când Septimius Sever reorganizase deja granița sud-estică a Daciei prin cele două limesuri⁸¹.

Bibliografie

Lucrări generale:

- Grull, Tibor, *Origo as identity factor in Roman epitaphs*, 2018.
 Petolescu, C. *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, Editura Academiei Române, 2014.
 Petolescu, C., *Armata Romană în Dacia*, București, Editura Academiei Române, 2021.
 Russu, I. I., *Daco-geții în Imperiul Roman*, București, Editura Academiei Române, 1980.
 Speidel, M. P., *Die Denkmäler der Kaiserreiter. Equites singulares Augusti*, Bonn-Köln, 1994.
 Speidel, M. P., *Riding for Casar. The Roman Emperors' Horse Guard*, London, 1994.
 Speidel, M. P., *Die Equites singulares Augusti Begletruppe der römischen Kaiser des zweiten und dritten Jahrhunderts*, Bonn, 1965.
 Tudor, Dumitru, *Oltenia Romană*, București, Editura Academiei Române, 1978.
 Ute, Lohner-Urban, Scherrer, Peter, *Der obere Donarum 50 v. bis 50 n. Ch.*, 2015.

Studii și articole:

- Covacs, Peter, *Natione Boius, or what happened to the boii*, în „*Studia archaeologica Nicolae Szabó*”, LXXV, 2015.
 Massy, Jean-Luc, *Samarobriva și orașul Ambiani*, în „*Revue archeologique de Picardie*”. Ediția specială 2, 1983.

descoperirea unui numerus Syrorum Malvensium în Mauretania, a se vedea în Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik, München, 1972 (Vestigia, t. 17) Munich, 1973, pp. 545-547. Idem, Numerus syrorum, în Dacia, 17, 1973, pp.173-177; de asemenea, analize și comentarii la Wolff (H.), Miscellanea Dacica. Acta Musei Napocensis, t. 12, 1975, pp. 139-158; vezi și comentariile la Michael A. Speidel, *A thousand thracian recruits for Mauretania Tingitana*, în „*Antiquites Africaines*” 11 (1977), pp. 167-173. De remarcat faptul că la Romula-Malva este amintită o unitate militară *numerus Syrorum sagittariorum* cf. CIL, III, 1, 633, 20 = 8074, 28 și IDR, II, 383.

⁸¹ A se vedea și D. Tudor, *Oltenia Romană*, IV, 1978, p. 340.

Matei, Dan, *In ancie miles probatur, the contribution of the soldiers from Dacia to the defence of Italia during the "military anarchy" period*, în „Journal of Ancient History and Archaeology”, no. 7.4/2020.

Nemth, Eduard, *Despre originea etnică a soldaților și veteranilor din Dacia Porolissensis*, în „Analele Banatului II”, nr. 23/1993.

Popescu, Fl. Matei, *The Dacians from Moesia Inferior*, în „Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes”, 3. Jh. v. Chr.- 6 Jh. n. Chr Hartung-Gorre Verlag, 2017, pp.139-161.

Williams, M. H., *Jews in a Graeco-Roman Environment* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 213), Tübingen, 2013, pp. 267-288.

Wessel, K., *Inscriptiones Graecae christianae veteres Occidentis s*, Bari, nr. 154(3)/1989.

ASPECTE PRIVIND RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ALE ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN VREMEA LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (1688-1714)

Laurențiu RADU*

Abstract: *The period of Constantin Brâncoveanu's reign can be analyzed in several areas: political, military, diplomatic, economic, but also cultural. The extremely difficult external political framework, marked by the expansionist tendencies of the Ottoman Empire, the Habsburg Empire and Poland, led Constantin Brâncoveanu to carry out a policy based on balance, and in order to counter the dangers that threatened Wallachia, he resorted to a well-informed diplomacy, under the leadership of his foreign policy adviser, Constantin Cantacuzino.*

Being aware of the danger coming from the Ottomans, Constantin Brâncoveanu strictly fulfilled his obligations towards them and provided the sultan with valuable information about the situation of the neighboring countries. Thus, he regularly paid the tribute and offered rich gifts to the Ottoman governors, for which they called him "the prince of gold". Later, in 1699, the Ottoman Empire recognized Constantin Brâncoveanu's reign for life. In the following decade, the political-military events led Brâncoveanu to get closer to Russia, in order to create an anti-Ottoman alliance, which is why the Ottomans decided to impeach him. The period of Constantin Brâncoveanu's reign differs from other periods of our people's history by the nature of his political methods, the ruler ending the era of warlike voivodes and beginning the stage of diplomatic negotiations and the establishment of personal relations with different political leaders of that time.

Key words: *expansionist tendencies, diplomacy, tribute, anti-Ottoman alliance.*

Constantin Brâncoveanu a devenit domnitor al Țării Românești la data de 29 octombrie 1688, urmându-i lui Șerban Cantacuzino. La acel moment, tânărul domn avea numai 34 de ani, fiind urmașul unei cunoscute familii de boieri olteni¹. Rămas orfan de tată de la o vârstă fragedă, Constantin a fost crescut sub protecția Cantacuzinilor, rudele sale dinspre mamă². Familia Cantacuzino, ramura stabilită în Țara Românească, era înrudită cu alte familii boierești de

* Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”; e-mail: xpatrick2013@yahoo.com.

¹ El era fiul lui Papa Brâncoveanu sau Papa din Brâncoveni și al Stancăi, fiica lui Constantin Cantacuzino; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 126; vezi și Ilie Chiriță, *Papa postelnicul Brâncoveanu*, în „Arhivele Olteniei”, anul XI, nr. 61-62, 1932, pp. 176-182.

² Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V - *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, coordonator: acad. Virgil Cândea, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 248.

aici ori din Moldova, fiind singura grupare boierească de familie din istoria Țării Românești care s-a impus, deopotrivă prin influență politică și avere, la domnia țării. De altfel, în cursul celor peste 25 ani de domnie, Constantin Brâncoveanu a numit în *Sfatul domnesc* 36 de boieri, majoritatea acestora fiind rude apropiate ale sale ori Cantacuzini, iscând, prin această acțiune, foarte multe controverse³. În fapt, neamul Cantacuzinilor, de origine bizantină, se asimilase atât de bine Țărilor Române, dând domnitori atât Moldovei, cât și Țării Românești, încât a devenit conducătorul partidei boierilor autohtoni contra partidei familiilor grecești recent stabilite în spațiul românesc, aflate sub aripa boierilor din familia Băleanu.

Constantin Brâncoveanu a parcurs toate treptele ierarhice, pornind de la demnitatea de paharnic (amintit într-un document din 25 iunie 1672), urmând la rangul de al doilea postelnic (20 ianuarie 1674-1675), logofăt al doilea, adică locțiitor de logofăt (1 noiembrie 1675-30 decembrie 1677), în fine, logofăt (27 februarie-31 mai 1678)⁴. Trimis de Gheorghe Duca (1673-1678), în toamna anului 1678, să-i întoarcă pe boierii plecați în pribegie - majoritatea fiind din tabăra Cantacuzinilor -, el a fugit la Rusciuk după unchiul său, Șerban Cantacuzino. Ulterior, în timpul domniei acestuia (1678-1688), Brâncoveanu este trimis sol domnesc la Constantinopol, în 1681, cu misiunea de a încerca schimbarea principelui Transilvaniei, Mihail Apaffy I (1661-1690), după care a devenit mare spătar (10 ianuarie 1682-14 noiembrie 1686), apoi mare logofăt (15 decembrie 1686-28 septembrie 1688). Strălucita sa carieră a fost încununată de succes prin accederea la treapta domniei, domnie începută, cum am menționat mai sus, la data de 29 octombrie 1688, fiind uns domn de mitropolitul Teodosie Veștemeanul și încheiată prin mazilirea din 24 martie 1714. Sfârșitul domniei a fost însă unul tragic, datorită decapitării domnitorului, a celor patru fii ai săi, Constantin, Ștefan, Radu și Matei, precum și a sfetnicului Ianache Văcărescu, la data de 15 august, pe malurile Bosforului⁵.

Începuturile diplomatice ale lui Constantin Brâncoveanu s-au realizat într-o perioadă de mari încercări în partea centrală și de sud-est a continentului. Aceasta a fost marcată de confruntări militare în care au fost implicați turcii, austriecii, polonii și ulterior rușii.

Imperiul Otoman, a cărui putere slăbise în urma luptelor din Marea Mediterană, Polonia și Ungaria, a intrat treptat, mai ales după asediul Vienei, din

³ *Ibidem*, p. 250.

⁴ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 126.

⁵ *Ibidem*, pp. 126-127.

anul 1683, într-o perioadă de regres. De această situație a profitat Imperiul Habsburgic, oprit în vest de Franța, care și-a direcționat tendințele expansioniste spre sud-estul Europei. Încercarea Vienei de a înlocui stăpânirea otomană cu propria sa dominație, însoțită și de prozelitismul catolic, a generat suspiciuni în rândul popoarelor balcanice. La rândul său, Polonia, cu o putere militară aflată în declin, manifesta, de asemenea, pretenții nejustificate de expansiune asupra spațiului românesc⁶.

Vacantarea scaunului domnesc al Țării Românești, după moartea lui Șerban Cantacuzino, a fost urmărită, cu deosebit interes, de marile puteri. Poarta Otomană putea numi un grec din Fanar, iar împăratul austriac, Leopold I, îl susținea pe Gheorghe, fiul lui Șerban Cantacuzino. Ludovic al XIV-lea, regele Franței, urmărea înscăunarea lui Emeric Tököly, iar hanul Crimeii dorea tronul pentru unul dintre fiii săi. Pentru a preîntâmpina ingerințele externe, stolnicul Constantin Cantacuzino și fratele acestuia, spătarul Mihail Cantacuzino, au susținut că persoana cea mai indicată pentru domnie era marele logofăt Constantin Brâncoveanu, nepot al defunctului domn, care se bucura de încrederea boierilor. Alegerea lui Brâncoveanu, ca domn, la 29 octombrie/8 noiembrie 1688, nu era însă pe placul Franței, al cărei ambasador insista la Poartă să nu-l recunoască, deoarece era înclinat spre o politică de echilibru. Vestea nu a fost prea bine primită nici la Viena, deoarece Brâncoveanu era considerat un apărător al românilor din Transilvania. Cu toate acestea, Poarta l-a confirmat pe acesta ca domnitor al Țării Românești, un motiv fiind și suma considerabilă de bani implicată în această numire⁷.

Cadrul extern, extrem de dificil, marcat de tendințele expansioniste ale Imperiului Otoman, Imperiului Habsburgic și Poloniei, l-au determinat pe domnitor să desfășoare o politică externă bazată pe echilibru. Pentru a contracara pericolele care amenințau Țara Românească, domnitorul a recurs la o diplomatie bine informată, condusă de consilierul său de politică externă, stolnicul Constantin Cantacuzino⁸.

După preluarea domniei, din dorința de a coordona politica Țărilor Române în împrejurările atât de dificile ale războiului dintre otomani și adversarii lor austrieci, poloni și venețieni, care erau reuniți în „Liga Sfântă”,

⁶ Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, București, Editura Academiei R.S.R., 1989, p. 124.

⁷ S. Columbeanu, Radu Valentin, *Constantin Brâncoveanu și epoca sa*, București, Editura Științifică, 1967, pp. 20-22.

⁸ *Ibidem*, p. 69.

Brâncoveanu, consiliat de stolnicul Constantin Cantacuzino, a încercat să aibă un aliat important în scaunul Moldovei. Însă, domnul muntean s-a lovit de reticențele lui Constantin Cantemir, rămas credincios turcilor.

Ulterior, în scurta domnie a lui Constantin Duca în Moldova (1693-1695), se poate spune că domnul muntean și Cantacuzinii au avut posibilitatea de a coordona politica celor două principate. Cu timpul însă, fiscalitatea împovărătoare, intrigile unei grupări însemnate a boierimii și neîmplinirea la timp a cererilor mereu sporite ale otomanilor, au stârnit nemulțumirea Porții, care a hotărât mazilirea tânărului domn moldovean, iar în locul său a fost numit fiul cel mare al lui Constantin Cantemir, Antioh, care a condus în perioada anilor 1695-1700⁹.

Deoarece nu s-a putut împăca cu prezența în scaunul Moldovei a unui domn pe a cărui politică nu se putea baza, Constantin Brâncoveanu a insistat, în anul 1700, pe lângă Poartă, pentru revenirea pe tron a lui Constantin Duca¹⁰. Înșelând speranțele susținătorului său, Duca a fost înlocuit cu Mihai Racoviță, care a domnit până în anul 1705. Până la revenirea pe tron a lui Dimitrie Cantemir, petrecută în 1710, Brâncoveanu nu s-a mai implicat în susținerea vreunui candidat la tronul Moldovei. Veleitățile domnului muntean de a-și asigura dominația asupra principatului de peste Milcov, printr-un interpus, au fost fără succes, deoarece aici s-a manifestat o dominație mai puternică a Porții și nu a dispus de mijloacele necesare pentru a-și impune voința, lezând susceptibilitățile locale prin adversitatea manifestată față de Cantemirești¹¹.

Dacă în Moldova, Brâncoveanu a încercat să își impună influența prin susținerea unui candidat la domnie, față de românii transilvăneni atitudinea domnitorului muntean a fost diametral opusă, deoarece realitățile istorice ale acelor timpuri au impus un alt mod de abordare a problemei. În Ardeal, românii erau amenințați în însăși ființa lor națională, atât din punct de vedere social, cât și religios. În fapt, biserica suferea tot mai mult din cauza catolicismului și a ideilor promovate de acesta¹². Prin urmare, politica lui Constantin Brâncoveanu față de românii din Transilvania s-a axat pe ridicarea de biserici și tipărirea de cărți religioase și laice în

⁹ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, pp. 254-255.

¹⁰ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. VIII - *Domnia lui C. Brâncoveanu (1689-1714)*, ediția a III-a, revăzută de autor, îngrijită și ținută la curent de I. Vlădescu, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 82.

¹¹ Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor. Politica externă și diplomația promovate de Constantin Brâncoveanu (1688-1714)*, București, Casa de Editură, Presă și Impresariat SILEX, 1997, pp. 15-16.

¹² După încorporarea provinciei la Imperiul Habsburgic, în anul 1699, soarta românilor ardeleni a fost grav prejudiciată, datorită prozelitismului religios al autorităților vieneze, care au încercat, prin intermediul catolicizării, să alcătuiască un anumit liant spiritual în rândurile populațiilor subjugate; Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 256.

cele cinci tipografii ale țării, care au lucrat fără încetare sub îndrumarea lui Antim Ivireanul¹³. În calitate de ierarh al Țării Românești, acesta a întreprins o acțiune similară celei inițiate de către Dosoftei în Moldova, traducând și editând cărți de slujbă în întregime în limba română¹⁴. În timpul mării răscoale antihabsburgice a curuților, condusă de către Francisc al II-lea Rákóczi, eveniment la care au participat iobagii români, orașenii săraci și reprezentanți ai clerului ortodox, domnitorul Constantin Brâncoveanu s-a aflat în fața unei noi provocări: să-i ajute pe ardeleni în lupta lor pentru păstrarea ființei naționale, dar în același timp, să mențină relații bune cu Poarta, cât și cu Viena. Astfel, el a pendulat între o politică de neutralitate și una de duplicitate, dictată de cursul evenimentelor și de interesele personale¹⁵.

În ceea ce privește coordonarea politicii sale externe timp de peste două decenii, Constantin Brâncoveanu a profitat de întreaga experiență a Cantacuzinilor, de vastele sale relații peste hotare, atât cu dregătorii Porții și înalții ierarhi ai Bisericii Răsăritene, cât și cu trimișii străini de la Constantinopol sau diverși oameni de stat ai puterilor vecine, maturizându-se, cu timpul, în arta conducerii. Preluând principalele repere ale stolnicului Constantin Cantacuzino, domnitorul a făcut demersurile necesare în a-și forma o cancelarie extrem de activă și eficace, în care se regăseau dieci pentru limbile: latină (Giovanni Candido Romano și Anton Maria del Chiaro), germană (Ladislau Teodor Dindar, Peter Grienner și medicul Bartolomeo Ferrati), polonă (Andreas și Nicolaus Wolff), turcă (clucerul Afenduli), maghiară și rusă (frații David și Toader Corbea), operând cu cifru și întreținând o corespondență extinsă nu numai cu suveranii acelor timpuri, dar și cu oameni de stat și generali austrieci, poloni și ruși, conducători unguri ai răscoalei curuților (1703-1711), ambasadori ai Angliei, Imperiului Habsburgic și Veneției aflați în capitala otomană, suveranul pontif, cardinali, cărturari greci și alții¹⁶. Din cele 282 de scrisori - identificate până în prezent - trimise de domnitor diferiților destinatari, mai mult de jumătate, adică 170, au un caracter predominant politic și diplomatic, fapt care îl plasează pe Constantin Brâncoveanu între domnitorii români cu cea mai intensă activitate externă¹⁷.

¹³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 - (secolele XVII și XVIII), ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, pp. 144-160.

¹⁴ Idem, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, București, Editura Basilica, 2011, pp. 132-134.

¹⁵ Radu Nedici, *Coordonatele unei atitudini: Constantin Brâncoveanu și Biserica românilor din Transilvania*, în *Brâncoveanu 300: Epoca brâncovenească la orizontul modernității românești*, coordonatori: Florentina Nițu, Șarolta Solcan, Radu Nedici, București, Editura Universității din București, 2016, p. 240 și urm.

¹⁶ Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor...*, pp. 16-17.

¹⁷ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 258.

În același timp, domnul muntean a întreținut la Curtea domnească de la București, oraș devenit cel mai activ centru diplomatic¹⁸, cu privirile orientate cu precădere către Constantinopol, Viena, Varșovia și Moscova, o întinsă rețea de agenți și emisari, recrutați în marea lor majoritate din rândurile cărturarilor, clericilor ardeleni, sud-dunăreni sau levantini și comercianților, pe care i-a trimis în diverse misiuni din capitalele europene¹⁹.

Așa cum se poate constata, cancelaria Țării Românești a fost complet reorganizată în timpul lui Constantin Brâncoveanu. După informațiile oferite de secretarul său, Anton Maria del Chiaro, domnul

„punctual și nelăsător în toate treburile sale, nu numai de acasă ci și străine, întreținea mai mult ca oricând o corespondență prin scrisori cu feluriți potentați (...). La toată această corespondență nu numai că-l făcea părtaș pe Constantin Cantacuzino, unchiul său, ci îi lăsa lui toată grija și diriguirea în legătură cu răspunsurile și celelalte, potrivit însemnătății negocierilor, astfel că toți diecii aveau poruncă de la domn să le ducă până la încheiere cu acela”²⁰.

Din analiza evenimentelor petrecute între anii 1689-1690, se poate remarca faptul că opțiunile de politică externă ale lui Constantin Brâncoveanu au fost cele juste, în contradicție cu vederile imprudente manifestate de către marele agă Constantin Bălăceanu, care a optat pentru o alianță necondiționată cu Imperiul Habsburgic²¹. Domnul muntean a manifestat o luciditate evidentă în aprecierea situației apărute în urma invaziei imperialilor din anul 1689. Fără a-i provoca, încercând cu tact și diplomatie să-i oprească la granițe, acțiuni care nu a avut succes, ca să nu legitimizeze în niciun fel regimul lor de ocupație instaurat în Țara Românească, Brâncoveanu a preferat să facă sacrificiul de a apela la sprijinul militar turco-tătar pentru a izgoni din țară un dușman mult mai

¹⁸ Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, Editura Junimea, 1986, pp. 39-40.

¹⁹ Astfel, până în 1699, Constantin Brâncoveanu s-a bazat cu precădere pe serviciile lui David Corbea la Varșovia (1698), pe acelea ale lui Gheorghe Castriotul (1689), Panaiot Radu (1699) și Pătru Damian (1701), pe lângă țarul Rusiei, ale lui Ladislau Teodor Dindar pe lângă autoritățile imperiale de la Sibiu (1695-1699), venețianului Bussi la Viena (1698), pe cele ale capuchehaielor sale la Constantinopol, Gheorghios Cleromonos și Ianachi Porphyrita (1691-1701), ale emisarilor săi pe lângă hanii tătari din Crimeea și sultanii din Bugeac, Toma portar și Ianachi căpitan (1696), Anastasie capuchehaia, Luca vistier și Dumitrașco Caramanlău, mare postelnic (1698) și, în sfârșit, pe cele ale comerciantului Nicolo Caraiani la Veneția (1677-după 1704); Vezi Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor...*, pp. 17-18.

²⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, pp. 386-387; vezi și Virgil Căndea, *Diplomația românească sub Constantin Brâncoveanu*, în *Pagini din trecutul diplomației românești*, coordonatori: Virgil Căndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, București, Editura Politică, 1966, pp. 169-170.

²¹ Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu...*, în *loc. cit.*, p. 125.

periculos. Urmarea a fost înfrângerea armatelor imperiale în bătălia de la Zărnești (11/21 august 1690), domnul muntean reușind să asigure inviolabilitatea țării, fapt care s-a menținut până la finalul domniei sale²².

În deceniul următor, Imperiul Habsburgic a renunțat la acțiuni limitare, deoarece era implicată în conflicte cu Franța și Imperiul Otoman, preferând să-l atragă pe domnitorul Țării Românești de partea sa. La rândul său, acesta trimitea Curții de la Viena informații despre otomani și, din când în când, unele provizii pentru armată. Drept răsplată pentru serviciile oferite, Constantin Brâncoveanu a primit, la data de 20/30 ianuarie 1695, titlul de principe al Imperiului Habsburgic din partea împăratului Leopold I²³. Prin inițiativele sale diplomatice, domnul muntean a reușit ca la *Pacea de la Karlowitz* (16/26 ianuarie 1699), pretențiile Austriei și Poloniei asupra Țării Românești și Moldovei să nu fie luate în discuție, astfel, statutul de autonomie al acestora față de Imperiul Otoman a rămas neschimbat. În ceea ce privea situația Transilvaniei, aceasta trecea sub stăpânire austriacă²⁴.

Prudent în relațiile cu Polonia, Constantin Brâncoveanu l-a trimis pe David Corbea, în 1698, la festivitatea de încoronare a lui August al II-lea, cu scopul de a cunoaște intențiile acestuia față de Țara Românească și Moldova. Cu acea ocazie, solul muntean a aflat că Polonia, interesată de reluarea luptei antiotomane, plănuia să pătrundă pe teritoriul Moldovei pentru a stabili contacte directe cu otomanii. La revenirea în țară, David Corbea a fost însoțit de o solie polonă, care i-a cerut domnitorului să i se alăture regelui polon în vederea declanșării unei acțiuni antiotomane. Intuind intențiile expansioniste ale Poloniei, Brâncoveanu a continuat tratativele, acceptând cu anumite condiții propunerile făcute.

Astfel, el a condiționat alăturarea celor 50.000 de oșteni ai săi la campania antiotomană de declanșarea unei puternice ofensive a Poloniei, care să ducă la alungarea otomanilor din Camenița și din alte cetăți de la Nistru. Însă, la acel moment, armatele polone nu aveau capacitatea de a-i alunga pe turci. Dând dovadă de abilitate diplomatică, domnul muntean nu a rupt imediat tratativele, lăsând impresia Curții de la Viena că dorește să se apropie de Polonia, reușind în acest fel, să reînvie rivalitățile polono-austriece din sud-

²² Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote*, București, Editura All Educațional, 2007, pp. 126-127; Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 166.

²³ S. Columbeanu, Radu Valentin, *op. cit.*, pp. 72-73.

²⁴ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 261.

estul Europei²⁵. Aceste inițiative diplomatice au avut efectul scontat deoarece, la Karlowitz, Polonia a fost obligată să evacueze teritoriul Moldovei și să nu se mai implice în problemele sale interne²⁶.

Practic, încă din ultimul deceniu al secolului al XVII-lea s-au putut evidenția și alte opțiuni de politică externă ale domnitorului Constantin Brâncoveanu. Astfel, speranțelor în eliberarea de sub otomani puse în Austria până în 1688, de către popoarele din Balcani, li s-au substituit, după evidențierea politicii egoiste și dominante a Vienei, o nouă orientare și anume, apropierea de Rusia, putere coreligionară de care popoarele balcanice se simțeau legate prin afinități de natură culturală și religioasă. Promotorii curentului filo-rus de la sfârșitul secolului al XVII-lea au fost, în primul rând, grecii și mai cu seamă, exponenții cercurilor ecleziastice și culturale păstrătoare a vechilor tradiții imperiale bizantine.

Numeroși cărturari greci, prin intensa lor activitate în Rusia, au contribuit la statornicirea relațiilor culturale și religioase dintre această putere, Balcani și Orientul ortodox, ca premisă a unei apropieri de natură politică. În calitatea sa de „înalț protector al credinței ortodoxe”²⁷, Constantin Brâncoveanu, prin strânsele legături cu înalții ierarhi și cărturari greci, nu a scăpat acestei influențe de a se îndrepta spre Rusia, tendință împărțită și de Cantacuzini²⁸.

La acel moment, Rusia aflată sub conducerea țarului Petru I încerca să se implice tot mai mult în problemele continentale, dar s-a lovit de opoziția Suediei și a Imperiului Otoman. La curtea sa, Brâncoveanu a trimis în calitate de agenți diplomatici pe Pătru Damian, Gheorghe Castriotul și David Corbea²⁹. În septembrie 1697, solia domnului muntean a prezentat planul unei campanii antiotomane, la care urmau să ia parte, alături de Rusia, Moldova și Țara Românească, sârbii, bulgarii, macedonenii și albanezii. Gheorghe Castriotul, care a sosit la Moscova în aprilie 1698, a expus planul unei acțiuni antiotomane la nordul Mării Negre și în Bugeac, însă propunerea nu a avut sorți de izbândă, deoarece țarul era angajat în tratative de pace cu otomanii³⁰. Ulterior, la 21 august 1700, țarul Petru I i-a acordat lui Constantin Brâncoveanu, ordinul „Sf.

²⁵ S. Columbeanu, Radu Valentin, *op. cit.*, pp. 74-75.

²⁶ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, coordonatori: Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 88; Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor...*, p. 23.

²⁷ Cf. Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, București, Editura Universității din București, 1996, p. 125.

²⁸ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, pp. 261-262.

²⁹ S. Columbeanu, Radu Valentin, *op. cit.*, pp. 81-82.

³⁰ Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor...*, p. 22.

Andrei”, ca răsplată pentru serviciile aduse de acesta creștinătății³¹. În ianuarie 1701, țarul a acordat domnitorului Țării Românești dreptul de azil într-unul dintre orașele sale din Ucraina, „dacă împrejurările îl vor sili vreodată să părăsească tronul”³². Încheierea unui acord ruso-turc, în 1702, în condițiile războiului dintre Rusia și Suedia, l-a determinat pe domnitor să-i trimită țarului Petru I o scrisoare, prin intermediul emisarului său, David Corbea³³, în care îi solicita să declanșeze o campanie militară pentru eliberarea popoarelor aflate sub stăpânirea otomană, însă țarul nu a dat curs nici acestei propuneri, deoarece era preocupat de desfășurarea războiului cu regele suedez, Carol al XII-lea³⁴. În anii 1705 și 1706, David Corbea a întreprins noi misiuni diplomatice, după care, în anul 1707, a intrat în serviciul direct al țarului rus³⁵.

Demersurile diplomatice inițiate de către domnul muntean s-au concretizat în anul 1709, prin semnarea unei convenții antiotomane secrete cu Rusia, care urma să intre în vigoare atunci când armata țaristă ar fi pătruns pe teritoriul Țării Românești³⁶. Doi ani mai târziu, Constantin Brâncoveanu a manifestat o atitudine prudentă, despre care marele nostru istoric, Nicolae Iorga, afirma că a fost „de o siguranță și claritate absolută”³⁷. În contextul dat, spătarul Toma Cantacuzino a trecut de partea rușilor și a contribuit la cucerirea Brăilei, acțiune care a fost interpretată ca un gest de trădare din partea lui Brâncoveanu, asupra căruia, în ultima vreme, otomanii manifestau vădite suspiciuni³⁸.

În privința relațiilor cu Imperiul Otoman, domnitorul Constantin Brâncoveanu și-a achitat, cu strictete, obligațiile față de acesta și i-a oferit sultanului informații prețioase referitoare la situația țărilor vecine. El a plătit în mod regulat, tributul și a oferit daruri impresionante dregătorilor de la Constantinopol, care l-au numit „altân-beg”, adică „prințul aurului”. În plus, uneltirile dușmanilor săi nu au fost luate în seamă, iar în 1699, Poarta i-a

³¹ Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 96.

³² Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor...*, p. 24.

³³ Constantin Șerban, *Constantin Brâncoveanu*, București, Editura Tineretului, 1969, pp. 87-88.

³⁴ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, pp. 88-89.

³⁵ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, pp. 164-165.

³⁶ Constantin Brâncoveanu își asuma sarcina de a ridica la luptă 30.000 de oșteni și de a aproviziona trupele rusești în timpul campaniei, iar țarul Petru I recunoștea independența Țării Românești și domnia pe viață a lui Brâncoveanu; *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, p. 89.

³⁷ Nicolae Iorga, *Valoarea politică a lui Constantin Brâncoveanu*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc”, 1914, p. 42.

³⁸ Radu Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, cu note și anexe de Ștefan D. Grecianu, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1906, pp. 204-205.

recunoscut domnia pe viață³⁹. Ca urmare a intrigilor venite din partea lui Alexandru Mavrocordat, Constantin Brâncoveanu a fost chemat la Constantinopol, reușind cu greu să își asigure domnia prin plata unor mari sume de bani⁴⁰ și trebuind să desfășoare, din nou, un complicat joc diplomatic între austrieci și otomani, a căror dorință de revanșă îi direcționa către război. Domnul muntean a ajutat pe curuții răzvrățiți din Ungaria și Transilvania, oferindu-le adăpost și asigurându-le aprovizionarea, cu asentimentul otomanilor și, în același timp, a menținut în taină legăturile cu Austria, oferind imperialilor informații concludente privind intențiile turcilor⁴¹. Prudența lui Brâncoveanu s-a dovedit și de această dată inspirată, întrucât înăbușirea răscoalei curuților de către austrieci, în 1711, le-a oferit acestora posibilitatea de a-și pregăti riposta împotriva otomanilor⁴².

Evenimentele petrecute l-au determinat pe domnitor să se apropie de Rusia, în vederea realizării unei alianțe antiotomane. Declanșarea războiului ruso-turc în anul 1710, l-a plasat pe domnitor într-o situație extrem de dificilă, cu atât mai mult cu cât numirea de către Poartă a vechiului său rival, Dimitrie Cantemir, în domnia Moldovei, iar mai târziu, trecerea acestuia de partea Rusiei, l-au descumpănit total. Cu toate acestea, Brâncoveanu a acționat precaut, așezându-și tabăra în gura Urleașilor, la Albești, fiind hotărât „să păzească țara și fără primejdie, de către amândouă părțile, adică și de către turci și de către moscali”⁴³, în speranța sosirii trupelor țarului Petru I, spre a li se alătura, dacă acestea vor reuși să îi înfrângă pe turci. În pofida atâtor dificultăți, boierii Cantacuzini s-au declarat pentru o colaborare militară fâțișă cu rușii, iar marele spătar Toma Cantacuzino, în fruntea unui detașament muntean, a dezertat din tabăra domnului muntean și s-a alăturat trupelor țariste, care au asediat și cucerit Brăila la 14/25 iulie 1711⁴⁴. Această victorie s-a dovedit a fi zadarnică, în urma capitulării armatelor țariste la Stănilești, cu câteva zile mai înainte și a

³⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 128.

⁴⁰ În situația dată, cuantumul tributului s-a ridicat la valoarea de 92.000 de galbeni, față de 32.000 de galbeni la începutul secolului al XVII-lea și 65.000 de galbeni la finalul domniei lui Matei Basarab (1654) *Ibidem*, p. 130.

⁴¹ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2001, pp. 332-333.

⁴² Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, pp. 262-263.

⁴³ Radu Grecianu, *op. cit.*, p. 198.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 199; vezi și Bogdan Murgescu, *Anul 1711 și filorusismul românesc în secolul al XVIII-lea*, în „Studii și articole de istorie”, LXXVIII, 2011, p. 17.

încheierii precipitate a păcii cu turcii, la 11/23 iulie 1711⁴⁵. După fuga spătarului Toma, grav compromis în fața Porții și fără a mai avea vreun sprijin, Brâncoveanu s-a văzut obligat să trimită marelui vizir Mehmed Baltagi, toate proviziile cumpărate cu aurul rușilor și să restituie țarului banii înaintați în acest scop. În plus, el a fost nevoit să îndure și acuzele venite din partea celor care l-au găsit vinovat de eșecul campaniei țariste, în condițiile în care, expediția din Moldova a fost mai degrabă improvizată, deoarece armatele lor erau concentrate mai ales în Polonia și provinciile baltice, în vederea susținerii luptelor împotriva Suediei. Constantin Brâncoveanu a fost afectat de eșecul țarist, dovada mâhnirii sale fiind constatată în corespondența pe care a purtat-o cu imperialii⁴⁶.

În ultima perioadă a domniei lui Constantin Brâncoveanu, speranțele de a mai găsi un sprijin în Rusia sau Polonia s-au dovedit a fi inutile. În aceeași măsură, domnitorul a depus eforturi de a reînnoi relațiile cu Austria, întreținând o vie corespondență cu generalul Steinvillle. Simțindu-se marginalizat, a urmărit să-și extindă proprietățile din Transilvania, sporindu-și apoi depozitele de bani la Brașov, încredințate lui Manu Apostol. Prin demersurile sale a reușit să obțină, la 27 martie 1712, chiar întărirea permisiunii de a se refugia cu familia sa în Transilvania, în caz de primejdie, de la împăratul Carol al VI-lea⁴⁷.

Însă, toate aceste acțiuni ale lui Constantin Brâncoveanu nu mai reprezentau o politică coerentă, fiind doar pure încercări de supraviețuire. Ruptura cu boierii Cantacuzini era consumată, averile spătarului Toma și ale însoțitorilor săi, confiscate, în vreme ce stolnicul, frații, fiii și nepoții săi erau priviți cu toată neîncrederea⁴⁸. Acesta a fost și motivul pentru care Cantacuzinii au decis înlăturarea cu orice preț a lui Brâncoveanu din scaunul țării și revenirea la conducere. În curând, cercul de dușmani al domnitorului a spionat toate mișcările sale în Transilvania și corespondența purtată cu Viena, pentru ca apoi, să fie comunicate la Constantinopol⁴⁹.

⁴⁵ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, pp. 253-254; Nicolae Ciachir, *Istoria Universală Modernă*, vol. I (1642-1789), București, Editura Oscar Print, 1998, pp. 221-222.

⁴⁶ La 31 iulie 1711, prin intermediul unei scrisori, Brâncoveanu făcea o expunere sobră a evenimentelor petrecute în Moldova, comandantului trupelor austriece din Transilvania, generalul Steinvillle, pentru ca, la 4 august, să indice mult mai clar faptul că, rușii au acționat contrar intereselor lor, prin semnarea păcii; Paul Cernovodeanu, *În vârtoarea primejdiilor...*, pp. 33-34.

⁴⁷ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu: viața-domnia-epoca*, București, Editura Științifică, 1969, pp. 267-268.

⁴⁸ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, pp. 264-265.

⁴⁹ Denunțurile s-au aglomerat la Poartă, domnul muntean fiind catalogat drept trădător, întreținând corespondență secretă cu imperialii, rușii, polonii și venețienii și jecmănitor al țării, depunând averi uriașe la băncile din Veneția, cu care spera să se întrețină după ce ar fi fugit cu

În toată această perioadă, domnitorul făcuse eforturi susținute pentru a-i convinge pe otomani de loialitatea lui, achitase Porții cerințele bănești și îi despăgubise pe locuitorii brăileni pentru pagubele suferite în anul 1711⁵⁰. Cu toate acestea, atitudinea dregătorilor otomani față de el se schimbă radical. Atâta timp cât turcii au fost siliți să rămână într-o expectativă prudentă față de dușmanii lor, ei toleraseră inițiativele domnului muntean și tendințele sale de apropiere față de marile puteri creștine. Însă, începând cu anul 1712, Imperiul Otoman a adoptat o linie politică agresivă și revanșardă, al cărei exponent era noul mare vizir, Ali pașa, ginerele sultanului Ahmed al III-lea, care viza recuperarea teritoriilor pierdute la Karlowitz. De aceea, pentru a realiza ceea ce își propusese, Poarta a devenit extrem de precaută în legătură cu teritoriile subordonate ei, mai ales după defectiunea lui Dimitrie Cantemir și a interzis orice fel de abatere domnitorilor români⁵¹.

Situația politică a lui Constantin Brâncoveanu devenise mult prea delicată pentru a mai putea fi tolerată de otomani și de aceea, Poarta, luând drept valabile acuzațiile aduse domnului de către Cantacuzini și apropiații acestora, a hotărât mazilirea sa, la data de 24 martie/7 aprilie 1714⁵². Conform relatărilor medicului Bartolomeo Ferrati, domnitorul a fost arestat și dus cu întreaga familie în capitala otomană, după ce toate bunurile și averea descoperite în țară i-au fost confiscate⁵³. În locul său, Poarta a numit în scaunul Țării Românești pe spătarul Ștefan Cantacuzino, fiul stolnicului, ca preț al trădării. Totodată, pentru a fi siguri că Brâncoveanu nu va scăpa cu viață, Cantacuzinii au trimis la Constantinopol, pe Constantin Știrbei, logofătul Radu Dudescu, marele logofăt Grigore Băleanu și marele vornic Radu Golescu, cu daruri în bani către vizir, spre a nu da dovadă de clemență⁵⁴. După ce otomanii au obținut toate informațiile necesare, Brâncoveanu împreună cu cei patru fii și credinciosul său sfetnic, clucerul Ianache Văcărescu, au fost decapitați la data de 15/26 august 1714, în prezența sultanului, a marelui vizir Ali pașa, a curții imperiale și a ambasadorilor străini, iar trupurile lor aruncate în mare⁵⁵. Moartea domnitorului a impresionat nu numai pe contemporani, fiind pe larg relatată în cronicile autohtone și în rapoartele diplomaților străini acreditați la

familia în Transilvania, unde posedă întinse proprietăți; Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor...*, p. 35.

⁵⁰ Radu Grecianu, *op. cit.*, pp. 188-189.

⁵¹ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, pp. 265-266.

⁵² Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor...*, pp. 35-36.

⁵³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, pp. 400-403.

⁵⁴ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 266; S. Columbeanu, Radu Valentin, *op. cit.*, pp. 87-90.

⁵⁵ Nicolae Iorga, *Viața și domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, București, 1914, p. 212.

Constantinopol, dar a lăsat urme chiar și în folclor, prin apariția unor balade inspirate de tragicul eveniment. După cum afirma Constantin C. Giurescu, „sfârșitul său tragic, suportat cu tărie de suflet, adevărat creștinească, adaugă chipului său aureolă de martir”⁵⁶.

Acest eveniment a încheiat un capitol important al istoriei Țării Românești. Într-o lume a realităților politice cu evoluție sinuoasă, dictate de interesele cancelariilor europene, singurul mijloc de păstrare a autonomiei era adoptarea unei diplomații suplă. Faptul că a domnit mai bine de un sfert de secol în vremuri așa de tulburi, indică în mod clar, că a fost înzestrat cu calități deosebite, în care a predominat realismul, prin pendularea permanentă între Constantinopol, Viena și Moscova, remarcându-se în acest fel, viziunea sa strategică și prudentă, în fapt, o politică de echilibru într-o vreme de metamorfoze politice internaționale. Personalitate marcantă a timpului său, Constantin Brâncoveanu a știut, mai ales prin arta diplomației, să apere integritatea și independența Țării Românești, folosindu-se cu îndemănare de contradicțiile existente între marile puteri rivale de la acel moment, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic, Rusia și Polonia.

Om politic și diplomat abil, protector generos al artelor și culturii, dar și un adevărat mecena pentru întregul Orient ortodox, Constantin Brâncoveanu a reușit să asigure țării sale, o epocă de certă măreție. În plus, „epoca brâncovenească” s-a deschis influențelor occidentale, care au început să prevaleze asupra celei orientale. Astfel, a fost creată o sinteză originală națională, prin aportul tradiției răsăritene și al celei occidentale.

Bibliografie

Lucrări generale:

Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. V - *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, coordonator: Acad. Virgil Cândea, București, Editura Enciclopedică, 2003.

Boicu Leonid, *Principatele române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, Editura Junimea, 1986.

Călători străini despre Țările Române, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Cernovodeanu Paul, *În vârtoarea primejdiilor. Politica externă și diplomația promovate de Constantin Brâncoveanu (1688-1714)*, București, Casa de Editură, Presă și Impresariat SILEX, 1997.

⁵⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 148.

Ciachir Nicolae, BERCAN Gheorghe, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Ciachir Nicolae, *Istoria Universală Modernă*, vol. I (1642-1789), București, Editura Oscar Print, 1998.

Columbeanu S., Valentin Radu, *Constantin Brâncoveanu și epoca sa*, București, Editura Științifică, 1967.

Constantiniu Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.

Giurescu Constantin C., *Istoria Românilor*, vol. III *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote*, București, Editura All Educațional, 2007.

Grecianu Radu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, cu note și anexe de Ștefan D. Grecianu, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1906.

Ionescu Ștefan, Panait I., *Constantin Vodă Brâncoveanu: viața-domnia-epoca*, București, Editura Științifică, 1969.

Ionescu Ștefan, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981.

Iorga Nicolae, *Valoarea politică a lui Constantin Brâncoveanu*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc”, 1914.

Iorga Nicolae, *Viața și domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, București, 1914.

Mehmed Mustafa Ali, *Istoria turcilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

Păcurariu Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 - (secolele XVII și XVIII), ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994.

Păcurariu Mircea, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, București, Editura Basilica, 2011.

Pippidi Andrei, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2001.

Politica externă a României. Dicționar cronologic, coordonatori: Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

Stoicescu Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971.

Șerban Constantin, *Constantin Brâncoveanu*, București, Editura Tineretului, 1969.

Ștefănescu Ștefan, *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, București, Editura Universității din București, 1996.

Xenopol A.D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, volumul VIII - *Domnia lui C. Brâncoveanu (1689-1714)*, ediția a III-a, revăzută de autor, îngrijită și ținută la curent de I. Vlădescu, București, Editura Cartea Românească, 1929.

Studii și articole:

Cândea Virgil, *Diplomația românească sub Constantin Brâncoveanu*, în *Pagini din trecutul diplomației românești*, coordonatori: Virgil Căndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, București, Editura Politică, 1966.

Cernovodeanu Paul, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, București, Editura Academiei R.S.R., 1989.

Chiriță Ilie, *Papa postelnicul Brâncoveanu*, în revista „Arhivele Olteniei”, serie veche, anul XI, nr. 61-62/1932.

Murgescu Bogdan, *Anul 1711 și filorusismul românesc în secolul al XVIII-lea*, în „Studii și articole de istorie”, LXXVIII, 2011.

Nedici Radu, *Coordonatele unei atitudini: Constantin Brâncoveanu și Biserica românilor din Transilvania*, în *Brâncoveanu 300: Epoca brâncovenească la orizontul modernității românești*, coordonatori: Florentina Nițu, Șarolta Solcan, Radu Nedici, București, Editura Universității din București, 2016.

ION C. BRĂȚIANU ȘI REVOLUȚIA DIN 1848 ÎN VALAHIA

Radu Ștefan VERGATTI*

Abstract: *Ion C. Brătianu, born in 1821, was the youngest of the boys of the steward Dincă Brătianu. After 1835 graduation from St. Sava High School in Bucharest, he became a Junker at the Cavalry Cadet School in Bucharest. In 1841 he left for Paris to attend the Staff School and become an officer. In 1843 his father passed. This event changed his life. He left the military career and left for Paris to study history and administrative science. There was a great pre-revolutionary effervescence of which it was impregnated. In 1845 he was taken back to the Vallachian army and sent back to France. In 1847, together with other young Romanians who were friends with him, he founded several societies, including the Society of Romanian Students in Paris, to help those without means, as well as the radical newspaper *Les Ecoles*, of the students of the College de France. Also, was initiated in Masonic lodges - "L'Athénée des Etrangers", "La Rose du Parfait Silence". In April 1848, he joined the committee of the secret society Justice-Brotherhood. He would be at the forefront of the revolutionaries in Bucharest. He then became secretary of the provisional government, also head of the Capital Police. In this capacity he saved the end of the revolution. After the suppression of the 1848-1849 revolution, he remained involved in politics. Shaped by the 1848 revolution, he became one of the greatest political leaders of Romania.*

Key words: *Ion C. Brătianu, revolution, liberalism, development "by ourselves".*

Ion C. Brătianu era al cincilea copil și al treilea fiu al pitarului Constantin Dincă Brătianu¹ și al Anastasiei Tigveanu, din totalul de trei băieți și patru fete. S-a născut la data de 28 iunie 1821 în Pitești. La vârsta de 4 ani și jumătate familia a făcut încercarea de a-l trimite la școala greacă din Pitești. Aceasta nu avea un sediu special. Profesorul grec Anastase (Tănase) Veropolu² venea la elevi acasă. Foarte curând, însă, a renunțat la lecțiile cu micul Ion deoarece acesta, fiind copil, vorbea greu și se adapta cu dificultate la scrierea în limba greacă.

Când a împlinit șase ani, Ion a fost trimis la școala românească din Pitești, unde preda profesorul Simonide. Acolo, Brătianu a fost coleg cu frații

* Membru AOSR ; e-mail: rstvergatti@gmail.com.

¹ Pentru biografia lui Constantin Dincă Brătianu, v. Spiridon Cristocea, *Contribuții la cunoașterea vieții lui Costandin (Dincă) Brătianu 1788-1844*, în *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. II, coord. Mihai Dim. Sturza, București, Editura Simetria, 2011, pp. 385-386.

² Cf. O. Sumea, *Ion Constantin Brătianu*, Sibiu, Editura Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român, 1922, pp. 6-7.

Costache și Nicolae Bălcescu cu care s-a împrietenit imediat. Ideile pline de românism, de naționalism ale profesorului Simonide i-au fermecat pe micii elevi, iar în mintea și sufletul lor s-a produs o răsturnare. Nu mai credeau în învățământul grecesc și în superioritatea grecilor predată și preconizată de unii profesori în școlile boierimii. Ca urmare, elevii de la școala românească, între care se găsea și Ion Brătianu, au spart geamurile de la locuința profesorului grec Veropol. A fost nevoie de intervenția tatălui, a lui Dincă Brătianu, care progresase pe scara socială, devenind prefect al județului. Astfel, s-a aplanat conflictul cu profesorul grec. În 1834, Dincă a plecat spre București pentru a-l duce pe unul dintre fiii săi Dimitrie în capitală la liceul Sf. Sava.

Dincă era membru în Obșteasca Adunare. El era singurul care în acest înalt for politic al țării părăsise hainele orientale și se îmbrăca în haine „nemțești” aduse de la Viena. Era deținător al demnității de prefect al județului Argeș și în această calitate a primit în mai multe rânduri vizita contelui Pavel Kiseleff, care era conducătorul țării în numele Imperiului Țarist. În timpul acelor vizite, aghiotantul lui Kiseleff, un om vesel, care iubea copiii, l-a învățat pe Ion C. Brătianu câteva cuvinte și expresii rusești. I-au servit mult mai târziu în viață.

Ion C. Brătianu, care-l adora pe fratele său Dimitrie, vroia să se ducă și el la București să învețe la liceul Sf. Sava. Se pare că a ajuns acolo timp de un an de zile. Dar, când a împlinit vârsta de 14 ani, familia a fost vizitată de fiul major al lui Dincă, de Teodor care a propus familiei să-l ia pe Ion la el. Teodor era ofițer comandant al regimentului din Pitești. Îl făcea pe Ion junker, așa cum deveneau mulți băieți din familiile de boieri din acel timp. Ion și Sabina Cantacuzino, au reținut și au povestit că în momentul în care pleca spre regimentul fratelui său, Ion a fost îmbrățișat de tatăl lui, care l-a sărutat. Când s-a dus către mama sa Anastasia Tigveanu, aceasta, aflată în capul scării, l-a lovit cu dosul palmei peste gură³. Nu se știe bine cum Ion a fost învoit de la regiment și a putut să urmeze un an de zile cursurile la Sf. Sava, unde a consolidat prietenia sa cu frații Bălcescu.

După trei ani de regiment, în 1838, Ion a fost avansat la gradul de praporcic (sublocotenent). Anterior, fratele său Dimitrie ajunsese în Paris pentru a urma cursurile facultății de drept de la Universitatea Sorbonne. Micul Ion a insistat foarte mult să plece și el la Paris după fratele său dar tatăl lor s-a opus, spunând că nu are bani pentru a putea plăti cheltuielile pentru doi fii aflați la studii în capitala

³Cf. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu, 1821-1891*, ed. III, București, Humanitas, 2014, pp. 32-33.

Franței. Îi mai reproșa acestuia că era foarte mic de statură, ceea ce-i făcea pe colegii și prietenii lui să-l numească Firfircă sau Firfircă⁴.

Norocul i-a surâs lui Ion Brătianu. În casă la părinții săi a venit colonelul Ion Odobescu, care era o personalitate, comanda armata din Principatul Dunărean al Valahiei. El i-a spus lui Dincă, în timpul conversației din casă, că ar fi bine să-l trimită și pe Ion la Paris, pentru a învăța la școala de artilerie și inginerie. Odobescu voia să-i asigure băiatului și altora o bursă pentru a crea o bază armatei naționale, dar Adunarea Obștească s-a opus. Dincă a decis cu greutate, ca în anul 1841 să-l trimită și pe Ion la Paris, chiar pe cheltuiala familiei, mai ales că murise și mama băieților. Sabina Cantacuzino, în memoriile ei, arată că Ion a dus-o mult mai greu decât Dimitrie la Paris. Dimitrie avea un apartament bun, o bibliotecă mare și mese cu suficientă mâncare bună. În schimb, Ion locuia într-o cameră mansardată. Mânca la o pensiune, unde mâncarea era proastă, iar de multe ori trebuia să-și toarne oțet în farfurie pentru a putea înghiți hrana.

În plus, pentru a accede la studiile superioare din Paris, Ion C. Brătianu a trebuit ca timp de un an și jumătate să parcurgă cursuri de perfecționare a limbii franceze, fiind și bolnav în prima iarnă. Totuși, s-a pregătit intens și a reușit să termine perioada necesară, fiind admis la examenul de intrare în școala de Stat Major francez⁵. Însă brusc, a trebuit să-și întrerupă studiile, deoarece la 10 februarie 1844 tatăl său, Dincă Brătianu a răposat⁶ și a trebuit să revină acasă. Averea lui Dincă – despre care Sabina Cantacuzino spune că era formată din 11 moșii, un han și un atelier, între altele – avea să se împartă între cei șapte copii⁷. Ion a renunțat la o parte din averea ce i se cuvenea, pentru a putea reveni mai repede la Paris. Când a ajuns din nou în capitala Franței s-a înscris la Facultatea de drept și științe politice. Acolo a putut urmări marii oratori și filosofi politici ai epocii, Jules Michelet, Edgar Quinet, Adam Mickiewicz de la College de France și a fost cucerit de ideile lor.

⁴ Cf. Everett Garrison Walters, *Ion C. Brătianu: The Making of a Nationalist Politician, 1821-1866*. Ph.D. Dissertation: Ohio State University, History Department, Disertation, 1972, p. 65.

⁵ Cf. Ion I. Brătianu, *La contribution de Jean C. Bratiano à la révolution quarantehuitarde valaque et ses réflexions sur cette révolution / Contribuția lui Ion C. Brătianu la revoluția pașoptistă din Țara Românească și cugetările sale despre această revoluție*, Paris, Editions Laumond, 1983, pp. 12/13.

⁶ Coform inscripției de pe piatra de mormânt aflată în pronaosul Bisericii Domneasca Mare din Curtea de Argeș, cu hramul Sf. Nicolae, unde este alături de soția sa Anastasia Tigveanu, decedată și ea la 21 noiembrie 1839 (cf. C. Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României: Județul istoric Argeș sec. XIV-1848*, București, Editura Academiei, 1994, pp. 284-285).

⁷ O foaie de împărțeață din 22 septembrie 1845 arată că la partajul averii lui Dincă Brătianu au participat, conform legislației vremii, alături de băieții lui și cei doi frați supraviețuitori ai lui Dincă (Ioniță și Mihai) Cf. Spiridon Cristoccea, *op. cit.*, p. 386.

Ion Brătianu a devenit unul dintre importanții animatori ai grupului studenților români. În 1845 la Paris el, împreună cu C. A. Rosetti și un mare număr de alți studenți, au fondat Societatea studenților români din Paris. Ei și-au ales ca mentor al Societății pe poetul republican Alphonse de Lamartine. Scopul declarat al Societății era de ajutorare a românilor în parcurgerea studiilor lor din Paris. Studenții se angajau să dea circa o zecime din veniturile lor anuale pentru societate. A fost o asociație cu caracter masonic, chiar dacă nu toată lumea era conștientă de asta. Cu toate acestea, Societatea studenților români din Paris nu a devenit o organizație revoluționară și nu și-a creat vreo organizație secretă. A avut doar caracter de ajutor și de promovare în străinătate a cauzei naționale românești. În același timp, nu s-a dovedit că Ion Brătianu ar fi avut vreo poziție de conducere în Societate.

C. A. Rosetti, în luna mai 1846, a asistat la inițierea lui Ion C. Brătianu în masonerie. El a intrat în loja L'Athénée des Étrangers. Era o lojă pariziană. Ion Brătianu a rămas mason toată viața. Al. Cretzianu a scris că între documentele lui Dimitrie Brătianu a găsit și un „Tableau des membres composant la R. L. de la Rose du Parfait Silence”. Între numele de pe listă erau Dimitrie Brătianu, Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti, D. Pilette, Paul Bataillard (republicani francezi). Se pare că acest grup era o secție, cel mai probabil una secretă, a lojei L'Athénée des Étrangers⁸.

Activitatea lui Ion C. Brătianu nu s-a limitat doar la atât. Alături de fratele său a făcut parte dintre cei 80 care au înființat ziarul progresist „Les Ecoles” în 1845. Cel puțin la început, cei doi frați Brătianu făceau parte din colegiul de redacție, format din douășezeci persoane. Redactorul șef era Louis Blanc. „Les Ecoles” a căpătat atâta autoritate încât a ajuns să fie considerată publicația oficială a studenților de la Collège de France. Articolele aveau pe de o parte un caracter științific, iar pe de alta unul social-politic de stânga, socialist⁹.

Asemeni altor tineri, studenții români au protestat și ei împotriva regelui Louis Philippe (1830-1848). Acesta era poreclit regele bancherilor. În adevăr, la urcarea pe tron depinsese foarte mult de bancherul Laffite.

În luna februarie 1848 mulțimea din Paris, revoltată împotriva regelui, a pătruns în palatul Tuilleries. Ion Brătianu, cu pregătirea lui de fost ofițer de artilerie s-a aflat în primele rânduri ale acelor care au intrat în sala tronului.

⁸ Cf. Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu: Acte și scrisori din perioada 1840-1870 publicate, cu schiță biografică*, vol. I, București, Imprimeriile Independența, 1933, p. 115.

⁹ Dimitrie Brătianu se referea la „Les Ecoles” ca la „ziarul nostru” (Idem, pp. 115-117); redacția ziarului se găsea în 3, Place de la Sorbonne, aceeași adresă cu a Societății Studenților Români din Paris (cf. Jean Breazu, *Edgar Quinet et les Roumains*, Paris, Gamber, 1927, p. 314, n. 1).

Atunci, Ion Brătianu a smuls o bucată din tapiseria de pe pereții sălii. În mod greșit, o serie de istorici au atribuit această faptă lui Nicolae Bălcescu.

A mai fost prezent și în ziua în care revoluționarii au luat cu asalt Primăria Parisului. Conform propriei relatări de mai târziu, aflând ce se petrece, s-a îmbrăcat rapid, și-a luat pistolul și a intrat alături de primii studenți în primărie. Acolo încerca și Jules Michelet să pătrundă, dar nu era lăsat, nefind cunoscut mulțimii. Atunci, Ion C. Brătianu a fost cel care i-a convins pe revoluționari să-i permită lui Jules Michelet să intre și el în primărie¹⁰. În același timp, Ion Ghica a scris că tinerii români din Paris au luptat efectiv pe baricade din 24 februarie 1848¹¹.

Ion Brătianu era în legătură și cu Lamartine. Acesta, în numele lui personal și al societății secrete din care făcea parte, a promis că-i va ajuta pe revoluționarii români. Grupul tinerilor studenți din Paris, care vroiau să declanșeze revoluția și în Țara Românească, s-a îndreptat în grabă spre București. În fruntea studenților români erau Ion Brătianu și C. A. Rosetti, care se împrieteniseră în mod deosebit la Paris și oarecum frații Bălcescu. Toți făceau parte din rândurile boierimii liberale, care dorea o schimbare în țară.

În București erau așteptați de un alt grup de revoluționari locali, în fruntea cărora se situase Ion Heliade Rădulescu. S-a alcătuit o proclamație care trebuia să fie actul de bază al revoluției din Valahia. Primul punct era complet revoluționar: „Independența administrativă și legislativă a popoului român, pe temeiul tractatelor lui Mircea și Vlad V, și neamestec al nici unei puteri din afară în cele din întru ale sale.” Foarte important avea să se dovedească punctul 13 prin care se cerea împrăștierea țăranilor (clăcași), cu despăgubire. Se pare că, la alcătuirea proclamației se formulară unele puncte chiar în Paris cu ajutorul lui Lamartine. În formă finală, proclamația a fost alcătuită în București de Nicolae Golescu și Ion C. Brătianu. Ei s-au bazat și au folosit proclamația din anul 1840, când a existat în București mișcarea condusă de Ion Cămpineanu. Modul în care au fost expuse ideile arată că în forma finală a existat și un aport al lui Nicolae Bălcescu, dar limbajul înflorat, emfatic, aduce în fața ochilor oricărui cititor că a existat și o contribuție a lui Ion Heliade Rădulescu.

În zilele de 6/18 – 7/19 iunie 1848 o parte dintre revoluționari au plecat la Islaz. Acolo era comandant Gheorghe Magheru. Locuitorii din jur, în marea majoritate erau foști panduri de ai lui Tudor Vladimirescu. Nicolae Pleșoianu și

¹⁰ Cf. Everett Garrison Walters, *Ion C. Brătianu*, ed. cit., p. 28.

¹¹ Cf. G. Chainoi [Ion Ghica], *Dernière occupation des Principautés danubiennes par la Russie*, Librairie militaire de J. Dumaine, Paris, 1853, p. 79.

Christian Tell erau conducătorii administrativi ai regiunii. În plus, tot acolo erau și moșii ale lui Iancu Jianu, un apropiat al lui Tudor Vladimirescu. Ca atare, nu putea să fie nicio opoziție la adresa citirii proclamației. A fost întâmpinat cu multă bucurie punctul 13 – despre împrăștierea țăranilor.

Proclamația a fost citită de Ion Heliade Rădulescu îmbrăcat într-o impresionantă mantie albă. În timp ce el citea textul, preotul local Radu Șapcă a oficiat o slujbă de preamărire a textului și a revoluției. Imediat după acest moment, Ion Heliade Rădulescu a plecat în Oltenia, să ridice și restul lumii la luptă. Acolo revoluția părea că a câștigat.

Concomitent, în București, domnitorul Gheorghe Bibescu (1842-1848) fusese înștiințat de cele petrecute la Islaz. Dar, prudent, cu greu, doar după presiuni ale reprezentantului Rusiei, a ordonat arestarea celor 33 aflați pe lista alcătuită de șeful poliției Villara și de faimosul Costache Chiorul, o figură sinistră a poliției bucureștene.

O parte dintre cei aflați pe listă nu au putut fi găsiți și prinși. Nicolae Bălcescu era plecat din București pentru a răspândi proclamația în rândurile populației din nord-estul orașului, iar Nicolae Golescu s-a ascuns la consulul britanic Colqhoun. Ion C. Brătianu nu a fost primit acolo deoarece, ca și Rosetti, nu era agreat de consulul britanic. Atunci, Ion C. Brătianu și-a ras barba și mustața, și-a tuns părul și s-a refugiat în cârciuma coanei Agripina, la abator. Nu a fost recunoscut în travestiul lui nici măcar de prieteni și, ca urmare, nu a fost arestat. În schimb, C. A. Rosetti și Ion Voinescu II, imprudenți, au fost recunoscuți și arestați.

În seara zilei de 9 iunie a avut loc un atentat împotriva domnitorului Gheorghe Bibescu. Acesta revenea de la obișnuita sa plimbare pe șoseaua Kiseleff. Era în droșcă deschisă, însoțit de prefectul poliției Villara. La barieră, dintr-o trăsură, trei tineri au tras cu pistoalele asupra domnului. Ei erau Alexandru Paleologu, Grigore Pereț și Dimitrie Cretzulescu¹². Din fericire, singurul rănit a fost epoletul domnului, dar spaima desigur a sporit foarte mult. A doua zi, domnul a cerut un nou jurământ de credință ofițerilor din garnizoana orașului, deși a remarcat că aceștia nu mai păreau atât de fideli.

În ziua 11 iunie 1848, la ora 4 după amiază, un grup de revoluționari în frunte cu Nicolae Golescu a intrat în Palatul Domnesc, înconjurat de mulțimea chemată cu dangătele clopotelor bisericilor Bucureștiului. Ei l-au surprins pe

¹² *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, publ. de Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza, Dim. C. Sturdza, tom IX, 1857-1859, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1901, pp. 150-152.

domn și i-au impus să semneze că-și însușește proclamația de la Islaz. Domnul a semnat-o, dar a adăugat lângă semnătura lui mențiunea „am fost silit să iscălesc”. În această situație, desigur că proclamația nu ar fi avut valoare juridică. Dar deocamdată, valoarea juridică nu conta. Era revoluție !

În același timp, spre palat se îndrepta o altă mulțime de oameni simpli, din București. Lor li sau alăturat țăranii din jurul orașului. S-a ajuns repede la câteva mii de oameni, după unele aprecieri chiar la 10.000. În rândurile mulțimii se găsea Ion C. Brătianu, organizând tineretul de asemenea manieră încât să fie, în cazul în care era nevoie, o forță de șoc.

Ajuns la palat, Ion C. Brătianu a intrat. El, care fusese motorul mulțimii, a înțeles să se meargă mai departe. A impus domnului să accepte formarea unui nou guvern. În noul guvern provizoriu trebuiau să intre: Nicolae Golescu la ministerul de Interne, Ștefan Golescu – ministru de Justiție; Ion Heliade-Rădulescu – ministru al Cultelor; Nicolae Bălcescu – ministru al Afacerilor Străine; col. Ion Odobescu – comandant al armatei; Gheorghe Magheru – ministru al Finanțelor; C. A. Rosetti – prefect al Poliției¹³. Când domnitorul a văzut numele lui C. A. Rosetti pe listă a întrebat care Rosetti? Acela din închisoare, i-a răspuns plin de îndrăzneală I. C. Brătianu. Domnitorul a semnat și această listă. Este de remarcat Ion C. Brătianu nu a vrut să ocupe un loc în guvernul provizoriu. Și-a dat seama poate că era o instituție efemeră.

Cu ajutorul lui Costache Chiorul și al altor polițiști bucureșteni, cu ajutorul consulului rus Kotzebue domnitorul Gheorghe Bibescu și-a pregătit fuga din țară. În ziua de 13/25 iunie 1848, și-a scris demisia, a lăsat-o pe birou-ul său și, împreună cu familia, a plecat în grabă către Brașov.

Văzând această situație, în ziua de 14/26 iunie 1848 s-a alcătuit un nou guvern provizoriu în Valahia. Deoarece domnul abdicase, în fruntea guvernului a fost numit mitropolitul Neofit, deși se știa despre el că era conservator și nu iubea revoluția. Din noul guvern au făcut parte: Heliade-Rădulescu ministru al Instrucțiunii publice și Cultelor; Ștefan Golescu fără portofoliu; Tell fără portofoliu; Gheorghe Magheru fără portofoliu; negustorul Scurtu – fără portofoliu; Nicolae Golescu – Interne; Ion Câmpineanu – Justiție; I. Voinescu II – Afaceri Străine; C. N. Filipescu – Finanțe; G. Nițescu – control public; I. Odobescu – Război; S. Cretzulescu – comandant al proiectatei Gărzii Naționale; C. Cretzulescu – președinte al consiliului public și M. Moșoiu – prefect al Poliției.

¹³ Cf. Ion Brătianu, *Reminiscențe din Revoluția dela 1848*, mss., Biblioteca Națională a României, colecții speciale, Arhiva Istorică, Fondul Saint-Georges, cota veche P CCVI/7, nr.1868, f. 57.

Totodată, noul guvern avea patru secretari: Nicolae Bălcescu, Ion C. Brătianu, A. G. Golescu (Arăpila/Negru) și C. A. Rosetti. Deși erau numai secretari, cei patru erau în realitate foarte importanți pentru că prin mâinile lor treceau toate actele acestui executiv.

Componența noului guvern provizoriu avea să trezească nu după mult timp nemulțumiri în rândul revoluționarilor. Erau membri ai guvernului care doreau cu ardoare alte portofolii. În această situație, Ion C. Brătianu și C. A. Rosetti au demisionat pentru trei zile din guvern. Dar au revenit foarte repede iar Ion C. Brătianu a replicat în fața celor care i-au reproșat această acțiune a sa că fără el guvernul nu se putea descurca. După acest răspuns și din cauza importanței îndatoririlor pe care le deținea, s-a evidențiat și mai apoi s-a accentuat animozitatea de care se „bucura” din partea lui Ion Heliade Rădulescu.

În fine, în privința atitudinii de adoptat s-a constatat că întreg guvernul era împotriva rușilor. În același timp, însă, s-a remarcat că Ion Heliade Rădulescu împreună cu câțiva dintre emulii lui, doreau menținerea unei autonomii a Principatului Dunărean Valahia. Ei doreau ca această autonomie să fie în cadrul posesiunilor Sublimei Porți, care să rămână putere suzerană. Nu s-a ajuns la momentul comunicării acestei dorințe către Sublima Poartă, deoarece diplomatul Ion Ghica nu a mai fost trimis cu mesajul la Istanbul.

În același timp, în aceeași zi, guvernul provizoriu a luat și alte măsuri: a declarat steagul tricolor cu benzile așezate orizontal având înscris pe ele Dreptate-Frăție drept drapel național al Principatului Dunărean Valahia; a cerut constituirea Gărzii Naționale; desființarea rangurilor civile; desființarea pedepsei capitale și a pedepsei cu bătaia.

A doua zi, la 15/27 iunie 1848, guvernul provizoriu i-a convocat pe bucureșteni pe Câmpia Filaret, care de atunci s-a numit Câmpia Libertății. A comunicat publicului în acest mod noile sale măsuri. Mulțimea, entuziastă, a aclamat guvernul și schimbările politice și sociale anunțate – „constituția” cum o numeau revoluționarii.

Marea boierime, iritată, s-a hotărât să reacționeze. A luat legătura cu colonelul Ion Odobescu. Acesta, deși era în guvernul revoluționar, era net apropiat de tabăra boierimii conservatoare. Era o situație ciudată. Colonelul Odobescu adopta această poziție, deși era rudă cu Rosetti și Caracaș și prieten cu familia Brătianu. Nu a ținut seama de numirea lui în guvern tocmai de către cei doi revoluționari veniți de la Paris. Iar Ion Brătianu nu a ținut seama de adevăratele sentimente și intenții ale lui Odobescu. Acesta considera pur și simplu că toată mișcarea era doar o nouă zaveră pentru înlocuirea unui domn cu altul, fără modificări sociale sau politice de vreun

fel. Boierimea, deci, în frunte cu Cantacuzino și Manu, a început să se organizeze. A convocat o întrunire la Mitropolie în 17/29 iunie 1848 pentru a discuta cum să răstoarne revoluția dar nu au reușit. La inițiativa lui Ion C. Brătianu, mai mulți tineri au intrat în palat și au împrăștiat adunarea. Puțin apoi în ziua de 19 iunie /1 iulie 1848 colonelul Ion Odobescu a declarat că va veni la palat în fruntea unei delegații militare pentru a saluta guvernul. În realitate, după ce a intrat în palat, în fruntea unei companii, Odobescu a declarat că arestează guvernul. Vestea s-a răspândit imediat în oraș. Brătianu, care nu era de față, a reacționat. A strâns o mulțime de oameni cu care s-a îndreptat către palat iar Colonelul Lăcusteanu a luat o companie cu care se îndrepta către cazarmă. Vroia să revină cu întăriri și artilerie în sprijinul colonelului Odobescu dar nu a reușit. Mulțimea l-a copleșit și l-a reținut. Era de altfel pe cale să fie linșat, dar Brătianu a fost cel l-a salvat. Dar Ion Odobescu l-a silit între timp pe Ion Heliade Rădulescu, arestatul, să iasă la balconul palatului și să citească mulțimii lista unui nou guvern, provizoriu, cu caracter conservator. Ion Brătianu în fruntea altei mulțimi coordonate de el, s-a îndreptat către palat. Acolo a spart cordonul de pază și a intrat. Dar s-a trezit cu o acțiune a soldaților de la palat, sub comanda colonelului Solomon. Acesta a ordonat să se tragă în mulțimea ce părea amenințătoare față de soldați. Au fost uciși șapte oameni și circa opt răniți. Canonada de la palat a fost oprită de mulțime. Un preot care a rămas cu numele de „Popa Tun” a sărit pe tunuri, a pășit cu cismele peste fitile, le-a stins și a împiedicat artileria să ajungă la un măcel. Colonelul Solomon, copleșit de mulțime, a fugit spre cazarmă. Legenda spune că Ana Ipătescu, o tânără bucureșteancă, atunci când a auzit că logodnicul ei Nicolae Golescu este amenințat, a smuls pistoalele din brâul unui arnăut și s-a îndreptat și ea către palat. A fost urmată de altă mulțime de oameni. Ion C. Brătianu, ajuns în sala guvernului, l-a arestat personal pe colonelul Ion Odobescu și a eliberat astfel guvernul arestat, inclusiv pe Ion Heliade Rădulescu. Nu mai putea să țină seama de prietenia cu Odobescu, dar s-a opus la cererea ca acesta să fie executat. Unii comandanți care acționaseră în acea zi împotriva guvernului provizoriu au fost deferiți justiției militare.

Între timp, s-a decis ca în regiunile cele mai recalcitrante din Valahia să fie trimiși comisari speciali. Aceștia trebuiau să lămurească populația asupra telurilor revoluției, benefice țării.

Rusia întreținea zvonuri, din ce în ce mai numeroase, că marea ei armată s-ar îndrepta spre Valahia să nimicească revoluția. Când aceste zvonuri au ajuns la paroxism, guvernul a discutat vreme de patru zile ce să facă – să fugă sau să stea și să lupte. În favoarea luptei erau Ion C. Brătianu și Nicolae Bălcescu. Ei erau

conștienți că nu au cu ce să se opună, dar considerau că datoria morală este să apere revoluția și țara.

Pentru a se lua o decizie, Ion C. Brătianu a fost trimis la Focșani, la granița cu Moldova, să investigheze zvonurile. În același timp, a fost însărcinat să organizeze și apărarea militară acolo, fiind numit prefect în Râmnicu-Sărat. Brătianu a constatat la fața locului că totul era fără temei și că nu vine nicio armată rusă. S-a întors în București cu vestea în seara de 29 iunie/11 iulie.

Era prea târziu, deoarece guvernul fugise deja. Acum la putere erau conservatorii, o căimăcămie condusă tot de mitropolitul Neofit. Brătianu trebuia să se ascundă și a găsit adăpost în casa unei verișoare a soției colonelului Ion Odobescu. Acesta, natural că a aflat și a venit să discute cu Ion Brătianu. I-a cerut acestuia să dezavueze revoluția și s-a oferit să-l ajute să fugă din țară, altfel nu-i putea garanta viața și libertatea.

Brătianu a profitat că Odobescu i-a dat timp de gândire și, cu ajutorul lui Grigore Caracaș, cumnat cu Odobescu, a fugit și s-a ascuns în casa surorii lui Caracaș. Se repeta astfel adăpostirea unui Brătianu în acea casă. Unul dintre unchii paterni ai lui Ion C. Brătianu, Toma Brătianu, revoluționar la 1821, găsisese adăpost tot acolo... Dimineața Ion C. Brătianu a fugit cât a putut de repede, scăpând de arestare.

S-a îndreptat către mahalaua Radu vodă. Acolo negustorii fuseseră deja anunțați că în realitate armata rusă nu vine în țară. Ion C. Brătianu a organizat imediat o masă de oameni cu care a pornit din nou spre palat. Din toate părțile orașului și chiar din afară începeau să vină sprijinitori ai revoluției chemați la cererea lui Ion Brătianu – elevi, negustori, țărani etc. Conservatorii au fugit imediat ce au văzut mulțimea amenințătoare, rămânând doar mitropolitul și colonelul Odobescu. Acesta din urmă a încercat din nou, împreună cu colonelul Solomon, să îndrepte armele spre mulțime. Totodată, a încercat să negocieze cu Ion C. Brătianu o schimbare de regim propunându-i să formeze un nou guvern, cu Brătianu în frunte.

Acesta a refuzat, pe motiv că țara aprobase guvernul acela care fugise din București spre Câmpulung. În schimbul depunerii armelor, el le-a oferit coloneilor Odobescu și Solomon un slavconduct și o escortă să-i scoată din țară.

Așa a eșuat iar contrarevoluția, iar în aceeași seară de 2/14 iulie 1848 membrii guvernului au început să se reîntoarcă în București. Ion C. Brătianu salvase încă o dată revoluția din Valahia¹⁴.

Situația părea că se mai calmase, când la 13/25 iulie 1848 în orașul Ruse a sosit o armată a turcilor otomani. Ea era comandată de Suleiman pașa. Acesta era

¹⁴ Cf. Cezar Colescu-Vartic, 1848. *Zile revoluționare*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, pp. 222-225.

considerat un liberal, ponderat, care urmărea să rezolve problema din Valahia în mod pașnic. A trimis o companie în Giurgiu, care fusese cândva stăpânire otomană. Revoluționarii și-au dat seama că nu au cu ce să apere fizic revoluția, nu au arme, nu au armată. Ion C. Brătianu, conștient de aceste probleme, făcuse eforturi între timp să obțină sume de bani pentru garnizoana orașului. În același timp, semnase deja o comandă de lănci la un armurier francez¹⁵, însă tot nu era suficient. Așa că cei din guvern au decis să trimită un mesager la Suleiman Pașa. Acesta nu l-a primit pe mesager. A declarat că nu stă de vorbă cu zavergii. Apoi, a trecut Dunărea și a început să se îndrepte către București. În drum, a primit de data aceasta un alt emisar al guvernului provizoriu. Suleiman pașa a declarat că el este de acord cu situația din Principatul Dunărean al Valahiei numai dacă guvernul va fi înlocuit de o locotenentă domnească. Mulțimea, poate și din inițiativa lui Ion Brătianu, dar sigur a lui C. A. Rosetti, a topit litere din plumb de la tipografia ziarului „Pruncul Român”. Din acel plumb s-au turnat gloanțe. Populația Bucureștilor dorea cu ardoare să lupte împotriva turcilor. Brătianu, între timp, la 11/23 august a fost numit prefect al poliției, iar prietenul său C. A. Rosetti – ministru de Interne. Totuși ei nu au putut îmbunătăți situația. La 19/31 august 1848 Suleiman pașa a fost înlocuit cu alt demnitar otoman, Fuad Efendi. Acesta era un mult mai energic, hotărât să lupte împotriva revoluției. Era totodată în relații strânse cu reprezentanții Rusiei la Istanbul. La 31 august /12 septembrie trupele turcești, în număr mare, au intrat în Valahia, lângă Galați. Brătianu a strâns din nou mulțimea pe Câmpia Libertății și a cerut să se trimită o delegație la Fuad Efendi. 10.000 de oameni au plecat a doua zi către Giurgiu cu o petiție. Nu a avut niciun efect. Brătianu a fost numit între timp legat diplomatic al Valahiei în Franța, la Paris. Totuși nu a plecat la post. A rămas în București. Acolo era inima revoluției.

În ziua de 6/18 septembrie 1848, în zori, Brătianu mărunț de statură, zglobiu, foarte eficient în a organiza și conduce mulțimi mari, a început să bată la toate ușile prăvăliilor din centrul comercial. I-a chemat pe toți negustorii, meseriașii, ucenicii, mahalagii la o întrunire pe Câmpia Libertății. Brătianu le spunea că acolo se va comunica ceva important. S-a adunat o mulțime de câteva mii de oameni, după unii circa 10.000. Brătianu a rostit un discurs în care a cerut din nou să fie liniște la venirea turcilor, pentru a nu se ajunge la provocări și vărsare de sânge. Dar în aceeași zi, la prânz, sub conducerea lui Nicolae Bălcescu, mulțimea a ars Arhondologia și Regulamentul Organic. În felul acesta se pune în practică o decizie a guvernului provizoriu din ziua de 14/26 iunie 1848 care preconiza

¹⁵ Cf. Stan Apostol, *Gărzile naționale în revoluția din 1848*, în „Studii. Revista de Istorie”, no.4, 1965, p. 890.

desființarea rangurilor boierești. Mitropolitul Neofit a fost chemat și pus să citească prohodul – slujba de înmormântare pentru cele două acte simbolice ale vechiului regim, Arhondologia și Regulamentul Organic. Avea să fie ultima acțiune publică a revoluției din Principatul Dunărean al Valahiei.

Nicolae Bălcescu plecase în Transilvania anterior pentru a lua legătura cu Kossuth Lajos și cu Gabor Aron că să coordoneze mișcările revoluționare. Întâlnirea nu a avut niciun rezultat. În Transilvania pătrunseseră trupele rusești comandate de mareșalul Pașkevici, venit din Polonia. Era un militar vestit, deoarece el învinsese revoluția din Varșovia. A și rămas în istorie prin raportul său cezarian către țarul Nicolae I: „Majestate, în Varșovia este liniște”. Revenit în Valahia, Nicolae Bălcescu și-a dat seama că revoluția nu mai avea șanse de succes.

În ziua de 13/25 septembrie 1848 o delegație a revoluționarilor români s-a dus să-l întâmpine pe Fuad Efendi, abia intrat cu armata în București. Fuad Efendi a pus să fie arestați toți revoluționarii, fără să discute cu ei. În aceeași zi, căpitanul Pavel Zăgănescu, în fruntea unui grup de militari români, în special pompieri, a mers pe Dealul Spirii pentru a intra în cazarmă. În drum, militarii români s-au întâlnit cu trupele otomane, pe drumul care se aglomerase cu atâția oameni. Otomanii i-au bruscat pe români și un subofițer turc chiar l-a scuipat pe Pavel Zăgănescu. Atunci, ofițerul român i-a dat o palmă militarului otoman, aruncându-l la pământ. Imediat s-a încins o busculadă, devenită adevărată luptă armată între români și otomani. În rezistența lor, soldații români au profitat de faptul că aveau armele încărcate. Ion Brătianu, în calitatea lui de prefect al poliției, dăduse inițial ordinul ca militarii români să aibă cu armele încărcate. Apoi, revocase acel ordin la presiunea guvernului. Pavel Zăgănescu însă nu a ținut seama de revocare. În consecință, așa s-a ajuns la lupta violentă între turci și români în Dealul Spirii. Fuad Efendi a ordonat ca toți revoluționarii să fie arestați, duși la Giurgiu și imbarcați pe un vas militar otoman. O făcea în pofida protestelor din București. Revoluționarii români au fost urcați pe vas și trimiși către Belgrad, de unde urmau să meargă pe jos până la Istanbul. Navigarea vasului cu revoluționari români nu a durat mult. După două zile, soția a lui C. A. Rosetti, englezoaica Mary Grant, l-a cumpărat pe căpitanul vasului turc. Acesta i-a pus pe niște revoluționari să-l lege, ca și cum ar fi fost atacat și apoi le-a permis să evadeze. Fiecare dintre ei a plecat în altă direcție în exil. Răspândirea lor punea o piedică în fața autorităților turcești și rusești care urmăreau să-i reducă la tăcere. Nu se știe cale ape care a mers Brătianu, dar curând a ajuns din nou la Paris, unde colabora la ziarul „România”.

Ca urmare, toată această extraordinară mișcare de mase, fără precedent, dar continuatoare a aceleia a lui Tudor Vladimirescu, a făcut ca în Principatul

Dunărean Valahia să se formuleze programele modernizării și progresului. S-a văzut foarte clar din evenimentele derulate atunci că una dintre principalele personalități, poate principala din acele zile, a fost Ion C. Brătianu. El și-a dat seama că românii trebuiau să progreseze și să se modernizeze ei singuri, fără să aștepte de la cineva ceva.

Câțiva ani mai târziu, în anul 1858, când se ducea lupta pentru unire, Ion C. Brătianu și-a sintetizat gândurile, scriind în ziarul „Românul”:

„Revoluțiunea de la 1848 fu a treia încercare prin care Românii voră să se mântuie de înrăurirea și de domnirea străinilor: printr-o organizare nouă, ei căutară să iasă din anarhia Regulamentului (Organic, n.n.) ce-i mistuia și să facă să curgă toate sorgințile de prosperitate ce Providența a pus într-această țară, ca să devie de aci înainte tare prin propriile sale mijloace, fără ca pentru aceasta să neglijeze de a așeza o solidaritate strânsă între România și celelalte națiuni spre a-i cruța astfel multe din sacrificiile ce necesitează apărarea națională. Toți știu ce sfârșit nu nenorocit, ci dureros, avu această încercare”¹⁶.

Evident, prin aceste cuvinte, Ion C. Brătianu formula doctrina fundamentală a liberalilor „prin noi înșine”.

Bibliografie

Periodice:

„Românul” nr. 82 din 16/28 octombrie 1858.

Lucrări generale:

Acte și documente relative la istoria renascerei României, publ.de Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza, Dim. C. Sturdza, tom IX, 1857-1859, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1901.

Bălan C., *Inscripții medievale și din epoca modernă a României: Județul istoric Argeș sec. XIV-1848*, București, Editura. Academiei, 1994.

Brătianu Ion, *Reminiscențe din Revoluția dela 1848*, mss., Biblioteca Națională a României, colecții speciale, Arhiva Istorică, Fondul Saint-Georges, cota veche P CCVI/7, nr.1868.

Brătianu Ion I., *La contribution de Jean C. Brătianu à la révolution quarantehuitarde valaque et ses réflexions sur cette révolution / Contribuția lui Ion C. Brătianu la revoluția pașoptistă din Țara Românească și cugetările sale despre această revoluție*, Paris, Editions Laumond, 1983.

Breazu J., *Edgar Quinet et les Roumains*, Paris, Gamber, 1927.

Cantacuzino Sabina, *Din viața familiei Ion C. Brătianu, 1821-1891*, ed. III, București, Editor Humanitas, 2014.

¹⁶ Cf. „Românul” nr. 82 din 16/28 octombrie 1858.

Colescu-Vartic Cezar, 1848. *Zile revoluționare*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1898.

Cretzianu Al., Din *arhiva lui Dumitru Brătianu*: Acte și scrisori din perioada 1840-1870 publicate, cu schiță biografică, vol. I, București, Imprimeriile Independența, 1933.

Cristoceea Spiridon, *Contribuții la cunoașterea vieții lui Costandin (Dincă) Brătianu 1788-1844*, în *Familiele boieriești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. II, coord. Mihai Dim. Sturdza, București, Editura Simetria, 2011.

[Ghica Ion] G. Chainoi, *Dernière occupation des Principautés danubiennes par la Russie*, Paris, Librairie militaire de J. Dumaine, 1853.

Sumea O., *Ion Constantin Brătianu*, Editura Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român, Sibiu, 1922.

Walters Everett Garrison, *Ion C. Brătianu: The Making of a Nationalist Politician, 1821-1866*. Ph.D. Dissertation: Ohio State University, History Department, Disertation, 1972.

Studii și articole:

Apostol Stan, *Gărzile naționale în revoluția din 1848*, în „Studii. Revista de Istorie”, no.4, 1965.

ADA KALEH – OSTROVUL MITOLOGIC: 50 DE ANI DE LA DISPARIȚIE

Tudor RĂȚOI*

Abstract: *The article brings back the story of Ada Kaleh island, located on the Danube, west of the city of Turnu Severin and east of Orșova, known for a long time for its fabulous history and the oriental color of the inhabitants. The main aspects of its history are evoked, from antiquity to the time of its disappearance, in 1971-1972, as a result of the construction of the "Iron Gates I" Hydropower and Navigation System, as well as the work carried out to save some of its representative historical artifacts, including the unrealized project of restoring its ambience in the island of Șimian downstream of Turnu Severin.*

Key words: *Ada Kaleh island, Turnu Severin, Orșova, The "Iron Gates I" Hydropower and Navigation System, Șimian island.*

Ada Kaleh a fost o insulă în albia Dunării, la 1 km în aval de actualul oraș Orșova și în amonte de barajul de la Gura Văii - Mehedinți, a cărei existență a încetat în anii 1970-1971, urmare a construcției Sistemului Hidroenergetic și de Navigație Porțile de Fier I. Insula avea o lungime de circa 1.750 m și o lățime de circa 400-500 m. Climatul său întrunea nuanțe submediteraneene, favorizând cultura smochinului, chiparosului, viței de vie, a trandafirului și a altor specii de vegetație întâlnită în regiunile cu această climă.

Existența insulei a fost permanent însoțită de o mitologie bogată, fapt pentru care i s-a mai spus și „ostrovul mitologic”, expresie a locului ocupat de ea în diverse scrieri ale antichității¹ și în memoria colectivă. Se pare că pentru prima dată s-a vorbit despre Ada Kaleh ca despre o țintă îndepărtată a eroismului, în poema orfică a argonauților, sub numele de Yernis. Aici ar fi poposit Hercule, care venise să cucerească țara uriașului Geryon și a fraților săi. După ce l-a învins pe Geryon, Hercule a pus stăpânire pe acest teritoriu și pe faimoasele lui cirezi de boi. Conform unui basoreliev descoperit în Cipru, pe care este zugrăvită legenda lui Geryon, această insulă se numea pe atunci Erythia. Episodul este invocat și de Pindar, marele poet al antichității, care

* Profesor, arhivist, conf. univ. dr., pensionar.

¹ Pentru aceste aspecte și pentru istoria insulei până la momentul dispariției sale, vezi schița monografică din *Enciclopedia județului Mehedinți. Dicționar* (coordonatori Ileana Roman și Tudor Rățoi, Drobeta Turnu Severin, Editura Prier, 2021, pp. 15-20).

vorbea despre venirea lui Hercule aici, în ținuturile hyperboreenilor, pentru a culege măslinul sacru și a-l transporta în Olimpia, la templul lui Zeus, împodobind cu frunzele lui altarele zeilor și frunțile învingătorilor olimpici. Prezența măslinului aici a făcut ca această insulă să fie numită de greci Cotinusa, adică insula olivilor sălbatici, după cum o spun poeți ca Arian și istorici ca Pliniu și Priscian. Insula apare și la Herodot, părintele istoriei, sub numele de Cyraunis, fiind lungă și îngustă, plină de olivi și viță sălbatică. Cornelius Nepos, care a numit-o Cerne, spunea despre Ada Kaleh că nu avea o circumferință mai mare de 2.000 de pași, așadar 2.953 m, atât cât avea cu aproximație și la momentul dispariției.

Este posibil ca insula să fi fost utilizată și în timpul războaielor daco-romane și totodată să fi fost un important centru spiritual al geto-dacilor, sub care se afla „marele altar al religiei dace”, după expresia publicistului G. Lungulescu.

În Evul de Mijloc este pomenită la 22 februarie 1430 sub numele de Saan. Iancu de Hunedoara a fortificat-o ca ban de Severin, după 1438, pentru ca după bătălia de la Mohács să intre sub stăpânire otomană, până la pacea de la Passarovitz (Požarevac) din 1718, când a intrat sub stăpânire austriacă. Imperiul Habsburgic a stăpânit-o până la pacea de la Belgrad (din 1739), interval în care aici s-a construit fortificația stelară de tip Vauban sub supravegherea lui Eugeniu de Savoia. Cetatea a reprezentat una dintre cele mai însemnate construcții de acest fel din Europa și a ocupat cea mai mare parte a insulei. Determinată de configurația geofizică a insulei, cetatea avea o formă stelară alungită, dispunând de bastioane și cazemate legate între ele prin galerii boltite din cărămidă și care formau în mijloc o amplă curte interioară. Accesul în cetate se făcea dinspre est și vest prin porți cu ancadrame de piatră fățuită în stil baroc. Unele informații vorbesc și despre două tuneluri pe sub Dunăre care legau insula cu fortul Elisabeta de pe malul sârbesc.

Într-o hartă austriacă datând din anul 1716, insula apare sub denumirea de insula Carolina, iar într-o scrisoare din 10 iunie 1713 adresată lui Eugeniu de Savoia, este denumită Porizza. O cronică turcească de la începutul secolului al XVIII-lea amintește de localitatea Atak (Adak), care pare a fi o formă prescurtată din Ada K(ale).

Alte denumiri: insula Orșovei, Ostrovul Cernei, Noua Orșovă, Orșova Nouă. Cea mai frecventă denumire în documentele turcești este însă Ada-I- Kebir - (Ostrovul Mare).

La scurt timp după terminarea cetății, în 1739-1740, aceasta a reintrat împreună cu insula în stăpânire turcească, formând cu similara de la Tekja așa-

zitul „Gibraltar al Imperiului Otoman”. În anul 1810 insula și cetatea Ada-Kaleh au fost cucerite de către un batalion de panduri condus de Tudor Vladimirescu și de un detașament de ruși.

După 1739 insula și cetatea au început să fie locuite de populație de origine turcă, venită de la periferia Imperiului Otoman, din târguri, cetăți și orașe situate pe malul drept al Dunării. În perioada 1739-1879 insula a fost iarăși stăpânită de Imperiul Otoman. În anii 1879-1918 s-a aflat sub supraveghere austro-ungară. Prin decizia ministerială din 2 noiembrie 1885, insula a fost declarată garnizoană deschisă și numită oficial Ada Kaleh. După 1879 Imperiul Austro-Ungar a acordat unele înlesniri și privilegii locuitorilor, făcând ca insula să devină mai atrăgătoare, mai populată și mai prosperă.

La recensământul din 1930, în insulă au fost înregistrați 455 de locuitori, toți de origine turcă. Insula a început să atragă vizitatorii datorită istoriei, exotismului și legendelor ei, dintre care, cu ecou prelungit, a fost cea a sfântului din insulă, Mischin Baba, un *budha mahomedan*. În perioada cât a trăit (până în 1851), insula era căutată ca o a doua Mecca.

În anii 1930-1965, populația insulei a crescut cu 44 de persoane, între care și câțiva români. La evacuarea insulei, populația turcă de aici a plecat la București, Constanța, în Turcia, în vecinătăți, la Tr. Severin rămânând aprox. 40 de familii.

Un eveniment important în existența insulei a fost vizita din 4 mai 1931 făcută, aici, de Regele Carol al II-lea, însoțit de primul ministru Nicolae Iorga. Cu acest prilej, regele le-a promis insularilor o serie de înlesniri, care au și prins viață nu peste mult timp. Astfel, anual li s-au acordat câte 10 vagoane de zahăr, un vagon de tutun străin, 1.000 kg țigări de foi, 13,9 milioane țigarete străine, 3 vagoane de băuturi spirtoase străine și autohtone, 2 vagoane de cafea, 1.500 obiecte de bazar și 1.500 de fesuri.

Pe insulă au funcționat o societate anonimă, cu numele „Musulmana”, o uzină electrică, cârciumi, un restaurant, un hote, brutărie, un atelier/fabrică de textile și o școală de meserii pentru fete.

În limba turcă, numele Ada Kaleh înseamnă Insula Cetate sau Cetatea Insulei, denumire ce s-a generalizat și a devenit oficială începând cu anul 1885, fiind folosită până la dispariție.

În perspectiva construcției S.H.E.N. Porțile de fier I, de la bun început s-a știut că prin bararea cursului Dunării și prin creșterea cu câteva zeci de metri a nivelului ei în zona lacului de acumulare, o serie de suprafețe și mai ales localități cu obiectivele lor economice și social-culturale aveau să fie acoperite de ape. Urmau, așadar, să se producă modificări majore ale geografiei bazinului

dunărean de la Gura Văii la Baziaș și, în consecință, se impuneau evacuarea și mutarea amplasamentului mai multor localități căzute în aria lacului de acumulare, ca să nu mai vorbim despre dispariția definitivă și de necompensat a unor importante sit-uri arheologice și istorice a căror cercetare, pentru limitarea pierderilor, a intrat în sarcina a opt colective de cercetare cunoscute sub numele de Grupul de Cercetări Complexe „Porțile de Fier” al Academiei, condus de C.S. Nicolăescu-Plopșor.

Unul dintre obiectivele despre a cărui dispariție s-a știut că avea să fie definitivă a fost insula Ada Kaleh, și pentru ca pierderile să fie limitate, unele dintre artefactele de pe insulă au fost avute în vedere spre a fi strămutate și reconstituite în ostrovul Șimian din aval de Drobeta-Turnu Severin, care ar fi trebuit să devină o a doua Ada Kaleh. Ținând cont de însemnătatea particulară a monumentelor de aici, precum și de fauna și flora deosebit de rare de pe insulă, s-a urmărit ca, paralel cu strămutarea locuitorilor, Consiliul Culturii și Educației Socialiste să pună în practică un proiect de hotărâre având ca scop mutarea pe ostrovul Șimian, apropiat, sub aspectul climatului, de Ada Kaleh, a celor mai importante valori istorice, faunistice, floristice și de civilizație supuse inundării în fosta Cotinusa.

În acest sens, pentru totalitatea strămutărilor, a fost emisă și adoptată Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 2996/1966, care a aprobat *Proiectul de ansamblu al lucrărilor pentru realizarea obiectivelor Sistemului Hidroenergetic și de Navigație „Porțile de Fier”*, act normativ urmat de o altă Hotărâre a Consiliului de Miniștri, cea cu nr. 2147/1967, care a aprobat *constituirea comandamentului interdepartamental pentru coordonarea lucrărilor de strămutare și dezafectare din zona de lucru*, organism în sarcina căruia a fost pusă coordonarea întregii acțiuni de strămutare, în colaborare cu toate departamentele și structurile centrale nominalizate încă din anul 1964 prin H.C.M. nr. 815.

Pentru aplicarea celor stabilite, la 19 decembrie 1966, între Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă (C.S.C.A.) – Direcția Monumentelor Istorice și Institutul de Studii și Proiectări în Îmbunătățiri Funciare (I.S.P.I.F.) – Sectorul Geotehnic, s-a încheiat un contract în baza căruia, ca premisă prealabilă a strămutării, a fost definitivat și semnat un referat geotehnic cu privire la condițiile de fundare a monumentelor istorice prevăzute a fi aduse din Ada Kaleh în insula Șimian². Se preciza că strămutarea era impusă de inundarea completă a insulei Ada Kaleh prin construcția barajului de la Porțile de Fier, strămutarea urmând să cuprindă 3 cetăți

² Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale (în continuare, se va cita: SJANMh), fond Muzeul Regiunii Porțile de Fier, dosar 1/1966, ff. 1-5.

din cărămidă, cu înălțimea maximă de 2,5 metri, un muzeu-moschee cu înălțimea aproximativă de 25 de metri, 4 porți din cărămidă, pietrele funerare din insulă și 10 case particulare – construcții cu parter.

Referatul geotehnic a avut ca scop alegerea în ostrovul Șimian a celui mai potrivit loc pentru strămutare și fundare, opțiunea fiind pentru partea de vest a acestei insule, unde s-au făcut cercetarea terenului și observații directe, prin săpături arheologice și deschideri naturale.

Față de concluziile și recomandările cristalizate până la 19 decembrie 1966 cu privire la acest amplasament, peste un an, la 22 decembrie 1967, s-a revenit cu precizări suplimentare, iar în măsura în care inundarea definitivă a insulei Ada Kaleh a devenit iminentă, planurile strămutării și de amenajare a ostrovului Șimian s-au detaliat. La 17 februarie 1968, la cererea Institutului de Proiectare în Gospodăria Comunală (I.P.G.C.), Comitetul Executiv al Sfatului Popular al regiunii Oltenia a eliberat autorizația de lucrări nr. 40 referitoare la ridicările topografice necesare Proiectului nr. 313 T și Contractului nr. 617 cu tema „Strămutarea cetății Ada Kaleh pe ostrovul Șimian”³. După deviz, valoarea totală a lucrărilor pentru care se acorda autorizația era de 70.000 de lei. În decembrie 1968, proiectul însuma 9 piese desenate referitoare la planul de trasare, poziționarea cetății pe insula Șimian, conturul cetății și contururile porților nr. 1, 2, 3-4, 5-6, 7 și 8, toate aplicate pe insula de strămutare⁴. De asemenea, în legătură cu trasările monumentelor istorice prevăzute a fi strămutate, pe capitole, lucrările de executat pendinte temei vizau trasarea caselor turcești (7 buc.), trasarea caselor bănățene (circa 10 buc.), trasarea morilor, pivelor, sălașelor etc., trasarea aleilor, trasarea limitei șanțului dintre galeria porții P1 și galeria A2 și retrasările de la cetatea Ada Kaleh în zona porții 3, a pulberăriei și a altor zone solicitate de Direcția Monumentelor Istorice (D.M.I.) – toate acestea conform proiectelor Direcției. Predarea documentației pentru lucrările menționate trebuia să aibă loc până, cel târziu, la 20 decembrie 1969⁵, ceea ce s-a și întâmplat de vreme ce, concomitent, în cursul aceluiași an, au avut loc și lucrările de teren aferente.

Ulterior acestei etape, în anul 1969, au fost lansate Proiectul nr. 477 și Contractul nr. 1105/1969 – *Amenajări spații verzi insula Șimian – Nivelări, amenajări și consolidări* – cu trei componente privind: *Vegetația; Aleile și marcarea platformei; și Amenajarea platformei – cota 43,00.*

³ *Ibidem*, dosar 5/1968, ff. 1-42.

⁴ *Ibidem*, ff. 5-6.

⁵ *Ibidem*, f. 11.

Proiectul⁶ privind *vegetația* a fost avizat în formă finală, cu calificativul „Foarte Bine”, la 19 noiembrie 1969. În *memoriul său justificativ* se preciza că documentul avea ca *elemente de recunoaștere a investiției* amenajarea spațiilor verzi pe insula Șimian în zona strămutării cetății de pe Ada Kaleh. Beneficiarul de investiție era Direcția Monumentelor Istorice din București, iar proiectul avea la bază contractul nr. 1105/1969 încheiat între I.P.G.C., ca proiectant de specialitate, și D.M.I., ca proiectant general al lucrării.

Obiectul lucrării consta în proiectarea spațiilor verzi destinate să formeze cadrul vegetal necesar întregirii ansamblului arhitectural al construcțiilor strămutate aici, cu scopul punerii în valoare a monumentelor istorice și reconstituirii peisajului specific insulei Ada Kaleh. Lucrările vizau exclusiv spațiile verzi din interiorul cetății din Ada Kaleh și o zonă în partea de sud-est a insulei Șimian, restul suprafețelor de pe insulă având să constituie obiectul unui alt proiect de amenajare turistică⁷.

Suprafața ocupată de lucrările pendinte obiectului strămutării cetății din Ada Kaleh era amplasată în jumătatea nord-vestică a insulei Șimian, situată pe Dunăre, la circa 5 km în aval de Turnu Severin.

Sub aspectul condițiilor pedo-climatice, amplasamentul ales se caracteriza printr-o temperatură medie anuală de 10°C, o temperatură maximă de 27,5°C, o temperatură minimă de - 9,9° C, precipitații medii anuale de 661 mm, iar în perioada de vegetație (aprilie – septembrie) de 334 mm, vânturi, în general, mai frecvente din vest și nord-vest, iar în perioada de vegetație și din nord-est și prin sol înrudit cu cele formate pe roci sedimentare, de tipul solurilor nisipoase, dar, sub influența culturilor agricole și freatice, evoluat până la un orizont de humus de circa 20 cm grosime.

Din toate aceste date rezulta că, pentru instalarea și dezvoltarea vegetației în insula Șimian, era necesar ca factorii de umiditate și de sol să fie îmbunătățiți prin udări și folosirea de pământ vegetal în gropile de plantare.

Tema de proiectare pentru amenajarea spațiilor verzi în perimetrul de strămutare era în așa fel concepută încât ea impunea ca monumentele istorice să fie integrate într-un peisaj caracteristic insulei Ada Kaleh, iar zonarea suprafeței de amenajat să fie însoțită cu specificarea vegetației caracteristice și anume: *zona A* – situată în partea de nord-est a insulei, să fie o zonă inerbată, cu plantații de trandafiri dispuși neregulat de-a lungul aleii principale de acces,

⁶ *Ibidem*, dosar 2/1969, ff. 1-18.

⁷ Vezi în acest sens Tudor Rățoi, *Despre proiectul strămutării insulei Ada Kaleh în insula Șimian*, în „Oltenia”, seria a III-a, an XVI, nr. 1/2012, pp. 109-119.

câteva grupuri de arbori din specii diferite, iar prin peluza gazonată să fie presărate flori perene și anuale (lalele, iriși, bujori, narcise, tufănele); *zona B* – situată la intrarea în cetate prin poarta 1, să fie și ea inerbată, iar în jurul chioșcului să fie plantați, în grupuri, trandafiri pitici și câțiva arbori foioși și smochini; *zona C* – prevăzută în vecinătatea *zonei B*, să fie gazonată și plantată cu pomi fructiferi, liliac, lămâiță și trandafiri, iar prin iarbă cu flori diverse sub aspectul coloritului și cu înflorire în tot timpul anului; *zona D* – să fie gazonată iar taluzul plantat cu flori de piatră multicolore, levănțică și trandafiri; *zona E* – aflată în interiorul cetății, în partea dalajului ornamental, să fie plantată cu 3 nuci, iar pe latura de sud a zidului să se planteze liane (glicină și viță sălbatică), respectiv gard viu, înalt de circa 60 cm, spre vest; *zona F* – aflată în șanțul dintre două galerii refăcute ale cetății, să fie prevăzută cu plantații neregulate în șir de plop, între care să se planteze viță de vie și liană, întinse de la un capăt altul, iar în spatele căsuței turcești de lângă poarta 3 să dispună de tufe de liliac, smochin și iriși; *zona G* – situată pe platforma de pământ susținută de zidul de sprijin, să fie plantată cu tufe de liliac, smochin, trandafiri, glicină și câteva grupuri de arbori cu coroana rotundă; *zona H* – ca zonă de plantație de protecție împotriva vântului dominant dinspre sud-vest de pe firul Dunării, să fie plantată cu plop, tei, castani, catalpa, grupuri de arbuști și iederă; *zona I* – cea din centrul cetății, să aibă marcat la sol conturul garnizoanei austriece și al caselor turcești – dintre care doar câteva reconstituite integral -, să fie inerbată și plantată cu plante specifice caselor turcești, pomi fructiferi, viță de vie, smochin, duzi, arbuști și flori; *zona K* – să se planteze cu vegetație specifică dealurilor, cu arbori în pâlcuri, pe o fâneață realizată natural; *zona L* – cea a cimitirului musulman, să fie plantată cu castani albi și roșii, chiparoși, tuia și grupuri de flori; *zona M* – cea a satului bănățean, să se planteze cu grupuri de arbori de-a lungul drumurilor, în fața caselor cu flori specifice caselor de țară bănățene, iar în spatele caselor, cu grupuri de pomi fructiferi și câteva loturi cu culturi agricole (floarea soarelui, grâu, porumb, cartofi).

Cât privește soluțiile propuse, în raport cu prevederile temei de proiectare, concepția generală care a stat la baza propunerilor de amenajare a spațiilor verzi din ostrovul Șimian/noul Ada Kaleh a avut în vedere să realizeze o amenajare în stil liber, peisager, prin crearea de plantații arborescente și arbustive pe peluze largi gazonate, presărate cu trandafiri, flori anuale, perene și liane, să realizeze o armonizare a vegetației propuse a se instala cu caracterul construcțiilor/monumentelor istorice și să asigure, în privința zonării suprafețelor

de amenajat, respectarea recomandărilor făcute prin tema de proiectare cu plantațiile specifice insulei ce urma să dispară.

Concomitent, avându-se în vedere condițiile de sol și buna reușită a plantațiilor, s-a prevăzut așternerea unui strat de pământ vegetal de 10 cm grosime pe o suprafață de 125.000 m.p., precum și introducerea pământului vegetal în gropile de plantat. În același sens, s-a preconizat și realizarea unei rețele de alimentare cu apă pentru udatul suprafețelor ce aveau să fie amenajate, lucrare de înfăptuit înaintea amenajării spațiilor verzi, tot la fel cum cea din zona de amenajare a platformei de la cota 43 trebuia definitivată după executarea operațiunilor de consolidare.

În rezumat, bilanțul propunerilor consemna lucrări agrotehnice, pământ vegetal, inerbări artificiale și diverse alte lucrări de făcut pe 125.000 m.p., la acestea adăugându-se plantarea a 6.000 buc. flori anuale, a 7.000 buc. flori perene, a 580 de trandafiri, a 476 de arbori foioși, a 1.306 arbuști foioși și liane, a 46 rășinoase, a 74 de pomi fructiferi, a 50 de buc. viță de vie, a 55 m.l. garduri vii, a 480 m.p. culturi agricole și a 100 buc. diverse (pentru stratificări).

Printre speciile de arbori alese în vederea plantării s-au numărat molidul argintiu (7 buc.), tuia (23), ienupărul de Virginia (3), chiparosul (5), ienupărul târâtor (8), arțarul american (25), castanul porcesc (36), castanul porcesc roșu (27), mesteacănul (15), castanul comestibil (11), catalpa (32), smochinul (97), nucul (13), magnolia maro (8), dudul negru (9), mărul (7), părul (8), piersicul (10), cireșul (9), vișinul (10), caisul (5), prunul (3), plopul negru piramidal (85), plopul algerian (25), mălinul (10), stejarul roșu (16), salcia (24), salcia albă (21), salcia plângătoare (7) și teiul cu frunza mare (44).

Din familia arbuștilor au fost aleși cinișirul (13 buc.), gutuiul japonez (24), alunul turcesc (59), păducelul negru (49), măturica (8), sălcioara (21), salba moale (79), lemnul câinesc (56), mahonia (12), lămâița (137), rodiul (16), oțetarul (16), trandafirul pentru dulceață (330), liliacul (138), călinul (100) etc., din rândul subarbuștilor pelinul de grădină (18), iarba neagră (33), levănțica (85) și mătura verde (14), iar dintre liane vița de vie – diverse varietăți (50), curpenul de pădure (80), iedera (9), vița japoneză (11), glicina (46) ș.a.

Dintre florile perene au fost alese nalba mare, anemonele de toamnă, tufănelele, lăcrimioarele, margareta galbenă, garofița, floarea miresei, stânjeneii, levănțica, bujorul, lumânărica galbenă, narcisele zarnacadele, macul de grădină, brumărelele, iarba grasă, urechea iepurelui, viorelele, toporașii, năsturașii, nu mă uita, pansellele, gura leului, ochiul bouului, begonia, petunia, floarea de piatră, salvia, crăița, cârciumăresele, dalia, lalele, crinul etc.

În legătură cu executarea lucrărilor propriu-zise, proiectul referitor la vegetație prevedea ca, într-o primă etapă, să fie făcută pregătirea terenului. Aceasta însemna ca, după definitivarea construcțiilor și instalațiilor și după strângerea și depozitarea resturilor rămase de la construcții și avându-se în vedere textura ușoară a solului, să se execute mobilizarea superficială a acestuia printr-o discuire și grăpare pe 10,35 ha. Pe restul suprafețelor unde nu putea pătrunde tractorul (în centru cetății, în cimitir și pe 10% din restul suprafeței, pe 21.500 m.p.) urma să se facă o mobilizare manuală a solului, cu sapa, la 10 cm adâncime.

După executarea acestor lucrări, trebuia așternut stratul de pământ vegetal, pe toată suprafața, în grosime de 10 cm, pământ adus din depozitul existent, de 5.000 m.c., iar restul necesar, de 7.850 m.c., din decapările preconizate în insulă de pe suprafețele exceptate de la amenajări.

În fine, după așternerea stratului vegetal, urma să se facă nivelarea terenului, pe toată suprafața, cu sapa și grebla.

Mai departe, avea să se realizeze instalarea vegetației, începând cu pichetarea punctelor de plantat și cu indicarea speciilor prevăzute în plan, urmând săparea gropilor de plantare, în care era prevăzută punerea pământului vegetal. Puietii de rășinoase provenind din pepinieră, cu balast de pământ la rădăcină, urmau să fie plantați doar primăvara și anorați. După plantare, trebuia făcută o udare abundentă, atât la rădăcină cât și la coronament.

Cât privește plantațiile de arbori foioși, se preconiza ca acestea să se întemeieze pe puietii de talie mare, cu tutori, pentru o realizare mai rapidă a efectului peisager. În același scop, se propunea și transplantarea a 5 arbori foioși cu balast de pământ la rădăcină.

La rândul lor, trandafirii hibridi și de dulceață erau programați să fie plantați grupați sau răspândiți de-a lungul aleilor și în jurul caselor turcești.

Restul suprafețelor libere se impuneau gazonate, semănându-se 40gr/m.p. semințe de ierburi din speciile și procentele indicate. Florile anuale și perene din cele mai variate specii erau repartizate la plantare în grupuri mici sau individual, în funcție de dimensiuni și/sau răspândite prin iarbă. Cele anuale din primul sezon urmau să fie înlocuite în sezonul II cu speciile indicate.

Se preconiza, de asemenea, ca în zona satului bănățean și în suprafețele din centrul cetății, care marcau curțile turcești, să se planteze flori specifice curților respective (dalii, cârciumioare, crăițe, lalele, ochiul boului, zarnacadele etc.). Tot în zona satului bănățean, pe patru loturi, erau programate culturi agricole specifice (de porumb, cartofi, floarea soarelui, grâu), astfel încât să fie redat aspectul particular al satului.

Materialul săditor ornamental prevăzut în proiect urma să fie procurat de la pepinierele Stațiunii INCEP Ștefănești, Fundației Elias din Poenarii Burchii, Grădinii Botanice din București și I.G.O. Turnu Severin (pentru speciile transplantate din Ada Kaleh⁸).

În încheierea proiectului se preciza că acesta avusese la bază STE „Strămutarea Monumentelor Istorice din zona Porților de Fier” și proiectul nr. 015/1966, aprobat cu HCM nr. 2755/1966, în conformitate cu care, după cum arătam în studiul precedent, pentru lucrările pendinte strămutării insulei Ada Kaleh în ostrovul Șimian, se prevăzuse suma totală de 24 milioane de lei⁹.

Valoarea investiției stabilite în devizul pe categorii de lucrări prin Proiectul nr. 477 și Contractul nr. 1105/1969, având ca obiect *amenajarea spațiilor verzi în insula Șimian – componenta vegetația*, era estimată la suma de 565.000 de lei, cifră care, raportată la suprafața totală de amenajat, da o valoare de 4,52 lei/m.p., ceea ce însemna un nivel redus, rezultat din faptul că solul, prin natura lui, nu necesita lucrări speciale de mobilizare, iar lucrările preconizate urmau a se executa mecanizat, în plus pământul vegetal având a se transporta de la o distanță relativ redusă.

În suma menționată nu fuseseră incluse cheltuielile neprevăzute și organizarea de șantier, a căror stabilire cădea în sarcina proiectantului general pentru a le cuprinde în devizul pe obiect.

În sfârșit, proiectul mai preciza că, pentru lucrările de întreținere, urma să fie necesară o echipă de circa 16 oameni, iar în cazul în care lucrările de cosire a gazonului și de udat s-ar fi mecanizat, acest număr putea fi redus.

Proiectul¹⁰ privind *Aleile și marcarea platformei* a fost avizat și el tot în noiembrie 1969. În conformitate cu *memoriul justificativ* al proiectului, traseele aleilor, funcțiunea acestora, lățimile și cotele de nivel au fost stabilite de comun acord cu proiectantul general – Direcția Monumentelor Istorice – avându-se în vedere cerințele de sistematizare a terenului și cele de circulație pietonală și de deservire a tuturor zonelor insulei. De asemenea, natura pavajelor la aleile

⁸ Cu privire la această problemă, în anul 1967 D.S.P.A.C. Oltenia a întocmit Proiectul nr. 101 și Contractul nr. 101, documentații recomandate de Academia R.S. România pentru salvarea speciilor rare din flora existentă în insula Ada Kaleh, în perspectiva folosirii lor în amenajarea viitoare a insulei Șimian. Constatându-se că în 1967 nu erau încă asigurate condiții de transplantare direct în insula Șimian, Academia recomanda transplantarea tranzitorie în pepiniera I.G.O. Turnu Severin. Era avută în vedere transplantarea următoarelor specii de bază: chiparosul, smochinul, castanul comestibil, rodiul, moșmonul, trandafirul negru și alte plante decorative (S JANMh, fond Muzeul Regiunii Porțile de Fier, dosar nr. 3/1967, f. 3).

⁹ Tudor Rățoi, *op. cit.*, p. 114.

¹⁰ S JANMh, fond Muzeul Regiunii Porțile de Fier, dosar 3/1969, ff. 1-16.

pietonale și marcajul epocilor istorice care se impuneau individualizate au fost stabilite optându-se, în cazul aleilor principale, pentru beton cu agregat mare la suprafață, iar în cazul aleilor secundare, pentru împietruire.

Cu privire la alei și marcaje, date fiind natura lucrărilor și imperativul de a reda cât mai fidel epocile istorice și specificul insulei Ada Kaleh, Direcției Monumentelor Istorice i s-au recunoscut latitudinea și datoria de a oferi, la nevoie, detalii suplimentare privind aplicarea proiectului, dar și posibilitatea de a influența sau modifica elementele constructive prevăzute de acesta. Elementele constructive însemnau: lățimile la alei, traseele, platformele, marcajele și coloritul feței văzute la alei și marcaje. Fără acordul prealabil al proiectantului de specialitate, nu se putea modifica grosimea sistemelor rutiere.

Aleile pietonale au fost prevăzute cu lățimi de 2,5, 2,0 și 1,5 m și cu o îmbrăcămintă din beton de ciment de 8 cm grosime.

Pentru lucrările de marcăre a diverselor epoci (austriacă, casele turcești) s-au rezervat marcaje la sol cu încadrări corespunzătoare, diferențiate prin culoare și natura materialelor puse în operă. Astfel, zona garnizoanei austriece urma să fie materializată printr-un marcaj din umplutură de bolovani cu dimensiuni de 5-10 cm, în grosime de 15 cm, încadrate cu dale din beton de ciment. Zona caselor turcești urma să fie redată prin marcaje cu zgură roșie, încadrate cu borduri de aceeași culoare din beton colorat la suprafață.

Se sublinia că, ținând seama de durabilitatea în timp a lucrărilor, situația ideală pentru acest marcaj era de a se găsi piatră dură concasată de culoare roșie în locul zgurii roșii. Dacă s-ar fi găsit acest material, se recomanda înlocuirea zgurii, diferența de preț putând a fi decontată prin notă de comandă.

Lucrările proiectate la acest capitol au comportat și analize speciale, având la bază normele de deviz pentru lucrările de drumuri. În această situație, întrucât aleile și marcajele proiectate se impuneau amplasate pe un teren nisipos, caracteristic și predominant pe insula Șimian, în cadrul lucrărilor de pregătire a patului, se preconizau curățarea și pilonarea cu atenție a patului drumului înainte de așternere materialului de fundație.

Pentru asigurarea capacității optime a terenului natural pe traseul și lățimea aleilor cu funcție mixtă (pietonală și carosabilă), se recomanda a se dirija cât mai mult circulația de șantier, realizându-se astfel tasarea maximă a nisipului din patul aleilor. Totodată, în zona platformelor de marcăre a epocilor se recomanda o atenție sporită la pozarea bordurilor de încadrare, în așa fel încât să se asigure o încastrare cât mai temeinică a acestora în trenul natural și în lucrările pe care le încadrau.

Proiectul a avut, de asemenea, în atenție ca, la așezarea aleilor potrivit cotei terenului amenajat, să se țină cont de realizarea unui efect optic adecvat cerințelor obiectelor principale, urmărindu-se ca acestea să fie cât mai mult încadrate în terenul natural, eventual cu timpul să apară chiar pierdute în vegetație sau iarbă.

În afara acestor indicații, pe lângă alte recomandări de detaliu, proiectul a mai reținut și eventualitatea construcției barajului Porțile de Fier II la Ostrovu Mare, care s-a și realizat, de altfel, situație în care, în insula Șimian, se impunea executată umplutură în zona de strămutare la cota 43.

Pentru zona garnizoanei austriece marcată prin bolovani de 5-10 cm, se recomanda ca aceștia să fie aleși de pe malul Dunării, din preajma insulei, în perioada când apele fluviului ar fi scăzut semnificativ.

În cazul aleilor împietruite, se prevedea folosirea unui pietriș în grosime de 10 cm, ceea ce ar fi asigurat o bună circulație, un rol filtrant și drenarea apelor de ploaie în terenul de fundație de structură nisipoasă. Pentru aleile betonate se prevedea spălarea și frecarea suprafeței betonului, astfel încât să apară la suprafața betonului un desen plăcut. Spălarea betonului trebuia făcută fără crearea de goluri pronunțate între agregate, lucru care ar fi dăunat circulației pietonale și ar fi degradat suprafața betonului.

Conform devizului pe categorii de lucrări, toate amenajările prevăzute de proiectul privind *aleile și marcajul platformei* se ridicau la suma de 523.000 de lei.

A treia componentă¹¹ a proiectului nr. 477 și contractului nr. 1105 și aprobată, și ea, în noiembrie 1969, a avut ca obiect *amenajarea platformei – cota 43*, lucrare ce se impunea în eventualitatea realizării barajului de la Gruia – Ostrovu Mare, situație în care insula Șimian ar fi fost acoperită parțial de apă, în partea ei de amonte și de nord, ca urmare a nivelului maxim de apă obținut prin retenția de 1%. În această împrejurare, pentru scoaterea de sub inundație a zonei periclitată, unde era consemnat punctul de debarcader în profilul de funcționare a complexului, se preconiza amenajarea unei platforme supraînălțate până la cota 43, ceea ce reprezenta nivelul maxim de retenție de 1% asigurare realizat de barajul menționat în secțiunea insulei Șimian.

Lucrările avute în vedere în ordinea proiectului priveau terasamentele în corpul platformei, apărarea de mal pe conturul său și amenajarea aleii de acces, din beton, pe suprafața platformei.

Se prevedea ca pământul de umplutură la cota 43 să fie luat din groapa de împrumut ce urma să fie practică la o distanță medie de 1 km în zona de aval a insulei. În lipsa excavatorului la locul indicat, săpatul și încărcatul pământului

¹¹ *Ibidem*, dosar 4/1969, ff. 1-20.

aveau să se desfășoare manual, iar nivelarea, umplutura și compactarea umpluturii, cu buldozerul.

Apărarea de mal era prevăzută dintr-un pereu uscat din piatră brută de carieră, în grosime de 30 cm, montat pe un strat drenant de balast de 20 cm grosime, sprijinit pe un masiv de anrocament la baza lui, alcătuit tot din piatră brută de carieră, în greutate de până la 150 kg/buc. La partea superioară, pereul trebuia încheiat cu o banchetă de coronament de 1:10 m lățime.

Profilul brut al taluzului platformei realizat prin execuția umpluturii în corpul platformei urma să fie realizat prin săpătură manuală, taluzându-se la o pantă de 1:2 pe care trebuia montat corpul pereului. De asemenea, se prevedea o rostuire a acestuia cu mortar de ciment.

La rândul său, încastrat în teren pe o adâncime de 40 cm, masivului de coronament îi era rezervată o secțiune trapezoidală cu 1,50 m baza superioară, 2,70 m baza inferioară și taluzul spre apă 1:2.

De-a lungul conturului platformei, pereul trebuia să prezinte o înălțime constantă, de 1,00 m, urmând ca variația terenului, de 50 cm, să fie preluată de înălțimea masivului de anrocament, proiectat cu o înălțime variabilă de 0,50 -1,00 m.

Amenajarea aleii de beton pe suprafața platformei era prevăzută în două straturi de ciment, cu grosimea totală de 8 cm, așezate pe un substrat de nisip cu aceeași grosime. Lățimea aleii urma să fie de 2,50 m având fața superioară frecată, pentru a scoate în relief agregatele. Dată fiind grosimea mică a dalei de beton, aceasta nu trebuia turnată decât în momentul constatării unei compactări optime a terasamentului platformei. Aleea urma să aibă în principal funcție pietonală, putând deservi și circulația auto cu utilaje ușoare și încărcături mici. În eventualitatea dotării ulterioare a administrației insulei cu un mijloc de transport, trebuia avută în vedere importanța redusă a aleilor proiectate, solicitându-se un vehicul ușor, care să dea sarcini mici de teren.

Cât privește valoarea totală a lucrărilor de amenajare a platformei de cotă 43, aceasta era estimată la 294.500 de lei, din care umplutură în corpul platformei și apărare de mal – 27.700 de lei, iar aleea de beton 17.500 de lei.

După întocmirea, în anul 1969, a documentațiilor prezentate mai sus, în august 1971 a avut loc o vizită a conducerii C.S.C.A. pe șantierul Șimian¹², prilej cu care s-au stabilit lucrările suplimentare necesare valorificării ansamblului de aici. În acest sens, a fost întocmit Proiectul 026/1971, intitulat *Amenajări exterioare în zona Monumentelor din insula Șimian*, având ca titular Consiliul Popular al județului Mehedinți. Până la definitivarea acestuia, la 15 iulie 1971, la

¹² *Ibidem*, dosar 1/1971, ff. 1-11.

30 martie, același an, avusese loc o ședință a C.S.C.A. – Direcția Monumentelor Istorice și, în prezența arhitecților E. Chefneux, L. Vasilescu, E. Mănciulescu, St. Balș și O. Bâzu, una din temele analizate a fost *Punerea în valoare a monumentelor strămutate în insula Șimian*, parte a Proiectului nr. 023/1971.

La ședința menționată au fost prezentate planșe cu propunerea de amenajare a spațiilor galeriilor porților 2 și 3 în cofetărie, artizanat, cafea, țigări, precum și muzeu turcesc și al Porților de Fier, cu o mică sală de conferințe.

Tot atunci s-a convenit ca în casele turcești refăcute să fie adăpostite mici restaurante cu specific, muzeu etnografic și cafenea, iar în bazarul turcesc să se vândă produse preparate local, în ambianța generală, specifică, de vegetație și mobilier.

De asemenea, s-a hotărât ca în galeriile A₁, A₂ și P₁ să se completeze finisajele, precum și amorse de o parte și de alta a porților 6, 7, 8 și zidul de sprijin din interiorul cetății. Se preciza că toate aceste lucrări fuseseră inițiate pe baza temei date de C.S.C.A. în anul 1970 și făceau parte din S.T.E.-ul general de punere în valoare a insulei Șimian, solicitat de Institutul de Proiectare Județean (I.P.J.) Mehedinți.

Lucrările din devizul executat de către Direcția Monumentelor Istorice aveau ca obiect *exclusiv monumentele deja strămutate* (subl. ns. – T.R.) și se ridicau la suma de 10.820.000 de lei, beneficiarii lucrării fiind C.S.C.A. – D.M.I., Ministerul Turismului, Comerțul Interior, Centrocoop, Consiliul Popular al județului Mehedinți etc.

Ședința s-a încheiat stabilindu-se ca, în cadrul schimbului de experiență din cadrul colectivului de proiectare, să se organizeze o deplasare pentru a se cunoaște realizările înregistrate de către D.M.I. pe insula Șimian, fapt întâmplat în august 1971, și concretizat în tema de proiectare sus menționată, avându-l ca șef de proiect pe arhitectul M. Adrian. *Memoriul justificativ* al acesteia pornea și el de la premisa că insula Șimian beneficia de o ambianță generoasă, prin așezarea ei la Dunăre, în apropierea orașului Turnu Severin, a monumentelor antice și medievale de aici și de la Cerneți, în apropierea barajului de la Porțile de Fier, precum și într-un spațiu geografic și turistic cu mari disponibilități.

În condițiile date, monumentele strămutate pe insula Șimian aveau șansa de a fi puse în valoare astfel încât, la predarea lor în folosință turistică, să redea cât mai bine originalele, să permită descifrarea sistemelor de circulație și apărare, să arate suprapunerea vieții civile peste cetatea militară de tip austriac, prin casele, prăvăliile, vegetația și întreaga ambianță specifică.

Exista speranța ca, în momentul când toate aceste obiective ar fi fost puse la dispoziția turiștilor împreună cu toate dotările necesare, ele să facă din

insula Șimian un punct turistic important și atrăgător, înscriindu-se în circuitul de vizitare al zonei și chiar în cel național și internațional.

Pentru această etapă, proiectul se concentra asupra marcării la sol a laturii de nord a cetății Ada Kaleh, a aleilor și platformei și spațiilor verzi în zona monumentelor, specificându-se că lucrările de la alei, spații verzi etc. fuseseră extrase din proiectul întocmit în 1969 de către I.P.G.C. și nerealizat.

Se menționa, totodată că, după acceptarea de principiu a lucrării și aprobarea finanțării, D.M.I. urma să predea I.P.J. Mehedinți tematica amănunțită și proiectele existente, conform înțelegerii dintre C.S.C.A., D.M.I. și Consiliul Popular al județului Mehedinți.

Lucrarea era estimată la suma de 1.240.000 de lei, din care pentru alei, platforme, spații verzi și marcarea era prevăzută suma de 1.088.000 de lei.

În realitate, această lucrare, întocmai ca aproape toate cele despre care s-a vorbit mai sus nu s-a mai desfășurat și întreaga operă de strămutare a eșuat până la urmă. Cauza pare să fi fost insuficiența fondurilor și/sau, cel puțin în parte, neestimarea lor exactă, concomitent, poate, cu necheltuirea lor chibzuită.

Din actele de bancă rezultă că, în perioada 1967-1968 și până la 19 mai 1970, valoarea documentațiilor depuse spre decontare s-a ridicat la suma de 18.164.000 de lei¹³, un quantum mare în raport cu suma totală alocată, de 24 de milioane de lei. Suma de peste 18 milioane de lei se cheltuieste pentru demolarea a 6 case, nivelări și amenajări în insula Șimian, strămutarea parțială a cetății Ada Kaleh, demolarea cetății, strămutarea a 8 porți, strămutarea cimitirului musulman, cercetări arheologice, strămutarea și reconstruirea a încă 8 case, refacerea unor galerii ale cetății, strămutarea casei Regep Aga, precum și cu strămutarea și reconstruirea câtorva case din localitățile Plavișevița și Tisovița, cu cercetări la cetățile Tri Kule și Drencova și cu consolidarea malurilor la Mănăstirea Vodița¹⁴.

Este uimitor că, deși la vremea respectivă quantumul acestor lucrări pare să fi fost semnificativ, impresia pe care o lasă astăzi monumentele strămutate în insula Șimian este dezolantă, ca și cum ar fi fost o diferență mare dar neverificată între ceea ce consemnează documentele ca lucrări desfășurate și realitatea din teren.

La sfârșitul anului 1969 se aprecia că strămutarea monumentelor pe insula Șimian se încheiase. Cu toate acestea, se constata că, deși acest obiectiv fusese atins, insula a rămas închisă publicului, acțiunea de salvare a

¹³ *Ibidem*, dosar 2/1970, f. 4.

¹⁴ *Ibidem*, ff. 3-4.

monumentelor nefiind corelată cu cea de valorificare a acestora prin dotări, asigurarea de posibilități de acces etc.

Din acest motiv, în scopul introducerii ansamblului de monumente în circuitul turistic (solicitările de vizitare fiind în 1974, în vârf de sezon, de 2.000 de locuitori din Turnu Severin pe zi, 2.000 de vizitatori din alte orașe pe zi și de minimum 3-4 vizitatori ai Muzeului Regiunii Porților de Fier pe zi din cei circa 100.000 de vizitatori anuali ai muzeului), dar și pentru a da curs solicitărilor foștilor locuitori ai insulei Ada Kaleh de a-și întemeia gospodăria noi în insula Șimian, în anul 1974, Consiliul Popular al județului Mehedinți împreună cu D.M.I. au analizat situația și au stabilit întocmirea unui studiu tehnico-economic care să dea și fundamentul corespunzător dezideratelor menționate¹⁵.

Studiul trebuia defalcat pe specialități în funcție de beneficiarii de fonduri, conform minutelor încheiate și trebuia elaborat în două etape principale de execuție, arătându-se și posibilitățile de extindere în perspectivă¹⁶.

Deși au atins un anumit nivel, aceste intenții nu s-au mai realizat, din motive necunoscute, dar bănuite. Așa se face că Ada Kaleh/insula Șimian așteaptă și azi să renască și să fie, în fine, introdusă în circuitul turistic național și internațional, însă proiectele despre care s-a tot vorbit în ultimii 20 de ani au avut, și ele, soarta celui din anii '70 ai secolului trecut.

O altă componentă importantă a lucrărilor de salvare a vestigiilor din Ada Kaleh a vizat strămutarea necropolelor de aici, operațiune ce a format obiectul unui alt *Proiect*, compus din 39 de piese scrise și 4 piese desenate, intitulat „Deshumarea și strămutarea cimitirelor din Ada Kaleh” și înregistrat în anul 1967 sub numărul 580 pe seama Sfatului Popular al regiunii Oltenia¹⁷. Pentru cunoașterea detaliilor întregii operațiuni, iată ce prevedea *memoriul tehnic justificativ*¹⁸ al Proiectului, care îl avea ca autor pe ing. C. Trofimov.

De la început, documentul preciza că strămutarea cimitirelor din Ada Kaleh se înscria în ordinea lucrărilor de sistematizare a zonei S.H.E.N. „Porțile de Fier”, care însuma strămutarea localităților, industriilor locale și a celorlalte obiective de interes obștesc situate în viitoarea cuvă a lacului de acumulare. Cum, în context, se impunea și strămutarea cimitirelor din zona inundabilă, Secția de Gospodărie Comunală a Sfatului Popular al regiunii Oltenia a lansat, la 13 octombrie 1967, comanda nr. 49009, solicitând întocmirea documentației

¹⁵ *Ibidem*, dosar 2/1974, f. 6.

¹⁶ În acest sens, vezi și Tudor Rățoi, *op. cit.*, pp. 113-119.

¹⁷ SJANMh, fond Întreprinderea de Prestații, Construcții și Fond Locativ (I.P.C.F.L.) Drobeta-Turnu Severin, dosar 54/1967-1969, 129 file și 6 planșe.

¹⁸ *Ibidem*, ff. 4-8.

tehnice și economice în referire. Inițial, s-a prevăzut ca noul amplasament al acestor cimitire să fie în noua așezare de la Schela Cladovei, supranumită și „Vârciorova Nouă”¹⁹. Ulterior, autoritățile de partid și de stat au hotărât schimbarea acestui amplasament cu cel de pe insula Șimian, pe parcurs, urmare a ședințelor speciale de comandament, dispunându-se ca în insula Șimian să fie mutate doar cimitirele musulmane, în timp ce mormintele ortodoxe și catolice să fie strămutate în cimitirele din Turnu Severin.

S-a avut, de asemenea, în vedere ca operațiunea de strămutare să valorifice experiența similară dobândită cu strămutarea cimitirului de la Ceauru. Astfel, s-a prevăzut ca morții cu o vechime de până la 2 ani să fie deshumați în condițiile stipulate în documentație, iar sicriile să fie căptușite cu tablă neagră având încheieturile lipite cu cositor. Cadavrele cu vechime de 2-7 ani au fost prevăzute a se transporta în sicrie necăptușite cu tablă, iar osemintele mai vechi de 7 ani, musulmane, în saci de pânză albă și în lăzi. Osemintele din aceeași categorie, de religie ortodoxă și catolică, urmau să fie transportate în sicrie și lăzi.

În vederea efectuării studiului antropologic preconizat de Grupul de Cercetări Complexe, dar și pentru crearea unei părți a cimitirului din insula Șimian în aceeași configurație cu cea din Ada Kaleh, s-a prevăzut deshumarea unui număr de 300 de morminte, iar din acestea circa 40 de morți, identificați pe baza pietrelor funerare, să fie reînțuși individual, restul urmând să fie depuși într-un osuar anume construit.

În urma înțelegerii dintre beneficiar și Direcția Monumentelor Istorice, aceasta din urmă avea sarcina să se ocupe de transportul pietrelor funerare valoroase, precum și strămutarea monumentului lui Miskin Baba și a mormintelor a doi generali îngropați în Ada Kaleh.

Proiectul prevedea, totodată, ca noul cimitir să fie împrejmuit cu un gard din panouri de sârmă ondulată fixați pe stâlpi de țeavă, cu soclu din beton, sau cu gard din beton monolit sclivisit. Mormintele urmau să fie aliniat și încadrate de borduri de 12/15 cm, la cele identificate având să fie montate pietrele funerare identificate.

Cât privește osuarul, acesta era prevăzut din cărămidă și beton, cu trapă de intrare în cavou și cu bordură încadrată de un spațiu verde, cu flori, și marcată cu inscripția „neidentificat”. Pentru prevenirea intrării apei în osuar, acesta trebuia să dispună de izolare hidrofugă la placă și pereți.

Beneficiind de un tratament aparte, mormântul lui Miskin Baba, personaj de legendă pentru insularii turci din Ada Kaleh, urma să fie mutat în insula

¹⁹ *Ibidem*, f. 4.

Șimian într-un cavou suprateran, pe un amplasament fixat deja în detaliul de sistematizare al insulei și într-o execuție de natură să sublinieze cât mai bine atmosfera orientală. Se preconiza ca ferestrele cavoului să fie prevăzute, fiecare, cu câte un ochi mobil, pentru ca fumul de lumânări să poată fi evacuat. Confecționarea ornamentelor era recomandată a fi cât mai rezistentă, eventual din tablă, în timp ce armarea trebuia să se bazeze pe plasă de sârmă de 2,5 mm grosime, pusă în două straturi depărtate și legate între ele. Ușa metalică era proiectată cu un geam gros, colorat, cu litere aplicate sau imprimate în două limbi, textul scris urmând să indice că acolo se afla mormântul lui Miskin Baba. În fine, pardoseala cavoului urma să se execute în mozaic, în carouri mici de 15/15 cm, sub formă de tablă de șah.

Proiectul strămutării a stabilit, totodată, ca transportul materialelor de construcție și osemintelor să aibă loc cu autocamioanele și pe cale navală. Lăzile și sicriile urmau să plece din gara Orșova în portul omonim, iar de aici în Ada Kaleh cu ambarcațiuni, în timp ce materialele de construcție pentru insula Șimian aveau să plece din gara Turnu Severin la port și de aici în insulă cu șlepul. Tot cu șlepul urmau să fie transportate rămășițele pământești ale celor morți, în două curse, cu aprobarea NAVROM Giurgiu și cu dezinfectarea obligatorie a vasului la terminarea operațiunii.

În fine, cum parte din lucrări urmau să se desfășoare în timpul iernii, a fost prevăzut un spor de cheltuieli de 5% la deviz, astfel încât strămutarea să nu fie în vreun fel întârziată.

Conform devizului general, întreaga operațiune de strămutare avea să coste 343.000 de lei, valuta anului 1967, din care 258.500 lei construcțiile, 14.000 lei transportul osemintelor, 55.500 lei alte cheltuieli și 15.000 lei organizarea de șantier²⁰. Pentru deshumarea mormintelor musulmane cu vechime de până la 2 ani se estima un cost de 3.950 de lei²¹, pentru cele de 2-7 ani un cost de 11.158 lei²², iar pentru cele de peste 7 ani un cost de 21.485 de lei²³. Deshumarea osemintelor morților de religie ortodoxă și catolică urma să coste 10.485 de lei²⁴, a celor din cimitirul eroilor 55.872 de lei²⁵, construcția osuarului 14.804 lei²⁶, cavoul lui Miskin Baba 13.144 de lei²⁷, iar împrejmuirea cimitirului 38.139 de lei²⁸.

²⁰ *Ibidem*, f. 10.

²¹ *Ibidem*, ff. 11-14.

²² *Ibidem*, ff. 15-18.

²³ *Ibidem*, ff. 19-22.

²⁴ *Ibidem*, ff. 23-26.

²⁵ *Ibidem*, ff. 27-30.

²⁶ *Ibidem*, ff. 31-33.

²⁷ *Ibidem*, ff. 34-39.

Este extrem de interesant că, dincolo de restricțiile în materie religioasă ale regimului politic din România anului 1967, pe lângă cele stipulate în memoriul justificativ, strămutarea cimitirelor amintite a ținut seama și de instrucțiunile precise ale autorităților religioase ale timpului, de unde se vede că, la începuturile epocii ceaușiste, măcar în situații de natura celei de la Porțile de Fier ale Dunării, regulile și cutumele în această materie se respectau cu destulă scrupulozitate.

Un set de asemenea instrucțiuni a emanat de la Departamentul Cultelor de pe lângă Consiliul de Miniștri²⁹. Înainte de toate, Departamentul preciza că instrucțiunile sale erau transmise „în executarea hotărârilor forurilor de partid și de stat cu privire la construirea Hidrocentralei de la Porțile de Fier – pe Dunăre”. În acest sens, factorii diriguitori în strămutare aveau datoria să vegheze ca lucrătorii însărcinați cu atare operațiune „să nu jignească sentimentele religioase ale credincioșilor” și conducătorilor celor strămutați. De asemenea, în rezolvarea problemelor privind cultele, atât comandamentul de pe lângă Comitetul executiv al Sfatului Popular al regiunii Oltenia cât și colectivul operativ de pe lângă Sfatul Popular al raionului Turnu Severin urmau să se consulte în prealabil cu reprezentantul Departamentului Cultelor, care, la rândul său, primise îndrumări să țină o legătură permanentă cu autoritățile de stat și cultele din zonă, în toate problemele legate de strămutare. Reușita operațiunii presupunea imperativ ca enoriașii să primească, în biserici și cu orice altă ocazie, lămuririle necesare din partea reprezentanților clerului (preoți, hogi, cântăreți bisericești), precum și a membrilor consiliilor parohiale și a comunităților bisericești din localitățile strămutate, întreaga muncă având la bază îndrumarea, supravegherea și controlul Departamentului Cultelor.

Instrucțiunile recomandau, totodată, ca, înainte de a se trece la strămutare, să fie respectate rânduielile religioase obișnuite în asemenea ocazii, cerute de preoți sau de credincioși. Deshumările, reînhumările și demolările implicau prezența preotului local și a reprezentanților consiliului parohial respectiv, sub supravegherea directă a protopopului și a comisiei formată pe lângă Mitropolia Olteniei și Muftiatul Cultului Musulman din Constanța, evitându-se ca acestea să se facă în zilele de sărbători religioase ale cultelor respective. În egală măsură, era impusă prezența rudelor celor deshumați, inclusiv la reînhumare, respectându-se dorința acestora privind locul reînhumării și rânduielile religioase solicitate de cei interesați. Cât privește osemintele din mormintele nerevendicate, acestea urmau

²⁸ *Ibidem*, f. 40.

²⁹ *Ibidem*, ff. 86-88.

să fie deshumate și reînhumate prin grija preotului paroh, cu respectarea aceluiași rânduiești religioase, neadmițându-se rămânerea nici unui mormânt în zona de lucrări sau inundabilă. Până la strămutare, se impunea ca autoritățile locale, de comun acord cu preoții respectivi, să nu mai permită înhumări în cimitirul vechi, ci doar în cimitirele afectate, strămutarea din vechile cimitire a morților recent înhumați urmând a avea loc cu respectarea instrucțiunilor Ministerului Sănătății și Prevederilor Sociale.

Crucile și troițele din cimitire, ca și cele de pe lângă biserici, de pe marginea drumurilor, de la fântâni, plăcile funerare sau alte obiecte cu caracter religios urmau să fie transportate și așezate în noile cimitire, ținându-se seama de dorința credincioșilor și de recomandările preotului respectiv.

În timpul operațiunilor de deshumare și strămutare era absolut necesar să se ia toate măsurile de asigurare a pazei, astfel încât să fie evitate profanările, furturile, incendiile și orice alte acte asemănătoare.

În fine, în legătură cu strămutarea cimitirelor și geamiei cultului musulman din Ada Kaleh, Departamentul Cultelor îi lăsa acestuia dreptul de a emite instrucțiuni proprii, a căror respectare rămânea, și ea, în afara oricărei îndoieli.

Ceea ce cultul musulman a și făcut, încă din mai 1966³⁰.

Prima rânduială cerută de acest cult a fost ca, în ajunul începerii deshumărilor, să se facă o slujbă, „mevlüd”, în asistența credincioșilor, fie în cimitir, fie în geamie, prilej cu care imamul respectiv sau delegatul Muftiatului trebuia să țină o predică explicând că, în asemenea împrejurări, canoanele permiteau deshumările, dacă rânduieștile religioase erau respectate.

În al doilea rând, se recomanda ca, înainte de toate, să fie deshumate mormintele identificate, în prezența membrilor familiei decedatului, iar osemintele să fie puse în săculețe din pânză albă, care constituiau giulgiul. Fiecare mort deshumat și pus în săculeț urma să fie depus la geamie, unde avea să fie păstrat până la transportul spre locul de reînhumare.

După terminarea deshumării osemintelor din mormintele vechi, se trecea la deshumarea rămășițelor din mormintele proaspete, cu prealabila aprobare a autorităților sanitare competente. Sicriile și cadavrele găsite încă nedescompuse sau chiar proaspăt înhumați nu trebuiau deschise, ci puse în coșciuge noi, căptușite cu tablă galvanizată, închise ermetic și transportate imediat la locul de reînhumare.

După efectuarea ultimei deshumări, avea să fie oficiată o nouă slujbă religioasă, „mevlüd”, în incinta geamiei, seara după apusul soarelui.

³⁰ *Ibidem*, ff. 89-90.

Fiecare săculeț sau sicriu conținând osemintele celor identificați urma să poarte o etichetă cu numele și prenumele decedatului, iar săculețele cu osemintele neidentificate o etichetă cu mențiunea „neidentificat” sau „necunoscut”.

Pe timpul păstrării osemintelor în geamie, la capul decedaților trebuia să ardă o candelă sau un becuț electric. Transportul săculețelor cu rămășițe pământești trebuia făcut în așa fel încât să nu fie pătate, murdărite de praf sau azvârlite, ținându-se cont de conținutul lor. În acest scop, ele urmau să fie împachetate îngrijit în lăzi și transportate la locul de reînhumare, aceasta făcându-se separat, pentru fiecare mort identificat, cei neidentificați trebuind a fi depuși într-o groapă comună, pe piatra funerară punându-se mențiunea „necunoscuți”.

În fine, cu referire la rămășițele pământești ale celor câțiva sfinți venerați de credincioși, printre care și Miskin Baba, Cultul Musulman dispunea ca acestea să fie deshumate și reînhumate în locurile special destinate și asupra cărora Cultul își propunea să cadă de acord cu conducerea Departamentului Cultelor, înainte de începerea strămutării propriu-zise.

După întocmirea și aprobarea documentație de strămutare, în decembrie 1967³¹ s-a trecut la punerea în aplicare a prevederilor Proiectului nr. 580/1967. Volumul, complexitatea și corecturile impuse de situația obiectivă din teren au făcut ca operațiunea de strămutare a necropolelor din Ada Kaleh să nu se încadreze în parametrii de costuri proiectați.

Mai semnificativ decât acest fapt este însă acela că, în împrejurări politice nu tocmai favorabile unei acțiuni de o asemenea natură, strămutarea necropolelor din fosta insulă Ada Kaleh a avut loc într-o manieră organizată, condusă cu discernământ și chibzuință și, mai presus de toate, cu respectarea obiceiurilor și rânduielilor religioase ale cutelor de care aparțineau cei îngropați în pământul insular. Sub acest aspect, obiectivele religioase menționate au avut o soartă infinit mai bună decât geamia sau un alt lăcaș de rugăciune al Cultului Musulman din insulă, ori obiective economice și civile precum Fabrica de Țigarete, magazinele „Universal”, „Alimentara” ș.a., toate lăsate, mai degrabă nejustificat, la discreția I.C.F.L. Turnu Severin, întreprinderea însărcinată cu demolările în întreaga zonă a viitoarei hidrocentrale.

Din păcate, după strămutarea în insula Șimian, timp de mai bine de 40 de ani, obiectivele amenajate aici – cimitirul, părțile din cetatea medievală reconstruite – au traversat un proces lent și permanent de degradare fizică și paragină, rezultat al dezinteresului, meschinăriei omenești și eșecului repetat al

³¹ *Ibidem*, dosar 31/1969, f. 56.

tuturor proiectelor, mai ales al celor din ultimele trei decenii, de scoatere a insulei din uitarea la care pare să fi fost condamnată irevocabil.

Bibliografie:

Izvoare inedite:

Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale (SJANMh):

- fond Muzeul Regiunii Porțile de Fier, dosare: nr. 1/1966; nr. 5/1968; nr. 2/1969; nr. 3/1967; nr. 3/1969; nr. 4/1969; nr. 2/1970; nr. 1/1971; nr. 2/1974.

- fond Întreprinderea de Prestații, Construcții și Fond Locativ (I.P.C.F.L.) Drobeta-Turnu Severin, dosare: nr. 54/1967-1969; nr. 31/1969.

Lucrări generale:

Roman, Ileana, Rățoi, Tudor (coord.), *Enciclopedia județului Mehedinți. Dicționar*, Drobeta Turnu Severin, Editura Prier, 2021.

Studii și articole:

Rățoi, Tudor, *Despre proiectul strămutării insulei Ada Kaleh în insula Șimian*, în „Oltenia”, seria a III-a, an XVI, nr. 1/2012, pp. 109-119.

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA FAMILIEI POROINEANU

Jeana PĂTRU*

Abstract: *Constantin Poroineanu is one of the most important donors of Caracal, upon his death the entire fortune was left to the city. Through his mother – Elena – he was related to the Jianu's family, inheriting numerous properties in Caracal, Rusăneștii de Sus/Poroineanca, Fălcoiu and Potopin. He attended the Faculty of Law in Bucharest, completing his studies in France. He practiced liberal politics, being one of the close associates of I.C. Brătianu. For 20 years he represented Romanati County in the Romanian Parliament. He was the secretary of the Assembly of Deputies in the year of the proclamation of the Kingdom.*

He did many philanthropic acts to the local community. Upon his death in 1908, he left by will movable and immovable properties in Caracal, Bucharest and Târgoviște. The legend of suicide hovered over the personality of the landowner and politician Constantin Poroineanu for a long time. Our recent research sheds light and removes the anathema that has fallen on the name of Constantin Poroineanu. The press of the time, the archival documents, the accounts of the doctors who were close to him in the last hours eliminate any doubt about his death.

A living memory of the great philanthropist remains the park in the city of Caracal, built on the land donated by him in 1905, the park that bears his name.

Key words: *Constantin Poroineanu, donor, park, Caracal, Romanati*

Constantin Poroineanu (n. 1843, Târgoviște – d. 1908, București) reprezintă pentru caracaleni tipul moșierului care a ajutat comunitatea locală, atât în timpul vieții, dar și după moarte, lăsând Primăriei din Caracal toată averea sa. El se înscrie în galeria marilor filantropi olteni, alături de Jean Mihail din Craiova și de Ștefan Marincu din Calafat.

Caracalul a fost privilegiat din acest punct de vedere, întrucât și alți filantropi au făcut donații mai mici sau mai mari. Astfel, în secolul al XVIII-lea, cea mai mare donație avea să fie făcută de către biv vel vistiernic Constantin Filipescu, care a dăruit moșia sa din Caracal, de peste 14.000 de pogoane, Bisericii Domnești și orășenilor caracaleni, „ca să ție școală de învățătură, purtând grija cu a lor cheltuială, pentru toate rânduielele, atât ale bisericii trebuințe, cât și ale școlii, a se întemeia cu dascăl vrednic și pururi în toată vremea”¹. În secolele următoare tabloul marilor donatori se completa cu nume

* Profesor gradul didactic I, doctor în istorie, Liceul Teoretic „Ioniță Asan” Caracal, județul Olt.

¹ Jeana Pătru, *Istoricul învățământului din Caracal*, în „Monografia Colegiului Național Ioniță Asan 2008-2013”, Caracal, Editura „Hoffman”, 2013, p. 35.

noi, dintre care le amintim pe următoarele: Ion Hagiescu-Miriște, fost Prim-Președinte al Tribunalului din Caracal și consilier de Curte, a lăsat orașului casa sa din Caracal, precum și o bogată colecție de obiecte de artă; Nică Barbu Locusteanu, inginer, fost deputat de Romanați, a lăsat Gimnaziului „Ioniță Asan” biblioteca și moșia sa din Leu, cu obligația ca din veniturile obținute de pe urma ultimei să se dea burse studenților; Constantin Prejbeanu, a lăsat județului Romanați moșia sa de 120 de pogoane²; pictorul Marius Bunescu, donatorul a numeroase exponate – tablouri, kakemonouri, stampe japoneze – Pinacotecii „Marius Bunescu” a Liceului „Ioniță Asan” ș.a.

Înainte de a stabili locul deținut de către Constantin Poroineanu în cadrul acestei liste de mari donatori, este bine să cunoaștem câteva aspecte legate de familie, locul de origine, ascensiunea economică și politică a familiei acestuia.

Pentru început, să explicăm originea cuvântului „poroina”. Din discuțiile purtate cu reputați filologi, care s-au ocupat cu studiul etimologic al numelor de localități din județul Mehedinți, am descoperit că „poroina” provine din limba slavilor de sud – bulgarii³. Sârbii au contribuit și ei la semantica cuvântului, transformându-l în „poroinița”.

Pe lângă aceste explicații, în Dicționarul Explicativ al Limbii Române descoperim un termen din aceeași familie, dar care ne trimite în cu totul altă lumea, cea a plantelor: „poroinicul este numele mai multor plante erbacee din familia orhideelor, cu tuberculi, cu frunze oblonge, lucitoare, cu flori mari, plăcut mirositoare, grupate într-un spic și care cresc în păduri umede și umbroase”⁴.

În zona Mehedințiului acest nume îl întâlnim frecvent, atât ca toponim, cât și ca hidronim, localități, ape sau forme de relief numindu-se „poroina/poroinița”. Astfel, un sat Poroina este menționat ca făcând parte din comuna Șimian. În vatra satului, aflată în sectorul superior al Văii Poroina, „se adună multe organisme torențiale”⁵. Dintre localitățile care poartă acest nume, comuna Poroina Mare (satul reședință poartă același nume)⁶, așezată pe valea Poroiniței, este mult mai bine cunoscută datorită rhytonului de argint

² Ștefan Richman, *Monografia județului Romanați*, Craiova, 1928, pp. 164-165.

³ Din limba bulgară *poroi*, care înseamnă ploaie torențială. Prin adăugarea sufixului *-na* rezultă *poroina*, care înseamnă „torent, șuvoi”, în Mihai Arbănași, *Toponimia submontană a Mehedințiului în grai local*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006, p. 223.

⁴ Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *DEX*, Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 826.

⁵ Răsvan Stroe, Daniel Peptenatu, *Dicționarul geografic al județului Mehedinți*, Craiova, Editura Fundației Scrisul Românesc, 2011, pp. 267-268.

⁶ Un hrisov din 1578-1579 amintește satul Poroina. Pe harta lui Schwantz (1722) figurează și *Poroina*, iar Bauer (1778) consemnează *Poroina-sat cu vii și pădure*. După 1830 se va numi Poroina Mare (Răsvan Stroe, Daniel Peptenatu, *op. cit.*, p. 269).

descoperit aici⁷. O ultimă localitate identificată de noi în zonă este Poroița, sat component al comunei Rogova, aflată pe valea pârâului cu același nume. În extremitatea nord-vestică a Piemontului Bălăciței, între văile Poroina și Erghevița, la limita de est a Depresiunii Severinului, se întinde dealul Poroina, cu o înălțime de 204,9 m⁸.

Dar, toponimul *Poroina* nu îl întâlnim doar în Mehedinți, ci și în Romanați și Dâmbovița. Cum justificăm acest aspect? În Mehedinți, numele localității a fost alăturat antroponimului (Badea Cocoși *Poroineanu*), în timp ce în Romanați și Dâmbovița fenomenul a fost invers: antroponimul a fost preluat de moșie: *Poroineni* (Rusăneștii de Sus)⁹ și *Poroineanu* (Pietrari-Dâmbovița)¹⁰.

Familia Poroineanu provine din localitatea mehedințeană Poroița-Rogova¹¹.

La Arhivele Statului din București se păstrează dosarul „administrative vechi” nr. 34/220, care cuprinde 212 file, intitulat: „Delă pentru catagrafia boierilor caftanlâi, după cererea prezidentului comitet din București. Leat 1829 Septemvrie 77”. Catagrafia a fost realizată la solicitarea generalului rus Jeltuhin, care urmărea să aibă o situație reală a boierilor români, a categoriei din care fac parte aceștia: boieri de viță sau boieri care își cumpăraseră boieria. Listele întocmite pe județe cuprindeau următoarele rubrici: numele și porecla, locul nașterii, vârsta, poziția socială/cinul, numele tatălui, unde trăiește/locuiește (hălăduiește), situația economică. Catagrafia prezintă unele lacune, dar ea poate oferi informații despre boierii timpului. Astfel, la pagina 315, printre boierii din județul Dâmbovița îl descoperim pe Badea *Poroineanul*. Din catagrafie reiese că locul nașterii era Poroinica din Mehedinți. În anul redactării catagrafiei, Badea (Cocoși) Poroineanul avea 50 de ani și deținea funcția de

⁷ Rhytonul de argint, parțial aurit, a fost descoperit întâmplător în anul 1883. Este obiect de cult folosit în cadrul ceremoniilor cu caracter religios. Rhytonul de la Poroina Mare este asemănător cu piesele descoperite la Panaghiuriște (Bulgaria), care datează din secolele IV-III a. Chr. Termenul „rhyton” provine din verbul din limba greacă „rhein” care înseamnă „a curge”. (<https://historia.ro/sectiune/timp-liber/rhyton-ul-din-argint-descoperit-la-poroina-mare>, material disponibil online, site accesat la data de 26.02.2023).

⁸ Răsvan Stroe, Daniel Peptenatu, *op. cit.*, p. 267.

⁹ Constantin Poroineanu a moștenit o mare parte din averea sa de la bunicul matern – Ștefan Jianu –, de la frații lui Ștefan Jianu, Cănuț și Nicolin, și de la unchiul său după mamă, Grigore și Șerban Jianu, în I. D. Tîlvănoiu, V. Radian, Fl. Tîlvănoiu, *Contribuții la biografia lui Constantin Poroineanu*, Caracal, Editura Hoffman, 2017, p. 47.

¹⁰ Pe teritoriul comunei dâmbovițene Pietrari a existat moșia Poroineanu.

¹¹ Poroița este amintită într-un hrisov din 8 ianuarie 1392, prin care Mircea cel Bătrân dăruiește și întărește mănăstirii Cozia satele: Cereașov și Poroița, în DRH, seria B, Țara Românească, București, Editura Academiei Române, 2002, p. 42.

polcovnic de seimeni¹². Era fiul logofătului Andrei. În anul 1829, locuia în Târgoviște. Avea puțină avere, aceasta constând într-o moșie la Pietrari, pe care o stăpânea în devălmășie cu alți moșneni, o vie de două pogoane, o prăvălie în Târgoviște (a ars în urma unui incendiu) și o casă de locuit.

Această catagrafie a fost completată în anul 1831 cu numele feciorilor de boier¹³. Astfel, la pagina 317 este trecut fiul lui Badea Cocoși *Poroineanu*, Anastase *Poroineanu*. Plecând de la aceste informații, înțelegem că *Poroineanu*¹⁴ este supranumele adăugat numelui lui Badea Cocoși. Cel puțin așa reiese din catagrafie. Apoi, antroponimul *Sache* pe care îl întâlnim în două situații – tată și fiu, provine din Anastase, așa cum apare în unele documente arhivistice studiate. În completările din anul 1831, la catagrafia mai sus amintită, *Sache* este trecut ca „fecior de boier”.

Nume sau supranume, *Poroineanu* este frecvent întâlnit în Mehedinți. Un Ioan Poroineanu este amintit și în lucrarea lui Andrei Oțetea, „Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Române, 1821-1822”. Acesta deținea funcția administrativă de sameș¹⁵ (în alte documente este pomenit ca medelnicer¹⁶), în același județ. În timpul revoluției din anul 1821, moșia Beloți a lui Ioan Poroineanu a fost devastată de către răsculați în timp ce el se afla plecat la Dii (Vidin) pentru a aduce ajutoare de la turci împotriva mișcării conduse de Tudor Vladimirescu¹⁷. După revenirea la domniile pământene, medelnicerul Ioan Poroineanu a fost închis la Snagov, ca urmare a abuzurilor săvârșite la Craiova „când era în slavă”¹⁸.

Cu siguranță, pentru această perioadă și mai ales pentru aceste locuri, antroponimul *Poroineanu* este des întâlnit, ca nume sau cognomen, o

¹² Corp de armată organizat de către Matei Basarab, alcătuit din 2.000 de lefegii străini (sârbi, bulgari, greci albanezi), aflați sub comanda unui polcovnic, pentru paza Curții domnești.

¹³ *Catagrafie oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*, publicată de Ioan C. Filliti, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii ș.a., Strada Regală, 19, 1929, p. 28.

¹⁴ Conform *DEX*, *op. cit.*, la pag. 1.045, supranumele este explicat ca fiind „nume adăugat la numele propriu al unei persoane în semn de cinste sau pentru a o distinge printr-o caracteristică sau printr-o circumstanță de altă persoană cu același nume. Poreclă”. În situația de față, supranumele „Poroineanu” indică originea locului de unde provine Badea Cocoși.

¹⁵ Dregător însărcinat (în Evul Mediu, în Țara Românească) cu strângerea birului de la contribuabili. Poate însemna și administrator (de moșie).

¹⁶ Titlu dat boierului care turna apă în medelniță pentru ca domnul să se spele pe mâini, înainte de masă, și care aducea bucatele și servea pe domn la masă.

¹⁷ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Române, 1821-1822*, București, Institutul de Studii și Cercetări Balcanice, 1945, p. 154.

¹⁸ *Documente privind istoria României – Răscoala din 1821*, documente interne, vol. III, București, Editura Academiei Române, p. 181.

dovadă a frecvenței numelui fiind numele localităților din zonă: Poroina, Poroina Mare, Poroinița.

După acest slalom printre antroponime și toponime, ne reîntoarcem la Badea Cocoși *Poroineanu*, pe care îl găsim în anul 1831 ca *polițmaister* sau *polițian* în Târgoviște, ajutat de cinci dorobanți aflați în subordinea directă a Ocârmuirii județului Dâmbovița, așa cum apare în documentele vremii, denumirea fiind inspirată din sistemul instituțional occidental¹⁹. Atribuțiile Poliției au fost fixate în anul 1832, prin Regulamentul de Organizare a Sfatului Orașenești, unde se specifică faptul că în sarcina Poliției intra „paza bunelor rânduieli și ordinea obștii”, eliberarea biletelor de drum pentru locuitorii care voiau să meargă în alte localități, precum și legalizarea unor acte și înscrieri²⁰. În toate documentele timpului în care apare menționat, acesta este însoțit de titlul de polcovnic²¹.

În această perioadă, familia păstrează un statut socioeconomic modest, fiind încadrată în categoria boierilor mici și mijlocii, mare parte a Poroinenilor fiind moșneni.

Pe polcovnicul Badea *Poroineanu* îl găsim alături de fiul său, Anastase/Sache, pe lista de boieri și fii de boieri din județul Dâmbovița, care aveau dreptul de a vota deputatul pentru Adunarea Obștească a Țării Românești (noiembrie 1831). Adunarea electivă, alcătuită din 31 de boieri, l-a votat pe stolnicul Răducanu Cornescu cu 23 de voturi. La data când s-a întrunit această adunare, fiul lui Badea *Poroineanu*, Sache, trebuia să fi împlinit vârsta de 30 de ani pentru a-și putea exercita „voința politică”²². Din același document, aflăm și venitul în lei al lui Badea *Poroineanu*, acesta fiind de 800 lei/an, în situația în care, dintre cei 62 de boieri înscriși în listă: unul avea un venit de 15.000 de lei (stolnicul Răducanu Cornescu), 23 de boieri aveau între 1.000 – 5.000 de lei, 15 aveau între 500 – 1.000, 11 aveau între 300 – 500 și 4 nu aveau niciun venit, întrucât erau fii de boieri²³.

Badea Cocoși *Poroineanu* a fost căsătorit cu Măriuța din Pietrari, fată de moșneni, care i-a adus ca zestre 440 de ha de pădure. Pe lângă pădure, Badea *Poroineanu* a devenit proprietar de moșie (ocină) alături de alți moșneni în Pietrari.

¹⁹ *Enciclopedia orașului Târgoviște*, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2012, p. 365.

²⁰ Material disponibil online: <https://politia-localatargovistesindicat.webs.com/>, site accesat la 10 iunie 2022.

²¹ Grad militar corespunzător colonelului. Comandant al unei formațiuni militare de pază a ordinii publice.

²² *Analele Parlamentare ale României*, tomul II, 1831-1832, București, Impremeria Statului, 1892, pp. 188-189.

²³ *Ibidem*, pp. 148-149.

Familia a avut șapte copii, unul dintre ei fiind Atanasie/Sache. În Fondul arhivistic „Sache Poroineanu”, din cadrul Arhivelor Naționale ale României, există o scrisoare trimisă de Sache către fiul său Constantin, din care reiese că la data redactării scrisorii, dintre cei șapte frați, șase erau deja decedați, în viață fiind doar Sache. Noi ne vom concentra expunerea pe viața și activitatea acestuia. În privința lui, informațiile biografice sunt sărace. În legătură cu anul nașterii, putem doar să aproximăm că Sache Poroineanu s-a născut în jurul anului 1805.

Sache a fost funcționar la stat, îndeplinind diferite funcții administrative. Dintr-o adeverință eliberată de Înalta Curte de Conturi, pentru perioada 1833-1859, reiese că a ocupat funcția de sameș (casier) în cancelariile financiare ale județelor Romanai, Teleorman, Râmnicu Sărat și Ialomița. În anul 1846, Sache a ajuns președintele Sfatului Orășenesc, deținând această funcție în două rânduri: 1 noiembrie 1845 – 29 octombrie 1849²⁴ și 1 iulie 1851 – 30 iunie 1855²⁵. Înainte de a evidenția realizările din timpul celor două mandate, dorim să aducem unele explicații care să lămurească rolul acestei instituții. Orașele, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, au fost conduse de un sfat alcătuit dintr-un jude, ajutat de 12 pângari (consilierii din zilele noastre). Acest organism local avea ca atribuții elaborarea actelor administrative, confirma prin intermediul așa-numitelor charte ale orașului vânzările și achizițiile de imobile, delimitările și schimburile de proprietăți. Instaurarea regimului fanariot a dus la înlocuirea acestei instituții medievale cu Marea Vornicie a Poliției, ajutată de Agie, acest lucru micșorând mult autonomia orășenească, întrucât marele vornic era numit de către domnitor. După 1831, când în Țara Românească s-a introdus Regulamentul Organic, Marea Vornicie a fost înlocuită cu un Sfat Orășenesc, membrii săi fiind aleși în exclusivitate de către cetățeni. Dintre aceștia, unul îndeplinea funcția de președinte, iar altul de casier al Sfatului.

După ce am adus clarificări în această chestiune, să revenim la activitatea lui Sache Poroineanu ca președinte al Sfatului Orășenesc din Târgoviște. Una dintre cele mai importante realizări a fost mutarea *Târgului din Afară* în interiorul orașului, în ianuarie 1846. Se pare că în Târgoviște existau două târguri: cel *de afară* și cel din *lăuntru* orașului; numai că, cel *din afară* luase avânt, iar cel *din lăuntru* ajunsese în pragul desființării. Negustorii, proprietarii prăvăliilor și cârciumilor *din lăuntru*, al căror exponent era și Sache, au înaintat mai multe plângeri Marelui vornic, Mitropolitului și chiar domnitorului. Problema avea să se rezolve, în mare

²⁴ Mihai Oproiu, Corina Andrei, *Târgoviște. Evoluția administrativă a municipiului între secolul al XV-lea și 1947 (județi, președinți, primari)*, Târgoviște, Editura Zven, 2019, p. 22.

²⁵ *Ibidem*, p. 126.

parte, datorită activității și capacității de organizare a lui Sache Poroineanu. Astfel, prima chestiune care trebuia soluționată urgent era găsirea locului unde avea să fie strămutat *Târgul din Afară*. Soluția găsită a fost „înaintea Sfintei Mitropolii, aproape de prăvăliile lor”, numai că acest loc era mic în raport cu pretențiile negustorilor din zonă, astfel că a fost completat cu un teren donat de Ion Câmpineanu. Următorul pas era să-i convingă pe toți negustorii târgovișteni de necesitatea mutării *Târgului din Afară* în *Lăuntru*, acest lucru nefiind deloc ușor, din cauza negustorilor care aveau afacerile în *Târgul din Afară*. La scurt timp după ce a fost ales în funcția de prezident al Sfatului Orășenesc (1 noiembrie 1845), pe 21 ianuarie 1846 toți negustorii orașului erau informați că Departamentul din Lăuntru aprobase mutarea târgului de săptămână în interiorul orașului²⁶. *Târgul din Lăuntru* s-a deschis pe 8 februarie 1846, urmând ca în fiecare vineri, în fața Mitropoliei, să se desfășoare „Oborul de săptămână”, zona aceasta devenind nucleul activităților comerciale, cu hanuri și prăvălii care au transformat zona într-o piață zilnică a orașului²⁷. Suprafața târgului era „de două pogoane și 148 de stâneni cvadrați”²⁸. Noua realitate a stârnit nemulțumirea negustorilor care își aveau afacerile situate în *Târgul din Afară*, dar și a Mitropoliei Târgoviștei. La 21 martie 1846, domnitorul Gheorghe Bibescu a respins cererea negustorilor nemulțumiți pe motiv că legea era aprobată și se trecuse la execuția ei. A urmat un îndelungat proces intentat de Mitropolie orașului, instituția ecleziastică aducând ca acuză faptul că prin înființarea *Târgului din Lăuntru* i-a fost luată moșia Lucieni. Procesul a durat 13 ani (1846-1859) și a ajuns până la Curtea de Apel, ultima instanță dând câștig de cauză orașului²⁹. Victoria orășenilor poate fi percepută ca o reușită a lui Sache Poroineanu, întrucât el a pornit demersul și tot el, prin relațiile cu cei doi domnitori – Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbey –, a dus la bun sfârșit acest proces.

În timpul primului său mandat de prezident al Sfatului Orășenesc s-a desfășurat revoluția din 1848, Sache Poroineanu situându-se pe poziții ostile guvernului revoluționar. A găsit tot felul de scuze pentru a întârzia aplicarea măsurilor luate la București. Unele dintre acestea au atins chiar ridicolul; astfel, la 4 iulie 1848, a solicitat o învoire care astăzi ar semăna cu un concediu

²⁶ Georgeta Toma, Corina Voiculescu, Mihai Oproiu, *O lume în mișcare. Dâmbovița: inițiative și capital*, Târgoviște, Editura Transversal, 2008, p. 310.

²⁷ Material disponibil online <https://turnul-cetatiei.ro/targovistea-de-la-targ-la-centru-targ/>, site accesat la 23 iulie 2022.

²⁸ Georgeta Toma ș.a., *op. cit.*, apud Cleopatra Ionescu, Mihai Oproiu, *Târgoviștea în perioada regulamentară*, în „Scriptura Valachica”, tom. IV, Târgoviște, 1973, p. 124.

²⁹ Mihai Oproiu, Corina Andrei, *op. cit.*, p. 124.

medical, motivând că „e cuprins de patimi trupești” pentru a căror tratare are nevoie de „o serioasă cură doftoricească”. În total, a lipsit de la serviciu 40 de zile! Când s-a întors în fruntea Sfatului Orășenesc a refuzat, în repetate rânduri, să organizeze noi alegeri. Pe 22 august, când trebuia să se organizeze o adunare a proprietarilor în care să fie aleși deputații județului, cei care au participat la adunare au fost luați și „duși la o nunta”³⁰. A fost îndepărtat din funcție pentru scurt timp (septembrie – octombrie 1848). În acest răstimp, Poroineanu a rămas membru în completul judecătoresc. După evenimentele din 1848, a făcut parte din comisia care a anchetat pagubele făcute de clăcași în timpul revoluției, proprietarilor și arendașilor din județul Dâmbovița.

Tot în timpul primului mandat a avut privilegiul de a fi gazda a doi domnitori: mai întâi Gheorghe Bibescu care vizita, în anul 1846, orașul Târgoviște, apoi Barbu Știrbey, în 1849. Cel din urmă venea să inspecteze lucrările de restaurare la cele două obiective importante ale orașului: Turnul Chindiei și Mănăstirea Dealu. Ambii domnitori au fost găzduiți în casa lui Sache Poroineanu, situată în strada Ion Heliade Rădulescu, nr. 9. Imobilul a fost construit la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu parter și etaj, și refăcut la sfârșitul secolului al XIX-lea, când a fost extinsă suprafața de locuit, s-au adus modificări fațadei principale, iar foișorul de la intrare a fost înlocuit cu un foișor deschis pe stâlpi de zidărie³¹.

Următorul mandat de prezident al Sfatului Orășenesc l-a obținut la 1 iulie 1851 și l-a deținut până la 30 iunie 1859. În timpul acestui mandat, deși s-a confruntat cu ocupații militare – rusească, apoi austriacă –, a luat mai multe decizii pentru buna administrare a orașului. Pentru că lângă oraș s-au așezat comunități de bulgari, acesta a făcut noi alinieri de străzi, le-a numerotat și a sprijinit ridicarea unei biserici noi în oraș³². Ar fi dorit să ridice și o școală nouă, dar, din păcate, în contextual izbucnirii Războiului Crimeei, țările române au fost ocupate, pe rând, de către trupele țariste, apoi austriece, ridicând noi cheltuieli pentru ocârmuirile locale, acest obiectiv rămânând doar un vis. A completat activitatea de prezident cu alte câteva acțiuni gospodărești: a reparat podul de peste Ialomița, a numerotat casele, a montat 55 de felinare în punctele

³⁰ *Ibidem*, apud Radu Gioglovan, *Două procese pentru apărarea moșiei orașului Târgoviște în secolul al XIX-lea*, în „Studii și articole de istorie”, II, București, 1957, p. 125.

³¹ Material disponibil online <https://chindiamedia.ro/casele-vechi-ale-targovistei/casele-vechi-ale-targovistei-casa-sache-poroineanu-2>, site accesat la 30 noiembrie 2022.

³² Mihai Oproiu, *op. cit.*, apud. Toma Șvințiu, Gheorghe Trifonescu, *Contribuții la istoricul așezării unor refugiați bulgari în județul Dâmbovița în secolul al XIX-lea*, în „Acta Valachica”, III, 1972, p. 128.

cele mai importante ale orașului: la cele cinci intrări și la răscrucea celor mai importante ulițe din oraș³³.

Surprinzător pentru un om politic, Sache Poroineanu a fost apropiat de literatură. Era membru al cercului literar care a luat ființă la Târgoviște și din care mai făceau parte: poeții Văcăreștii, Ion Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Vasile Cârlova. A tradus din poetul Lamartine, este autorul unor stihuri satirice scrise în limbile română și greacă, a realizat o colecție de proverbe și expresii țărănești, la fel ca Anton Pann. Din păcate, activitatea lui artistică nu este consemnată în nicio lucrare de specialitate, deoarece nu a fost tipărită, ea fiind păstrată numai în manuscris. În anul 1871 și-a adunat toată creația în *Versuri originale*. Anul următor a tradus din limba greacă și franceză *Descrierile morale* ale lui Constantin Iconomu, apoi *Istoria slugerului Tudor Vladimirescu (Zavera)* și *Istoria lui George Dantescu*.

Din prima căsătorie cu Zinca s-a născut un băiat pe care l-a botezat tot Atanasie/Sache. Acesta a îmbrăcat cariera militară, ajungând să fie numit șeful Jandarmeriei române, funcție pe care a deținut-o între 1898-1899. În anul 1841, Sache Poroineanu senior a divorțat de Zinca și s-a recăsătorit cu Elena, fiica medelnicerului Ștefan Jianu din Caracal. Cu aceasta a avut doi copii: Constantin și Eufrosina.

Eufrosina a fost o fire sensibilă care a moștenit talentul literar al tatălui ei. A fost o persoană cultă, cunoștea limbile franceză, engleză, germană, avea înclinație către literatură, istorie și artă. Nu a fost căsătorită niciodată, așa cum reiese din certificatul de deces. O boală care a marcat-o mai mulți ani – tuberculoză ganglionară – i-a adus decesul la vârsta de 57 de ani.

Constantin Poroineanu s-a născut în ziua de 1 aprilie 1843 și a fost botezat pe 25 aprilie același an, în Catedrala Mitropolitană din Târgoviște, naș fiindu-i Constantin Văcărescu. După primele clase făcute în orașul natal, a urmat Gimnaziul din București³⁴, apoi s-a înscris la Facultatea de Drept din cadrul Universității din București, printre profesori avându-l și pe Vasile Boerescu³⁵. După finalizarea studiilor, a ocupat mai multe funcții în cadrul unor instituții bucureștene: Tribunalul polițienesc (1861-1863), Curtea de Apel (1865-1866) și Curtea cu Jurați (1870-1871)³⁶. După doi ani de stagiatură ca avocat la Tribunalul

³³ *Ibidem*.

³⁴ Este vorba de Gimnaziul *Sf. Sava*, în SJAN Olt, Fond Colecții particulare Constantin Poroineanu, dosar 1/1908, f. 20.

³⁵ Primăria din Caracal a donat Facultății de Drept din București bustul din bronz al omului politic, potrivit dorinței testamentare a lui Constantin Poroineanu.

³⁶ SJAN Olt, *Fond Colecții particulare Constantin Poroineanu*, dosar 1/1908, f. 6.

din Dorohoi, Constantin Poroineanu a fost trecut în „tabloul avocaților”, obținând dreptul de a profesa avocatura „în toată România”³⁷.

A moștenit după părinți moșii în județele Dâmbovița și Romanați: Rusăneștii de Sus, Potopin, Pietrari. A mai deținut proprietăți în orașele Caracal, Corabia, Târgoviște și București. A intrat de tânăr în Partidul Național Liberal, fiind un apropiat al lui Ion C. Brătianu, iar după moartea acestuia, al băieților lui. A fost deputat și senator pentru județul Romanați timp de zece legislaturi (de două ori a fost ales, deși se afla în opoziție³⁸). A fost secretarul Adunării Deputaților, semnătura sa regăsindu-se pe numeroase legi: *Legea salinelor* (1881), *Legea pentru înființarea spitalelor rurale* (1881), *Legea prin care România era proclamată Regat* (14/26 martie 1881)³⁹.

În ședința din 12/29 aprilie 1876, la numai un an de la înființare, la propunerea lui Alexandru A. Cantacuzino și Gheorghe Lahovary, era votat ca membru al Societății Geografice din România⁴⁰. Pentru activitatea politică depusă a fost premiat cu numeroase distincții, printre care: Medalia „Apărătorilor Independenței” (1878), cavaler al „Ordinului Steaua României” (10 mai 1880), ofițer al „Ordinului Coroana României”, membru al „Ordinului Leopold al Belgiei”, membru al „Ordinului Crucii de Takovo”, conferit de către regele Serbiei, toate în grad de Comandor⁴¹.

Constantin Poroineanu a rămas în memoria celor care l-au cunoscut ca un om de o inteligență sclipitoare, de o corectitudine fără seamăn, atât în raport cu alți proprietari, dar și cu țărani de pe moșiile sale. Numeroase au fost actele de binefacere făcute în timpul vieții. Astfel, an de an a oferit bani sau bunuri materiale elevilor silitori la învățătură, dar fără posibilități materiale, de la Gimnaziul „Ioniță Asan” din Caracal. Pentru aceeași instituție de învățământ a adus de la Paris materiale didactice, necesare cabinetelor de anatomie și de istorie naturală. Pentru stimularea cercetărilor geografice a instituit un premiu de 500 de lei în cadrul Societății Geografice, oferit pentru elaborarea celei mai reușite hărți a județului Romanați; Spitalului din Caracal i-a oferit 12.000 de lei⁴².

Dar, „cadoul” cel mai frumos făcut caracalenilor a fost terenul pe care avea să fie amenajat parcul orașului. Acest teren era străbătut de râul Gologan și forma numeroase bălți și smârcuri. Primarul Mihail Bibian, între anii 1906-

³⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 21 din 28 ianuarie 1875, f. 159.

³⁸ Ion D. Tîlvănoiu, Vasile Radian, Floriana Tîlvănoiu, *op. cit.*, p. 9.

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ SJAN Olt, Fond Colecții particulare Constantin Poroineanu, dosar 1/1908, f. 11.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Dumitru Botar, *Fiii Romanațiului*, Craiova, Editura Lotus-Co, 1996, p. 236.

1908, a desfășurat o amplă acțiune de canalizare a albiei râului, de igienizare și salubritate a acestei zone. Au fost aduși, pentru amenajarea parcului, doi peisagiști francezi: Ernest Pinard și Edgar Redont care, între 1908-1914 vor transforma zona într-unul dintre cele mai frumoase parcuri din țară. Acesta se întinde pe o suprafață de 25 de ha, dintre care 2/3 reprezintă zona verde.

Constantin Poroineanu s-a stins din viață în dimineața zilei de 15 septembrie 1908, după o grea suferință. În ultimul an de viață a fost îngrijit de unii dintre cei mai cunoscuți medici români: Nicolae Măldărescu, Gheorghe Stoicescu, Christea Buicliu și Alexandru Obregia.

În după amiaza zilei de 14 septembrie, medicul curant Nicolae Măldărescu și-a dat seama de starea pacientului, comunicând familiei acest lucru. În acest context, la ora nouă seara s-a telefonat la Tribunalul Ilfov și s-a solicitat deplasarea unui oficial din partea secției de Notariat pentru autentificarea testamentului întocmit de Constantin Poroineanu. În lipsa președintelui Tribunalului Ilfov – secția Notariat (era plecat în permisie), prim președintele Tribunalului – Th. Popescu – a delegat, pentru deplasarea la adresa din strada Corabiei 3, pe M. D. Berlescu, președinte pe lângă Tribunalul Ilfov secția de Notariat și pe grefierul N. Petrescu.

Astăzi patru spre zece septembrie 1908, ora nouă seara, ne-am transportat însoțit de D-l Grefier N. Petrescu, în strada Corabiei, No. 3 din București la domiciliul testatorului Constantin Poroineanu unde am găsit prezinte pe testatorul D-l Constantin Poroineanu proprietar domiciliat în București strada Corabiei numărul trei, personal cunoscut nouă, care se află bolnav după cum se constată și din certificatul medical al D-lui Doctor Măldărescu data de unsprezece septembrie 1908, legalizat de Comisariatul de Poliție, Circumscripția 12 din Capitală, la No. 9700 din unsprezece septembrie 1908. D-l Constantin Poroineanu ne-a prezentat pentru autentificare prin sus menționata petiție subscrisă de D-sa prin propria D-sale semnătură acest testament scris în dublu exemplar⁴³.

Conținutul testamentului a fost citit cu voce tare, Constantin Poroineanu recunoscând conținutul documentului. A semnat testamentul în fața celor doi reprezentanți ai Tribunalului Ilfov și a mai declarat că șersăturile coprinse în pagina treia din copia exemplar ce rămâne la dosar scrisă pe timbru de un leu la rândul al trei zeci și șaptelea numărând de sus în jos este făcută cu știrea și din voința sa.

După autentificarea testamentului, cei doi reprezentanți ai Tribunalului Ilfov – secția Notariat au încheiat un proces-verbal, relatând în amănunt cele întâmplate. La ora 4 a.m. pe 15 septembrie 1908 se stingea din viață Constantin

⁴³ SIAN Olt, Fond Primăria Caracal, dosar 12/1908, f. 22.

Poroineanu, la vârsta de 65 de ani. În Registrul Stării Civile pentru morți erau trecuți ca martori Mihail Demetrian de 30 de ani, din strada Fracmasonă, nr. 85 Bis, de profesie telegrafist și Mihail Stoenescu, de 33 de ani, din strada Bateriilor, nr. 15, de profesie funcționar. Ambii îl cunoșteau pe decedat („cunoscut cu mortul”, expresia folosită în Registrul Stării Civile). Întrucât decesul s-a produs dimineața, ziarele au anunțat tristul eveniment fie pe 16, fie pe 17 septembrie. Iată anunțurile apărute în presă: ziarul „Dimineața”:

Eri dimineață a încetat din viață Const. Poroieanu, deputat al Colegiului III de Romani. Defunctul era în vârstă de 66 de ani și a fost unul dintre vechii prieteni ai lui Ion Brătianu și ai fiilor acestuia. La dânsul în casă, în strada Corabiei 3 s-a făcut împăcarea cu drapeliiștii și tot acolo a avut loc banchetul care s-a dat cu prilejul acestei împăcări. Pe urma lui Poroieanu a rămas o avere considerabilă. Prin testament el decide următoarele: o mare parte a averei o lasă primăriei orașului Caracal; d-nei Deșliu îi lasă o rentă de 12.000 lei anual, iar după moartea domniei sale suma de 240.000 lei destinați pentru această rentă va rămâne tot primăriei orașului Caracal; fiicelor d-nei Deșliu câte 30.000 lei, odată pentru totdeauna; unui telegrafist din București al cărui nume ne scapă și care i-a fost secretar (n.n. este vorba de Mihail Demetrian, unul dintre martorii care apare pe certificatul de deces), i-a lăsat 20.000 de lei. Testamentul mai conține și alte legate pentru personalul de serviciu al defunctului. Executor testamentar e d. Vintilă Brătianu. Liberal devotat el ceruse să fie ales senator, dar a fost nevoit să primească scaunul de deputat la colegiul III⁴⁴.

În același ziar, a doua zi apărea un nou articol referitor la testamentul lăsat de moșierul caracalean, semnat de D. M. Deșliu:

Domnule Director, relativ la testamentul defunctului Poroieanu, vă rog să rectificați următoarele: defunctul a lăsat legatară universală primăria orașului Caracal. A lăsat o avere de două milioane din care are a plăti mai multe legate ca: d-nei Deșliu o rentă de o mie de lei lunar, d-nei Niculescu și d-nei Victoria Tassian câte 50.000 lei. D-nei Tassian și orentă lunară de 500 lei. D-nei Didi Fălcoianu și d-nei Amza Jianu câte 20.000 lei. D-lor Nicolae și Șerban Tassian câte 10.000 lei. În interesul adevărului sper că veți face rectificarea. Cu toată stima, M. Deșliu⁴⁵.

În revista „Albina”, moartea deputatului Poroieanu era menționată pe scurt: C. Poroieanu, deputat de Romani și om de bine, a încetat din viață⁴⁶.

⁴⁴ „Dimineața”, *Moartea deputatului C. Poroieanu*, anul V, nr. 1.647/17 septembrie 1908, p. 4. Același anunț îl găsim și în ziarul „Adevărul” pe pagina 3. Cotidiene de mare tiraj, fondate și conduse de Constantin Mille, „Adevărul” și „Dimineața” erau ziare cu tendințe republicane, care îl susțineau pe Tache Ionescu și promovau o campanie contra liberalilor, îndeosebi a „dinastiei Brătienilor”.

⁴⁵ „Dimineața”, *Testamentul lui C. Poroieanu*, anul V, nr. 1.648/18 septembrie 1908, p. 2.

⁴⁶ „Albina”, anul XI, nr. 51/21 septembrie 1908, p. 29.

Ziarele „Epoca”, „Conservatorul” și „Viitorul” publicau, în numerele din 16-17 septembrie 1908, același text:

Întristați Șerban Ziano, Alexandrina Niculescu, Victoria și Grigorie Dimitrescu Tasian cu fiii: Nicolae, Șerban și Ana, Constantin C. Apostolescu, Maria colonel Poroineanu, Smaranda general Corlătescu cu fiii: Dimitrie și Elena Bădulescu, Smaranda și dr. Amza Jianu, au durerea a vă face cunoscut încetarea din viață a iubitului lor: nepot, văr, cumnat și unchiu: Constantin Poroineanu. Deputat decorat cu mai multe ordine în țară și străinătate. Încetat din viață în ziua de 15 septembrie 1908 ora 4 dimineața și vă roagă să binevoiți a asista la celebrarea serviciului funebru, care va avea loc la domiciliul defunctului strada Corabia, No. 3, Miercuri 17 septembrie orele 3 post meridian, de unde cortegiul va porni la cimitirul Șerban Vodă (Belu). Aceasta, drept orice altă invitație. 1908 septembrie 15.

În „Universul” era publicat, pe 16 septembrie 1908, un anunț scurt, dar sincer: *Aflăm cu adâncă părere de rău încetarea din viață a d-lui Const. Porroineanu, deputat de Romanați. Regretatul era un om de bine și trimitem familiei condoleanțele noastre.*

Ziarele au inserat în paginile lor și informații din ziua înmormântării. Astfel, ziarul „Dimineața”, la rubrica „Ultimele informații”, vine cu două știri: una despre participarea fruntașilor liberali la înmormântare, cealaltă despre prezența țăranilor romanațeni la tristul eveniment:

Eri la orele 3 s-a săvârșit înmormântarea rămășițelor pământești ale mult regretatului C. Poroineanu, fost deputat al colegiului III de Romanați. Din partea guvernului au luat parte la această ceremonie funebră d-nii Emil Costinescu (n.n. ministru de finanțe) și Toma Stelian (n.n. ministru de justiție). Și continuă: două coroane mari și decorațiile defunctului erau purtate de țărani reprezentanți ai colegiului al treilea din Romanați.

Moartea lui Constantin Poroineanu a fost regretată nu numai de către liberali, ci și de către conservatori, dovadă a prețuirii omului și nu a politicianului. Candidat din partea liberalilor romanațeni, acesta s-a bucurat de stima și aprecierea oamenilor politici locali, care au ținut să fie prezenți la înmormântarea din Cimitirul Șerban Vodă/Bellu. Primăria din Caracal a fost pusă în posesia averii lui Constantin Poroineanu, prin Jurnalul Tribunalului Ilfov, Secția a III-a, nr. 7.855 din 19 noiembrie 1908. Aceasta era formată din bunuri mobile și imobile. Inventarierea întregii averi nu a fost un lucru simplu, deoarece, în afara caselor din București, Constantin Poroineanu avea proprietăți pe teritoriul localităților Caracal, Corabia, Rusăneștii de Sus/Poroineni, Fălcoiu/Potopin, Târgoviște, Pietrari-Manga. Adăugăm acțiunile

pe care defunctul le deținuse la diferite societăți, depozitate în bănci, bijuterii, tablouri etc. Valoarea totală se ridică la peste trei milioane de lei.

Familia Poroineanu se odihnește în cavoul realizat de sculptorul italian Raffaello Romanelli din Cimitirul Bellu (București).



Fig. 1. Constantin Poroineanu
(Tabloul pictat de N. Grimani – Pinacoteca
„Marius Bunescu” Caracal)
(Fond personal)



Fig. 2. Eufrosina Poroineanu
(Tabloul pictat de Costin Petrescu
Pinacoteca „Marius Bunescu” Caracal)
(Fond personal)



Fig. 3. Monumentul funerar al familiei Poroineanu, realizat de sculptorul italian Raffaello Romanelli, Cimitiru Bellu, București (Fond personal)

Bibliografie

Izvoare inedite:

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Olt:

- fond Primăria Caracal, dosar 12/1908.

- fond Colecții particulare Constantin Poroineanu, dosar 1/1908.

Periodice:

„Dimineața”, an V, nr. 1.647/17 septembrie 1908; nr. 1.648/18 septembrie 1908.

„Albina”, an XI, nr. 51/21 septembrie 1908.

„Monitorul Oficial”, nr. 21/28 ianuarie 1875.

Lucrări generale:

*** *Analele Parlamentare ale României*, tomul II, 1831-1832, București, Impremeria Statului, 1892.

Arbănași, Mihai, *Toponimia submontană a Mehedințiului în grai local*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.

Botar, Dumitru, *Fiii Romanațiului*, Craiova, Editura Lotus-Co, 1996.

*** *Enciclopedia orașului Târgoviște*, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2012.

Oproiu, Mihai, Andrei, Corina, *Târgoviște. Evoluția administrativă a municipiului între secolul al XV-lea și 1947 (județi, preșidenți, primari)*, Târgoviște, Editura Zven, 2019.

Oțetea, Andrei, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Române, 1821-1822*, București, Institutul de Studii și Cercetări Balcanice, 1945.

Richman, Ștefan, *Monografia județului Romanați*, Craiova, Ramuri S.A./Arte Grafice, 1928.

Stroe, Răsvan, Peptenatu, Daniel, *Dicționarul geografic al județului Mehedinți*, Craiova, Editura Fundației Scrisul Românesc, 2011.

Tîlvănoiu, D. Ion, Radian, Vasile, Tîlvănoiu, Floriana, *Contribuții la biografia lui Constantin Poroineanu*, Caracal, Editura Hoffman, 2017.

Toma, Georgeta, Voiculescu, Corina, Oproiu Mihai, *O lume în mișcare. Dâmbovița: inițiative și capital*, Târgoviște, Editura Transversal, 2008.

Studii și articole:

Pătru, Jeana, *Istoricul învățământului din Caracal*, în „Monografia Colegiului Național Ioniță Asan 2008-2013”, Caracal, Editura „Hoffman”, 2013.

ANTREPRENORI ȘI AFACERI DIN CRAIOVA INTERBELICĂ

Narcisa Maria MITU*

Abstract: *In the present material, there was intended the presentation of some of the Romanian entrepreneurs who developed sole partnership businesses in Craiova, in the interwar period, as they were recorded in the archival documents and in different edited sources. These were owners of shops, department stores, bookstores, workshops, warehouses, teahouses, restaurants, coffe shops, ove theatrs etc.*

Key words: *Craiova, the interwar period, entrepreneurs, individual firms, social firms.*

Tema abordată se situează în continuarea preocupărilor mele de identificare a antreprenorilor români¹ și a activităților economice pe care aceștia le-au desfășurat în perioada interbelică, și care au contribuit la modernizarea societății locale. Din documentele studiate reiese faptul că un număr semnificativ de firme, fie ele sociale sau individuale, au avut o existență efemeră, de câteva luni, altele au ajuns să funcționeze câțiva ani dar au existat și firme care au desfășurat o activitate care se întindea pe câteva decenii. Durata de viață a fost determinată în cele mai multe cazuri de momentul înființării firmei (în timpul războiului, în timpul crizei economice), de experiența comercială a titularului sau asociaților firmei, de zona în care au ales să își desfășoare activitatea comercială etc. Au fost și societăți care, căpătând experiență și beneficiind de un capital substanțial, caută noi piețe de desfacere în alte orașe, în timp ce, în oraș – pe cele mai importante artere comerciale – sau chiar pe aceeași stradă, deschid unul sau mai multe puncte de lucru (sucursale).

* Cercet șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”; e-mail: narcisa_mitu@yahoo.com.

¹Antreprenorii străini cât și evreii care au desfășurat activități economice în orașul Craiova au constituit subiectul altor articole: Narcisa Maria Mitu, *Comercianții străini din Craiova. Studiu de caz: firme individuale înregistrate la Camera de Comerț și Industrie Dolj (1931-1939)* în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, București, Editura Academiei, nr. 32/2018; Eadem, *Craiova a foreign investors' attraction (the end of the XIXth -first half of the XXth century)* în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei, nr. XX/2019; Eadem, *Scurt istoric al spațiilor comerciale din perioada interbelică. Strada Lipscani din Craiova* în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, București, Editura Academiei, nr. 33/2019; Eadem, *Jews merchants in Craiova in the interwar period (II)* în „Analele Universității din Craiova. Istorie”, Craiova, Editura Universitaria, anul XXVI, nr. 1(38)/2020; Eadem, *Jews merchants in Craiova in the interwar period (I)* în „Analele Universității din Craiova. Istorie”, Craiova, Editura Universitaria Craiova, anul XXV, nr. 2(38)/2020; Eadem, *Comercianți străini și „etnici români” în perioada interbelică. Studiu de caz: Strada Madona Duda din Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, București, Editura Academiei Române, nr. 34/2020.

Cele mai importante artere comerciale au fost cele din zona centrală a orașului, precum: Unirii, Lipscani, Cuza Vodă, Madona Dudu, Buzești etc., străzi care, de-a lungul timpului, au avut diverse denumiri. De-a lungul acestor artere erau etalate numeroase magazine și ateliere, de o foarte mare diversitate, de o parte și de alta a străzii, cu cofetării și cafenele ori restaurante. Cele mai multe se aflau la parterul clădirilor, unele dintre imobile având curți interioare unde se găseau clădiri anexe folosite îndeosebi pentru ateliere.

Numerele de casă utilizate în lucrarea de față pentru a indica adresa spațiilor comerciale sunt cele din epocă. Am ales această variantă întrucât schimbările succesive de numerotare a caselor practicate de Primărie au dus în numeroase cazuri la existența unor diferențe de numerotare.

În această lucrare vom evidenția un număr infim de firme care au desfășurat activități economice în orașul nostru, unele dintre ele fiind abordate în articole deja publicate², altele urmând să constituie subiectul altor studii.

Pentru perioada interbelică, meseriile tradiționale constituiau o importantă componentă economică a societății. Fiecare breaslă avea oameni destoinici, implicați în tot felul de afaceri și care se remarcă prin lucruri de calitate și prețuri modice, venind, astfel, în întâmpinarea nevoilor populației, pentru repararea unor obiecte de uz casnic sau confecționarea unor acareturi gospodărești.

O meserie aparte era cea de ceasornicar sau bijutier. Ceasornicăria cât și meșteșugul bijutierului, erau meserii încadrate la mecanica fină, migăloase și de mare precizie, produsele fiind executate cu multă măiestrie, în mare parte manual. În perioada interbelică orice ceasornicărie avea și un atelier în care erau reparate ceasuri sau create bijuterii. De cele mai multe ori, în cadrul acestor ateliere erau oferite și servicii specifice unui atelier de optică. Din actele constitutive ale firmelor sociale sau individuale înregistrate la Tribunal sau la Registrul Comerțului, observăm că la sfârșitul sec. al XIX-lea și în prima jumătate a sec. XX toate aceste activități coexistau în cadrul atelierului de ceasornicărie.

Dintre atelierele existente în Craiova, menționăm atelierul „la Imperial”, al cărui domeniu de activitate înregistrat la Tribunalul Dolj era „atelier de

² Eadem, *Entrepreneurs from Craiova in the interwar period (I)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolaescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, nr. XXII/2022; Eadem, *Aspecte din activitatea comercială și antreprenorială a orașului Craiova în perioada interbelică în Comunități umane, modernizare și urbanizare în Sud-Vestul României. Conferință anuală a Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova 20-21 octombrie 2021*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2022; Eadem, *Scurtă privire asupra activității comerciale craiovene în primul sfert de sec. XX*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, București, Editura Academiei Române, nr. 35/2021; Eadem, *A brief overview on Craiova businesses in the first three decades of the XXth century. Less known foreign merchants* în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, XXII/2021.

ceasornicărie, bijuterie și reparații”. La debut, 1 noiembrie 1922, a funcționat pe str. Sf. Arhangheli nr. 2, ulterior fiind înregistrat pe str. Cuza Vodă, în imobilul situat la nr. 8, la domiciliu titularului firmei, Milea Vasile. Emblema atelierului este înlocuită cu una mult mai sugestivă „La ochelari de aur”. Atelierul își încheie activitatea după 11 ani (octombrie 1933), iar firma a fost radiată la 12 ianuarie 1934³.

În mai (31) 1928, își începea activitatea „Ceasornicăria Doljului”, magazinul universal de ceasornicărie și bijuterie și atelier de reparații, cu sediul în str. Madona Dudu, nr. 14 (ulterior la nr. 54 și 18). Activitatea antreprenorului Niculescu Cristea s-a perpetuat timp de două decenii, încheindu-se la 19 mai 1949, odată cu radierea firmei. Cu ocazia revizuirii firmelor, realizată în anul 1946, antreprenorul declara un capital investit în afacerea sa în valoare de 500.000 de lei⁴.

Foarte cunoscută și apreciată în perioada interbelică a fost și „Ceasornicăria elvețiană” ce aparținea negustorului Marineascu P. Gheorghe. Acesta avea firma înscrisă încă din anul 1931, în str. Unirii, la nr. 50. Domeniul de activitate înregistrat a fost: ceasornicărie, bijuterii, argintărie, optică și marochinărie⁵. Un eveniment neplăcut, petrecut în noaptea de 9 spre 10 octombrie 1937, l-a păgubit pe proprietar de „mai multe ceasornice de aur de buzunar și brățări, bijuterii, briliante, diamante”⁶. Furtul a fost anunțat în publicația „Revista Asociației generale a bijutierilor, ceasornicarilor, giuvaergiilor și meseriașilor similari din România”, de către Sindicatul ceasornicarilor și bijutierilor din Craiova. Anunțul avea ca scop înștiințarea tuturor colegilor din breaslă, din oraș, și se atrăgea astfel atenția asupra obiectelor suspecte. Pentru recuperarea prejudiciului și prinderea făptașilor, proprietarul firmei oferea o recompensă în valoare de 30.000 de lei. Doi ani mai târziu (1 martie), pe aceeași stradă, la nr. 54, deschidea un punct secundar de lucru, cu același domeniu de activitate. Imobilul în care își desfășura activitatea sucursala era compus dintr-o prăvălie cu deschidere la stradă și o cameră situată mai în spate, la parter, și era închiriată cu suma de 30.000 de lei/an. Sucursala, condusă de Ion Mândruleanu, a fost radiată la 26 mai 1945, sediul respectiv fiind preluat de comerciantul Gheorghe Vlădoiu⁷. Un alt

³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme individuale, dosar 1.439/1931, ff. 1, 3, 5 (în continuare se va cita: S.J.A.N. Dolj).

⁴ *Ibidem*, dosar 1.285/1931, ff. 1, 3, 17, 19, 22, 23.

⁵ *Ibidem*, dosar 4627/1939, f.n.

⁶ „Revista Asociației generale a bijutierilor, ceasornicarilor, giuvaergiilor și meseriașilor similari din România”, București, anul 1, nr. 1/1937, p. 17. (http://www.ceasuripentruromania.ro/pdf/revista_ceasornicarilor_10_1937_pagio_18.pdf).

⁷ S.J.A.N. Dolj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme individuale, dosar nr. 4.627/1939, f.n.

punct de lucru a fost deschis și pe str. Cuza Vodă, la nr. 8, care se identifica după atributul „Ceasornicăria Gloria”, dar care a funcționat numai doi ani (15 ianuarie 1938-31 martie 1940)⁸.



Fig. 1. Fațada sediului principal al Ceasornicăriei Elvețiană

Sursa: S.J.A.N. Dolj, Fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme individuale, dosar nr. 4627/1939, nenumerotat.

⁸ *Ibidem*, dosar 3.943/1938, f.n.

TABLOUL	
de obiectele furate dela D-I Gheorghe Marinescu bijutier din Craiova, Str. Unirii No. 50	
3 ceasornice marca „Omega” de aur fără capace în față.	1 inel cu briliante cu piatră mare în mijloc și raze mici de diamant.
1 ceas aur marca „International Valch” Schafhaus.	80 verifete 240-250 grame.
1 ceas aur marca „Cronos” savonet.	1 ceas aur brățară marca „Doxa”.
1 ceas aur marca „Revida” gravori cu email pe capacul din alon, cadran aurit.	1 ceas aur marca Revida fără capace în față cu gravori emailate pe capacul din alon, cadran aurit.
1 ceas marca „Tegra” lepin.	5 bruse aur cu safire și safire albe cam și cu rubin.
1 ceas aur brățară marca „Omega” de damă.	250 perechi cercei aur cu pietre de imitație, rubini și safire.
1 ceas aur marca „Tegra” brățară bărbătească.	80 perechi cercei de aur de fabrică și late pentru țărani.
1 ceas aur brățară marca „Doxa” bărbătească cu rama din aur alb.	1 ceas de aur marca Omega cu marginile zimțate și email.
1 ceas aur brățară marca „Optima” bărbătească.	3 înțări pentru ceasornice barat de aur canalat.
1 ceas aur brățară marca „Tegra” bărbătească.	33 cruciște, pandantive medalion de aur.
1 ceas aur brățară rotund bărbătească.	una garnitură colier și brățară aur cu pietre.
21 ceasornice bălăra cu și fără email mici de damă.	6 ceasornice brățară duble cu email și pietre pe ramă, cu exansibil.
15 ceasornice Cortobert, crom și nichel dame și bărbui.	70-80 ceasornice brățări rotunde și dreptunghiulare diferite ca : Clona rotunde cu și fără fofoar, Sigma, Silvana, Medana, Logandae și altele toate dreptunghiulare.
80 ceasornice brățări diferite bărbătești și damă.	2 ceasornice Cortobert placat cu aur de buzunar.
2 ceasornice brățări nichel rotunde marca „Omega” bărbătești.	1 pereche buzoi de aur lucrati în strălucitate format patrat cu esmoed pe margine.
1 ceas rotund brățară crom marca „Omega” bărbătească.	2 perechi buzoi aur nelucrați.
1 ceas aur ancher savonet cu capace, reparatie.	diferite cercei aur pentru copii.
75 perechi cercei cu pietre de diamant, safire și briliante variate pandant și solidari.	diferite alte ceasornice brățări și de buzunar arginti cromat.
2 inele format manșete cu briliante și safiri, și roz de diamante format dreptunghiular.	diferite de aur în (insolite) majoritatea poartă G. M. și numărul până la 100-937.
1 inel cu trei diamante piatra din mijloc de 11, carate iar celelalte 2 cu câștig pe șină.	8 Brățări de aur cu placă.
1 inel masiv greutate 30 grame 18 carate de aur nemorat, cu monogram de argint aplicat și gravori în părți.	2 „ „ „ „ „ pentru mână.
1 inel aur 14 carate, greutate 14 grame.	1 Ceas corteslori arginti damă dreptunghiular
134 inele de aur diferite cu diamant și rubine.	1 „ „ „ „ „ bărbat
33 inele aur cu pietre imitație inele parte din ele sunt anturage cu diamante și safire albe, marchize cu diamante, rubin și rozătoie de formă dreptunghiulară, cu esmoed și parte din inelele cu esmoed se puteau închide folosind-se medalion.	2 Croșane de aur
1 inel cu briliante format rotund cu gravori în părți și pietre format de rozătoie circa 10-12 pietre.	3 Ace aur pentru guler.
	2 Ceasornice brățară aur damă Rep.

Fig. 2. Lista obiectelor furate

Sursa: Revista Asociației generale a bijutierilor, ceasornicarilor, giuvaergiilor și meseriașilor similari din România, anul 1, nr. 1/1937, București, p. 17

(http://www.ceasuripentruromania.ro/pdf/revista_ceasornicarilor_10_1937_pag10_18.pdf).

La domiciliul asociaților Constantin Drăghici și Marin Tănase, str. Unirii, nr. 47, a funcționat magazinul de ceasuri, bijuterii, argintărie, optică, marochinărie (26 aprilie 1941-11 februarie 1948). La momentul creării asociației, Drăghici aducea un aport financiar în valoare de 50.000 de lei și mobilierul magazinului în valoare de 50.000 de lei, în timp ce Tănase aducea suma de 100.000 de lei. Meseriașul din cadrul acestei asociații a fost Constantin Drăghici care deținea cărți de meșter, atât în domeniul ceasornicăriei, giuvaergiei, cât și al opticii. În martie 1944 a fost trecut în registrul importatorilor, importul făcându-se în ramurile ceasornicărie și bijuterii. După destrămarea asociației, activitatea a fost continuată pe cont propriu de către asociatul Drăghici⁹.

Ținuta pentru evenimentele speciale din viața unui om, precum botezul, nunta, erau procurate din magazine precum: „Mireasa”, „La Fulvia”, „La lămâița” etc. Magazinul „Mireasa” și-a desfășurat activitatea pe parcursul a trei decenii (6 octombrie 1920-1 februarie 1949) numai pe str. Unirii¹⁰. „La Fulvia”, atelier de „mode și coroane și diferite articole de galanterie” aparținea Fulviei Voiculescu și își desfășura activitatea pe str. Unirii, la nr. 110. În iunie 1941 își mută întreaga

⁹Ibidem, Firme sociale, dosar 686/1941, ff. 1, 4, 6, 8, 23.

¹⁰Narcisa Maria Mitu, *Entrepreneurs from Craiova in the interwar period* în loc. cit., p. 102.

activitate în Râmnicu Vâlcea, fapt ce duce la închiderea firmei din Craiova¹¹. „La lămâița” aparținea asociaților Dumitru Nisipeanu și Lenuța Văduva. În cadrul imobilului, situat în str. Lahovary, nr. 76, erau realizate și comercializate accesorii pentru nuntă: ghirlande și vâluri de mireasă. Un an mai târziu, cei doi asociați își extind comerțul adăugând obiecte de manufactură și mărunțișuri (10 martie 1941-15 iunie 1946). Magazinul și emblema au fost preluate de la evreica Fanny Iticsohn, a cărei activitate a fost întreruptă de legea antisemită care interzicea evreilor să desfășoare activități comerciale. Cei doi funcționari evrei, care lucrau în cadrul magazinului la momentul închiderii firmei, în ianuarie 1941, Brill Nuța și Iticsohn Sic, au fost obligați să continue să lucreze, cu scopul de a-i iniția în afacere pe cei doi patroni de naționalitate română¹².

Clipele plăcute din viața unui om erau immortalizate în fotografiile realizate în atelierele foto: „Foto Roma” din str. Mihail Kogălniceanu, nr. 5 (proprietar Heiter Gustav Emil)¹³; „Foto Omnia” ce aparținea asociaților Dumitru Popescu și Mihail Teodorescu, înregistrat în str. Lipsani, la nr. 11 (12 ianuarie 1939-24 mai 1941)¹⁴ sau „Foto Rio” (str. Unirii, nr. 62), o sucursală a firmei mame cu sediul în Rm. Vâlcea, a firmei Ilie Mihălcescu&Ilarion Manea. Sucursala a funcționat numai doi ani (30 martie 1943-12 iunie 1945) fiind condusă de Ilarion Manea. Din anul 1945 atelierul este trecut numai pe numele lui Ilarion Manea¹⁵.

Timpul liber era petrecut de locuitorii urbei la locurile de joacă, în sălile de cinematograf, în cafenele, cofetării sau cârciumi și restaurante. Ziaristul Ciocardă Nicolae deschidea, la 16 septembrie 1931, un loc de joacă și o agenție teatrală, în str. Lascăr Catargiu, la nr. 5. De asemenea, se ocupa și cu realizarea de reclame și afișaje. Începând cu iulie 1941, sediul firmei este înregistrat în str. Unirii, nr. 66¹⁶. Pe aceeași stradă (la nr. 46) apare în documente și cinematograful „Apollo” înregistrat pe firma socială Vasile Georgescu&Jianu Ștefan. Activitatea comercială a celor doi asociați a debutat la 8 martie 1920 și s-a încheiat doi ani mai târziu prin retragerea partenerului Georgescu. Ștefan Jianu adaugă în anul 1925 și comerțul de bufet (cofetărie), în același local și desfășoară această activitate timp de aproape trei decenii (radiată firma la 4 noiembrie 1948). În cadrul cofetăriei (pe care o închide în mai 1947) comercializa atât produsele realizate în laboratorul său dar și dulciuri

¹¹S.J.A.N. Dolj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme individuale, dosar 2.190/1932, f.n.

¹² Idem, Firme sociale, dosar nr. 675/1941, ff. 1, 2, 12, 21; Narcisa Maria Mitu, *Jews merchants in Craiova in the interwar period (I)* în *loc. cit.*, p. 57.

¹³ Idem, Firme individuale, dosar 2128/1932, f.n.

¹⁴ Idem, Firme sociale, dosar 650/1939, ff. 1,7. Dumitru Petrescu a lucrat anterior în atelierul firmei Chaland&Co. (f. 5)

¹⁵ *Ibidem*, dosar 710/1943, ff. 1, 2.

¹⁶ Idem, Firme individuale, dosar 755/1931, ff. 1, 4.

procurate din comerț: prăjituri, cozonaci, cornuri, nuga, înghețată, diferite tipuri de bomboane, ciocolată, ouă de ciocolată, biscuiți etc. În anul 1946, declara un număr de 11 angajați (1 angajat în sectorul administrativ, unul tehnic superior și unul inferior, 5 lucrători calificați și 3 plasatori), precum și un capital investit în valoare de 4.556.364 de lei. Un an mai târziu închidea și cinematograful¹⁷. Cinematograful „Rio”, exploatat de Tomescu F. Petre, (str. C. A. Rosetti, nr. 3) a funcționat timp de 13 ani (20 decembrie 1935- 4 noiembrie 1948). A avut un singur angajat și înregistra, la 30 martie 1946, un capital în valoare de 3.000.000 de lei¹⁸.

Dintre cafenelele existente în oraș le enumerăm, în acest articol, pe următoarele: „Cafeneaua Simon” din strada Cuza Vodă, nr. 14 (ulterior 10), unde se servea clienților cafea și ceai. Doi ani mai târziu de la începerea activității (12 decembrie 1935), proprietarul, Florescu Marin, adoptă emblema „Cafeneaua Voiajorilor” (8 aprilie), iar la 1 noiembrie mută sediul în str. Emil Gârleanu, la nr. 5 (ulterior nr. 1). Începând cu luna octombrie 1940, își extinde activitatea comercială adăugând noi domenii de activitate: manufactură, încălțăminte, stofe, mărunțișuri și galanterie. În perioada 13 iunie 1942-31 martie 1946, noul departament a fost condus de fiica sa, Pastica. Firma a fost radiată la 9 aprilie 1949¹⁹. Cucu G. Ion era proprietarul cafenelei de pe str. Madona Dudu nr. 8. În martie 1935, deschidea un al doilea punct de lucru în str. Unirii, la nr. 100, pentru care folosește atributul „Cafeneaua Bursei”, locație și emblemă preluate de la comerciantul Lipan Radu²⁰. Ulterior, mută sucursala în străzile Sf. Dumitru, la nr. 1 (27 aprilie 1937-29 martie 1939) și Madona Dudu, la nr. 8 (martie 1939)²¹. Sub Hotelul Dacia (str. Cuza Vodă nr. 36), la parter, a funcționat, timp de 12 ani, cafeneaua „la Buștean” aflată în proprietatea comerciantului Grădișteanu Constantin (24 septembrie 1936-15 mai 1948). Aici, clienții erau serviți de către cei doi angajați ai firmei, și cu ceai și lapte²². În zona periferică a Craiovei (str. Cornițoiu, la nr. 7) am identificat „Cafeneaua meseriașilor” (începe activitatea la 24 noiembrie 1938). Deși, în mai 1943 înregistrează la Registrul Comerțului un nou domeniu de activitate, birt popular, Mitrahe Elena nu practică acest comerț (radiat la 12 aprilie 1946). După zece ani

¹⁷ *Ibidem*, dosar 2.575/1934, f.n.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 3.068/1935, f.n. La 4 iulie 1938 adaugă și vânzarea lemnului de foc cu vagonul direct la domiciliul cumpărătorului (comerț pe care nu l-a exercitat niciodată) și pe care-l radiază la 8 iulie 1943.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 3.062/1935, f.n. În anul 1946, cu ocazia revizuirii firmelor, proprietarul declara investit un capital în valoare de 1.500.000 de lei.

²⁰ *Ibidem*, dosar 2.833/1935, nenumărat; Narcisa Maria Mitu, *Entrepreneurs from Craiova in the interwar period (I)* în *loc. cit.*, p. 109.

²¹ S.J.A.N., Dolj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme individuale, dosar 2.833/1935, f.n.

²² *Ibidem*, dosar 3.363/1936, f.n.

de muncă, firma a fost radiată la 1 aprilie 1948²³. Pe perioade relativ scurte au mai funcționat: „Cafeneaua Alhambra” (11 iunie 1939-13 noiembrie 1941, str. Kogălniceanu, la nr. 2)²⁴; „Cafeneaua New-York”, str. Sf. Dumitru, la nr. 1 (15 iunie 1939-7 februarie 1940) aparținând firmei vâlcene Popescu Al. Aurel și preluată ulterior de Brândușoiu C. Maria – cafea și birt popular (1 aprilie 1940-12 iulie 1944)²⁵; „Cafeaua Elca”, în Piața Elca, la nr. 6 (activitate începută în 1938- radiată la 26 martie 1940)²⁶.

Printre cofetăriile frecventate de locuitorii urbei amintim: „Luceafărul” din Bulevardul Carol I, nr. 103 (ulterior nr. 116), amplasată în imobilul de domiciliu al titularului firmei, Docheru Gh. Ioan (27 mai 1921-10 octombrie 1938)²⁷; „La doi trandafiri” (str. Vasile Boerescu, nr. 1) aparținând Elenei Toma, care continua activitatea soțului său decedat la 9 februarie 1931, cofetărie ce și-a oprit activitatea la 7 iunie 1946, ca urmare a decesului titularului²⁸; „Venus” (str. Progresului, nr. 1, și din august 1935, în str. Madona Dudu, nr. 73), administrată de cofetarul Blajan Florea²⁹.

Crâșmele, birturile și restaurantele în care craiovenii își petreceau timpul liber erau numeroase și răspândite în întreg arealul orașului. Pe str. Brazda lui Novac, la parterul imobilului cu nr. 58, situat pe colț, a funcționat, timp de 19 ani, cârciuma lui Petre C. Dumitru deschisă în anul 1930³⁰. Restaurantul „Trocadera”, al cărui proprietar era Zamaria Mihail, a fost înregistrat în Parcul Bibescu, la localul „la lăptărie” (26 mai 1924 - 29 noiembrie 1932) și la terasa florilor (1935-iunie 1946), iar în str. Cuza Vodă, la nr. 37 (1932-16 martie 1935). La 7 iunie 1946 firma a fost radiată ca urmare a înregistrării decesului titularului³¹. Florescu Petre era proprietarul magazinului cu băuturi spirtoase și a restaurantului „la Curcubeu”, din str. Kogălniceanu, nr. 14 (25 februarie 1900-19 aprilie 1944). În anul 1944 s-a asociat cu Mihail Potârcă continuând același

²³ *Ibidem*, dosar 4.557/1938, f.n.

²⁴ *Ibidem*, dosar 4.653/1939, f.n. Proprietarul, Ionescu N. Constantin, se mută în 1941 în Cernăuți.

²⁵ *Ibidem*, dosar 4.654/1939, f.n.; *Ibidem*, dosar 4.711/1940, f.n. În 1944, proprietara, Brândușoiu C. Maria, preda comerțul lui N. Mateescu.

²⁶ *Ibidem*, dosar 4.682/1938, f.n. Până la deschiderea firmei din Craiova, Rădulescu V. Marin a avut firmă la Caracal pe care o radiază la 9 septembrie 1939.

²⁷ *Ibidem*, dosar 1.641/1931, ff. 1, 3, 4.

²⁸ *Ibidem*, dosar 1.676/1931, ff. 1, 4, 5. Firma pe numele Elenei Toma a fost înregistrată la 19 noiembrie 1931.

²⁹ *Ibidem*, dosar 2.007/1932, ff. 2, 4. În februarie 1946 declara un capital investit în valoare de 300.000 de lei (f. 1).

³⁰ *Ibidem*, dosar 771/1931, ff. 1, 8, 9. Proprietarul a debutat în activitatea comercială în anul 1928, cu comerțul cu obiecte de băcănie și mărunțișuri. În anul 1949 avea un capital în valoare de 5.000 de lei. Firma a fost radiată la 1 februarie 1949.

³¹ *Ibidem*, dosar 894/1931, ff. 1, 2, 5, 7.

comerț³². Cârciuma lui Cerăceanu C. Ilie, cunoscută urbei craiovene după atributul „la carul de foc”, aduna clienții la localul din str. Frații Golești, nr. 113, începând cu 14 septembrie 1921, apoi la adresa sa de domiciliu, str. Doamnei, nr. 73, ulterior în str. Dunării, nr. 32 (martie 1936-15 iunie 1946). Odată cu mutarea în str. Dunării adaugă și comerțul cu coloniale³³.

Magazine specializate în comerțul cu băuturi spirtoase cu amănuntul au avut: firma socială Adrian C. Neamțu & Ștefan Bădulățeanu, activitate pe care o desfășura în imobilul înregistrat la domiciliul lui Neamțu (str. Frații Golești, nr. 147), începând cu 4 mai 1938³⁴; firmele individuale Eremia Pascu al cărei termen de identificare era „Tunelul Nero-Fork” (str. Sfântu Dumitru, nr. 1, la domiciliu)³⁵; Nicolcioiu Dumitru în str. Calomfirescu, la nr. 157 și, ulterior, pentru numai șase luni, pe str. Amaradiei, la nr. 107 (12 octombrie 1934-1 decembrie 1937)³⁶. Magazinul cu băuturi spirtoase cu amănuntul și bufetul „La cumpăna dreptății” funcționau în Palatul Justiției, începând cu 28 noiembrie 1934 (Mirciog Ion- proprietar)³⁷. Timp de două decenii (1920-1940) comerciantul Stan Florea a avut, în str. Obedeanu, nr. 28, o afacere cu băuturi spirtoase și una cu pește în Piața Marșeu, la plațul cu nr. 3. La 10 septembrie 1943 se asociază cu Marin Ionescu-Cloncu și pe lângă comerțul cu băutură cu amănuntul au adăugat și aperitive și produse CAM. Activitatea societății s-a desfășurat în imobilul de la domiciliul celor doi din Calea București, la nr. 269. Capitalul investit la început a fost de 140.000 de lei și a fost majorat, ajungând la 2.000.000 de lei, în anul 1946³⁸.

De vânzarea produselor CAM și a revistelor s-au ocupat firmele individuale Rohat Maria (Calea Brestei, nr. 46)³⁹, Ionciovici Eventeia (str. Cuza Vodă, nr. 64)⁴⁰, Urdăreanu St. Eugenia, str. Unirii, nr. 163 (15 august 1935-21 februarie 1938)⁴¹. În Bulevardul Carol I, la nr. 21 (la domiciliu), Rusu N. Aneta comercializa articole de librărie și debit special de tutun, ziare și reviste. Șase ani mai târziu (12 august 1938)

³²*Ibidem*, dosar 905/1931, ff. 1, 4.

³³*Ibidem*, dosar 2.076/1932, f.n.

³⁴Idem, Firme sociale, dosar nr. 627/1938, f. 1. Obiectul de activitate înregistrat era comerțul cu băuturi spirtoase cu amănuntul și restaurant. Capitalul investit era de 20.000 de lei.

³⁵Idem, Firme individuale, dosar 2.697/1934, f.n. Firma și-a început activitatea la 1 octombrie 1934.

³⁶*Ibidem*, dosar 2.701/1934, f.n.

³⁷*Ibidem*, dosar 2.743/1934, f.n. În anul 1942 firma era activă.

³⁸Idem, Firme sociale, dosar 717/1943, ff. 1, 5, 16, 30. Capitalul în valoare de 140.000 de lei era structurat astfel: 20.000 de lei au fost subscriși de Florea, 50.000 de lei de către Ionescu, 50.000 de lei au fost în numerar și 20.000 de lei valoarea localului.

³⁹Idem, fond Firme individuale, dosar 3.194/1936, f. 1. Rohat Maria s-a născut la 25 mai 1899, comuna Iaș – Făgăraș.

⁴⁰*Ibidem*, dosar 3.184/1936, f. 1. Ionciovici Eventeia s-a născut la 19 mai 1901, în Palas, jud. Constanța, de naționalitate română.

⁴¹*Ibidem*, dosar 2965/1935, f.n.

își extinde comerțul adaugând la vânzare și obiecte de băcănie, coloniale și mărunțișuri. Comercializarea acestor articole se realiza în același imobil, pentru care folosea o intrare separată. Trei ani mai târziu (10 noiembrie 1941) a luat decizia de a renunța la o parte din ramurile specificate mai sus, rămânând numai cu debit special de tutun, ziare și reviste⁴².

Deși sistemul bancar este unul destul de dezvoltat în perioada interbelică, documentele înregistrează și existența unor firme care practicau zărafia. Printre zarafii înregistrați la Registrul Comerțului amintim: pensionarul militar, *Țăranu Marin*, a cărui activitate este una foarte scurtă, de numai un an și jumătate, 1 ianuarie 1936-12 iunie 1937 (str. Primăverii, nr. 4)⁴³ și Dumitru Marcu al cărui sediu era înregistrat în str. 13 Septembrie, la nr. 28 (20 ianuarie 1936-15 iunie 1946). La 27 februarie 1945 își extinde activitatea adăugând comerțul cu mărunțișuri, pentru care alocă și un capital în valoare de 500.000 de lei, moment în care mută și sediul firmei în str. I. C. Brătianu, la nr. 17, colț cu str. Buzești⁴⁴. Comercianții Nedelcu Petre (str. Alexandru Lahovary, nr. 4)⁴⁵ și Nedelcu Florea (str. Buzești, nr. 10) (19 noiembrie 1934-10 februarie 1937)⁴⁶ pe lângă acțiunea de camătă administrau și ateliere de realizare a cerceilor (cercelărie).

Transportul, fie el de persoane sau colete, era practicat de mai multe firme. Dintre cele înființate cu puțin timp înainte de începerea celui de-al Doilea Război Mondial, menționăm: Firma asociaților Marin Vasilescu și Zeilic Schwartz, identificată după emblema „La auto-collî” apoi „Coli-rapid”, care se ocupa cu transportul de mărfuri (începând cu 1 decembrie 1938). Sediul firmei a fost înregistrat în str. Copertari, la nr. 41 și avea investit un capital în valoare de 40.000 de lei⁴⁷. Asociații Dumitru M. Oprescu și Simon Segal au optat pentru o firmă de curierat, dar și pentru birou de agentură și comision (transport, expediții, agentură și comision). Firma identificată după atributul „Coletul” a fost înregistrată la 1 august 1938, în str. Buzești, la nr. 5, cu un capital investit în valoare de 40.000 de lei, aport făcut în natură⁴⁸. Un an mai târziu (la 16 februarie 1939) își face intrarea pe piața craioveană și sucursala firmei bucureștene SAR „Săgeata”. Specializată în transportul de persoane, Societatea a concesionat linia de autobuze din Municipiul Craiova pe care a exploatat-o până la 15 iunie 1946, când a fost radiată firma. Pe

⁴²*Ibidem*, dosar 2065/1932, f.n.

⁴³*Ibidem*, dosar 3104/1936, f.n.

⁴⁴*Ibidem*, dosar 3105/1936, f.n.

⁴⁵*Ibidem*, dosar 2746/1934, f.n. În 1938 era activă.

⁴⁶*Ibidem*, dosar 2747/1934, f.n.

⁴⁷Idem, *Firme sociale*, dosar 644/1938, ff. 1, 9.

⁴⁸*Ibidem*, dosar 629/1938, f.1.

parcursul celor opt ani de activitate în capitala Băniei, sediul a fost înregistrat pe str. Ecaterina Teodoroiu, la nr. 16⁴⁹.

Piese și alte accesorii pentru automobile puteau fi procurate din prăvăliile deținute de Burileanu Constantin în bld. Carol I, la nr. 34, și str. Cuza Vodă, la nr. 46 (punct secundar de lucru deschis la 16 august 1935)⁵⁰; din magazinul deschis la domiciliu (str. Cuza Vodă, nr. 46), la 10 ianuarie 1936, de studenta Ionescu C. Ecaterina⁵¹ și de la Iaschinger Adolf care avea și un atelier de reparat cauciucuri (str. Copertari, nr. 2). Din aprilie 1933 rămâne doar cu atelierul de reparații cauciucuri. Firma înființată la 30 iunie 1932 a fost radiată la 28 ianuarie 1941⁵².

Asociații Ion Codrescu Motroc și Nicolae A. Lascăr aveau să deschidă un birou tehnic de construcții și instalații. Reprezentanțe de comerț pentru materiale de construcții și instalații, cu depozit de materialele și mărfurile respective, la care adaugă, în august 1943, și vânzarea materialelor pentru „Apărarea Pasivă”. Firma, cunoscută după emblema „COMOLA”, era înregistrată în str. Unirii, la nr. 110 (ulterior 75 și 104), la domiciliul lui Codrescu-Motroc. Și-a început activitatea la 12 iulie 1943, cu un capital investit în valoare de 600.000 de lei⁵³. Pentru numai câteva luni, 15 februarie-27 iulie 1934, a desfășurat activitate comercială și negustorul Popovici Ioan, al cărui magazin de vopseluri și produse chimice „La crocodilul colorat” era situat în str. Buzești la nr. 5 bis, în casele lui D. Popescu⁵⁴.

În zona centrală a orașului, pe str. Tache Ionescu, la nr. 3 (fostă Lipscani) și-a desfășurat activitatea „Magazinul Universal” administrat de firma socială *Dinulescu V. Petre&Vasile Georgescu*, asociație care se destramă în anul 1932, asociatul Dinulescu fiind cel care preia conducerea magazinului în nume propriu. Acesta avea un profil mixt: articole de menaj, tapițerie, manufactură. În incinta aceluiași imobil funcționa și fabrica de oglinzi pentru care folosea emblema „Coroana”. Activitatea pe cont propriu a început la 13 iunie 1932 și s-a încheiat odată cu decesul titularului (9 septembrie 1941), comerțul fiind continuat de soția sa, Maria. La 10 martie 1941 își extinde comerțul adăugând noi produse: draperii, cuverturi, tacâmuri, vase, galerii de alamă, mușamale, linoleumuri, covoare, plușuri, pânze, ceruite, globuri, răcitoare pentru vară, perdele, pergamenturi, piese auto, olărie grea, driluri, fețe de mese,

⁴⁹*Ibidem*, dosar 662/1939, ff. 1, 8, 25 Societatea mamă a fost înmatriculată la 30 mai 1933 (f. 18). Ion C. Ionescu a lucrat ca director al societății, în București, în perioada (1 iulie 1936-15 februarie 1939) (f. 25).

⁵⁰Idem, Firme individuale, dosar 2.967/1935, f.n.

⁵¹*Ibidem*, dosar 3.079/1936, f. 1.

⁵²*Ibidem*, dosar 2.082/1932, f.n.

⁵³Idem, Firme sociale, dosar 712/1943, ff. 1, 3, 4, 10.

⁵⁴Idem, Firme individuale, dosar 2.534/1934, f.n.

lămpi de iluminat „Petromax”, precum și diferite cristale, necesare fabricii de oglinzi. În același an, fabrica funcționa în str. Cuza Vodă, la nr. 134. Responsabil cu montajul lămpilor electrice era electricianul Marin Stănescu⁵⁵.



Fig. 3. Sigla Magazinului Universelle



Fig. 4. Sigla Fabricii de oglinzi „Coroana”

Sursa: S.J.A.N. Dolj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme individuale, dosar nr. 2058/1932, nenumerat

Pe aceeași stradă, în imobilul cu nr. 48, era înregistrat magazinul de încălțăminte „La Crocodil” aparținând cismarului Burtescu Alexandru, deschis la 5 februarie 1934⁵⁶. Prin magazinul din str. Unirii, de la nr. 61, se comercializau produsele „Primei fabrici de încălțăminte” din Banat SA, a cărei emblemă era „Prima-Banat SA” și a cărei obiect de activitate înregistrat era: realizare de obiecte de încălțăminte. Sucursala din Craiova și-a început activitatea la 1 aprilie 1942 și a fost desființată la 28 octombrie 1943⁵⁷.

Alături de magazinele al căror specific era comerțul cu încălțăminte de-a gata, au funcționat și atelierelor de reparat și executat la comandă obiecte de încălțat. Dintre acestea amintim atelierul de cismărie al cărui proprietar era Constantinescu Soare (1 aprilie 1919-16 iunie 1933). Primii zece ani de activitate i-a petrecut în str. Buzești, la nr. 20, după care și-a mutat afacerea în str. Unirii, la nr. 101 (apoi 79). A radiat firma din cauza dărilor mult prea mari comparativ cu venitul în valoare de 180.000 de lei/an și cu chiria localului, considerată foarte ridicată (80.000 de lei/an). În ciuda acestui fapt, în același an, își

⁵⁵Ibidem, dosar 2.058/1932, f.n.

⁵⁶Ibidem, dosar 2.539/1934, f. 1.

⁵⁷Idem, Firme sociale, dosar 695/1941, ff. 1, 15. Fabrica avea sediul în Timișoara (str. Ștefan cel Mare, nr. 58) și era condusă de directorii Aron Gothard și dr. Ionel N. Palade. Avea sucursale în orașele Craiova și Pitești. Cele două sucursale au fost desființate la 28 octombrie 1943.

deschidea firmă soția sa, Constantinescu Soare Maria, a cărei magazin și atelier purta emblema „la Soare”⁵⁸. Același domeniu de activitate l-au practicat și asociații Radu Ilie și Radu Marin, proprietarii atelierului și magazinului de încălțăminte „La doi sergenți”, din str. Lahovary, nr. 32, începând cu 29 decembrie 1938, afacere în care au investit un capital în valoare de 60.000 de lei. Decesul asociatului Ilie, deces înregistrat pe front, la 1 aprilie 1942, a dus la radierea firmei 14 zile mai târziu⁵⁹. Pe aceeași stradă (nr. 28) era înregistrat și atelierul lui Fulgușin Gheorghe (25 septembrie 1936-27 iunie 1941) iar al lui Duță M. Ion în Calea București, la nr. 207 (3 octombrie 1935-27 iunie 1941). În 1941 cei doi se asociază devenind proprietarii magazinului de încălțăminte „La gheata de aur”, din str. Lipsani, nr. 24 (iunie 1941-14 decembrie 1943)⁶⁰. Magazinul „La Popescu” situat pe aceeași stradă, la nr. 30, comercializa în plus și articole de voiaj. Cei doi asociați, Popa C. Gheorghe și Popa C. Florea, și-au desfășurat activitatea în perioada 1 aprilie 1938-1948⁶¹.

În imobilul situat la nr. 32 (apoi 34), Alexandrescu Alexandru conducea magazinul „La Do-re-mi-fa” care vindea o gamă variată de articole muzicale, sportive și casnice (accesorii pentru instrumente muzicale, mașini de cusut, biciclete, articole sportive) (1 iulie 1935-7 iunie 1947). După 12 ani de activitate comercială a predat localul d-lui N. Migăilescu care a exercitat aici comerțul cu diferite sortimente de postav și furnituri de croitorie. Motivul pentru care și-a încheiat comerțul a fost lipsa mărfii cu care nu se mai putea aproviziona nici din țară, și nici din străinătate. Condiția esențială pentru care i s-a acceptat închiderea firmei a constituit-o existența în acel areal a altor firme de branșă, care puteau satisface nevoile populației după închiderea magazinului. Pentru activitatea comercială desfășurată a primit decorația Meritul Comercial, cl. a II-a. La închiderea activității mărfurile existente valorau 130.000 de lei. A subscris și la Împrumutul Apărării Naționale suma de 27.000 de lei⁶². Acestea sunt doar câteva dintre sutele de firme care au activat în perioada interbelică și care au contribuit la dezvoltarea societății craiovene.

⁵⁸Idem, Firme individuale, dosar 2.089/1932, f.n.

⁵⁹Idem, Firme sociale, dosar 654/1938, ff. 1, 4.

⁶⁰*Ibidem*, dosar 685/1941, ff. 1, 3, 9, 11.

⁶¹*Ibidem*, dosar 618/1938, ff. 2, 9, 10. Au început cu un capital în valoare de 200.000 de lei și majorat în 1946 la 2.400.000 de lei.

⁶²Idem, Firme individuale, dosar 2.936/1935, f.n.

Bibliografie

Izvoare inedite:

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme sociale, dosarele: 618/1938; 627/1938; 629/1938; 644/1938; 650/1939; 654/1938; 662/1939; 675/1941; 685/1941; 686/1941; 695/1941; 710/1943; 712/1943; 717/1943.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Firme Individuale, dosarele: 755/1931; 771/1931; 894/1931; 905/1931; 1.285/1931; 1.439/1931; 1.641/1931; 1.676/1931; 2.007/1932; 2.058/1932; 2.065/1932; 2.076/1932; 2.082/1932; 2.089/1932; 2.128/1932; 2.534/1934; 2.539/1934; 2.575/1934; 2.697/1934; 2.701/1934; 2.743/1934; 2.746/1934; 2.747/1934; 2.833/1935; 2.936/1935; 2.965/1935; 2.967/1935; 3.062/1935; 3.068/1935; 3.079/1936; 3.104/1936; 3.105/1936; 3.184/1936; 3.194/1936; 3.363/1936; 3.943/1938; 4.557/1938; 4.627/1939; 4.653/1939; 4.654/1939; 4.682/1938; 4.711/1940.

Studii și articole:

Mitu, Narcisa Maria, *Comercianții străini din Craiova. Studiu de caz: firme individuale înregistrate la Camera de Comerț și Industrie Dolj (1931-1939)* în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, București, Editura Academiei, nr. 32/2018, pp. 75-96.

Mitu, Narcisa Maria, *Scurt istoric al spațiilor comerciale din perioada interbelică. Strada Lipsani din Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, București, Editura Academiei, nr. 33/2019, pp. 103-116.

Mitu, Narcisa Maria, *Craiova a foreign investors' attraction (the end of the XIXth -first half of the XXth century)* în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei, nr. XX/2019, pp. 101-109.

Mitu, Narcisa Maria, *Jews merchants in Craiova in the interwar period (I)* în „Analele Universității din Craiova. Istorie”, Anul XXV, 2(38), Craiova, Editura Universitaria Craiova, 2020, pp. 53-64.

Mitu, Narcisa Maria, *Comercianți străini și „etnici români” în perioada interbelică. Studiu de caz: Strada Madona Dudu din Craiova*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, nr. 34, București, Editura Academiei Române, 2020, pp. 165-176.

Mitu, Narcisa Maria, *Jews merchants in Craiova in the interwar period (II)* în „Analele Universității din Craiova. Istorie”, anul XXVI, nr. 1(38), Craiova, Editura Universitaria, 2021, pp. 67-76.

Mitu, Narcisa Maria, *Scurtă privire asupra activității comerciale craiovene în primul sfert de sec. XX* în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, București, Editura Academiei Române, nr. 35/2021, pp. 157-170.

Mitu, Narcisa Maria, *A brief overview on Craiova businesses in the first three decades of the XXth century. Less known foreign merchants* în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, XXII/2021, pp. 59-70.

Mitu, Narcisa Maria, *Entrepreneurs from Craiova in the interwar period (I)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolaescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, XXII/2022, pp. 99-111.

Mitu, Narcisa Maria, *Aspecte din activitatea comercială și antreprenorială a orașului Craiova în perioada interbelică în Comunități umane, modernizare și urbanizare în Sud-Vestul României. Conferință anuală a Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova 20-21 octombrie 2021*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2022, pp. 138-151.

Studii electronice:

„Revista Asociației generale a bijuteriilor, ceasornicarilor, giuvaergiilor și meseriașilor similari din România”, București, anul 1, nr. 1/1937, disponibilă online: http://www.ceasuripentruromania.ro/pdf/revista_ceasornicarilor_10_1937_pag10_18.pdf.

O ÎNCERCARE DE RESCRIERE A ISTORIEI PCdR. APARIȚIA PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÂNIA (8 MAI 1921)

Ion-Leone GAVRILĂ-CIOBOTEA*

Abstract: *The historical conditions after the end of the First World War have favoured profound changes in the workers' and socialist movement everywhere, organised until then by the First and Second Internationals. After the founding of the Third Communist International (= Comintern) in 1918 against the background of the radicalisation of the workers' movement throughout Europe, as in our country, the Marxist ideas invoked and adopted led to the emergence of communist parties, namely the Communist Party of Romania (on 8 May 1921). The process of founding the PCdR was decisively influenced by the infiltration of the Comintern into the ranks of the Socialist Party of Romania. The gradual formation of "communist groups" in the country (infiltrated by the Comintern), impulsive in the preparation of a "world revolution" that would overthrow the existing political regimes, did not lead to a unity of views with the actual leadership of the Socialist Party.*

The situation of the PCdR at the time of its emergence from illegality is significant. On 23 August 1944, the party had less than a thousand members (according to Ana Pauker's assessment). After 23 August 1944, the number of RCP members increased continuously, through slipping opportunities or the accession of legionaries, to 35,800 members in March 1945 and over 1,300,000 members through the absorption (unification) of the RCP with the PSD in 1948.

After the PCR=PMR became a single party and the merits of those involved in the inter-war communist movement were clarified as illegalists as early as 1952. However, the notion of illegalist can be more comprehensive, as indeed the illegalists who were recognised as such and were morally and materially rewarded or integrated into the political elite from 1948-1989.

Key words: *Comintern, world revolution, leadership, unification, radicalisation*

După Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, care a marcat desăvârșirea procesului istoric al constituirii statului național unitar român, realitățile social-politice interne și externe reclamau nu numai refacerea și recuperarea distrugerilor din anii Primului Război Mondial ci și mobilizarea tuturor energiilor umane în direcția atingerii și împlinirii ideii de modernizare a societății românești¹.

* Asist. cercet. șt., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”; e-mail: leone.simaz1@gmail.com.

¹ Cf. Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare-Europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, vol. I și II, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995, passim.

Ideea călăuzitoare a militanților Partidei Naționale de după Revoluția Română din anul 1821 s-a concretizat într-un ritm propus de conservatori prin reforme repetate sau prin erupții sociale (revoluții) radicale. Epoca modernă din istoria Românilor, 1821-1921, a fost, astfel, istoria reformelor și revoluțiilor pentru modernizarea societății având model Occidentul capitalist („Lumina vine de la apus”, ca paradigmă literară). În *Istoria civilizației române moderne*, Eugen Lovinescu² chiar a surprins acest proces istoric apreciind că formele civilizației apusene preluate inițial ca elemente exterioare s-au interiorizat treptat și au influențat conținutul culturii noastre, au stimulat dezvoltarea fondului și s-au tradus în noi mentalități și moduri de gândire³.

O societate cum era cea românească, întârziată istoricește în dezvoltarea ei, abia după anul 1918 și-a găsit deschideri creatoare spre o modernizare accelerată, sincronizată cu Europa Occidentală în concepte și în ceea ce Lucian Blaga numea *stilistică*. După anul 1918, când atâtea idei câte erau în Europa ca și tot atâtea modele de viață statală ce se regăseau aici, în România a urmat o operă de instituționalizare, de organizare. Dacă în formă și în conținut reformele lui Cuza Vodă au fost revoluționare, după 1918, reformele au fost continuate spre a da unitate și forță structurilor statale, iar ideile de revoluție au devenit doar obiective politice ale schimbării, neatinse ca acte concrete (evenimente), susținute doar de mediile politico-culturale în dezbaterile care formulau căi în evoluția socială potrivită cu specificul nostru național. Curente de idei privind tranziția către modernitate au purtat numele de pașoptism, junimism, sămănătorism, socialism și poporanism. În cuprinderea acestor curente s-au formulat condițiile apariției partidelor politice și a programelor politice ale acestora. Între acestea, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea a luat ființă un curent socialist, nepotrivit prin ideile sale cu stadiul de dezvoltare socială a țării, mai mult de import⁴, adoptat de un „grup de intelectuali care au descoperit gândirea socialistă pe calea lecturii mai mult decât pe cea a acțiunii de organizare a muncitorimii”⁵.

Mișcarea socialistă a prins rădăcină și pentru faptul că a exprimat viața poporului român și dreptul său istoric la libertate și unitate politică. Ideea națională fusese adoptată și înscrisă în programul Partidului Social-Democrat,

² Publicată în 1924-1925, republicată: București, Editura Minerva, 1997.

³ Apud Grigore Georgiu, *Istoria culturii române moderne*, București, Editura Comunicare.ro, 2002, p. 30.

⁴ Prin grupul narodnicilor refugiați din Rusia.

⁵ Henri H. Stahl, *Gânditori și curente de istorie socială românească*, București, Editura Universității din București, 2001, p. 183.

din anul 1910⁶. Pe această temă, socialiștii români li s-au alăturat socialiștilor din străinătate⁷ în anii care au precedat Primul Război Mondial, Marele Război al popoarelor prin care s-a desăvârșit procesul constituirii statelor naționale, concomitent cu dispariția din istorie a imperiilor - structuri statale de esență medievală - Austro-Ungar, Otoman și Țarist. În toate hotărârile plebiscitare ale basarabenilor (27 martie/9 aprilie 1918), bucovinenilor (15/28 noiembrie 1918) și transilvănenilor (1 decembrie 1918), ideea de unire a tuturor românilor a fost susținută și de reprezentanții socialiști. După 1 decembrie 1918 a urmat procesul de unificare al mișcării politice muncitorești din România Mare, ca momente importante ale acestuia fiind conferințele organizațiilor socialiste din întreaga țară din mai și decembrie 1919, precum și constituirea de consiliilor muncitorești din 1919, coordonate de Consiliul general al sindicatelor din România⁸. În acest timp, Partidul Socialist a ajuns să crească numeric până la 40.000 de membri și să obțină 20 de locuri de deputați și 3 de senatori în Parlament⁹, în 1920/1921¹⁰.

Condițiile impuse după încheierea Primului Război Mondial au favorizat schimbări profunde în mișcarea muncitorească și socialistă de pretutindeni, organizată până la acest moment de Internaționala I și II. După înființarea Internaționalei a III-a Comunistă (=Comintern), în 1918 pe fondul radicalizării mișcării muncitorești în toată Europa ca și la noi¹¹, ideile marxiste invocate și adoptate au dus la apariția partidelor comuniste, respectiv a Partidului Comunist din România (la 8 mai 1921)¹². Procesul de înființare a PCdR a fost influențat decisiv

⁶ Vezi „România muncitoare”, anul VI, nr. 8/24 ianuarie 1910.

⁷ „Grupul muncitorilor socialiști români de la Paris”, „Asociația muncitorilor români de la Viena”, „Federația socialiștilor români din America” ș.a.

⁸ România, cea de după 1 decembrie 1918 avea o suprafață de 295.049 km² și o populație de peste 16.500.000 de locuitori. Era un stat democratic, ca regim politic, și agrar-industrial din punct de vedere socio-economic.

⁹ Victor Frunză, *Istoria comunismului în România*, e cu multe imperfecțiuni și derapaje autoritate, ediția a IV-a ilustrată, București, Editura Victor Frunză, 2006, p. 24.

¹⁰ Partidul Socialist (după Conferința de la Sibiu din 23-26 mai 1919), unificat, ca autoritate, dispunea de sindicate care înrolau cel puțin 200.000 de muncitori (*Ibidem*, p. 19).

¹¹ Vezi anii „avântului revoluționar” 1918-1921 și greva generală din 1920.

¹² La Congresul din 8 mai 1921, după conferințele secțiilor locale ale partidului Socialist (Craiova – 16 martie, Timișoara – 20 martie, valea Prahovei – 27 martie, Iași – aprilie, Valea Mureșului – aprilie, Dobrogea – aprilie, București – 7 mai) ce au desemnat delegații pentru congres, au fost încredințate 540 de mandate pentru reprezentanții a 29 de secții ale Partidului Socialist din România. Din partea socialiștilor din Oltenia au fost aleși deputații Mihail Cruceanu și C. Nicolcescu (secția Craiova), Ioan Elena, Mihai Macavei și Gheorghe Luca (secția Turnu Severin), Marin Popa (Corabia) și Gr. Niculescu-Bebică (Caracal). Doi dintre aceștia, Ioan Elena și C. Nicolcescu au fost arestați pe când se deplasau spre București, neputând participa la lucrările Congresului (*Crearea PCR – mai 1921*, București, Editura Științifică, 1971, p. 411; *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916-1921*, București,

de infiltrarea Cominternului în rândurile Partidului Socialist din România. Formarea treptată de „grupuri comuniste” în țară (infiltrate de Comintern), impulsive în pregătirea unei „revoluții mondiale” ce urma să răstoarne regimurile politice existente, nu a determinat o unitate de vederi cu conducerea propriu-zisă a partidului Socialist. Aceste „grupuri de revoluționari”, motivați și înrolați Cominternului interesat în „reconstituirea vechiului imperiu țarist sub regimul stalinist, precum și lărgirea lui”¹³, au grăbit înființarea unui partid comunist în România, în contra legilor țării, sub condiționarea conducerii lui din străinătate, cu numele de Partidul Socialist-Comunist, afiliat Internaționalei Comuniste de la Moscova.

Afilieră la Comintern¹⁴ a fost acceptată de către o delegație care avea obiective doar de informare. Discuțiile pentru afiliere la Internaționala a III-a (Grigori Zinoviev și Nicolai Buhariu) s-au purtat în Rusia Sovietică cu Cristian Racovski¹⁵, comisarul rus la Harkov, și la Moscova cu Lenin, acestea axându-se pe ideea de *subordonare* a Partidului Comunist din România, considerat *Secția Română a Internaționalei a III-a*, socotită – la rândul ei – *partid internațional*, și *subordonarea* sindicatelor de către partid. Câțiva membrii ai delegației au avut rezerve la condițiile (21 la număr) impuse de Internaționala Comunistă deoarece nu corespundeau programului Partidului Socialist din România, program adoptat în mai 1919, ceea ce însemna *ruperea* mișcării, și drept urmare au fost excluși: Grigorovici, Jumanca, Flueraș, dr. Ghelerter, Geller etc.

Fără a detalia discuțiile din vara anului 1920 ale delegației socialiștilor români¹⁶ cu Cominternul putem afirma că acestea au constituit *momentul fundamental al creării Partidului Comunist din România*¹⁷. Socialiștii români și reprezentanții Comitetului Executiv ai Internaționalei a III-a au avut opinii

Editura Politică, 1966, p. 681 și urm; Romus Dima, *Contribuții la studierea mișcării muncitorești din Oltenia*, Craiova, Scrisul Românesc, 1977, p. 72; Activitatea lor în desfășurarea lucrărilor Congresului a fost deosebită. Afilieră necondiționată la Internaționala a III-a a fost votată de 428 delegați, alte 111 voturi au fost pentru rezerve la afiliere. Cei dintâi au fost arestați din ordinul guvernului Al. Averescu și, ulterior, judecați (Procesul din Dealul Spirii – Gh. I. Ioniță, *Congresul comunist din mai 1921*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Filozofie, Sociologie, Istorie”, anul VI, 1981, pp. 66-70), printre aceștia numărându-se și delegații din Oltenia.

¹³ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 18.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 20-23.

¹⁵ „Un teoretician de origine bulgară al PSD-ului român, cu importante legături în mișcarea socialistă internațională”, Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*. Traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 220.

¹⁶ Gh. Cristescu - „Plăpumarul”, Constantin Popovici, Al. Dobrogeanu-Gherea, David Fabian (a trăit între 1895 și 1937; redactorul ziarului partidului „Socialismul”), Eugen Rozvan, Ion Flueraș.

¹⁷ Nu se poate lua în seamă anunțul Cristian Racovski la primul Congres al Kominternului din 1919 privind transformarea Partidului Socialist din România în partid comunist, acesta neavând nici-o înputernicire în acest sens, în Victor Frunză, *op. cit.*, p. 26.

divergente privind participarea celor dintâi la procesul desăvârșirii statului național unitar și condiția impusă de Comintern de a socoti acest proces ca o „anexare de teritorii străine” și, implicit, de a transforma partidul într-un factor al planurilor de expansiune teritorială a Rusiei sovietice și de susținere a ideilor revanșarde și iredentiste din Europa a celor care nu se împăcau cu ordinea politică stabilită prin sistemul de păci care închiseseră Primul Război Mondial.

Sub presiunea Kominternului, care-și impunea „drepturi și atribuții nelimitate” (prin cele 21 de condiții de primire în Komintern adoptate la 7 august 1920, în al doilea congres al acestuia) în raporturile cu partidele afiliate, la 8 mai 1921, în ceea ce s-a numit Congresul Partidului Socialist s-a validat crearea Partidului Comunist din România. Dacă istoriografia românească din perioada 1944-1989 a considerat în logica marxistă a istoriei că Partidul Comunist a fost „continuatorul vechiului Partid Socialist”, cu începuturi încă din anul 1893, „în întregul său”, în prezent procesul istoric a fost nuanțat. Partidul Socialist Comunist rezultat prin scindarea Partidului Socialist a devenit „un organism de sine stătător față de conducerea exterioară”¹⁸, afilierea necondiționată votată de 428 dintre participanții la Congresul din 8-11 mai de la București (111 voturi exprimând rezerve) și judecarea acestora¹⁹ a reliefat un *dezacord* al vechilor socialiști cu transformarea Partidului Socialist în partid comunist, fapt care a dus la constituirea Partidului Socialist-Democrat și la scindarea unității clasei muncitoare. În consecință, „Partidul Comunist din România, creat la 8 mai 1921, începe tot mai mult să capete aspectul unei secte religioase” - după expresia lui Gr. Niculescu - Mizil, unul din fondatorii lui -, cultivând „cu precădere clandestinismul, cu mult înainte de a fi devenit un partid ilegal”²⁰ în 1924, iar socialiștii nu l-au urmat căci din cei 40.000 din 1921, în 1923 mai rămâneau „nici 500” de membri²¹.

Cea mai curată constatare a tot ceea ce s-a întâmplat în anii 1920-1921 care a dus la crearea PCdR a fost exprimată de socialistul Emil Socor²²: „Afilierea la Internaționala a III-a, în condițiile în care s-a făcut, nu este nici valabilă, nici folositoare mișcării noastre”...

„După congres a urmat o epocă de completă inacțiune care a dovedit cea mai desăvârșită dezorientare a maselor. Dacă n-ar fi decât atât și încât dovada

¹⁸ *Ibidem*, p. 36.

¹⁹ Vezi procesul din Dealul Spirii.

²⁰ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 24.

²¹ 2.000, cifră între „Efectivele Internaționalei Comuniste” înscrise de publicația „Socialismul”, nr. 9, din 1 septembrie 1923.

²² Victor Frunză, *op. cit.*, p. 25.

este făcută că congresul din mai n-a avut un ecou în mase și că deciziunile lui sunt cel puțin discutabile”...

„Un lucru însă. Partidul acesta (=PCdR) e nou-nouț, ieșit dintr-un curent existent în Partidul Socialist și nu continuarea vechiului partid”...

ACTIVITATEA ILEGALĂ DIN PERIOADA INTERBELICĂ

PCdR a intrat chiar de a doua zi după înființare într-o criză care l-a dus până în anul 1929 la dispariție²³. Firav ca reprezentare și absent de la congresele II și III ale Kominternului, acesta a obținut, începând cu Congresul al IV-lea al Kominternului, de la Petrograd și Moscova, la care au participat Lucrețiu Pătrășcanu, Elek Köblös, Marcel Pauker, Ana Pauker și Krebs, un loc în comitetul executiv a fost ocupat de Mihail Macavei, ca vicepreședinte din partea Partidului Comunist din Balcani, și un altul de Gh. Cristescu.

Începând cu anul 1923, în urma unei delegații a PCdR la Komintern, a tezelor Congresului al V-lea al Kominternului (iunie-iulie 1924) și a celei de a VI-a Conferințe a Federației Comuniste Balcanice (Berlin, 1923), PCdR-ului i impus o politică de dezmembrare a statului, respectiv al regiunilor ce s-au unit după Primul Război Mondial.

Așadar, PCdR, obligat de Comintern să-și asume subminarea statului național unitar din interior s-a alăturat în anul 1924, la Viena, delegației Uniunii Sovietice ce ducea tratative cu reprezentanții României, nerecunoscând legalitatea unirii Basarabiei cu România. Atitudinea PCdR în problema națională, care urma instrucțiunile Cominternului, a determinat conducerea statului român să-i îngreiească acțiunile și, ulterior, în 1924, să-l treacă în ilegalitate. În acest context, existența lui devenea intolerabilă cu Constituția din 1923, care specifica faptul că Regatul României era un stat național, unitar și indivizibil, iar teritoriul lui era inalienabil²⁴.

²³ *Ibidem*, p. 25. Istoricul comunismului în România consideră că în perioada când PCdR nu a mai existat, în URSS s-a încercat alcătuirea „unui partid pentru România, nicidecum din România”.

²⁴ Un eveniment care a contribuit la măsura guvernului național liberal (Ion I. C. Brătianu) de a proceda la scoaterea PCdR a fost evenimentul Tatar-Bunar. În septembrie 1924 răsculații au proclamat „Republica Sovietică Moldovenească”. Răscoala a fost reprimată de guvernul național-liberal, în Alexandru Oșca, *Istoria contemporană a României*. Partea I (1918-1945), Craiova, Editura Sitech, 2009, p. 74; o prezentare amănunțită a evenimentului la Radu Ștefan Vergatti, *Puține puncte de vedere asupra terorismului din România în perioada interbelică*, în revista „Frontiera”, Serie nouă, nr. 845-846, București, iulie/august 2022, pp. 52-57.

Evenimentele politice din anii 1919-1921 ce au dus la apariția PCdR prin scindarea de la Partidul Socialist²⁵, care s-a refăcut în anul 1922 pe baza programului fixat din mai 1919, au dus la o împărțire a membrilor:

1. Ilie Moscovici, Emil Socor, Vasile Anagnoste, Constantin Popovici și C. Titel Petrescu, au rămas în Partidului Socialist;

2. Militanți de *stânga sau extrema stânga* – respectiv grupuri comuniste ilegale care se aflau în emigrație în Rusia Sovietică, organizați în așa-numitele *grupuri românești de la Moscova și Harkov*²⁶.

Din anul 1924, odată cu scoaterea în afara legii de ființare a partidelor politice în România și cu adoptarea necondiționată a metodelor și tezelor Cominterniste, reprezentanții PCdR (indiferent că era „Exterior” și „Interior” – după împărțirea istoricului Victor Frunză)²⁷ au fost socotiți „*ilegaliști*”. După anii 1930, când în conducerea PCdR au intrat, între alții C. Pârvulescu, Lenuța Filipovici, Gh. Stoica ori Gh. Gheorghiu-Dej și au izbucnit „*luptele fracționiste*”, și până în anii 1934-1938, „când se încheie existența fizică a majorității membrilor conducerii PCdR” atașați complet lui Stalin. Printre aceștia se numără și membrii din zona Olteniei printre care menționăm pe Lucrețiu Pătrașcanu, Constantin Pârvulescu, Ion Popescu Puțuri și Mihail Macavei („*comunistul milionar*”).

În perioada interbelică, când PCdR a existat doar prin infiltrările unor simpatizanți ai săi în organizațiile de masă, sindicale, culturale și de tineret, structurile statului au supravegheat, printr-o atentă și permanentă urmărire (lunară), întreaga mișcare politică considerată extremistă, atât de stânga, cât și de dreapta. Totul avea în vedere consolidarea statului național unitar și, implicit, opțiunile partidelor față de problema națională, ca discurs și limbaj, atitudine sau acțiune, adică, problemele ce interesau siguranța statului, ordinea și interesele publice, „*curentele politico-sociale extremiste sau cu tendințe*

²⁵ Partidul Socialist în octombrie 1920, prin Consiliul său general și al sindicatelor a hotărât unificarea la scară națională a mișcării muncitorești.

²⁶ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 29; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 223 amintește chiar de o „Federație Maximalistă a României”, maximalist fiind un termen echivalent pentru bolșevic”. În rândurile maximaliștilor au intrat Lucrețiu Pătrașcanu (1900-1954), jurist și sociolog, care avea să devină interpretul marxist de frunte al dezvoltării economice și sociale a României, Marcel Pauker (1896-1937) și soția lui Ana (Rabinovici) 1893-1960 (vezi p. 225.)

²⁷ Ceea ce istoriografia din a două jumătate a secolului trecut folosea ca limbaj termenii de „*curente*” și „*aripi*”, spre a dovedit unitatea politică a clasei muncitoare, V. Frunză le înlocuiește – de la sine denumire – cu mai multe partide comuniste. PCdR încă „*Socialist*”, Partidul Comunist din România - „*Exterior*”, PCdR – „*Interior*” până la al patrulea partid comunist cunoscut ca Partidul Socialist – nuanța Constantin Popovici (dizolvat la 1-3 septembrie 1944) și PCR (după ieșirea din ilegalitate, după 23 August 1944). – *Ibidem*, *passim*.

extremiste”, „propaganda subversivă prin teatre, cinematografe și radio”, „propaganda și contra propaganda național-culturală”, atât la orașe cât și în mediul rural, pe grupe sociale, profesionale și minorități naționale²⁸.

Situația PCdR în momentul ieșirii din ilegalitate este semnificativă. Partidul, la 23 august 1944, număra sub o mie de membri (după aprecierea Anei Pauker)²⁹. După 23 august 1944, numărul membrilor PCR a crescut continuu, prin strecurarea unor oportunități sau aderarea legionarilor, către 35.800 de membri în martie 1945 și peste 1.300.000 de membri prin absorbție (unificare) PCR cu PSD din 1948³⁰.

După ce PCR=PMR a devenit partid unic activitatea comuniștilor ilegaliști a primit cuvinte de laudă, valorificând „meritele” începând cu anul 1952³¹.

Însă, *noțiunea de ilegalist* poate fi mai cuprinzătoare, așa cum de altfel au invocat-o și ilegaliștii cărora li s-a recunoscut această calitate și au fost recompensați moral și material, sau au fost integrați elitei politice din anii 1948-1989.

²⁸ Ex: în sinteza statistică („situația numerică”) întocmită de Inspectoratul Regional – Jandarmerie Craiova din aprilie 1937 se menționau „variațiile ivite în cursul lunii printre membrii organizațiilor sociale și sectelor religioase”. La nivelul județelor Argeș, Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Romanați și Vâlcea erau menționați „Social democrații” – 50, „Social Independenții”, „Social Unitarii” – 40, „Liga Muncii”, „Fasciștii”; „Hitleriștii”, „Garda de Fier – Totul pentru Țară” – 2.779, „Național Creștinii”, „Cruciada Româanismului” – 8, „Garda Albă”, „Blocul cetățenesc”, „Blocul Apărarea libertăților democratice” – 116, în ANSJ Dolj, fond Inspectoratul Regional de jandarmi, dosar 3/1937, f. 479 și f. 325 (pentru luna mai 1937).

²⁹ Ioan Chiper, *Considerații privind evoluția numerică și compoziția etnică a PCR între 1921-1952*, în „Arhivele Totalitarismului”, vol. 21, nr. 4, 1998. Unii ilegaliști au recunoscut un efectiv de 500 de membri, în V. Frunză, *op. cit.*, p. 145; Lucian Boia, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 7; despre o reevaluare corectă a numărului membrilor PCdR în perioada de ilegalitate a se vedea Adrian Cioroianu (editor), Mihai Burcea, Cristina Diac, Corina Doboș, Dumitru Lăcătuș, Elis Pleșa, Liviu Pleșa, *A fost odată ca niciodată. Partidul Comunist Român 1921-2021. Pentru o istorie dezinhăbată a „viitorului luminos”, Iași, Editura Polirom, 2021, pp. 15-30 (Prefață. Au fost mai mulți de o mie. Sau despre ce înseamnă a privi și cealaltă parte a baricadei, autor Adrian Cioroianu). Concluzia Domniei Sale este relevantă pentru o istorie adevărată: „Alcătuirea de susținători și simpatizanți implicați activ în mișcare, numărul armatei clandestine a ideii comuniste în România a fost considerabil mai mare decât cei 800 sau 1.000 de care se vorbește deseori. A reduce mișcarea comunistă românească interbelică numai la proporția celor care erau ca atare membrii de partid este o eroare, și nu ajută în explicarea *sine ira et studio*, a ceea ce s-a întâmplat în acele decenii la extrema stângă a politicii românești” (p. 24).*

³⁰ Victor Frunză, *op. cit.*, pp. 146, 238-239, 442.

³¹ SANIC – Birou Arhive Contemporane, fondurile „Documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român și a Organizațiilor de Masă Revoluționare”, dosare 7.069, 7.072-7.072, 7.076; „Dosare de partid ale membrilor de partid cu stagiul în ilegalitate care au încetat din viață”, dosar nr. 173.

Bibliografie

Izvoare inedite:

ANSJ Dolj, fond Inspectoratul Regional de jandarmi.

SANIC – Birou Arhive Contemporane, fondurile „Documente elaborate de organele represive despre activitatea Partidului Comunist Român și a Organizațiilor de Masă Revoluționare”.

Lucrări generale:

Boia, Lucian, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, București, Editura Humanitas, 2016.

Cioroianu, Adrian (editor), Burcea, Mihai, Diac, Cristina, Doboș, Corina, Lăcătuș, Dumitru, Pleșa, Elis, Pleșa, Liviu, *A fost odată ca niciodată. Partidul Comunist Român 1921-2021. Pentru o istorie dezinhbată a „viitorului luminos”*, Iași, Editura Polirom, 2021.

Dima, Romus, *Contribuții la studierea mișcării muncitorești din Oltenia*, Craiova, Scrisul Românesc, 1977.

Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916-1921, București, Editura Politică, 1966.

Frunză, Victor, *Istoria comunismului în România*, e cu multe imperfecțiuni și derapaje autoritate, ediția a IV-a ilustrată, București, Editura Victor Frunză, 2006.

Georgiu, Grigorescu, *Istoria culturii române moderne*, București, Editura Comunicare.ro, 2002.

Hitchins, Keith, *Mit și realitate în istoriografia românească*. Traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Iacob, Gheorghe, Iacob, Luminița, *Modernizare-Euopenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, vol. I și II, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995.

Oșca, Alexandru, *Istoria contemporană a României. Partea I (1918-1945)*, Craiova, Editura Sitech, 2009.

Popescu-Puțuri, Ion, Deac, Augustin, *Crearea PCR – mai 1921*, București, Editura Științifică, 1971.

Sthal, Henri H., *Gânditori și curente de istorie socială românească*, București, Editura Universității din București, 2001.

Vergatti, Radu Ștefan, *Puține puncte de vedere asupra terorismului din România în perioada interbelică*, în revista „Frontiera”, Serie nouă, București, nr. 845-846, iulie/august 2022.

PERSPECTIVE JURIDICE
ȘI REALITĂȚI (INTER)NAȚIONALE

METAFORA JURIDICĂ, IMAGINE A REALITĂȚII SAU CREATOARE DE REALITĂȚI?

Diana DĂNIȘOR*

Abstract: *The article is an innovative exploratory research that proposes an integrated, inter and transdisciplinary approach to a complex, intensely debated and important topic of contemporaneity, the legal metaphor, with deep implications on a wide cognitive spectrum that includes the fields of law, philosophy, sociology, politics, history and linguistics. At first sight, the monoreferentiality of the legal language would not give the right to the citizenship of the metaphor, which belongs to the domain of poetry, imagination, invention; however, the presence of legal metaphors poses a real problem. Even if it apparently wants to be precise and monosemantic, law is full of metaphors with different forms and functions, starting from the forms closest to classical rhetoric (pleadings, perorations, etc.), going through codified texts (laws, decrees, etc.), and up to the forms of customary law (maxims, adages, etc.).*

Key words: *metaphor, legal metaphor, reality, law, contemporaneity.*

Introducere

Metafora este la modă. Lingviști, critici literari, psihologi, antropologi, sociologi, filosofi, juriști, logicieni și epistemologi s-au ocupat rând pe rând de ea. Articolele, lucrările, colocviile și culegerile se multiplică, entuziasmul devenind aproape universal. Bibliografia lui Warren A. Shibles¹, apărută în 1971, cuprinde câteva sute de titluri, industria metaforei fiind în plin avânt. Acest entuziasm se poate explica prin protestul contra pozitivistilor și structuraliștilor în lingvistică și științele umane, ca mijloc de eliberare de segmentări, de comutații, de reguli și de combinații, problema centrală a științelor umane fiind astăzi cea a semnificațiilor, care apare în toate cercetările, anunțând, poate, o nouă metodă, începutul unei noi paradigme.

Ce este metafora?

Răspunsul la această întrebare nu este, fără îndoială, unul simplu. Gânditori din toate timpurile s-au aplecat asupra definiției metaforei. Metafora este legată de două modalități de percepție: ca imagine sau figură ea dă spre vedere sau imaginație (se face astfel apel la „viziune”), pe când ca trop reprezintă direcția,

* Prof. univ. dr., Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept; e-mail: danisordiana@yahoo.com

¹ Shibles W. A., *Metaphor: an annotated bibliography and history*, The Language Press, 1971.

transformarea, alterarea, turnura, maniera de a fi întors spre². Ea ar fi deci o manieră de a vedea și de a întoarce lucrurile, ținând mai degrabă de vedere și de orientare decât de lucru sau de starea de fapt vizată. Este vorba despre opacitatea referențială a metaforei care nu mai este legată de proprietățile obiectului, ci de actele de conștiință ale subiectului, ținta sa fiind noetică mai degrabă decât noematică, legând o trăsătură calitativă de o manieră de a vedea, un atribut de un act noetic. Experiența metaforică, ca act de imaginație, face ca un concept să devină real prin intermediul intuiției, metaforizarea și creativitatea putând fi, în ordinea discursului, modul de expresie privilegiat al imaginației creatoare, „condiție a posibilității lumii ca lume care apare”³. Kant spunea că „imaginația se află deja la baza percepției obiectelor”, dar metaforizarea o depășește, căci, plecând de la un număr limitat de forme literale, se pot produce, teoretic, un număr nelimitat de enunțuri metaforice, fiecare cu sensul său nou și singular.

Metaforele apar în mod spontan, ca revelații ce stau la baza întregii justificări raționale. „Spontaneitatea este intuiție sensibilo-noetică, este libertate ca putere a uitării de sine și, astfel, putere de a te uita la ceva dincolo de hotarele eului, ca uitare de sine”⁴.

Metafora, enigmatică, numește o schimbare de loc (*phora*) mergând dincolo de aceasta, participând simultan la imaginația creatoare și la contururile realului. Prin metaforă, subiectul se exteriorizează fără a suprima opacitatea lucrurilor și fără a se închide în sine. Chiar dacă esența lucrurilor îi scapă, limbajul leagă omul de lume, frumusețea metaforei extrăgându-și seva din imaginile „evanescente și creatoare ale lumii. Ea ar putea imita frumusețea naturală! Dar, niciodată descriptivă, ea preferă emoția și senzația intimă”. Energia metaforei, apropiind vizibilul de invizibil, dându-le spre vedere, creează de fiecare dată o nouă dimensiune. Îndatorirea liberă de orice constrângeri a omului este cea a autenticității care, „refuzând clișeele, metaforele moarte, banale, uzate sau forțate, inconstante, fortuite”, parcurge calea inepuizabilă a realului. Metafizica izbucnește subteran în cazul metaforei creatoare care unește o ontologie a dinamismului realității cu un idealism al pertinentei surselor gândirii. „Ea personifică ceea ce sesizează din lume și universalizează omul creator”⁵.

² Ouellet P., *La métaphore perceptive. Eidétique et figurativité*, in „Langages”, 34^e année, n°137, 2000. Sémiotique du discours et tensions rhétoriques, p. 16.

³ Barbaras R., *Métaphore et ontologie*, în *Le tournant de l'expérience, recherches sur la philosophie de Merleau-Ponty*, Vrin, Paris, 1998, p. 276.

⁴ Ghe. Dănișor, *Însingurare. O filozofie despre istoria eșuată a umanității*, București, Editura Universul Juridic/Craiova, Editura Simbol, 2019, p. 189.

⁵ Perrin C. S., *Les métaphores comme sources de vérités*, Eclipse, 2014, a se vedea: <http://www.eris-perrin.net/article-les-metaphores-comme-sources-de-verites-106452703.html>

Metaforele fantasmatică n-ar putea spune nimic despre real, deoarece ele „nu dau o formă lumii, ci ideilor umane, și mai ales primeia dintre toate, ideea de sine”⁶. S-ar putea spune despre aceste metafore că au o claritate orbitoare, că sunt un miraj care dă spre vedere ceva acolo unde nu este nimic, falsă evidență a bunului simț care sare în ochi și din această cauză face realul să devină orb. Metaforele cognitive sunt luciri de inteligență în noapte, în așteptarea lămuririi prin teoretizare și formalizare⁷.

Metaforele cognitive nu sunt lanterna care ar lumina realul obscur, ci lentilele fumurii prin care privim soarele în timpul eclipsei, ce lasă lumina realului să se filtreze prin ele, atenuând-o și făcând-o suportabilă „vederii”, permițându-ne să accesăm la incompletitudine, dar lăsând să subziste credința în completitudine.

„Prin metaforă, misticii exprimă inexprimabilul, traducând în limbaj ceea ce depășește limbajul... Metaforele limbajului religios prezintă totuși un caracter particular. În metaforele limbajului curent, imaginea este aleasă dintre reprezentările care comportă la un grad eminent sau special de remarcabil atributul care se dorește să fie pus în valoare... Această metaforă este deci hiperbolică, așa cum sunt majoritatea metaforelor obișnuite”⁸.

Ceea ce misticii spun despre Dumnezeu, noi spunem despre real, dar transformându-l radical, căci orice esență sau substanță îi este absentă.

Metafora apare ca instrument strategic de analiză a culturii, ingredient esențial al interpretării acesteia⁹. „Cel puțin, ea informează, are un conținut, care nu este doar ornamental... metafora aduce mai degrabă un efect decât un sens nou: informația este de ordin estetic”¹⁰. A în-forma înseamnă „a da, a furniza cuiva indicații, lămuriri asupra a ceea ce vrea să știe despre o persoană sau un lucru”¹¹, dar informația este de ordin identitar, metafora informând nu asupra lumii, ci asupra identificării locutorului. Pe de altă parte, ea pune în formă sau chiar în scenă psihismul imaginat ca dublu al corpului și, în acest sens, este constitutivă fantasmei.

Metaforele vizibile sau configurate îi conferă transparență socialului, prin jocul permanent între manifest și secret prin intermediul unor moduri de

⁶ Demonet M.-L. (1985). *La logique de la métaphore (Essais, III,1)*, în éd. F. Lestringant, *Rhétorique de Montaigne*, Paris, Champion, 1985.

⁷ Groupe μ., *Rhétorique générale*, Paris, Seuil, 1982; Molino J., *Métaphores, modèles et analogies dans les sciences*, în „Revue Langages”, n° 54, Larousse, Paris, 1979.

⁸ Le Guern M., *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris, Larousse, 1972.

⁹ Molino, J., *Anthropologie et métaphore*, în „Revue Langages”, n° 54, Paris, Larousse, 1979.

¹⁰ Demonet M.-L.. *La logique de la métaphore (Essais, III,1)*, In éd. F. Lestringant, *Champion*, Paris, *Rhétorique de Montaigne*, 1985.

¹¹ *Dictionnaire français Lexilogos*, a se vedea: <https://www.cnrtl.fr/definition/renseigner>.

vizibilitate rațională. Dar mai trebuie și ca imaginația să ne atingă, să ne pătrundă, prin efectele sale cvasi-fenomenologice. Metafora ne inițiază în prezența perceptibilului ca exces constitutiv al vizibilului asupra lui însuși și încearcă să numească lumea în clipa de neatribuit a apariției sale, căci lumea fenomenală este locul unei metaforicități originare¹².

Disociind un element de contextul său obișnuit, operațiunea de metaforizare îl asociază unui context care-i era cu totul străin, evocând astfel o nouă realitate, deschizând subiectul unor noi posibilități de comunicare, metafora nemaifiind decât posibilitatea de a cunoaște o lume alternativă și a induce noi valori culturale.

De la imagine a realității la creatoare de realități - metafora juridică

Nu se mai poate pune la îndoială astăzi forța structurantă a conceptualizării realizate prin metaforă. Ea nu mai este sesizată ca un artificiu retoric sau ca figură de stil, ci ca operator semantic ce permite conceptualizarea unei forme, a unui regim de acțiune, a unei situații sau problematici în câmpul de experimentare al unui subiect încarnat, mereu socializat și situat în spațio-temporalitate. Metafora este sesizată ca matrice a imaginarii, dar una cognitivă, un mecanism general al gândirii.

Vector al unei conceptualizări ce împacă diverse planuri ale realității percepute de simțuri, mobilizarea spontană a metaforei ține de creativitatea fecundă a proceselor simbolice prin care gândirea își construiește reprezentările ce țin de ficțiune, de o poetizare ce face din orice produs al spiritului uman, inclusiv în științe, o creație de artă care ne permite să trăim, să suportăm apăsarea realității. Dacă la Kant nu avem acces decât la fenomene, și nu la noumen, la Nietzsche nu avem de a face decât cu perspective sau puncte de vedere, în timp ce realitatea este filtrată prin prisma adevărilor care sunt ficțiuni sau metafore uzate. Pentru Nietzsche, timpul, spațiul și cauzalitatea nu sunt altceva decât metafore ale cunoașterii prin care ne explicăm lucrurile¹³. Nu ezităm să afirmăm, împreună cu Nietzsche că metafora este originară, difuză, ubicuitară, constituind matricea formelor ce vor fi eventual conceptualizate și teaurizate ca esențe pe baza unei amnezii structurante. Esențele sunt deci cele care decurg din metafore, și nu invers: „acest instinct care împinge la formarea

¹² Renaud Barbaras, *Le tournant de l'expérience. Recherches sur la philosophie de Merleau-Ponty*, Paris, Vrin, 1998.

¹³ Nietzsche F., *Le livre du philosophe. Études théorétiques. Introduction théorique sur la vérité et le mensonge au sens extra-moral*, Édition bilingue allemand-français, traduction par Angèle Kremer-Marietti, Paris, Aubier Flammarion, 1969, p. 131.

metaforelor constituie pulsiunea fundamentală a umanului (...) nu putem face abstracție de această pulsiune, căci ar trebui atunci să facem abstracție de omul însuși”¹⁴. Imagine a realității, metafora, intuiție intelectuală spontană, conduce la crearea realităților prin interpretare.

Metafora este un mod de expresie ce lasă întreaga libertate imaginației, invenției, prin absența regulilor care-o constituie și prin întinderea domeniului care-i este propriu. Metafora este o figură particulară a realității, dar și un proces fundamental de similaritate – două concepții despre metaforă¹⁵ al căror loc distinct nu a fost mereu bine perceput în cadrul discursului juridic, că acesta este discursul dreptului (discursul legii ori raționamentul plecând de la lege pentru a-i determina semnificațiile) sau discursul despre drept. Metafora ca figură a existat mereu în discursul dreptului sub formele analogiei, având ca funcție justificarea normei dreptului pozitiv. Discursul despre drept, deci discursul teoretic (cel al unui Kelsen, Duguit sau Dworkin) care trebuie să dea socoteală despre funcționarea dreptului, recurge din plin la raționamentul metaforic. Acest raționament este destinat să permită teoriei să se adecveze realității. Metafora ca figură se mulțumește cu o asemănare aproximativă, utilizând imagini care sunt reprezentări parțiale sau deformate ale realității, obiectivul său fiind acela de a da spre vedere mai degrabă decât de a demonstra. Metafora ca structură își conservă dimensiunea propriu-zis metaforică, aceea de a da spre vedere, dar ceea ce o diferențiază de metafora ca figură este asumarea distanței dintre două obiecte sau două raporturi plasate unul în fața altuia pentru a da socoteală de realitatea exactă.

În limbajul juridic, prima și cea mai evidentă funcție a metaforei este una pur retorică, percepută ca un artificiu lingvistic de manipulare a opiniei auditoriului¹⁶. Dar metaforele lexicalizate sunt foarte interesante, desemnând concepte precise într-un domeniu dat, metafore cărora li se atribuie statutul semiotic de termeni compleți, care trec în limbajul curent căpătând un nou sens. Acești termeni metaforici prezintă diferite grade de interacțiune între domeniul sursă și domeniul țintă, putând să se manifeste sub diverse forme semiotice¹⁷.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 194-195.

¹⁵ Timsit G., *La métaphore dans le discours juridique*, în „Revue européenne des sciences sociales”, XXXVIII-117/2000, pp. 83-94.

¹⁶ Mortara Garavelli și Gérard Cornu atribuie această funcție ornamentală retoricii juridice proprii discursurilor orale jurisdicționale.

¹⁷ Rossi M., *Terminologies et comparaison interculturelle: évolutions de quelques métaphores conceptuelles dans le domaine du droit de la famille*, în „Lingua e Diritto. La Lingua della Legge, la Legge nella Lingua, Publifarum”, nr. 18, publicat pe 13/03/2013, a se vedea: http://publifarum.farum.it/ezine_articles.php?id=255 consultat pe 26 octombrie 2018.

Universalitatea metaforelor juridice este atestată de posibilitatea traducerii lor, punându-se accentul pe rolul vulgarizator al metaforei¹⁸ și pe puterea comunicativă a analogiei¹⁹: „Metafora joacă un rol la fel de important ca și pipăitul, iar ea este la fel de prețioasă”²⁰. O metaforă creează o realitate, constituindu-se nu doar ca instrument, ci și ca nou obiect, ca subiect și chestiune. Metaforele ni se oferă nu ca o escamotare expresivă, extrinsecă și fortuită, ci ca un element aparținând stabil realității teoriei filosofico-juridice, ca o veritabilă tensiune cognitivă, imaginativul și metaforicul constituind forme eminente ale realității istorice. Analiza discursivă pune numeroase probleme pe care studierea concretă a conceptelor le poate lămuri. „Conceptele de doctrină” sau de „clasificare teoretică” sunt create și utilizate de teoreticienii dreptului pentru a cunoaște și analiza fenomenele juridice²¹. Trebuind să fie centrată pe metalimbajul dreptului, cu precădere pe „propozițiile de drept” formulate de doctrina juridică, studierea unor astfel de concepte se poate sprijini pe drept, cu aporturile semnificative ale limbii²².

Nu ne-am aștepta ca dreptul să utilizeze metaforizarea, procedeu ce aparține mai degrabă literaturii, fiind situat la granița dintre terminologie și stilistică. Pentru a se integra și a funcționa cu succes în drept, metaforele trebuie să răspundă exigențelor de acuratețe, precizie, non-ambiguitate, concizie și corectitudine semantică. Ele posedă un mod de utilizare special, constituind mai degrabă un mod de a gândi, decât de a vorbi.

Deoarece procesele cognitive ale comunicării trebuie făcute cunoscute în mediul specialiștilor, metafora este un mijloc lingvistic de materializare a acestora prin facilitarea construcției conceptului furnizând, prin analogie, un suport imaginativ care o leagă de un circuit conceptual deja cunoscut²³. Contrar viziunii wüsteriene ce consideră metafora drept o entitate nerațională tinzând

¹⁸ Jacobi D., *De la recherche à la vulgarisation ; itinéraires du texte scientifique*, Annales de l'Université de Besançon et les Belles Lettres, Paris, 1986.

¹⁹ Jacobi D., *La communication scientifique; discours, figures, modèles*, Presses Universitaires de Grenoble (coll. Médias & sociétés), 1999.

²⁰ Gaudin François, *La socioterminologie*, in „Langages”, 39^e année, n°157, 2005. La terminologie: nature et enjeux, sous la direction de Loïc Depecker, pp. 80-92.

²¹ C. Eisenmann, *Quelques problèmes de méthodologie des définitions et des classifications en science juridique*, A.P.D., nOU, 1966, p. 29; conform acestuia, principalele concepte ale teoriei politice sau constituționale (suveranitatea, democrația, statul) sunt concepte de acest tip, existând însă și concepte conținute într-o « sursă a dreptului pozitiv (p. 26 și urm.), la intersecția dintre limbajul și metalimbajul dreptului.

²² În privința distincției „propoziții de drept”/norme juridice, vezi H. Kelsen, *Théorie pure du droit*, Bruylant, LGDJ, 1999, p. 51.

²³ F. Gaudin, *Socioterminologie, une approche sociolinguistique de la terminologie*, Bruxelles, Duculot De Boeck, 2003.

spre reprezentări subiective, vagi și ambigue, lipsite de rigoare științifică, noi considerăm că metafora este calea aleasă de oamenii de știință care îi pot aprecia capacitatea de a produce cunoaștere și a denumi, prin utilizare adecvată, o situație dată „obținând astfel un cadru de reflecție și o viziune adaptată pentru realitatea de descris”²⁴. Contrar metaforei retorice, metafora terminologică devine un instrument de manipulare a domeniului vizat, constituindu-se în ideal de intelectualizare prin precizie, sistematizare conceptuală și neutralitate emotivă.

Metafora este utilizată în drept pentru „a face complexul simplu, prin apelarea la bunul simț atunci când se gândește structura chestiunii respective”²⁵ sau pentru „creșterea accesibilității unui concept foarte abstract prin referire la un ceva structural comun și concret ce ține de experiența sau asemănările inerente celor două”²⁶.

Numeroase expresii nu au la drept vorbind un sens juridic, dar încărcătura lor metaforică le conferă o mare forță evocatoare. Ele și-au pierdut în utilizarea juridică valoarea metaforică, devenind foarte natural²⁷. Vom dezvălui în continuare câteva metafore juridice, fără pretenție de exhaustivitate.

Cuvântul însuși care desemnează disciplina dreptului, dreptul, este o metaforă²⁸. În majoritatea limbilor noțiunea de justiție este legată de cea de rectitudine: linia dreaptă este privită ca simbol al binelui.

În extraordinara metaforă „judecătorul gură a legii”, ce-i aparține lui Montesquieu, judecătorul este considerat a fi pentru lege ceea ce gura este pentru om, organul care pronunță cuvintele gândite de acesta, care nu are autonomie de gândire, rezumându-se la enunțarea ideilor omului, aflându-se în strânsă relație de subordonare față de creierul care le concepe. Această metaforă a hrănit reflecția și analiza raporturilor judecătorului cu legea. Metafora este splendidă, dar ea nu este deloc conformă realităților dreptului (ci gândirii revoluționare al cărei fruct era, aceea ce stabilea raporturile dintre judecător și lege) și cu rolul exact pe care-l dețin judecătorii în formarea sa. Centrată pe poziția judecătorului în raport cu legiuitorul, această metaforă a lui Montesquieu continuă să alimenteze dezbaterea în privința aplicării legii, punându-se problema marjei de manevră de care dispune judecătorul în exercitarea funcțiilor sale.

²⁴ Isabelle Oliveira, *La métaphore terminologique sous un angle cognitif*, în „Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal”, vol. 50, n° 4, 2005.

²⁵ B. Berger, *Trial by Metaphor: Rhetoric, Innovation, and the Juridical Text*, „Court Review, The Journal of the American Judges Association”, University of Nebraska, 2002.

²⁶ P. Loughlan, *Pirates, Parasites, Reapers, Sowers, Fruits, Foxes. The Metaphors of Intellectual Property*, „Sydney Law Review”, Vol. 28, 2006, p. 225.

²⁷ G. Cornu, *Linguistique juridique*, Paris Montchrestien, 2000.

²⁸ Vezi această metaforă în D. Dănișor, *Metafora dreptului*, în „Revista Dreptul”, nr. 9/2018, pp. 73-90.

Metafora judecătorului creator de roman colectiv i se datorează lui Ronald Dworkin care, pentru a explica libertatea judecătorului în interpretarea legii și, în același timp, constrângerile la care acesta este supus, compară munca judecătorilor ce trebuie să dea o sentință cu modul de scriere a unui roman colectiv. Dworkin a fost incitat să creeze această metaforă pentru a contrazice metafora lui Montesquieu „judecătorul gură a legii”, insistând mult asupra autonomiei judecătorului față de lege. Judecătorii sunt comparați cu scriitorii care ar trebui să colaboreze la redactarea unui roman colectiv scriind, unul după altul, un capitol. Deci această metaforă se bazează pe o analogie între drept și literatură: dreptul este comparat cu un roman colectiv. „În această întreprindere, un grup de romancieri scrie un roman, fiecare când îi vine rândul: fiecare romancier din lanț interpretează capitolele pe care le-a primit pentru a scrie un nou capitol, care vine atunci să se adauge la ceea ce romancierul următor primește și așa mai departe”²⁹. Neadaptarea acestei metafore la realitate arată că „obiectivul metaforei astfel concepută ca figură este mai degrabă acela de a da spre vedere decât de a demonstra”³⁰.

O altă metaforă ce ia în serios modalitatea scriiturii pluraliste este tot una literară, ca și cea precedentă. Este vorba despre metafora rapsodiei, etimologia acestui cuvânt sugerând deja ideea de formare progresivă și pluralistă a textului. Deci, nu este vorba despre un singur text, ci de mai multe, rezultat nu al muncii unui singur aed, ci al unor faze istorice succesive ce dau socoteală de o tradiție poetică unică. Plecând de la această metaforă ce pledează pentru coabitarea modelului oficial (deci a unității) și a multiplicității³¹, opera juridică este văzută ca o rețea cusută, în mod continuu, de mai mulți autori, „cu marje de creativitate diferite, plecând de la o multitudine difuză de contexte, prin diferite proceduri și tehnici, dar unificată de aceeași tensiune unitară, aceea de a scrie – *epos-ul* comunității de apartenență” reprezentat de „valorile Constituției și ale Cartei internaționale a drepturilor omului”. Spre deosebire de metafora romanului colectiv, metafora rapsodiei trimite la ideea unei scrieri în rețea, cu mai multe puncte de fugă³².

²⁹ R. Dworkin, *L'empire du droit*, 1986 (trad. française 1994), Paris, PUF, pp. 251-252.

³⁰ R. Dworkin, *La chaîne du droit*, în „Droit et société”, 1,1995, pp. 61-98.

³¹ Vezi G. Deleuze, F. Guattari, *Capitalisme et schizophrénie. Mille plateaux*, Paris, Ed. Minuit, 1980, p. 11 și urm. unde este descris modelul Arborelui fondat pe logica binară, adică pe „legea lui Unu care devine doi, apoi doi care devine patru...”.

³² În Renaștere spațiul era reprezentat ca o cutie în care erau așezate obiectele și figurile, reducându-și dimensiunile pe măsură ce se apropiau de unicul punct de fugă al tabloului. Pentru Cézanne, spațiul era un element vag, unde se pierde unicitatea punctului de vedere: actele perceptiv se organizează într-un ansamblu, obiectul născându-se din suma acestor acte perceptiv. Cubismul lui Picasso va radicaliza această concepție despre spațiu. Vezi, în acest

Ca și metafora dreptului, ce provine din limbajul matematicii, metafora piramidei vine din domeniul geometriei în care ea este „poliedrul cu baza poligonală și fețele triunghiulare, care se unesc într-un vârf comun”³³. Paradoxul metaforei constă în faptul că nici în subiectele cele mai simple nu ne putem dispensa de ea, deschizându-ne orizonturi infinite. Plecând de la această definiție, Kelsen produce o metaforă generativă pentru a reprezenta ierarhia surselor dreptului³⁴. Sursele dreptului se organizează, după el, sub forma unei piramide: orice regulă de drept trebuie să respecte norma care-i este superioară, formând astfel o ierarhie organizată. Această metaforă a piramidei poate fi utilizată pentru stabilirea oricărei ierarhii care să aibă formă piramidală cu baza în jos și vârful în sus. Principiul fundamental al teoriei piramidei normelor se bazează pe ideea conformității, care spune că „norma inferioară validă nu poate fi contrară normei care-i este imediat superioară”³⁵. Prin această imagine metaforică, este sugerată ierarhizarea și unitatea ordinii juridice sub autoritatea unei norme fundamentale: este vorba de procesul de abilitare prin care o normă superioară abilitează un organ să edicteze o normă care abilitează un organ să edicteze... și de procesul de concretizare prin care o normă enunță în termeni abstracti o obligație căreia o normă inferioară (ce trebuie să i se conformeze) îi dă un conținut mai concret ... În țările democratice, ideea de ierarhie a normelor este un principiu fundamental³⁶ care rămâne, totuși, „o falsă idee clară”³⁷, când „garant al libertăților fundamentale”, când „aporie kelseniană”³⁸, îmbrăcând o ambivalență curioasă și nebănuită, în același timp „ciudat de familiară juristului și extraordinar de complexă”³⁹. Chiar dacă această imagine a piramidei este în contradicție cu realitatea empirică ce a devenit din ce în ce mai complexă, nu putem nega forța evocatoare a imaginii.

subiect, *Storia dell'arte italiana*, sub direcția lui C. Bertelli, G. Briganti, A. Giuliano, vol. 4, Milano, Mondadori, 1987, pp. 203-204 și 290-291.

³³ DEX 2009.

³⁴ H. Kelsen, *Théorie Pure du Droit*, trad. Ch. Eisenmann, Paris, Dalloz, 1962.

³⁵ A se vedea: https://fr.wikipedia.org/wiki/Hans_Kelsen

³⁶ Ph. Malaurie, *Introduction à l'étude du droit*, Cujas, Paris, 1991, p. 160, citat de Ost F., Van de Kerchove M., *De la pyramide au réseau?: pour une théorie dialectique du droit*, Bruxelles, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, 2002, p. 44.

³⁷ P. Amselek, *Une fausse idée claire: la hiérarchie des normes juridiques*, RRJDP, 1er avril 2007, n° 5, p. 562.

³⁸ M. Lombard, *Régulation et hiérarchie des normes. Propos conclusifs*, art. disponibil la http://www.regulation.sciences-po.fr/fr/documentation/DER_2/Lombard2.pdf, site consultat pe 19.11.2019.

³⁹ E. Millard, *La hiérarchie des normes. Une critique sur un fondement empiriste*, în „Revus”, 21/2013, p. 3.

Ost și Van de Kerchove⁴⁰ pleacă de la teza conform căreia „din criza modelului piramidal, o paradigmă concurentă apare treptat, cea a dreptului în rețea, fără să dispară reziduuri importante din prima, care reușește să complice situația în continuare”⁴¹, intenționând să dezvolte o știință a dreptului care acceptă să se confrunte cu provocările sale, sugerând un nou cadru teoretic capabil să transpună mișcarea progresivă care, schematic, merge de la piramidă la „rețea”.

„Odată cu rețeaua, statul încetează să mai fie unicul cămin al suveranității (...); voința legiitorului încetează să fie primită ca o dogmă (...); frontierele dintre fapt și drept se estompează; puterile interacționează (judecătorii devin coautori ai legii și subdelegările puterii normative, în principiu interzise, se multiplică); sistemele juridice (și, mai pe larg, sistemele normative) se încălcesc; cunoașterea dreptului, care-și revendica ieri puritatea metodologică (mono-disciplinaritate) se declină astăzi interdisciplinar și rezultă mai mult din experiența contextualizată (learning process) decât din axiome a priori; justiția, în fine, pe care modelul piramidal înțelegea s-o reducă la ierarhiile valorilor fixate în lege, este percepută astăzi în termeni de balanțe de interese și de echilibrări de valori, pe cât de diverse, pe atât de variabile”⁴².

Construită în opoziție cu paradigma kelseniană⁴³, rețeaua este fructul crizei acestui model, căutând să ocupe locul liber lăsat de deficiențele statale și de problemele transnaționale.

Constatând că viziunile asupra societății pe care le-am prezentat mai sus nu dau socoteală de funcționarea reală a acesteia, am imaginat o altă metaforă care, credem noi, dă spre vedere realitatea complexă în care trăim și, în același timp, poate crea realități. Este vorba despre metafora tangoului, metaforă pe care o propunem ca nouă viziune asupra societății. În cadrul acesteia, este vorba despre intuiția intelectuală ca surprindere nemijlocită, inconștientul de gândire manifestat în actul metaforizării fiind un dat, nu o creație a vreunei individualități umane. Înțelepciunea este intuiție intelectuală, procesul metaforizării reușind să unifice realul cu intelectul, acesta din urmă, devenind tot ceea ce este. Dar intuiția intelectuală este instantanee, nu se produce în timp, în cazul metaforei confruntându-ne cu un paradox: aceasta este dată prin intuiția intelectuală, însă prin intuiție știm, dar

⁴⁰ Astfel, profesorul Millard, care înțelege să opună o teorie empirică a ierarhiei normelor teoriei normativiste, nu înțelege prin ierarhia normelor „vulgata adesea utilizată de către juriști [...] care [o] asimilează unei piramide a actelor juridice care se ordonează de manieră coerentă, pentru că actele inferioare ar fi perfect conforme, material, actelor superioare”. Millard E., *op. cit.*, p. 3.

⁴¹ F. Ost, M. Van de Kerchove, *De la pyramide au réseau ? : pour une théorie dialectique du droit*, Bruxelles, 2002, p. 14.

⁴² *Ibidem*, p. 10.

⁴³ Autorul austriac, la rândul său, respinge implicit ideea de drept în rețea : dreptul „nu este un complex de norme în vigoare unele alături de altele”. H. Kelsen, *Théorie pure du droit*, 2e éd., *op. cit.*, p. 266.

nu cunoaștem, prin raționare cunoaștem, dar nu știm. Metafora reușește să unifice cele două modalități, făcându-ne să știm ceea ce cunoaștem și să cunoaștem ceea ce știm, căci în ea a fi și a gândi este unul și același lucru. Prin metaforă, omul își descoperă divinul din el, având acces nemijlocit la gândirea care gândește gândirea. Ceea ce se încearcă să se obțină prin intermediul demonstrației, metafora, ca intuiție intelectuală, sesizează nemijlocit, deoarece în cazul ei surprinderea este survenire, și invers. Acest lucru nu va fi posibil decât depășind raționalul și punând accentul pe intuitiv-noetic, intuiția fiind răspunzătoare de creativitate.

Istoria și, implicit, politicul trebuie să aibă o întemeiere logică. Este vorba despre o logică umană conectată la *Logos*-ul universal, care este *ratio* (principiu) și *sermo* (cuvânt), dar pe care logica umană l-a surprins numai pe una din laturile sale, ceea ce a condus la un eșec în organizarea politică a societății⁴⁴. Vom încerca să arătăm cum anume metafora tangoului poate da socoteală de funcționarea actuală a societății, îmbinând muzica și dansul și constituind, după părerea noastră, o nouă grilă de lectură a funcționării puterilor în stat. Muzica reprezintă principiul (*ratio*, norma supremă, constituția), dansul reprezintă *sermo*, dar nu cuvântul vorbit, ci punerea în gesturi a principiului, a muzicii. Dansul este realizat de cei doi protagoniști, bărbatul și femeia, văzuți ca întruchipare a legislativului și a executivului. Dar pe lângă aceștia, dansul mai presupune și profesorul, întruchipare a celui ce judecă, a puterii judecătorești. El este pionul principal în cadrul logosului tangoului, adaptând mișcările (*sermo*) la muzică (*ratio*), dând în același timp cadrul în care să evolueze cei doi protagoniști care improvizează plecând de la principii. Din îmbinarea muzicii cu dansul rezultă fericirea, binele absolut, simțit atât de muzicieni, de dansatori, de profesor, dar și de public. Profesorul nu participă la dans, dar ghidează, orientează, sancționează. Muzica pune principiile, organizează, dă ritmul. În cadrul dansului, cele două corpuri nu mai sunt separate, ci exprimă grija față de celălalt, îl exprimă pe a-fi-împreună-cu-celălalt⁴⁵. În cadrul tangoului, ca metaforă a societății, totul este încredere. Dacă bărbatul (legislativul) știe pașii, femeia (executivul) poate dansa cu ochii închiși, cel care sancționează, profesorul (puterea judecătorească), fiind acolo, prezent măcar în mintea dansatorilor, iar muzica (principiile) punând fundamentele. Asta este totul. Femeia se lasă purtată de mișcare, poate să i se abandoneze partenerului. Ea trebuie, pe de altă parte, să recunoască dacă ordinele date de bărbat se acordă cu poziția sa. Și dacă ordinul nu este bun, dacă nu ține cont corect de prezența sa, ea poate și trebuie să rămână

⁴⁴ Ghe. Dănișor, *Însingurare. O filosofie despre istoria eșuată a umanității*, Editura Universul Juridic, București, Editura Simbol, Craiova, 2019.

⁴⁵ *Ibidem*.

imobilă, să nu răspundă. Uneori femeia, dintr-o dorință de dominare, poate să se considere bărbat, încercând să devanseze mișcărilor, mișcări care normal aparțin inițiativei bărbatului, fapt ce-l pune pe acesta în poziția de a trebui să valideze o coregrafie care nu ar mai fi a lui. Dar totul ține de subtilitate, în tangou totul trebuind să se facă subtil, ca și în societate.

De la Platon se știe că muzica și dansul erau modalități de organizare socială. Gândind astfel, putem spune că ele sunt manifestări ale ritmului și, implicit, ale armoniei universale. De aceea sugerăm că metafora tangoului poate da socoteală de modul de organizare politică a socialului, prin ritmul său și prin stabilirea relației cu celălalt pe fundalul unei armonii subtile. Relația ce se instituie între partenerii tangoului, între bărbat și femeie, într-o unitate în diferență, poate fi asemănată cu relația dintre legislativ și executiv în misiunea lor de a forma un tot. Supravegherea respectării regulilor, a ritmului, a figurilor revine celei de-a treia instanțe, profesorul de tangou, întruchipare a puterii judecătorești.

Pentru a da socoteală de funcționarea societății prin prisma tangoului, ca metaforă a societății actuale, constatăm, alături de numeroși constituționaliști, inexistența separației puterilor, această teorie fiind incapabilă să descrie realitatea faptelor⁴⁶, din teoria separației puterilor, singura regulă care subzistă fiind principiul independenței puterii judiciare⁴⁷.

Dincolo de concepțiile tradiționale conform cărora judecătorul reprezintă doar „gura care pronunță cuvintele legii”, observarea realității arată că judecătorul are o putere considerabilă de interpretare. Nu putem nega faptul că modelul ierarhic (etatist, pozitivist, monologic) caracteristic bunului simț al juriștilor ar fi astăzi puternic repus în cauză și că, din toate părțile, se observă tentative de a formula teorii alternative⁴⁸. Prin urmare, concepțiile tradiționale despre separația puterilor trebuie reanalizate profund, o grilă de lectură adecvată fiind dată, după părerea noastră, de metafora tangoului, prin aceasta dându-se spre vedere o realitate: nu mai este vorba de o strictă separație a puterilor, ca separație strictă a funcțiilor, în care puterile nu mai intervin decât în sfera lor de competență, ci de o necesară suplețe în relațiile dintre puteri. Prin această metaforă noi nu punem în cauză principiul însuși, ci modalitățile de amenajare a acestuia. Este vorba de o puternică figură a armoniei care se degajă din această metaforă, imaginarul balului (societatea în ansamblul său) constituind teritoriul de întâlnire și vectorul de realizare a bunei înțelegeri. Prin metafora tangoului, am încercat să oferim o

⁴⁶ J.-P. Feldman, *La séparation des pouvoirs et le constitutionnalisme. Mythes et réalités d'une doctrine et de ses critiques*, în „Revue française de droit constitutionnel”, vol. 83, no. 3, 2010, pp. 483-496.

⁴⁷ E. Zoller, *Droit constitutionnel*, Paris, PUF, 1998, p. 301.

⁴⁸ F., M. Van de Kerchove, *De la pyramide au réseau...*, op. cit., Introducere.

soluție la atomizarea țesutului social rupt de strategiile individualiste, propunând rearanjarea profundă a cotidianului și a identității, ideea de limită nemaifiind văzută după imaginea frontierelor rigide și impermeabile ce delimitează teritorii considerate autonome, ci ca rezultată a relațiilor ce se stabilesc în cadrul tangoului între protagoniști, într-o abordare dinamică, pluralistă și relațională.

Concluzie

După cum toate culturile au mituri, oamenii neputând trăi fără ele, „unii dintre noi tinzând chiar să-și conducă întreaga viață conform unui mit sau altuia”⁴⁹, la fel și metaforele pot ghida o acțiune viitoare, fiind profeții care fac să se nască propria împlinire⁵⁰. În științele umane în general, metaforele pot crea realități, în special realități sociale. Funcția primordială a metaforei este dublă: să comunice o nouă viziune asupra obiectelor și să atingă necunoscutul prin intermediul cunoscutului, postulând disponibilitatea receptorului la noutate⁵¹.

Bibliografie

Lucrări generale:

Barbaras, R., „Métaphore et ontologie”, în *Le tournant de l'expérience, recherches sur la philosophie de Merleau-Ponty*, Paris, Vrin, 1998.

Idem, *Le tournant de l'expérience. Recherches sur la philosophie de Merleau-Ponty*, Paris, Vrin, 1998.

Cornu, G., *Linguistique juridique*, Paris, Montchrestien, 2000.

Dănișor, Ghe., *Însingurare. O filosofie despre istoria eșuată a umanității*, București, Editura Universul Juridic/Craiova, Editura Simbol, 2019.

Demonet, M.-L., *La logique de la métaphore (Essais, III,1)*, în éd. F. Lestringant, *Rhétorique de Montaigne*, Paris, Champion, 1985.

Dworkin, R., *L'empire du droit*, Paris, PUF, 1986 (trad. française 1994).

Eisenmann, C., *Quelques problèmes de méthodologie des définitions et des classifications en science juridique*, A.P.D., nOU, 1966.

Gaudin, F., *Socioterminologie, une approche sociolinguistique de la terminologie*, Bruxelles, Duculot De Boeck, 2003.

Groupe μ., *Rhétorique générale*, Paris, Seuil, 1982.

Jacobi, D., *De la recherche à la vulgarisation; itinéraires du texte scientifique*, Annales de l'Université de Besançon et les Belles Lettres, Paris, 1986.

Jacobi, D., *La communication scientifique; discours, figures, modèles*, Presses Universitaires de Grenoble (coll. Médias & sociétés), 1999.

⁴⁹ G. Lakoff, M. Johnson, *Les métaphores dans la vie quotidienne*, Paris, Éditions de Minuit, 1980.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ A. Lictra, *Métaphore et analogie. Cadre méthodologie et application au discours pédagogique en linguistique*, in „Langage et société”, supplément au n°5, 1978, Rencontre annuelle. Documents préparatoires, pp. 28-29.

- Kelsen H., *Théorie Pure du Droit*, trad. Ch. Eisenmann, Paris, Dalloz, 1962.
- Lakoff G., Johnson M., *Les métaphores dans la vie quotidienne*, Paris, Éditions de Minuit, 1980.
- Le Guern M., *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris, Larousse, 1972.
- Malaurie Ph., *Introduction à l'étude du droit*, Cujas, Paris, 1991.
- Nietzsche F., *Le livre du philosophe. Études théorétiques. Introduction théorétique sur la vérité et le mensonge au sens extra-moral*, Édition bilingue allemand-français, traduction par Angèle Kremer-Marietti, Paris, Aubier Flammarion, 1969.
- Ost F., Van de Kerchove M., *De la pyramide au réseau?: pour une théorie dialectique du droit*, Bruxelles, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, 2002.
- Shibles W. A., *Metaphor: an annotated bibliography and history*, The Language Press, 1971.
- Zoller E., *Droit constitutionnel*, Paris, PUF, 1998.

Studii și articole:

- Amselek P., *Une fausse idée claire: la hiérarchie des normes juridiques*, RRJDP, 1er avril n° 5, 2007.
- Berger B., *Trial by Metaphor: Rhetoric, Innovation, and the Juridical Text*, în „Court Review, The Journal of the American Judges Association”, University of Nebraska, 2002.
- Dănișor D., *Metafora dreptului*, în „Revista Dreptul”, nr. 9/2018.
- Dworkin R., *La chaîne du droit*, în „Droit et société”, 1/1995.
- Feldman J.-P., *La séparation des pouvoirs et le constitutionnalisme. Mythes et réalités d'une doctrine et de ses critiques*, în „Revue française de droit constitutionnel”, vol. 83, no. 3, 2010.
- Gaudin F., *La socioterminologie*, în „Langages”, 39^e année, n°157, 2005, La terminologie: nature et enjeux, sous la direction de Loïc Depecker.
- Licitra A., *Métaphore et analogie. Cadre méthodologie et application au discours pédagogique en linguistique*, în „Langage et société”, supplément au n°5, 1978, Rencontre annuelle. Documents préparatoires.
- Loughlan P., *Pirates, Parasites, Reapers, Sowers, Fruits, Foxes... The Metaphors of Intellectual Property*, în „Sydney Law Review”, Vol. 28, 2006.
- Millard E., *La hiérarchie des normes. Une critique sur un fondement empiriste*, în „Revue”, 21/2013.
- Molino J., „Métaphores, modèles et analogies dans les sciences”, în „Revue Langages”, n 54, Paris, Larousse, 1979.
- Molino J., *Anthropologie et métaphore*, în „Revue Langages”, n 54, Paris, Larousse, 1979.
- Oliveira I., *La métaphore terminologique sous un angle cognitif*, în „Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal”, vol. 50, n° 4, 2005.
- Ouellet P., *La métaphore perceptive. Eidétique et figurativité*, în „Langages”, 34^e année, Sémiotique du discours et tensions rhétoriques, n°137, 2000.
- Timsit G., *La métaphore dans le discours juridique*, în „Revue européenne des sciences sociales”, XXXVIII-117/2000.

Surse electronice:

Lombard M., *Régulation et hiérarchie des normes. Propos conclusifs*, art. disponibil la http://www.regulation.sciences-po.fr/fr/documentation/DER_2/Lombard2.pdf, site consultat pe 19.11.2019.

Perrin C.S., „Les métaphores comme sources de vérités”, *Eclipse*, 2014, a se vedea: <http://www.eris-perrin.net/article-les-metaphores-comme-sources-de-verites-106452703.html>

Rossi M., „Terminologies et comparaison interculturelle: évolutions de quelques métaphores conceptuelles dans le domaine du droit de la famille”, in „Lingua e Diritto. La Lingua della Legge, la Legge nella Lingua, Publifarum”, nr. 18, publicat pe 13/03/2013, a se vedea: http://publifarum.farum.it/ezine_articles.php?id=255 consultat pe 26 octombrie 2018.

DETERMINAREA CONCEPTULUI DE JUSTIȚIE ÎN FILOSOFIA LUI KANT

Gheorghe DĂNIȘOR*

Abstract: *The concept of justice is constituted as an archetype of moral relations structured at the social level. The disinterested act of doing good to others is part of the timelessness of the concept of justice, which a priori is the archetype underlying the structuring of moral norms at the social level. Without this timeless concept of justice, moral norms could not be structured. Therefore, the concept of justice can be considered as their principle.*

Key words: *archetype, justice, transcendent, immanent, timeless.*

Introducere

Dreptul ocupă un loc major în filosofia kantiană. *Doctrina dreptului* face parte din metafizica moravurilor. Ea este doar o parte din metafizica moravurilor, cealaltă parte fiind *Doctrina virtuții*. Kant consideră că *Doctrina dreptului* ar putea fi numită *Metafizica dreptului* pentru că este tratată ca un sistem care provine din rațiune. În acest sistem, cazurile empirice - în opinia filosofului - nu pot servi decât ca note la conceptele de drept care sunt *a priori* și deci bazate pe rațiune. El va face distincție categorică între elementele metafizice ale dreptului și aplicația sa empirică.

Ceea ce este demn de remarcat, este faptul că dreptul întemeiat *a priori* pe rațiune face parte din metafizica moravurilor. În cadrul acestei metafizici, Kant va face apoi distincție între ceea ce aparține dreptului și ceea ce aparține voinței, adică moralității.

„Numim morale - afirmă Kant - aceste legi ale libertății, pentru a le distinge de cele ale naturii. Atunci când nu poartă decât pe acte exterioare și pe legitimitatea lor, le numim juridice; dacă ele cer, în afară de aceasta, să fie luate drept principii determinate ale acțiunilor, ele sunt atunci etice; dăm numele de legalitate conformității acțiunilor cu primele, și de moralitate conformității lor cu cele secundare”.

Din câte se poate observa, Kant are o concepție dualistă și ea vine din modalitatea prin care consideră că există o lume fenomenală și una pur inteligibilă (noumenală). Aceasta din urmă este incognoscibilă pentru

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române; e-mail: danisordiana@yahoo.com.

¹ Im. Kant, *Éléments Métaphysiques de la doctrine du droit*, Paris, A. Durand, 1853, p. 18.

intelectul uman, care nu poate cunoaște decât fenomenul. La această lume însă omul se poate înălța prin moralitate, al cărei concept cheie este conceptul de libertate. Așa cum tratează dreptul, în *Doctrina dreptului*, acesta nu poartă decât asupra actelor exterioare ale oamenilor. De aici se poate trage concluzia că ele sunt inferioare actelor morale care poartă asupra interiorității umane. Libertatea nu întemeiază și nu se întemeiază, la rândul ei, decât pe aceste din urmă acte. Chiar dacă dreptul este întemeiat pe rațiune, el nu poate să-și extindă sfera asupra actelor pur interioare, acestea rămânând în afara reglementărilor dreptului.

Pentru a ajunge la conceptul de drept, Kant dorește să distingă foarte clar ce aparține moralității și ce aparține dreptului. Distincția este între cea care se raportează la exterioritate și ceea ce ține de un principiu intern care se poate extinde și la exterioritate, dar niciodată invers. Conform acestei concepții, dreptul derivă din moralitate, o moralitate care funcționează aici ca o constrângere, ca un imperativ.

Oamenii sunt supuși diverselor înclinații rezultate din dorințe întemeiate pe simțire. Datorită acestui fapt, mobilurile subiective ale acțiunii nu coincid cu obiectivitatea rațiunii și, atunci, oamenii sunt constrânși să acționeze în conformitate cu imperativul unei legi universale. Când acțiunile oamenilor sunt întemeiate pe înclinații sensibile, omul rămâne în fenomenal și, deci, în exterioritate, în contradicție cu ceea ce este rațional. Aici intervine dreptul, impunând conformitatea cu legea. „Pentru ca o acțiune să fie ceea ce se numește *legală* (pentru ca ea să aibă un caracter de *legalitate*), este suficient ca ea să fie conformă legii, oricare ar fi mobilul său; dar pentru ca ea să fie *morală* (pentru ca ea să aibă caracterul *moralității*), trebuie în afară de aceasta, să aibă drept mobil ideea de datorie pe care o prescrie legea”².

Această idee este făcută mai ușor înțeleasă printr-un exemplu care pare empiric, dar el ține de o moralitate adâncă. Astfel, Etica îmi ordonă să-mi îndeplinesc un angajament pe care mi l-am luat într-un contract, chiar și atunci când cealaltă parte n-ar putea să mă constrângă la aceasta. În această afirmație trebuie sesizate două momente, și anume: un moment în care moralitatea se întâlnește cu dreptul prin intermediul conceptului de îndeplinire a unui angajament, ceea ce ține de ceea ce este exterior, de o relație între părți, și un moment care aparține numai eticului și anume, acela de „a acționa astfel, numai și numai din faptul că este o obligație fără nici o legătură cu vreun mobil”³, ceea ce este un act pur intern. În această din urmă

² *Ibidem*, p. 26.

³ *Ibidem*, p. 28.

situație, am depășit interesul și acționez dezinteresat. În principiul dezinteresului, dreptul a fost deja depășit.

Actele pur interne sunt acte ale autonomiei voinței. Pe acest concept, se dezvoltă conceptul de *libertate*. „Conceptul de libertate este un concept pur rațional și în această calitate, transcendent pentru filosofia teoretică, adică ... el nu răspunde de loc obiectului unei cunoașteri teoretice posibile pentru noi”⁴. Pe acest concept al libertății se fundamentează legi absolute, pe care le numim legi morale.

Pentru că omul este afectat de mobiluri sensibile, aceste legi sunt constrângătoare, adică imperative. „*Imperativul* este o regulă practică ce face necesară o acțiune în sine constrângătoare”⁵. Cu alte cuvinte, și din punct de vedere moral omul este dual: conform rațiunii el este autonom și liber, conform sensibilității el este dependent și supus constrângerii. Aceasta din urmă, este o constrângere morală. Cu o treaptă mai jos, funcționează și constrângerea juridică. Se observă că pentru a acționa în conformitate cu conceptul unei legislații raționale interioare, omul trebuie să fie supus constrângerilor juridice și morale.

Ce este dreptul în viziunea lui Kant?

„Dreptul - afirmă Kant - este deci ansamblul condițiilor prin intermediul cărora arbitrul unuia poate să se acorde ca arbitrul celuilalt, urmând o lege generală de libertate”⁶. Termenul de „*ansamblul condițiilor*”, existent în definiția dată de Kant, este din capul locului constrângător. Aceste condiții impun limite libertății mele pentru a o putea acorda cu libertatea celuilalt; chiar dacă acele limite urmează „o lege generală de libertate”. Din definiție rezultă, de asemenea, că libertatea, în drept, este o libertate de relație, limitată și constrângătoare. De aceea, în drept, autonomia voinței poate fi pusă sub semnul întrebării. „Atunci când acțiunea mea, sau în general starea mea, poate să se acorde cu libertatea urmând o lege generală, aceasta aduce atingere dreptului meu, libertatea cealaltă reprezintă un obstacol pentru mine, căci acest obstacol nu se poate acorda cu o libertate reglată prin legi generale”⁷.

Este conformă cu dreptul și deci justă orice acțiune care pune în acord libertatea mea cu libertatea tuturor, urmând o regulă generală. Acest mod de a concepe lucrurile îmi impune mie o *obligație*, dar nu poate aștepta de la mine să-mi fac din ea o *datorie* și să-mi supun libertatea acestei *restricții*. Pentru că rațiunea ne spune numai că libertatea mea este supusă unei *restricții*, dar nu

⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁵ *Ibidem*, p. 30.

⁶ *Ibidem*, p. 43.

⁷ *Ibidem*, p. 44.

merge mai departe în domeniul dreptului. A merge la motivațiile actelor mele raționale, înseamnă a trece în domeniul moralei.

Din punct de vedere al Dreptului, chiar libertatea, adică un anumit uzaj al libertății, poate deveni un obstacol în calea libertății și, atunci, acel uzaj trebuie înlăturat ca injust. Acest mod de a concepe, rezultă chiar din definiția dreptului: libertatea mea nu trebuie să lezeze libertatea celorlalți ci să se acorde cu a celorlalți. Se poate observa că însuși acest acord impune restricții.

Din cauza acestor restricții, libertatea morală, bazată pe autonomia voinței, nu are nici o legătură cu libertatea *impusă* de către principiul dreptului. În morală, fiecare om se raportează la sine însuși, conform regulii autonomiei voinței. În drept, fiecare om se raportează la fiecare om și la ceilalți, conform unui principiu de constrângere. „Prin urmare, dreptul implică facultatea de a-l constrânge pe acela care îi aduce atingere”⁸. Libertatea, în sensul său absolut, nu este posibilă decât în domeniul Eticii. Constrângerea apare atunci când un om săvârșește acte injuste, dar această injustețe este apreciată în funcție de existența unor legi generale care aparțin dreptului. Cu alte cuvinte, omul trebuie să accepte ca fiind injust orice act sancționat de o regulă de drept, chiar dacă, în forul său interior, nu este de acord cu aceasta.

Dacă săvârșesc un act injust, am încălcat un principiu al libertății, dar o libertate concepută de o normă de drept. De aici rezultă că omul trebuie să accepte ca fiind just tot ceea ce este în acord cu un principiu conform căruia libertatea mea trebuie să se acorde cu libertatea fiecăruia după o lege generală. Orice manifestare de voință internă (care ține deci de domeniul eticii) poate să fie catalogată ca injustă dacă ea intră în contradicție cu un principiu de drept. Ceea ce este just din punctul meu intim și absolut intern, poate să fie injust din punctul de vedere al dreptului, pentru că ar putea să lezeze acea libertate exterioară, de relație, care se instituie între oameni, ca urmare a unei reglementări legale.

Acest mod de a gândi îl duce pe Kant la afirmația că:

„Dreptul în general nu are ca obiect decât ceea ce este exterior în cadrul acțiunilor; dreptul strict, adică în cel care nu intră nici un element împrumutat de la Etică, este cel care nu cere alte principii de determinare în afara principiilor exterioare; căci atunci el este pur și neamestecat cu nici un principiu de virtute. Deci nu putem numi drept în sens restrâns decât pe acela care este în întregime exterior. Acest drept se fondează fără îndoială pe conștiința pe care o are fiecare de a fi obligat să se conformeze legii”⁹.

⁸ *Ibidem*, p. 45.

⁹ *Ibidem*, p. 46.

Dreptul și facultatea de a constrânge, sunt două lucruri identice. În drept, libertatea nu reprezintă o împăcare a constrângerii cu ea însăși în baza unui principiu intern, ci ea este un concept stabilit din afară de către altcineva și la care mi se impune să mă conformez. În această situație, libertatea mea este o libertate ce își are întemeierea în constrângere, dar libertatea și constrângerea sunt doi termeni incompatibili. De aici se deduce că în cadrul societății, organizată în funcție de anumite reglementări juridice, libertatea în sensul său autentic, nu este posibilă. Datorită acestui fapt, conștiința mea intimă va fi în permanență în dezacord cu normele prescrise de drept în numele libertății. Aceasta se întâmplă pentru că nu există identitate între conștiința individuală și o conștiință socială, colectivă. Norma de drept sancționează gesturile mele exterioare care, de cele mai multe ori, nu mă reprezintă. De aceea, însuși individul uman este scindat între ceea ce este el în forul său interior și ceea ce vrea să pară într-o viață socială în care nu întâlnește decât constrângere. Caracterul constrângător al dreptului nu poartă decât asupra a ceea ce vreau să par în relațiile cu ceilalți și nu asupra a ceea ce sunt eu cu adevărat. Într-o astfel de situație este corect să se spună că dreptul nu se impune decât asupra a ceea ce este exterior și niciodată asupra a ceea ce sunt cu adevărat. În relația cu ceilalți, trebuie să mă prefac că respect din conștiință o reglementare legală care le asigură o anumită libertate celorlalți, chiar dacă conștiința mea internă este în opoziție cu aceasta. De aceea, conformându-mă unor reglementări legale, niciodată nu voi fi de acord, în sens absolut, cu libertatea celorlalți, tocmai pentru faptul că libertatea nu izvorăște dintr-un adânc etic. Acest dezacord, nu-l voi manifesta public, dar mă voi opune în forul meu interior, iar eficiența reglementării legale va fi subminată pe neștiute de această atitudine.

Această contradicție este pusă în evidență de către Kant prin intermediul conceptului de *drept echivoc*. Așa cum am văzut, dreptul în sens strict, presupune cu necesitate constrângerea. Există însă și dreptul în sens larg, prin care constrângerea nu poate fi impusă de nici o lege. Acest drept este de două feluri, și anume, *echitatea și dreptul de necesitate*. „Primul admite un drept fără constrângere, cel de-al doilea o constrângere fără drept”¹⁰. Kant exemplifică dreptul de echitate astfel: servitorul căruia, la sfârșitul anului i se plătește leafa într-o monedă care s-a devalorizat în acest interval, și cu care el nu mai poate să-și cumpere ceea ce ar fi putut să-și procure în perioada în care a contractat angajamentul, nu poate să uzeze de dreptul său, pentru a fi despăgubit, ci poate să facă apel decât la echitate: întrucât asupra acestui lucru nu s-a stipulat

¹⁰ *Ibidem*, p. 49.

nimic în contract, un judecător nu se poate pronunța asupra unor condiții nedeterminate. Datorită acestui fapt, se poate afirma că „dreptul extrem este extrema injustiție” și este sancționat astfel de către ceea ce se numește echitate, care nu depinde decât de „*tribunalul conștiinței*”, pe când dreptul propriu-zis, de tribunalul civil. Dreptul de necesitate reprezintă - după Kant - facultatea pe care aș avea-o, în cazul în care propria-mi existență ar fi în pericol, de a lua viața cuiva care nu mi-a făcut nici un rău. Kant dă ca exemplu situația în care într-un naufragiu cineva îl împinge pe unul dintre tovarășii săi de nenorocire de pe scândura cu ajutorul căreia el se salvase, cu scopul de a se salva el însuși.

Trecând la diviziunea generală a dreptului, Kant va reține că dreptul se divizează în drept *natural*, bazat numai pe principii *a priori*, și drept *pozitiv*, care emană din voința unui legislator. Dreptul, ca facultate de a-i obliga pe ceilalți, se divizează în drept *înnăscut* și drept *dobândit*. Primul, este deținut de către fiecare de la natură în afara oricărei reglementări juridice; celălalt, presupune un act juridic, pentru a exista. Drepturile înnăscute sunt drepturi interne, care țin, deci, de morală. Dreptul exterior este întotdeauna un drept dobândit. În concepția filosofului, există un singur drept înnăscut, *libertatea*, adică independența de orice constrângere impusă de către voința celui alt.

Această diviziune a dreptului ne arată încă o dată că preceptele morale întemeiază dreptul. Acesta nu poate exista dacă nu se raportează la principiul principiilor: libertatea. Libertatea însă, este un concept prin excelență moral, „care are o valoare etică supremă, care servește ca fundament dreptului moral, și toate drepturile naturale raportându-se pentru Kant la acel drept al libertății care așază omul, prin rațiune, mai presus de lumea fenomenelor”¹¹. Cum foarte bine afirmă G. Vlachos, „scopul esențial al definiției kantiene a dreptului este fără îndoială afirmarea existenței legilor naturale, legi generale și în totalitate independente de experiența juridică concretă”¹². Aceste legi „pot fi recunoscute *a priori* de rațiune în absența totală a legislației exterioare”¹³.

Conceptul kantian de justiție

Subliniem încă o dată similitudinile care există între *Etica Nicomahică* a lui Aristotel și *Întemeierea metafizicii moravurilor* și *Critica rațiunii practice* ale lui Kant. S-ar putea afirma că există o deosebire fundamentală între cele două concepții, având în vedere faptul că Aristotel consideră că esența gândirii sale

¹¹ A. Brimo, *Les grands courants de la philosophie du droit et de l'Etat*, Paris, Editions A. Pedone, 1978, p. 148.

¹² G. Vlachos, *La pensée politique de Kant*, Paris, PUF, 1962, p. 281.

¹³ A. Brimo, *op. cit.*, p. 148.

în lucrarea menționată este conceptul de *justiție*, iar Kant consideră că cheia de boltă în organizarea politică și morală a societății este *libertatea*. Aceasta însă, este o simplă opinie, care nu se susține teoretic în lucrările sus citate. Pentru că Stagiritul, chiar dacă nu vorbește în mod expres de libertate, o include în conceptul de justiție sub forma lui *eleūtheros*, cuvânt care desemnează atât *generozitatea*, cât și *libertatea*. A fi generos înseamnă a fi liber, atitudine nesilită, neconstrânsă de ceva sau de cineva pentru a se exercita. Cu alte cuvinte, conceptul de justiție include conceptul de libertate sub forma generozității (a-l lua în grijă pe celălalt). Generozitatea e un singur exemplu, dar sunt și altele care susțin cele afirmate aici, cum ar fi prietenia etc. Kant, la rândul său, nu vorbește în cele două lucrări în mod expres despre justiție, ci despre libertate, concept fundamental, după el, în instituirea unei gândiri practice și a unei societăți care se articulează în jurul ideii morale. Dar, după cum vom vedea imediat, și la acesta conceptul de justiție există, până la urmă, și este cel ce stă la baza societății umane, dacă avem în vedere ideea de *voință bună* și cea de *datorie*, cele două concepte care vizează relația cu celălalt și care sunt, aristotelic vorbind, de domeniul justiției (dreptului).

Este important să precizăm că Aristotel face distincție (și acest lucru este de remarcat) între antedeliberativ și deliberativ, încadrând virtutea în prima categorie, iar dreptatea în cea de-a doua. Virtutea, după el, este un *habitus*, este fel-de-a-fi, un dat la care nu intervine voința. *Bunătațea*, de exemplu, este un *habitus* și nu intră în categoria celor ce țin de actul de deliberare. Dacă la acest fel-de-a-fi natural se adaugă rațiunea, suntem în prezența justiției ca act deliberativ. Virtutea este un în-sine ce vizează individualitatea, dreptatea, însă, este un în-sine-și-pentru-altul. Este scoatere la lumină a unei calități interioare a individualității umane ce tinde spre relația cu celălalt. Justiția este tocmai această lumină ce leagă și ține la un loc o comunitate, dând sens conceptului lui a-fi-împreună-cu-ceilalți. Aici intervine voința de a-l avea „în vedere” pe celălalt, și nu numai pe sine, cum e cazul virtuții. „Din cele de mai sus reiese clar diferența dintre virtute, zice Aristotel, și dreptatea astfel concepută: dreptatea este identică cu virtutea, dar esența lor nu este aceeași, ci, în măsura în care se raportează la alții, ea este dreptate, iar în măsura în care este o dispoziție habituală propriu-zisă, este virtute”¹⁴. Am reluat aici cele susținute de Aristotel pentru a demonstra în cele ce urmează că atât la el, cât și la Kant conceptul de justiție este hotărâtor în susținerea ideii unei societăți bine organizate, chiar dacă la Kant, aparent, se acordă prioritate conceptului de

¹⁴ Aristotel, *Etica Nicomahică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 107.

libertate. Vom observa că și la Kant conceptul de libertate este parte a justiției, alături de cel de responsabilitate (sau de datorie, cum susține acesta), cu toate că el nu se pronunță expres cu privire la justiție.

Să notăm următoarea schemă a lui Aristotel despre relația dintre virtute și justiție:

- există un habitus pe care-l numim virtute, care ține de antedeliberativ;
- dacă la acest habitus adăugăm rațiunea, suntem în prezența justiției, care este de domeniul deliberativului.

Dintr-un astfel de mod de a pune problema, rezultă că virtutea este anterioară justiției, iar justiția este cea care ne face conștienți de virtute, pentru că la aceasta se adaugă rațiunea. Trebuie să menționăm că la Aristotel voința intervine în faza a doua, adică odată cu raportarea la celălalt. La Kant, cum vom vedea, totul se petrece în zona deliberativului și, ca urmare, în zona exercitării voinței.

Iată schema de gândire kantiană cu privire la libertate:

- libertatea este condiția legii morale;
- legea morală este condiția prin care noi devenim conștienți de *libertate*;
- libertatea este *ratio essendi* a legii morale;
- legea morală este *ratio cognoscendi* a libertății;
- dacă legea morală nu ar fi mai întâi clar gândită în rațiunea noastră, nu ne-ar îndreptăți nimic să considerăm un lucru ca libertatea;
- dacă nu ar exista libertate, legea morală nu s-ar găsi în noi¹⁵.

Este evident că aici, în cazul lui Kant, habitus-ul libertății nu este un dat, așa cum este virtutea la Aristotel, ci un rezultat al voinței: ea este *ratio essendi* a legii morale, iar legea morală este *ratio cognoscendi* a libertății, ceea ce la Aristotel este rațiunea ce se adaugă virtuții. Deosebirea mai constă și în faptul că la Aristotel, dacă la virtute se adaugă rațiunea, se instituie relația cu celălalt și deja am trecut în domeniul justiției, pe când la Kant, toată schema sa de gândire (dacă se rămâne la această fază a gândirii sale) rămâne cantonată la nivelul individualității umane, nefăcând trecerea spre relația cu celălalt și, deci, neoperând în domeniul justiției ca trecere spre relația cu celălalt. Dacă ar rămâne la acest mod de a gândi, el ar fi un individualist de sorginte carteziană.

Kant nu rămâne, însă, la schema de gândire mai sus menționată, ci susține că libertatea și legea morală au ca fundament *voința bună* (*bunăvoința*) care, la rândul ei, este un element al *datoriei*:

„Voința bună, susține Kant, nu e bună numai prin ceea ce produce și efectuează, nu prin capacitatea ei pentru realizarea unui scop oarecare ce și-l

¹⁵ Im. Kant, *Critica rațiunii practice*, București, Editura Științifică, 1972, p. 90.

*propune, ci este prin voliție, adică este bună în sine și, considerată în sine însuși, ea trebuie să fie evaluată la un preț incomparabil cu mult mai ridicat decât tot ce ar putea fi realizat prin ea în folosul unei înclinații oarecare*¹⁶.

Iar „această idee despre valoarea absolută a simplei voințe, fără a ține seama de oarecare utilitate în aprecierea ei...”¹⁷ nu înseamnă altceva, pentru Kant, decât acțiunea în sine a voinței bune, dincolo de orice interes.

Omul nu este cu adevărat liber decât în măsura în care acționează dincolo de condiționare sau de interesele egoiste. Ieșirea omului în întâmpinarea celuilalt are valoare doar în măsura în care acesta se decuplează de scopuri sau interese. Acest mod de a gândi ne arată că este posibilă o societate bazată pe libertatea instituită pe relația dezinteresată cu celălalt. Relația de acest gen devine *datorie*, concept situat de Kant ca fundament al întregii construcții sociale. Ieșirea omului în întâmpinarea celuilalt este deja de domeniul justiției. Voința bună, datoria, libertatea sunt concepte constitutive ale justiției. Datoria de care vorbește Kant este, în termeni actuali, responsabilitate. Ca urmare, libertatea și responsabilitatea sunt termeni incluși în echilibru în conceptul de justiție.

Datoria nu este, pentru Kant, altceva decât auto-constrângere interioară, rezultat al voinței, condusă de rațiune, din care izvorăște adevărata libertate. Temeiul libertății și al legii morale este acea constrângere interioară (imperativul categoric) care îi dă omului posibilitatea de a înlătura orice influență exterioară a înclinațiilor care l-ar putea pune în pericol de a-și pierde libertatea și de a nu fi o ființă morală. De fapt, voința bună (bunăvoința) este cea care se înfăptuiește benevol, liber, nesilit. Datoria, ca și voința bună, sunt de fiecare dată, *față de...* și, ca urmare, implică relația cu celălalt în echilibru cu grija față de sine. Idealul justiției, susține Aristotel în *Etica Nicomahică*, este pus într-o lumină favorabilă în lucrările lui Kant mai sus amintite.

Există însă o deosebire între cei doi cu privire la modalitatea de a ajunge la conceptul de justiție. La Aristotel, virtutea este antedeliberativă, iar dreptatea e de domeniul deliberativului, pentru că la virtutea ca habitus se adaugă rațiunea. Este o trecere de la antedeliberativ la deliberativ, pe când la Kant totul se desfășoară în domeniul deliberativului și, deci, al voinței, care trebuie să fie în concordanță cu rațiunea. La Aristotel, antedeliberativul este intuiție intelectuală (inconștient de gândire), care devine temeiul actului de

¹⁶ Im. Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, în *Critica rațiunii practice*, București, Editura Științifică, 1972, p. 12.

¹⁷ *Ibidem*.

justiție. Kant, după cum se știe, nu acordă atenție acestui domeniu, scos cu adevărat la lumină abia de Freud. Concepția kantiană este influențată de Iluminism, cel care se cantonează într-o poziție în care rațiunea este totul.

Concluzie

Putem afirma că pentru cei doi mari gânditori temeiul libertății este acțiunea dezinteresată în relația cu celălalt. Dar această relație, ca *ieșire spre*, nu este altceva decât actul de justiție: a avea grijă de celălalt simetric cu grija față de sine în deplină libertate, în echilibru cu responsabilitatea, echilibre pe care Kant le-a exprimat prin faimoasa maximă conform căreia „libertatea mea încetează acolo unde începe libertatea celui alt”. Plasarea acțiunii morale dincolo de interesele egoiste este, după gândirea acestora, placa turnantă a organizării sociale bazate pe justiție. Această cale a omului spre el însuși nu a mai fost urmată, iar societatea a luat-o pe drumul ce duce spre egoismul ce domină relațiile dintre oameni. Lumea a uitat de „autonomia voinței”, care vizează așezarea omului într-un domeniu al libertăți interioare, și a urmat calea „eteronomiei voinței” care determină omul să se supună intereselor exterioare ale *râvnirii*, cea care atentează permanent la libertatea sa și-l îndepărtează de idealul justiției așa cum l-am evidențiat în această analiză.

Considerăm că am demonstrat că nu există libertate fără responsabilitate, și nici ființe libere dacă nu sunt responsabile, precum și invers, nu pot fi responsabile decât ființe libere, ambele concepte vizând, în ultimă instanță, relația dezinteresată cu celălalt și sunt, astfel, componente ale justiției.

Bibliografie

Lucrări generale:

- Aristotel, *Etica Nicomahică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
Brimo, A., *Les grands courants de la philosophie du droit et de l'Etat*, Paris, Editions A. Pedone, 1978.
Kant, Im., *Întemeierea metafizicii moravurilor*, în *Critica rațiunii practice*, București, Editura Științifică, 1972.
Kant, Im., *Critica rațiunii practice*, București, Editura Științifică, 1972.
Kant, Im., *Elements Metaphisiques de la doctrine du droit*, Paris, A. Durand, 1853.
Vlachos, G., *La pensée politique de Kant*, PUF, Paris, 1962.

SCHIMBĂRILE CLIMATICE – AXIOMĂ SAU TEMĂ DE CONTINUĂ DEZBATERE?

Anca Ileana DUȘCĂ*

Abstract: *The problem of the effects of climate change caused by global warming generated by anthropogenic greenhouse gas (GHG) emissions is considered one of the great environmental challenges of our time. Formulated and promoted by scientists in the face of increasingly obvious realities, gradually assumed in political circles under the pressure of public opinion, mobilized by civil society, it is increasingly the subject of legal regulation and related theoretical reflection. Thus, worldwide, the issue now briefly analyzed, has been raised in several international documents: the United Nations Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol, the Paris Agreement, which address issues of major poverty, the protection and ecological development of human settlements, the provision of food resources, protection against natural disasters, and other global issues facing humanity in these times.*

Key words: *climate change; international climate regime; Framework Convention of Climate Change; Kyoto Protocol; Paris Agreement.*

Schimbările climatice - axiomă

Schimbările intervenite la nivelul sistemului climatic¹, dovadă directă și imediată a consecințelor negative pe care poluarea atmosferei le creează asupra întregului mediu, fenomen care aduce modificări aproape ireversibile în echilibrul și modul de funcționare a tuturor celorlalți factori naturali și artificiali de mediu, constituie, din cauza manifestărilor concrete și cu

* Prof. univ. dr. habil., Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept; e-mail: ileanadusca@gmail.com.

¹ M. Duțu, M. Duțu-Buzura, *Introducere în dreptul climei – Regim juridic complex și o inedită disciplină științifică*, în „Studii și Cercetări Juridice”, an 9(65), nr. 3/iulie–septembrie, 2020, pp. 323-468, București, material disponibil online: www.rscj.ro/scj-3-2020.pdf, site accesat la data de 13.09.2022; M. Duțu, Prefață la A. Busuioc (coord.), *Variabilitatea și schimbarea climei în România*, București, Editura Pro Universitaria, 2010, pp. 9 și urm, citat de M. Duțu, *Dreptul climei Regimul juridic al combaterii și atenuării încălzirii globale și adaptării la efectele schimbărilor climatice*, București, Editura Universul Juridic, 2021, p. 39; M. Duțu, *Justiția climatică*, în „Pandectele Române”, nr. 5/2016; A. Duțu, *Dreptul climei (al schimbărilor climatice). Contenciosul ca factor de progres juridic*, în „Studii și cercetări juridice”, nr. 3/2018, pp. 333-356; M. Duțu, *Justiția climatică și rolul său în realizarea și dezvoltarea dreptului mediului. Contextul unional-european și People’s Climate Case*, în „Dreptul”, nr. 10/2019; C. R. Mitroi, *Globalizarea și mediul. Protecția juridică internațională referitoare la schimbările climatice*, în volumul Conferinței internaționale Globalization and intercultural dialogue: multidisciplinary Perspectives, ed.: Iulian Boldea, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2014, pp. 309-316; A. Duțu, *Franța: Convenția cetățenească pentru climă revine la propunerea de incriminare a infracțiunii de ecocid*, în „Pandectele Române”, 5/2020.

dimensiune universală a impactului provocat, poate cea mai importantă și mai gravă problemă de mediu, cu care se confruntă comunitatea internațională².

Convenția Națiunilor Unite asupra Schimbărilor Climatice și Protocolul de la Kyoto.

La data de 6 decembrie 1988, Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite a adoptat Rezoluția nr. 43/53 intitulată Protecția climei globale pentru generațiile prezente și viitoare ale umanității³, prin care a stabilit că schimbările climatice reprezintă o problemă a întregii umanități și a aprobat înființarea Comisiei Interguvernamentale de Experți privind Schimbările Climatice⁴, în scopul de a furniza factorilor de decizie la nivel internațional date și informații științific fundamentate, dintr-o perspectivă globală și într-o manieră coerentă, despre starea poluării atmosferei, evoluția schimbărilor climatice la nivel mondial, impactul și consecințele acestui fenomen⁵.

La 9 mai 1992 a fost încheiată, la New York, *Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra Schimbărilor Climatice* și a fost oferită spre semnare, în iunie 1992, în cadrul Conferinței Organizației Națiunilor Unite asupra Mediului și

² Cu privire la clarificarea distincției dintre noțiunea de „schimbări climatice” și cea de „încălzirea globală”, a se vedea: B. Saul, T. Stephens, J. McAdam, S. Sherwood, J. Slazek, *Introduction: Warming to a Global Challenge. Climate Change and Australia: Warming to the Challenge*, Federation Press, Sydney Law School Research Paper no. 14/10, 2012, Introduction: Warming to a Global Challenge by Ben Saul, Tim Stephens, Jane McAdam, Steven Sherwood, James Slazek: SSRN, site accesat la data de 13.09.2022; D. Estrin, H. Kennedy, *Achieving Justice and Human Rights in an Era of Climate Disruption*, International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, 2014, p. 45, *Climate Change Justice and Human Rights Report.indb* (ibanet.org), site accesat la data de 13.09.2022. Termenul de „încălzire globală” a fost introdus pentru prima dată în anul 1975 printr-un articol științific semnat de geochimistul Wallace Broecker de la Observatorul Geologic Lamontp Doherty al Universității Columbia, care era intitulat *Schimbarea climei: suntem la un pas încălzirea globală?* citat de C. R. Mitroi, *Regimul internațional al protecției atmosferei*, București, Editura Hamangiu, 2019, p. 35 (în continuare se va cita: C. R. Mitroi, *Regimul internațional al protecției atmosferei...*).

³ În preambulul Convenției se menționează: reamintind dispozițiile Rezoluției nr. 44/228 a Adunării generale din 22 decembrie 1989 referitoare la Conferința Națiunilor Unite asupra mediului și dezvoltării, și rezoluțiile sale nr. 43/53 din 6 decembrie 1988, 44/207 din 22 decembrie 1989, 45/212 din 21 decembrie 1990 și 46/169 din 19 decembrie 1991 asupra protecției climei mondiale pentru generațiile prezente și viitoare; reamintind, deopotrivă, dispozițiile Rezoluției nr. 44/206 a Adunării generale din 22 decembrie 1989 asupra eventualelor efecte nefaste ale unei creșteri a nivelului mărilor față de insule și de zonele de coastă, mai ales față de zonele de coastă puțin înalte, precum și dispozițiile pertinente ale Rezoluției sale nr. 44/172 din 19 decembrie 1989 privind aplicarea planului de acțiune pentru combaterea deșertificării... CONVENȚIE 05/06/1992 - Portal Legislativ (just.ro), material disponibil online, accesat la data de 13.09.2022.

⁴ IPCC — Intergovernmental Panel on Climate Change, material disponibil online, site accesat la data de 13.09.2022.

⁵ A. Bulgaru (coord.) D. Albu, A. Moț, M. B. Berna, *Schimbările climatice și impactul acestora asupra drepturilor omului*, București, Editura I.R.D.O., 2020, p. 18, a se vedea: *Schimbarile climatice_si_impactul_acestora_asupra_drepturilor_omului.pdf* (irdo.ro), material disponibil online, site accesat la data de 13.03.2021.

Dezvoltării de la Rio de Janeiro; a intrat în vigoare la 21 martie 1994 și până în prezent a fost ratificată de către 195 de state părți la convenție. După cum rezultă din titlul său, convenția este una cadru, care sub aspectul dreptului internațional, reprezintă o premisă a unor viitoare negocieri și oferă un fundament legal pentru decizii și protocoale subsecvente⁶. Convenția⁷ are ca obiectiv final de a stabili, conform dispozițiilor pertinente ale acesteia, concentrațiile de gaze cu efect de seră în atmosferă la un nivel care să împiedice orice perturbare antropică periculoasă a sistemului climatic. Părțile au convenit să se atingă acest obiectiv într-un interval de timp suficient pentru ca ecosistemele să se poată adapta natural la schimbările climatice⁸, pentru ca producția alimentară să nu fie amenințată, iar dezvoltarea economică să se poată desfășura în mod durabil⁹.

Principiile, prevăzute în mod expres în art. 3, sunt următoarele: a) sarcina părților este să ocrotească sistemul climatic în interesul generațiilor prezente și viitoare, pe baza echității și în funcție de responsabilitățile lor comune, dar diferențiate și de capacitățile lor, prin urmare, țările dezvoltate părți trebuie să fie în avangarda luptei împotriva schimbărilor climatice și a efectelor lor nefaste; b) trebuie să se țină cont de nevoile specifice și de situația specială a țărilor în curs de dezvoltare părți, mai ales a celor cărora convenția le-ar

⁶ T. G. Puthucherril, *International Law on Climate Change Adaptation: Has the Time Come for a New Protocol?*, în „Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law”, nr. 2/2012, vol. 8, p. 43, material disponibil online, site accesat la data de 13.09.2022.

⁷ CONVENȚIE 05/06/1992 - Portal Legislativ (just.ro), material disponibil online, site accesat la data de 13.09.2022. Ratificată de România prin Legea nr. 24 din 6 mai 1994 (M.Of. nr. 119 din 12 mai 1994). A se vedea și: Legea nr. 3/2001 pentru ratificarea Protocolului de la Kyoto la Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice (M.Of. nr. 81 din 16 februarie 2001); H.G. nr. 658/2006 privind reorganizarea Comisiei Naționale privind Schimbările Climatice (CNSC) (M.Of. nr. 465 din 30 mai 2006).

⁸ Art. 1. Definiții din Convenție, definește efectele nefaste ale schimbărilor climatice ca fiind: modificările mediului fizic sau ale ființelor vii datorate schimbărilor climatice și care exercită efecte nocive semnificative asupra compoziției, stabilității sau productivității ecosistemelor naturale și amenajate, asupra funcționării sistemelor socioeconomice sau asupra sănătății și bunăstării omului; iar schimbările climatice ca fiind schimbări de climat care sunt atribuite direct sau indirect unei activități omenești care alterează compoziția atmosferei la nivel global și care se adaugă variabilității naturale a climatului observat în cursul unor perioade comparabile. Cu privire la critica acestei definiții a se vedea: C. R. Mitroi, *Regimul internațional al protecției atmosferei*, pp. 215-216.

⁹ A se vedea: M. Topor, *Se schimbă clima?*, București, Editura Științifică, 1967, p. 76; P. Gridan, N. Țicleanu, *Încălzirea globală sau glaciațiune?*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2006, pp. 156 și urm.; E. Teodoreanu, *Se schimbă clima? o întrebare la început de mileniu*, București, Editura Paideia, 2008, p. 102; M. Bleahu, *Privește înapoi cu mânie ... Privește înainte cu spaimă. Valențele ecologiei politice*, București, Editura Economică, 2001, pp. 154-157; E. Dobrescu, L.-L. Albu (coordonatori), *Dezvoltarea durabilă a României. Modele și scenarii pe termen mediu și lung*, București, Editura Expert, 2005, pp. 351-360.

impune o sarcină disproporționată sau anormală; c) precauția trebuie să însoțească măsurile de prevedere, prevenire, atenuare a cauzelor schimbărilor climatice și limitare a efectelor nefaste ale acestora; absența certitudinii științifice absolute nu trebuie să servească drept pretext pentru a amâna adoptarea unor asemenea măsuri; d) părțile au atât dreptul, cât și obligația de a acționa pentru o dezvoltare durabilă, sens în care măsurile destinate protejării sistemului climatic trebuie atât să fie adoptate la situația proprie a fiecărei părți, cât și să fie integrate în programele naționale de dezvoltare; e) părțile au sarcina de a lucra în comun la un sistem economic internațional deschis care să ducă atât la o creștere economică, dar și la dezvoltarea durabilă a tuturor părților.

Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra Schimbărilor Climatice nu conține angajamente concrete și obligatorii pentru părți în sensul reducerii emisiilor de gaze cu efect de seră, ceea ce a reprezentat o dezamăgire pentru unele state părți la convenție¹⁰. Tocmai această absență a angajamentelor concrete obligatorii dă Convenției-cadru a Națiunilor Unite asupra Schimbărilor Climatice un caracter de normă internațională „soft law”¹¹, întrucât Convenția nu impune statelor obligații concrete, ci mai degrabă instituie un proces evolutiv, pe termen lung, de abordare legală a problemei schimbărilor climatice, ea enunță doar obiectivul și principiile acestui demers, înființează instituțiile necesare și mecanismele de decizie, promovează un sistem de centralizare a unor informații necesare și încurajează acțiunile naționale în domeniu¹².

¹⁰ D. McAllister, *The Climate Change Convention: A Signal of Emerging International Awareness*, în „Colorado Journal of International Environmental Law&Policy”, nr. 4/1993, pp. 484, 485, How. The Climate Change Convention: A signal of emerging international awareness (ecolex.org), material disponibil online, site accesat la data de 14.09.2022; citat de C. R. Mitroi, *Regimul internațional al protecției atmosferei*, p. 222.

¹¹ Noțiunea de „hard law” vizează normele de drept internațional care presupun angajamente obligatorii și concrete a căror nerespectare atrage anumite sancțiuni, în timp ce normele de „soft law” reprezintă mai degrabă un mijloc de promovare a unei mai bune cooperări între state. A se vedea: J. Cazala, *Le Soft Law international entre inspiration et aspiration*, în „Revue interdisciplinaire d'études juridiques”, 2011, no. 66, pp. 41-84. « Le Soft Law international entre inspiration et aspiration » | Cairn.info, material disponibil online, site accesat la data de 14.09.2022; J.-M. Jacquet, *L'émergence du droit souple (ou le droit réel dépassé par son double)*, *Etudes à la mémoire du professeur Bruno Oppetit*, Litec, Paris, 2009, p. 334; Ch. M. Chinkin, *The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law*, în „International and Comparative Law Quarterly”, 1989, pp. 850-866; J. d'Aspremont, *Softness in International Law: A Self-Serving Quest for New Legal Materials*, în „European Journal of International Law”, 2008, no. 5, pp. 1081-1087; P. Weil, *Vers une normativité relative en droit international?*, în „Revue générale de droit international public”, 1982, p. 7, Weil-Vers-une-normativité-relative.pdf (sfdi.org), material disponibil online, site accesat la data de 14.09.2022.

¹² Art. 7. Conferința părților. 1. A fost creată o conferință a părților. 2. În calitate de organ suprem al prezentei convenții, conferința părților face cu regularitate bilanțul aplicării convenției și a celorlalte instrumente juridice conexe pe care ea le poate adopta și ia, în limitele mandatului său,

Convenția Națiunilor Unite asupra Schimbărilor Climatice are ca principale strategii de abordare a fenomenului în discuție, reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră și adaptarea la schimbările climatice; atenuarea schimbărilor climatice, care reprezintă acțiunea conjugată a părților la Convenție prin care se urmărește reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră ori consolidarea capacității planetei de a absorbi aceste emisii (păduri, oceane etc.), iar adaptarea constă în totalitatea măsurilor necesare pentru acomodarea sistemului natural și uman la noile inevitabile schimbări ale climei și mediului¹³. Aceste două elemente ale strategiei de combatere a schimbărilor climatice sunt într-o strânsă interdependență, lucru reținut și în art. 4.3 al Principiilor Asociației Internaționale de Drept cu privire la schimbările climatice¹⁴.

Cu intenția de a continua și întări eforturile depuse în vederea reducerii emisiilor de gaze cu efect de seră, părțile Convenției-cadru a Națiunilor Unite asupra Schimbărilor Climatice, în cea de-a treia sesiune a Conferinței Părților (COP3) au hotărât, la data de 11 decembrie 1997, adoptarea *Protocolului de la Kyoto*¹⁵, care avea ca obiectiv reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră cu cel puțin 5%, comparativ cu nivelul din anul 1990, în perioada 2008-2012¹⁶. Ca prim

hotărârile necesare pentru a favoriza aplicarea efectivă a convenției. Art. 8. Secretariat. 1. A fost creat un secretariat. Art. 9. Organ subsidiar de asistare științifică și tehnologică. 1. A fost creat un organ subsidiar de asistare științifică și tehnologică, însărcinat să furnizeze în timp util conferinței părților și, dacă este cazul, celorlalte organe subsidiare, informații și recomandări privind aspectele științifice și tehnologice ale convenției. Acest organ, deschis participării tuturor părților, este multidisciplinar. El este compus din reprezentanți ai guvernelor care se bucură de autoritate în domeniul lor de competență. El raportează cu regularitate conferinței părților asupra tuturor aspectelor privind activitatea sa. Art. 10. Organ subsidiar de implementare. 1. Se creează un organ subsidiar de implementare însărcinat să ajute conferința părților la asigurarea aplicării și urmării implementării convenției. Acest organ, deschis participării tuturor părților, este compus din reprezentanții guvernelor, experți în domeniul schimbărilor climatice. El raportează cu regularitate conferinței părților toate aspectele privind activitățile sale.

¹³ D. Estrin, H. Kennedy, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴ C. Schwarte, W. Frank, *The International Law Association's Legal Principles on Climate Change and Climate Liability Under Public International Law*, Climate Law, 23 Februarie 2014, volume 4: issue 3-4, pp. 201-216, DOI:<https://doi.org/10.1163/18786561-00404001>.

¹⁵ La Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice.

¹⁶ Intrat în vigoare la 16 februarie 2005; ratificat de România prin Legea nr. 3/2001, M.Of. nr. 81 din 16 februarie 2001. PROTOCOL 11/12/1997 - Portal Legislativ (just.ro). În decembrie 2012, la a opta sesiune a Conferinței părților care funcționează ca reuniune a părților la Protocolul de la Kyoto ce a avut loc în Doha, Qatar, s-a adoptat Amendamentul Doha la *Protocolul de la Kyoto*, prin care părțile au stabilit o a doua perioadă de obligații cu privire la reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră, ce va avea loc în intervalul 2013-2020 AMENDAMENTUL DE LA DOHA LA PROTOCOLUL DE LA KYOTO (europa.eu); R. Bavishi, *The Doha Outcomes Part I - The Doha Amendment to the Kyoto Protocol*, Legal Response Initiative - Briefing Paper no. 44, 25 April 2013, BP44E - Briefing Paper - The Doha Outcomes Part I - The Doha Amendment to the Kyoto Protocol (25 April 2013) (legalresponse.org); D. Ciuriak, N. Ciuriak, *Climate Change and the*

rezultat și demers de aplicare al Convenției-cadru a Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice, *Protocolul de la Kyoto* a angajat statele industrializate și U.E. într-o politică și strategie constrângătoare de diminuare a emisiilor de GES, dar pe calea utilizării „pieței” planetare de cote de emisie, prin fixarea unui plafon mondial de emisii și potrivit unui mecanism descendent, *topdown*, distribuindu-se statelor sub formă de „drepturi de emisie” care, la rândul lor, le-au alocat entităților poluante¹⁷.

*Protocolul de la Kyoto*¹⁸ urmează regulile de structură ale unui tratat internațional¹⁹; după o scurtă listă cu definiții (art. 1) urmează enumerarea obligațiilor substanțiale pe care părțile și le asumă (art. 2-12); instituțiile înființate în vederea atingerii scopurilor propuse sunt stabilite prin art. 13-18, iar dispozițiile referitoare la rezolvarea eventualelor litigii sunt conținute de art. 19; prevederile referitoare la adoptarea amendamentelor și adăugarea anexelor la protocol (art. 20, 21) sunt urmate de cele referitoare la drepturile de vot, modalitatea de exercitare a acestora (art. 22), semnare, ratificare, intrare în vigoare, rezerve la protocol și retragerea părților (art. 23-28). De asemenea, Protocolul cuprinde două anexe: Anexa A include o listă a gazelor cu efect de seră²⁰ relevante pentru protocol și Anexa B care conține cantitățile de emisii de gaze cu efect de seră alocate fiecărei părți din Anexa I la Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra Schimbărilor Climatice. În ceea ce privește principiile pe care se clădește, deoarece *Protocolul de la Kyoto* este grefat pe Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra Schimbărilor Climatice, principiile acesteia constituie în același timp și propriile principii, și anume: principiul dezvoltării durabile, al precauției, principiul responsabilităților comune dar diferențiate,

Trading System: After Doha and Doha, School of Public Policy, Research Paper, nr. 34, volume 6, University of Calgary, 2013, p. 4, Climate Change and the Trading System: After Doha and Doha | The School of Public Policy Publications (ucalgary.ca), material disponibil online, site accesat la data de 15.09.2022.

¹⁷ M. Duțu, M. M. Duțu-Buzura, *op. cit.*, p. 346, material disponibil online www.rscj.ro/SCJ-3-2020.pdf, site accesat la data de 14.09.2022.

¹⁸ D. Meinhard, *The Kyoto Protocol; Reflections on Its Significance on the Occasion of Its Entry into Force*, în „Dalhousie Law Journal”, vol. 27, p. 556, material disponibil online la <http://ssrn.com/abstract=2496025>, The Kyoto Protocol: Reflections on its Significance on the Occasion of its Entry into Force (dal.ca), site accesat la data de 14.09.2022; citat de C. R. Mitroi, *Regimul internațional al protecției atmosferei*, p. 222.

¹⁹ Fr. Wijen, K. Zoeteman, *Architecture of the Kyoto Protocol and Prospects for Public Climate Policy*, SSRN: <http://ssrn.com/abstract=988540>, RePub, Erasmus University Repository: Architecture of the Kyoto protocol and prospects for public climate policy (eur.nl), material disponibil online, site accesat la data de 14.09.2022.

²⁰ Dioxidul de carbon (CO₂), Metanul (CH₄), Oxidul azotos (N₂O), Hidrofluorocarburile (HFC-uri), Perfluorocarburile (PFC-uri), Hexafluorură de sulf (SF₆).

principiul poluatorul plătește, principiul accesului publicului la informație și justiție în probleme de mediu și la elaborarea și aplicarea deciziilor de mediu.

Partea cea mai importantă a *Protocolului de la Kyoto* este dată de angajamentele părților din Anexa I și aceasta deoarece sunt primele obligații concrete asumate la nivel internațional de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră. Astfel, potrivit art. 3 pct. 1 din protocol,

„părțile incluse în anexa nr. I se vor asigura, individual sau în comun, ca totalul emisiilor antropice de gaze cu efect de seră, exprimate în bioxid de carbon echivalent, cuprinse în anexa A, să nu depășească cantitățile atribuite, calculate ca urmare a angajamentelor de limitare cantitativă și de reducere a emisiei, înscrise în anexa B, în scopul reducerii emisiilor globale de astfel de gaze cu cel puțin 5% față de nivelul anului 1990 în perioada de angajare 2008-2012.”

În continuare, punctul 2, al aceluiași articol instituie pentru fiecare din părțile incluse în Anexa I obligația „ca până în anul 2005 să facă progrese demonstrabile în îndeplinirea obligațiilor ce îi revin în temeiul Protocolului”. Deoarece protocolul nu conține nicio definiție a noțiunii de „progrese demonstrabile” și nici prin ce mijloc pot fi demonstrate aceste eventuale progrese, se consideră că această prevedere legală nu este inutilă, ci vine să întărească angajamentele părților aducând o notă suplimentară de obligativitate a îndeplinirii asumate²¹.

Protocolul a instituit trei principale mecanisme flexibile apte să ducă la atingerea obiectivelor propuse: Mecanismul de Implementare în Comun (Joint Implementation), Mecanismul de Dezvoltare Nepoluantă (Clean Development Mechanism) și Mecanismul de Comercializare Internațională a Creditelor de Emisii (International Emission Trading). Toate cele trei mecanisme au fost concepute pentru a stimula reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră și evoluția schimbărilor climatice prin intermediul investițiilor și transferului de tehnologii între statele părți, cu scopul de a eficientiza din punct de vedere economic eforturile statelor în demersul lor, precum și pentru a include țările în curs de dezvoltare în strategia de combatere și reducere a efectelor negative ale poluării atmosferei²².

²¹ C. R. Mitroi, *Regimul internațional al protecției atmosferei*, pp. 242-243.

²² M. Peeters, *Inspection and market-based regulation through emissions trading. The striking reliance on self-monitoring, self-reporting and verification*, în „Utrecht Law Review”, nr. 1/2006, vol. 2, pp. 177-195 *Inspection and market-based regulation through emissions trading The striking reliance on self-monitoring, self-reporting and verification* (utrechtlawreview.org), material disponibil online, site accesat la data de 15.09.2022; D. Freestone, C. Streck, *Legal Aspects Of*

Acordul de la Paris. La data de 12 decembrie 2015, 195 de state Părți participante la cea de-a XXI-a Conferință a Părților (COP 21) la Convenția-cadru a Organizației Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice au adoptat *Acordul de la Paris*²³ al cărui obiectiv este menținerea creșterii temperaturii medii sub 2°C față de perioada preindustrială²⁴. Printre motivele apariției acestui acord se numără și faptul că Protocolul de la Kyoto, deși a reprezentat, la vremea sa, cel mai concret și coerent instrument legal în domeniu, a început să își dovedească limitele în ciuda Amendamentului de la Doha prin care perioada angajamentelor sub Protocolul de la Kyoto a fost extinsă până în anul 2020. Problema centrală care a dus, în timp, la subrezirea eficienței *Protocolului de la Kyoto* a fost reprezentată de sistemul diferențiat al obligațiilor asumate de părți pe criteriul stadiului de dezvoltare al statelor cuprinse în anexele la convenție și la Protocol; astfel, unele state care nu figurau în anexa I la Convenție și care erau scutite de obligațiile de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră impuse de Protocolul de la Kyoto, de-a lungul timpului, au încetat a mai fi state în curs de dezvoltare și au devenit mari poluatori. De exemplu, China nu figura pe anexa I la Convenție printre statele care și-au asumat obligații concrete de reducere a emisiilor sub *Protocolul de la Kyoto*, însă în ultimele decenii China a devenit unul dintre cei mai mari poluatori alături de Statele Unite ale Americii²⁵.

Ca structură, *Acordul de la Paris* începe cu preambul de 16 paragrafe, continuă cu 29 de articole care pot fi împărțite în trei părți: principii și obiective, strategii de acțiune și tehnici de implementare. În literatura juridică

Carbon Trading, Oxford University Press, 2009, p. 158, citați de C. R. Mitroi, *Regimul internațional al protecției atmosferei*, pp. 245-250.

²³ ACORDUL DE LA PARIS (europa.eu). A se vedea și: Decizia (UE) 2016/1841 a Consiliului din 5 octombrie 2016 privind încheierea, în numele Uniunii Europene, a Acordului de la Paris adoptat în temeiul Convenției-cadru a Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice, DECIZIA (UE) 2016/1841 A CONSILIULUI - din 5 octombrie 2016 - privind încheierea, în numele Uniunii Europene, a Acordului de la Paris adoptat în temeiul Convenției-cadru a Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice (europa.eu), material disponibil online, site accesat la data de 15.09.2022

²⁴ Art. 1. În scopul prezentului acord, se aplică definițiile de la articolul 1 din convenție. În plus: (a) „convenție” înseamnă Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice, adoptată la New York la data de 9 mai 1992; (b) „Conferința părților” înseamnă Conferința părților la convenție; (c) „parte” înseamnă o parte la prezentul acord.

²⁵ În aceste condiții, statele dezvoltate care și-au asumat obligații în cadrul *Protocolului de la Kyoto* nu au mai fost dispuse să accepte să își limiteze propriile emisii în timp ce alte state în curs de dezvoltare la momentul inițial și scutite de obligația reducerii, au devenit mari poluatori. D. G. Victor, *The collapse of the Kyoto Protocol and the Struggle to Slow Global Warming*, Princeton University Press, 2001; *Failures of Kyoto will Repeat with the Paris Climate Agreement - Audio/Video - U.S. Senate Committee on Environment and Public Works*, material disponibil online, site accesat la data de 16.09.2022.

se consideră că deși numele de acord poate induce în eroare, *Acordul de la Paris* nu este decât un protocol al Convenției-cadru a Organizației Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice, dovadă fiind referirile neechivoce în acest sens din preambul²⁶ și din art. 1²⁷ și 2 ale Acordului²⁸. După modelul *Protocolului de la Kyoto* și *Acordul de la Paris* a instituit mecanisme de implementare și anume: transferul internațional de unități de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră; mecanismele de: dezvoltare durabilă, transparență sporită, evaluare globală periodică.

Schimbările climatice - temă de continuă dezbatere

În lucrarea *Falimentarea naturii. Negarea limitelor planetei* autorii Anders Wijkman și Rohan Rockström, avertizează că o creștere economică permanentă, un ritm mare de creștere, nu poate fi susținut, nu poate fi sustenabil din perspectiva resurselor planetei: „Populația lumii s-a triplat de la al doilea război încoace. Economia mondială a crescut de peste 10 ori și, dacă acest ritm de creștere se menține, va crește de 100 de ori până în 2100! Crede oare cineva că acest lucru este posibil?”²⁹

Aceste previziuni sumbre nu sunt îmbrățișate de toți oamenii de știință poate și pentru că în această materie domnește cea mai stranie imprecizie, bazată tocmai pe pretențiile științifice ale măsurătorilor de diferite tipuri care se fac în legătură cu așa-numitele limite ale planetei. O lucrare care trimite la surse de asemenea de ordin științific, răstoarnă, practic, întreaga construcție pe care cei doi autori suedezi o fac și afirmă că încălzirea climatică e o exagerare, efectele ei nu sunt nici pe departe numai negative, limitele planetei sunt departe de a fi atinse, iar previziunile sumbre nu sunt decât scenariile alarmiste stimulate de anumite industrii de top sau interese financiare³⁰. *Ghidul incorect politic, despre*

²⁶ PĂRȚILE LA PREZENTUL ACORD, FIIND părți la Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice (denumită în continuare „convenția”), ÎN TEMEIUL Platformei de la Durban pentru o acțiune consolidată instituită prin Decizia 1/CP.17 a Conferinței părților la convenție în cadrul celei de a șaptesprezecea sesiuni a sale, ÎN VEDEREA atingerii obiectivului convenției și fiind ghidate de principiile sale, inclusiv de principiul echității, al responsabilităților comune, dar diferențiate și al capacităților aferente, în funcție de diferitele circumstanțe naționale.

²⁷ A se vedea nota 24.

²⁸ A. Savaresi, *The Paris Agreement: A New Beginning?*, Edinburgh School of Law Research Paper no. 08/2016, p. 2. The Paris Agreement: A New Beginning? by Annalisa Savaresi: SSRN; D. Bodansky, *The Legal Character of the Paris Agreement: A Primer*, The Legal Character of the Paris Agreement: A Primer - Opinio Juris, material disponibil online, site accesat la data de 16.09.2022.

²⁹ Anders Wijkman, Rohan Rockström, *Falimentarea naturii. Negarea limitelor planetei*, București, Editura Compania, 2013, p. 45.

³⁰ C. Pantelimon, *Progresul și tradiția între tehnologiile moderne și constrângerile ecologismului actual*, în „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXII, nr. 5-6/2021, pp. 283-303,

încălzirea globală și ecologism, scris de Christopher C. Horner³¹, este un amplu expozeu despre politizarea științei ca urmare a opțiunilor (nedeclarate) economice, politice, ideologice. Fără a analiza în amănunt cartea lui Horner, trebuie semnalat doar faptul că toate dezbaterile despre încălzirea globală ajung, în cele din urmă, la un rezultat nedecis; în panteonul Științei ecologice nimeni nu ascultă pe nimeni, nu deține *Adevărul* și, mai grav, pare că *Adevărul* se refuză instinctiv acestor preopinări³². Iată cum vorbește Horner despre ecologism:

„Marile corporații se simt amenințate nu numai de grupurile ecologiste, dar și de către ecologiștii descumăriți din solda investitorilor instituționali. Totuși, această revărsare de bani dinspre industriași către ecologiști este numai parțial o reacție de slăbiciune față de presiunea exercitată. Doar în aparență companiile încearcă să cumpere bunăvoință prin intermediul acestor cadouri în numerar, ambalate în scuze pentru faptul că și-au ales profesiunea respectivă. De fapt, marea industrie promovează alarmismul verde cu scopul de a dezavantaja concurența sau pentru a obține favoruri de pe urma politicilor guvernamentale cu dedicație. Industria și verzi și-au dat mâna și fac lobby pentru anumite reglementări și licențe, uneori pentru a crește taxele pe energie și altele pentru a impune anumite restricții, astfel încât consumatorii, bogați și săraci, să aibă acces doar la linii de produse mai scumpe, care altfel nu ar avea o piață viabilă timp de ani de zile, sau poate niciodată”³³.

Concluzia e dezarmantă; apărătorii planetei și ai limitelor firești ale acesteia sunt tocmai reprezentanții industriilor celor mai sofisticate, adică acelea care, după canoanele tradiționale, ar putea fi denumite inutile. Industriile inutile sunt ținute în viață de ecologism, care nu este decât un progresism care și-a pierdut sinceritatea și, întocmai ca în poveștile cu tâlc, se deghizează din prinț, în cerșetor³⁴.

„Pe când cortina cade peste rămășițele investigației științifice și ale discursului despre problemele „ecologiste” și alte astfel de aspecte controversate, ne confruntăm cu o circumstanță în care prin frica pe care o induce în rândurile populației, clima, care se reglează în mod natural este confiscată de către guvernul care încearcă să-și extindă puterile și de marile afaceri nerăbdătoare să profite de pe urma credulității Omului. Dar partida nu s-a încheiat. Viitorul nu trebuie să semene cu trecutul recent. Simplul fapt

București, Microsoft Word - 03-CristiP.doc (revistadesociologie.ro), material disponibil online, site accesat la data de 20.09.2022.

³¹ Christopher C. Horner, *Ghidul incorect politic, despre încălzirea globală și ecologism*, București, Editura Contra Mundum, 2020.

³² C. Pantelimon, *art. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 283–303.

³³ Christopher C. Horner, *op. cit.*, p. 302.

³⁴ C. Pantelimon, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 300.

de a deschide dezbateră și de a o desfășura în mod deschis mută mingea de pe terenul alarmiștilor – nu e timp de întrebări, trebuie să acționăm acum! - în terenul scepticilor. Exerciți-vă dreptul, de fapt îndatorirea, de a întreba și de a vorbi ca viitorul să rămână liber și plin de energie”³⁵.

Patrick Albert Moore³⁶ are un doctorat în ecologie obținut la University of British Columbia, în 1974, și un doctorat în științe la North Carolina State University, în 2005, el este unul dintre fondatorii Greenpeace, și a afirmat, conform unui email obținut de The Epoch Times³⁷, că motivul pentru care a părăsit organizația a fost foarte clar: „Greenpeace a fost deturnat de stânga politică în momentul în care și-a dat seama că în mișcarea ecologistă se poate face rost de bani și putere. Activiștii politici din Occident au schimbat Greenpeace dintr-o organizație bazată pe știință într-o bazată pe strângere de fonduri”. Afirmările sale sigur vor stârni revoltă, dat fiind că se spune că ar exista „un consens” științific cu privire la schimbările climatice iminente: „Mișcarea ecologistă este mai mult o mișcare politică decât una de mediu. Se concentrează pe crearea unor povești menite să inspire frică și vină în oameni ca aceștia să le dea bani”³⁸; Panelul pentru Schimbări Climatice al ONU „nu este o organizație științifică, ci una politică”³⁹. Panelul angajează oameni de știință care susțin povestea urgenței climatice; campaniile îndreptate contra hidrocarburilor, energiei nucleare, CO₂, a plasticului, sunt menite să-i facă pe oameni să creadă că lumea se va sfârși dacă nu ne distrugem economia și nu ne mutilăm civilizația. Sunt o influență negativă asupra atât a mediului cât și a civilizației umane”⁴⁰. Întrebat

³⁵ Christopher C. Horner, *op. cit.*, p. 305.

³⁶ Patrick Moore (consultant) - Wikipedia, material disponibil online, site accesat la data de 20.09.2022.

³⁷ EXCLUSIVE: Greenpeace Founder Patrick Moore Says Climate Change Based on False Narratives (theepochtimes.com), material disponibil online, site accesat la data de 20.09.2022.

³⁸ Potrivit lui Moore, aceștia acționează în spatele ușilor închise alături de alte organizații precum ONU, Forumul Economic Mondial, mai toate în esență politice. G. Popa, *Co-Fondatorul Greenpeace nu crede în urgența climatică; Numărul urșilor polari a crescut de cinci ori/Energiile verzi sunt paraziții economiei*, 10/09/2022, Co-Fondatorul Greenpeace nu crede în urgența climatică: Numărul urșilor polari a crescut de cinci ori / Energiile verzi sunt paraziții economiei | R3media, material disponibil online, site accesat la data de 20.09.2022.

³⁹ „Mulți dintre așa-ziii lideri ecologiști susțin că oamenii sunt dușmanii Pământului și ai Naturii. E prea mult păcat originar în această filosofie, că oamenii sunt răi, iar alte specii sunt bune, chiar ploșnițele, țânțarii și bacteriile”. El afirmă că noua filosofie dominantă susține că lumea ar fi un loc mai bun dacă ar exista mai puțini oameni. „Cei care susțin asta nu se oferă voluntari pentru a dispărea. Se comportă de parcă ar fi superiori celorlalți.” (...) P. Moore, *Confessions of a Greenpeace Dropout: The Making of a Sensible Environmentalist*, Beatty Street Publishing Inc.2011; P. Moore, *Fake Invisible Catastrophes and Threats of Doom*, Comox, BC: Ecosense Environmental Inc., 2021.

⁴⁰ A se vedea: P. Moore, Patrick, *Pacific Spirit: The Forest Reborn*, Terra Bella Publishers Canada, 1995; P. Moore, *Green Spirit: Trees are the Answer*. Greenspirit Enterprises, 2000; P. Moore, *Trees are the Answer, 10th Anniversary Edition*, Beatty Street Publishing Inc, 2010.

cum își folosește Greenpeace resursele financiare uriașe, Moore a afirmat că ele se duc spre salariile angajaților, „foarte mulți”, peste 2.000, reclame scumpe și programe de strângere de fonduri. Și practic toate reclamele se bazează pe povești false, unul dintre exemple fiind urșii polari; „Tratatul Internațional asupra Urșilor Polari, semnat de toate țările polare, în 1973, pentru a interzice vânătoarea fără restricții a urșilor polari, nu este menționat niciodată în presă, de Greenpeace sau de politicienii care afirmă că urșii polari vor dispărea din cauză că se topește gheața la Pol. În fapt, populația urșilor polari a crescut de la 6.000-8.000 în 1973 la 30.000-50.000 astăzi; e un fapt indiscutabil”⁴¹.

În opinia lui Moore, energia solară și eoliană sunt foarte scumpe și inconstante, „e aproape ca o boală mentală astfel încât mulți oameni au ajuns să creadă că țări întregi pot fi susținute prin aceste tehnologii. Cred că energia solară și eoliană sunt niște paraziți ai economiei, cu alte cuvinte, fac țările mai sărace față de situația în care s-ar folosi tehnologii mai constante și mai puțin costisitoare”. În opinia sa, furnizorii de energie solară și eoliană se bazează foarte mult pe subvențiile de la guvern, pe scutiri de taxe și pe obligativități, cetățenii fiind forțați să cumpere energie „verde”, chiar dacă este mai scumpă, sub pretextul că e prietenoasă cu mediul; milioane de oameni plătesc această energie în timp ce alții, foarte puțini, fac milioane - e ca o schemă Ponzi”⁴².

„Aceste tehnologii au nevoie de suprafețe mari de teren, nu sunt disponibile tot timpul, și au nevoie de energie nucleară, hidroelectrică, cărbune și gaz, în cazul în care nu bate vântul sau soarele. În plus, construcția parcurilor eoliene și solare necesită cantități uriașe de hidrocarburi pentru minerit, transport și construcție. Iar în multe locuri nu produc suficientă energie în ciclul lor de viață, câtă este necesară pentru construcția și mentenanța lor”⁴³.

⁴¹ „Dar ei acum declară că ursul polar va dispărea în 2100 de parcă ar avea un bol de cristal care prezice viitorul. În fapt, iarna trecută gheața din zona arctică s-a extins în comparație cu anii trecuți, iar în Antarctica a fost mai frig decât în ultimii 50 de ani”. G. Popa, *Co-Fondatorul Greenpeace nu crede în urgența climatică; Numărul urșilor polari a crescut de cinci ori/Energiile verzi sunt paraziții economiei*, material disponibil online, site accesat la data de 20.09.2022.

⁴² O Schemă Ponzi este o operațiune investițională frauduloasă ce implică plata unor profituri deosebit de mari unor investitori de pe urma unor fonduri investite de alte persoane și nu de pe urma veniturilor pe care afacerea le-a generat în realitate. Acest sistem piramidal a primit numele de la Charles Ponzi, care prin anii 20 a înșelat mii de cetățeni din New England, convingându-i să investească într-o schemă de speculații cu mărci poștale. În acea perioadă dobânda anuală la conturile bancare era de 5%. Ponzi a promis că poate oferi un profit de 50% în numai 90 de zile. Pentru început, Ponzi a adus câteva cupoane poștale internaționale, spre a-și sprijini pe ele schema dar, după scurt timp, a început să-i plătească pe primii investitori din sumele depuse de cei mai recentii investitori. Schemă Ponzi - Wikipedia, material disponibil online, site accesat la data de 20.09.2022.

⁴³ Co-fondatorul GreenPeace a mai spus, că limbajul folosit de promotorii ecologiei este unul neștiințific. Spre exemplu „Zero-emisii” este „termen politic inventat de activiști care nu sunt

„Nu există nicio urgență climatică. Ne opunem categoric țintelor Zero Emisii de carbon până în 2050, distrugătoare și nerealiste” – sunt vorbe spuse de cei 1.107 semnatari ai „Declarației Mondiale în privința climei”⁴⁴, în care este contestată viziunea apocaliptică prezentată în mass-media și în politică, în privința schimbărilor climatice. Conform acestei declarații, știința trebuie să fie mai puțin politizată, iar politicile climatice să fie bazate mai mult pe știință: „Oamenii de știință ar trebui să discute deschis incertitudinile și exagerările previziunilor cu privire la încălzirea globală, în timp ce politicienii ar trebui să contorizeze, fără patimă, costurile reale și beneficiile imaginare ale măsurilor lor”⁴⁵. Șase sunt principiile de bază pe care declarația le conține și asupra cărora semnatarii s-au pus de acord și anume: atât factori naturali cât și antropogenici cauzează încălzirea globală; încălzirea este mult mai lentă decât s-a prezis; politica în privința climei se bazează pe modele inadecvate; CO₂ este hrana plantelor, baza întregii vieți de pe Pământ; dezastrele naturale nu s-au înmulțit din cauza încălzirii globale; politica în privința climei trebuie să respecte realitățile științifice și economice⁴⁶.

Din Declarație spicuiem:

„clima pământului variază de la începutul lumii, cu perioade calde și reci. Nu e nicio surpriză că trecem printr-o perioadă de încălzire. Pe de altă parte, modelele climatice au multe probleme și nu sunt nici pe departe niște instrumente plauzibile cu care să formulezi politici globale; ele îngroașă dincolo de orice proporții efectul gazelor de seră, cum ar fi dioxidul de carbon, dar ignoră orice efect benefic”. „Dioxidul de carbon nu e un poluant. E fundamental pentru viața pe pământ. Fotosinteza e o binecuvântare. Mai mult dioxid de carbon este benefic pentru natură, pentru înverzirea pământului; dioxidul de carbon suplimentar din aer a dus la creșterea globală a biomasei plantelor. E benefic de asemenea pentru agricultură, crescând productivitatea la nivel mondial”. În plus, oamenii de știință afirmă că „dovezile statistice nu indică faptul că încălzirea globală intensifică uraganele, inundațiile, secetele și alte dezastre naturale sau că le face mai frecvente; scopul politicii globale ar trebui să fie „prosperitatea pentru toți”, prin furnizarea de energie solidă și ieftină tot timpul”

oameni de știință. De exemplu, liderii acestei cruciade sunt oameni precum Al Gore, Leonardo Di Caprio și Greta Thunberg, dintre care niciunul nu e om de știință”, în G. Popa, *art. cit.*, în *loc. cit.*

⁴⁴ World climate declaration June 27, 2022, WCD-version-06272215121.pdf (clintel.org), material disponibil online, site accesat la data de 22.09.2022.

⁴⁵ V. Șerban, *Politicile UE bazate pe un fals? Peste 1100 de oameni de știință, inclusiv un câștigător al premiului Nobel, scrisoare deschisă împotriva alarmiștilor meteo: NU există nicio urgență climatică*, 19/08/2022, *Politicile UE*, bazate pe un FALS? Peste 1.100 de oameni de știință, inclusiv un câștigător al premiului Nobel, scrisoare deschisă împotriva alarmiștilor meteo: NU există nicio urgență climatică | R3media, material disponibil online, site accesat la data de 22.09.2022.

⁴⁶ World climate declaration June 27, 2022, p. 3.

Concluzii

Față de tema schimbărilor climatice, atitudinea pare a fi una trașantă: ori o acceptare totală ori un scepticism abrupt; atitudinea pare explicabilă chiar prin faptul că subiectul în discuție este neînțeles de 99,9% din populația planetei care nu îi pricepe nici măcar rostul, fiind bombardată constant de noțiunea „follow the science”, adică să ne punem încrederea în știință pentru rezolvarea (presupuselor) probleme ale climei. Dacă până acum câțiva ani majoritatea cărților publicate privind clima era în întregime de acord privind subiectul, în ultimii câțiva ani au început să se audă voci disonante; păreri diferite ori opuse sunt exprimate și publicate de profesori universitari și experți care s-au pensionat; de aceea, ei nu se mai tem că devierea de la pozițiile oficiale ale politicienilor și industriilor care au de profitat de pe urma politicilor climatice le-ar putea afecta negativ reputația profesională⁴⁷. Pe lângă autorii menționați în articol îl amintim și pe Steven E. Koonin, autorul recentei cărți publicate „Unsettled: What Climate Science Tell Us, What it doesn't, and why it matters” care, în concluziile sale include și că: există discrepanțe majore privind încălzirea globală și mai ales în ce măsură temperatura planetei va crește dacă vom continua să folosim combustibili tradiționali (cărbune, gaze naturale și țiței); cantitatea de bioxid de carbon (CO₂) din atmosferă este astăzi la fel de mare ca acum 300 de milioane de ani; cantitatea de dioxid de carbon din atmosferă e în creștere, dar va deveni un factor de îngrijorare doar de acum în 250 ori în 500 de ani.

Bibliografie

Lucrări generale:

Bleahu, M., *Privește înapoi cu mânie ... Privește înainte cu spaimă. Valențele ecologiei politice*, București, Editura Economică, 2001.

Bulgaru, A. (coord.), *Schimbările climatice și impactul acestora asupra drepturilor omului*, București, Editura I.R.D.O., 2020.

Chinkin, Ch. M., *The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law*, International and Comparative Law Quarterly, 1989.

Dobrescu, E., Albu, L.-L. (coord.), *Dezvoltarea durabilă a României. Modele și scenarii pe termen mediu și lung*, București, Editura Expert, 2005.

Duțu, M., *Dreptul climei Regimul juridic al combaterii și atenuării încălzirii globale și adaptării la efectele schimbărilor climatice*, București, Editura Universul Juridic, 2021.

⁴⁷ S. E. Koonin, *Unsettled: What Climate Science Tell Us, What it doesn't, and why it matters*, BenBella Books, 2021; P. Costea, *Schimbările climatice, între mit și realitate*, 23/05/2022, *Schimbările climatice, între mit și realitate - Alianța Renașterea Națională* (aliantarenastereanationala.ro), material disponibil online, site accesat la data de 26.09.2022.

Estrin, D., Kennedy, H., *Achieving Justice and Human Rights in an Era of Climate Disruption*, International Bar Association Climate Change Justice and Human Rights Task Force Report, 2014.

Freestone, D., Streck, C., *Legal Aspects Of Carbon Trading*, Oxford University Press, 2009.

Gridan, P., Țicleanu, N., *Încălzirea globală sau glaciațiune?*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2006.

Horner, Ch. C., *Ghidul incorect politic, despre încălzirea globală și ecologism*, București, Editura Contra Mundum, 2020.

Koonin, S. E., *Unsettled: What Climate Science Tell Us, What it doesn't, and why it matters*, BenBella Books, 2021.

Jacquet, J.-M., *L'émergence du droit souple (ou le droit "réel" dépassé par son double), Etudes à la mémoire du professeur Bruno Oppetit*, Litec, Paris, 2009.

Mitroi, C. R., *Regimul internațional al protecției atmosferei*, București, Editura Hamangiu, 2019.

Teodoreanu, E., *Se schimbă clima? o întrebare la început de mileniu*, București, Editura Paideia, 2008.

Topor, M., *Se schimbă clima?*, București, Editura Științifică, 1967.

Victor, D. G., *The collapse of the Kyoto Protocol and the Struggle to Slow Global Warming*, Princeton University Press, 2001.

Studii și articole:

Bavishi, R., *The Doha Outcomes Part I –The Doha Amendment to the Kyoto Protocol*, Legal Response Initiative – Briefing Paper, no. 44/25 April 2013.

Cazala, J., *Le Soft Law international entre inspiration et aspiration*, în „Revue interdisciplinaire d'études juridiques”, n° 66/2011.

Ciuriak, D., Ciuriak, N., *Climate Change and the Trading System: After Doha and Doha*, School of Public Policy, Research Paper, vol. 6, nr. 34/2013, University of Calgary.

Duțu, A., *Dreptul climei (al schimbărilor climatice). Contenciosul ca factor de progres juridic*, în „Studii și cercetări juridice”, nr. 3/2018.

Duțu, A., *Franța: Convenția cetățenească pentru climă revine la propunerea de incriminare a infracțiunii de ecocid*, în „Pandectele Române”, 5/2020.

Duțu, M., *Justiția climatică*, în „Pandectele Române”, nr. 5/2016.

Duțu, M., *Justiția climatică și rolul său în realizarea și dezvoltarea dreptului mediului. Contextul unional-european și People's Climate Case*, în „Dreptul”, nr.10/2019.

Duțu, M., Duțu-Buzura, M., *Introducere în dreptul climei-Regim juridic complex și o inedită disciplină științifică*, în „Studii și Cercetări Juridice”, București, an 9(65), nr. 3/iulie-septembrie 2020, pp. 323-468.

McAllister, D., *The Climate Change Convention: A Signal of Emerging International Awareness*, Colorado Journal of International Environmental Law&Policy, nr. 4/1993.

Meinhard, D., *The Kyoto Protocol; Reflections on Its Significance on the Occasion of Its Entry into Force*, Dalhousie Law Journal, vol. 27.

Mitroi, C. R., *Globalizarea și mediul. Protecția juridică internațională referitoare la schimbările climatice*, în volumul Conferinței internaționale Globalization and intercultural dialogue: multidisciplinary Perspectives, ed.: Iulian Boldea, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2014.

- Moore, P., *Pacific Spirit: The Forest Reborn*, Terra Bella Publishers Canada, 1995.
- Moore, P., *Green Spirit: Trees are the Answer*. Greenspirit Enterprises, 2000.
- Moore, P., *Trees are the Answer, 10th Anniversary Edition*, Beatty Street Publishing Inc, 2010.
- Moore, P., *Confessions of a Greenpeace Dropout: The Making of a Sensible Environmentalist*, Beatty Street Publishing Inc., 2011.
- Moore, P., *Fake Invisible Catastrophes and Threats of Doom*, Comox, BC: Ecosense Environmental Inc., 2021.
- Pantelimon, C., *Progresul și tradiția între tehnologiile moderne și constrângerile ecologismului actual*, în „Revista română de sociologie”, București, serie nouă, anul XXXII, nr. 5-6/2021, pp. 283-303.
- Peeters, M., *Inspection and market-based regulation through emissions trading. The striking reliance on self-monitoring, self-reporting and verification*, Utrecht Law Review, vol. 2, nr. 1/2006.
- Puthucherril, T. G., *International Law on Climate Change Adaptation: Has the Time Come for a New Protocol?*, Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law, vol. 8, nr. 2/2012.
- Saul, B., Stephens, T., McAdam, J., Sherwood, S., Slazek, J., *Introduction: Warming to a Global Challenge. Climate Change and Australia: Warming to the Challenge*, Federation Press, Sydney Law School Research Paper, no. 14/10, 2012.
- Savaresi, A., *The Paris Agreement: A New Beginning?*, Edinburgh School of Law Research Paper, no. 08/2016.
- Weil, P., *Vers une normativité relative en droit international?*, în „Revue générale de droit international public”, 1982.

Surse electronice:

- Wijen, Fr., Zoeteman, K., *Architecture of the Kyoto Protocol and Prospects for Public Climate Policy*, SSRN: <http://ssrn.com/abstract=988540>.

IDENTITATE REGIONALĂ. ROLUL ORGANIZAȚIEI DE COOPERARE ECONOMICĂ LA MAREA NEAGRĂ ÎN CONSOLIDAREA GUVERNANȚEI REGIONALE

Mariana COJOC*,
Marian COJOC**

Abstract: *All periods of crisis, need a critical analizys a geografic area. In this paper, the pricipal objectiv is the Black Sea area, punctualy: Black Sea Economic Cooperation (BSEC). The fields: „Institutional Renewal&Good Governance”. The Theory – Neofunctionalism in International Relations in concordance with international documents.*

Key words: *Black Sea, Black Sea Economic Cooperation, Governance, Neofunctionalism, Romania*

Teoriile Relațiilor Internaționale, după cum au evoluat, completat și interconectat, au încercat (în fapt, „încearcă” și vor încerca „peren”) explicarea și implicit înțelegerea și funcționarea sistemului global dar și regional prin aprofundarea complexității funcționării organizațiilor internaționale și/sau regionale dintr-un anumit areal geografic. Cum planeta pe care încă locuim pare că s-a „blocat” pe anumite *meta teme*, de câțiva ani (ex: COVID-19), tot așa pare, uneori, depășită de evenimentele în desfășurare în spațiul extins al Mării Negre¹.

De la Mitrany la... Haas și Gary Marks

La 4 martie 1948, vorbind la Chatham House, David Mitrany își începea discursul astfel:

„It seems to be the fate of all periods of transitions that reformers are more ready to fight over theory than to pull together on a problem. At this stage I can only ask to be given credit for the claim that I do not represent a theory. I represent an anxiety. At home, when we want change or reform, we state our objectives in such terms that all may see how we may attain them. When it comes to the international world, where we are faced with old and stubborn habits of mind and feeling and political dogmas, where the change we have in

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța.

** Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța; e-mail: marianacojoc@yahoo.com

¹ Mariana Cojoc, *Guvernanță regională – Aspecte privind importanța Parteneriatului Estic pentru securitatea zonei Mării Negre, în Porți deschise către civilizații. Tomis-Constanța MMXXII. Centenarul ÎNCORONĂRII* (Sorin Marcel Colesniuc, Lavinia Dacia Dumitrascu, Gabriel Mircea Talmațchi, Cristina Paraschiv-Talmațchi-coord.), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, pp. 631-636.

*mind must close one of the ponderous tomes of history and open up a new one, it seems that nothing will do but the perfect goal and winget results*².

În fapt, aceleași întrebări, aceeași „anxietate” ... atunci ... ca și acum. În lucrările sale Mitrany a încercat să sublinieze importanța cooperării între națiuni în special pe componente de unitate *socială, economică, teritorial-constituțională*, baze ale *securității regionale și/sau internaționale*³ arătându-se sceptic față de închepturile comunitare de după anul 1957⁴.

Reprezentanții curentului *neofuncționalist* consideră că *interconectivitatea* (cooperarea subliniată de Mitrany) actorilor statali poate fi eficientă prin crearea unei solidarități comune (*common solidarity*), instituții supranaționale ce au la bază consolidarea societăți civile ca sursă a stabilității și legitimității guvernamentale; „arbitru” în acțiunile executivelor sau chiar a schimbărilor guvernamentale⁵, cu impact profund în consolidarea statului de drept⁶. Desigur, teoria *neofuncționalistă* a lui Haas și Lindberg încearcă să explice funcționarea organizațiilor supranaționale condiționată de existența unei reale interacțiuni la nivel regional ce are drept obiectiv principal capacitatea de a rezolva disputele locale dar și de a crea un cadru legal în vederea rezolvării acestora, cooperare economică, consolidare democratică prin efectul de „*propagare*”.

În anul 1993, Gary Marks a conturat conceptul de „*guvernanta multinivel*” pentru a sublinia importanța organizațiilor supranaționale iar cel mai bun exemplu în acest sens fiind construcția comunitară⁷. Interdependența *actorilor statali* pe scena Relațiilor Internaționale coroborată cu interacțiunea organizațiile regionale sau/și internaționale a dus la crearea așa-numitei guvernanta de tip *network* în care regăsim diverse niveluri discursive și/sau de acțiune (în cadrul Uniunii Europene dezbaterile cu privire la *meta-guvernanta* provoacă încă dispute pe

² David Mitrany, *The Functional Approach to World Organisation* („The International Affairs, Royal Institute of International Affairs 1944”), Volume 24, Issue 3(Jul. 48), 360-363, p. 1, material disponibil online: https://www.lsu.edu/faculty/lray2/teaching/7971_1s2009/mitrany1948.pdf.

³ Mihai Alexandrescu, *David Mitrany: From Federalism to Functionalism*, „Transylvanian Review”, March 2007, https://www.researchgate.net/publication/301887598_David_Mitrany_From_Federalism_to_Functionalism

⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁵ Friederik Bundschuh-Rieseneder, *Good Governance Characteristics. Methods and the Austrian Examples*, „Transylvanian Review of Administrative Sciences, 24E/2008, p. 32.

⁶ Beril Dedeoglu, Tolga Bilener, *Neo-Functionalist Regional Integration Theory put to Test in Asia: New Regionalism around India and ASEAN*, in „Insight Turkey”, vol. 19, nr. 4, *Reclaiming the Russia, The West and the Middle East*, Fall, 2017, pp. 155-170.

⁷ Moeko Saito-Jensen, *Theories and Methods for the Study of Multilevel Environmental Governance*, Center for International Forestry Research, 2015, pp. 2-6.

marginea conceptelor de *suveranitate* versus *guvernanță*, subiecte deschise în special în perioade de criză)⁸.

Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră (O.C.E.M.N.)... autodefinire

În conformitate cu documentele adoptate, O.C.E.M.N. se prezintă ca fiind o „organizație economică regională cu drepturi depline”⁹, colaborează cu state, organizații internaționale și regionale în scopul consolidării eforturilor pentru atingerea obiectivelor propuse în diverse arii ce acoperă o gamă largă de varii domenii de la *agricultură, finanțe, știință, tehnologie, comerț, transporturi, combaterea crimei organizate, cultură, educație, sănătate, protecția mediului, turism dar și consolidare instituțională și bună guvernanță*¹⁰.

În ceea ce privește „buna guvernanță”, aceasta a fost definită în documentele organizațiilor internaționale și studii de specialitate, iar în acest sens amintim *Declaration on a Council of Europe at Local Level*¹¹ sau *12 Principles of Good Democratic Governance*¹² la care adăugăm documentele Băncii Mondiale¹³ sau/și, în special pe cele emise de instituțiile Uniunii Europene¹⁴. Chiar dacă ne limităm doar la organizațiile menționate, „buna guvernanță” este definită de *transparență, independența justiției, parteneriat stabil cu societatea civilă, cooperare instituțională pentru găsirea unor mecanisme alternative de soluționare a disputelor existente în plan local/regional/internațional*.

Consolidare instituțională și bună guvernanță în cadrul O.C.E.M.N.

În perioada 19-20 martie, 2003 la Yerevan, s-a desfășurat workshop-ul *Getting the Act Together: Strengthening the BSEC Countries*, organizat de Secretariatul Permanent Internațional, Centrul Internațional de Studii la Marea

⁸ Russel Kerr, *Multi-Level Governance as Political Theory*, in Kathrine A. Daniell, Adrian Kay, *Multi-Level Governance: conceptual challenges and case studies from Australia*, ANU Press, 2017, p. 124.

⁹ *Yalta Summit Declaration*, Yalta, 5 June, 1998, material disponibil online: <http://www.bsecorganization.org/UploadedDocuments/BsecAtAGlance/1998%20YALTA.pdf>

¹⁰ <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation> accesat la data de 25.02.2023.

¹¹ *2.4 15th Conference of European Ministers responsible for Local and Regional Government*, Valencia, 15-16 October, 2007 – Report by Secretary General, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d474f accesat la data de 25.02.2023.

¹² *12 Principles of Good Democratic Governance*, <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles>.

¹³ The World Bank, *What is Governance?*, http://web.worldbank.org/archive/website01020/WEB/0_CON-5.HTM accesat la data de 25.02.2023.

¹⁴ Commission for the European Communities, Brussels, 25.7.2001, COM (2001), 428, *EUROPEAN GOVERNANCE: A WHITE PAPER*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_10 accesat la data de 25.02.2023.

Neagră în cooperare cu *Friedrich Ebert Foundation*¹⁵. Statele participante: Albania, Armenia, Georgia, Moldova, România, Rusia, Turcia, Ucraina. Concluziile prezentate în documentul întâlnirii au vizat susținerea consolidării instituționale și a bunei guvernante ca obiective prioritare pentru statele O.C.E.M.N. - acestea fiind, totodată, încercări dificile dar și provocări pentru cele mai multe dintre statele din regiune. Prin urmare, s-a punctat în document, eforturile urmau să fie conjugate, colective cu rezultate tangibile și vizibile¹⁶.

La 23 aprilie 2005, la Komotini (Grecia), a fost adoptată Rezoluția celei de-a 12 a reuniuni a Consiliului Miniștrilor Afacerilor Externe din cadrul O.C.E.M.N.¹⁷. Cu acest prilej a fost înființat Grupul de lucru pentru consolidare instituțională și bună guvernanta, obiectivele grupului fiind în concordanță cu prevederile *Cartei O.C.E.M.N., Agenda Economică, rezoluțiile și deciziile organizației*¹⁸. Important de menționat este faptul că obiectivele grupului vizau promovarea *cooperării în domeniile consolidării instituționale și a bunei guvernante facilitând înființarea unei „rețele regionale” pentru atingerea principalului obiectiv în vederea intensificării dialogului privind politicile publice, capacitatea de reformă fiind vizate următoarele sectoare: comerț, investiții, energie, transporturi, comunicații, mediu, turism, agricultură, consolidarea pe scena Relațiilor Internaționale a statelor membre O.C.E.M.N., cooperarea cu organizații internaționale și regionale: Organizația Națiunilor Unite, Uniunea Europeană, Consiliul Europei, Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa*¹⁹ etc.

În Raportul Grupului din 2015 (2 noiembrie, Istanbul) statele membre au subliniat importanța consolidării societății civile în procesul de construcție/reconstrucție și consolidare/reconsolidare a statului de drept²⁰. În anul următor (11

¹⁵ *Getting the Act Together: Strengthening International Relations' Capacities in the BSEC Countries*, Yerevan, 19-20 March 2003, <http://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/Reports/Summary%20Proceedings%20Yerevan.pdf> accesat la data de 25.02.2003.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Terms of Reference of the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance*, Annex III to BS/IRGG/WG/R(2006)1, <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation/institutional-renewal-good-governance/terms-of-reference>, accesat la data de 25.02.2003.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Report of the Meeting of the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance*, BSEC Headquarters, 2 November 2015, BS/WG/IRGG/R(2015)1, <http://www.bsecorganization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/Reports/Report%20WGIRGG%202015.pdf>, accesat la data de 25.02.2003.

noiembrie 2016)²¹ au fost punctate deficiențele existente în cadrul Grupului de lucru, mai precis:

- Lipsa unui stat coordonator;
- Pe termen lung – necesitatea ca statele membre să își mărească numărul de reprezentanți la ședințele de lucru;
- Lipsa acordurilor între statele membre pe tema consolidării instituționale și guvernantei deși exista Decizia Consiliului Miniștrilor Afacerilor Externe O.C.E.M.N. din 11 decembrie 2015 adoptată la București când a fost adoptat *Planul de Acțiuni al organizației pentru consolidare instituțională și guvernantă (2016 - 2017)*²².

Grupul nu a mai avut activitate timp de 2 ani astfel că *Agenda 2016 – 2017* nu a avut un *Raport de evaluare*²³.

Planul de acțiune al Grupului pentru perioada 2016-2017, ultimul raport public pe site-ul oficial²⁴ a reluat informațiile cu privire la necesitatea înființării acestuia, subliniindu-se importanța întâlnirii de la Atena din 21 februarie 2005 a miniștrilor Administrației și cei ai Justiției din statele membre O.C.E.M.N., dar și cea de a 27 întâlnire a miniștrilor Afacerilor Externe de la Odessa din iunie 2013 când s-a recomandat continuarea *Planului de Acțiune pentru perioada 2011-2013* sub coordonarea Armeniei și Bulgariei²⁵.

În *Documentul Grupului pentru consolidare instituțională și bună guvernantă* din perioada 2016-2017 (stat coordonator - Bulgaria) au fost punctate principalele obiective, și anume:

- Combaterea corupției;
- Consolidarea transparenței societale;
- Informatizarea serviciilor publice;
- Dezvoltarea capacităților de consolidare a politicilor publice;

²¹ *Report of the Meeting of the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance*, BSEC Headquarters, Sofia, 11 November 2016, BS/WG/IRGG/R(2016), <http://www.bsecorganization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/Reports/Report%202016%20Sofia.pdf>, accesat la data de 23.02.2023.

²² *Ibidem*.

²³ BSEC, Institutional Renewal and Good Governance Working Group, *Action Plan (2016-2017)*, The Republic of Bulgaria Country Coordinator, <http://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/ActionPlan/Annex%20V%20BSEC%20ACTION%20PLAN.pdf>, accesat la data de 23.02.2003.

²⁴ *Report of the Meeting of the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance*, BSEC Headquarters, Sofia, 7 May 2017, BS/WG/IRGG/R(2017)1, <http://www.bsecorganization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/Reports/Report%20Sofia2017.pdf>, accesat la data de 23.02.2023.

²⁵ *Ibidem*.

- Consolidarea colaborării cu O.S.C.E., Banca Mondială, Uniunea Europeană.

În fapt, *Grupul de lucru pentru consolidare instituțională și bună guvernare* a desfășurat două ședințe de lucru în 2003; 1 – în 2004; 1 – în 2005 rapoartele întâlnirilor (miniștri Administrației și cei ai Justiției) fiind publicate în 2005, 2006 (2), 2007 (4); 2008 – 2; 2009 – 1; 2010 – 2; 2012 – 1; 2013 – 1; 2015 – 1; 2016 – 1; 2017 – 1 – ultimul, de altfel, publicat pe site-ul oficial²⁶.

În prezent, Azerbaidjanul este, așa cum reiese din site-ul oficial de prezentare, statul coordonator al Grupului de lucru pentru consolidare instituțională și bună guvernare începând cu 1 iulie 2021 și până la 30 iunie 2023. Obiectivul principal pentru acest mandat este în concordanță cu punctul 15 al Agendei Economice O.C.E.M.N. din 2012, mai precis, „bună guvernare și consolidarea statului de drept”²⁷. De menționat este faptul că pe pagina oficială a grupului se menționează că acesta se întrunește ori de câte ori este necesar:

„The main activities are carried out by the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance, which meets whenever necessary”²⁸. Dar, cu toate acestea, ultima întâlnire s-a desfășurat în 2017.

În Concluzie...

Având în vedere evenimentele nu doar în desfășurare din spațiul extins al Mării Negre, cât și cele considerate mai mult sau mai puțin „înghețate”, putem considera că, din acest punct de vedere – mai precis cel al consolidării instituționale și bune guvernare – statele membre O.C.E.M.N. au eșuat. Au eșuat în a se proiecta ca actor important regional pe un nivel de securitate important din punct de vedere geostrategic, geopolitic și geoeconomic. Iar cum sistemul interconectat funcționează... orice disfuncție de cooperare instituțională produce „gripare” regională cu repercusiuni sistemice majore indiferent de timp. Iar dacă ne gândim că putem vorbi pentru această regiune despre un *postfuncționalism* deja existent (*TAN dimension: „traditionalism/authoritarian/nationalist”*²⁹), cu conflicte

²⁶ Reports, <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation/institutional-renewal-good-governance/reports>, accesat la data de 23.02.2023.

²⁷ <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation/institutional-renewal-good-governance/information>, accesat la data de 23.02.2023.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Ryan Bakker, Catherine de Vries, Erica Edwards, Liesbet Hooghe, Seth Jolly, Gary Marks, Jonathan Polk, Jan Rovny, Marco Steenbergen, Milada Anna Vachudova, *Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file, 1999-2010, Party Politics* 1-15, March 14, 2013, p. 3, https://garymarks.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/13018/2016/09/CHES_trends_party-politics.pdf, accesat la data de 23.02.2023.

transnaționale istorice ... atunci putem înțelege sau nu... eșecul diplomatic al statelor membre O.C.E.M.N.

Bibliografie

Surse electronice:

Alexandrescu, Mihai, *David Mitrany: From Federalism to Functionalism*, „Transylvanian Review”, March 2007, material disponibil online: https://www.researchgate.net/publication/301887598_David_Mitrany_From_Federalism_to_Functionalism

Bakker, Ryan, Catherine de Vries, Erica, Edwards, Liesbet, Hooghe, Seth, Jolly, Gary, Marks, Jonathan, Polk, Jan, Rovny, Marco, Steenbergen, Milada, Anna Vachudova, *Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file, 1999-2010*, *Party Politics* 1-15, March 14, 2013, material disponibil online: https://garymarks.web.unc.edu/wpcontent/uploads/sites/13018/2016/09/CHES_trends_party-politics.pdf, accesat 23.02.2023.

BSEC, Institutional Renewal and Good Governance Working Group, *Action Plan (2016-2017)*, The Republic of Bulgaria Country Coordinator, material disponibil online: <http://www.bsecorganization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/ActionPlan/Annex%20V%20BSEC%20ACTION%20PLAN.pdf>, accesat 23.02.2003.

Bundschuh-Rieseneder, Friederik, *Good Governance Characteristics. Methods and the Austrian Examples*, „Transylvanian Review of Administrative Sciences”, 24E/2008.

Commission for the European Communities, Brussels, 25.7.2001, COM (2001), 428, *EUROPEAN GOVERNANCE: A WHITE PAPER*, material disponibil online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_10

Cojoc, Mariana, *Guvernanta regională – Aspecte privind importanța Parteneriatului Estic pentru securitatea zonei Mării Negre, în Porți deschise către civilizații. Tomis-Constanța MMXXII. Centenarul ÎNCORONĂRII* (Sorin Marcel Colesniuc, Lavinia Dacia Dumitrascu, Gabriel Mircea Talmațchi, Cristina Paraschiv-Talmațchi-coord.), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, pp. 631-636.

Dedeoglu, Beril, Bilener, Tolga, *Neo-Functionalist Regional Integration Theory put to Test in Asia: New Regionalism around India and ASEAN*, in „Insight Turkey”, vol. 19, Nr. 4, *Reclaiming the Russia, The West and the Middle East*, Fall, 2017, pp. 155-170.

15th Conference of European Ministers responsible for Local and Regional Government, Valencia, 15-16 October, 2007 – Report by Secretary General, material disponibil online: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d474f, accesat 25.02.2023.

Getting the Act Together: Strengthening International Relations' Capacities in the BSEC Countries, Yerevan, 19-20 March 2003, material disponibil online: <http://www.bsecorganization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/Reports/Summary%20Proceedings%20Yerevan.pdf>, accesat 25.02.2003.

Kerr, Russel, *Multi-Level Governance as Political Theory*, in Kathrine A. Daniell, Adrian Kay, *Multi-Level Governance: conceptual challenges and case studies from Australia*, ANU Press, 2017, p. 124.

Mitrany, David, *The Functional Approach to World Organisation* („The International Affairs, Royal Institute of International Affairs 1944-”), Volume 24, Issue 3, (Jul. 48), 360-363, material disponibil online: https://www.lsu.edu/faculty/lray2/teaching/7971_1s2009/mitrany1948.pdf

Report of the Meeting of the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance, BSEC Headquarters, 2 November 2015, BS/WG/IRGG/R(2015)1, material disponibil online: <http://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/Reports/Report%20WGIRGG%202015.pdf>, accesat 25.02.2023.

Report of the Meeting of the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance, BSEC Headquarters, Sofia, 11 November 2016, BS/WG/IRGG/R(2016), material disponibil online: <http://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/Reports/Report%202016%20Sofia.pdf>, accesat 23.02.2023.

Report of the Meeting of the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance, BSEC Headquarters, Sofia, 7 May 2017, BS/WG/IRGG/R(2017)1, material disponibil online: <http://www.bsec-organization.org/UploadedDocuments/AreasOfCooperation/InstitutionalRenewal/Reports/Report%20Sofia2017.pdf>, accesat 23.02.2023.

Saito-Jensen, Moeko, *Theories and Methods for the Study of Multilevel Environmental Governance*, Center for International Forestry Research, 2015, pp. 2-6.

Terms of Reference of the BSEC Working Group on Institutional Renewal and Good Governance, Annex III to BS/IRGG/WG/R(2006)1, material disponibil online: <http://www.bsec-organization.org/areas-of-cooperation/institutional-renewal-good-governance/terms-of-reference>, accesat 25.02.2023.

12 Principles of Good Democratic Governance, material disponibil online: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles>

The World Bank, *What is Governance?*, material disponibil online: http://web.worldbank.org/archive/website01020/WEB/o__CON-5.HTM, accesat 25.02.2023.

Yalta Summit Declaration, Yalta, 5 June, 1998, material disponibil online: <http://www.bsecorganization.org/UploadedDocuments/BsecAtAGlance/1998%20YALTA.pdf>

COLABORAREA AUTORITĂȚILOR ROMÂNE CU COMPANIA FRANCEZĂ „SORICE” ȘI CALITATEA PRODUSELOR CHIMICE ROMÂNEȘTI VÂNDUTE ÎN REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA (1955)

Petre OPRIȘ*

Abstract: *A very good friend told us four years ago about the existence of the French company "SORICE" ("Industrial and commerce representation company for Europe") during the Cold War. Because I didn't know what was about, I looked for data in the files kept in the Romanian archives to understand why the communist from Bucharest used that French company, as an intermediary, to sell Romanian products in the Western European countries. It is no coincidence that the company was under the full control of the French Communist Party's finance department, and the Soviet authorities were supporting the French party's leaders in every way to promote the world revolution - a goal we find now among the European progressists.*

Key words: *commerce, economy, France, Romania, the Soviet Union, West Germany.*

Un foarte bun prieten ne-a povestit în urmă cu patru ani despre existența în cursul Războiului Rece a companiei franceze „SORICE” („Société de représentation industrielle et de commerce pour l'Europe”). Deoarece nu știam despre ce anume este vorba, am căutat informații în documentele păstrate în arhivele din România pentru a înțelege de ce autoritățile comuniste de la București au folosit compania respectivă, ca intermediar, pentru a comercializa mărfuri românești în statele din Europa occidentală. Nu este întâmplător faptul că firma respectivă s-a aflat sub controlul departamentului financiar al Partidului Comunist Francez și autoritățile de la Moscova îi sprijineau pe toate căile pe liderii aceluși partid pentru a promova revoluția mondială – un obiectiv pe care îl găsim în prezent la progresiștii europeni.

Subiectul acesta este foarte interesant în contextul războiului de agresiune declanșat de politicienii și militarii aflați la conducerea Federației Ruse împotriva Ucrainei și al sancțiunilor economice impuse de către liderii politici din statele democratice din Europa, America de Nord și Asia împotriva

* Director adjunct al Institutului Cultural Român de la Varșovia; cercetător onorific dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova; locotenent-colonel (în rezervă); petreopris@yahoo.com.

regimului criminal de la Kremlin. Deoarece informațiile care au apărut în mass-media din România, în ultimele luni, nu oferă cetățenilor exemple concrete cu privire la efectele pe care le poate genera un embargo economic, ne-am propus să folosim câteva documente din anii '50 pentru a se înțelege mai ușor ce anume se poate întâmpla în statele care sunt izolate pe plan internațional din cauza agresiunilor militare pe care le-au declanșat sau pe care le susțin pe toate căile, prin intermediul altor țări, precum și efectele negative generate de naționalizările făcute în mod abuziv și în detrimentul proprietarilor de drept.

În cursul ședinței a XII-a a Comisiei de partid și de stat pentru dezvoltarea cooperării economice cu alte țări (București, 30 aprilie 1974), Angelo Miculescu (ministrul Agriculturii, Industriei Alimentare și Apelor, în acel moment) a făcut următoarea prezentare privind rolul pe care îl avea firma franceză „SORICE” în comerțul României: „Din totalul produselor horticole pe care le avem pe Vest, jumătate le exportăm în Germania Federală. În condițiile actuale, când restricțiile tarifare și netarifare aplicate de Piața Comună pentru importurile din țările terțe devin tot mai rigide și capacitatea de preluare a angrosiștilor importatori relativ se micșorează datorită dezvoltării comerțului prin supermagazine, *sistemul practicat până în prezent, de valorificare pe această piață a mărfurilor prin intermediul firmei SORICE nu mai corespunde actualei situații a pieței.*

Aceasta impune luarea unor măsuri de creare pe piața R.F. Germania a unei forme de organizare comercială corespunzătoare, pe de o parte vânzarea produselor ICE Fructexport direct la supermagazin și detailiști, iar pe de altă parte pentru evitarea sau atenuarea normelor și reglementărilor Pieții Comune, începând de la prețuri, urmărirea modului în care se fac livrările, elementul de calitate (subl.n.)”

De cât timp dura colaborarea dintre autoritățile comuniste de la București și compania „SORICE”? Angelo Miculescu a menționat la aceeași reuniune că „firma SORICE vinde de 12 ani numai produse românești. În zonă lucrează de 25 de ani”². Asta înseamnă că în relațiile secrete dintre Partidul Muncitoresc/Comunist Român și Partidul Comunist Francez au existat și niște interese directe de ordin economic pentru ambele părți, încă din anii 1949-1950.

Era nevoie de o colaborare prin intermediul firmei „SORICE”? Răspunsul este afirmativ. Naționalizarea mijloacelor de producție aflate în România la 11 iunie

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 49/1974, f. 3. Apud *România: Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece*, vol. 11, *Trei decenii de relații de relații româno – vest-germane, 1955-1985, Documente II, 1974-1985*, (ed.) Nicolae Ecobescu, Constantin Moraru, București, Editura Fundația Europeană Titulescu, 2017, p. 57.

² *Ibidem*, p. 58.

1948 a afectat atât drepturile de proprietate ale cetățenilor români, cât și pe cele ale persoanelor fizice cu cetățenie străină care dețineau proprietăți sub orice titlu în România. Atunci, autoritățile comuniste de la București au creat „Fondul Industriei Naționalizate”. Acesta trebuia să emită „obligațiuni, pe care le va răscumpăra din beneficiul net al întreprinderii naționalizate”³. În legea aprobată la 11 iunie 1948 nu s-a menționat însă ce se întâmpla dacă unitatea economică respectivă înregistra pierderi după naționalizare din motive obiective sau din cauza gestionării greșite sau incompetente a activității sale de către conducătorii numiți în funcții de liderii politici comuniști. Deciziile cu privire la acordarea despăgubirilor se stabileau de către „Comisiuni funcționând pe lângă Curți, formate din trei magistrați numiți de Ministerul de Justiție. *Împotriva deciziunilor acestor Comisiuni nu există nici o cale de atac* (subl.n.)”⁴. Astfel, orice fel de protest putea să fie înăbușit din fașă printr-un abuz al organului care a emis legea respectivă, cu complicitatea magistraților care doreau să rămână în funcțiile oferite de autoritățile comuniste de la București.

Un sistem asemănător poate fi aplicat oricând de Vladimir Putin, în prezent, pentru a confisca proprietățile și entitățile economice pe care diferite companii străine le dețin pe teritoriul Federației Ruse, în contextul prelungirii agresiunii militare ruse împotriva Ucrainei și al continuării sancțiunilor economice aplicate de către statele din Occident împotriva regimului condus de Vladimir Putin.

Revenind la perioada Războiului Rece, modul în care s-au realizat naționalizările în România, sub protecția armatei sovietice de ocupație și, probabil, cu sprijinul nemijlocit al autorităților de la Kremlin, a provocat proteste dure în Europa occidentală și America de Nord. Acestea au fost urmate de blocarea accesului la creditele oferite autorităților române de statele din Occident pentru derularea unor schimburi comerciale normale cu România și de restricționarea vânzării de produse românești pe piețele din Occident. Mai mult decât atât, administrația de la Casa Albă a blocat în anul 1950 toate activele financiare din S.U.A. ale României, Ungariei și Bulgariei deoarece autoritățile comuniste de la București, Budapesta și Sofia au amânat achitarea plăților care se cuveneau S.U.A. (24 februarie 1950).⁵ Concret, cele trei state învinse în cel de-al doilea război mondial nu mai plăteau la timp obligațiile pe care le aveau conform Tratatului de Pace de la Paris (stipulate în articolele 23 și 24, în cazul României).

³ *Textul legii pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi*, în „Scânteia”, seria III, anul XVII, no. 1.144/duminică, 13 iunie 1948, p. 3.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Petre Bărbulescu, Ion Calafeteanu, Ionel Cloșcă, Nicolae Ecobescu (coordonator), George Marin, Ilie Șerbănescu, *Relațiile internaționale postbelice. Cronologie diplomatică 1945-1964*, București, Editura Politică, 1983, p. 104.

În paralel, autoritățile de la București nu au achitat despăgubirile solicitate de către statele și de cetățenii străini care au avut de suferit după naționalizarea, la 11 iunie 1948, a principalelor mijloace de producție din România și după naționalizarea altor proprietăți (în perioada 1948-1952).

Deoarece România a figurat pe lista statelor cu conturi blocate în S.U.A. din cauza neonorării unor plăți către guvernul S.U.A. și pe lista țărilor aflate sub embargoul instituit la 8 martie 1950 de administrația de la Casa Albă, iar creditele pentru derularea de schimburi comerciale cu Europa occidentală erau blocate după naționalizările făcute în România în detrimentul proprietarilor (mai ales străini), autoritățile comuniste de la București au apelat la conducerea Partidului Comunist Francez pentru a vinde diferite produse românești în Europa occidentală. Intermedierea s-a realizat cu ajutorul companiei franceze „SORICE”, care, evident, percepea niște comisioane pentru comercializarea mărfurilor românești pe diverse piețe (în Franța și Republica Federală Germania, în primul rând).

În vara anului 1955, autoritățile de la București au dorit să profite de desfășurarea la Palatul Națiunilor din Geneva, sub egida Organizației Națiunilor Unite, a primei conferințe internaționale cu privire la utilizarea energiei nucleare în scopuri pașnice (8-20 august 1955). Șeful delegației României, Gheorghe Gaston Marin (vicepreședinte al Comitetului de Stat al Planificării), a încercat să stabilească atunci contacte cu reprezentanții unor companii occidentale, în scopul obținerii de oferte pentru realizarea în România a următoarelor unități economice:

- o fabrică pentru producerea de lapte praf;
- o fabrică pentru realizarea de lapte condensat;
- o fabrică de lactoză (alta decât cea care trebuia să fie livrată din Elveția, în anul 1955, la Vatra Dornei⁶);
- mai multe fabrici de conserve de carne și de legume;
- o fabrică pentru producerea de biscuiți;
- o fabrică de drojdie de panificație;
- un combinat pentru prelucrarea laptelui;
- o fabrică de mezeluri (în special pentru realizarea de salam de calitate superioară);
- o fabrică de bere;
- o fabrică de băuturi răcoritoare;
- o fabrică de ciorapi bărbătești;

⁶ A.N.I.C., *fond Comitetul de Stat al Planificării*, dosar nr. 174/1955, f. 6.

- o fabrică de pantofi pentru adulți și copii;
- fabrici de chibrituri;
- fabrici de placaj etc.

În același timp, delegația condusă de Gheorghe Gaston Marin a fost interesată de culegerea de informații în scopul achiziționării următoarelor produse fabricate în țările europene din Occident:

- instalații pentru fabricarea de săpun pe bază de acizi grași, precum și pentru fabricarea de detergenți;
- o instalație de extragere continuă pentru uleiuri vegetale;
- o instalație de difuzie continuă pentru industria zahărului;
- instalații automate pentru îmbutelierea de apă minerală;
- instalații automate pentru spălarea, umplerea, etichetarea și ambalarea de sticle de bere, de lapte și de apă minerală;
- o instalație pentru finisarea țesăturilor de bumbac;
- o instalație pentru tricotat;
- utilaje pentru fabricarea de orlon etc.⁷

Autoritățile comuniste de la București și-au propus să cunoască și, eventual, să cumpere fabrici și instalații din Elveția, Republica Federală Germania, Franța, Italia și Marea Britanie în condițiile în care autoritățile de la Moscova permiteau acest lucru – conform teoriei politice referitoare la coexistența pașnică, relansată de liderii politici de la Kremlin cu câteva luni înainte de decesul lui Iosif Stalin. Deși armata sovietică fusese dotată cu numeroase arme nucleare fabricate în U.R.S.S. și diplomații sovietici răspândeau teoria mincinoasă referitoare la posibilitatea tolerării de către Gheorghii Malenkov, Nikita Hrușciiov și Viaceslav Molotov a diferențelor care existau între societățile capitaliste și cele comuniste (o coexistență din care imperialismul rusesc avea de câștigat), autoritățile de la Moscova și din alte capitale europene în care rușii au impus comunismul trebuiau să rezolve rapid două probleme importante: economiile țărilor comuniste aveau un mare handicap de ordin tehnologic, iar pentru o retehnologizare a acestora erau necesare, în primul rând, o îmbunătățire semnificativă a relațiilor politice cu statele capitaliste dezvoltate și rezolvarea problemei datoriilor restante, pe care țările comuniste trebuiau să le plătească după naționalizările efectuate la sfârșitul deceniului precedent.

La discuțiile economice desfășurate la Berna în luna august 1955 Gheorghe Gaston Marin a fost însoțit de profesorul Bucur Șchiopu și de

⁷ *Ibidem*, ff. 6-7, 143.

inginerii M. Petri (de la Ministerul Comerțului Exterior) și Iosif Drimuș (Ministerul Industriei Chimice).⁸ Aceștia cunoșteau faptul că România nu avea acces la credite occidentale pentru a re tehnologiza economia cu ajutorul unor fabrici și instalații realizate în Europa occidentală, iar banii gheață nu erau disponibili pentru achiziționarea acestora de statul român. Cu toate acestea, după încheierea conferinței de la Geneva cu privire la folosirea energiei nucleare în scopuri pașnice, Gheorghe Gaston Marin și Bucur Șchiopu s-au deplasat în Republica Federală Germania, Franța și Marea Britanie pentru a culege informații despre posibilitățile de acces ale României la tehnologia occidentală și ce anume se putea cumpăra în perioada imediat următoare – conform indicațiilor pe care le-au primit de la președintele Comitetului de Stat al Planificării, Miron Constantinescu.

Șase documente inedite, întocmite după încheierea conferinței de la Geneva, le edităm în continuare pentru a se înțelege greșelile făcute de autoritățile comuniste de la București prin naționalizările de la sfârșitul anilor '40 și problemele pe care acestea trebuiau să le rezolve rapid în anul 1955, astfel încât compania franceză „SORICE” să vândă în continuare produse chimice românești în Republica Federală Germania, iar economia României să fie înzestrată cu fabrici, instalații și utilaje realizate în țările capitaliste dezvoltate.

⁸ *Ibidem*, f. 41.

ANEXA nr. 1

Notă de informare trimisă lui Miron Constantinescu de Gheorghe Gaston Marin, de la Agenția Economică a Legației R.P. Romîne de la Berna (21 august 1955).

Berna, 21 august 1955

NOTĂ
pentru tov. MIRON CONSTANTINESCU
Președintele Comitetului de Stat al Planificării

În perioada cât a ținut Conferința de la Geneva, s-au dus la Berna următoarele acțiuni pe linie economică:

1. Am luat legătura cu Ing. Krieger care are un birou tehnic (*sic!*) de pro[i]ectare-livrare de instalații și utilaje pentru industria chimică și alimentară (această firmă ne livrează în anul în curs fabrica de lactoză de la Vatra Dornei).

Ca urmare a unor discuțiuni de ansamblu asupra progreselor realizate în industria alimentară, am cerut acestei firme să elaboreze și să ne prezinte referate economice și oferte pentru:

- fabrica de lapte praf,
- fabrica de lapte concentrat,
- fabrica de lactoză,
- fabricile de conserve de carne și legume,
- fabrica de biscuiți,
- fabrica de drojdie de anifcație,
- combinatul de lapte.

Tot cu acest birou tehnic (*sic!*) s-au discutat și unele probleme legate de producția maselor plastice și a firelor sintetice precum și progresele realizate în acest sector.

Urmează să fim puși în legătură cu doi ingineri – specialiști în aceste probleme – care se află în Elveția (unul care a lucrat la I.G. Farbenindustrie și altul care cunoaște bine progresele realizate de industria americană).

2. Pentru documentarea în materie de utilaj pentru industria chimică și produsele acestei industrii, am luat legătura cu Ing. Kretzdorn, reprezentantul pentru U.R.S.S. și răsăritul Europei al concernului vest-german Lurgi.

Au fost discutate timp de două zile progresele realizate de industria chimică în general și industria de fire sintetice în special (nylon, orlon, polietilenă etc.). La discuții a participat și tov. Ing. Drimuș din partea M.I.Ch. Aceste discuții au fost deosebit de instructive pentru noi și în special pentru reprezentantul M.I.Ch.

Firma Lurgi nu se ocupă direct cu fabricarea utilajului pentru firele sintetice dar are bune legături cu industria respectivă din Germania de vest și ne-a promis sprijinul necesar pe teren.

Am mai discutat în mod deosebit despre două combinate de lapte construite în ultimii doi ani în Germania de vest și despre care firma Lurgi arată că sunt bazate pe cea mai modernă tehnică (*sic!*) (fiind complet (*sic!*) automatizate utilizează un personal foarte redus: 15 oameni per schimb la 150.000 litri lapte pe zi). O parte din utilajul acestor combinate a fost furnizat de către firma Lurgi.

De la această firmă am cerut referate economice și oferte pentru:

- instalații pentru industria săpunului pe bază de acizi grași și detergenți,
- combinat de lapte,
- instalație de extracție continuă pentru uleiuri vegetale,
- instalație de difuzie continuă pentru industria zahărului,
- fabrică de lactoză,
- diverse utilaje moderne cerute de M.I.Ch.

Referatele economice și ofertele de orientare ne vor fi prezentate în jurul datei de 1 septembrie la Frankfurt (pentru ofertele definitive sunt necesare 6-8 săptămâni).

3. A fost chemată la Berna firma Seitz din Germania de vest, specializată în executarea unor instalații și utilaje din domeniul industriei alimentare: linii automate pentru producția de sucuri de fructe și băuturi răcoritoare, linii automate pentru spălarea-umplerea-etichetarea-ambalarea sticlelor și bidoanelor de lapte și a sticlelor de apă minerală și bere. Această firmă ne-a furnizat, cu ocazia festivalului („Mondial al Tineretului” de la București – *nota P. Opriș*) din 1953, cele două instalații de băuturi răcoritoare din București.

Am cerut oferte pentru:

- fabrica de băuturi răcoritoare,
- instalații automate pentru îmbutelierea de ape minerale,
- instalații automate pentru spălarea-umplerea-etichetarea-ambalarea sticlelor de la baricile de bere și combinatul de lapte.

Aceste oferte ne vor fi prezentate, către finele lunii în curs, la Frankfurt.

4. Pentru documentarea în sectorul de finisare al industriei textile, am luat legătura cu firma vest-germană Öbermayer, căreia am cerut oferte pentru utilajele respective (albire-vopsire-apretare), conform specificațiilor M[inisterului]. I[ndustrie]. U[șoare].

5. Au mai fost chemate la Berna și alte concerne sau firme de specialitate din Germania de vest, printre care:

- Alexanderwerk, pentru industria cărnii,
- Enzinger, pentru industria de panificație,
- Moenus, pentru industria încălțămintei,

dar ne-au scris că, fiind în perioada concediilor globale, personalul lor de conducere ar putea să ia legătura cu noi numai la începutul lunii septembrie.

6. În următoarele zile vor fi vizitate firmele elvețiene:

- Sulzer, pentru locomotiva diesel, compresoare frigorifice, războaie de țesut etc.

- Bücher-Guyer, pentru utilaj agricol,

- Bürkli-Oerlikon, pentru utilajul necesar fabricii (*sic!*) de autocamioane, utilaje pentru producția de orlon etc.

7. Am ~~organizat~~ [consemnare manu, cu stiloul:] *făcut demersuri indirecte* ca, în timpul vizitei de la Paris a centrului de cercetări atomice de la Sarclay (*sic!*), să fim ~~chemați~~ [consemnare manu, cu stiloul:] *invitați* ca să vizităm fabrica Saint-Gobain care produce și mase plastice (polietilenă). Tot la Paris vom încerca să luăm legătura și cu alte firme producătoare de fire sintetice și utilaje textile.

8. Ca urmare a invitațiilor făcute atât de firmele cu cari (*sic!*) s-a discutat cât și de Uniunea constructorilor de mașini, tov. Ing. Petri și Drimuș vor pleca pe data de 24 august în Germania de vest pentru a vizita uzinele producătoare precum și instalațiile moderne în funcțiune din domeniul industriei chimice, textile, de încălțăminte, de fire sintetice, alimentare (lapte, carne, panificație etc.).

Cu această ocazie vor lua legătura și cu firmele producătoare a utilajului pentru fabrica de țevi sudate și a utilajului special pentru fabrica de camioane (conform ultimei note primite din partea tov. Prim-vicepreședinte Chivu Stoica).

9. S-a obținut viza de intrare în Italia pentru tov. Ing. Petri care, după îndeplinirea sarcinilor pentru Germania de vest, urmează să se deplaseze la Torino și Milano spre a lua legătura cu:

- concernul Fiat, pentru liniile tehnologice (*sic!*) complexe necesare fabricii de camioane,
- concernul Montecatini, pentru industria chimică și de fire sintetice,

- alte firme de specialitate pentru industria textilă și alimentară.

10. Deplasarea în Anglia fiind limitată la numai o zi nu vom avea posibilitatea să luăm legături pe teren.

În legătură cu cele mai sus arătate, mai menționăm următoarele aspecte de ordin general:

a) O greutate în muncă a constituit-o faptul, caracteristic țărilor vest-europene, că în luna august marea majoritate a firmelor producătoare sunt închise din cauza concediilor globale.

O altă greutate constă în aceia (*sic!*) că în general nu există în aceste țări furnizori unici pentru instalațiile complexe. Trebuie lucrat deci cu fiecare producător de specialitate în parte. Astfel de exemplu, pentru un combinat de lapte, unele utilaje le produce Lurgi, altele Alborn, instalațiile automate de îmbuteliere sunt produse de Seitz ș.a.m.d.

Socotim însă că, pe baza contactelor avute până astăzi și a celor ce vom mai avea în continuare, vom putea primi în cursul lunii septembrie referate economice și oferte de orientare pentru aproape toate fișele tehnice (*sic!*) întocmite la București.

Acest material, împreună cu răspunsurile primite între timp la cererile făcute în R.D.G. și C.S.R. (Cehoslovacia – *nota P. Opriș*), urmează apoi să fie analizat din toate punctele de vedere pentru a se putea hotărâ unde și ce anume comenzi vor trebui să fie date.

b) Toate discuțiile cu firmele capitaliste, atât cele purtate până în prezent cât și cele ce vom mai purta în continuare în Elveția, Germania de vest, Franța, Italia etc., nu conțin și nu vor conține nici o obligație din partea noastră. Vom căuta în schimb ca ofertele producătorilor să fie cât mai precise și cu opțiuni ferme pentru o perioadă suficientă, astfel ca să existe timpul necesar examinării de ansamblu, în vederea luării unor hotărâri.

c) În ceiace (*sic!*) privește problema plăților, s-a avut în permanență în vedere posibilitatea obținerii unor credite de lungă durată, și în acest sens au fost purtate toate discuțiile cu firmele cu cari (*sic!*) am avut legături până în prezent.

Trebuie însă să arătăm că, deși firmele producătoare s-au manifestat în principiu pozitiv, au menționat clar că această problemă nu se va putea rezolva numai prin discuții comerciale cu respectivii furnizori ci ea va trebui discutată și pusă la punct mai întâi de către banca noastră cu băncile autorizate din țările producătoare, iar apoi trebuie obținut și acordul convenit al autorităților statale.

Deaceia (*sic!*) va trebui să acționăm astfel ca industriașii, interesați în a primi comenzi, să facă ei demersurile necesare la băncile lor, pentru ca la

rândul lor acestea să vină apoi cu propuneri concrete care să fie examinate din p.d.v. al termenelor, garanțiilor, dobânzilor, formelor de reasigurare etc., de către B[anca]. R.P.R.

- A.N.I.C., *fond Comitetul de Stat al Planificării*, dosar nr. 174/1955, ff. 6-8.

ANEXA nr. 2

Scrisoarea expediată în Elveția de Miron Constantinescu și adresată lui Gheorghe Gaston Marin și Bucur Șchiopu (luna august 1955, înainte de sărbătoarea națională a Republicii Populare Romîne).

Tovarăși Gaston și Bucur,

Am primit telegrama voastră; se pare că lucrurile merg satisfăcător – sperăm în *mai* bine. Rog transmiteți unele date despre prețurile alimentelor pentru a le compara cu prețurile alimentelor noastre (vă amintiți convorbirea de la Praga).

Cînd sperați să vă întoarceți?

Vă rog să dați tot sprijinul tovarășului (Paul – *nota P. Opriș*) Iscovici să se poată aranja la Geneva pentru a participa la conferința O.N.U. de statistică. În primul rînd să se documenteze și să cunoască temele.

În țară toate bine; expunerea de 23 VIII va avea o deosebită însemnătate.

Cu salutări tovarășești,
ss. Miron Constantinescu

- A.N.I.C., *fond Comitetul de Stat al Planificării*, dosar nr. 174/1955, f. 2.

ANEXA nr. 3

Nota telefonică trimisă de Miron Constantinescu și Constanța Crăciun la Berna, lui Gheorghe Gaston Marin și Bucur Șchiopu (28 august 1955).

Buc[urești]. 28 – 8 – [1]955

Telefonic

Dragi tovarăși GASTON și BUCUR,

1) Am primit scrisorile voastre târziu, sîmbătă, au fost îndată aduse la cunoștința conducerii. Considerăm că va-ți (*sic!*) orientat bine în toate chestiunile. Vizitați și documentați-vă temeinic în problemele energetice; cereți oferte și referate în problemele de import, atît în ce privește industria grea cît și industria bunurilor de consum. Atenție deosebită pentru instalațiile automatizate de înaltă tehnicitate. Informați-vă dar nu contractați. Puteți sta mai multe zile la LONDRA dacă vă este util. Întoarcerea voastră ar putea fi la 10-15 septembrie, treburile merg satisfăcător.

BÎRLĂDEANU este la mare – operația a reușit pe deplin.

2) Cereți de la tovarășul [Ion] DRÎNCEANU o informație amănunțită cu privire la eforturile pentru cumpărarea moștenirii ENESCU (manuscrite, documente, viori). BUCUR ȘCHIOPU ar fi bine să plece luni la BERNA pentru a lua legătura cu [Barbu] LĂZĂREANU și PETRI în scopul perfectării cumpărării acestor documente. Împreună cu LĂZĂREANU luați (BUCUR) contact cu MARUCA ENESCU și [Corneliu] BEDIȚEANU pentru a vă formula ei pretențiile lor. Sîntem dispuși să plătim și comision pentru BEDIȚEANU. Procedați cu tact dar operativ întrucît LĂZĂREANU trebuie să se întoarcă zilele acestea în țară.

Transmiteți corespondența prin dînsul.

MIRON CONSTANTINESCU ȘI CONSTANȚA CRĂCIUN

• A.N.I.C., *fond Comitetul de Stat al Planificării*, dosar nr. 174/1955, f. 3-5.

ANEXA nr. 4

Nota întocmită de Gheorghe Gaston Marin, după discuția pe care a avut-o cu inginerul Gruber despre industria textilă (Frankfurt am Mein, 29 august 1955).

Nota nr. 9

Frankfurth (*sic!*) am Mein

29 VIII [1]955

Convorbire între ing. Gruber, referent pentru industria textilă la SORICE și subsemnatul.

Tema care se discută este următoarea: care este cel mai bun înlocuitor de lână (total sintetic).

Răspunsurile ing. GRUBER:

1) În America se utilizează un amestec de lână și orlon în orice proporție. Pentru hainele curate se utilizează chiar orlon curat. Orlonul face ca țesătura să fie mai rezistentă.

2) În Germania pînă de curînd nu s-a utilizat orlonul în amestec cu lână. În Germania pînă acum s-a utilizat pe scară celofibră (celolina) care face ca țesătura să fie mai moale. În textile este important ca fibrele care se amestecă să aibe aceeași elasticitate.

Ne va pune în contact cu un specialist.

- A.N.I.C., *fond Comitetul de Stat al Planificării*, dosar nr. 174/1955, f. 33.

ANEXA nr. 5

Nota întocmită de Gheorghe Gaston Marin, după discuțiile pe care le-a avut-o cu inginerul Gruber și dr. Wille Albert (de la compania Zimmer) despre industria textilă (Frankfurt am Mein, 29 august 1955).

Nota Nr. 11

Frankfurt a.M., 29 august 1955

Prețuri curente ale unor chimicale interesînd fabricarea acizilor grași sintetici

- 1 tonă parafină ... 82,75 \$
- 1 [tonă] acid stearic simplu presat ... 280 \$
- 1 [tonă] acid laurinic ... 1000 \$
- 1 [tonă] acid capronic ... 1500 \$
- 1 tonă parafină ... 135.000-175.000 lire italiene
- 1 [tonă] acid palmitic 90% ... 360.000 lire italiene
- 1 [tonă] acid stearic ... 300.000 [lire italiene]
- 1 [tonă] acid lauric 90% ... 500.000 [lire italiene]
- 1 [tonă] acid caprilic 90% ... 800.000 [lire italiene]

Din datele de mai sus rezultă că prin oxidarea parafinei se obțin produse chimice de mare valoare, încît este mult mai avantajos ca în locul exportului de parafină să exportăm produse chimice rezultate prin oxidarea parafinelor, obținînd o cantitate de 3-5 ori mai mare de devize.

- A.N.I.C., *fond Comitetul de Stat al Planificării*, dosar nr. 174/1955, f. 35.

ANEXA nr. 6

Nota întocmită de Gheorghe Gaston Marin, după discuția pe care a avut-o cu inginerul Denne despre calitatea mărfurilor românești exportate în Republica Federală Germania prin intermediul companiei franceze „SORICE” (Frankfurt am Mein, 31 august 1955).

Nota nr. 15

Francfurth (sic!) am Mein

31 august 1955

Discuții cu Ing. DENNE de la SORICE, privind calitatea produselor exportate din R.P.R. în R.F.G.

1) *Butanolul*. Au angajat 200 to[ne]. pînă în noiembrie a.c. În viitor, ferm, cîte 50 to. lunar. Calitatea corespunde mostrelor. Este foarte important ca să menținem cel puțin calitatea actuală. Cantitatea de 50 tone lunar va fi o comandă constantă. Să fim atenți și să nu pierdem clientul. Clienților nu le place să-și schimbe furnizorul și nici nu-l schimbă dacă la preț egal cu altul nou primește calitatea constantă.

Se arată că butanolul nostru nu este așa de bun ca cel american. La cererea mea de a preciza, promite că va trimite în țară buletine de analiză și mostre.

2) *Alcoolul amilic* este un produs ~~foarte~~ greu de vîndut. Se vinde în schimb ~~foarte~~ bine acetatul de amil, aproape în aceeași cantitate ca și butanolul. La întoarcerea în țară va trebui să accelerăm experiențele pentru fabricarea acetatului de amil sintetic din benzină la Icechim, domeniu în care pînă acum s-au obținut rezultate ~~foarte~~ promițătoare.

3) A vîndut 15 tone de *furfurol rectificat*. Dacă produsul corespunde din punct de vedere calitativ, va vinde și mai mult. Clienții care au analizat mostrele noastre de furfurol rectificat au declarat că acesta este tot așa de bun ca și cel suedez sau italian. Singura observațiune ar fi indicele de aciditate cam mare. Vom avea de dus o luptă destul de grea în ceea ce privește prețul, cu ofertanții italieni.

O mare greutate în vânzarea produselor [consemnare manu:] *noastre* de export este inconstanța calității.

Industria germană nu-și poate permite ~~luxul~~ să fabrice mărfuri de calitate inferioară pentru motivul că noi le livrăm [consemnare manu:] *uneori* produse de calitate ~~inferioară~~ [consemnare manu:] *inconstantă*.

Se revine asupra importanței continuității livrărilor. Produsele chimice se deosebesc de alte articole de export prin aceea că au o piață constantă și continuă. Un om cumpără de obicei un singur tractor și îl utilizează mulți ani în șir, dar același om are nevoie în fiecare zi de săpun ~~sau~~, [consemnare manu:] *de sodă ș.a.m.d.*

Dl. Denne repetă că fabricile nu-și schimbă cu plăcere furnizorii fără motive bine întemeiate pe calitatea mărfii și pe preț.

4) *Acetil salicilic* livrat de noi este bun.

5) *Sulfatul de aluminiu* este un produs ~~extrem de~~ ieftin și are un fraht așa de ridicat, încât se vinde greu. În plus, în Germania are și 30% vamă. În Germania se produce mult sulfat de aluminiu. Sulfatul nostru, la preț egal inclusiv vama bineînțeles, poate concura. Nu crede însă că este o afacere pentru noi să vindem sulfat de aluminiu sub prețul de cost.

6) *Masa anodică* livrată de noi se vinde greu, nu din cauza calității care este ~~o~~ *calitate* bună, ci din cauză că firmele germane preferă să cumpere cocs de petrol.

Adăugăm din partea ~~mea~~ [consemnare manu:] *noastră* că trebuie să vindem masa anodică țărilor mai puțin industrializate decât Germania și în același timp să reducem la minimum exportul de cocs de petrol pentru a sili cumpărătorii să se aprovizioneze cu masa anodică – la care noi avem un câștig mai bun.

7) *Azotatul de bariu* livrat de țara noastră ar merge dacă nu ar avea culoare galbenă. Trebuie să producem azotat de bariu alb.

8) *Gluconatul de calciu* va merge în cantități din ce în ce mai mari.

9) *Catgutul* merge ~~foarte~~ greu căci este înlocuit cu fire de perlon (imediat ce vom avea fabrica de perlon trebuie să producem și noi fire de acest gen).

Tot în legătură cu catgutul, dl. Denne observă că ambalajul nostru este foarte primitiv. Ne atrage atenția că „ambalajul vinde marfa”, cumpărătorul făcând ~~totdeauna~~ [consemnare manu:] *de obicei* legătură între aspectul ambalajului și calitatea conținutului, chiar dacă această legătură nu există.

10) *Galbenul de crom* se vinde în bune condițiuni. Trebuie să fim însă atenți să avem prețuri scăzute și calitate bună.

11) *Oxidul de crom* de asemenea se vinde bine.

12) Ne sfătuieste să renunțăm la vânzarea *sulfatului feros*. Acest produs este prea ieftin și nu suportă decât frahtul pe vapor [consemnare manu:] și nu și cel de cale ferată.

13) *Acidul acetic tehnic* exportat de noi este de culoare brună; cel german este clar ca apa (nu numai cel glacial, dar chiar și cel tehnic). Din cauza taxelor de consumație ridicate existente în Germania, nu este o afacere.

14) *Hexafosfatul* nu se poate aduce fiindcă are o vamă de 40%.

15) *Șrotul de oase* a produs mari necazuri. S-a primit o mostră la început, de calitate bună. Clientul a cerut 50 tone conform mostrei, având intenția să cumpere restul de 1000 tone. Cele 50 de tone însă au sosit sub forma unei paste cu un conținut de 30% apă. A rezultat un scandal foarte dăunător bunelor relații comerciale pe care vrem să le stabilim. Germanii au intenția să întrebuițeze acest șrot ca aliment pentru vite, deci era nevoie de un produs de calitate și nu de o pastă inutilizabilă. Păcat că în urma acestui scandal, ne-a mers vestea că noi nu livrăm materialele conform mostrei. Totuși, dacă cele 1000 tone de șprot s-ar prezenta sub formă de făină și nu de pastă, s-ar putea vinde imediat.

16) *Uleiul de metil* nu se poate vinde.

17) *Acidul lactic* are o culoare prea închisă. Un produs bun trebuie să fie transparent. Calitatea germană seamănă cu vinul de Burgundia.

18) *Naftenații* sunt interesați. Au preț bun fiindcă nu au vamă, este însă neapărat nevoie să le facem puri, de culoare albă, desuleiați și desodorizați. (Din această cauză va trebui să grăbim lucrările noastre de la Xenia în privința instalației de purificare a acizilor naftenici [consemnare manu:] și să comandăm cât mai curînd instalația de distilare).

19) *Acetatul de sodiu* este prea scump, are culoare cenușie, ceea ce îi dă un aspect dezagreabil. Trebuie să-l facem alb.

20) *Sulfatul de sodiu, sulfura de sodiu și sulfitul de sodiu* nu se pot vinde în Germania. Același lucru pentru *silicatul de sodiu*, care deși este de o calitate bună, are o vamă de 20%.

21) *Acidul oxalic*, deși are 20% vamă, se poate vinde, dar culoarea sa cenușie și faptul că se prezintă sub formă de cristale mari este un dezavantaj. A se fabrica alb și cristalin ca zahărul.

22) *Paradichlorbenzenul*, deși are 20% vamă, merge bine.

Cu această ocazie observă că produsele fabricate pe bază de clor și gaz metan pot concura chiar cu o vamă germană de 20%, ceea ce este semnificativ.

23) *Acidul salicilic* fabricat în țara noastră este de o calitate corespunzătoare și, deși are 20% vamă, se poate vinde, totuși mai greu decât produsele precedente, fiindcă există o producție importantă și în Germania.

24) *Sulfatul de zinc și oxidul de zinc* se vînd greu din cauza vamei.

25) Talcul ar putea fi vîndut dacă ar corespunde din punct de vedere calitativ; al nostru însă este un produs inferior.

26) Benzina se vinde extrem de greu din cauza cifrei octanice scăzute, 60; chiar cu tetraetil plumb, cifra octanică nu ajunge decît la 78, ceea ce este complet insuficient pentru motoarele moderne.

În viitor se prevăd conjuncturi favorabile pentru următoarele produse:

- 1) Azotat de bariu
- 2) Acid acetilsalicilic
- 3) Butanol
- 4) Galben de crom
- 5) Furfurol
- 6) Șrot de oase
- 7) Lactoză
- 8) Naftenați
- 9) Acid oxalic
- 10) Paradichlorbenzol
- 11) Sulfură de carbon
- 12) Oxid de zinc.

În încheiere, repetăm că vînzarea produselor noastre în R.F. Germană (*sic!*) întîmpină următoarele greutăți: vama, frahtul, calitatea și ambalajul.

Bibliografie

Izvoare inedite:

Arhivele Naționale Istorice Centrale:

- fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 49/1974.

- fond Comitetul de Stat al Planificării, dosar nr. 174/1955.

Periodice:

Textul legii pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi, în „Scînteia”, seria III, an XVII, no. 1.144/duminică, 13 iunie 1948.

Lucrări generale:

****România: Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece*, vol. 11, *Trei decenii de relații de relații româno – vest-germane, 1955-1985, Documente II, 1974-1985*, (ed.) Ecobescu, Nicolae, Moraru, Constantin, București, Editura Fundația Europeană Titulescu, 2017.

Bărbulescu, Petre, Calafeteanu, Ion, Cloșcă, Ionel, Ecobescu, Nicolae (coord.), Marin, George, Șerbănescu, Ilie, *Relațiile internaționale postbelice. Cronologie diplomatică 1945-1964*, București, Editura Politică, 1983.

ELEMENTE DE IDENTITATE

ROMÂNEASCĂ

DOUĂ TESTAMENTE ȘI DOI TESTATORI: AVRAM IANCU (CÂMPENI, 20 DECEMBRIE 1850) ȘI TATĂL SĂU, ALESANDRU IANCU (VIDRA DE SUS, 26 IUNIE 1855)

Ela COSMA¹

Abstract: *We present two Motz testaments from the middle of the 19th century – the son’s testament is edited, his father’s testament unpublished yet. The famous holograph testament, written and signed manu propria by Avram Iancu (Câmpeni, 20 December 1850), chronologically and thematically precedes, but is ethically opposed to the still unknown testament of Alesandru Iancu (Vidra de Sus, 26 June 1855). The former belongs to an altruistic young man aged 26, who leaves all his movables and immovables to the Romanian nation from Transylvania, preoccupied by its happiness and welfare. The latter belongs to a 68 years old father, selfish and anchored in his worldly possessions. These he shares with discrimination between his two sons and wife, depriving of rights and fortune one of his children, as a “prodigal and insane” son. Alesandru Iancu’s testament will be a sad revelation for the Romanian historiography. As for Avram Iancu, it vouches the parable that nobody is a prophet in his own land (and house). The hero of 1848 finds himself betrayed by the close ones, his own father becoming “the main instrument of his enemies” (Alexandru Papiu Ilarian).*

Key words: *Avram Iancu’s testament (1850), Alesandru Iancu’s testament (1855), 19th century, Motz family heritage and succession.*

Comemorarea a 150 de ani de la moartea lui Avram Iancu (trecut la cele veșnice în data de 10 septembrie 1872, la Baia de Criș) constituie un bun prilej de a scoate la lumină un fond documentar necunoscut. Aparținând așa-numitei colecții Rațiu, *documentele morții lui Avram Iancu* au fost donate la 6 noiembrie 2015 de către Indrei Rațiu, fiul politicianului Ion Rațiu, Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, prin directorul acesteia, Doru Radosav. Colecția conține 31 de piese documentare din anii 1850-1877, dintre care 3 sunt editate și una singură este foarte vestită: testamentul olograf semnat *manu propria* de însuși Iancu (1850), restul fiind încă complet necunoscute.

Așadar, extrase din colecția Rațiu, prezentăm acum în oglindă două testamente moșești de la mijlocul veacului al XIX-lea, unul edit - al fiului, altul inedit - al tatălui său. Celebru testament olograf al lui Avram Iancu (Câmpeni, 20 decembrie 1850) îi precede cronologic și tematic încă necunoscutului

¹ Cercet. șt. I, dr. Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca; e-mail: ela_cosma@yahoo.com.

testament al lui Alesandru Iancu (Vidra de Sus, 26 iunie 1855), iar din punct de vedere etic i se opune total. Primul îi aparține unui tânăr altruist de 26 de ani, care își testează „toată averea mea mișcătoare și nemișcătoare” națiunii române din Ardeal, ca un adevărat părinte preocupat de fericirea acesteia, în vreme ce al doilea aparține unui tată de 68 de ani, egoist și meschin, ancorat în bunurile sale lumești, pe care și le împarte cu discriminare între cei doi fii și soție, pe unul din copii decăzându-l din drepturi și avere, ca pe-un fiu risipitor, „prădătoriu și clătuit la minte”. Pentru istoriografia română, testamentul lui Alesandru Iancu va fi o tristă revelație. În cazul lui Avram Iancu, se adeverește vorba care spune că nimeni nu-i profet în țara (și în casa) lui. Eroul de la 1848 se vede trădat de ai săi, propriul lui tată devenind „instrumentul cel de căpetenie al inamicilor săi” (Alexandru Papiu Ilarian)².

*

Testamentul olograf al lui Avram Iancu, intitulat *Ultima mea Vointia!* și redactat în limba română cu alfabet latin, conține crezul vieții și scopul luptei lui Avram Iancu: fericirea națiunii române. Datat la un an după încheierea revoluției pașoptiste, este scris la Câmpeni, în 20 decembrie 1850 (când Iancu avea doar 26 de ani!). Foarte tânărul testator dispune ca, la moartea sa, întreaga sa avere mișcătoare și nemișcătoare să fie donată națiunii române, pentru înființarea unei academii (facultăți) românești de drept. Semnează autograf Avram Iancu, „advocat și em. prefect” (fost prefect).

Spirit de acțiune și autosacrificiu, Iancu era primul chemat să-și înfăptuiască propria viziune testamentară. Dezideratul „academiei de drepturi” era just, justificat și justițiar: câtă vreme ungerii aveau la Cluj o Facultate de științe filosofice și juridice (ale cărei cursuri le urmase tânărul jurist între 1841-1844), iar sașii înființaseră Academia săsească de drept de la Sibiu (1844), la 1850 românii încă tot nu aveau în Ardeal nici măcar o singură instituție superioară de orice profil. Modelul vizat era, evident, moderna academie sibiană de specialitate, ai cărei dascăli competenți și combativi au scris pagini de glorie la 1848 și care, se spune, au oferit poporului săsesc „cei mai fini și mai eleganți jurnaliști” (Oskar Wittstock)³.

² Budiu de Câmpie, 13 octombrie și 12 noiembrie 1855. Scrisoarea lui Alexandru Papiu-Ilarian către George Barițiu și August Treboniu Laurian, în Iosif Pervain și Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. I, Cluj, Editura Dacia, 1972, pp. 80-94.

³ Oskar Wittstock, *Das litterarische Leben der 40er Jahre*, în „Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert”, Sibiu, W. Krafft, 1896, p. 108. Despre profesorii Academiei săsești de drept Heinrich Schmidt, Friedrich Schuler von Libloy, Alois Senz, Joseph Andreas Zimmermann și studentul jurist Jakob Rannicher, vezi Ela Cosma, *Sași, austrieci, slavi în Transilvania și Banat (Biografii de secol XIX și din vremea*

Într-o scrisoare din 1 iulie 1852, trimisă din Sibiu (unde se afla pentru „procesul muntenilor” moți, mereu amânat de autorități), Avram Iancu îi scrie lui George Barițiu și urgentează chestiunea de majoră însemnătate: „cine n-are inimă să ceară Academia românească, acela să nu se încumete a se numi că se ține de cei credincioși În[păratului]. Că de bună samă nu mult timp va trece și se va da pre față că-i înșelător. [...] Pre lângă limbă, Academia și primo și secundo loco”⁴. Odată cu retragerea lui Iancu din fruntea mișcării naționale românești, rămâne în plan îndepărtat și ideea Academiei juridice, cu materializare complicată din punct de vedere politic. Câștigă teren ideea benignă a unei Societăți filologice, care în anul 1861 se concretizează prin înființarea ASTREI.

Ce însemna *fericirea* pentru Avram Iancu? În mod cert, era un concept deloc personal, ci colectiv prin excelență. Aducând *O completare esențială la testamentul lui Avram Iancu*, istoricul clujean Gelu Neamțu explică sensul pe care-l dădea eroul cuvântului și face apel la „*unitatea națională* a românilor, pe care și Avram Iancu în testamentul său a considerat-o ca făcând parte din *fericirea* națiunii noastre”⁵.

Iată că țelul și crezul testamentului din 1850: „Unicul dor al vieții mele fiind ca să-mi văd Națiunea mea fericită, pentru care după puteri am și lucrat până acum”, este prefigurată într-o proclamație (singura cunoscută) a prefectului Avram Iancu către locuitorii prefecturii *Auraria Gemina*, dată în 4 martie 1849 la Câmpeni, reședința de prefectură și cartierul general al legiunii, în limba română. Originalul nu se cunoaște, iar actul ar fi fost scris de altă mână și doar semnat de Iancu (conform celor care l-au publicat prima oară, Teofil Frâncu și George Candrea, la 1888)⁶. Concepția documentului îi aparține, însă, neîndoielnic tânărului avocat, care glosează, în stilul său inconfundabil, pe marginea unor noțiuni juridice abstracte, precum dreptatea, fericirea obștească, judecata (justiția), bunăstarea obștească. Alături de noțiunea de *dreptate* (care apare ca atare de 7 ori în acest text, fiind secundată de termeni din aceeași familie de cuvinte: *dreptul*, *drepturi*, *dreptii*, *nedreptii*, sau de sinonime: *judecata*), figurează cea de *fericire* (pomenită de 5 ori).

revoluției pașoptiste), București, Editura Academiei Române, 2009, pp. 267-269, 301-303, 315-319, 342-343, 411-413.

⁴ Sibiu, 1 iulie 1852. Scrisoarea lui Avram Iancu către George Barițiu, în Brașov. *Original*: Biblioteca Academiei Române din București, Secția Manuscrise, Mss. rom. 996, f. 8. *Publicație*: Liviu Maior, *Avram Iancu. Scrisori*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 107.

⁵ Gelu Neamțu, *O completare esențială la testamentul lui Avram Iancu (1850)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, supliment nr. 1 la tomul LIX, 2020, „Actele Conferințelor Institutului de Istorie «George Barițiu»” din 2018 și 2019”, editor Ela Cosma, 2020, pp. 55-58.

⁶ Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moții)*, București, 1888, pp. 299-301; Liviu Maior, *Avram Iancu. Scrisori*, Cluj, Editura Dacia, 1972, pp. 77-78; Florian Dudaș, *Prefectul-general Avram Iancu și Legiunea Auraria Gemina*, Oradea, Imprimeria Metropolis, 2016, doc. 114, pp. 234-236.

Avram Iancu îi îndeamnă pe moșii din Munții Apuseni să dea ascultare și respect judecătorilor și dregătorilor, „care au strânsă datorie a face tuturor dreptate”. Aceasta, deoarece „obșteasca bunăstare, în care se razimă fericirea tuturor, numai prin rândul bun (buna rânduială) se poate susține”. Buna rânduială înseamnă ca toți oamenii să cinstească dreptatea, ceea ce echivalează cu „fericirea de obște”. Însă, cum există și oameni nedrepti, au fost create judecătoriile. Scopul lor este de a împărți tuturor dreptatea, de „a înfrâna fărădelegile, a pune piedici acestora și cele făcute a le pedepsi după asprime, ca dreptatea să nu se cotropească și dreptii în drepturile sale (lor) să nu se tulbure”. Cu alte cuvinte, „adică să fie rândul bun, fericirea de obște”. Unii nemulțumiți din ținutul moșilor au început „a face puternicii (demonstrații de forță), a fi neascultători către dregători, adică încep a tulbura rândul bun, fericirea de obște”. Fiecare din acești neascultători, însă, „cu prinsoare (arest) și gloabă de bani (amendă pecuniară) se va pedepsi”, fiind adus la ascultare de „eseceți armați (executori militari) din garda națională pe cheltuiala lui trimiși”. Intenția autorului proclamației vizează întărirea justiției, condiție *sine qua non* pentru fericirea generală: „Eu, care împreună cu voi pentru dreptate, adică pentru fericirea de obște m-am luptat și mă lupt, [...] vreau ca rândul bun de acum înainte mai tare să se ție”⁷. Cu adevărat revoluționară, proclamația lui Avram Iancu anunță pentru prima oară introducerea și instituționalizarea justiției românești în teritoriul prefecturii *Auraria Gemina* din Țara Moșilor, armonizând vechile instituții de drept cutumiar românesc ale scaunelor sătești de judecată cu principiile promovate de jurisprudența europeană modernă privind atât libertatea, egalitatea și fraternitatea, cât și egala îndreptățire a tuturor națiunilor din Ardeal.

Revenind la testamentul lui Avram Iancu, înregistrarea sa se face tot în limba română, la Sibiu, dar abia în 25 septembrie 1873, adică la 23 de ani de la întocmirea actului testamentar și la un an de la moartea testatorului.

Apoi, la Abrud, în 20 ianuarie 1874, are loc autentificarea testamentului, în limba maghiară. Se precizează că avocatul Matei Nicola⁸, în calitate de

⁷ Aici și mai jos, în paranteze rotunde (...) redăm sinonimele moderne corespunzătoare regionalismelor și arhaismelor din documente, iar în paranteze drepte intervențiile editoarei: completări, semnalarea omisiunilor, corecturi etc.

⁸ Pe Matei Nicola, fost tribun în luptele de pe valea Arieșului în prefectura lui Simion Balint (1848-1849), actuar oficial și delegat judecătoresc (1855), notar regesc, care și-a susținut examenul în avocatură pe 1 decembrie 1857, mai târziu participând ca deputat la prima Dietă transilvană cu majoritate românească de la Sibiu (1863-1864), îl vom întâlni și în alte documente ale colecției Rațiu, ca succesor al tutorelui Alexandru Iancu (vărul primar al eroului), preluând grija averii rămase după moartea lui Alesandru Iancu, dar și a fiilor acestuia, Ion și Avram. Conform cel de-al doilea protocol al Sedriei de la Abrud din 7 septembrie 1866 (document din colecția Rațiu), avocatul amintit devine curatorul sau administratorul legal al averii lui Avram Iancu. Între anii 1866-1874, cu certitudine, Matei Nicola practică avocatura la Abrud. Fiind de la 1848 colaborator

executor testamentar și parte interesată, a făcut public în 20 ianuarie 1874 testamentul din 20 decembrie 1850 și l-a prevăzut cu încheiere. Autentificarea poartă 4 semnături autografe: a judeului de caz Gelei Kálmán, a grefierului Hochmán Gyula, ca și semnăturile celor doi martori judecătorești: Ioan Sântu, jude notarial regesc, și Boer Béla, practicant în drept. În colțul din stânga sus al testamentului olograf se aplică un timbru juridic de 15 creițari, cu stema Transilvaniei, și ștampilă maghiară.

Celebrul testament a fost publicat mai întâi de către Iosif Sterca Șuluțiu în anul 1897, în revista „Transilvania”⁹, dar înregistrarea sa la Sibiu (1873) și încheierea sa autentificată de la Abrud (1874) apar la tipar acum pentru prima oară.

*

Testamentul tatălui lui Avram Iancu, Alesandru Iancu, constituie cea mai valoroasă piesă documentară inedită din colecția Rațiu. Manuscrisul româno-chirilic de 3 pagini este semnat de Alesandru Iancu prin punerea degetului pe cruce și contrasemnat autograf de pădurarul-șef Josef Schuster. E, de asemenea, semnat și întărit cu 2 peceți de ceară roșie de martorii Mânzat și Carl Lerchenfeld, fiind legalizat în limba germană.

Testatorul Alesandru (Alexandru, Alisandru) Iancu (1787 – 22 octombrie 1855) a fost fiul preotului ortodox Gheorghe Iancu (participant la răscoala lui Horea, mort ante 1812) și al soției sale, preoteasa poreclită „Gheorgheasa”. S-a născut într-o familie cu 7 copii (având 4 surori: Sântioana, Maria, Zamfira, Ana, și 2 frați: Avram, Ioan). S-a căsătorit cu Maria Gligor (cca 1803-1868), cu care a avut doi fii: pe Ioan (22 februarie 1822 - 1871), preot ortodox (la fel ca bunicul lui), și pe mezinul Avram (alintat Avrămuț, născut „la vremea cireșelor” în 1824, decedat la 10 septembrie 1872). Alesandru Iancu, om de vază în sat, cu slujbă, funcție și avuție, a fost gornic de pădure și jude comunal, dar, mai ales, a avut monopol pe vânzarea alcoolului (cea mai profitabilă sursă de venit) și, până la moarte, a ținut crâșmă în propria lui casă din Vidra de Sus¹⁰.

apropiat al memorandistului dr. Ioan Rațiu (1828-1902), presupunem că Matei Nicola îi încredințează ultimului menționat testamentul lui Iancu și celelalte documente juridice cuprinse în colecția Rațiu, păstrată astăzi la BCU „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca. Din păcate, avocatul din Abrud nu beneficiază de nicio biografie; doar fiul său i-a dedicat o scurtă evocare însoțită de 2 scrisori primite, la moartea tatălui său (probabil 1905), din partea judeului regesc pensionar Basiliu Bașotă (octombrie-noiembrie 1905). Vezi Dr. Enea Nicola (Aiud), *Tribunul Matei Nicola*, în „Transilvania”, Sibiu, an 57, nr. 6/iunie 1926, pp. 283-286.

⁹ Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș, *Avram Iancu. Biografie*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. V-VI/iunie-iulie 1897, p. 114.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 83-84; Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, Editura Științifică, 1965, p. 290; Marinela Chirișescu (profesor la Liceul Tehnologic „Țara Moșilor” din Albac, județul Alba), *Avram*

La 26 iunie 1855, în vârstă de 68 de ani, slăbit și bolnav trupește, Alesandru Iancu și-a făcut testamentul. A decedat 4 luni mai târziu (22 octombrie 1855), conșcrierea cazului său de moarte fiind consemnată la Vidra de Sus (24 februarie 1856).

Respectând tipicul, testamentul se deschide cu declarația testatorului, aflat în deplinătatea capacităților sale mintale, care în prezența martorilor își împarte averea: „Prin care eu, Alexandru Iancu lui Gheorghe, ț. c. [cezaro-crăiesc] iegăr de pădure (gornic), ca bolnav, da[r] având mintea întregă, înaintea de mărturi (martori) rugați, dau tuturor căroră [I]i se cuvine cunoscut ca, după moartea mea, toată avuția să rămâie după următoarea împărțeliște”.

Adică, bunurile din „aveara nemișcătoare” (aveara imobilă) se vor împărți astfel:

1. casa în Vidra de Sus, cu șura, cămara „pingă casă” (pe lângă casă) și 4 locuri de fânațe, numite *troaş*¹¹, aveau să-i rămână soției: „la casa aceasta, precum și troașul cel din jos, unde se află ogoare de cureți (curechi, varză) și de cânepă, și iară troașul peste valea din jos și din sus de cale, mai încolo (mai departe, apoi) troașul la Boglești”; există însă o condiție ca văduva Maria Gligor să primească aceste bunuri, altminteri avea să le piardă în favoarea fiului ei, Ioan: „Da[r] de cumva s[-]lar mărita soția mea Maria, atuncea să rămâie aveara asta toată la ficiorul meu Ioan Iancu, preotul”;

2. fiului cel mare Ioan, Alesandru Iancu îi lasă „casa unde șade” (locuiește), cămara și grajdul făcute de el, un *troaş* la Renghei [?], un loc la moară „între iazuri”, locurile de coasă de la Vidrișoara, Certejul și Cârstești;

3. fiului cel mic Avram îi lasă casa din Poieni, cu 2 cămări, șură, grajduri și „tot locul arător și nearător” (arabil și nearabil) din Poieni; de asemenea, încă o casă cu *troaş* lângă biserica din Vidra de Sus;

4. toate locurile de semănat „câte le stăpânesc în față” le rămân Mariei și lui Ioan;

Iancu, fiu al satului Vidra de Sus, referat la Simpozionul din Albac, 3 mai 2014, <http://www.taraiancului.ro/documente.html>, accesat la 7 februarie 2016.

¹¹ „*Troaş* = loc de fânațe (de obicei îngrădit)”, în *Glosar*, întocmit de Virgiliu Florea cu ajutorul lui Ion Mării, în *Romulus Felea, Avram Iancu în folclorul moșilor*, cu o prefață de Camil Mureșanu, ediția a II-a revăzută și adăugită, la volumul *Avram Iancu în tradiția orală a moșilor*, publicată de Ioan Felea și Virgiliu Florea, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2002, p. 302. Dicționarul explicativ al limbii române (DEX) redă semnificația regionalismului *trăoaș* ca fiind aceea de „fânaț îngrădit”, adică un câmp privat (îngrădit) pe care crește iarba destinată să devină fân pentru animale.

5. „moara de la casă” rămâne, la fel, Mariei și lui Ioan, cu mențiunea că „partea de la fratele meu Ioan¹² o ține Maria în zălog, și așa eu numai partea mea o las la ambii împreună”;

6. partea lui Alesandru Iancu din moara de la Gligorești va rămâne soției și ambilor fii împreună, „da[r] numai acela din dânșii să capete carte (acte), care o ținea (va ține) moara în stare bună”.

Testamentul continuă cu înșiruirea „avearii mișcătoare” (bunurilor mobile):

7. toate cele din casă și pivniță, vinul și vinarsul, îi rămân Mariei;

8. iar „mișcătoarele, ce nu se țin de casă, cu datoriile lângă contract date”, adică banii dați pe datorie cu contract unor terți (numiți mai jos), vor fi tot ale Mariei, „ca să poarte c[h]eltuielile îngropăciuni[i] mei (mele)”;

9. din „marhe” (animale, vite), se va scădea mai întâi zestrea „muerii”, adică 2 vaci, o junincă și 8 oi, apoi zestrea „priotesei¹³ ce o adus de acasă”, adică 2 vaci, 2 junci și 8 oi; ce rămâne se va împărți între Maria și fiii lui Alesandru;

10. bunurile mobile neamintite în testament vor fi împărțite de către scaunul judecătoresc între soție și cei doi fii.

Punctul 11 al testamentului este cel mai surprinzător, fiindcă practic răstoarnă algoritmul succesiunii. Declarându-și mezinul „la minte clătit și prădător” (nebun și risipitor), tatăl cere instituirea de către scaunul judecătoresc a unui tutore, care să vegheze ca Avram Iancu să nu risipească averea tatălui. Iată punctul 11 citat integral:

11. „Fiindcă eu pe *fiul meu Avram* l[-]am cunoscut *la minte clătit, și prădător* (risipitor), i să se puie de la ț. r. (c.c.) scaunul judecătoresc *un tutor*, care să câștige să nu se prădeaze (prade, risipească) avuția lui, și numai atuncia să[-]i vie (vină) în mână lui, când [îl] socotește iară scaunul judecătoresc limpede, și vre[d]nic a stăpâni avera care i[-]am lăsat[-]o”.

La punctul 12, Alesandru Iancu rânduiește ca, după moartea soției și a fiului cel mare (acesta neavând urmași), pentru a nu se împrăștia, averea să rămână lui Gheorghe, fiul nepotului Iosif Iancu, dacă acesta ar avea grijă de văduvă și de Ioan Iancu, și „de nu ar avea fiii mei copii lejuiți (legiuți, legitimi)”, respectiv „de nu ar avea fiii mei Ioan sau Avram prunci”.

13. Sub acest punct sunt menționate „contracturile” amintite la punctul 8. Este vorba despre banii dați împrumut pe bază de contract sau înțelegere unor locuitori din Vidra de Sus (Tomoș Gheorghe – 200 florini, Gomboș Dumitru – 100 florini, Boglea Todor – 25 florini, Oarga Costan – 200 florini), din Bulzești (Rus

¹² Ioan Iancu, fratele cel mai mic al lui Alesandru și mezinul dintre copiii lui Gheorghe Iancu, se pare că era mort deja la 1855.

¹³ Alesandru Iancu se referă la nora lui Maria, soția fiului său mai mare, preotul Ion Iancu.

Petru al Ioniții – 100 florini), din Luncoșoara (Banci Lazăr – 750 florini, Oanea Pleș – 750 florini, Lucaci Gheorghe lui Todor – 250 florini, Lucaci Petru – 250 florini, Gancea Petru – 100 florini) și din Sohodol (Sicoe Vasile – 130 florini). Observăm că suma totală dată împrumut cu contract de Alesandru Iancu este uriașă pentru vremurile acelea, totalizând 1.725 florini.

14. Prin comparație, testatorul donează doar 180 de florini unui număr de 5 biserici din Vidra de Sus (120 „florini în argint”, „ca să se acopere cu șind[r]ilă”), Vidra de Mijloc (20 florini), Vidra de Jos – Goești (20 florini), Deasupra Pietrei (10 florini de argint și încă 10 zloți de argint sub forma datoriei de recuperat de la Cioară Sântion Ciocea).

Urmează formula finală și semnătura testatorului analfabet: „Care toate, după învoiala și pofta mea scrise, le adevăresc cu punerea degetului (degetului) pe cruce lângă numele meu aici subscrisul”. Se datează documentul la Vidra de Sus, în 26 iunie 1855 „după calindariul noul”. Semnătura „solicitantului subsemnat Alexander Iancu I. [lui] Gheorghe” e însoțită de cea autografă a pădurarului suprem c.c. Josef Schuster¹⁴. „Că însuși Alexandru Iancu, cu mintea deplin sănătoasă, a dictat în prezența noastră testamentul de față, că acesta i-a mai fost citit o dată și că el a iscălit prin punerea degetului”, confirmă cei doi martori: adjunctul districtual probabil Albert) Mânzat¹⁵ și actuarul principal c.c. (notar, oficial judecătoresc, grefier)

¹⁴ În cursul vizitei lui Alexandru Papiu-Ilarian la Vidra de Sus (martie 1855), petrecută cu trei luni înaintea întocmirii testamentului lui Alesandru Iancu, tatăl lui Avram Iancu îl amintește pe Joseph Schuster, ca fiind un domn „neamț” (austriac, funcționar imperial), „mai mare preste păduri”, care l-a sfătuit să-și interneze feciorul „la un institut”. Din acest motiv, Papiu îl consideră pe pădurarul suprem c.c. Schuster, sftnicul răuvoitor care-l vrea pe Avram Iancu internat la o casă de nebuni, „cel mai astut nemic al Iancului”. În mod cert, și martorilor Carl Lerchenfeld și Joseph Schuster li se datorează strania prevedere testamentară de la punctul 11, prin care Alesandru Iancu cere scaunului judecătoresc să instituie un tutorat pentru siguranța persoanei și averii mezinului său. Vezi scrisoarea lui Alexandru Papiu-Ilarian către George Barițiu și August Treboniu Laurian (Budiu de Câmpie, 13 octombrie și 12 noiembrie 1855), în Ioșif Pervain și Ioan Chindriș, *op. cit.*, pp. 80-94.

¹⁵ Este posibil ca cel care semnează Munzath, k.k. Bezirks Adjunct (Mânzat, adjunct districtual c.c.), având ștampilă personală roșie, să fie Albert Munzath (Albert Munzath), ofițer în cadrul primului regiment românesc de graniță de la Orlat. În 1845 era sublocotenent la regimentul I românesc grăniceresc din Orlat, unde activau și alte rude ale sale: August (Gustav) Munzath, cadet, și Johann Munzath (Ioan Mânzat), contabil la statul-major de regiment. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Viena, k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1845, p. 271. După revoluție, Albert Mânzat a avansat la gradul de locotenent-major, August Mânzat căpitan, iar Ioan Mânzat căpitan și contabil-șef. În timpul războiului național (începând din octombrie 1848), Albert Mânzat a fost „însărcinat cu comanda miliției românești” de către Comandamentul militar c.c. al Transilvaniei, devenind la 1849 locotenent-major. Este autorul unui raport pozitiv (Alba Iulia, 22 decembrie 1849), în care recunoștea meritele și bravura deosebită a armatei populare conduse de Avram Iancu. Raportul lui Mânzat a fost publicat în

Carl Lerchenfeld¹⁶, care semnează *manu propria* și aplică fiecare câte o stampilă de ceară roșie.

*

Cele două testamente prezentate mai sus constituie un fel de prolog al proceselor de succesiune deschise după moartea testatorilor. Documentele istorico-juridice ale colecției Rațiu ne îngăduie să urmărim, în continuare, procedura *conscrierii cazului de moarte* ale tatălui și fiului Iancu, precum și etapele proceselor de succesiune, stabilite prin patenta imperială de la 9 august 1854¹⁷.

Consecințele punctului 11 din testamentul lui Alesandru Iancu se vor face simțite abia la zece ani după moartea acestuia (1855), atunci când autoritățile Sedriei provinciale comitatense din Abrud vor descinde în forță la casa răposatului din Vidra de Sus, conform protocoalelor din 7 septembrie 1866. Lipsind de acasă Avram Iancu și preotul Ioan (aflat la o „îngropăciune” la Ponorelu), sub pretextul întregirii inventarului averii rămase după Alesandru Iancu, funcționarii Sedriei vor realiza o percheziție neașteptată și o „cercetare penală” - de fapt căutând bani ascunși (o sumă fantezistă de 20.000 de florini!), dar și acte și scrisori compromițătoare ale eroului -, îi vor teroriza mama (pe Maria Gligor) și cumnata (pe preoteasa Maria Iancu), vor întocmi un act în numele mamei Iancului (care, analfabetă, îl va semna prin punerea degetului) „în privința

limba română, în Virgil Popescu-Râmniceanu, *Luptele românilor din Ardeal 1848-1849*, București, Editura Librăriei Stănculescu, 1919, pp. 220-222. Albert Mânzat a avut legături foarte strânse cu Avram Iancu și Axente Sever. Așadar, nu este imposibil ca la 1855 Albert Mânzat, având calitate de adjunct districtual, să mențină legături cu tatăl Iancului, sfătuindu-l în legătură cu soarta fiului său și semnând testamentul lui Alesandru Iancu.

¹⁶ Cu nume maghiarizat, facem cunoștință deja în iunie 1848 cu Lerchenfeld Károly, intendentul pădurilor domeniului Zlatna, care denunță delictul silvic în satul Vidra și cere pedepsirea aspră a infractorilor agitați de tânărul Avram Iancu, „ale cărui îndemnuri sunt urmate cu sfințenie de locuitorii întregii plăși”. Vezi *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*, vol. VI (5-16 iunie 1848), volum editat de colectivul 1848 de la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca, introducere de Camil Mureșanu, București, Editura Academiei Române, 1998, doc., 129, pp. 250-252.

¹⁷ Daniela Deteșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Claudia Septimia Sabău (editori), *Testamente din districtul Năsăud (1861-1871)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011, p. 20, sintetizează astfel etapele procesului de succesiune: 1. se constata cazul de moarte; 2. se înfățișa testamentul în prezența martorilor și a moștenitorilor; 3. se făcea public testamentul la Tribunal; 4. se inventariau bunurile mobile și imobile; 5. se chemau moștenitorii la Judecătoria; 6. se încheia un protocol al dezbaterii moștenirii; 7. se emitea declarația de moștenire și documentul de împosonare. Cercetătorii trimit la *Patenta imperială din 9 august 1854 privind procedurile civile necontencioase*, publicată în „Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat Transilvania”, cursul anului 1854, secțiunea I, mănunchiul XIII, estrădat și trimis la 30 decembrie 1854. *Ibidem*, p. 20, nota 36.

eruărei¹⁸: cum că Avram Iancu, eredele lui Alesandru Iancu, ar fi prădătoriu și clătit de minte, din care cauză ar fi de a i se denumi un curator”.

Actele legate de averea familiei Iancu și, mai ales, de moștenirea lui Avram Iancu dezvăluie importanța succesiunii în lumea moșilor, pe vremea când bărbații familiei Iancu au trăit și au murit (tatăl Alesandru a murit în 1855, fratele Ioan în 1871, Avram Iancu în 1872). Dacă tatăl Iancu se subsumează regulilor și materialismului existenței obișnuite, fiul Iancu iese din tiparul comun. El este în stare să mute munții din loc pentru a-și apăra neamul și țara, cu arma în mână, în fruntea oastei populare în războiul național (1848-1849) și cu arma legii pentru pădurile moșilor (1850-1852), dar nu va mișca un deget pentru a se apăra pe sine însuși de nedreptatea alor săi (1855-1866). Tocmai el, avocatul familiei, cunoscătorul legii, visând și testând o „Academie de drepturi” română în Ardeal, vedește un dispreț suveran față de orice bunuri lumești personale și individuale. Evoluează între extreme: de la risipă din altruism exagerat la sărăcie lucie (așa cum ne arată documentele de la BCU Cluj), punând mai presus de orice, și decât viața sa proprie, valorile ideale obștești și fericirea nației române.

Anexe

1.

Câmpeni, 20 decembrie 1850. Testamentul olograf al lui Avram Iancu

Descriere:

Timbru juridic de 15 creițari, cu stema Transilvaniei, și șampilă maghiară, aplicate în colțul din stânga sus (fila 1r). Timbrul este aplicat după moartea lui Avram Iancu, probabil în 1874, la autentificarea testamentului.

Câmpeni, 20 decembrie 1850. Testamentul olograf al lui Avram Iancu, intitulat *Ultima mea Vointia!*, în limba română, cu alfabet latin (fila 1r). Semnează autograf Avram Iancu, „advocat și em. prefect” (fila 1r).

Sibiu, în 25 septembrie 1873. Înregistrarea testamentului, în limba română (fila 2v).

¹⁸ *Eruare* (arhaism din Transilvania), înregistrare. Conform Simion Retegan, c.ș. I dr. hab. la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, la *Secțiunea 1. Avram Iancu inedit. 150 de ani de la moarte*, la Cluj-Napoca, în 13-14 octombrie 2022, „Zilele Academice Clujene”, Conferința „Între naționalism și globalizare – continuități, fracturi și perspective în istoria Europei Centrale și de Est din Evul Mediu până în prezent”, organizată de Institutul de Istorie „George Barițiu” și de Centrul de Studiere a Populației din Cluj-Napoca.

Abrud, 20 ianuarie 1874. La autentificarea testamentului, în limba maghiară, se precizează că avocatul Matei Nicola, în calitate de executor testamentar și parte interesată, a făcut public în 20 ianuarie 1874 testamentul din 20 decembrie 1850 și l-a prevăzut cu încheiere (fila 1v). Autentificarea poartă 4 semnături autografe: a judeului de caz Gelei Kálmán, a grefierului Hochmán Gyula, ca și semnăturile celor doi martori judecătorești: Ioan Sântu, jude notarial regesc, și Boer Béla, practicant în drept (fila 1v).

Ștampila cu „Colecția Dr. Radu Rațiu” (fila 2r).

Original:

Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0001-testament_0003.

*

[f 1r]

[Timbru juridic de 15 creițari, cu stema Transilvaniei, și ștampilă maghiară, aplicate în colțul din stânga sus.]

Ultima mea Vointia!

Unicul dor a vietii mele fiind ca se[-]m[i] vedu Natiunea mea fericite, pentru cari dupe puteri, am si lucrat pone acumu [-] durere, fora mult succesu, ba togma acumu cu intristare ved ca sperantile mele si jertfa aduse se prefacu in nimicu.

Nu sciu cate dile mai pot avea[;] un feliu de pre simtire am [îmi] pare ca mi[-]lar spune, ca viitorul este nesigur; voescu dare si hotarit dispun, ca dupa mortea mea, toata averea mea miscatore, si ne miscatore se treaca in folosul natiunei pentru adiutoriu la infiintiarea unei academii de drepturi, tare credind ca luptatori[i] cu arma legi[i] vor putea a scoate drepturile natiunei mele.

Campeni Decembre 20 850 c.v.

Avram Iancu,

Adv. si Em Prefect

[f 1v]

Jelen végrendelet 1874 Jánúár 20án kögyvéd Nicola Máté mint végrendeleti örökös képviselője és érdekelt fél valamint Santu Janos és Boer Bela bírósi tanul jelenlétében kihirdettetvén a záradékkal ellátatik.

Abrudbányán 1874ik évi Jánúár hó 20án

Gelei Kálmán
tárgy. bíró

Ioan Sântu
notar reg. jude

Hochmán Gyula

k.k. írnok

Boer Béla

kir. törv. [király törvény] jog gyakornok

[f 2r]

[Ștampila cu "Colecția Dr. Radu Rațiu".]¹⁹

[f 2v]

J/N 7 10.

Pres. in 25. Sept. 1873.

Couverta alaturata sub %
aduse acésta dispositiune

Nr. 216

Sibiu

Rep. Avramu Iancu lesera tota averea sa miscatoria si nemiscatoria pentru infientiarea Academiei.

N. 216 / 873

Testamentul meu

A. Iancu

[Ștampila cu "Colecția Dr. Radu Rațiu".]

*

¹⁹ Radu Rațiu, „colecționar de obiecte vechi și arhivarul familiei” Rațiu, medic, fratele lui Ioan Rațiu (1917-2000) și al Eugeniei (Mia) Rațiu, fiul dr. Augustin Rațiu (1884-1970, avocat, decan de barou și primar al Turdei după 1918, cofondator al Muzeului de Istorie din Turda). Colecția de documente deținută de Radu Rațiu, atestată prin ștampilă, provenea de la Augustin Rațiu. Când a părăsit România și a plecat în Franța, în anii '80, Radu Rațiu a predat Mieii valorosul testament olograf al lui Avram Iancu și celelalte mărturii. În 1992 colecția a fost predată lui Ion Rațiu. După moartea sa (2000), timp de 15 ani colecția a fost adăpostită de Mihai Bănică, executorul testamentar al lui Ion Rațiu, fiind predată apoi fiilor lui Ion Rațiu, Indrei și Nicolae Rațiu. Vezi *Marele Arbore Genealogic al Familiei Rațiu de Noșlac*, cu blazonul și deviza „Pomului Rățeștilor”, datat în 17 februarie 2022, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/17/Marele_Arbore_Genealogic_al_Familiei_Ratiu_de_Noslac_%28Nagy%29%2C_fond_alb%2C_17.01.2022.pdf, accesat în 20 noiembrie 2022; Bianca Felseghi, *Testamentul olograf al lui Avram Iancu, donat statului român de către familia Rațiu*, în: „Press One”, din 6 noiembrie 2015, <https://pressone.ro/testamentul-olograf-al-lui-avram-iancu-donat-statului-roman-de-catre-familia-ratiu/>, accesat în 20 noiembrie 2022.

[f 1r]

Ultima mea voință!

Unicul dor a vieții mele fiind ca să-mi văd Națiunea mea fericită, pentru care după puteri am și lucrat până acum - durere, fără mult succes, ba tocmai acum cu întristare văd că speranțele mele și jertfa adusă se prefac în nimic.

Nu știu câte zile mai pot avea; un fel de presimțire îmi pare că mi-ar spune că viitorul este nesigur. Voiesc dar și hotărât dispun ca, după moartea mea, toată averea mea mișcătoare și nemișcătoare să treacă în folosul Națiunii pentru ajutor la înființarea unei Academii de Drepturi, tare crezând că luptătorii cu arma legii vor putea a scoate drepturile Națiunii mele.

Câmpeni, 20 decembrie 1850 c.v.

Avram Iancu,
Advocat și Em. Prefect (fost prefect)

[f 1v]

Prezentul testament - în 20 ianuarie 1874, fiind făcut public de către avocatul Matei Nicola, în calitate de executor testamentar și parte interesată, de asemenea în prezența lui Ioan Sântu și Boer Béla, ca martori judecătorești - este prevăzut cu încheiere.

Abrud, anul 1874 în 20 ale lunii ianuarie

Gelei Kálmán,
jude de caz

Ioan Sântu,
notar reg. jude [jude notarial regesc]

Hochmán Gyula,
grefier c.c.

Boer Béla,
practicant în drept c.c.

[f 2r]

[Ștampila cu „Colecția Dr. Radu Rațiu”.]

[f 2v]

J/Nr. 7 10.

Prezentată în 25 septembrie 1873.

Couverta alăturată sub %
aduse această dispozițiune [testamentară]

Nr. 216

Sibiu

Răposatul Avram Iancu lăsară toată averea sa mișcătoare și nemișcătoare pentru înființarea Academiei [de Drept].

Nr. 216 / 1873

Testamentul meu

A. Iancu

[Ștampila cu „Colecția Dr. Radu Rațiu”.]

[f 2r]

[Ștampila cu „Colecția Dr. Radu Rațiu”.]

2.

Vidra de Sus, 26 iunie 1855. Testamentul lui Alesandru Iancu, tatăl lui Avram Iancu

Descriere:

Vidra de Sus, 26 iunie 1855. Testamentul lui Alesandru Iancu, în limba română, cu scriere chirilică (file 1r-v și 2r).

Testamentul este semnat prin cruce și punerea degetului de Alesandru Iancu, fiind contrasemnat autograf de pădurarul-șef Josef Schuster (fila 2r).

De asemenea, este iscălit și de cei doi martori: Mânzat, adjunct districtual c.c., și Carl Lerchenfeld, actuar principal c.c., care adeveresc legalitatea întocmirii actului, cu completare în limba germană (fila 2v).

Martorii își pun fiecare în dreptul numelui lor pecetea de ceară roșie (fila 2v).

Ștampila cu ”Colecția Dr. Radu Rațiu” (fila 2v).

Original:

Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0004-testament_0006.

*

Тестамент

Прин каре ео Алехандер Ианку луі Георгіе ц.к. югер де пѣдуре ка болнав, да авынџ мінтеа ынтреагџ, ыннаінтеа де мѣртури гугаці дау тутурор, кѣроріа і съ кувіне куноскут ка дупџ моарте меа тоатџ авуціа съ рѣмые дупџ урмѣтоаре ынпѣрцеліщте, адекџ:

Дін авеара немішкѣтоаре

1. Ла соція меа Марія каса ын відра де сус супт Нро. 1, ші шура, къмара пінгъ касъ, троашу ла каса ачеаста, прекум ші троашу чел дін жос унде съ афлъ огоаре де куреті, ші де кынепъ, ші іаръ троашу песте валіа дін жос ші дін сус де кале, маі ынколо троашу ла Боглещ. - Да де кумва сар мъріта соція меа Марія, атунча съ ръмыіе авеара аста тоатъ ла Фічорул меу Іоан Іанку преотул. -

2. Ла Фіул меу Іоан лас каса унде шаде, къмара кътре [...] ²⁰ ші Граждул, каре ші аша дънсул ла фъкут, дін локурі троашу дела ренгеі, ші локул ла моаръ ынтре іазур, маі ынколо [локул] ²¹ де коасъ ла вдрішоара, ші ла чертежул, ші ла кырстещ.

3. Ла Фіул меу Аврам каса ку доъ къмърі ын поені, шура ку Граждурі ші тот локул арътор ші не аръторі каре іл стъпынеск ла поені, ші іаръ каса ку троашу лынгъ бес[...] ²² ын відра де сус.

4. Локуріле челе де семънат тоате, кыте ле стъпынеск ын Фацъ съ ремуіе ынпреунъ ла соція меа Марія ші ла Фіул меу Іоан. – Асеменіа огорул дела лер[?] ²³ ші локул дела коадъ. –

5. Мора дела каса о лас ла соція меа Марія ші ла Фіул меу Іоан ку ачеі адогаре кумкъ партеа дела Фрателе меу Іоан со цінъ Марія ын зълог, ші аша ео нумаі партеа меа о лас ла амбі ымпреунъ.

[fila iv]

6. Партеа дін моара дела Глігосещ съ ремуіа ла соція меа Марія ші ла Фіі меі Іоан ші Аврам лаолалтъ, да нумаі ачела дін дынші съ капете карте, каре о цінеа моара ын старе бунъ. –

Дін авеара мішкътоаре

7. Тоате челе дін каса ші дін півніща, віну, ші вінарсу съ ремуіъ ла соція меа Марія.

8. Іаръ мішкътоареле, че ну съ цін де касъ, ку даторіеле лынгъ контракт дате, съ фіе а Мъріі, ка съ поарте келтуеліле ынгропъчуні меі. –

9. Дін мархе съ съ трагъ дін т[ы]ул муереа меа зестра іеі адекъ доъ вач, ун жун де 4 ані ші опт оі, апоі съш іеіе пріотеаса че о адус де акасъ, адекъ доъ вачі ші доі жунчі ші опт оі. - Че ва ръмуней съ съ ымпартъ ынтре Марія, ші Фіі меі Іоан ші Аврам. –

²⁰ Documentul original este rupt la mijlocul paginii.

²¹ Documentul este rupt.

²² Cuvânt lipsă din cauza documentului rupt.

²³ Cuvânt șters, din cauza îndoiturii paginii.

[10.]²⁴ Мішкѣторіле челе не нуміте съ съ ымпартъ прін скаунул Жудекѣтореск асеменіа ынтре соція меа Маріа ші Фіі меі Іоан ші Аврам. –

11. Фіінд къ ео пе фіул меу Аврам лам куноскут ла мінте клетіт, ші предѣторі і съ съ пуіе дела ц.р. скаунул Жудекѣтореск ун тудор, каре съ кыщіге съ ну съ прѣдеазе авуція луі, ші нумаі атунча съі віе ын мына луі, кынд сокотеше іарѣ скаунул Жудекѣтореск лімпедє, ші вре[д]нік а стѣпыні авеара каре іам лѣсато.

12. Тоате каре ле ам ласат ла Маріа ші ла Фіул меу Іоан, ка съ ну съ ы[м]прѣщіє дупѣ моартеа Маріі съ рѣмуіє ла Фіул непотулуі меу Іосіф Іанку, Георге, да нумаі ын ачеі ынтѣмпларє де ну аг авеа Фіі меі копі лежуіц, ші іарѣ нумаі атунче, кынд ар фі Георгіє аскултѣтор ла Маріа ші ла Фіул меу Іоан. Ші, кум маі сус поменіам, де ну ар авеа Фіі меі Іоан сау Аврам прунч. –

[fila 2г]

13. Контрактурі супт пунктул а 8леа лѣсате сунт урмѣтоаре:

- ла Томош Георгіє куіта дін відра де сус	200 ф. кр. бані
- Гомбош Думітру дін відра де сус	100 ф.
- Рус Петру аі Іоніці дін Булзещі	100 ф.
- Боглеа Тодор дін відра де сус	25 ф.
- Банч Лазар дін лупкшоара	750 ф.
- Оанєа Плєш дін лупкшоара	750 ф.
- Лукач Георгіє луі Тодор дін лупкшоара	250 ф.
- Лукач Петру дін лупкшоара	250 ф.
- Ганча Петру дін лупкшоара	100 ф.
- Оарга Костан дін відра де сус	200 ф.
- Сікоє Васіліє дін Соходол	130 ф.

14. Пе сама сфынтілор бесеріч лас:

- пе сама Бєсерічі ын відра де сус, ка съ съ акопере ку шіндрілтѣ, 120 фіорін ын аржінт.

- ла Бєсеріка ын відра де мїжлок лас 20 фіорін ын аржінт.

- ла Бєсеріка де ла відра де жос Гоещ іарѣ 20 де злоц ын аржінт.

- ші пе сама Бєсерічі де асупра петрі ын бані гата 10 фіорін ын аржінт, дела Чора Сімтіон Чоча [?] лынгѣ контракт іарѣ 10 злоц ын аржінт.

²⁴ Bucată lipsă, în original.

Каре тоате дупъ ынвоеалъ ши пофта меа скрїсе ле адевереск ку пунереа дежетулуї пе круче лынгъ нумеле меу аїча субсрїсул. –

Вїдра де сус ын 26 Юніе 1855 дупъ калїндарїул ноул. –

x Алежандер Іанку л. Георіе,
Erbetener Namensfertiger

Josef Schuster,
k.k. Oberförster

Daß vorstehendes Testament der Alexander

[fila 2v]

Ianku in unserer Gegenwart bei voller gesunder Vernunft selbst diktirt hat, daß selbes ihm nochmals vorgelesen wurde und er den Finger der Namensfertigung begedrückt hat, bestättigen wir als Zeugen.

Munzath,
k.k. Bezirks Adjunct
[Ștampilă de ceară roșie.]

Carl Lerchenfeld,
k.k. Hauptactuar
[Ștampilă de ceară roșie.]
[Ștampilă cu „Colecția Dr. Radu Rațiu”.]

*

[fila 1r]

Testament

Prin care eu, Alexandru Iancu lui Gheorghe, ț. c. [cezaro-crăiesc] iegăr de pădure²⁵ [gornic], ca bolnav, da[r] având mintea întreaă, înainte de mărturi [martori] rugați, dau tuturor căroră [l]i se cuvine cunoscut ca, după moartea mea, toată avuția să rămăie [rămână] după următoarea împărțeliște [împărțire], adecă:

Din aveara nemișcătoare [avearea imobilă]

²⁵ *Iegăr de pădure* = gornic. Termenul *iegăr*, transcris cu chirilice în original, provine din cuvântul german *Jäger* (vânător).

1. La soția mea Maria, casa în Vidra de Sus, supt nro. 1, și șura, cămara pingă [pe lângă] casă, *troășu[l]*²⁶ la casa aceasta, precum și troășul cel din jos, unde se află ogoare de cureți [curechi, varză] și de cânepă, și iară troășul peste valea din jos și din sus de cale, mai încolo [mai departe, apoi] troășul la Boglești.

Da[r] de cumva s[-]ar mărita soția mea Maria, atuncea să rămâie [rămână] aveara [averea] asta toată la ficiorul [feciorul] meu Ioan Iancu, preotul.

2. La fiul meu Ioan las casa unde șade [locuiește], cămara către [...] ²⁷ și grajdul care și-așa dânsul l[-]a făcut, din locuri troășul de la Renghei [?], și locul la moară între iazuri, mai încolo [locurile] ²⁸ de coasă la Vidrișoara, și la Certejul, și la Cârstești.

3. La fiul meu Avram, casa cu două cămări în Poieni, șura cu grajduri și tot locul arător și nearător [arabil și nearabil], care îl stăpânesc la Poieni, și iară casa cu troășul lângă bes[eric]a ²⁹ în Vidra de Sus.

4. Locurile cele de semănat, toate câte le stăpânesc în față, să rămâie împreună la soția mea Maria, și la fiul meu Ioan.

Asemenea ogorul de la [...] ³⁰ și locul de la coadă.

5. Moara de la casă o las la soția mea Maria, și la fiul meu Ioan, cu acea adăugare, cum că partea de la fratele meu Ioan o ține Maria în zălog, și așa eu numai partea mea o las la ambii împreună.

[fila iv]

6. Partea din moara de la Gligorești să rămâie la soția mea Maria și la fiii mei Ioan și Avram laolaltă, da[r] numai acela din dâșii să capete carte [acte], care o ținea [va ține] moara în stare bună.

Din aveara mișcătoare [mobilă]

7. Toate cele din casă și din pivniță, vinu[l], și vinarsu[l] să rămâie la soția mea Maria.

8. Iară mișcătoarele ³¹, ce nu se țin de casă, cu datoriile lângă contract date ³², să fie a[le] Mariei, ca să poarte c[h]eltuielile îngropăciuni[i] mei [mele].

9. Din marhe ³³ [animale, vite] să se tragă dintâiul [mai întâi] mu[i]jerea mea zestrea ei, adeca două vaci, un jun de 4 ani și opt oi, apoi să[-]și ieie [ia] prioteasa ³⁴ ce o adus de acasă, adecă două vaci și doi junci și opt oi.

²⁶ *Troăș* = vezi nota 5.

²⁷ Documentul original este rupt la margine.

²⁸ Documentul este rupt.

²⁹ Cuvânt lipsă din cauza documentului rupt.

³⁰ Cuvânt șters în original, nu poate fi dedus.

³¹ Bunurile mobile.

³² Banii dați pe datorie unor terți, cu contract.

³³ Marhă (din magh. *marha*) = vită cornută, bovină, animal domestic, vită de muncă; avere mobilă.

Ce va rămâne să se împartă între Maria, și fiii mei Ioan și Avram.

[10.]³⁵ Mișcătoarele cele nenumite să se împartă prin scaunul judecătoresc asemenea între soția mea Maria și fiii mei Ioan și Avram.

11. Fiindcă eu pe fiul meu Avram I[-]am cunoscut la minte clătit, și prădător [risipitor], i să se puie de la ț. r. [c.c.] scaunul judecătoresc un tutor, care să câștige să nu se prădeaze [prade, risipească] avuția lui, și numai atuncea să[-]i vie [vină] în mână lui, când socotește iară scaunul judecătoresc limpede, și vre[d]nic a stăpâni aveara care i[-]am lăsat[-]o.

12. Toate care le-am lăsat la Maria și la fiul meu Ioan, ca să nu se î[m]prăștie după moartea Mariei, să rămâie la fiul nepotului meu Iosif Iancu, Gheorghe, da[r] numai în ace[a] întâmplare [împrejurare] de nu ar avea fiii mei copii lejuiți [legiuți, legitimi], și iară numai atuncea, când ar fi Gheorghe ascultător la soția mea Maria și la fiul meu Ioan. Și, cum mai sus pomeneam, de nu ar avea fiii mei Ioan sau Avram prunci.

[2 r]

13. Contracturi supt punctu[l] a[l] 8-lea lăstate³⁶ sunt următoare:

- la Tomoș Gheorghe cuita [chitanța] din Vidra de Sus	200 fl. cr. bani
- Gomboș Dumitru din Vidra de Sus	100 fl.
- Rus Petru ai Ioniții din Bulzești	100 fl.
- Boglea Todor din Vidra de Sus	25 fl.
- Banci Lazăr din Luncșoara	750 fl.
- Oanea Pleș din Luncșoara	750 fl.
- Lucaci Gheorghe lui Todor din Luncșoara	250 fl.
- Lucaci Petru din Luncșoara	250 fl.
- Ganca Petru din Luncșoara	100 fl.
- Oarga Costan din Vidra de Sus	200 fl.
- Sicoe Vasile din Sohodol	130 fl.

14. Pe s[e]ama sfintelor biserici las:

- pe seama bisericii în Vidra de Sus, ca să se acopere cu șind[r]ilă 120 fiorini în arjint [argint];

- la biserica în Vidra de Mijloc las 20 fiorini în arjint;

- la biserica de la Vidra de Jos Goești iară 20 de zloți în arjint;

- și pe seama Bisericii Deasupra Pietrei în bani gata [gheață] 10 fiorini în arjint, de la Cioară Sântion Ciocea [?] lângă contract iară 10 zloți în arjint.

³⁴ Alesandru Iancu se referă la nora lui Maria, soția fiului său mai mare, preotul Ion Iancu.

³⁵ Foaie ruptă în original.

³⁶ Bani datți împrumut pe bază de contract sau înțelegere.

Care toate, după învoiala și pofta mea scrise, le adeveresc cu punerea degetului [degetului] pe cruce lângă numele meu aici scrisul.

Vidra de Sus în 26 Iunie 1855 după calindariul noul³⁷.

x Alexander Iancu I. [lui] Gheorghe,
solicitantul subsemnat

Josef Schuster,
pădurar suprem c.c.

Că însuși Alexandru

[fila 2v]

Iancu, cu mintea deplin sănătoasă, a dictat în prezența noastră testamentul de față, că acesta i-a mai fost citit o dată și că el a iscălit prin punerea degetului, adeverim noi, ca martori.

Mânzat,
adjunct districtual c.c.
[Ștampilă de ceară roșie.]

Carl Lerchenfeld,
actuar³⁸ principal c.c.
[Ștampilă de ceară roșie.]

[Ștampilă cu „Colecția Dr. Radu Rațiu”.]

³⁷ Pe stil nou.

³⁸ *Actuar* = oficial judecătoresc.

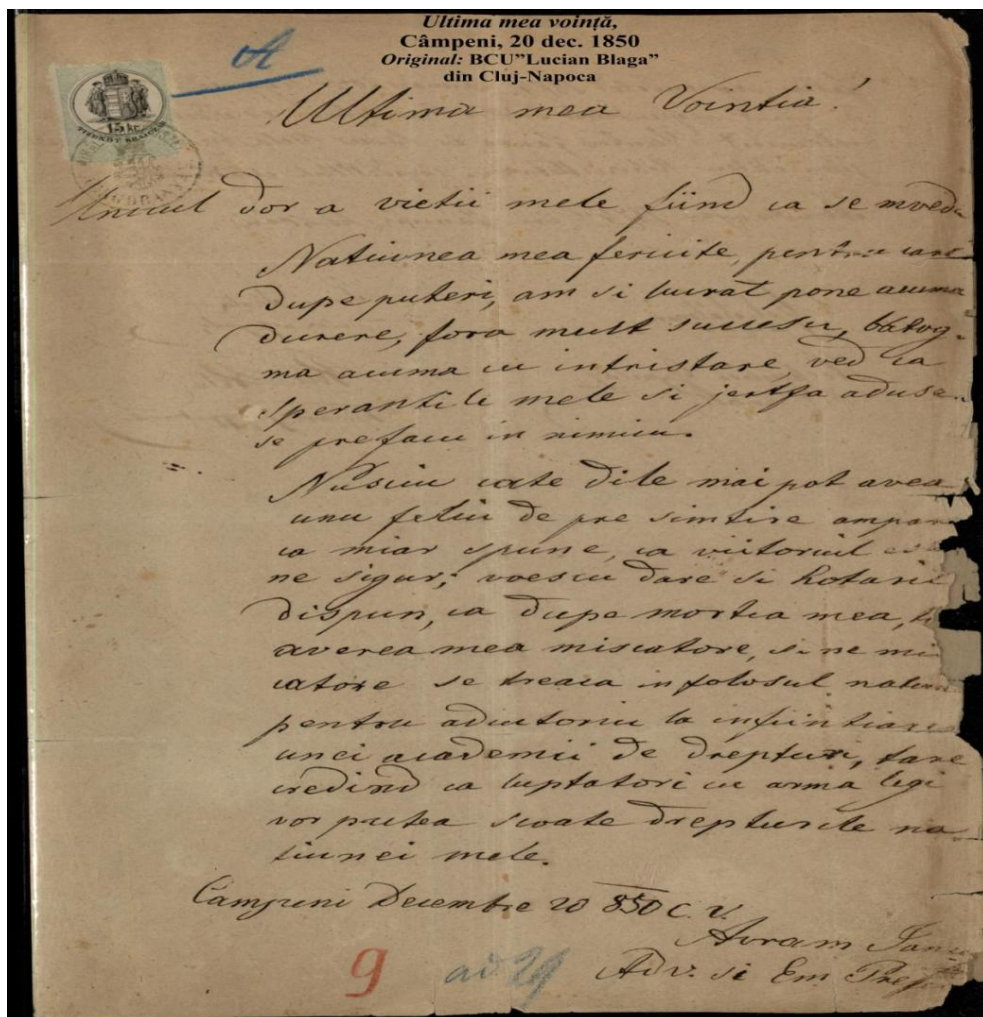


Fig. 1. Câmpeni, 20 decembrie 1850. Testamentul olograf al lui Avram Iancu, în limba română cu alfabet latin. Sibiu, în 25 septembrie 1873. Înregistrarea testamentului, în limba română. Abrud, 20 ianuarie 1874.

Autenticarea testamentului, în limba maghiară.

Sursă: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0004-testament_0006.

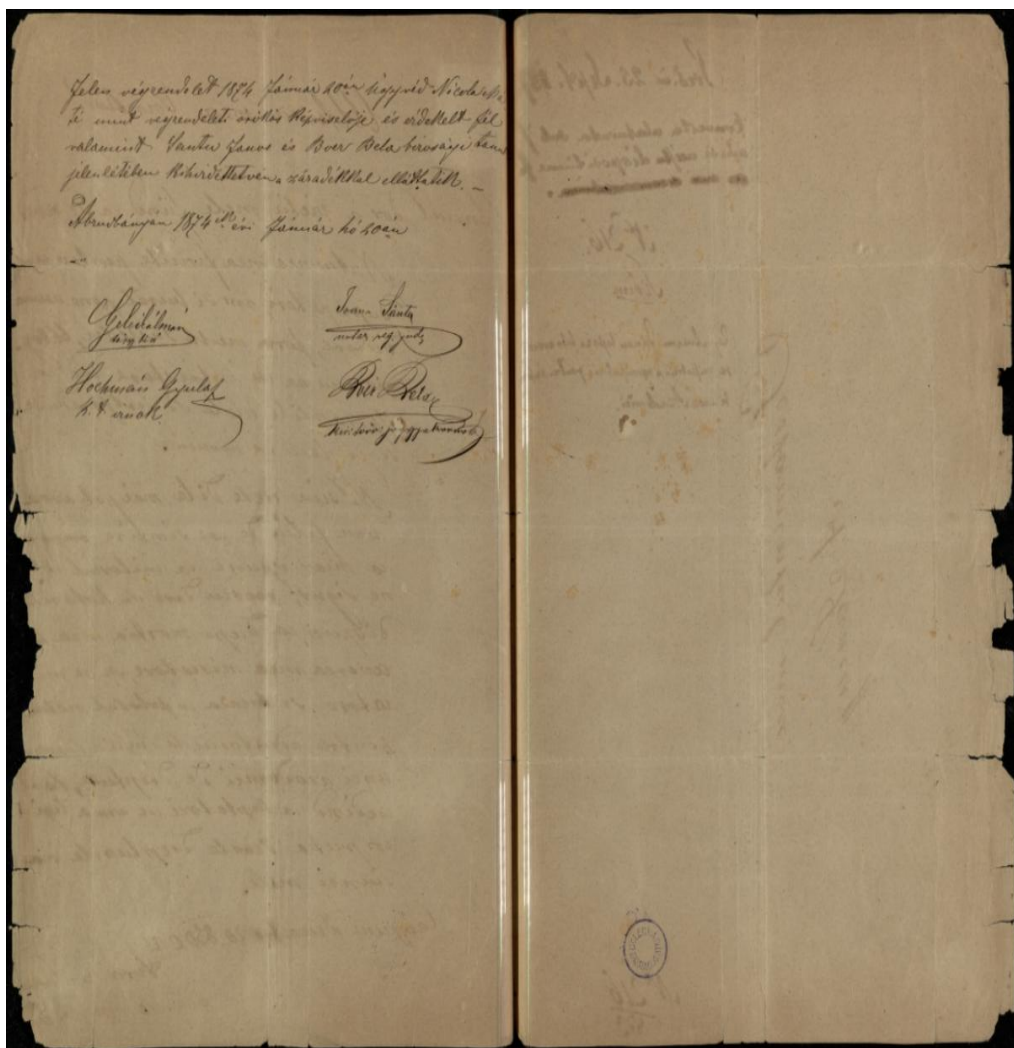


Fig. 2. Câmpeni, 20 decembrie 1850. Testamentul olograf al lui Avram Iancu, în limba română cu alfabet latin. Sibiu, în 25 septembrie 1873. Înregistrarea testamentului, în limba română. Abrud, 20 ianuarie 1874. Autentificarea testamentului, în limba maghiară.

Sursă: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0004-testament_0006.

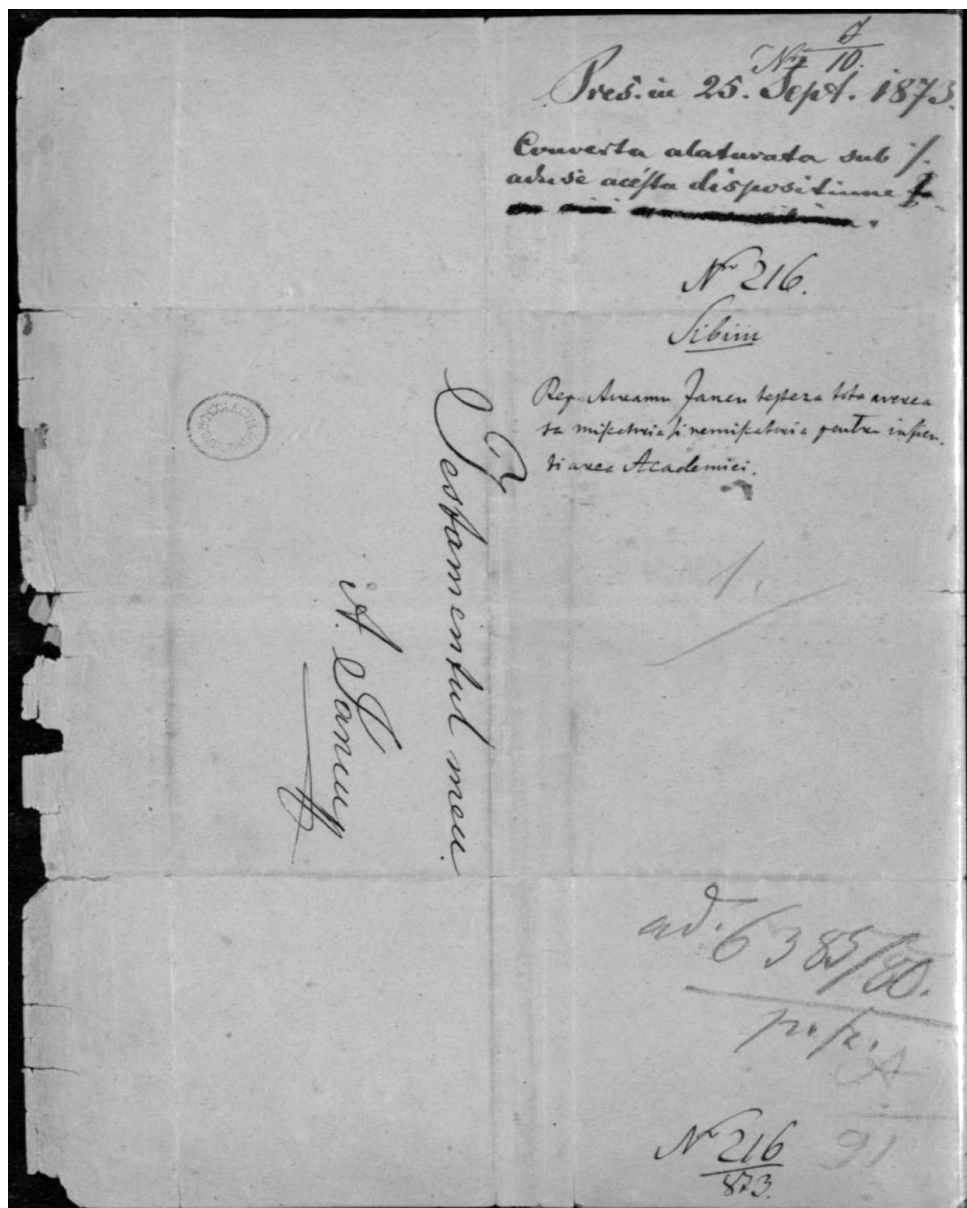


Fig. 3. Câmpeni, 20 decembrie 1850. Testamentul olograf al lui Avram Iancu, în limba română cu alfabet latin. Sibiu, în 25 septembrie 1873. Înregistrarea testamentului, în limba română. Abrud, 20 ianuarie 1874. Autentificarea testamentului, în limba maghiară.

Sursă: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0004-testament_0006.

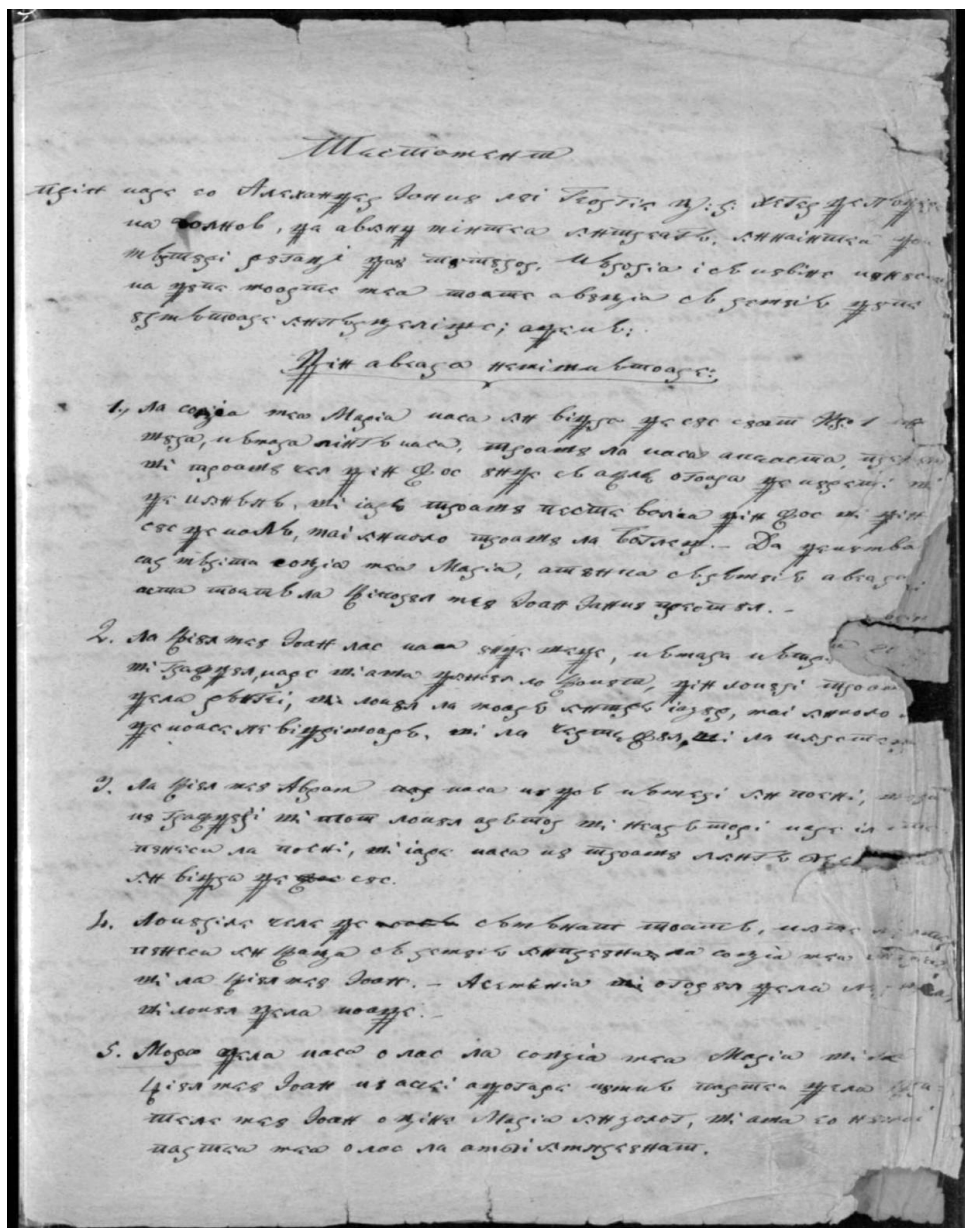


Fig. 4. Vidra de Sus, 26 iunie 1855. Testamentul lui Alesandru Iancu, în limba română, cu scriere chirilică, cu completarea martorilor care adevăresc legalitatea întocmirii actului, în limba germană.

Sursă: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0004-testament_0006.

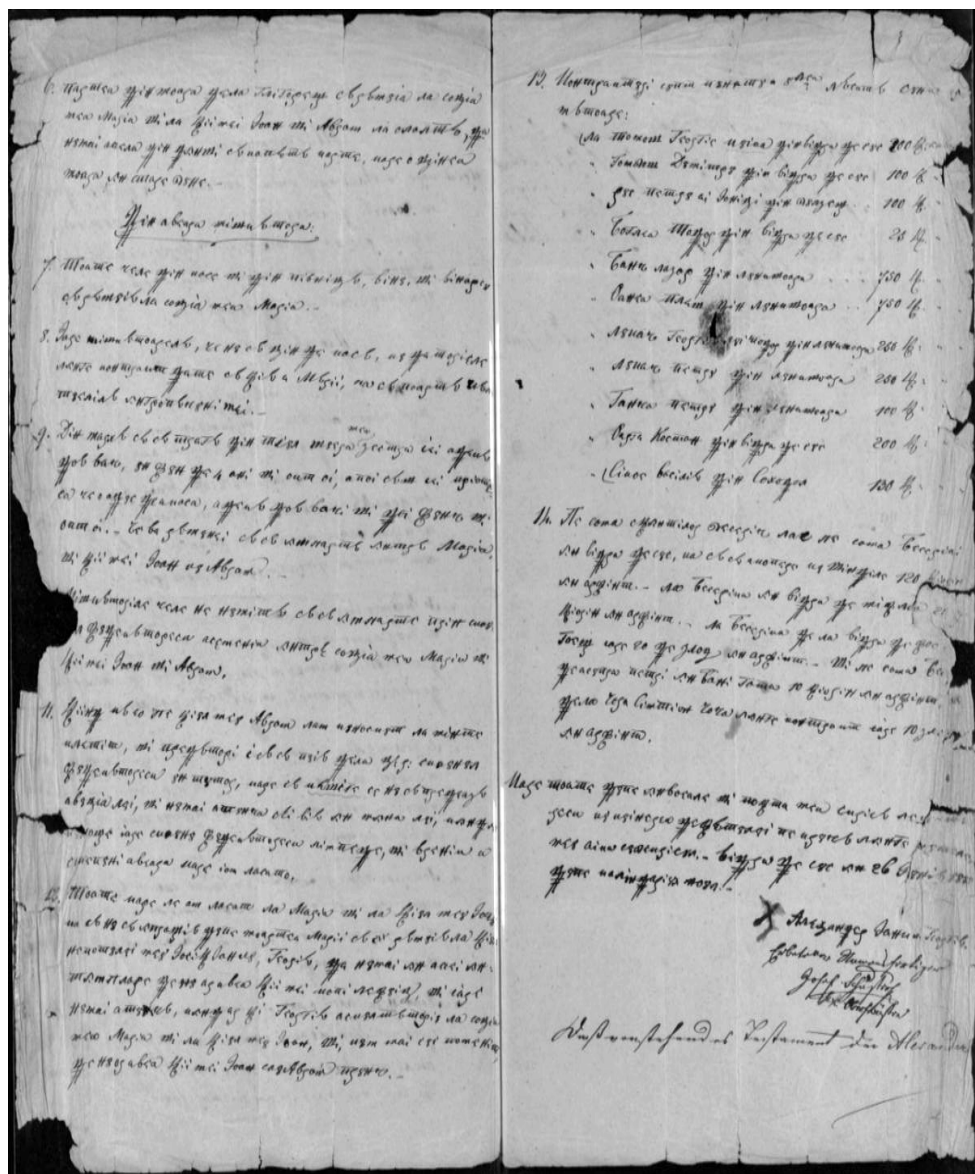


Fig. 5. Vidra de Sus, 26 iunie 1855. Testamentul lui Alesandru Iancu, în limba română, cu scriere chirilică, cu completarea martorilor care adevăresc legalitatea întocmirii actului, în limba germană.

Sursă: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, Fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0004-testament_0006.

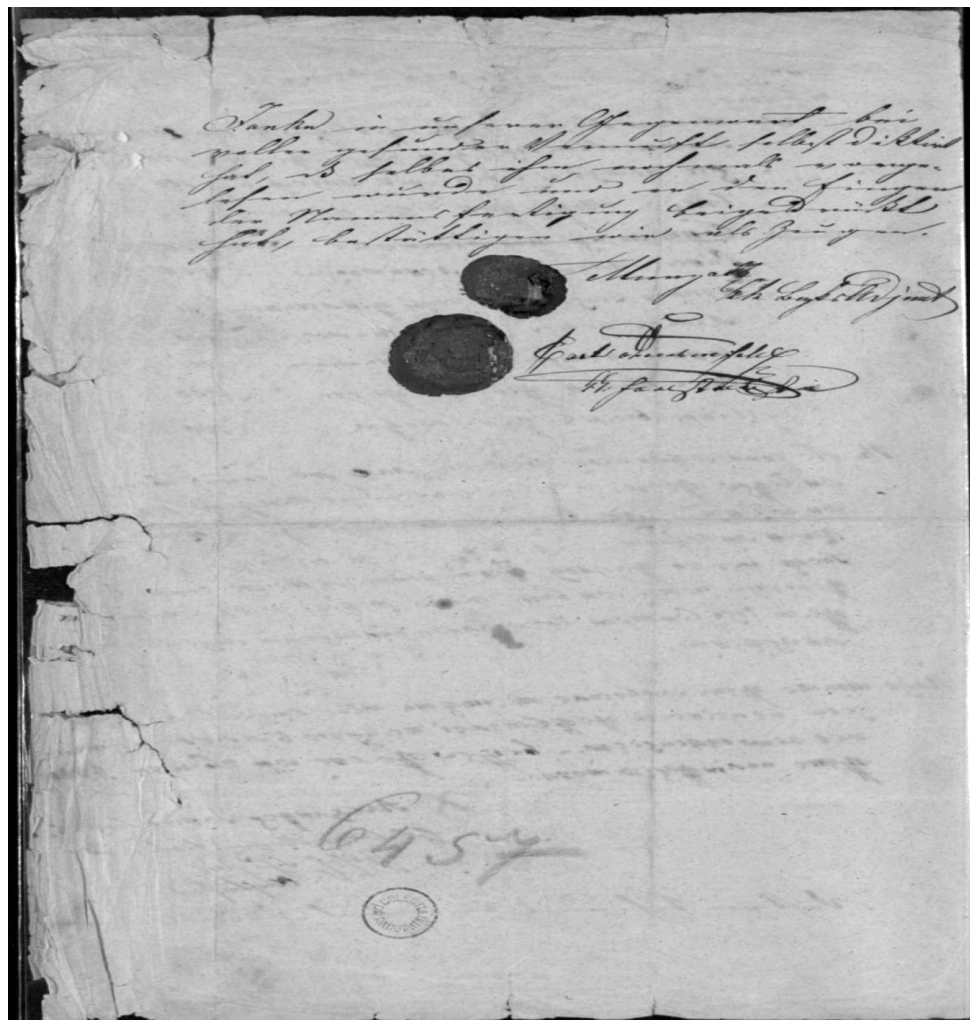


Fig. 6. Vidra de Sus, 26 iunie 1855. Testamentul lui Alesandru Iancu, în limba română, cu scriere chirilică, cu completarea martorilor care adevăresc legalitatea întocmirii actului, în limba germană.

Sursă: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții Speciale, fond Familia Rațiu, filele 1r-v și 2r-v, foto testament_0004-testament_0006.

Bibliografie

Lucrări generale:

Cosma, Ela, *Sași, austrieci, slavi în Transilvania și Banat (Biografii de secol XIX și din vremea revoluției pașoptiste)*, București, Editura Academiei Române, 2009.

Deteșan, Daniela, Onofreiu, Adrian, Prahase, Mircea, Sabău, Claudia Septimia (editori), *Testamente din districtul Năsăud (1861-1871)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011.

Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania, vol. VI (5-16 iunie 1848), editate de colectivul 1848 de la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca, introducere de Camil Mureșanu, București, Editura Academiei Române, 1998.

Dragomir, Silviu, *Avram Iancu*, București, Editura Științifică, 1965.

Dudaș, Florian, *Prefectul-general Avram Iancu și Legiunea Auraria Gemina*, Oradea, Imprimeria Metropolis, 2016.

Felea, Romulus, *Avram Iancu în folclorul moșilor*, cu o prefață de Camil Mureșanu, ediția a II-a revăzută și adăugită, la volumul *Avram Iancu în tradiția orală a moșilor*, publicată de Ioan Felea și Virgiliu Florea, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2002.

Frâncu, Teofil, Candrea, George, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888.

Maior, Liviu, *Avram Iancu. Scrisori*, Cluj, Editura Dacia, 1972.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, Viena, k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1845.

Pervain, Iosif, Chindriș, Ioan, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972.

Studii și articole:

Neamțu, Gelu, *O completare esențială la testamentul lui Avram Iancu (1850)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, supliment nr. 1 la tomul LIX, 2020, „Actele Conferințelor Institutului de Istorie «George Barițiu»” din 2018 și 2019”, editor Ela Cosma, 2020, pp. 55-58.

Nicola, Enea, *Tribunul Matei Nicola*, în „Transilvania”, Sibiu, an 57, nr. 6/iunie 1926, pp. 283-286.

Popescu-Râmniceanu, Virgil, *Luptele românilor din Ardeal 1848-1849*, București, Editura Librăriei Stănculescu, 1919.

Sterca Șuluțiu de Cărpiniș, Iosif, *Avram Iancu. Biografie*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. V-VI/iunie-iulie 1897, pp. 83-122.

Wittstock, Oskar, *Das litterarische Leben der 40er Jahre*, în „Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert”, Sibiu, W. Krafft, 1896, p. 108.

Surse electronice:

Chirițescu, Marinela, *Avram Iancu, fiu al satului Vidra de Sus*, referat la Simpozionul din Albac, 3 mai 2014,

<http://www.taraiancului.ro/documente.html>, accesat la 7 februarie 2016.

Felseghi, Bianca, *Testamentul olograf al lui Avram Iancu, donat statului român de către familia Rațiu*, în: „Press One”, din 6 noiembrie 2015, <https://pressone.ro/>

testamentul-olograf-al-lui-avram-iancu-donat-statului-roman-de-catre-familia-ratiu/, accesat în 20 noiembrie 2022.

Marele Arbore Genealogic al Familiei Rațiu de Noșlac, cu blazonul și deviza "Pomului Rățeștilor", datat în 17 februarie 2022, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/17/Marele_Arbore_Genealogic_al_Familiei_Ratiu_de_Noslac_%28Nagylak%29%2C_fond_alb%2C_17.01.2022.pdf, accesat în 20 noiembrie 2022.

ARTISTUL ȘI REVOLUȚIA (ALECU RUSSO)

Ion MILITARU*

*Poetul este legiuitorul nerecunoscut
al lumii Shelley*

Abstract: *The emergence of modernity in Europe was accompanied, almost without fail, by elaborate political programs. This is also the case for Romanian modernity, which was, at the same time, magnified by broad, lyrical views. The case of Alecu Russo, with his vision expressed in the poem "Cântarea României" ("Romania's song"), is eloquent from this point of view. In the present study, we study the ways in which the mythical identity of Romania was built.*

Key words: *modernity, mythical identity, Romania, Alecu Russo*

Textul care nu consacră

Puține erau textele care să îl facă cunoscut pe Alecu Russo până la acea *Cântare a României* publicată la Paris în anul 1850 sub nume fals. Nici măcar atunci când textul a fost publicat în limba română nu se poate spune că a atras cine știe ce atenția, cu atât mai mult cu cât nu purta nicio semnătură. Și, pentru a încurca mai mult lucrurile, legenda construită în jurul acestei piese desăvârșite, o plasa în lotul nu se știe cărui călugăr răsăritean experimentat în literatura sacră, dotat cu un geniu al limbii și compoziției, compatibilă, în mentalitatea timpului, cu o zonă obscură, lipsită de nume, calificare și notorietate.

La drept vorbind, textul nu era unul comun și nici pe gustul unui public de felul celui parizian. Era anul 1850, deceniul al cincilea în care modernitatea Franței începuse să devină modernitate a lumii, deceniu al lui Baudelaire și Flaubert, al lui Teophile Gautier și Lautréamont. Era, totodată, un deceniu al amurgului accelerat, dacă nu, al morții romantismului. Era, totodată, un deceniu și un secol al secularizării, al modernismului și al pregătirii lumii pentru intrarea în **epoca dezvrăjiri lumii**, al abandonării acesteia în seama propriului sfârșit. Mai erau câțiva ani până când Nietzsche avea să proclame sfârșitul radical: **Gott ist tod!**

Pentru a aprecia felul în care o astfel de piesă cum era a lui Alecu Russo putea intra pe piața literelor franceze apare întrebarea: privea această piesă în

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Ploșor”, al Academiei Române; e-mail: militaruion_1@yahoo.com.

miniatură piața franceză sau piața literelor franceze, nu era decât un mijloc de distribuire către un alt destinatar, diferit ca locație și cultură? Adevărul este că textul nu își avea în cultura franceză destinatarul corect decupat. Alecu Russo era perfect conștient de nivelul istoric al acestei culturi. Destinatarul erau tinerii intelectuali români care își etalau cultura, poate snob, poate bine intenționați, pe o piață a cărei circulație și validitate putea oferi mai multă circulație și eficiență mesajului pentru că, în primă instanță *Cântarea României* era un text construit în preajma unui mesaj.

Ce nevoie aveau însă intelectualii români de un text în care spiritul conservator ce părea să aparțină unei alte lumi, mai ales când ceea ce îi definea privea referențialul novator al politicii timpului? Era anul 1850, așadar după ce revoluția în cele trei țări române se consumase iar rezultatele nu fuseseră pe nicăieri, în Moldova, Transilvania sau Țara Românească cele scontate. Este posibil ca spiritul post - revoluționar în această parte a lumii să nu fi fost unul din cale afară de optimist. Era posibil, mai degrabă, ca starea de spirit să aparțină unui sentiment al declinului, al amurgului și decepției. La capătul tuturor acestora înflorea mai degrabă o literatură apocaliptică, a decreștitudinii și nopții consolatoare.

Or, tocmai o astfel de stare de spirit, decepționată, lipsită de orizont și apocaliptică, viza textul lui Alecu Russo. Inspirată de *Profeți*, *Cartea lui Iov* și *Cântarea cântărilor*, începutul *Cântării* lui Alecu Russo este desemnat - apocaliptic.

Dacă Dumnezeuul părinților noștri înduratu-s-a de lacrimile tale, norod nemângâiet, înduratu-s-a de durerea plămânilor tale, țara mea?... Nu ești îndestul de smerită, îndestul de chinuită, îndestul de sfâșiată? Văduvă de ficiorii cei viteji, plângi fără încetare pe mormintele lor, precum plâng și jălesc femeile displetite pe săcriul mut al soților¹.

Versetul următor continuă pe aceeași notă: *Neamurile auziră țipetul chinuirei tale, pământul se mișcă. Dumnezeu numai să nu-l fi auzit?... Răzbunătorul prevestit nu s-a născut oare?². Accentele din *Iov* și *Eclesiast* sunt evidente. *O, cine îmi va da pe cineva care să mă asculte?³. Dacă aș ști unde să-l gădesc!⁴...Căci iată, dacă o iau spre răsărit, el nu este acolo; dacă o iau spre apus, nu-l zăresc! L-am căutat spre miazănoapte și n-am dat de el, m-am întors către miazăzi și nici aici nu l-am văzut⁵.**

¹ Alecu Russo, *Cântarea României*, 1985, p. 138.

² *Ibidem*.

³ *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1944, 31/35.

⁴ *Ibidem*, 23/3.

⁵ *Ibidem*, 23/8,9.s

Nu se întreține însă starea de spirit a revoluției și nici tonusul acesteia cu plângeri, indiferent de proveniența acestora. *Iov* și, cu siguranță, *Eclesiastul* singuri nu pot să susțină ceea ce este necesar în vederea pregătirii unei schimbări și nici în depășirea unei traume generalizate așa cum este trauma istorică a fatidicului an. De aceea, poate, instinctul sigur al lui Alecu Russo îl face să combine stilistica variată a influenței scripturale cu un capitol eterogen. De altfel, simpla intitulare a poemului, *Cântarea României*, arată sursa și intenția mesajului. *Cântarea cântărilor* pare aici oportună pentru menținerea nădejzii și reformularea unei întremări mai necesare decât orice altceva. Frumusețea, nu adevărul este chemată acum să intre în jocul istoric. Adevărul nu putea fi decât unul, adevăr al faptelor și urmărilor acestora: exilul, închisoare, suferința, poate chiar moartea. Frumusețea, în schimb, polimorfă, eterogenă, multiplă, diferențiată putea fi mai oportună. În schimb, nu există puniție pentru ea. De aceea sunt puse acum în joc toate valențele estetice, tot ceea ce pot acestea mobiliza în recuperarea unui ideal dezafectat.

Mai întâi, sursa: *Cântarea cântărilor*, probabil singura secțiune din Scriptură în care frumusețea descrisă în termenii inteligibilității și imanenței lumii are regimul descrierii complete. *Cât de frumoasă ești, cât de frumoasă ești*, verset după verset, ca într-o incantație, iar atunci când incantația lipsește este suplinită de substituibilele acesteia. Nu există, de-a lungul ei, niciun moment în care senzația de eșec să fie prezentă. Pentru că subiectul și termenii acestuia aparțin registrului imanenței, frumusețea este tangibilă, senzorială, aici de față. Nu există mister în afara existenței sale. Frumusețea este prezentă în varianta existenței depline. Nu există nimic de felul suspinului după o fărâmă de alteritate, a misterului neelucidat, a naturii transcendente codat, prezente pretutindeni.

Poate, o abatere de la această frumusețe completă, exhibită imediat privirii, face primul verset: *Sărută-mă cu sărutările gurii tale, că sărutările gurii tale sunt mai bune ca vinul*⁶. Ca în orice comparație, nici în cea de față nu există egalitate, și nici identitate. Prin urmare, particula **ca**, din interiorul mișcării de translație, inițiază misterul diferenței. Numai că este un mister la scară redusă, comparația nefiind nicăieri înregistrată să mizeze pe contrarul a ceea ce intenționează, adică să lumineze prin extensie.

Din cântul frumuseții, acel *frumoasă ești*, izvorăște noianul de frumusețe al noii cântări. Nemaiaparținând spațiului sacru în care simpla și singura numire a frumuseții să fie suficientă, există aici multiplicarea ei, poliarhia necesară țelului nenumit.

⁶ *Ibidem*, *Cântarea cântărilor*, 1/1.

Care e mai mândră decât tine între toate țările semănate de Domnul pe pământ? Care alta se împodobește în zilele de vară cu flori mai frumoase, cu grâne mai bogate? / Verzi sunt dealurile tale, frumoase pădurile și dumbrăvile spânzurate de coastele dealurilor, limpede și senin ceriul tău; munții se înalță trufași în văzduh; râurile, ca brâie pestrițe, ocolesc câmpurile; nopțile tale încântă auzul, ziua farmecă văzutul.../ Pe câmpiile Tenechiei răsărit-au florile?... Nu au răsărit florile, sunt turmele multe și frumoase ce pasc văile tale; soarele înrodește brazda; mâna Domnului te-a bucurat cu bunuri felurite, cu pomete și cu flori, cu avuție și cu frumusețe.../ Dunărea bătrână, biruită de părinții tăi, îți sărută poala și îți aduce avuții din ținuturile de unde soarele răsare și de unde soarele apune; vulturul din văzduh caută la tine ca la pământul său de naștere; râurile cele frumoase și spumegoase, pâraile cele repede și sălbatice cântă neîncetat lauda ta...⁷

Lumea întreagă are tot o poveste

Iar această poveste nu este țara împietrită în propria ei perfecțiune, în frumusețea care o împresoară fără să poată să-i asigure și veșnicia. Frumusețea este a din **lumea căzută**, așadar fără trăinicie și viață fără de moarte. Acum, ca din senin, *vântul de la miază noapte bate cu furie... ceriul se întunecă... pământul se cutremură... În patru unghiuri ale lumii se văd înălțându-se stâlpi de flăcărie învăluită în nouri de fum...dreptatea lui Dumnezeu trece pe pământ pustiind⁸*. Descrierea acestui vânt abundă, iar Alecu Russo nu face economie în materie de fizionomie a duhului rău: *Viscolul pustiirii a suflat peste acest pământ, iar chipul acestei lumi stricate, căzute pentru a doua oară din voia Domnului are un nume, numele fiarei: Din această frământare a popoarelor se naște o fiară: Robia⁹*. Acum, *vâjâie crivățul...se clatină pământul...răsună buciumele...oamenii se izbesc cu oameni...zalele cu fierul...pepturile cu oțelul, vitejii cad morți în țărână, sângele desfundă pământul...leșuri plutesc pe râuri...¹⁰*. Și, la același nivel al viziunii panoramice, **stricăciunea și existența stricată** capătă ultima tușă: *Pustiirea se întinde pe câmpii..codrii clocotesc de o fâșiire duioasă, pe coastele dealurilor se văd numai sate arse și turme de femei rătăcind cu pruncii la țată...o țara mea!¹¹*

Duhul Domnului trece pe pământ. Este propoziția ultimului verset, încurajarea ultimă, asigurarea că tot ce a precedat aceste ultime cuvinte nu au fost vorbe în vânt, șoapte ale celor învinși, resemnați în propria fatalitate. *Deșteaptă-te,*

⁷ Alecu Russo, *op.cit.* versetele 3, 4, 5, 6.

⁸ *Ibidem*, versetul 22.

⁹ *Ibidem*, versetul 24.

¹⁰ *Ibidem*, versetul 37.

¹¹ *Ibidem*, versetul 36.

pământ român! Biruie-ți durerea, e vremea să ieși din amorțire, seminție a domnitorilor lumii!...Aștepți, oare, spre a învie, ca strămoșii să se scoale din morminte?...Într-adevăr, într-adevăr ei s-au sculat, și tu nu i-ai văzut. Ei au grăit și tu nu i-ai auzit...¹². Acum, se poate spune că *furtuna mântuirii* a început.

II

De ce a fost scrisă *Cântarea României* (digresiune despre frumusețe și revoluție)

Dacă Alecu Russo nu avea încredere că arta poate servi revoluția, *Cântarea României* nu ar fi fost scrisă. Era nevoie de întreținerea unei stări de spirit post-revoluționare care să adăpostească în sine acel suflu din care idelul revoluționar se nutrise. Acel spirit trebuia întreținut și conservat. *Cântarea României* este încercarea de construire a unui sălaș în care spiritul revoluționar să se adăpostească în vremuri de restriște, un cămin al rezilienței post-revoluționare. Un manifest al încrederii și o probă a participării, al refuzului abandonului în condițiile în care istoria s-a arătat potrivnică – reprezintă suma condițiilor pe care un astfel de text trebuia să le împlinească pentru ca scrierea și apariția lui să fie posibilă.

Este însă frumusețea, adică arta care pune la bătaie principalul său capital estetic, în măsură să se implice astfel încât gestul său să nu fie unul gratuit, simplu ornament al unui program, idee declamată printr-o retorică goală? Simpla încredere a lui Alecu Russo într-o astfel de utilizare a fost suficientă pentru elaborarea textului în discuție.

Nu știm cu exactitate care au fost urmările și nici care a fost influența reală, compozită a acestui text asupra participanților la revoluția de la 1848. Există însă indicii că aprecierea pentru text a fost dincolo de valențele istorice. A fost intervenția lui Vasile Alecsandri asupra paternității incerte care s-a continuat și după moartea prematură a autorului. Valoarea intrinsecă a textului a determinat gestul moral și repunerea în circulație însoțit de numele autorului. În plus, posteritatea care i s-a construit de atunci înapoi reprezintă, la rândul ei, o certificare. Nu există istorie a literaturii române în care Alecu Russo să fie absent, iar *Cântarea României* să nu fie amintită. Se întâmplă însă ceea ce mai totdeauna se întâmplă când literatura unei țări își însușește tot ce este scris. Or, nu tot ce a fost sau este scris îi aparține. *Cântarea României* nu este text scris pentru literatură. Nu totdeauna scriitura aparține literaturii și nu cauza ei o servește.

¹² *Ibidem*, versetul 62.

Posteritatea lui Alecu Russo a fost deturnată literar, mecanismele alchimice prin care s-a petrecut așa ceva este un capitol aparte. Propunându-l ca literat iar mica lui piesă ca literatură, istoria literară i-a asigurat șansa unei posterități certe.

III

O teologie răsturnată

În *Piatra teiului*, probabil cea mai reușită proză a sa, destinul lumii se joacă în urma unui pariu între diavol și Dumnezeu. Sunt multe similitudini cu *Iov*, însă numai până la un punct. Altele sunt inovații artistice efective. De exemplu, pariul este precedat la Alecu Russo de o descriere a curtoaziei uzuale între Dumnezeu și diavol. Ambii își respectă rolurile și se respectă reciproc.

Diavolul s-a dus într- zi la Dumnezeu. Domnul l-a primit cu toată cinstea, așa cum se cuvine să se poarte între ei cei mari./.../Amândouă măririle purtau pe față pecetea grijilor și îndeletnicirilor lor. Dumnezeu era cu obrazul întunecat din pricina nelegiuirilor din zi în zi mai mari ale oamenilor, ochii însă îi erau plini de bunătate și era gata să ierte¹³.

În chip previzibil, diavolul este invers: *sta dârz și înțepat, zâmbind cu răutate, căci trebile lui mergeau mai bine decât oricând...* Urmează libertățile de compoziție și tocmai ele sunt cele care dau originalitatea textului. Ca doi amici de pahar, Dumnezeu și diavolul *s-au pus la masă și după ce-au băut acolo câteva paliciuri de vin de Cotnari și de Odobești, li s-au mai descrețit frunțile, și au prins a vorbi de una, de alta¹⁴*. Scena următoare este remarcabilă pentru umorul inedit...*Doamne, zice diavolul, umplându-și a patra oară paharul. Ferice trebuie să fie țara unde se face vinul ista de Cotnari. – Nu prea, răspunse Domnul – abia acum începe să se dezmorească, dar i-a merge mai bine după cât nădăjduiesc. – Hei, și istlalt vin de Odobești nu-i rău, are dulce miroaznă¹⁵.*

Din punct de vedere formal, nimic nu deosebește dialogul de aici de dialogul aceluiași din *Cartea lui Iov*. În plus, sunt aici ingredientele care duc textul **la marginile lumii dezvrăjite** pe hotarul cel mai trainic al acesteia. *Au mai cinstit ei așa câteva butelci, după aceea au prins să vorbească politice*. Fiecare își expune felul în care vede lumea. Evident, unul opus, amestecat cu îngăduință, din partea lui Dumnezeu, cu fățarnicie și viclenie din partea diavolului. Ba mai mult, diavolul, *cam amețit de băutură a început să strige* provocându-l pe Dumnezeu. Dacă acesta îi va lăsa lumea și supușii săi pe mână, îi va pedepsi în așa fel încât să-i îndrepte, făcându-i

¹³ *Ibidem*, p. 276.

¹⁴ *Ibidem*, p. 277.

¹⁵ *Ibidem*.

lui Dumnezeu pe plac. Dacă nu va reuși, condiționează Dumnezeu pariul, va rămâne cum a fost și până acum, de va reuși, Dumnezeu îi va ierta uzurparea și îl va repune pe scaunul celui *mai mare peste îngerii*.

Odată parafat pariul, *Satana și-a luat rămas bun de la Dumnezeu, și desfășurându-și aripile uriașe își dădu drumul în văzduh, și se duse să steie de vorbă cu niște filosofi fără nicio para în pungă, care cu orice preț vroiau să aducă pe pământ bunătatea din vremurile vechi, și mai ales râvneau împărțirea bunurilor*¹⁶.

Dinolo de tonul comic la adresa filosofilor, reies cunoștințele lui Alecu Russo în privința celor două curente filosofice care împărțeau scena gândirii europene la acea dată. Este evidentă timiterea la Rousseau, de care țineau acei filosofi *care cu orice preț vroiau să aducă pe pământ bunătatea din vremurile vechi*. Mângâietorul care, în ceasurile de restriște, îi este alături nu doar prin omofonia numelui, ci prin întreaga sa gândire, Jean-Jacques Rousseau, devine acum sfetnic și inspirație pentru însăși diavolul. Ceilalți filosofi, cei care *râvneau împărțirea bunurilor* puteau fi Marx sau, mai prudent, oricare dintre filosofii care, începând cu anii treizeci ai secolului al XIX-lea, începuseră să se facă cunoscuți pentru propagarea noilor idei.

Diavolul pierde pariul, iar legenda nu relatează felul în care, post-factum, acesta, înfățișându-se înaintea lui Dumnezeu își acceptă înfrângerea și, implicit, destinul de a rămâne acolo unde îl împinsese nesăbuița originară.

Descins pe pământ, diavolul stârnește cerul, adună norii și dezlănțuie furtuna. Apele se strâng, se adună. Și curg în vechile măci ale Bistriței. Cu o uriașă piatră din vârful Ceahlăului, diavolul se îndreaptă spre ele. Înfundând șuvoaiele, apele vor răbufni, răstrurnând totul, într-un nou potop. Numai că, îndreptându-se spre amonte Bistriței cu piatra în cârcă, un cântec omis, urât de el și legiunile supuse, se aude. Este cântecul cocoșului. Este suficient atât pentru ca diavolul să rămână împietrit acolo sus pentru totdeauna și, la lumina fulgerelor, de atunci înainte, doar coama i se vede și un suflu, aidoma aripilor întinse amenințător peste creste, se mai poate simți.

Încheierea este în cea mai bună notă a genului fantastic.

*Cititorule și respectabil public, pentru că soarta, care orânduiește așa de ciudate lucruri când își dă osteneala, a vrut ca amintirile unui călător, îngropate în portofoliul lui, și care nus cu adevărat frumoase decât în amintire, să ajungă obiect de publicare, declar, părăsind orice amor propriu, că eu mă dau frumușel deoparte și las pe diavol să se descurce cu dumneavoastră cum o putea. Treaba lui și a dumneavoastră. Am zis!*¹⁷

¹⁶ *Ibidem*, p. 279.

¹⁷ *Ibidem*, p. 283.

Din punct de vedere literar avem de-a face cu o inovație care deturneză sensul arhaic al genului. Lipsită de o intenție apologetică sau teologică, legenda rescrie ideia adăugându-i elemente inedite. Inovația este aici dublă. Mijloacele prin care diavolul dorea pedepsirea oamenilor aparțineau vechii recuzite biblice. Aici, apa era cea prin care diavolul vedea corecția. Apa la care, imediat după potop, Dumnezeu Însuși renunțase ca sursă de puniție. Dumnezeu era sceptic în privința faptului că frica oamenilor de apă, domolită de la potop încoace mai putea funcționa ca mijloc de corecție.

O astfel de teologie în care narațiunea decurge după legile cele mai libere ale genului nu avea puterea să-l recomande pe autorul ei în ipostaza riguroasă a revoluționarului. Legile și exigențele specifice ale revoluției nu coincid finalmente legilor și exigențelor artei. În ciuda interferențelor și orizontului, poate comun, în datele de bază cele două diferă.

IV

Germanii filosofiei politice

Se poate discuta mult despre posibilitatea unei filosofii politice și, prin urmare, a unei filosofii a istoriei la Alecu Russo din moment ce termenii cheie ai lexicului nu lipsesc. Cea mai simplă însumare a acestora le va întocmi, abreviat sau nu, vocabularul și minima definiție.

Administrație: *cinurile să nu se deie la proști și mai ales fără hotărârea acelor opt boieri.*

Oligarhie: *S-au văzut neamuri perind deodată pentru un princip sau pentru slobiozenie, dar castele și privilegiile se îndoiesc cu chestiile generale și caută a scăpa cevași¹⁸.*

Apostați: *multe neamuri s-au schimbat de caracter.*¹⁹ Epigonii lui Eminescu sunt aproape: *Pe lângă societatea cea veche și egoistă, născută din năpădirele Fanarului și din corciturile sângelui român, acea societate care nu era nici greacă, nici română, dar un cancer îngrășat, trăia în ură, în antipatie, în apăsare și în gândul răzbunării, fiii și coborătorii vitejilor ce își câștigase boieria cu sângele vărsat pe câmpiile vestite a României...iată istoria²⁰.* Interesantă idee de sociologie politică: cât de greci mai erau celebrii locuitori care aveau să

¹⁸ Alecu Russo, *Amintiri*, în *op. cit.*, p. 127.

¹⁹ *Ibidem*, p. 118.

²⁰ *Ibidem*, p.122.

asigure, într-un mod atât de blamat, domnia în țările române pe parcursul unui secol?

Stăpânirea (sau regimul) să fie monarhicească/.../Această alegere a stăpânirii dinpreună cu un domn... să fie pe viață.

Trecut: *Dumnezeu să ierte trecutul, întâi pentru că a murit, și al doilea pentru că suntem ca megieșii cei buni și am scociorât în viața lui ce-o fost mai bun*²¹.

Taxe: *fără de bir, lăcuitorii să nu se aple nicium*

Judecată: *Domnul să nu poată osândi vreun pământean fără cercetarea și hotărârea gherusiei*. Alături de el, există *sfatul obștesc*.

În fine, există reglementări pentru închisori (*ocnă*) *poștă, mitropolie, boieri* (în calitate de clasă) *constituție, buget, soartă* ș.a.

Niciunul dintre conținuturile virtualei constituții de aici nu-i aparține la propriu. Nu se dorea un original în materie de reformă politică. Este adevărat, dorea reforma, înnoirea lumii românești. În contul acesteia sunt toate implicările sale revoluționare, participarea la mișcarea din Moldova, scrierile sale, *Cântarea României*, în mod deosebit. Îl interesa mai mult ideea, fizionomia spiritului revoluționar, nu întocmirea concretă a legislației.

V

Despre un stil, mesianic; timp și revoluție

Cântarea este aici în ipostaza sutașului, a celui care, în *Evanghelie*, cere vindecarea fără ca măcar tămăduitorul să fie de față, să vină, să înlăture distanță, să se supună legilor firii.

*Auzind sutașul de Iisus, a trimis la El niște bătrâni de ai iudeilor, ca să-L roage să vie și să tămăduiască pe sluga sa. Iar ei venind la Iisus, L-au rugat stăruiitor, zicând: sutașul acesta este vrednic să-i faci aceasta, căci iubește poporul nostru și sinagoga el ne-a făcut-o. Atunci Isus S-a dus cu dânșii. Dar pe când se afla nu departe de casă, sutașul a trimis la Dânsul niște prieteni să-I zică: Doamne, nu te osteni, căci nu sunt vrednic ca să intri sub acoperământul meu; de aceea nici nu m-am socotit vrednic vrednic să vin la Tine; ci zi numai cu cuvântul și se va vindeca slujitorul meu... Auzind Iisus acestea, S-a mirat de el și întorcându-Se, a zis către mulțimea care venea după el: Vă spun, că nici în Israel n-am găsit atâta credință*²².

Cântul, cântarea privesc distanța, înduplecarea acesteia ca într-un fel de animism desuet astfel încât, prin *vrajă*, lucrurile să devină reversibile. Caratele frumuseții se opresc la numărul 65, socotit de Alecu Russo, suficient pentru ca

²¹ *Ibidem*, p.13.

²² Biblia, ed. cit. Luca, 7 /2,3,4,5,6,7,9.

frumusețea să fie vizibilă, prezentă aici, de față, în imediatul istoriei care are, mereu, alte planuri cu ea. Acum, frumusețea trebuie să devină taumaturgică. Inventarul răului și al binelui din trecut este rememorarea posibilității de diagnosticare, ramificarea ținutelor pe care cântarea ca expresie a frumuseții taumaturgice trebuie să o parcurgă, punctele care trebuie atinse și tămăduite. Există, așadar, 65 de răni, 65 de direcții ale vindecării. Frumusețea se încarcă de virtuți medicale, taumaturgice de la distanță. Ea nici măcar nu mai trebuie să fie de față atunci și acolo unde se va petrece apoteoza. Doar trebuie crezut în ce se spune aici.

Ca și vindecarea prin credință, intervenția artei este de natură contrară celor ale firii. Altfel nu se poate explica încredințarea că prin cele 65 de cânturi, istoria poate deveni reversibilă.

*

*Pe câmpiile tale și pe drumuri trec fețe serbede și veștede, fluierând doine dureroase*²³. Dincolo de ce exprimă fețele serbede și veștede se ascunde ce este în esența doinelor, adică durerea înveșmântată în ținuta non-durerei, a frumuseții. Indiferent de adâncul răului, el nu este complet, încă este habitabil pentru că nu este deplin, profund, etern. Răul este reversibil. Aceasta este, poate cea mai înaltă lecție a *Cântării României*. Indiferent cât de vastă este ocupația răului, peste câte văi și prăpăstii se întinde, alături de ele se află muntele.

*Munții noștri, frumoși, măreți, arătând mii de vederi pitorești, dar singuratic, /.../ acoperite de vălul acela nebuloz de melancolie. Este și măreție și sublim în culmile care se înalță încununate de brazi întunecoși cu coastele mâncate de șuvoaie, care acopăr văile de stânci și ruine... în fața acestora ochiul rămâne uimit, judecata neputincioasă. În fața munților noștri sufletul se lasă dus de visare ca într-o elegie fără sfârșit. Parc-ai vede măriri căzute, ori suflete rănite de atingerea lumii, care au încercat dezamăgirile vieții*²⁴.

Simbol al înaltului, muntele este, pretutindeni în prozele lui Alecu Russo, ultima expresie a frumuseții. El este fundamentul acesteia în ordinea lucrurilor vizibile. În rău se află frumusețea, răul nu este infinit. Altminteri nicio șansă de refacere a lumii. Or, *Cântarea României* este tocmai despre posibilitatea refacerii și recuperării.

*

Dacă există insuficiență în descrierea frumuseții, cele 65 de versete ale *Cântării României* sau, poate, cele opt capitole, cu peste o sută de versete ale *Cântării cântărilor*, pentru *suferință, sânge, slăbiciune*, este de prisos. Căderea,

²³ Alecu Russo, *op. cit.*, versetul 60.

²⁴ *Ibidem*, pp. 262-263.

stricăciunea, răul sunt trăite, fără efortul obținerii proximității prin artă. *N-ați auzit prin somn țipetele și vaietile megieșilor?...blăstemele văduvelor sărace, sudoarea oamenilor aruncată ca pleava, hrana sărimanilor mistuită, moștenirea copiilor răpită...*²⁵

Este în puterea lumii - sau în slăbiciunea ei! - să decadă, să coboare pentru a fi existență căzută, defectă. Lipsită de fundament metafizic, imperfecțiunea și stricăciunea lumii nu are fundament nici în transcendență. De aceea, în contul acesteia nu se construiește inteligibilitate, nu există principii, ci doar trăire simplă, acompaniată de simțuri. În preajma suferinței și a cărnii, inteligibilitatea nu are altceva de făcut decât constatarea propriei absențe, descrierea înfricoșătorului spectacol în care frumusețea nu există. Elegia este cântul existenței căzute, conștiente de sine.

*Lumea răvășită se întocmește iarăși, dar cu încetul și cu durere mare; neamurile trec prin ispite și cercări, până ce întră priceperea într-însele și se înțeleg, așa și fierul numai prin foc se înlădie, se netezăște și se face strălucitor*²⁶.
Despre ce timp se vorbește aici? Când se întocmește din nou lumea răvășită? Despre niciun timp și, pretutindeni în cele 65 de versete, nu există alt timp. Totul este ca în și în afara timpului, pentru că atunci când coordonatele acestuia care îl fac real, trecându-l dinspre veșnicie către istorie, lipsesc, timpul devine eternitate. Condiția sa de timp, adică timp trecător, dispare. Deși, în interiorul lui, lumea se mișcă, își schimbă condiția, într-un fel sau altul, de la bine la rău și de la rău la bine, el este totuși nemișcat, etern, cu o istorie mobilă. Istoria se află, la acest autor atât de neglijat, pe versantul său sacru.

Este timpul pre-vestit, anunțat, timp al evangheliei istorice. Timp al apocalipsei și al redeșteptării, timp mesianic. Timp al revoluției nedefinite.

*

Cântarea României are 65 de versete. Sunt ele suficiente pentru ca frumusețea să fie împlinită în miza ei sau puteau fi continuate astfel încât niciun chip al frumuseții să nu aibă șansa revelării într-un număr?

Duhul Domnului trece pe pământ –ultima propoziție a cântului. Este însă el vizibil? A fost cândva duhul vizibil? Cum poate fi atunci o frumusețe care împlinește 65 de cânturi să devină vizibilă, încheiată?

*

Care este acea treaptă a afectului, a iubirii sau înțelegerii prin care frumusețea să capete acea dăruire în măsură să o facă accesibilă? Și ce înseamnă accesibilitate a acesteia? Când este frumusețea accesibilă? Și care

²⁵ *Ibidem*, p. 145.

²⁶ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 148.

sunt mijloacele care să-i asigure poarta de acces? Afectul, admirația, iubirea sau, la limita extremă, acel *luați, mâncați, este carne din carnea mea, sânge din sângele meu?* **Zbuciumul estetic al existenței, al ființei împuținate de neființă estetică, încheie în consumul cristic.**

*

Alecu Russo nu a vrut, prin *Cântarea României*, să inspire revoluția. De altfel, la data care aceasta a fost scrisă, revoluția trecuse. Frumusețea ca atare lipsește din programul oricărei revoluții. Revoluțiile nu sunt făcute să facă lumea mai frumoasă, altfel decât în estetica limbajului utopic lipsit de viziune. Binele este dezideratul, iar în arhitectura realizării sale, se află arta, adică frumusețea. Artă este un concept. Revoluțiile nu vizează concepte, este o întrebare dacă revoluțiile *văd*. Scopul acestei cântări apocaliptic-mesianice este terapia post-revoluționară.

*

Revoluția, în contul căreia a lucrat Alecu Russo, pentru a deveni atractivă câștigând aderenți și membri care să-i pună în practică idealurile, avea nevoie de o mistică, de inocularea convingerilor în manieră radicală. La mijloc se găsea atracția în fața frumuseții în măsură să resuscite puterea de negație a acesteia făcând din ea armă. Conferirea unei dimensiuni estetice întregului rău – la rigoare și infernul a fost zugrăvit artistic! (Dante) – o revoluție politică mediată de una estetică. În schimb, atunci când încearcă să reconstruiască proiectul unei schimbări concrete recurgând la enumerarea unor măsuri în interiorul unui corpus constituțional, cum am văzut mai sus, scriitura sa își pierde strălucirea în comparație cu accentele sublime ale obiectului mistic din *Cântarea României*.

*

Originile acestei piese sunt incerte și ambigue. Publicată la Paris, în limba franceză, cu intenția mobilizării intelectualității române post-revoluționare dar și, totodată, cu un serviciu de PR, pentru cultura română pe o piață riguroasă și pretențioasă, în același timp, avidă de noutate. În plus, pentru a spori aura de ambiguitate, va fi republicată în limba română la o dată mai târzie, fără o semnătură clară. Paternitatea i se va recunoaște târziu, atunci când autorul, dispărut din această lume, nu mai putea să aibă nici pretenții, nici satisfacții. Dacă Alecu Russo nu avea încredere că textul *Cântării cântărilor* este în măsură să poarte un mesaj, să convingă și să reconstruiască la nivel de istorie idealul, nu ar fi recurs la alchimia sacră.

VI

O, tu, nouă cântare, ce-ngropi jalea cea mare/ a omului căzut²⁷

A fost Alecu Russo un credincios al revoluției, un soldat al ideii astfel încât apartenența sa pe listele onorabile ale istoriei să fie credibilă? A susținut el ideile revoluției atât de convenabil încât statutul de revoluționar să fie contradictoriu? Consultarea completă a dosarului arată destul de straniu.

Alecu Russo iubea trecutul în maniera în care poeții iubesc trecutul. Acesta era rezervorul imaginației din a cărei perspectivă să reconstruiască totul. Trecutul era acel punct fix care deschide cartea prezentului și a viitorului. Or, felul în care cele două, prezentul și viitorul citeau din cartea trecutului era departe de a satisface acest temperament melancolic, elegiac și nostalgic. Alecu Russo iubea trecutul și vedea în el ceea ce altă mentalitate, deloc secularizată, citise mii și mii de ani. Era pentru el acel trecut care era totuna cu vârsat de aur sau grădină a edenului. Trecutul era perfecțiunea din care se simțea alungat, azvârlit fără de voia sa. Era, încă odată, un poet, un visător căruia această dispoziție îi construia obiectul. Poeții nu își construiesc obiectul și nici lumea în care să viețuiască fantezmele și iluziile lor. Ce pot face în fața acestei lumi este să o recunoască, iar talentul sau geniul nu este altceva decât priceperea în a o descrie făcând-o plauzibilă, reală în registrul acelei realități tipice lor.

*

Piesa cu cea mai profundă rezistență, *Cântarea României*, nu este expresia unui mare adevăr și nici măcar a unei atitudini culturale cum sunt intervențiile sale despre lingvistică, de exemplu. Ca și *Piatra teiului*, *Cântarea României* contează astăzi exclusiv artistic. Ea nu mai vrea și nu mai poate să comunice nimic din cele intenționate, cele care i-au reprezentat rațiunea genetică. De altfel, în favoarea conservării sale estetice se află instrumentul însuși, stilistica eshatologică, ea însăși, din punct de vedere estetic, cu destule dificultăți cum se află la peste două mii de ani de la apariție. Stilurile se mai și demodează transformându-se, prin varii metamorfoze, în manifestări și forme care, adesea, amintesc prea puțin sau deloc față de ceea ce au reprezentat cândva.

*

Cum poate fi recuperat ceea ce a fost? Poate cântul să supună timpul? Cândva, în epoca de dinaintea timpului, poetul avea încredere în infinita putere a acestuia, putere de a îndupleca zeul, de a schimba destinul și de a învia

²⁷ Iacopone da Todi, *Cele mai frumoase laude*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 213.

morții. Orfeu are încredințarea că, prin cânt, o poate recupera pe Euridice refăcând drumul în sens invers, dinspre Hades către pământ.

Cântul este rememorare, reminiscență dar și iubire, conform unor ezoterice texte: *În duh simt bucurie/ iar eu cânt de iubire!/ Când bucuria crește/ Un cânt vrea să se nască*²⁸. Cunoașterea se întoarce spre trecut – dar cum este ea posibilă în fața a ceea ce se cheamă cândva, *odinioară*? Este meritul cântului, arta sau misterul lui de a nu putea depune mărturie în privința propriei puteri. Alecu Russo nu invocă pe potriva poezilor, muze care să-l înzestreze cu inspirație sau har. Nu există, prin urmare, nici mulțumiri de felul: *Cântarea noastră s-o începem cu Muzele Heliconide...*²⁹.

Alec Russo nu era unul dintre participanții cu trup și suflet la revoluție. Dacă înțelegea pe deplin necesitatea și urgența acesteia, rațiunea socială și politică a acesteia, exista ceva care îl determina la un tip de evaziune temperamentală. Pentru el, revoluția era tot una cu rațiunea. Sufletul însă, adică sentimentul unei statornicii a modului de a simți lumea, trecutul, în mod deosebit, nu îi furniza cel mai convingător preferințele.

*

Alec Russo poate fi văzut până la un punct, un descendent al lui Jean-Jacques Rousseau. În corespondența cu Vasile Alecsandri își găsește singur sprijin și mângâiere în omofonia onomastică. Nu era însă doar atât. Alecu Russo îi cunoștea ideile, biografia, îi citise cărțile și, dacă nu era unul dintre admiratorii fanatici de care era plină Europa timpului, era, cu siguranță, un bun și echilibrat cunoscător. De altfel, Alecu Russo, nu avea nimic din stofa unui fanatic. Era pur și simplu, un nostalgic, un melancolic și un elegiac.

*

Oricât am dezvolta subiectul modului în care textul lui Alecu Russo a contribuit la întreținerea atmosferei post-revoluționare, el nu este complet atâta timp cât nu i se adaugă fie și fragmentar dosarul cultural mai larg.

În *Scrisorile lui H. de Saint-Simon către domnii Jurați* (1820) citim: *Noi reflecții mi-au demonstrat că lucrurile trebuie să meargă înainte sub conducerea artiștilor, urmați de oamenii de știință și că industriașii trebuie să vină după aceste două clase*³⁰. Și mai precis se exprimă Saint-Simon în studiul din anul 1825:

Despre organizarea socială: în această măreață misiune, artiștii, oamenii imaginației, vor deschide marșul; ei vor lua din trecut Epoca de Aur și o vor

²⁸ *Ibidem*, p. 73.

²⁹ Hesiod, *Teogonia*, în *Poeme*, București, Editura Minerva, 1987, p. 3.

³⁰ Apud, Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, București, Editura Univers, 1995, p. 93.

oferi ca pe un dar generațiilor viitoare; ei vor face ca societatea să aspire cu pasiune la zorile bunăstării sale și vor face aceasta prezentând imaginea unei noi prosperități, făcându-l pe fiecare membru al societății conștient că oricine se va putea împărtăși în curând din bucuriile care până acum au fost privilegiul unei clase extrem de reduse; ei vor cânta binecuvântările civilizației și, pentru a-și atinge țelul, vor folosi toate mijloacele artelor, ale elocinței, poeziei, picturii, muzicii; într-un cuvânt, ei vor dezvolta aspectul poetic al noului sistem³¹.

Aceeași idee va profera discipolul lui Saint-Simon, Olinde Rodrigues, în *Artistul, savantul, industriașul* pentru ca, în cazul lui Lautréamont, ideea să îmbrace ținuta unei maxime de-a dreptul anarhiste în opinia lui Matei Călinescu: *Poezia nu trebuie făcută de unul singur, ci de toți*³². Ceea ce transformă ideea, în chip evident, în program politic și slogan aproape revoluționar.

VII

Ironia darurilor: revoluționar sau poet

Alecu Russo, *Soveja*, - note de jurnal: 4 martie. *Am rămas dar singur... adică sechestrat într-o viezuină fără orizont, unde soarele abie pătrunde-n silă printre niște brazi stâlciți...Vântul șuieră toată ziua; omătul acoperă cu un giulgiu întristat coastele aprige ale munților. Oamenii îmblă aci acoperiți cu niște veșminte sălbatice de piei de oaie...*³³.

Va fi o zi lungă din moment ce în cuprinsul ei vor avea loc întâlniri de tot felul, consemnări de povești, note și observații variate. Apoi, 5 martie, tonalitatea inițială revine: *Mă aflu cu totul singur. De urât spun să-mi aducă din biserică o carte, pe care în zadar o răsfoiesc, fără a pute citi un cuvânt pe dânsa...Trag tutun și mânânc de patru ori pe zi...*³⁴.

Spiritul de observație este solicitat la maxim pe parcursul tuturor zilelor, citește chiar semnele: *Și să nu cred în semne!... Aseară, până să nu vină trâmisiul de la Focșani, feștila lumânării de seu trosnea și eu ziceam în mine: A să vie cineva...*³⁵.

Cine este aici: poetul, cel care, potrivit vechii îndeletniciri, dezavuează prezentul, clipa, cătând acel topos original al fericirii sau cel care, modest, ia aminte la urgențele clipei gata să le modifice, solicitând lumii schimbarea, făcându-i proiectul și reconstruind mizele? Cine este prezent în jurnal: poetul sau revoluționarul?

³¹ *Ibidem*, p. 94.

³² *Ibidem*, p. 95.

³³ Alecu Russo, *op. cit.* p. 187.

³⁴ *Ibidem*, p. 212.

³⁵ *Ibidem*.

VIII

Mistica revoluției

Poate frumusețea să salveze lumea contribuind prin stilistica mistică la eshatologie, așa cum, în chip naiv, socotea un scriitor la începuturile literaturii române? De o sută cincizeci de ani, de când o astfel de idee a fost formulată, mai nimeni nu a fost convins. De aceea, poate, posteritatea lui Alecu Russo a fost sceptică în privința unei astfel de investiții. Când apărea la Paris *Cântarea României*, în anul 1849, Alecu Russo avea această încredințare. Nu era un program și nici măcar un manifest. Era descinderea artei ca îndemn, un adaos pentru vizibilitate, adică pentru existență în plus, spor existențial și ontologic al ideii. Fără a fi contestată în chip direct ideea, frumusețea a însoțit istoria construind adesea imagini înșelătoare, idealuri false sau ideologii nebune.

*

Dincolo de credința de natură mistică pe care o implică orice revoluție, mistica poate fi prezentă în revoluție ca stilistică a acesteia, stilistică a textelor, a mesajelor sau lumii dezirabile. Un exemplu în acest sens, păstrând toate măsurile de siguranță, poate fi găsit în modesta piesă a lui Alecu Russo, *Cântarea României*. Tot ceea ce putea fi mai adaptat subiectului în scrierile vetero și neotestamentare este prezent aici. *Psalmii, plângerile lui Ieremia, Cartea lui Iov, Eclesiastul, Cântarea cântărilor sau Apocalipsa*. Credincios, Alecu Russo era conștient de ce poate un text fundamental al credinței.

*

Este accesibilă frumusețea? Poate fi ea instrumentalizată la nivelul unui mijloc în măsură să producă mobilizare și schimbare? Oricât de înaltă ar putea să pară o astfel de întrebare, ea este prezentă la mijlocul veacului al XIX-lea la un autor care poate oricând să treacă de minor, dar care, într-un text cu paginație redusă tocmai asta încearcă să facă.

*

Dacă este să i se găsească lui Alecu Russo similitudini cu Jean-Jacques Rousseau, jurnalul este tot ce este mai oportun. Notele de confesiune ale acestuia sunt extrem de apropiate. *Soveja*, scrierea cea mai oportună pentru sesizarea asemănarilor, este, poate, alături de *Cugetări și Amintiri* și cea mai convingătoare: *Iată-mă deci singur pe pământ. Nici frate nu mai am, nici semen, nici prieten: pe nimeni cu care să schimb o vorbă în afară de mine însumi*³⁶.

*

³⁶ Jean-Jacques Rousseau, *Visările unui hoinar singuratic*, în Rousseau, *Confesiuni*, vol. 3, Editura pentru Literatură Universală, p. 225.

Multe dintre texte, notele de jurnal, intercalate prea lejer mai peste tot, îi arată competențele. George Călinescu îi recunoștea evidentă înzestrare a memorialistului: *Vocația lui Al. Russo este în proza memorialistică. El și-a însușit până la virtuozitate maniera clasicilor târzii, ...umorul acela fin eseistic, scutit de dezordinea fantastică, nu însă scos cu totul din sensibilitatea romantică ce se strecoară în ușoara melancolie...*³⁷. Ceea ce Călinescu nu mai spune este felul în care în orice memorialist este poetul elegiac a cărui poezie nu este alta decât cea cu origini în amintirea paradisului pierdut. Orice memorialist transformă trecutul, sau măcar atomi ai lui, în reminiscențe ale originilor.

Alecu Russo este, probabil, cel dintâi care ține jurnal în cultura română. Nu putem decât să regretăm că cerul nu l-a gratificat cu timpul necesar pentru împlinirea atâtor daruri a căror probă este clară în puținele sale manifestări scriptice.

IX

Elegie pentru timp

Trecutul, în varianta elegiacă idealizată la maxim de către Alecu Russo aparține idealității, iar cel ce oferă în scrierile sale o astfel de variantă nu ezită să introducă propriul eu personalizând astfel întreaga idealitate: un eu care inventariază urcând în imagine propriul trecut. Nu este, așadar, construcție impersonală, trecutul nu este trecut în genere, istorie, ci decupaj biografic, amintire. Nu sunt credibile în acest trecut decât lucruri verificate, trăite, situând întreaga narațiune de transformare a trecutului în metodă subiectivizată la maxim. Relativizarea produsă de subiectivitate nu este însă origine impură a adevărului și nici generatoare de scepticism istoriografic.

Culorile trecutului, subiectivitatea în care este învăluit sunt mai degrabă expresii riguroase ale descrierii veridice. Dacă Alecu Russo ar fi practicat istoriografia, cu siguranță, între metodele sale ceea ce aparține subiectivității și comprehensiunii și-ar fi avut valoarea hermeneutică supremă. Trăiri, nu idei, idei în baza trăirilor, limitate ca urmare. Trăirea nu are bătaie lungă, nu poate depune mărturie mai departe de propria durată. Nimic din ceea ce depășește durata trăirii nu mai este accesibil. Ideea că subiectivitatea nu poate fi instrument creditat istoriografic, mărturia ei fiind lipsită de aria de cuprindere necesară, prizonieră vieții, unei vieți, nu ar fi avut curs.

Este adevărat, tot ce spune Alecu Russo în materie de istorie reconstruită în baza amintirii nu ajunge la concept pentru că el nu reconstruiește istoria în

³⁷ George Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, Editura Minerva, 1986, p. 191.

manieră reflexivă, completă. Este mult prea poet, credincios sentimentului pentru a mai recurge la ceva complementar. Numai că o astfel de perspectivă istoriografică îi era străină și inadecvată.

Există, așadar, la Alecu Russo, istorie redată ca trăire, ca amintire. De aceea, realitățile descrise reprezintă dimensiunea literară a istoriei. Abia după necesara distilare în urma căreia să fie stabilită cota de participare a literaturii la istorie poate constitui orizontul în care poate fi înțeles tipul de istorie propriu lui Alecu Russo. La finalul parcurgerii textelor sale, sentimentul sigur este cel literar. Cititorul nu poate îndepărta de la sine convingerea că a parcurs amintiri ale unui spirit nobil, plin de iubire față de trecut și de frumosul originar al lumii. Pe de altă parte, cititorul mai știe că, în ciuda acestei istorii sentimentale a trecutului lui, adevărul nu este departe.

*

A ține însă la distanță adevărul de sentiment și a-i refuza statutul la care aspiră, nu poate fi totalmente îndreptățit. Rousseau, când imagina trecutul, nu proceda diferit. Imagina, construia narațiuni în cel mai tipic sens al cuvântului. Tot ce spune Rousseau despre natură, despre sensul și adevărul acesteia, este pură literatură. Nu există nimic conceptual, nimic riguros. De altfel, Rousseau era mai mult scriitor decât raționalistul care să intermedieze adevărul prin recurs la logică. Dacă lăsăm la o parte *Contractul social*, întreaga filosofie a lui Rousseau a fost literatură. Așa a fost citit *Emil*, așa a fost citită *Noua Heloisă*.

Trecutul este pentru Alecu Russo, ca pentru oricare alt elegiac, forma de cunoaștere a timpului. O cunoaștere tristă, plină de resemnare și viziune. Există în *Cartea lui Iov* o semnificație a timpului care, se pare, a scăpat atenției. La plângerea lui Iov că nu merită ceea ce i se întâmplă, implicându-l pe Dumnezeu între cauze, Dumnezeu se disculpă aducând în față o surprinzătoare acuză: unde era Iov atunci când el a creat lumea, când, de-a lungul acelor mari evenimente, cerul și pământul își disputau întâietatea cosmogonică? *Unde erai tu, când am întemeiat pământul?*³⁸

Plângerea unanimă a celor pentru care viața înseamnă timp, timpul înseamnă cunoaștere. Resemnarea în fața unui fel de a fi al lumii nu lasă loc niciunui zeu. Tocmai de aceea elegia este posibilă, altfel prezența zeului ar fi sursă de alinare a tristeții. Unde există Dumnezeu nu există tristețe, nici deznădejde. **Elegia nu servește cauza niciunei credințe și niciunei teologii.**

³⁸ Biblia sau Sfânta Scriptură, Iov, . 38/4. ed. cit.

X

Un drum onomastic al Damascului?

Cu puțin înainte de anul 1848, Ion Heliade Rădulescu îi scria lui Alecu Russo, - pe atunci *Alecu Rusu!* -, cu o referință decisivă la numele bunului său prieten: „*Frate Russo îți dau numele acesta, căci câtă carte știi ai învățat-o singur ca și Rousseau...Primește de la mine această schimbare și fie ca o profesie, dacă nu ca să ajungi pe marele filosof de geniu, cel puțin în spiritul simțământului de egalitate, de omenie și de onoare*”³⁹. La acea dată când Heliade Rădulescu se socotea îndreptățit să intervină în privința numelui lui Alecu Russo, se putea spune că acesta nici măcar nume nu avea. Atunci când semna textele o făcea reducând numele la simplele sale majuscule, A.R., fie de-a dreptul cu simplul nume de familie, Alecu Rusu. Era un om modest, iar atunci când posteritatea i-a întocmit o sinceră declarație de dragoste, modestia a fost, poate, cea dintâi calitate evidențiată.

Heliade Rădulescu nu era însă singurul care, observând apropierea onomastică, nu credea că ar fi o necuviință să-l pună în preajma lui Jean-Jacques Rousseau. O observase Alecu Russo însuși fără să îndrăznească însă uzul în care propriul său nume să împrumute fonetica omofonă: Russo - Rousseau. Atunci când, tot în preajma lui 1848, îi scrie lui Vasile Alecsandri, pe jumătate deprimat din felurite motive, își găsește singur consolarea în umbra propriului numelui: „*Mângâie-te, frate, căci toți cei ce poartă numele de Russo sunt destinați a fi persecutați; omonimul meu Jean-Jacques a pătimit mult în viața lui! Ce asemănare măgulitoare pentru mine*”⁴⁰. Alecsandri a fost însă cel mai asiduu promotor al onomasticii sale. Publicându-i textele în revistele vremii, refuza constant să-l reducă la două inițiale, A.R., așa cum îi erau trimise. Nu-i accepta nici măcar numele în forma sa de recensământ, Rusu. Astfel, Russo devine numele acreditat al acestui personaj atât de nedreptățit în lumea literelor românești.

Oare care sunt acele calități care îl făceau pe Alecu Russo, altfel un om lipsit de pretenții, suficient sieși într-o profundă ținută de modestie, atât de agreabil de către Alecsandri și Heliade Rădulescu? Să fi fost la mijloc simplele aspecte comportamentale care trecând în față modestia și neînsemnătatea asumată îi făcea pe cei din imediata apropiere un ins lipsit pericol și necompetitiv?

³⁹ Ion Heliade Rădulescu, în Alecu Russo, *Scrieri alese*, Editura Albatros, 1970, p. 6.

⁴⁰ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 6.

Când odiseea numelui devine secundă

Oricât de ciudat ar putea să pară, Alecu Russo a primit din partea lui Jean-Jacques Rousseau mai mult decât numele. Mângâierea pe care i-o aducea, în ceasurile de restriște, amintirea vieții acestuia, biografia încărcată și nefericită, erau prea puțin față de o identitate mai profundă în privința felului de a vedea, a situării în interiorul unui Weltanschauung care trecea de nume și temperament regăsindu-se ca gândire a unei singure idei: o idee tristă în care lumea își găsea refugiul pentru dezolarea prezentului într-un trecut al fericirii. Între toate ideile prezente în filosofia lui Rousseau, una, mai mult decât toate, îi adusese celebritatea: aparținem unei lumi corupte, stricate. La o astfel de lume contribuise, în mod paradoxal, științele și artele iar cândva, în trecut, când acestea nu existau, oamenii, în starea de natură o ducea mai bine. Alecu Russo cunoștea această idee, iar construcția propriului temperament înclinat melancolic spre amintiri și trecut nu putea decât să rezoneze astfel încât apropierea onomastică venea pe un teren deja pregătit.

Fericirea aparține trecutului: pentru descoperirea acestei idei, Alecu Russo nu avea nevoie să parcurgă textele ample ale celebrului său precursor. Nu avea nevoie să citească *Discurs asupra inegalității dintre oameni* și nici *Contractul social* sau *Emile sau despre educație* pentru a vedea cum oamenii fuseseră fericiți cândva, iar în prezentul imediat, nu. Simpla experiență îi era suficientă. Amintirea trecutului, descinderea în copilărie era în măsură să-i furnizeze arsenalul de inteligibilitate al acesteia.

De ce oare cu cât ceasurile, zilele și anii se înmulțesc asupra lui, cu atât mai mult omul se uită în urma sa, și din căutătură în căutătură se oprește cu plăcere la cele mai depărate aduceri-aminte, aducerile-aminte a tinereții și a copilăriei? Nu-i soarele frumos și astăzi? păsăruicile nu cântă tot aceleași cântice voioase sau jalnice? frunzele nu au același freamăt? pădurile nu înverzesc ca odinioară? Florile nu au același miros, câmpiile, dulcile privesți duioase ce aveau? mișcarea vietăților alinitu-s-a? Nu; dar nici un soare nu lucește frumos, nicio floriceică nu are dulce miros, niciun fluier pe coasta dealurilor nu răzbate, nimica în lumea de față nu are asemănare cu florile și cu soarele zileor văzute prin aducerea-aminte./.../ Are dreptate aducerea-aminte: nimică nu poate fi pentru om mai frumos decât trecutul⁴¹.

Reminiscenta acestui topos al fericirii nu era, pentru Alecu Russo, de același ordin cu fizionomia construită în contul ei de către Jean-Jacques Rousseau. În timp ce pentru ultimul fericirea aparținea unui registru al ideii,

⁴¹ Alecu Russo, *Piatra teiului*, ediție îngrijită și prefăcută de Geo Șerban, Editura pentru Literatură, 1967, p. 122.

fără nicio legătură cu experiența personală, pentru Alecu Russo această fericire nu era o idee, construcție a unui scenariu orgolios care să explice lumea. Lui Alecu Russo îi este suficientă amintirea pentru a recupera chipul acestei fericiri.

El o trăise, îi aparținuse, fericirea ca idee atribuită logic, într-un scenariu al istoriei și de care el habar nu avea, întregului neam omenesc așa cum se găsea acesta la începuturile sale, o fericire nediferențiată, omogenă, identificată cu *starea de natură*, pentru Alecu Russo, ea aparținea trecutului imediat al experienței curente a fiecăruia. Pentru cunoașterea ei era suficientă privirea peste umăr în trecutul unei singure generații. Era fericirea curentă la care, din motive lesne de văzut, se renunțase.

Un paradis cu două surse

S-ar putea spune că tot ce resuscită Alecu Russo ca experiență personală, amintiri sau pagini cvasi-memorialistice nu sunt decât o pregătire pentru acea imagine închegată a paradisului din *Cântarea României*. Pentru că tot ce spune în acest poem poate fi substituit unei formule a acestuia fie și în înlocuirea sa cu o entitate de felul unei țări, România.

Conform celui mai vechi scenariu, nu se poate întârzia prea mult în paradis. Nu știm câte zile, luni, ani, a petrecut acolo cuplul original al părinților noștri. Nici paradisul lui Alecu Russo nu are o durată prea lungă. Poemul său nu face referințe de acest ordin. Timpul rămâne undeva în afara lumii. Nici Jean-Jacques Rousseau nu făcuse referire la timp atunci când vorbise despre cădere.

Ceva de ordinul fatalității se întâmplă căci gestul ispitei nu este în totalitate rezultatul voinței libere nici măcar *in illo tempore*, iar în starea de natură, în care plasează Rousseau perfecțiunea, timpul lipsește. În tot cazul, în poemul acesta straniu, de secol XIX, are loc un cataclism de ordinul unei vizualități apocaliptice: *Dar iată, aerul se turbură...ceriul cel limpede se îmbrobodește cu nori întunecoși...un nor de prav învâluie câmpia și ascunde munții...se aud vaiete...dobitoacele se învățesc cum se învățesc în nopțile vijălioase, când lupii urlă în păduri, caii nechează jalnic...mulțime de glasuri se aud strigând...vădesc când primejdie, când nedejde, izbândă, când perdere, turbare, deznădejduire, vântul suflă și norul se împrăștie puțin... Doamne, fie-ți milă...⁴².*

Acum, sângele curge ca un izvor, căci sângele îmbată mintea, ca spiritul și ca vinul...⁴³.

⁴² *Ibidem*, versetul 13.

⁴³ *Ibidem*, versetul 19.

*

Se poate rămâne aici în registrul lui Jean-Jacques Rousseau, în evidenta paralelă a *Confesiunilor* acestuia pe care, cu mare probabilitate, Alecu Russo le cunoștea încă din perioada studiilor sale în țara natală a lui Rousseau, Elveția. Titlul însuși al textului din care am citat este *Amintiri*, ceea ce arată, odată în plus, proximitatea de cultură. În fond, confesiunile lui Rousseau nu sunt făcute să înlăture îndoiala cu privire la gen: sunt ele, în sens autentic, confesiuni, mărturisiri făcute în fața instanței investite să acorde iertarea sau nu sunt decât amintiri, în chip fraudulos numite confesiuni?

Alec Russo nu are mândria de a semna un astfel de text în calitate de cetățean al vreunui oraș liber așa cum semna Rousseau în prefața celebrelor sale confesiuni: Jean-Jacques Rousseau cetățean al Genevei. El nici nu aduce elogii unei patrii politice, unui guvernământ sau unei religii. Omagiul său este modest, pentru realități lipsite de nimbul gloriei, pe care numai ordinea unei istorii le-ar putea merita. Elogiile sale pentru sunt păsări, păduri și flori. Nici măcar pentru oameni, care sunt absenți în evocarea sa lirică. Și totuși, în ambele există un element comun: trecutul. Ce aparține acestuia, indiferent de grandoarea istorică sau grandoarea naturii, este unul și același lucru: un tip de perfecțiune, de vârstă aureolată, pierdută și învăluită în farmecul aducerii aminte.

*

Dacă Alecu Russo și-ar fi scris memoriile, dacă ar fi îndrăznit ceva de felul unor *confesiuni*⁴⁴ sau *reverii ale unui hoinar singuratic*⁴⁵, am fi avut revelația celui mai rousseauist personaj din cultura română. *La câtă carte știi* – aprecierea sinceră a lui Heliade Rădulescu, era admiterea generoasă a unei competențe, a unei calificări pentru întreprinderi profunde, romantice, după cum curgea istoria, poate enciclopedice, din păcate, prea puțin, mult prea puțin exersate. Numai că, pentru confesiuni, exhibarea eului este esențială. Pentru așa ceva, Alecu Russo nu era pregătit. Atunci când comentatorii săi i-au consemnat calitățile modestia a fost prima scoasă în față. Or, cu modestia nu se construiesc confesiuni.

Alec Russo a optat pentru varianta slabă a acestora, *Amintiri*, în care fizionomia eului este aproape absentă.

*

⁴⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Confesiuni*, Editura pentru Literatură, 1969.

⁴⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Reverii unui hoinar singuratic*, Editura pentru Literatură, vol. 3, 1969.

...**Lumea toată are o poveste**⁴⁶, iar povestea curge în felul în care am fost încredințați:

În vremea veche... de demult, demult, ceriul era limpede...soarele strălucea ca un fecior tânăr...câmpii frumoase, împrejurate de munți verzi, se întindeau mai mult decât putea prinde ochiul...păduri tinere umbreau dealurile...turmele s-auzeau mugind de departe., și armăsarii nechezau jucându-se prin rariște...pe-o pajiște verde.../.../umbra văilor, pământul și aerul ceriului era deschis tuturor; iar viața se trecea lină ca un vis; și când agiungea pe om nevoile bătrâneților și moartea, el se ducea, zicând: mi-am trăit zilele, și era sigur că viața lui se va prelungi în copiii și moștenirea lui⁴⁷.

Pagina este antologică. Dacă, într-un viitor oarecare, când se va întocmi inventarul celor mai strălucite imagini ale perfecțiunii în cultura noastră, versetul 13 al *Cântării României*, poate pretinde locul de frunte. Literatura română nu are prea multe imagini ale paradisului, nici măcar unele de factură teologică în care să orienteze prin cateheză. Secolul XIX deschide însă seria acestora nu doar prin acest verset, ci prin întregul poem al lui Alecu Russo. Excelența acestuia arată o calitate pierdută a autorului: putea fi predicator, teolog, învățător sau profesor în cel mai nobil sens al cuvântului.

*

Nu poate fi vorba aici, în toată această succesiune imagistică de ceva în felul unei filosofii a istoriei. Nu există nimic conceptual, în lexic, premise sau miză. Dacă însă nicio filosofie a istoriei nu are alt scop decât limpezirea lumii, atunci acest scop este atins în mod categoric și prin altfel de mijloace, orice filosofie a istoriei pierzându-și, astfel, privilegiile de exclusivism. Putem înțelege lumea în care trăim și altfel decât prin vechea obișnuință a apelului la tehnicalitatea unei reflexii revendicate exclusivist. Întreaga *Cântare a României* este ilustrarea unei posibilități de inteligibilitate a lumii altfel decât standardizat.

XII

Ce înseamnă a fi conservator: să spui drept, răsipirea cea iute a trecutului mă umple de jale⁴⁸

Dacă lui Alecu Russo nu i s-ar cunoaște în amănunt, aproape, biografia, atașamentul și participarea la întreaga mișcare revoluționară a anilor 1848, ai fi înclinat a crede, conform multelor lucruri scrise, *Studie moldava, Cântarea României*, că este un conservator fericit. Multele apologii ale trecutului, cu obiceiuri,

⁴⁶ Alecu Russo, *Cântarea României*, versetul 20.

⁴⁷ Alecu Russo, *op. cit.* versetul 13.

⁴⁸ Alecu Russo, *op. cit.* p. 44.

vestimentație, sensibilități și moravuri, duc lesne gândul că el întocmea de fapt, o apologie a vârstei de aur. Că tot ce se actualiza ca moda în țările române, haine, moravuri, aparțin vârstei de bronz. De exemplu, când vorbește despre haine, aproape că lauda veșmintele orientale, largi, comode, bune pentru mișcare. *Straiul oriental, moale, larg, se pleca la tot soiul de îndoială...straiul de astăzi, prins în curăle, supiele, gâtul dezgrumat de legături, împiedică înditurile de șale și de cap; de voie, de nevoie, oamenii sunt siliți a nu se pleca pe cât poate ar vra...*⁴⁹. Nici măcar folclorul nu este văzut altfel, rupt de apartenență la acea vârstă de aur. *Datinele, poveștile, muzica și poezia sunt arhivele popoarelor*⁵⁰. Pentru că *izvorul adevăratei literatură este aice*⁵¹. Iar astăzi, în contrast cu ce a fost: *Generația noastră îi posomorâtă, lumea era zgomotoasă și cerul neguros, când ne-am născut*⁵².

În capitolul II al **Cugetărilor**, se oferă o panoramă a literaturii române a primei jumătăți a veacului al XIX-lea:

Când își aruncă cineva ochii pe ceea ce se cheamă literatura română, puține și rare producții pot a-i opri cu plăcere; puține îndestulează mintea și inima: cele mai multe sunt copilării, cercări fără formă, a căror preț stă numai în costul tipografiei și în încrederea ce au autorii lor că nu se pot găsi lucruri mai frumoase în lume./.../

*Când mă aștept la vreo idee nouă, lămurită, izvorâtă din mintea română și scoasă la lumină în limba română./.../ nu mai este iertat românii a grăi românește, sub osândă de ignoranță; o mare parte din acei ce se încerc a scrie și-au dat cuvântul a schimonosi ce este, și mulți vroiesc a face o limbă nouă: cei procopsiți sub cuvânt că sunt procopsiți și au idei, cei neînvățați pentru că doresc să pară învățați; și niciunul nu gândește că limbele se fac prin vreme, prin scrieri bune, după rândul și spiritul naționalităților*⁵³.

De-a lungul întregului capitol al **Cugetărilor** se derulează dosarul problemelor de limbă. În fața acestora se află însă exemplul întremător al unui alt fel de literatură.

*Dacă este ca neamul român să aibă și el o limbă și o literatură, spiritul public va părăsi căile pedanților și se va îndrepta la izvorul adevărat: la tradițiile și obiceiurile pământului, unde stau ascunse încă și formele, și stilul./.../Am ajuns departe, departe și nu prea departe, cum zice cânticul. Suntem în minutul vajnic unde trebuie să facem chipul trecutului*⁵⁴.

⁴⁹ Alecu Russo, *op.cit.* pp. 50-51.

⁵⁰ Alecu Russo, *op.cit.* p. 260.

⁵¹ *Ibidem*, p. 47.

⁵² *Ibidem*, p. 55.

⁵³ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 71.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 70.

Chipul trecutului, splendida lui fizionomie, este, pentru noi, în poezia lui populară. *Primăvară muma noastră/ Ia zăpada de pe coastă, /Iarba verde să mai crească,/ Sufletul să-mi răcorească; / Să-mi aud ceriul tunând / Să mai văd turme păscând*⁵⁵ sau: *Așterne-te drumului / Ca și iarba câmpului /La suflarea vântului*⁵⁶. A fi conservator, cel puțin în cazul lui Alecu Russo, este descoperirea estetică a timpului.

*

Când se va întocmi o istorie exhaustivă a teoriei formelor fără fond care a dominat secolul al XIX-lea românesc, Alecu Russo va reprezenta, cu siguranță, piesa cea mai solidă din dosar. Formele fără fond îi apăreau atunci ca: 1) forme ale literaturii - imitația literaturii franceze unde reflecții de felul: *ce este literatura dacă nu chiar expresia vieții unei nații?*⁵⁷ 2) Vestimentație, moravuri etc. Concluzie: *Cu cât câștigăm în propășiri, cu atâta pierdem în relațiile private*⁵⁸. Stăruie în Alecu Russo două personalități, două temperamente care nu au ajuns niciodată la conflict. Atunci când privirea și interesele sale cad asupra prezentului, citim discursul și pledoaria revoluționarului. Când sub privirile sale lumea devine străvezie transformându-se în trecut, poetul este cel care vorbește.

XIII

Un sceptic al revoluției

A fost această figură de arhivă un credincios al revoluției încât apartenența sa pe listele onorabile pe care istoricii le întocmesc promotorilor acestora sa fie îndeajuns de credibilă? A susținut el ideile revoluției încât statutul său de revoluționar sa fie incontestabil? Ceea ce a făcut în favoarea revoluției, implicarea sa și consecințele suferite îl arată irevocabil de partea acesteia. La nivelul ideilor, al acelor lucruri scrise în care credința în schimbare și în nou, în raportul față de trecut îl arată mai puțin în această ipostază. Dacă simpla sa onomastică, așa cum i-a fost acestuia propusă de Heliade Rădulescu și preluată de către Vasile Alecsandri, finalmente chiar de el însuși, a fost o simplă întâmplare, identificarea cu Jean-Jacques Rousseau a fost mult mai profundă, un transfer al ideilor, o acceptare și o susținere a acestora de natură să creeze un destin.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 263.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 262.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 73.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 56.

Piesa cu cea mai profundă rezistență nu este expresia unui mare adevăr și nici măcar a unei atitudini cum sunt scrierile lingvistice. Ca și în *Piatra Teiului*, literar, singura încheată și desăvârșit, *Cântarea României*, nu vrea să comunice nimic. De altfel, nici instrumentul ales, cântarea, nu este făcută să aducă la lumina un mare adevăr. Este însă, sub aspectul genului, desăvârșită. În restul scrierilor sale, prea puține au rezistat la proba timpului. Nici cele istorice, nici cele lingvistice nu reprezintă revelații.

Nu există revoluții exclusiv estetice în care frumosul să reprezinte cheia. Alături de acesta există politicul, iar prima implicare a politicului este reprezentarea, programul. Revoluția are nevoie, în cel dintâi moment al justificării sale, să spună ce vrea. Nimic nu convinge mai mult într-o revoluție decât declarația de voință, certificarea dezideratului. De aceea, orice revoluție este precedată de propriul său program. În anul 1853, Alecu Russo publică în *Calendarul*, un text eclectic, *Amintiri*, în care se regăsesc expresii ale genului, o mini-filosofie a istoriei și un foarte interesant program politic pe care, evident, revoluția îl ratase.

Dar poate că toate astea nu sunt suficiente. Indiferent cât de convingătoare ar fi arta, cât de reușit ar fi cântul, ele nu pot să însemne mare lucru câtă vreme în urma lor nu vine și altceva. Poate că autorul însuși, Alecu Russo, nu își lega totalmente speranțele eshatologice de ce ar fi putut face *Cântarea României*. Indiferent cât de frumoasă ar fi aceasta, cât de reușită arta, revoluția are nevoie de mai mult. Pentru a vindeca trauma acesteia realismul poate fi mai eficient. Alecu Russo nu a crezut până la capăt în virtuțile revoluționare ale artei. Indiferent cât de intensă, prezența frumosului pe baricadele revoluției, nu era suficient.

XIV

Te poți întreba: ce abilita acea lume pe care Alecu Russo o idealizează prin hiperbolă transformând-o în variantă laică a paradisiului pierdut? Un răspuns indirect, care nu bate cu niciunul dintre cele contextuale, poate fi: *limba*, pentru că ea apare în calitate de **martor al frumuseții pierdute**. Când vorbește despre „poezia poporală”, Alecu Russo o face în termeni de elegie, dar și de descoperire a unui fond al moștenirii: *Viața omului; Floarea câmpului*⁵⁹. Mai departe, spune el, *poezia poporală este întâia fază a civilizației unui neam*

⁵⁹ *Ibidem*, p. 268.

ce se trezește la lumina vieții, iar când acest neam cade din vechea sa civilizație, poezia populară devine **paladium** al limbei și obiceiurilor strămoșești⁶⁰.

În al doilea rând, ce abilita această lume intens simțită și expresiv descrisă este proximitatea ei, situarea în chiar interiorul biografiei? O lume trăită care poate fi resuscitată prin amintiri și memorii. Una în care culorile ei, aromele, vorbele nu s-au pierdut astfel încât să fie nevoie de recâștigare prin confuze și subtile strategii. Ca și, mai târziu, Creangă, Alecu Russo relatează ce a trăit, propria sa experiență.

XV

O mistică greu de susținut

Punerea față în față a câtorva texte ale lui Alecu Russo cu ale lui Iacopone da Todi, neavând cum fi situate antitetic, construiesc o similitudine al cărei rezultat nu poate fi altul decât o excelentă stăpânire a stilului, a geniului și harului. Este, însă, *Cântarea României*, a lui Alecu Russo, o autentică cântare mistică? Evident, ar fi prea mult o astfel de calificare. Nu trece nimeni, în istoria misticii românești (dacă există așa ceva) o astfel de piesă drept contribuție și nici autorul ei nu poate fi trecut ca exponent. Ce este însă cert este că genul ca atare a făcut parte din arsenalul stilistic al unui om talentat și numai circumstanțele istorice, modestia și scurta sa viață au fost cele care l-au împiedicat să devină altcineva decât cel care a fost în realitate. Nu înșeală pe nimeni locul care i s-a acordat acestuia în istoria literelor românești. El a fost cel care a fost și dacă ar fi ridicolă situarea sa dincolo de meritele sale nu este la fel de tristă punerea sa sub acest nivel?

Nu este nimic greșit în încercarea teologilor dintotdeauna de a interpreta *Cântarea cântărilor* drept o scriere mistică, al cărei conținut deosebit de complex, situează subiectul în alt context decât al lecturii de prima instanță. În cântările care au urmat, în genul *laudelor* mistice ale lui Iacopone da Todi, credibilitatea că genul ca atare nu poate fi, datorită fervorii și emulației stârnite, confiscat, până la urmă, unui exemplar bântuit de moarte.

*În duh simt bucurie, / iar eu cânt de iubire! / Când bucuria crește, / un cânt
vrea să se nască; / limba se poticnește, / neștiind cum să rostească / și cum să
tăinuiască / dulcea însuflețire! / Când foc ia bucuria, / în strigăt izbucnești; /
te inundă iubirea / și n-o mai stăpânești⁶¹.*

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Iacopone da Todi, *Cele mai frumoase laude*, București, Editura Humanitas, *Lauda 9*, *În duh simt bucurie*, p. 73.

Or, dacă este să stabilim cu adevărat filiația acestei piese acceptând că el descinde, fie și indirect, din *Biblie*, lucrurile devin cum nu se poate mai interesante. Cât de mediocră ar fi o producție literară - ceea ce nu e cazul în exemplul de față! - atunci când descinderea ei este dintr-o scriere sacră, destinul ei nu are cum fi tratat cu neglijență și nici refuzat pe motivul că nu mai interesează. *Cântarea cântărilor* a fost dintotdeauna problematică și argumentele de ultimă consecință venite înspre apărarea ei nu au fost decât cele în care subiectul propriu zis a început să capete și să obțină identificarea cu însăși ființa divină. Fie însă și așa, atunci când identitatea subiectului a fost respinsă acceptându-se că acesta nu este altul decât subiectul despre care se vorbește la propriu, notele în care se face „cântarea” erau prea neobișnuite, prea lipsite de accente comune pentru a nu fi prezentă ideea că, oricum am întoarce lucrurile, divinul era prezent acolo, fie și altfel decât subiect prim. Sunt atâtea care arată apartenența la divin, prezența imediată a acestuia încât numai pericolul unei excesive prezențe carnale, fizice putea întocmi economia unui refuz. Dar, dincoace, în această insolită „cântare” care nu mai este a unei persoane, ci a unei entități greu de definit, a unei generalități, cum mai putea fi ea păstrată în condițiile unei acoperiri a notelor sale de notele divine? Cum putea fi menținută România la nivel unei prezențe care să merite cântarea sacră? Fie și refuzând cunoașterea textului, întrebarea se menține la cota unui interes maxim. Divinitatea, atunci când se răsfrânge asupra unei cântări, ceva de felul coborârii sacralului pe pământ se petrece.

*

Cântarea lui Alecu Russo nu avea cum să fie o piesă mistică. Nu exista nici contextul pentru așa ceva și nici fervoarea autorului nu era condusă spre un astfel de gen. Când marile curente ale misticii europene erau înfloritoare, fie că privesc Italia, Spania, Țările de jos sau Germania, ele erau chemate să ducă la extrem pasiuni al căror avânt nu își mai puteau găsi expresia în canoanele oficiale ale credinței. Nu era cazul pentru țările române. *A da o forma imanență transcendenței* se spune despre laudele lui Iacopone da Todi. Figura niciunui mistic nu este elucidată în biografia sa, iar biografia, reconstituită în amănunt, nu este în măsură să arate resorturile interioare ale experienței.

Adaos

a) Un inventar al posterității va regăsi ecouri în multe planuri. *Epigonii* lui Eminescu, de exemplu, *Amintirile* lui Creangă și, neîndoielnic în toată literatura și poezia psalmilor: Tudor Arghezi, Lucian Blaga ș.a. Nu doar

sensibilitatea îl apropie de Creangă, anticipându-l. Adesea, limbajul însuși este prevenitor și comun: *Când îmi aduc aminte de vremile acelea, de veselia familiilor, de credințele casnice, de obiceiurile traiului, mi se pare că moldovanul era vioi, vesel, cu inima deschisă, ca și casa*⁶². La Creangă, sunt deja celebre solilocviile de felul: *Stau câteodată și-mi aduc aminte ce vremi și ce oameni mai erau în părțile noastre ...*

În posteritate, nu există în contul *Cântării* imitații, valorificări sau reluări. Cu excepția episodului comunist în care, ideologia epocii se încărca cu merite și utopii insurgente, *Cântarea României* aproape că s-a pierdut într-o posteritate lipsită de generozitate. La o astfel de poziție diminuată în posteritate a contribuit și caracterul ei intrinsec, ce este ea, în ultimă instanță: text literar, manifest ideologic, utopie inedită? Relatare distopică? Vagă lucrare mistică? Parafrază și exercițiu de recuperare a *Cântării Cântărilor* în context secularizat?

b) Antropomorfizează adesea, dar nu este antropomorfizarea o indirectă mărturie a iubirii? Când natura, asemeni nouă, suferă sau se bucură, fericită sau tristă în ceea ce este, avem în față poetul. *Când soarele rumenește piatra aceasta întunecată, ori o păsărică fără grijă cântă pe o ramură subțire a teiului deșteptarea zorilor, ...când umbra umple încet-încet văile și muntele spune în limba lui povești tainice brazilor bătrâni, iar Bistrița, înainte de a adormi, își suspină rugăciunea de sară – atuncea din coastele uriașului scapătă vuiete, adânci, glasuri nelămurite, blesteme grozave... Chiar Ceahlăul răspunde înăbușit...*⁶³.

c) În *Amintiri*, *Soveja* sau *Piatra teiului*, evocă atât de bine trecutul încât ar fi foarte ușor pentru oricine să observe *interferențe* cu poziția lui Rousseau. În plus, Rousseau îi era bine cunoscut. Anii petrecuți în Elveția și Franța îi conferiseră posibilitatea unei culturi solide. Ideile cele mai generale, utopia construită în *Cântarea României*, aparțin însă mai degrabă propriului temperament nostalgic, melancolic și elegiac, decât unei influențe.

d) Au existat, cu siguranță, optimiști care, în preajma celui an 1848, și mai ales după, nu au abdicat, nu și-au pierdut încrederea că mișcarea lor a împărțit apele lumii în două. Optimiști în cauza revoluției, dar și a mijloacelor prin care aceasta poate reuși. Pentru ei, arta nu era reductibilă la expoziția din galerii și muzee.

Nu s-ar putea spune, pentru cel înclinat să facă bilanțul zilelor, că este din cale afară de visător. Dimpotrivă, revoluționarul pare să-și extragă programul din contabilitatea defecțiunilor și urgențelor prezentului. Înclinația

⁶² *Ibidem*, p. 24.

⁶³ Alecu Russo, *op. cit.* p. 308.

spre visare pare să aparțină poetului. Nici măcar participarea la revoluție nu îl făcuse, cum se întâmplă adesea, cu susținătorii, un excesiv.

Încheiere

Biografia i-a fost solidară cu sensibilitatea. În tabelul cronologic care i se întocmește se arată cum, în anul de dinaintea morții: *cu trupul măcinat de boală, e ținut pe patul de suferință, iar în noaptea de 4 spre 5 februarie, 1859, Alecu Russo își sfârșește viața*⁶⁴. Nu împlinise 40 de ani!

Bibliografie

Lucrări generale:

- Călinescu, George, *Istoria literaturii române*, București, Editura Minerva, 1986.
Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, București, Editura Univers, 1995.
Hesiod, *Teogonia*, București, Editura Minerva, 1987.
Iacopone da Todi, *Cele mai frumoase laude*, București, Editura Humanitas, 2018.
Rădulescu, Ion Heliade, *Scieri alese*, Editura Albatros, 1970.
Rousseau, Jean-Jacques, *Confesiuni*, Editura pentru Literatură, 1969.
Rousseau, Jean-Jacques, *Reveriiile unui hoinar singuratic*, Editura pentru Literatură, vol. 3, 1969.
Rousseau, Jean-Jacques, *Visările unui hoinar singuratic*, Editura pentru Literatură, vol. 3, 1969.
Russo, Alecu, *Piatra teiului*, ediție îngrijită și prefațată de Geo Șerban, Editura pentru Literatură, 1969.
Russo, Alecu, *Scieri alese*, București, Editura Albatros, 1970.
Russo, Alecu, *Cântarea României*, 1985.

⁶⁴ Alecu Russo, *Scieri alese*, Editura Albatros, 1970, p. 346.

ELEMENTE DE MEDICINĂ POPULARĂ ÎN SCRIERILE MEDICILOR ROMÂNI DIN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A VEACULUI URMĂTOR*

Loredana-Maria ILIN-GROZIOU**

Abstract: *The excursion into the history of the Romanian traditional medicine represents a feebly addressed topic in the Romanian historiography. The concerns of the practitioners and theorists from the reference period, synthesized in printed works or preserved in manuscripts, are not unknown in the literature.*

Doctors, with a good reputation in their profession, left their works on certain spiritual and bodily diseases, their phases and the factors of the evolution of izeases, on the treatments, which contributed to the enrichment of the medical historiography. The fact is that, in the Romanian medical book from the 19th century and the first half of the next century, there are included cures used in the domestic industry. The intention of the authors, who pointed out that the man's greatest wealth is health, was to popularize these cures aimed at preserving or restoring health.

Key words: *Romanian medical book, ethnoiatic medical practices, health, disease, 19th century - the first half of the next century.*

Este cunoscut faptul că, în ultimele decenii, în cercetarea românească s-a pus un accent deosebit asupra etnoiatriei¹, preocupările specialiștilor în domeniu sintetizate în lucrări tipărite sau rămase în manuscris nu sunt necunoscute în literatura de specialitate. Deși acest domeniu necesită o abordare interdisciplinară, anumite direcții de studiu sunt fundamentate pe o bază documentară consistentă².

* Articolul face parte din proiectul de cercetare: *Etnoiatria în Oltenia*, inclus în programul de cercetare al Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova: *Antropologia tradițiilor în lumea românească și balcanică* (2020-2023).

** Cercet. șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.; e-mail: lorelayy2007@yahoo.com.

¹ **Etnoiatria** este termenul modern pentru ceea ce omul de rând înțelege prin medicină populară sau empirică, o știință al cărei actant principal este o persoană inițiată care are ca scop însănătoșirea bolnavului cu ajutorul unor cunoștințe și practici rituale, competențe recunoscute de către un grup de indivizi sau de către colectivitate guvernată de o viziune și gândire magică.

² Printre cele mai cunoscute lucrări apărute în ultimele decenii care oferă date despre obiceiurile medicale din spațiul carpato-danubiano-pontic se pot enumera: Antoaneta Olteanu, *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*, București, Editura Paideia, 1998; Eadem, *Metamorfozele sacralui. Dicționar de mitologie populară*, București, Editura Paideia, 1998; Eadem, *Școala de solomonie: divinație și vrăjitorie în context comparat*, București, Editura Paideia, 1999; Gh. Pavelescu, *Magia la românii: studii și cercetări despre magie. Descânțece și mană*, București, Editura Minerva, 1998;

Boala a apărut odată cu omenirea, iar teama de boală, de suferințele cauzate de aceasta a fost o constantă care l-a preocupat pe om din cele mai vechi timpuri. Dintotdeauna, sănătatea corporală și mintală, care nu pot fi gândite separat, a fost considerată lucrul cel mai de preț al omului. Cunoscând suferința, luptând cu boala, oamenii au încercat să le aline, să atenueze durerea prin tot ceea ce le punea la îndemână natura, de cele mai multe ori plante și izvoare tămăduitoare. Arta vindecării omului cu ajutorul practicilor medicale empirice a fost diferită de la un popor la altul, particularitățile fiind legate mai ales de aspectele geografice.

De la Hippocrate, cel care a formulat principiul de acțiune al remediilor homeopatice *Similia similibus curentur*, arta medicală s-a dezvoltat, la început având la bază scrierile medicilor antici. Evoluția medicinei științifice a început în timpul Renașterii, când erudiții au făcut pași importanți în interpretarea forțelor naturii. Dar, până în secolul al XVIII-lea, a predominat arta medicală empirică, în tămăduirea bolilor fiind întrebuințate lecurile cu proprietăți curative. Populația era atrasă de unele comportamente, idei, moravuri și mentalități de la care nu se abătea. Începând cu secolul al XIX-lea, se poate vorbi despre procesul de trecere de la empirism la știință. Dar, trebuie avut în vedere faptul că, la medicina populară, adânc implementată în mentalitatea țaranului român, nu s-a renunțat niciodată, arsenalul de bază al acesteia fiind izvorât dintr-o experiență milenară. În spațiul cultural românesc, s-a observat o

Nicoleta Coatu, *Structuri magice tradiționale*, București, Editura Bic All, 1998; Camelia Burghel, *În numele magiei terapeutice*, Zalău, Editura Limes, 2000; Eadem, *Cămașa ciumei. Note pentru o antropologie a sănătății*, București, Editura Paideia, 2004; Sanda Golopenția, *Limba descântecelor românești*, București, Editura Academiei Române, 2007; Ioana Repciuc, *Poetica descântecului românesc*, Craiova, Editura Aius, 2014; Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *The contribution of hive products in the prophylaxis and treatment of diseases*, în „The Journal of Romanian Literary Studies”, editor Iulian Boldea, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, nr. 21/2020, pp. 1211-1218; Eadem, *Acknowledged traditional remedies and treatments with medicinal wine*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane C. S. Nicolăescu-Plopșor”, nr. XXI/2020, Craiova, Editura Academiei, pp. 63-70; Eadem, *Terapeutici arhaice și actuale legate de întrebuințarea oțetului. O cercetare expresă din spațiul etnografic oltenesc*, în „Memoria Ethnologica”, an XIX, nr. 74-75/2020, Baia Mare, pp. 56-69; Eadem, *The traditional nourishment – support of a healthy life and the human activity*, în volumul „Identities in Globalization. Intercultural Perspectives” editori Iulian Boldea și Cornel Sigmirean, Arhipelag XXI Press, Târgu Mureș, 2020, pp. 242-250; Eadem, *Întrebuințarea plantelor medicinale în profilaxia și tratamentul bolilor pediatrice*, în volumul „Comunități umane, modernizare și urbanizare în sud-vestul României”, (coord. Anca Ceaușescu, Ileana Cioarec, Georgeta Ghionea), Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2022, pp. 353-359; Eadem, *The prophylactic and healing effect of woody plants from the spontaneous flora*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane C. S. Nicolăescu-Plopșor”, nr. XXIII/2022, Craiova, Editura Academiei, pp. 273-282.

continuitate a principalelor practici de prevenire, combatere și vindecare a bolilor care își au originea încă din timpuri străvechi.

În secolele anterioare, până și în prima parte a secolului al-XIX-lea, lipsea literatura în care să fi fost indicate listele cu medicamentele care puteau fi preparate în propria casă, fără a mai fi nevoie să se achiziționeze leacuri de la farmacii, care erau și departe, și de cele mai multe ori comercializau produse puțin folositoare și la prețurile pe care oamenii simpli nu și le puteau permite. Primele informații despre boală și modul de tratare au fost inserate în calendare, almanahuri, nefiind publicate ca și lucrări medicale.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, guvernării au urmărit îmbunătățirea stării de sănătate a populației prin intermediul scrierilor de popularizare pe teme medicale care au fost variate și cuprinzătoare: epidemii, igiena personală și publică, alimentație și dietă, leacuri casnice, boli specifice copilăriei etc. Astfel că, în cultura românească au apărut o serie de lucrări de popularizare a științei medicale în care se regăseau informații de mare folos pentru înțelegerea problemelor legate de sănătate și boală. În unele lucrări regăsim descrise obiceiurile și superstițiile după care locuitorii autohtoni își organizau activitățile zilnice, precum și tratamentele prescrise de vindecătorii empirici, de baba de la marginea satului. Cercetătorii mentalităților rurale au identificat trei modalități de obținere a vindecării: pe calea religioasă, încercându-se obținerea ajutorului divin prin ținerea posturilor, deasa spovedanie, împărțășania, participarea la slujbele bisericești și ținerea unui canon de rugăciuni; pe cale magică, prin diferite practici de magie; pe cale empirică, folosind diverse leacuri cu rol în profilaxie și tratament. În anumite situații, aceste trei căi se suprapuneau și se combinau, o persoană folosindu-le pe toate trei. La sat, cele mai importante figuri din comunitate erau preotul și baba spre care alergau sătenii în momentul ivirii în viața lor a unor probleme de sănătate la care nu le găseau răspuns, populația fiind încă reticentă la ideea de tratare de către medicii autohtoni sau străini. Cu timpul, tratamentele și rețetele medicale prescrise de medici au fost tipărite, schimbându-se și mentalitățile populației.

La începutul secolului al XIX-lea conținutul multor tipărituri era structurat în două mari capitole, primul era dedicat poporului de rând, iar cel de-al doilea elitei învățate. Igiena corporală a devenit o îndatorire deoarece medicii și autoritățile care au cercetat multitudinea de boli au ajuns la concluzia că toate sunt rezultatul mizeriei în care trăia populația. Tratamentele prescrise după fiecare formă de evoluție a bolii făceau parte din medicina casnică, deoarece se știa că populația era încă reticentă la ideea de tratare de o persoană străină, respectiv de

medic sau la cumpărarea de medicamente din spișeriile vremii. Cauzele de apariție ale focarele de infecție constatate de către medici erau: insalubritatea locuințelor, lipsa igienei și, nu în ultimul rând, alimentația zilnică necorespunzătoare. Aceste cauze, dar firește și alte motive, au fost determinante în decizia medicilor de a publica rezultatele cercetărilor, îmbogățind astfel literatura medicală³.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, potrivit legislației sanitare⁴, medicul era obligat să viziteze de două ori pe lună satele din circumscripția sa, iar medicul primar de județ, o dată pe an, trebuia să viziteze toate comunele din județul său, astfel că inspectau și verificau starea sanitară a populației și a instituțiilor de asistență.

Iată cum descria doctorul Hârsu lumea rurală din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea:

„Casele sunt clădite din bârne și acoperite ori cu lătunoi(margini), ori cu șindrilă (draniță). Ele au de obicei o camera mare, o tindă (sală) și o cămară; casele cu două camere sunt foarte rare. Casele se lipesc cu lut și se văruiesc cu var or cu mal (un fel de pământ alb strălucitor și luciu, or cu humă (un fel de pământ sur ca cenușa). Casele de obicei se îngrijesc numai la zile mari; la Paște, hram etc. Fererstrele sunt totdeauna mici, deseori aproape microscopice; numai ici-colea întâlnești câte o casă mai mare, cu ferestre mari și luminoase”⁵.

Medicul A. Fotino descrie astfel starea igienică a orașului Brăila:

„Nici chiar Strada Regală, cea mai principală din oraș, nu este curată decât pe o mică porțiune. Pretutindeni pe unde sunt prăvălii, trotuarele sunt transformate în niște bazare orientale, pe unde sunt expuse fel de fel de mărfuri, din care cauză circulațiunea devine dificilă și curățenia cu desăvârșire înlăturată. Prin stradele mai periferice ale orașului, lumea vara se îneacă în praf și, în timpuri ploioase, precum și iarna pe dezgheț, în noroi. (...) Piețele publice nu se țin în stare de curățenie și cu deosebire piața zisă a poporului prezintă o tristă icoană a solitudinii ce de are pentru sănătatea acestui popor”⁶.

³ Despre imaginea pe care o construiește în a doua jumătate a secolului al XIX-lea corpul profesoral medical, despre realitatea social globală a României moderne în care trăia țăranul, vezi: Lidia Trăușan-Matu, *De la leac la rețetă. Medicalizarea societății românești în veacul al XIX-lea(1831-1869)*, București, Editura Universității din București, 2011; Ligia-Mihaela Livadă-Cadeschi, *Discursul medico-social al igieniștilor români. Abordarea specificităților locale din perspectiva experiențelor occidentale europene, secolele XIX-XX*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013; Constantin Bărbulescu, *România medicilor. Medici, țărani și igienă rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Editura Humanitas, 2015.

⁴ Referitor la legislația sanitară de după 1874, vezi: I. Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, București, 1901.

⁵ Constantin Bărbulescu, *op. cit.*, p. 33.

⁶ *Ibidem*, p. 45.

În majoritatea scrierilor, medicii români din secolul al XIX-lea și prima jumătate a veacului următor, denunțând terapeutica populară și contestând credințele populare, au avut o atitudine oarecum ostilă față de practicile medicale empirice care erau considerate inutile, chiar periculoase. Dar, cert este că, intenția autorilor a fost popularizarea lecurilor folosite în industria casnică, aceștia făcând și înregistrări valoroase pentru domeniul etnoiatriei.

Bunăoară, medicul de la Roman, Nicolae Kiriacopol⁷ în lucrarea despre arta moșitului, cuprinzând și informații despre alimentația copiilor și bolile la care sunt expuși în primele zile de la naștere *Douăsprezece învățături folositoare pentru femeile acele îngrecate, pentru ceasul nașterii, pentru lehuzia, pentru chipul a se hrăni copiii acei mici și pentru boalele lor*, apărută la Iași, în anul 1827, sublina faptul că existau și moașe nespecializate în tehnica nașterilor și că riscurile la care se expuneau femeile care apelau la ajutorul lor erau destul de mari. Cerea ca Divanul să înființeze școli de pregătire a moașelor. Doctorul Nicolae Kiriacopol considera că moașele dau sfaturi ciudate femeilor care nasc:

„După ce nasc copiii ca vai de iei, apoi încep alte feliuri de sfătuirii și tirării. Unele din moașe au acest obicei, că după ce să naște copilul, și taie buricul, legă de capătul funioarei buricului ce au rămas prins de loc și să află încă în matcă, o coadă de topor, sau vreun băț, ca să nu dea funioara buricului înapoi în matcă. O, ce cruzime și ce greșită socoteală”⁸.

Dar, obiceiul de a folosi la naștere o coadă de topor, un topor sau alte unelte a fost consemnat și de către etnologi, fiind întâlnit în medicina populară românească.

Un alt obicei la care face referire doctorul Kiriacopol este nașterea pe pământul gol. În opinia sa, „nu este bine să se nască jos pe pământ, după cum se obișnuiește la unele târguri mici și la toate satele pentru că având lehusa culcușul de naștere jos pe pământ, foarte lesne poate să răcească și să se bolnăvească”⁹. Dar, potrivit credințelor populare, legătura pruncului cu pământul trebuie să fie neobstaculată de intervenția nici unui alt element, pentru ca țăriile pământului să dea putere atât copilului, cât și mamei.

⁷ Referitor la activitatea sa, vezi: Paul Pruteanu, *Contribuție la Istoricul Spitalelor din Moldova, Spitalelor din Moldova dependente de Epitropia generală a Casei Sfântul Spiridon, de la primele începuturi până la unirea serviciilor sanitare ale Moldovei și Munteniei*, București, Editura Medicală, 1957, p. 69.

⁸ Nicolae Kiriacopol, *Douăsprezece învățături folositoare pentru femeile acele îngrecate, pentru ceasul nașterii, pentru lehuzia, pentru chipul a se hrăni copiii acei mici și pentru boalele lor*, Iași, 1827, p. 46.

⁹ *Ibidem*, pp. 57-58.

O altă caracteristică a cărților de medicină din secolul al XIX-lea este prezența arsenalului terapeutic popular alături de rețetele medicinei culte. Ca tratament împotriva diverselor boli, doctorii prescriau ceaiuri de flori, de buruieni, vinul, oțetul, unele substanțe chimice frecvent utilizate în epocă.

Astfel, în lucrarea lui Ștefan Vasile Episcopescu *Mijloace și leacuri de ocrotire a ciumii, alcătuite spre ajutorul și folosul neamului românesc*, din anul 1824, găsim informații cu caracter igienico-medical. Avea 30 de pagini și era prima carte în limba română realizată de un medic din Țara Românească. Autorul, prezenta la începutul lucrării câteva date generale legate de epidemie, atenționând că se transmite pe calea aerului și îndemna populația la spălarea și stropirea pereților cu oțet. Prescria și alimentația unui bolnav de ciumă¹⁰.

În lucrarea *Oglinda sănătății și a frumuseții omenеști*, din anul 1829, Ștefan Vasile Episcopescu oferă o imagine de ansamblu a câtorva boli sociale, prezentând și raporturile dintre factorii declanșatori ai bolilor și remediile de tratare a acestora și pune un accent deosebit pe educația tinerilor¹¹.

Într-o altă lucrare, *Practica doctorului de casă. Cunoștința apărării și tămăduirii boalelor bărbătești, femeiești și copilărești. Cu o prescurtare de chirurgie, de materia medică și de veterinărie. Pentru doctor și norod*, din anul 1846, medicul Ștefan Vasile Episcopescu recomanda tăriile (rachiul, romul și oțetul de vin) în tratarea diverselor afecțiuni. Ca și alți medici ai secolului al-XIX-lea, Ștefan Vasile Episcopescu a folosit graiul poporului, dar în text apăreau și termenii latinești pentru plante sau unele substanțe. Acesta a reușit să pună bazele unei literaturi medicale științifice și de popularizare în Țara Românească¹².

De neînțeles i se par doctorului Constantin Caracaș practica moașelor și încrederea femeilor în descântecele babelor chiar și în cele aflate departe de sat:

„Mă întorc iarăși la moașe, la ucigătoarele de copii, și la babele care se laudă și practică vindecarea tuturor bolilor, care, cu alte cuvinte, trimit în iad mulțime de copii... Încrederea în babe ce o au femeile proaste și chiar dintre cele mai de seamă este neînchipuită. Când li se îmbolnăvesc copiii, îi duc la ele, câte două, trei ceasuri departe de sat, chiar de-ar fi timpul rău, ca să-i descântece și să-i frece”¹³.

¹⁰ Ștefan Episcopescu, *Mijloace și leacuri de ocrotirea ciumei, alcătuite și întocmite spre ajutorul și folosul neamului românesc*, București, 1824.

¹¹ Idem, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenеști*, București, 1829.

¹² Despre viața și activitatea medicului Ștefan Vasile Episcopescu, vezi: Vasile Manoliu, Virgil Simoneti, Elena Barbu, *Rolul lui Ștefan Episcopescu în Istoria Medicinii Române*, în „Contribuțiuni la Istoria Medicinii în R.P.R.”, 1955, pp. 305-325.

¹³ Constantin Caracaș, *Topografia Țării Românești*, București, 1830.

Tot medicii evidențiază în lucrările lor pericolul alcoolismului. Iată ce spunea doctorul D. D. Niculescu despre transmiterea ereditară a alcoolismului:

„Alcoolismul poate trece de șla părinți la copii sau direct, sub formă de dipsomanie, sau sub formă de idioție, manie, epilepsie, histerie etc. (...). După cum individul care abuzează de băuturile alcoolice ajunge cu timpul într-o stare de slăbiciune generală destul de manifestă, tot așa și popoarele care au abuzat și abuzează de băuturile alcoolice au ajuns într-o stare analoagă cu a debilității, stare care la popoare ia numele de decadență”¹⁴.

Pe acest subiect semnalăm și lucrarea doctorului I. Petricu, *Înfrișatele stricăciuni ale băuturii. Învățături mântuitoare*, din anul 1854¹⁵.

Tot din cadrul literaturii medicale de popularizare fac parte și lucrările doctorului Costache Vârnav care s-au axat pe problema epidemiilor de holeră: *Despre holera epidemiască sau istoria ei pe scurt*, din anul 1848¹⁶ și *Povățuri la epidemie de holeră pentru preoți și săteni din Moldova*, din anul 1853¹⁷, precum și lucrarea doctorului Gh. Cuciureanu, *Povățuri pentru sătenii Moldovei la tâmplare de holeră*, din anul 1848¹⁸. Aceste scrieri pun în evidență cunoștințele din acea perioadă referitoare la holeră: cauze, simptome, mijloace folosite în vederea tămăduirii acestora.

În perioada de timp studiată, au fost și medici care au înregistrat leacurile băbești, au notat cu atenție remediile populare de tratament din dorința de a conserva fondul etnoiatriei românești. Astfel, doctorul Dimitrie Lupașcu scria în *Prefața culegerii de Descânțece, rețete de doftorii și vrăjitorii băbești*: „Văzând că niște asemenea a superstiții sau obiceiuri antice ce stau ascunse în sânul poporului [...] să nu se stingă cu desăvârșire, am stăruit și am completat această colecție”¹⁹.

Informații deosebit de importante referitoare la țăran și lumea rurală, la îngrijirea sănătății, tratarea bolilor și apelarea la remediile populare la nivelul cunoștințelor vremii aduce și memorialistica. Astfel, doctorul C. D. Severeanu aduce în discuție pe vindecătorii empirici țărani sau urbani, bolile și tratamentul prescris de aceștia, unele știindu-le chiar din proprie experiență: „Am fost bolnav de friguri și am avut găllbinare, de care m-a vindecat un om,

¹⁴ D. D. Niculescu, *Alcoolismul în România*, București, 1895.

¹⁵ I. Petricu, *Înfrișatele stricăciuni ale băuturii. Învățături mântuitoare*, Brașov, 1854.

¹⁶ Costache Vârnav *Despre holera epidemiască sau istoria ei pe scurt*, Iași, 1848.

¹⁷ Idem, *Povățuri la epidemie de holeră pentru preoți și săteni din Moldova*, Iași, 1853.

¹⁸ Gh. Cuciureanu, *Povățuri pentru sătenii Moldovei la tâmplare de holeră*, Iași, 1848.

¹⁹ Dimitrie Lupașcu, *Medicina babelor*, București, 1890.

tăindu-mi la gălbinare, la rădăcina nasului. (,,). Am avut boală la ochi (conjunctivită catarală) și m-a vindecat un moș bătrân, prin zgârierea conjunctivitei, cu o țapă de spic de grâu”²⁰.

Pentru subiectul în discuție, o lucrare importantă a apărut în anul 1910, fiind scrisă de medicul francez Charles Laugier²¹. Acesta a fost preocupat de culegerea și teaurizarea de folclor alături de dascăli, cărturarii și oameni de cultură și de știință care au deschis o etapă nouă în istoria creației populare din spațiul cultural românesc.

Activitatea lui Charles H. Laugier²² de culegere și publicare a datelor despre obiceiurile și tradițiile populare românești s-a desfășurat în perioada primelor manifestări în domeniul etnografic, atunci când s-a stabilit metodologia care să permită cunoașterea și consemnarea fenomenului folcloric. După cum se știe, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, încadrându-se curentului romantic, cercetarea etnografico-folcloristică avea în vedere doar culegerea literaturii populare, numai a ceea ce era arhaic și frumos, ca urmare a curentului romantic. Dar, din deceniul VIII al veacului al XIX-lea, s-a impus o nouă direcție științifică prin cercetările de folclor comparat ale lui Hașdeu și Odobescu care se pronunțau pentru o atitudine critică în alcătuirea colecțiilor de literatură populară. Creația populară urma să fie cercetată comparativ, accentul fiind pus pe temele și motivele comune mai multor literaturi populare, fiind clarificate raporturile dintre folcloristică și alte discipline conexe.

În lucrarea *Sănătatea în Dolj. Monografie sanitară*, realizată pe baza cercetărilor de etnografie, regăsim informații valoroase despre repertoriul deosebit de bogat de obiceiuri, rituri și ceremonialuri practicate, deseori și astăzi. Este vorba despre obiceiurile calendaristice, care vizează sărbătorile din cursul anului și obiceiuri din ciclul familial, legate de principalele evenimente din viața omului. Obiceiurile, mijloace de afirmare a gândirii de tip simbolic, nu privesc viața fiecărui individ ca singularitate, ci ele se referă la participarea comunității la toate momentele importante din viața lui. Informațiile rezultate în urma cercetărilor de teren sunt inedite și au fost structurate destul de reușit în conținutul acestui dicționar explicativ medical-empiric astfel încât au contribuit la soluționarea unui spectru de probleme importante. Lucrarea este

²⁰ C. D. Severeanu, *Din amintirile mele (1853-1928)*, vol. I, București, 1929, p. 23.

²¹ Charles Laugier, *Sănătatea în Dolj. Monografie sanitară*, Craiova, 1910.

²² Despre opera și faptele doctorului Charles Laugier, vezi: Narcisa-Maria Mitu, Loredana-Maria Ilin-Grozoiu, *Un francez cu suflet de oltean: Charles Laugier. Însemnări despre activitatea medicală, culturală și publicistică*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, București, Editura Academiei Române, nr. 36/2022, pp. 157-170.

remarcabilă prin abordarea problematicii medicinei populare în tradiția locuitorilor din județul Dolj, incluzând, lecuitorul tradițional și variatele sale practici, bolile cunoscute și procedeele empirice de tratare a lor. Opera sa de o inegalabilă valoare științifică va oferi un bogat material cercetătorilor în domeniul folclorului român, devenind reper pentru studiile ulterioare ale evoluției spiritualității, tradițiilor și obiceiurilor poporului român.

Printre preocupările lui Laugier H. Charles se înscrie interesul major pentru aspectele magico-mitice sau religioase ale medicinei populare, pentru descifrarea fenomenelor de magie medicală. Autorul a acordat o importanță deosebită formelor culturale bazate pe magie care reprezintă un domeniu important al medicinei populare. Descântecul este un ritual magic executat de către performer în scopul ameliorării suferințelor sau a vindecării unor boli și presupune formule orale alcătuite dintr-un anumit număr de versuri, gesturi, mimică și, nu în ultimul rând, recuzită.

Repertoriile de descântece publicate, a căror valoarea terapeutică reală o acceptă, demonstrează în localitățile cercetate o tradiție bogată a speciei. În cea de-a doua parte a lucrării, Charles Laugier, ne prezintă monografic, în ordine alfabetică, comunele din județul Dolj, din anul 1910.

Pentru subiectul în discuție, o lucrare importantă a apărut în anul 1925, fiind scrisă de medicul francez Charles Laugier²³. Autorul a îmbinat cercetarea medico-sanitară cu elemente de medicină empirică și magică și a pus în valoare metodele oferite de medicina populară pentru lecuirea oamenilor și menținerea sănătății lor: terapeutica corpologică, tratamentul prin opoterapie și descântecele. Registrul de termeni științifici ai bolilor și denumirea lor populară, prezentat în ordine alfabetică, este o contribuție la identificarea terminologiei medicale din aceasta regiune a țării.

Personalitate marcantă a vieții culturale românești, Charles H. Laugier a fost nu numai un animator al publicațiilor culturale din spațiul românesc, ci și unul dintre cei mai mari culegători. Antropolog, folclorist, etnograf și cercetător, acesta a manifestat un interes deosebit pentru identificarea și teaurizarea supraviețuirilor, punând accentul pe aspectele concrete ale vieții țaranului din Oltenia.

În aceste cărți medicale, rețetele prescrise de medici sunt, de cele mai multe ori, leacuri din medicina populară, iar descrierea simptomatologiei era făcută cu termeni populari, ceea ce demonstrează influența pe care o avea etnoiatria asupra medicinei culte. În plus, prin utilizarea termenilor medicali

²³ Charles Laugier, *Contribuțiuni la etnografia medicală a Olteniei*, Craiova, 1925.

populari, aceste lucrări de medicină erau accesibile unui număr cât mai mare de cititori interesați de medicina din perioada respectivă.

Din cele prezentate, putem afirma că, în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a veacului următor, interesul medicilor față de medicina populară era destul de limitat. Cercetători medici, botaniști și etnologi, au cercetat medicina populară, urmărind deopotrivă, valoarea profilactică, terapeutică și psihologică a acesteia. Aceștia, indiferent de orientare, au ajuns la concluzia că acest domeniu al spiritualității populare constituie, primul capitol al istoriei medicinei românești. Medici, care și-au creat un renume în domeniul profesiei practicate, au lăsat lucrările lor despre anumite boli spirituale și trupești, fazele acestora și factorii evoluției bolilor, despre tratamente, care au contribuit la îmbogățirea istoriografiei medicale.

De mii de ani, omul a știut să exploateze bogățiile naturale în vederea asigurării hranei de zi cu zi, dar și pentru a tempera durerea și a se vindeca. Consumând rădăcinile, frunzele și fructele vegetalelor, dându-și seama de efectele acestora asupra propriului corp, omul a identificat progresiv efectele vindecătoare ale plantelor. Cea mai veche, dar și cea mai răspândită formă de medicină populară din lume a fost și, este și în prezent, fitoterapia. Dar, pentru aceeași boală se folosesc mai multe feluri de plante cu proprietăți medicinale, precum și alte leacuri străvechi. Aceste leacuri au devenit folositoare mai ales atunci când au fost încercate de multe persoane și adevărat că sunt bune. În consecință, cu privire la îngrijirea sănătății și tratarea bolilor s-au dezvoltat diferite tradiții bazate pe o cunoaștere empirică ce s-a transmis din generație în generație, s-a moștenit din neam în neam și de multe mii de ani, în forma lor simplă sau înveșmântate în credințele poporului nostru.

Bibliografie

Lucrări generale:

Bărbulescu, Constantin, *România medicilor. Medici, țărani și igienă rurală în România de la 1860 la 1910*, București, Editura Humanitas, 2015.

Burghel, Camelia, *În numele magiei terapeutice*, Zalău, Editura Limes, 2000; Eadem, *Câmașa ciumei. Note pentru o antropologie a sănătății*, București, Editura Paideia, 2004.

Caracaș, Constantin, *Topografia Țării Românești*, București, 1830.

Coatu, Nicoleta, *Structuri magice tradiționale*, București, Editura Bic All, 1998.

Cuciureanu, Gh., *Povățuri pentru sătenii Moldovei la tâmplare de holeră*, Iași, 1848.

Episcopescu, Ștefan, *Mijloace și leacuri de ocrotirea ciumei, alcătuite și întocmite spre ajutorul și folosul neamului românesc*, București, 1824.

Episcopescu, Ștefan, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenеști*, București, 1829.

Feli, I., *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, București, 1901.

Golopeniția, Sanda, *Limba descântecelor românești*, București, Editura Academiei Române, 2007.

Olteanu, Antoaneta, *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*, București, Editura Paideia, 1998.

Olteanu, Antoaneta, *Metamorfozele sacralului. Dicționar de mitologie populară*, București, Editura Paideia, 1998.

Olteanu, Antoaneta, *Școala de solomonie: divinație și vrăjitorie în context comparat*, București, Editura Paideia, 1999.

Kiriacopol, Nicolae, *Douăsprezece învățături folositoare pentru femeile acele îngrecate, pentru ceasul nașterii, pentru lehuzia, pentru chipul a se hrăni copii acei mici și pentru boalele lor*, Iași, 1827.

Laugier, Charles, *Sănătatea în Dolj. Monografie sanitară*, Craiova, 1910.

Laugier, Charles, *Contribuțiuni la etnografia medicală a Olteniei*, Craiova, 1925.

Livadă-Cadeschi, Ligia-Mihaela, *Discursul medico-social al igieniștilor români. Abordarea specificităților locale din perspectiva experiențelor occidentale europene, secolele XIX-XX*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.

Lupașcu, Dimitrie, *Medicina babelor*, București, 1890.

Niculescu, D. D., *Alcoolismul în România*, București, 1895.

Pavelescu, Gh., *Magia la românii: studii și cercetări despre magie. Descântece și mană*, București, Editura Minerva, 1998.

Petricu, I., *Înfricoșatele stricăciuni ale băuturii. Învățături mântuitoare*, Brașov, 1854.

Pruteanu, Paul, *Contribuție la Istoricul Spitalelor din Moldova, Spitalelor din Moldova dependente de Epitropia generală a Casei Sfântul Spiridon, de la primele începuturi până la unirea serviciilor sanitare ale Moldovei și Munteniei*, București, Editura Medicală, 1957.

Repciuc, Ioana, *Poetica descântecului românesc*, Craiova, Editura Aius, 2014.

Severeanu, C. D., *Din amintirile mele (1853-1928)*, vol. I, București, 1929.

Trăușan-Matu, Lidia, *De la leac la rețetă. Medicalizarea societății românești în veacul al XIX-lea (1831-1869)*, București, Editura Universității din București, 2011.

Vârnav, Costache, *Despre holera epidemiască sau istoria ei pe scurt*, Iași, 1848.

Vârnav, Costache, *Povățuirii la epidemie de holeră pentru preoți și săteni din Moldova*, Iași, 1853.

Studii și articole:

Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *The contribution of hive products in the prophylaxis and treatment of diseases*, în „The Journal of Romanian Literary Studies”, editor Iulian Boldea, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, nr. 21/2020, pp. 1211-1218.

Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Acknowledged traditional remedies and treatments with medicinal wine*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane C.S. Nicolăescu-Plopșor”, nr. XXI/2020, Craiova, Editura Academiei, pp. 63-70.

Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Terapeutici arhaice și actuale legate de întrebuințarea oțetului. O cercetare expresă din spațiul etnografic oltenesc*, în „Memoria Ethnologica”, an XIX, nr. 74-75/2020, Baia Mare, pp. 56-69.

Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *The traditional nourishment – support of a healthy life and the human activity*, în volumul „Identities in Globalization. Intercultural Perspectives” editori Iulian Boldea și Cornel Sigmirean, Arhipelag XXI Press, Târgu Mureș, 2020, pp. 242-250.

Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Întrebuințarea plantelor medicinale în profilaxia și tratamentul bolilor pediatrice*, în volumul „Comunități umane, modernizare și urbanizare în sud-vestul României”, (coord. Anca Ceașescu, Ileana Cioarec, Georgeta Ghionea), Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2022, pp. 353-359.

Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *The prophylactic and healing effect of woody plants from the spontaneous flora*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane C.S. Nicolăescu-Plopșor”, nr. XXIII/2022, Craiova, Editura Academiei, pp. 273-282.

Manoliu, Vasile, Simoneti Virgil, Elena Barbu, *Rolul lui Ștefan Episcopescu în Istoria Medicinii Române*, în „Contribuțiuni la Istoria Medicinii în R.P.R.”, 1955, pp. 305-325.

Mitu, Narcisa-Maria, Ilin-Grozoiu, Loredana-Maria, *Un francez cu suflet de oltean: Charles Laugier. Însemnări despre activitatea medicală, culturală și publicistică*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 36/2022, pp. 157-170.

CULA DE LA BORĂSCU, JUDEȚUL GORJ

Ileana CIOAREC*

Abstract. *Since medieval times, in the area of Oltenia, several tower-dwellings have been preserved, which remind, by their structure and construction system, of the Byzantine ones or of those from the Balkan world. They are called, with a term of Turkish origin, cula/ă (cule for plural = tower, turret).*

In Gorj County, there were quite a few cule, most of them on Gilort and Motru rivers valleys. Their placement and the construction site indicate their identity and functionality: watch-tower and signalling cule, refuge and defence cule, or dwellings.

Such a request was also answered by the cula from Borăscu, built by the members of Săvoiu family. It was built by Costache Săvoiu, called Surcel, towards the end of the eighteenth century and had, at first, the role of refuge and defense. Later, after stoves were built inside the cule, it began to be used as a permanent dwelling as well. The cula had a rectangular shape and three levels (one ground floor and two floors).

Key-words: *cula, Borăscu, family Săvoiu, a shape, building*

Din perioada medievală în zona Olteniei s-au păstrat câteva locuințe-turn, care amintesc prin structura și sistemul lor de construcție de cele bizantine sau de cele din lumea balcanică. Acestea sunt denumite, cu un termen de origine turcă, culă (cule=turn). Ele formează un tip de construcții reprezentativ doar pentru zona Olteniei, cu elemente arhitecturale specifice precum foișorul cu stâlpi, și funcționalitate dublă: casă de locuit și loc de apărare.

În județul Gorj au fost mai multe cule, majoritatea fiind pe văile Gilortului și Motrului. Așezarea lor și amenajările constructive le precizează identitatea și funcționalitatea: cule de veghe și semnalizare, cule de refugiu și apărare sau locuințe.

Unei asemenea cerințe i-a răspuns și cula de la Borăscu, construită de membrii familiei Săvoiu. Aceștia sunt atestați la începutul secolului al XVIII-lea, când documentele menționează pe Constantin și Nicolae Săvoiu ca proprietari ai mai multor moșii, printre care și Borăscu¹. Familia Săvoiu a deținut moșii în județele Gorj și Mehedinți. Semnificativă pentru istoria lor este și moșia Borăscu. Aceasta este menționată într-un hrisov emis în iulie 1589 prin care Mihnea Turcitul a întărit lui Marco ban moșiile Groși și Șerbești. Ca hotar

* Cercet. șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, al Academiei Române; e-mail: ileanacioarec@yahoo.com.

¹ Lavinia Popica, *Familia Săvoiu*, în „Litua. Studii și cercetări”, IX, 2003, p. 299.

al celor două moșii este menționat și Borăscu². La 20 iulie 1597, Samfira a cumpărat a patra parte din moșia Borăscu de la nepoții săi Miclăuș, Albu, Radu și Diatco, nepoții lui Muja postelnic³. În anul 1831 ca proprietari ai moșiei Borăscu apar și Constandin Săvoiu și Iacov Săvoiu⁴.

De la Constantin Săvoiu moșia a trecut, în urma testamentului realizat la 15 decembrie 1832, în stăpânirea fiului acestuia, pitarul Constantin Iacob Săvoiu. În anul 1864 moșia Lupoia se afla în proprietatea lui Costache Săvoiu. La 14 februarie 1878 Constantin Săvoiu a lăsat prin testament moșia Borăscu fiului său Emanoil și fiicei sale Eufrosina:

„Fiicei mele Eufrosina îi las a treia parte din proprietatea Borăscu, cu drept în a treia parte din casele ce se află pe dânsa cum și una dintre cele două mori ce am tot în Borăscu. Doresc însă ca fiica mea, Eufrosina, să se poată învoii cu fiul meu Emanuel ca drept această porțiune să primească de la dânsul sau suma de patru mii de galbeni sau un venit viager de cinci sute galbeni, cedându-i lui astfel partea ce-i testesc acum. În orice caz îi mai dau și toate sculele din casă: argintăria de 12 persoane, garderobă, și trăsura cu doi cai. Îi las asemenea și via cu pământul și pădurea de la Gurani cu case și tot ce se află acolo. Fiului meu Emanuel pe lângă a treia parte din Borăscu pe care i-am dat-o de acum câțiva ani îi mai testesc și cealaltă a treia parte din aceeași moșie Borăscu ce-mi rezervasem pentru întreținerea mea împreună cu dreptul corelativ din case și din tot ce se găsește pe acea moșie”⁵.

În anul 1899 ca proprietare ale moșiei Borăscu sunt menționate Marietta Săvoiu⁶, fostă Arion și Eufrosina Săvoiu⁷. În anul 1922, Eufrosina Săvoiu a solicitat un credit de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcțiunea Creditul Ipotecar punând gaj partea sa din moșia Borăscu, din județul Gorj. În anul 1923, partea de moșie a Eufrosinei a fost expropriată. Comisia Județeană de Expropriere Gorj a hotărât la 3 decembrie 1923 ca prețul de expropriere să fie de 2.600 de lei pentru fiecare hectar de teren expropriat⁸. Neavând urmași

² Documente privind istoria României, veacul XVI, B, Țara Românească, vol. V (1581-1590), București, Editura Academiei Române, 1952, p. 417.

³ Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, vol. XI (1593-1600), București, Editura Academiei Române, 1975, p. 331.

⁴ Ion Donat, Dinică Ciobotea, *Catagrafia Obștească a Țării Românești din 1831*, Craiova, Editura Helios, 1999, p. 24.

⁵ Al. Doru Șerban, *Personalități care au fost în Gorj*, Târgu Jiu, Editura Măiastra, 2009, p. 58.

⁶ Marietta Săvoiu a fost căsătorită cu Emanuel Săvoiu, fiul lui Constantin Săvoiu. În anul 1889, Emanuel încetase din viață din moment ce Marietta soția sa apare menționată printre proprietarii moșiei Borăscu (Lavinia Popica, *op. cit.*, p. 303).

⁷ Dinică Ciobotea, *Întinderea proprietății moșnenesti la 1864 în județul Gorj conform statisticii din 1899*, în „Litua. Studii și cercetări”, VII, 1997, p. 144.

⁸ Monitorul Oficial al României, nr. 107 din 20 mai 1924, p. 5-571.

Eufrosina Săvoiu a lăsat partea ei de moșie din Borăscu, nepotului ei, generalul Constantin Săvoiu, fiul lui Emanoil Săvoiu.

De numele acestei familii se leagă un monument de arhitectură deosebit de important din satul Borăscu, cula Săvoiu. A fost ridicată de către Constantin Săvoiu în anul 1770, pe malul drept al pârâului Borăscu, în partea de vest a satului și a avut la început rol de refugiu și apărare. În anul 1810 cula a fost incendiată, fiind refăcută 10 ani, mai târziu (1820). În anul 1832 a trecut în stăpânirea pitarului Constantin Săvoiu. La mijlocul secolului al XIX-lea, acesta a consolidat cula, construind lângă aceasta și un conac. Acesta avea două laturi distincte, una spre nord cu: salon, birou, dormitoare, spălător și alta spre vest: cu mai multe intrări pentru servicii, bucătărie, sală de mese, cămară, baie, magazie de alimente, dormitoare pentru personalul de serviciu.

Cula și conacul au fost împrejmuite cu un zid de cărămidă înalt de 3,5 m prevăzut cu numeroase metereze de apărare. Intrarea în acest ansamblu se realiza printr-o poartă masivă de lemn. În fața porții se găsea un pod de lemn mobil (pe balamale) care era manevrat din interior de scripeți cu lanțuri⁹. În anul 1878, proprietarul a lăsat, prin testament, cula fiicei sale Eufrosina, care neavând copii a testat cula nepotului său, generalul Constantin Săvoiu, fiul lui Emanuel Săvoiu¹⁰.

Monumentul „Cula de la Borăscu” se încadrează unei categorii de edificii care se întâlnesc doar în arealul ce se întinde peste zona Olteniei și la est de Olt, în județele Argeș, Teleorman și Olt. Ea a constituit un mijloc particular de înfruntare/apărare a familiei Moscu în fața cetelor de turci care atacau și jefuiau adesea Oltenia. A făcut parte din lanțul de comunicații de pe valea Motrului, de unde putea fi supravegheată și semnalizată întreaga zonă care se întindea de la Broșteni și până în culmea munților Vâlcan¹¹.

⁹ Al. Doru Șerban, *op. cit.*, p. 58; Iulian Cămui, *Culele din Gorj*, în „Litua”, II, 1983, p. 340.

¹⁰ Lavinia Popica, *op. cit.*, p. 304.

¹¹ Iancu Atanasescu, Valeriu Grama, *Culele din Oltenia*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1974, p. 115.

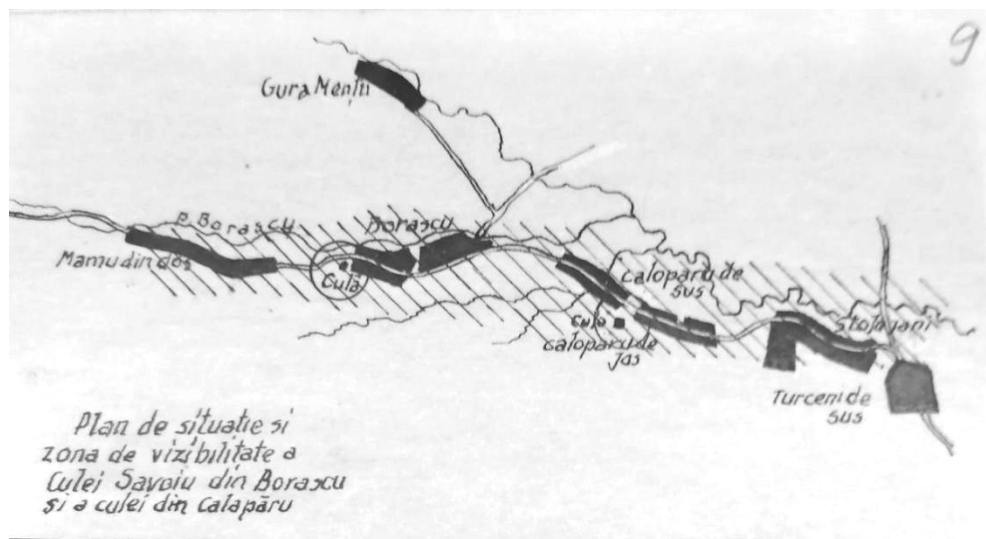


Fig. 1. Zona de vizibilitate a culei de la Borăscu

Sursa: ANSJ Dolj, fond Comisia Monumentelor Istorice, dosar 6 cule, f. 7

Ca toate culele, construcția de la Borăscu avea o formă adecvată apărării, zidurile având creneluri prin care se putea trage cu pușca și pistolul către asediatori. Aceste creneluri erau prezente în părțile unde terenul era mai coborât, nefiind necesare acolo unde apărarea era facilitată de dealul din apropiere.

Cula a avut formă dreptunghiulară (9,60x7,40 m) și trei nivele (un parter și două etaje). A fost construită din cărămidă îngustă cu dimensiunile de 26x14x5,5 cm, legată cu mortar de var. Construcția avea pereții groși de aproape un metru prevăzuți cu numeroase metereze¹². A fost acoperită cu șită de gorun.

Intrarea în culă se realiza din exterior pe la etajul I, printr-o scară amplasată în partea de răsărit a culei. Aceasta era acoperită de balconul etajului al II-lea.

¹² ANSJ Dolj, fond Comisiunea Monumentelor Istorice, dosar 6 cule, f. 1.

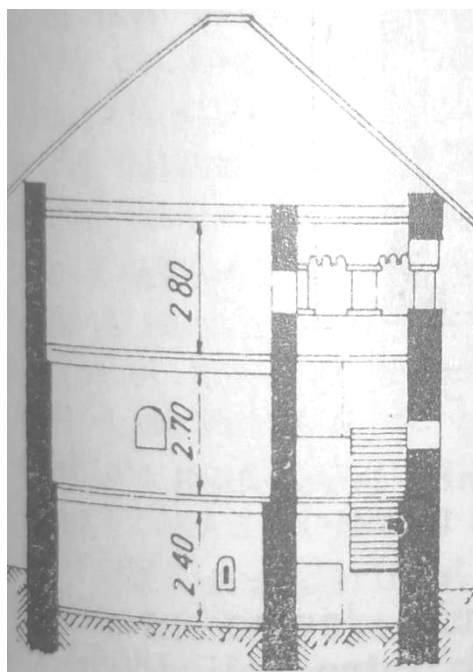


Fig. 2. Planul culei de la Borăscu

Sursa: ANSJ Dolj, fond Comisia Monumentelor Istorice, dosar 6 cule, f. 7

Beciul era spațios, de formă pătrată și ocupa aproape toată suprafața orizontală a culei. El era tăvănit cu grinzi duble de stejar masiv, lucrate aparent. Intrarea în beci se realiza din interior, printr-o scară situată la etajul I.

La etajul I se găseau două scări care se desfășura printr-un palier la mijloc, în două brațe și o cameră de locuit. Peste cele două scări se găsea un chepeng care în cazul în care cula era atacată era zăvorât cu un drug de fier¹³.

¹³ *Ibidem.*

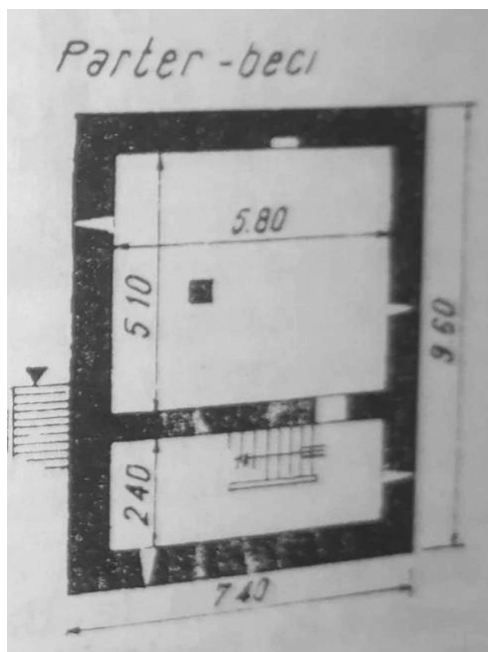


Fig. 3. Planul beciului

Sursa: ANSJ Dolj, fond Comisia Monumentelor Istorice, dosar 6 cule, f. 7

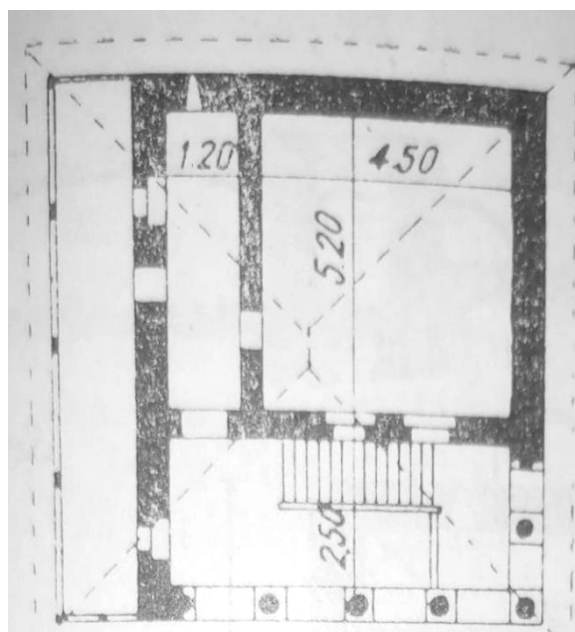


Fig. 4. Planul etajului I

Sursa: ANSJ Dolj, fond Comisia Monumentelor Istorice, dosar 6 cule, f. 9

La etajul al II-lea se găsea un pridvor spațios care avea în față un colonament cu patru travee iar în partea dreaptă două travee, mărginite de coloane rotunde de zidărie care susțineau arcuri trilobate. Din pridvor se pătrundea în camera de locuit care era tăvănită cu grinzi aparente și înfundate cu scânduri fălțuite cu barda și montate solzit¹⁴. La acest nivel, în partea stângă se găsea un balcon din care putea fi supravegheată întreaga zonă a văii Borăscului și la care se ajungea printr-o ușă laterală din pridvor¹⁵.

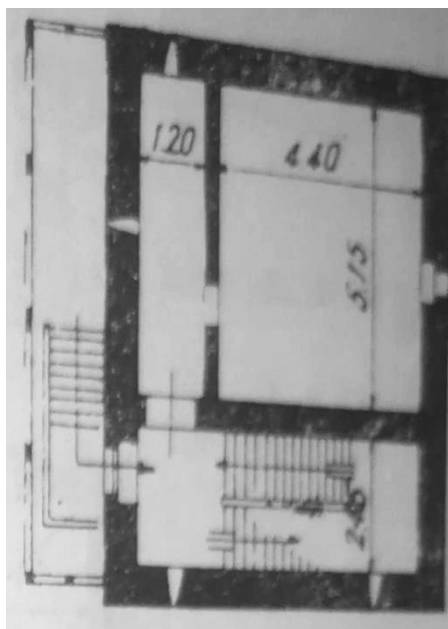


Fig. 5. Planul etajului II

Sursa: ANSJ Dolj, fond Comisia Monumentelor Istorice, dosar 6 cule, f. 7

Iluminarea culei se realiza prin intermediul unor ferestre mici prevăzute cu zăbrele de fier.

Cula nu dispunea de latrină și nici de sisteme de încălzire ceea ce dovedește că aceasta a fost folosită pentru refugiu și apărare.

Întrucât cula nu mai există în prezent, iar reconstituirea istoriei sale s-a făcut pe baza informațiilor oferite de localnici, istoricii și arhitecții, care s-au ocupat cu analiza acestui tip de construcții, nu au putut susține dacă a dispus

¹⁴ *Ibidem*, f. 2.

¹⁵ *Ibidem*, ff. 1-2.

de decorație exterioară. Nu s-a putut stabili existența unor elemente care s-o individualizeze în raport cu alte construcții de acest gen.

Bibliografie

Surse inedite:

ANSJ Dolj, fond Comisiunea Monumentelor Istorice, dosar 6 cule.

Periodice:

Monitorul Oficial al României, nr. 107 din 20 mai 1924.

Lucrări generale:

Atanasescu, Iancu, Grama, Valeriu, *Culele din Oltenia*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1974.

Documente privind istoria României, veacul XVI, B, Țara Românească, vol. V (1581-1590), București, Editura Academiei Române, 1952.

Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, vol. XI (1593-1600), București, Editura Academiei Române, 1975.

Donat, Ion, Ciobotea, Dinică, *Catagrafia Obștească a Țării Românești din 1831*, Craiova, Editura Helios, 1999.

Șerban, Al. Doru, *Personalități care au fost în Gorj*, Târgu Jiu, Editura Măiastra, 2009.

Studii și articole:

Cămui, Iulian, *Culele din Gorj*, în „Litua”, II/1983.

Ciobotea, Dinică, *Întinderea proprietății moșnenești la 1864 în județul Gorj conform statisticii din 1899*, în „Litua. Studii și cercetări”, VII/1997.

Popica, Lavinia, *Familia Săvoiu*, în „Litua. Studii și cercetări”, IX/2003.

GASTRONOMIA ÎN COMUNISM SAU CENTRALIZAREA GUSTULUI: DEFICIENȚE, DEGRADARE ȘI CONSERVARE

Silviu-Gabriel LOHON*

Motto: „Toate amintirile culinare fericite sunt la fel;
toate amintirile culinare nefericite sunt nefericite fiecare în felul ei”

Anya von Bremzen apud Lev Tolstoi

Abstract: *In its minimalism, the communist cuisine has an ascending position within the preferences of the young generation. They have not an idea of party „meetings” or huge queues for basic food during the communist or soviet times, that’s why, for them, this social behaviour seems to be odd. Through the massive propaganda apparatus, the communist scheme was intensively promoted as a shield against different „attacks” from ideological enemies. Therefore, the communist type of cuisine represents a dense and heavy piece of nostalgia of those times.*

Researching this branch of the history of communism allow us to observe, like through the looking glass, the private life of the citizens and, in the same time, we can establish if the communist public catering represented a logic of a culinary tradition or it was a unique and renderous phenomenon.

Key words: *communism, totalitarianism, soviet gastronomy, public catering, food.*

Cincisprezece republici diferite etnic, zece meridiane și un cuantum de aproximativ 300 de milioane de locuitori. Iată dimensiunile U.R.S.S. în momentul prăbușirii sale. Pentru *homo sovieticus* mâncarea nu a reprezentat nicicând o opțiune individuală. La momentul 1917, protestele pentru pâine au reprezentat primul impuls pentru detronarea țarului, iar în anul 1991 adâncile crize alimentare au grăbit trimiterea rablagitului imperiu la „lada de gunoi a istoriei”. Ei bine, în acești șaptezeci și patru de ani șapte milioane de oameni au pierit de foame pe vremea colectivizării lui Stalin (inclusiv Holodomorul din Ucraina) și alte patru milioane au dispărut în timpul războiului cu Germania lui Hitler. Inclusiv în vremuri mai liniștite – perioadele Hrușciiov și Brejnev – graba cotidiană după câte ceva de pus pe masă umbrea majoritatea celorlalte griji. Mâncarea a fost un subiect constant al istoriei politice comuniste, confiscând orice compartiment al inconștientului colectiv.

* Cercetător științific III, Institutul de Cercetări Socio-Umane din Craiova „C. S. Nicolăescu-Ploșor”; e-mail: gabilohon@gmail.com.

Bucătăria comunistă, de tip sovietic, chiar dacă nu i se (mai) spune astfel, prin minimalismul ei, se bucură azi de o popularitate crescândă. Noua generație nu are prea mult habar despre „întâlnirile” de partid sau despre cozile imense pentru alimentele de bază și timpul alocat acestora. Acea eră îi pare unui tânăr ceva bizar și, deci, curios. Modelul comunist a fost intensiv promovat de către greoiul mecanism propagandistic drept panaceu pentru toate atacurile inamicilor acestuia și neajunsurile provocate de aceștia. Prin urmare, bucătăria de tip comunist depune mărturie pentru o consistentă felie de nostalgie a acelor ani.

Cercetarea acestui compartiment al istoriei comunismului și a sociologiei acestuia oferă o fereastră deschisă către viața privată a cetățeanului acelor vremuri. Prin această prismă putem constata dacă sectorul alimentației publice în comunism a reprezentat o continuare logică a unei tradiții culinare sau a impus un fenomen unic.

Beneficiile și disfuncționalitățile bucătăriei comuniste sunt interconectate. Planificarea centralizată a exercitat un control total asupra fiecărui compartiment al vieții private în totalitarism, iar mâncarea nu a făcut excepție. Politica rețetelor standardizate a fost implementată în fiecare spațiu în care se derulau activități de alimentație publică. În acele vremuri, Uniunea Sovietică era cel mai mare stat din lume, o țesătură multietnică, de la Cercul Polar până în zonele subtropicale în care un asemenea inflexibil proiect nu avea cum să nu eșueze. Prin extensie, și în țările satelit ale U.R.S.S. schema nu a fost diferită. Mai mult decât atât, deficiențele din tranzacțiile de achiziționare a alimentelor precum și precara distribuire a lor a condus la risipă și la pierderea calității acestora. Sistemul alimentației publice a condus, așadar, la lipsa investițiilor și la fraudă. Izolarea politică și, deci, și culturală a României a condus la o pierdere a ritmului în care restul lumii se dezvoltă (și) în acest domeniu – informațiile despre noile tehnologii și produse alături de o continuă rafinare a gastronomiei pur și simplu nu au pătruns în interiorul granițelor.

Continua degradare a acestui tip de relații a însemnat că sistemul alimentației publice arăta, în anii 1980, mai rău decât cu douăzeci de ani mai devreme.

O abordare (și) a unui astfel de subiect este un mod în plus de a înțelege perioada comunistă, iar pentru acest lucru foarte potrivite sunt expresiile lui Ilf și Petrov privind „lumea cea mare” și „lumea cea mică”. Așadar, mâncarea, alimentația – reprezintă exact acea „lume mică” cotidiană, privată, care nădăjduiește să evite sincopetele istoriei, iar nouă ne vine la îndemână să înțelegem ce anume putem găsi în „lumea mică”. În paralel, decorticarea „lumii celei mici” ne oferă și o înțelegere a unor chestiuni din „lumea cea mare”.

Întrebarea legată de producerea, bunăoară, a mezelurilor în comunism apare la fel de vie precum problematica nașterii noului om comunist. Apoi, cu cât se insistă asupra cercetării vieții de zi cu zi în comunism, cu atât se înțelege mai bine că examinarea parametrilor „lumii celei mici” ne duc, automat, spre întrebări foarte serioase, precum: „de ce s-a reușit instaurarea comunismului?” sau „Chiar trebuia declanșată sistematizarea satelor, urmată de industrializarea forțată a țării?”.

Nu intenționez să mă refer la un astfel de „topic”, dar s-a întâmplat că într-o zi, mergând la un supermarket, să observ, pentru a nu știu câta oară, puzderia de materiale publicitare excesive de acolo. Am văzut în reclama produselor unei anume mărci de procesare a cărnii, anume mezeluri, imaginea comunismului și sloganul: „*Ca altădată. Tradiție din 1978*”. M-a mirat foarte mult trimiterea la anul 1978 pentru că era/este una directă, la vremurile comuniste, ca simbol al prosperității și stabilității. Totodată, confirmă recunoașterea continuității „alimentare” de azi cu cea a vremurilor ceaușiste.

Procesul general al industrializării conținea și geneza industriei alimentare care, la rândul său, devenise, pe cale de consecință, un țel esențial al statului comunist. Toate acestea în detrimentul ideologiei potrivit căreia în comunism se „construia socialismul”, dublat însă de, curios lucru, același comunism, cunoscându-se faptul că socialismul vine la pachet cu anumite raporturi sociale. Așadar, se poate declara că sistemul sovietic reprezintă o societate industrială centralizată cu elemente de stat social, iar gastronomia de tip comunist oglindește aceste ipostaze ale liniei sociale: standardizarea, egalitatea declarată și coordonarea dintr-un singur centru.

Cum U.R.S.S. a concurat mereu, în special cu SUA, industrializarea de tip american a fost luată, paradoxal, drept exemplu, ba mai mult decât atât, în acel timp, America era văzută foarte bine. Dar nu trebuie uitat că, „minunile tehnicii americane, altoite pe teren sovietic”, după spusele lui Anastas Mikoian¹, ofereau niște rezultate uluitoare, care nu semănau cu nimic! ÎNTOCMAI ca în America, oricum, nu se putea, dar rezultatele erau aparte, originale în felul lor. Mikoian însuși a fost adânc impresionat de hamburgerii americani. A recunoscut în acele produse tocmai ceea ce îi lipsea noului om (adică muncitorului) sovietic, în momentele de relaxare în parcuri sau cu ocazia diverselor parade – o chiftea caldă

¹Anastas Mikoian (1895-1978). S-a numărat printre cei mai importanți lideri sovietici, dar și printre cei mai longevivi politicieni. Armean de origine, compune și el vechea gardă leninistă și este singurul care a deținut funcții importante indiferent de cine a venit la Kremlin. Debutază politic alături de Lenin și se retrage în timpul lui Brejnev. A fost însă și unul dintre acoliiții lui Stalin, sub protecția căruia a organizat industria alimentară a Uniunii Sovietice, cea mai înaltă funcție deținută fiind aceea de comisar al poporului pentru alimentație publică.

introdusă într-o chiflă albă, garnisită cu murături și străbătută de un sos roșu. Sățios, accesibil și plin de gust. „Pentru un om ocupat e foarte convenabil!” , a declarat Mikoian. Adică, hrana ideală! Pentru asta a și solicitat o linie de producție a acestora, dar obținerea lor a fost obstrucționată de debutul celui de-al Doilea Război Mondial.

Dar ideea unor chiftele gata preparate, oricând la îndemână, s-a înrădăcinat temeinic în capul lui Anastas Mikoian, iar în cele din urmă a fost pusă la punct producerea lor la scară industrială. Acestea nu erau, firește, comparabile cu hamburgerii americani, ci pârijoalele obișnuite, de șase kopeici, pe care o lume întreagă le cunoștea drept kotleti (pârijoale) „Mikoian”. În consecință, se poate spune că acestea sunt un soi de hamburgeri „nedezvoldați”, prea anemici pentru a fi autentici!

Ilf și Petrov, cei de care aminteam în debutul acestui material, au ajuns, oarecum concomitent cu Mikoian, în Statele Unite ale Americii, călătorie descrisă cu savoare în cartea *America fără etaje*². Ei fiind niște *bons viveurs*, niște epicureeni, deci niște rafinați, se simt bine în fața unei fripturi corect făcută și acompaniată de un vin franțuzesc. În vreme ce Mikoian trebuie să găsească strategii de a-l hrăni pe „omul muncii”. Iată clivajul! Principiile sunt radical opuse iar motricitatea socială e cu totul alta. Așadar, ceea ce lui Ilf și lui Petrov le repugnă, bunăoară produsele conservate sub orice formă sau mâncarea arătoasă, dar „lipsită de gust” din autoservirile sovietice, pentru comisarul poporului, pentru alimentație publică Mikoian această „noutate” culinară apare drept providențială. Să nu omitem, totuși, că *lifestyle*-ul din această țară se modifică: anume rândurile muncitorilor se îngroașă substanțial cu milioane. Cu alte cuvinte, cei care odinioară se hrăneau cu ce produceau au fost transformați exclusiv în consumatori și, pe cale de consecință, trebuie să le satisfaci necesitățile de bază. Se impunea, deci, o soluție rapidă, dar, mai ales, insolită.

Făcând un salt geografic spre sud-vest ajungem în România comunistă unde, pentru unii nu fără nostalgie, re-găsim un produs alimentar vedetă: „Salamul”. Pentru că producerea masivă a acestuia a fost efectiv o „victorie” a industrializării (n.b. forțată!), sub aspect popular acest produs, de la un punct încolo, nu a mai fost de găsit prin galantarele magazinelor de profil. Răspunsul de ordin cauzal asupra acestei lungi perioade de penurie se află în propagarea sa excesivă în toată țara, iar atunci când populația a început să-l consume masiv, nu se mai găseau resorturi de a-l produce.

² Ilf și Petrov, *America fără etaje*, Iași, Editura Polirom, 2010.

Dacă declarăm că gastronomia comunistă a existat este, deci, pentru că au funcționat, în egală măsură, Uniunea Sovietică, Republica Socialistă România sau omul comunist. Mai mult se poate spune că realitatea acestui tip de bucătărie era și mai palpabilă decât originalitatea celor două fenomene de care vorbim. Ce se poate spune cu certitudine este că această bucătărie a supraviețuit contextului politic care a impus-o. Personal, discut acest fenomen nu doar inventariind rețete sau produse, ci apelând și la ceea ce *la petite histoire* definește „practicile cotidiene casnice”. Instituirea în U.R.S.S. a industriei alimentare este, din acest punct de vedere, extrem de incitantă pentru că, asemenea unei alchimii întoarsă pe dos, atunci s-au transmutat, printr-un proces nemaivăzut trei elemente sociale: *producția, gustul individual și efortul colectiv*. Altfel spus, sfera publică și cea privată s-au interconectat în mod surprinzător, iar rețetarul impus ca standard oficial modifică simultan modurile de a găti atât în cantinele muncitorești, cât și în cel domestic. Pe tot cuprinsul unui spațiu istorico-geografic imens, așa cum a fost lumea comunistă, oamenii ajung să recurgă la aceleași meniuri, iar bucătăria devenindu-le comună tuturor, le regândește deci ideea de coeziune socială. Și pentru că majoritatea rețetelor desemnează (și ele) o ideologie, această coeziune va descrie, până la urmă, un sistem de valori simplu, dar bine desenat. Se poate afirma că bucătăria sovietică nu a putut funcționa tocmai pentru că aceasta avea nevoie fie de o ambianță (cum am spune noi astăzi) comunitară, fie de una națională sau etnică. Paradoxul și, într-un anumit sens perplexitatea, tocmai de aici apar, anume că în lumea comunistă s-a izbutit instituirea unei gastronomii care nu puncta nici la caracteristica socială, nici la cea națională sau la cea etnică. A însemnat, într-un anume fel marea cotitură, și nu doar în materie de gastronomie.

Inerent, se ridică o întrebare: suntem în stare să concluzionăm exhaustiv o perioadă istorică, oricare ar fi ea? *Primo*. Avem de a face cu Represiunile (truvabile și în alimentația publică, sic!). *Secundo*. Entuziasmul și participarea asumată, deși naivă, a populației la construirea noii lumi. Dar, tragedia lumii comuniste se reflectă exact în prețul devalorizator care s-a plătit până la ultima resursă disponibilă. Viața! Iar din aceste „victorii” ne alimentăm, parțial, dar trist, până astăzi.

Abia atunci când încetăm să trivializăm trecutul sau să-l exaltăm se produce apropierea istoriei. Unii istorici par interesați de faptul că Stalin însuși supraveghea, între altele, edificarea arhitecturii brutaliste moscovite în anii '30 ai secolului trecut, dar se arată total indiferenți, de exemplu, de apariția uneia dintre cele mai infame unelte pentru efectuarea muncii silnice din Gulag (și nu numai), anume lopata numită „inima lui Stalin”. Însă, coborând la firul

ierbii, vedem că, lucrurile se petreceau oarecum întocmai. Generalissimul nu doar că verifica intensiv variile schițe și scheme arhitecturale, dar era la curent și aproba implementarea acelor scule ca o formă, între multe altele, de tortură prin muncă excesivă. Iar Anastas Mikoian, pe cale de consecință, prezenta acest tip de implicare directă a lui Stalin drept model pentru orice lider de pe glob, lucru care conduce la concluzia că într-un astfel de model politic nu se regăsesc scopuri alternative. Altfel spus, lipsa vigilenței unui conducător ar putea aduce, la pachet, dispariția acestuia.

Indubitabil, nu doar în U.R.S.S. erau de găsit toate aceste reverberații ale societății industriale și de consum, numai că acolo, în mare măsură, aceste simptome erau exprimate foarte limpede și insistent și consecvent, deseori sfidând grotescul. Bineînțeles că ideologicul era ubicuu și acest fapt particularizează spațiul comunist de restul mapamondului. Toate acestea erau anunțate și comunicate fățiș, însă rezultatul, vizibil pretutindeni, era cu totul altul: anume lipsa de sincronizare a vieții cotidiene cu expresia ideologică a P.C.U.S. Evident, aici intervine, cu mare forță, utopia. Realitatea cu care se confrunta gastronomia comunistă era la antipodul propagandei din simplul motiv că majoritatea produselor erau, pur și simplu, de negăsit în viața cotidiană. Altfel acestea, paradoxal, existau. Măcar odată în viață, cineva le vedea și chiar le gusta și, da, e dificil să ne închipuim o propagandă mai eficientă pentru că, cel puțin o dată în viață, cetățenii le puteau vedea sau chiar le puteau consuma, cu atât mai mult cu cât la succesul acesteia a contribuit masiv și opulenta iconografie pe această temă³. Iar *idealul* acestei bogate și colorate imagerii este chiar scopul dinamicii acestei propagande⁴. Firul roșu

³ A se consulta fabuloasa *Carte a mâncărilor gustoase și sănătoase*, volum celebru, compilat la inițiativa lui Anastas Mikoian. Prima ediție apare în anul 1939 și va fi reeditată aproape anual. Supervizată de Stalin, ediția din 1952 rămâne de referință pentru condițiile grafice excelente și pentru bogatul conținut ilustrat.

⁴ Înainte de volumul la care trimite nota 3, *vezi supra*, apăruse un altul intitulat *Industria alimentară (Pișcevaia industria)*. Coperta acestui volum aduce cu o bucată de marmură. Titlul este tipărit în relief aidoma unei inscripții pe o placă memorială. Această apariție editorială reprezintă unul dintre multele obiecte artistice de propagandă de la mijlocul anilor '30 ai secolului trecut, o mărturie ilustrată a triumfului industriei alimentare sovietice. O altă mostră a „cuceririlor” acestui departament al ordinii comuniste sovietice a fost, la acea vreme, cel mai mare transportor naval pentru produse refrigerate numit, omonim, *Industria alimentară*, construit în Anglia și achiziționat de Comisariatul Poporului pentru Industria alimentară în 1935. Pentru mulți ani, acest vas a fost nava amiral a flotei de pescuit din Extremul Orient sovietic. Acest volum vine în 1936 în două ediții: un album cu casetă și o carte în format mare. Cele două versiuni diferă în ceea ce privește formatul, design-ul și cantitatea de ilustrații, nu toate color însă. Albumul, ni se spune, apare la 12 ianuarie 1936 în vreme ce în caseta tehnică a cărții este menționată data de 24 noiembrie 1936. Curios! Ambele ediții au fost concepute grafic de El Lissitzky și de soția sa, Sophie Lissitzky-Küppers. Ordinea numelor artiștilor din cuprinsul

dintre mitologie și adevăr din mercurialurile comuniste nu era doar unul de fațadă, ci era și unul foarte lax. Compoziția, că tot vorbim de imaginar, a unui astfel de vieți comuniste presupunea, în mod deloc concurențial ceea ce ar trebui să fie, ceea ce este și ceea ce va fi. Onirismul de extracție utopică se diluează într-un exercițiu cotidian, iar utopia însăși preia recuzita realității, contopindu-se cu aceasta pe un traseu distinct.

În societatea comunistă, ideea de alternativă lipsea total. Nu mai e nevoie s-o spunem! Gastronomica socialistă a înghițit-o pe cea țărănească. În ceea ce privește bucătăriile arhaice, tradiționale, acestea se deosebeau vizibil de „noua bucătărie comunistă”, deși utilizau aceleași ingrediente. Noua bucătărie a asimilat, de fapt, prin rapt unele mâncăruri dintre cele de dinaintea ei, simplificându-le și nivelându-le până la un nivel la care și-au pierdut orice congruență cu vechea bucătărie.

Pentru specialiștii în nutriție ai partidului, singurul lucru important era ca „noului om comunist” să i se asigure combinația necesară de proteine, albumină și carbohidrați. Mai trist era că acești așa-ziși dieteticieni considerau că mâncarea nu e nevoie să fie condimentată, piperată pentru că toate acestea agită și irită, meniul trebuie să fie liniștit-neutru, cu cât mai multe mâncăruri fierte, înăbușite și pasate, omogenizate. Așa cum primesc copiii în primii ani de diversificare alimentară. Cât despre ambalarea și etichetarea produselor alimentare, ce să mai vorbim! Era o chestiune absolut neimportantă.

Problema gustului, care nu poate fi rezolvată formal, oferă o depoziție foarte clară. Anume aceea că, încă de la început, industria alimentară comunistă (alături, de fapt, de toate celelalte) a apăsat adânc pedala cantității, pierzând instantaneu cursa pentru calitate. Schema centralizată comunistă permitea, ce-i drept, soluționarea rapidă a unor chestiuni simple, dar, odată ivite cele

volumului nu reflectă realitatea atâta timp cât, pe tot parcursul machetării volumelor, El Lissitzky se trata într-un sanatoriu din Caucaz, iar soția sa a fost cea care a menținut colaborarea cu IZOGIZ (Editura de Stat pentru Arte Frumoase), ea fiind și autoare multora dintre colajele care îmbogățesc această ediție. Opțiunile estetice ale acesteia, un istoric de artă și director de galerie în același timp, au stabilit elementul vizual pentru acest demers editorial: preluarea schemei publicitare occidentală. Ilustrațiile întăreau mitul unei vieți opulente, cu rafturi încărcate cu mâncare și aflate într-o cvasidezordine precum într-un bazar oriental, dar fără nicio legătură cu realitatea de facto, așa cum reiese din cuvântul înainte oferit de Anastas Mikoian, comisar al poporului pentru alimentație: „Voi, muncitori, să nu uitați niciodată eforturile depuse de propagandiștii noștri de partid în a vă explica de ce nu ajungea pâinea, zahărul sau carnea, de ce nu se găsea tutun sau țigări. Mie însumi îmi era foarte greu să explic asta și, mai mult, să susțin așa ceva. Acum este, de departe, mult mai ușor să explici de ce abundă pâinea, untul sau zahărul”. Aceste cuvinte au fost rostite cu ocazia eliminării cartelelor pentru pâine și alimentele de bază până la finalul lui 1935, când au fost reintroduse (sic!)

sensibile, angrenajul se bloca. Ce putea face, atunci, conducerea de partid? Tocmai ceea ce făceau toți liderii autoritari: interveneau, printr-un anume despotism subiectiv care contracara formalismul birocratic, și controlau ei înșiși calitatea respectivelor produse. Pe cale de consecință, unicul gust care rămânea demn de luat în seamă la nivel industrial era cel al liderului. Acesta i se substituia consumatorului, iar preferințele lui deveneau opțiunile întregii populații.

Modul acesta despotice de a conduce țara era agreat tacit de toată lumea. Ceea ce astăzi ne pare de necrezut, pe atunci nu provoca aproape nicio opoziție, în condițiile în care nomenclatura nu avea deloc încredere în propriul popor. Puterea deținea un dublu rol: acela de lider, de vigilența căruia nu scapă nimic, dar și acela de educator. Cu toate acestea, este dificil de spus care dintre aceste funcții înclină mai mult balanța în societate. De la un moment dat încolo, oamenii au încetat a se mai gândi că aceste produse industriale au fost inventate și implementate de cineva anume. Sentimentul general de firesc al generațiilor succesoare a devenit cadru constitutiv al vieții cotidiene în comunism. Iar în anii '60-'70, când stalinismul a fost dosit după o perdea a trecutului, unele compartimente ale utopiei s-au materializat. E evident pentru aproape toată lumea că „bunăstarea” comunistă nu era decât o lozincă. Dar, pentru că oamenii își doresc mereu altceva și pentru că ei nădăjduiesc să demonteze rutina domestică, peste decenii, viața comunistă capătă ipostaze care cândva erau percepute doar ca un ideal. Altfel spus, intră în scenă nostalgia. Readucem în plan afectiv produsele mitologiei alimentare comuniste: înghețata Polar, sucul Cico, salamul „Victoria” plin de carne (sic!), și deplângem lipsa gustului *de atunci*. Publicitatea, cu tot ce presupune ea însă, depune mari eforturi spre a ne convinge că toate au rămas la fel!

Bucătăria comunistă se conservă în structuri închise: creșe, grădinițe, spitale, penitenciare. Concret, în acele locuri unde alimentația este de trei ori pe zi cu mâncare caldă (uneori, se adaugă gustarea de după-amiază, un fruct sau un mic desert), iar prânzul are la rândul său trei feluri. Tuturor ne este cunoscut felul întâi, supa sau ciorba, iar la felul doi, carne sau pește cu garnitură. Posibil ca acest tip de alimentație să se conserve și în unele sanatorii sau cantine ale stațiunilor balneoclimaterice, dar într-o formă diminuată.

Actuala „alimentație publică” conține și bucate vechi, dar și bucate tradiționale. La fel ca în țările exotice, unde se servește gastronomie „europeană” alături de cea autohtonă. În bistrourile de azi, alături de bucatele noi, fără de care tinerii nu-și mai pot concepe alimentația, se poate servi și pilaf sau mâncărică de mazăre. Mai conservatoare este, în schimb, gastronomia domestică.

Oarecum explicabil, hrana se pregătește preponderent pentru copii. Piureul de cartofi, supele de legume, chiftelele, diversele tocănițe, acestea sunt mai degrabă mâncăruri „gătite” care trimit, în esență, tot la cele trei feluri care puteau fi primite la cantinele de odinioară.

Astăzi, în „autoserviri”, popular denumitele *împinge-tava*, se imită ambianța comunistă, în ciuda faptului că există un anumit tip de design interior. În fapt, desigur, nu e altceva decât o altă „nouă” cantină comunistă ideală, însă puternic cosmetizată și înfrumusețată. Ea combină armonios cuceririle orânduirii comuniste cu excesele capitalismului. Este vorba, în esență, tot de un soi de utopie.

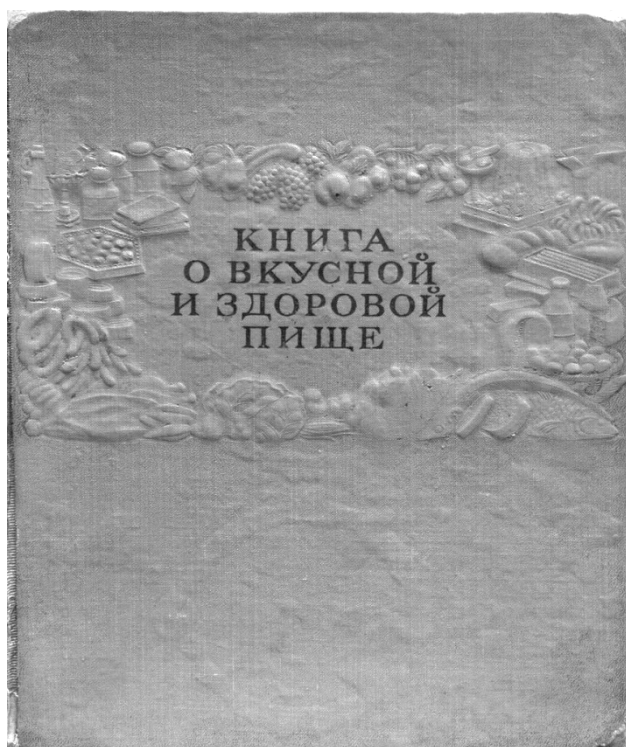


Fig. 1. Coperta ediției din anul 1952 a *Cărții mâncărilor gustoase și sănătoase*.

Sursa: arhiva personală a autorului.



Fig. 2. Foto Cartea mâncărilor gustoase și sănătoase.
Sursa: arhiva personală a autorului.

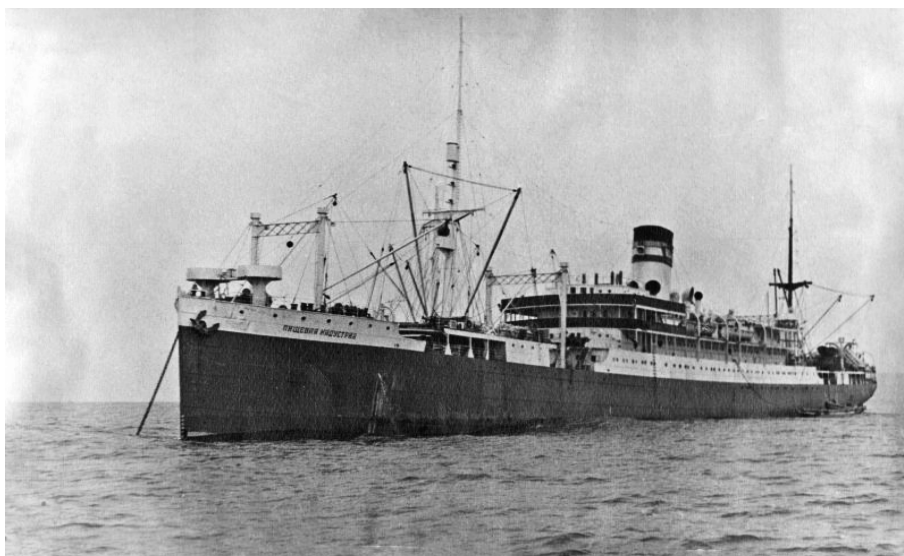


Fig. 3. Transportatorul naval de produse refrigerate *Industria alimentară* (Pișcevaia industria).

Sursa: <https://www.shipspotting.com/photos/3126298page=1&perPage=8&navList=moreOfThisShip&imo=1127974&lid=2969661>.



Fig. 4. Foto Cartea mâncărilor gustoase și sănătoase.
Sursa: arhiva personală a autorului.

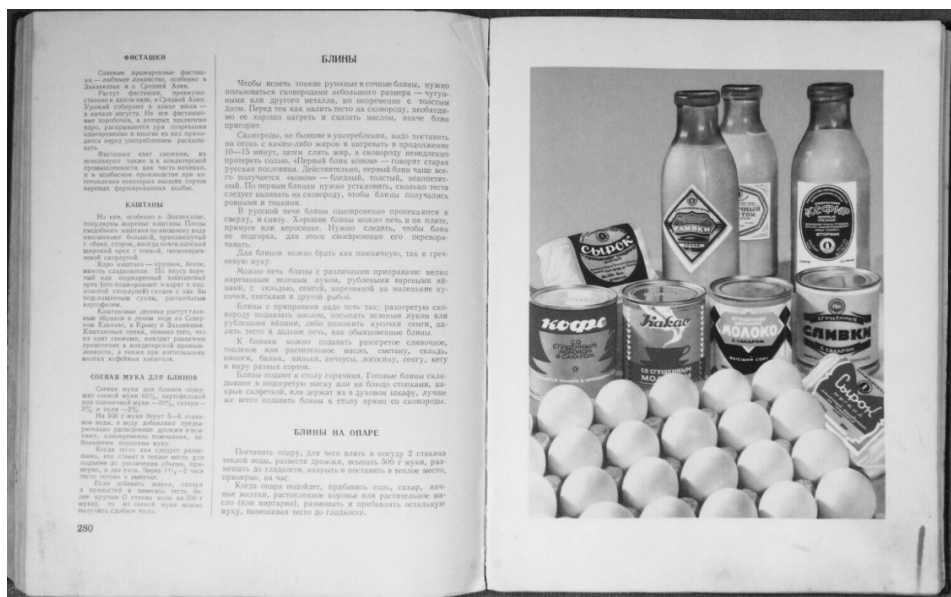


Fig. 5. Foto Cartea mâncărilor gustoase și sănătoase.
Sursa: arhiva personală a autorului.

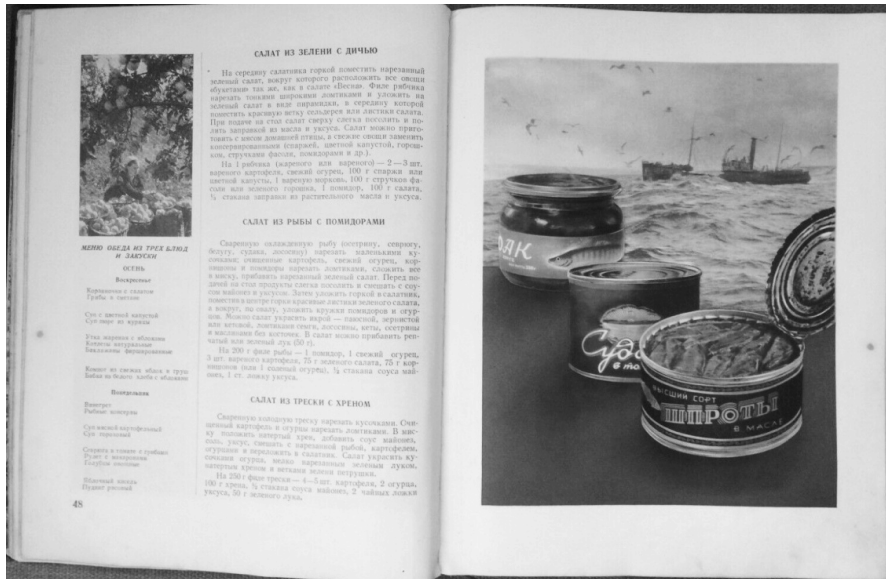


Fig. 6. Foto Cartea mâncărilor gustoase și sănătoase.
Sursa: arhiva personală a autorului.

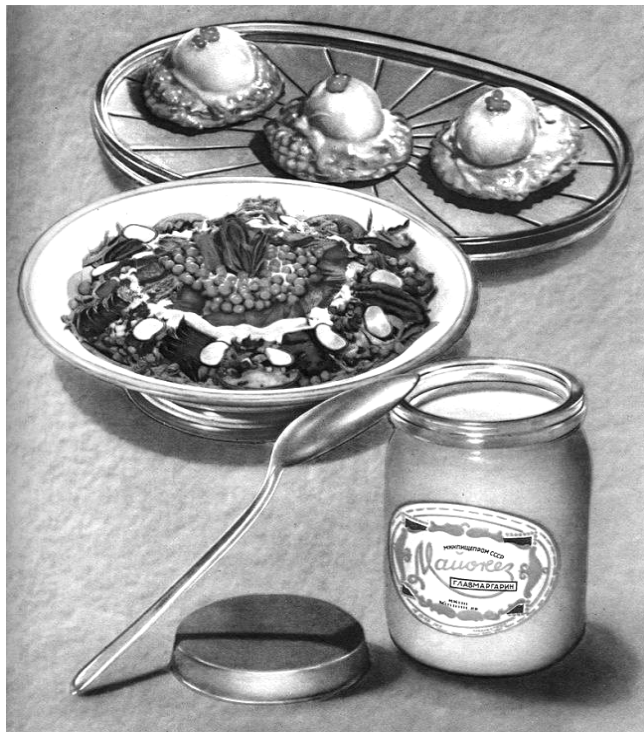


Fig. 7. Foto Cartea mâncărilor gustoase și sănătoase.
Sursa: arhiva personală a autorului.

FEMEIA
ÎNTRE TRADIȚIE ȘI MODERNITATE

WOMEN IN POWER IN 16th CENTURY TRANSYLVANIA. CASE STUDY: ISABELLA JAGIELLON

Oana Andreia SAMBRIAN*

Abstract: *In order to recreate the history of 16th century women it is necessary to put together scattered information from fragmentary sources. However, these kind of sources exist and they can build an interesting image about the role that women, especially those of nobiliary origin, wives or widows of princes or kings played in the political life during the guardianship of their minor sons, the kings-to-be. This is the case of Isabella Jagello, the wife of the Transylvanian voyvode John Zapolya, pretendent to the throne of Hungary, for which he had to fight against Ferdinand of Hapsburg. In 1538, at Varad, Zapolya and Ferdinand reach an agreement for Ferdinand to inherit the throne of Hungary from Zapolya at the time of his death, given the fact that in that moment, Zapolya had no descendants. In 1540, following his marriage to Isabella Jagello, their son, John Sigismund is born. The following period is agitated, with Isabella expressing her pretenses to the throne of Hungary between 1550 and 1556. The presence of Isabella in the political life of Transylvania can be identified in several sources: the correspondence of general Giovanni Battista Castaldo, the journal of Bernardo de Aldana and the correspondence of Diego Hurtado de Mendoza, the Spanish ambassador at the Vatican and Venice, with Charles V (unedited sources discovered at the General Archives of Simancas).*

Key words: *authority and power, 16th century women, Transylvania, Isabella Jagiello, John Zapolya.*

The information about women has always been scarce as we look towards the past, regardless of their social condition. The Middle Ages have focused on two contradictory aspects of feminity, both of them having been put under the attentive magnifying glass of religion: sinner (as a descendent from Eve) and saint/nun (walking in the steps of the Virgin Mary). In previous works, I have focused on the several dogmatic aspects that have shaped the image of the woman throughout the 16th century¹, as well as on the construction of the

* Scientific researcher III PhD., „C.S. Nicolăescu-Plopșor” Institute for Reseach in Social Studies and Humanities, Craiova, oana.sambrian@gmail.com.

¹ Oana-Andreia Sâmbrian, *La belleza de la mujer en la tratadística del Siglo de Oro*, in Esther Martínez (coord.), *Estudios culturales y literarios del mundo hispánico*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2021, pp. 169-180.

powerful woman through the example of queen Isabelle of Castille², whose image I have analysed using both history and literary sources from the 15th, 16th and 17th centuries.

In the Christian mentality, which practically identifies with the Middle Ages, its top exponent was the *homo religiosus*. For him, the body was the abode of the soul, while the body of the woman was the abode of the Devil³. Since the sin perpetrated by Eve, that could only be expiated through the sacrifice of the son of God, passing through the witch hunt and the „purifying” fires of the Inquisition, women have always been a topic of discussion. Judged for their bodies and behaviors, accused of witchcraft, focusing on the woman is a fascinating topic. Especially when we have to deal with the powerful ones, for several different reasons. First of all, because the woman was conceived as a fable and less intelligent individual than the man. Another aspect to take into account is that intelligence was considered, since the times of Aristotle, one of the *sine qua non* features of monarchs. Secondly, because the normally corrupted and punishable body of women became the body of power. 15th and 16th century historiography has tried to justify the legitimacy of powerful women (such as Isabelle, queen of Castille or Mary of Hungary, governor of the Habsburg Netherlands) by highlighting, either their „saint” attributes (Elizabeth I of England was known as the Virgin Queen), either their virility (which justified the alleged higher intelligence in the case of female monarchs)⁴. Subsequently, they were compared to mythological characters, such as the goddesses Diana and Palas Minerva.

In the Romanian Principalities, the condition of the woman in power was very different from one country to another. In Wallachia and Moldavia, for instance, the main attribute of power, coronation, did not exist when it came to women, therefore they could only achieve the title of lady through marriage or when they became the mother of the heir to the throne⁵. In both cases we have to deal, however, with the reception of the title on behalf of men. Even from the linguistical point of view, the title of power the Romanian lady received, „doamnă”, was derived from the title of her husband, „domn” (from the Latin

² Idem, *Una imagen compleja de Isabel la Católica: autoridad y poder mediante las crónicas y el teatro*, in Júlia Benavent (coord.), *La imprenta y las mujeres en los siglos XVI-XVII*, Valencia, Tirant Humanidades, 2022, pp. 125-142.

³ Jacques Le Goff, *Il meraviglioso e il quotidiano nell'occidente medievale*, Roma, Laterza, 2007, pp. 47-49.

⁴ Oana-Andreia Sâmbrian, *Una imagen compleja...*, p. 129.

⁵ Sorin Iftimi, *Doamnele și puterea. Statutul Doamnei în Țările Române*, in „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, XXXIX-XL, 2002-2003, pp. 114-115.

“Dominus”). The condition of the lady changed when she widowed and her son was still not of age to rule, as she received the privilege to sign official documents, she went to Istanbul to pay the tribute to the sultan etc.⁶ In this way, the woman abandoned the private space she normally belonged to in order to show a public image.

On the other hand, in Transylvania, the situation is somehow different, as it follows the Western European tradition where the spouses of the kings were coronated, although we can also identify several similarities with the Romanian Principalities. In order to discuss the ceremony of coronation we are going to look into the case of Isabella Jagiellon (crowned on the 2 of March 1539), the late wife of the voivode of Transylvania, as well as king of Hungary, John Zapolya. In Western European culture, the coronation of the king's consort counted as a less important act than the royal investitures, although the event contained a highly visible political message: royal weddings were performed in order to strengthen political alliances. As Peter Molnár shows, the coronation ceremony of the queen was an abbreviated version of the king's, proving the secondary role of the crowned female monarch⁷. Moreover, Janet Nelson is of the opinion that the reduction in the number of prayers and invocations during the ceremony of the queen making was proof of her supportive role to the king, as well as intercession on behalf of the subjects⁸. Coming back to Isabella's coronation, we know that it was performed in the Cathedral of the Virgin Mary, which was also where her wedding to king John took place⁹. According to Molnar, quoting Endre Veress, following the anointment, the archbishop would have asked those present if they sanctioned Isabella's coronation. Following their affirmative answer, king John together with his chancellor would have placed the crown on the head of the Queen¹⁰. This would prove that the power of the queen did not come directly from God, as in the case of the king who was anointed by the Archbishop, but from her husband, which can be understood following the Christian idea that Eve had

⁶ Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iași, Polirom, 2008, p. 460.

⁷ Péter Molnár, *The Coronation of Queen Isabella – March 2, 1539*, in Agnes Máte, Teréz Oborni (ed.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539-1559)*, Budapest, Research Center for the Humanities, 2020, p. 23

⁸ Janet Nelson, *Early Medieval Rites of Queen-Making and the Shaping of Medieval Queenship*, in Anne Duggan (ed.), *Queens and Queenship in Medieval Europe. Proceedings of a Conference held at King's College, London, April 1995*, Woodbridge, Boydell Press, 1997, pp. 306-312.

⁹ Péter Molnár, *op.cit.*, p. 27.

¹⁰ *Ibidem*, p. 32.

been born from Adam's rib. In the same way, the political body of the king was the one to create the legitimate birth of the political body of the queen.

Apart from the coronation ceremony, which represented the visible face of the display of power through its symbols and rituals, we can identify other attributes of power, displayed in the queen making, such as the title, signing official documents or having their own court and supporters. In Wallachia and Moldavia, the titles displayed by the ladies were of Byzantine origin, such as *autocratissa* or *ighemonis*¹¹. In the case of Isabella, many historical sources appoint her as more fable than her husband's counselor, friar George, who was supposed to be the true ruler. In a Spanish source, *La expedición del maestro de campo Bernardo de Aldana a Hungría en 1548*, it is expressed that "tuvo siempre mucho respeto a la Reina y a su hijo, aunque en el reino era él quien mandaba y ordenaba, y más cuenta se tenía con él que con la reina" ("he was always extremely respectful towards the queen and her son, although he was the one who ruled the realm, and people spoke more to him than to her")¹².

This information is confirmed by one of the reports of the Spanish ambassador in Venice, Diego Hurtado de Mendoza. In a letter to the Spanish king, written in Venice on the 20th of October 1541, Hurtado de Mendoza reports that the Turk had made friar George governor of Transylvania ("le había dado a fray George por gobernador", f. 200r). Despite the power friar George seems to have been invested with, queen Isabella signed official documents displaying a full image of power: "Isabella Dei gratia regina Hungariae, Dalmatie, Croatie" in a letter issued in Buda on the 20th of September 1540. Another letter, issued in Alba Iulia on the 20th of June 1543, where she asks for the investigation of a dispute on some lands, displayed the same title formula.

Another aspect to consider when discussing the extension or limitations of the female power is the existence of her court, which was quite unstable. What we observe each time we deal with a queen that has come to power following her husband's death, leaving her either pregnant, either with an heir unable to rule because of his young age, is that she, sooner or later, needs to leave with her child on an exile, when she does not manage to make him king from the very beginning and that, at the same time, she finds herself in the middle of different conspirations, surrounded by the violence that the fetching

¹¹ Sorin Iftimi, *op. cit.*, p. 108.

¹² *La expedición del maestro de campo Bernardo de Aldana a Hungría en 1548*, edición, prólogo y notas de Fernando Escribano Martín, Madrid, Miraguano Ediciones, 2010, p. 108.

of power supposed (we should not forget the allusions of death through poisoning made in the case of the death of Elizabeth of Luxembourg in 1442, by the hand of her opponent to the throne, Vladislaus III of Poland, which she had refused to marry). The cases of Elizabeth and Isabella have a lot in common. Mother to Ladislaus the Posthumous, which had been born a few months after his father's death, king Albert of Austria, Elizabeth assists to the seizing of power, of Vladislaus III of Poland, with the help of the nobles that should have been faithful to her. Elizabeth's story is presented by a series of chronicles and literary works, many of them rising suspicion towards the cause of her death. Isabella's case holds a lot of details in common with Elizabeth's story, proving that the destiny of women in power was equally tragic. Having been left a widow in times of tension, with her husband, John Zapolya, supported by a part of the Hungarian noblemen to become a king, while the others supported Ferdinand of Habsburg, with the Ottoman Empire knocking on Europe's door, especially after the battle of Mohacs (1526) and with the troops sent by Charles I of Spain in support of his brother Ferdinand's pretenses to the Hungarian throne, the spouse, as well as mother of the legitimate heir to the Hungarian throne found herself in big distress. Equally to Elizabeth of Luxembourg, Isabella was source to several literary works, produced for her wedding, which reflected the national and political loyalty of the humanist authors who wrote them. As in the case of Isabelle of Castille, some authors (normally of Polish and Italian origin, given the mixed genes of the queen transmitted by her Polish father, Sigismund I Jagiellon, and her Italian mother, Bona Sforza) focused on the qualities of an ideal queen, as well as on the standards she had to acquire. On the other hand, the Hungarian authors were not interested in portraying the ideal queen, but to enhance their own expectations from the new sovereign¹³.

All widowed queens inherited a court full of subjects from their husbands, but to what extent did these courts follow them when they had to abandon the city of power? After the death of her husband, Isabella was pushed by the sultan to leave Buda, starting a new life for her and her child in the Eastern part of the country. In return for her renounce to the Principality of Transylvania, she received from her main opponent, Ferdinand I, the duchies of Opoln and Ratibor. This episode has a lot in common with Isabella's own

¹³ For more information on the literary image of Isabella, see Agnes Máté, *A Literary Image of Renaissance Queenship: the Marriage of Isabella Jagiellon*, in Agnes Máté, Teréz Oborni (ed.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539-1559)*, Budapest, Reseach Center for the Humanities, 2020, pp. 43-59.

mother, Bona Sforza, whom, as a child suffered the early loss of her father, Gian Galeazzo Sforza, due to the poisoning ordered by his uncle. As a result, Bona's mother had to renounce the throne of Milan and seek refuge in Naples. In exchange for the loss they had suffered, Bona's mother received from Ludovico Maria Sforza some territories in Puglia and Calabria. We can easily observe how the society of those times had found a way to "compensate" women for giving up on their rightful power, by forcing them into an "agreeable" exile.

The members of the court tended to be very inconstant when it came to being loyal to the female monarch. In the particular case of Hungarian noblemen, history shows us that many times they did not even agree on what male figure to choose as their king, as many of them were subject to their own interests and to whomever promised them greater endowments. This is what happened with the double election of John Zapolya and Ferdinand of Habsburg as Hungarian kings in the same year, 1526: John had been proclaimed king in October, while Ferdinand, in December. However, Isabella, maintained her own group of supporters, such as Peter Petrovic, Francisc Patocsy, Anton Lossonczy, John Zalanczy, Peter the literate, Nicholas Crepovic and Mihail Csaki, whose meeting from Deva on 10 August 1549 led to the signing of an agreement of collaboration and display of loyalty towards queen Isabella¹⁴: „quod nos ex annuentia consensus et voluntate serenissimae reginalis maiestatis domine nostrae clementissime, ut in conferenda et promovenda auctoritate et dignitate maiestatis eius sacratissimae et illustrissimae filii sui commodius maiestatis ac inter nos mutuo unus alteri tutius credere et nobis visis vicissim firmiter confidere possimus, in hanc unitatis concordiae et firmitatis obligationem et confederationem, paribus votis devenire, decrevimus prout decrevimus per presentes promittentes mutuo et vicissim unus alteri quod universos et singulos articulos intra scriptos per omnia puncta clausulas et continentias in omnem rei eventum firmiter et inviolabiter sub honore humanitatis et fidei Christianae vinculo et obligatione observabimus (...)” (translation: through this agreement and the will of her Sovereign Majesty of our benevolent lord, we establish that through the conferring and promotion of the authority and dignity of the Sacratissimus and Illustrissimus son of Her Majesty, we shall pledge our loyalty to Her Majesty, and we shall trust each other and in order to reach the same wish we have decided, making a promise to each other, that we shall firmly and inviolably respect what we have written,

¹⁴ *Acta et Documenta partes Regni Hungariae inferiors concernentia 1500-1552*, ed. Adrian Magina, Cluj-Napoca, Mega, 2020, p. 215.

until the very end, each and every one of the articles, point by point, with all the clauses they contain, under the binding and obligation imposed by honor and by the Christian faith).

On the 28th of August 1541, Suleyman sent a letter to Isabella, announcing her, among other topics, that due to his protégé's wish, king John, her late husband, to place her and their son under his protection, he had reached the conclusion that "you, as a womanly creature, and your son being still in the cradle" were unfit to carry the task of governing the country, which demanded the presence of a man. The sultan also recalled that he had been summoned by the Hungarian lords several times in order to safeguard the county, which he could no longer do, as other countries were also in need of his protection. As a result, he would seize Buda and place it under his protection, in order to return it to John Sigismund, when he reached 20 years of age. In exchange, as we have already seen, she was going to be granted with some Transylvanian castles, such as Lippa (Lipova), Șoimoș and Caransebeș. We can, therefore, assume, that the mentality of the times was that you could buy the noble women that lost their power with lands. The offer of these castles, especially the one in Lippa, was in any case, tricky, as it represented a strategical position and had been on several occasions the center of confrontation of the opposing forces of Isabella, led by general Giovanni Bautista Castaldo.

The intercession of the Hungarian noblemen with the sultan was confirmed by one of the letters of Diego Hurtado de Mendoza to his king, written in Venice on the 13th of November 1540, where he explained that after sending their gifts (25 silver cups), the noblemen asked the sultan to invest the heir of king John, taking him under his protection and in the eventuality of the child's death to name another king, chosen by them. The sultan replied that he was happy to give the realm to the child. As to the second request, they received no answer: „Los embaxadores de Ungría hizieron al Turco presente que era XXV vasos de plata que valían todos ocho mil ducados y, en cada uno, mil ducados en dinero que son 33.000 ducados y cien vestas de brocado y otras cien de sedas. Suplicáronle de parte del reino que invitiesse al hijo del Rey Juan del estado y tomase la protección dél y, en caso que el muchacho muriesse, envitiesse del reino a la persona que ellos elijiesen. Respondiéronles

a lo primero que el Turco era contento que el muchacho uviessse el Reino y a lo segundo no les dieron respuesta”¹⁵.

The letters that came from Venice show a duplicitary relation between Isabella and the sultan, something that does not surprise us, given those times of uncertainty. On the one hand, several letters appoint towards a collaboration between Isabella and the sultan. In the letter from 22nd of December 1540, Hurtado de Mendoza said that, in order to spice things up in Hungary, the sultan was going to send Isabella 12.000 horses, although rumour had it they were going to be even 20.000 (f.121v). The cypher letter from the 24th of July 1544 informed that Isabella had said that nothing could happen in any Christian court without her reporting it immediately to the sultan: „(...) ninguna cosa se delibera en la corte de V.M. ni del Sereníssimo Rey de Romanos ni en ninguna parte de la Christiandad de que ella no dé subito el aviso al Turco” (f. 213v)

On the other hand, through the letter from the 22nd of November 1542, Hurtado de Mendoza informed of a potential plan that the sultan had to wed Isabella to the duke of Orleans, which he could have subsequently appointed as king of Hungary: „Dize el que me avisó que, estando él en Constantinópoli, oyó hablar a Polin y a Janus Bey en la siguridad que el Turco podría tener del duque de Urliens que le acudiría en caso que le dé el Reino de Ungría y a la reina viuda por mujer, exceptando a Buda, y que Polin entretiene a Estéfano, embaxador de la Reina allí y que le da dineros para ir y venir de donde está la Reina a Constantinópoli” (f. 56r)

The last letter of Hurtado de Mendoza presents the queen as a bargain chip in the negotiations for power. Once again, we can observe the similarities between Isabella and Elizabeth of Luxembourg, who was also suggested to get married to the Polish pretender to the throne of Hungary if she wanted to maintain her position as queen consort.

To conclude, it seems fair to assume that the life of widowed women in power was no bed of roses, due to the societal mentality that constantly placed them in a secondary position. Trapped in a world of violence and fight for power, the lives of these women had much in common: running around different territories on paths sometimes full of life-threatening menaces, receiving lands in exchange for giving up on a legitimate power, being seen as

¹⁵ *Carta de Diego Hurtado de Mendoza a Carlos V*, Venecia, 13 de noviembre de 1540. AGS Est. Libro 67, f. 115v. I would like to express my gratitude to professor Julia Benavent (University of Valencia) for providing me with the documents from the Archive of Simancas.

an exchange merchandise in the political fight, being subject to persecutions and murder attempts. But despite these adversities, these ladies were aware of the power they had, which resides in the titles they wanted to flaunt or in the attempts of emulating the world of men, building up a political strategy, sending ambassadors in representation of their interests to the important foreign courts, fighting for their lives and the ones of their children. Widowed queens with minor children represent a topic still in need of research attention. If we continue on this path, I am sure new and interesting information can be revealed that will help us create and understand the pattern of women in power in Europe.

Bibliography

Acta et Documenta partes Regni Hungariae inferiors concernentia 1500-1552, ed. Adrian Magina, Cluj-Napoca, Mega, 2020.

Carta de Diego Hurtado de Mendoza a Carlos V, Venecia, 13 de noviembre de 1540. AGS Est. Libro 67.

Iftimi, Sorin, *Doamnele și puterea. Statutul Doamnei în Țările Române*, in „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, XXXIX-XL, 2002-2003.

La expedición del maestre de campo Bernardo de Aldana a Hungría en 1548, edición, prólogo y notas de Fernando Escribano Martín, Madrid, Miraguano Ediciones, 2010.

Máte, Agnes, *A Literary Image of Renaissance Queenship: the Marriage of Isabella Jagiellon*, in Agnes Máte, Teréz Oborni (ed.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539-1559)*, Budapest, Reseach Center for the Humanities, 2020, pp. 43-59.

Mazilu, Dan Horia, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iași, Polirom, 2008.

Molnár, Péter, *The Coronation of Queen Isabella – March 2, 1539*, in Agnes Máte, Teréz Oborni (ed.), *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539-1559)*, Budapest, Reseach Center for the Humanities, 2020, pp. 23-42.

Nelson, Janet, *Early Medieval Rites of Queen-Making and the Shaping of Medieval Queenship*, in Anne Duggan (ed.), *Queens and Queenship in Medieval Europe. Proceedings of a Conference held at King's College, London, April 1995*, Woodbridge, Boydell Press, 1997, pp. 306-312.

Sâmbrian, Oana-Andraia, *La belleza de la mujer en la tratadística del Siglo de Oro*, in Esther Martínez (coord.), *Estudios culturales y literarios del mundo hispánico*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2021, pp. 169-180.

Sâmbrian, Oana-Andraia, *Una imagen compleja de Isabel la Católica: autoridad y poder mediante las crónicas y el teatro*, in Júlia Benavent (coord.), *La imprenta y las mujeres en los siglos XVI-XVII*, Valencia, Tirant Humanidades, 2022, pp. 125-142.

**“FEMININE INGENUITY AND EQUITY IN EARLY MODERN
SPAIN: THE ROMANCERO TRADITION, LOPE DE VEGA’S IN
LOVE BUT DISCREET, AND MARÍA DE ZAYAS’ AMINTA
DECEIVED AND HONOR’S REVENGE”**

A Robert LAUER*

Abstract: *After a quick review of Aristotle’s view on women in sundry of his works, especially with respect to their ingenuity, I propose that this quality has served women well, at least as expressed variously in Hispanic letters from the Middle Ages to the Baroque. In the Romancero or ballad tradition, women who are overpowered can use their wits to obtain control, avenge themselves if necessary, and attain equity. In Spanish Baroque playwright Lope de Vega’s *La discreta enamorada*, translated into English as *In Love but Discreet* and *The Cleverest Girl in Madrid*, a young woman outwits her mother and intended husband to get, with everybody’s consent, the man of her choice. In Spanish Baroque novelist María de Zayas’s novel *La burlada Aminta y venganza del honor*, translated as *Aminta Deceived and Honor’s Revenge*, a wronged woman, refusing male help, relies on her resourcefulness to exact vengeance on her deceitful lover and mistress, and, later, accepts on her terms the man who loves her. Ingenuity, hence, enables women to perform implausible physical tasks, to engage in astute mental solutions, and to perform extraordinary feats that combine phlegmatic ingenuity and ruthless determination.*

Key words: *Aristotle on women, honor vengeance, Romancero, Lope de Vega, María de Zayas.*

Aristotle’s opinions on women and the feminine, which are dispersed throughout his works, tend often to be misconstrued. This is in part due to his binary exigencies, culturally determined illustrations, and the use of various similes or metaphors. Another factor would be the interpretations, also culturally determined, of his successors: both adherents and detractors. To fully apprehend Aristotle’s views on this topic, one would need to study his works both in a piecemeal—metaphysical—fashion and in a global—dialectical—manner. I propose a cursory close reading that assesses, first separately, later jointly, sundry political, philosophical, and biological arguments. Only then could one evaluate the Philosopher’s general thoughts on this matter.

*PhD Professor, The University of Oklahoma, e-mail: arlauer@ou.edu.

In reference to household management, Aristotle, in his *Politics*, makes a gendered binary allusion to masters and slaves, fathers and children, and husbands and wives¹. Although in the Philosopher's opinion the authority of a master over a slave is direct, "for slaves stand more in need of admonition than children"² and, furthermore, they have no use for a deliberative faculty,³ the power of a father over a child, who would be immature with respect to an adult, would be royal, that is, benign. Moreover, the influence of a husband over a wife is political, translated variously into English as constitutional or republican: "But in most constitutional states the citizens rule and are ruled by turns, for the idea of a constitutional state implies that the natures of the citizens are equal, and do not differ at all"⁴. This idea of gender equality, which Aristotle does not deny to free persons, regardless of sex, is possible because wives, like husbands and children, "must be trained by education with an eye to the constitution"⁵. Free women and children must also make use of their deliberative faculty, although in the case of children, that faculty is undeveloped on account of their youth. Women have a deliberative faculty, but, as he states, it is without authority (because women do not participate in state matters)⁶. It is important to remember that for Aristotle "The only animal which is deliberative is man [*anthropos*]"⁷. Slaves do not make use of deliberations, not for being defective in nature but because their function is to obey authority. Moreover, a person's 'superiority' (male, in the examples Aristotle mentions) with respect to others (women and children) is based on moral virtue and a capacity to rule, which involves rational thinking as opposed to passionate emotionality (another binary pairing). That is what constitutes perfection, in Aristotle's text: "the ruler ought to have moral virtue in perfection"⁸, both for those who rule and for those who are ruled⁹. Hence, men, women, children, and even slaves would be equally capable of rational thinking, translated here as able to make deliberations. In the case of children, that capacity is underdeveloped on account of their age; in that of slaves it is not developed on account of their socio-economic function (let us remember that Aristotle is talking about household responsibilities). In the case

¹ Aristotle, *Politics*, Benjamin Jowett (trans.), in Richard McKeon (ed.), *The Basic Works of Aristotle*, New York, Random House, 1941, p. 1143; 1.12, 1259b.

² *Ibidem*, p. 1145; 1.13, 1260b.

³ *Ibidem*, p. 1144; 1.13, 1260a.

⁴ *Ibidem*, p. 1143; 1.12, 1259b.

⁵ *Ibidem*, p. 1145; 1.13, 1260b.

⁶ *Ibidem*, p. 1144, 1.13, 1260a.

⁷ *Idem*, *History of Animals Books 1-3*, A. L. Peck (trans.), Cambridge / London, Harvard University Press, 1965, pp. 18-19; 1.1, 488b.

⁸ *Idem*, *Politics*, *op. cit.*, p. 1144; 1.13, 1260a.

⁹ *Ibidem*, p. 1144; 1.13, 1260a.

of women, that capacity exists, as it does in men, since they both rule constitutionally (and not, e.g., tyrannically, the second element of the binary) in a family, but it lacks authority (for sociopolitical historical reasons). Thus, one would argue that human beings as a species—men and women—in Aristotle's *Politics*, are 'equal,' although their functions in a household (and subsequently in the state) might differ (for reasons not related to their essence as a species).

Philosophically, Aristotle in *The Physics* poses four causal determinants or essential conditions (*aitiai*) of things: 1) the material, 2) the formal, 3) the agentive or efficient, and 4) the final or purposeful¹⁰. In this text, Aristotle claims that matter "cooperates with form in the genesis of things"¹¹. Matter, viewed positively, differs from shortage or privation (judged negatively as the non-existent and non-desiring void) by its desire towards the real, which would be the idea—prior to matter—which it seeks to attain. Aristotle uses the imagery of the matrix or the womb to illustrate this point, and later, of the receptive female (matter) desiring or seeking the male (the form or idea from which it originally derives)¹². One should note that the binarism here is between matter (something positive) and the void (something negative). The 'gendered' illustration is a metaphor, although one that has caused consternation. In *Metaphysics*, Aristotle further elucidates that the sensible material world, consisting of the elements, is in constant flux and, as ideas (*idées*), they exist by participating with the forms (*eidi*)¹³. Hence, they collaborate ("Plato says that they exist by participation—merely a change of term"¹⁴), unlike Form and the Void, a negative or oppositional dyad. Again, he uses a gendered metaphor to explain how Form collaborates with matter in the creation of multiple material objects: "Such too is the relation of male to female: the female is impregnated in one coition, but one male can impregnate many females. And these relations are analogues of the principles referred to"¹⁵. One should note also that Aristotle mentions that the material is perceptively the first principle¹⁶. The Forms, moreover, are the essential nature of all

¹⁰ *Idem, The Physics Books 1-4*, Philip H. Wicksteed and Francis M. Cornford (trans.), Cambridge / London, Harvard University Press / William Heinemann, 1980, pp. 128-131; 2.3, 194b-195a.

¹¹ *Ibidem*, pp. 92-93; 1.9, 192a.

¹² *Ibidem*, pp. 94-95; 1.9, 192a.

¹³ *Idem, Metaphysics Books I-X*, Hugh Tredennick (trans.), Cambridge / London, Harvard University Press, 1933, pp. 42-43; 1.6, 967ab

¹⁴ *Idem, The Physics*, *op. cit.*, pp. 44-45; 1.6, 997b.

¹⁵ *Idem, Metaphysics Books I-X*, *op. cit.*, pp. 46-47; 1.6, 988a.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 48-49; 1.7.2, 988a.

things¹⁷. If matter yearns for form, it is because Form is associated with immobility and tranquility¹⁸ and matter with flux and motion. Hence, matter yearns for Form (as the female of the species for the male). If one wishes to extend the gendered metaphor and turn it into an allegory, 1) matter yearns for 2) form—as a woman for a man—in order 3) to produce (the agentive *aitía*, as in an act of coition) 4) a baby, the final or purposeful *aitía*. A non-gendered allegory could have been as follows: 1) wood (a material *aitía*) seeks 2) “chairness” (a formal concept) which 3) a carpenter (an agent) molds in the form of 4) a chair (the end or purpose).

Biologically speaking, Aristotle clearly states in *Generation of Animals* that semen contains the principles derived from both participants who have copulated; hence, the progeny that ensues contains “that which comes from both parents”¹⁹. Furthermore, in ambulatory animals (unlike plants, which are stationary), the sexes are separate, “though they are identical in species, just as men and women are both human beings, and stallion and mare are both horses”²⁰. The same species uniformity applies to other animals where male and female are separate. Thus, when they have need to generate “they cease to be separate and are united as they are in plants: their nature desires that they should become one” to be able to produce offspring²¹. Moreover, in *History of Animals*, the Philosopher categorically states that in all species where there is a separation of the sexes, “nature has established much the same difference in the character of the females as compared with that of the males”²². With respect to character, rendered here as mental and psychological traits as well as temperamental dispositions, Aristotle observes certain distinctions, although there are notable exceptions. For instance, the Stagirite believes that the character of the female in all animal species, including that of humans, is softer, quicker to be tamed, more receptive of handling, and readier to learn. The example he gives is that of Laconian hounds, which “are in fact cleverer than the males”²³. He also claims that all females are less spirited than the males, although in the case of bears and leopards, the female is braver. Apart from being generally softer, females tend to be more vicious, less simple, more

¹⁷ *Ibidem*, pp. 50-51; 1.7.4, 988b.

¹⁸ *Idem*, *The Physics*, *op. cit.*, pp. 50-51; 1.7.4, 988b.

¹⁹ *Idem*, *Generation of Animals*, A. L. Peck (trans.), Cambridge/London, Harvard University Press, 1942, pp. 76-77; 1.18, 724b.

²⁰ *Ibidem*, pp. 122-123; 1.23, 730b-731a.

²¹ *Ibidem*, pp. 122-123; 1.23, 731a.

²² *Idem*, *History of Animals Books 7-10*, D. M. Balme (ed. and trans.), Cambridge/London, Harvard University Press, 1991, pp. 216-217; 8(9), 608a.

²³ *Ibidem*, pp. 216-217; 8(9), 608a.

impetuous, and more attentive to the feeding of the young, while males are more spirited, wilder, simpler, and less cunning²⁴. This is true of all animals, especially of humans, who are the most complete specimens in nature (e.g., capable of deliberation and of remembering past events). The female is also more dispirited and despondent than the male, more shameless and lying, readier to deceive, and possessing a longer memory. She is also more wakeful, more afraid of action, less inclined to move, and takes less nourishment than the male. The male, on the other hand, is more spirited and braver than the female²⁵. However, these character and temperamental dispositions do not prevent elephants of both sexes from being used in war among the Indians, despite the female being smaller and less spirited than the male²⁶.

In sum, we can ascertain, for our purposes, the following with respect to Aristotle's thoughts on women and the feminine: Biologically, females are smaller in stature than males, as well as less forceful. They are also smarter (less simple) than men, and able to deceive in a more cunning ('vicious') fashion. They are softer, more impetuous, and more attentive to the feeding of their young. Philosophically, they are co-equal collaborators in their function as causal determinants (*aitiai*) of things. They are associated with matter, which is the first *aitia* or mode of causation; while the male is associated with form, which is seen as the essence of all things. Both rely on agency and purpose, the final *aitia* with respect to categories of imputed things. Politically, women are co-equals with men with respect to the management of the household, for they rule constitutionally. They are also, like men, capable of deliberation, the highest cognitive ability for humans, and of memory, an ability in which they surpass males, albeit women are by custom or design silent on issues pertaining to the state.

In view of the above, I should like to make evident how these traditional (Aristotelian) views of women and the feminine resonate in sundry representations of early modern Hispanic literature, first in the anonymous *Romancero* or ballad tradition of the late Middle Ages and the Renaissance, with special emphasis on four ballads: "El conde Alarcos" ("Count Alarcos"), "El veneno de Moriana" ("Morianas's Poison"), and two versions of "Marquillos"; later in the Baroque comedy of Lope de Vega (1562-1635) titled *La discreta enamorada* (1604), translated into English as *In Love but Discreet* and *The Cleverest Girl in Madrid*; and finally in the novella *La burlada Aminta y*

²⁴ *Ibidem*, pp. 216-219; 8(9), 608a-608b.

²⁵ *Ibidem*, pp. 218-219; 8(9), 608b.

²⁶ *Ibidem*, pp. 230-231; 8(9), 610a.

venganza del honor (*Aminta Deceived and Honor's Revenge*), from the collection of the *Novelas ejemplares y amorosas* (*Amorous and Exemplary Novels*) [1637] of woman Baroque writer María de Zayas (1590-1647).

The ballads “Count Alarcos” and “Morianas’s Poison” relate the story of women who fall in love with men who subsequently abandon them for another woman. Both are novelesque ballads that form part of a large medieval oral tradition and are subsequently printed. “Count Alarcos” appeared in the sixteenth century, in a collection of ballads called *Cancionero de romances* (Antwerp, Martín Nucio, c. 1548, then 1550). “Morianas’s Poison” appeared in writing in a poetic document from Prague and in a play by Juan Bautista de Villegas called *La morica garrida* (*The Beautiful Moslem Girl*) [c. 1620-1630]. There are multiple versions of both poems in Castilian, Galician, Portuguese, Catalan, Asturian, and Ladino. The ballad called “Marquillos” comes in two versions: Text A and Text B. It appeared, like “Morianas’s Poison,” in a poetic sheet (*pliego*) from Prague in the sixteenth century. This is apparently the only known Castilian version, according to the editor Paloma Díaz-Mas²⁷. As she states, it was already known in 1449; it was later printed in the collection *Silva de varios romances* (Zaragoza, Esteban de Nágera, 1550-1551) and in Joan de Timoneda’s *Rosa de amores* (Valencia, Joan Navarro, 1573, 1574). It also appears in the nineteenth-century Catalan tradition and is known among the Eastern Sephardim.

In “Count Alarcos” a royal infanta (princess) is unhappy with her life evanescent before her. She has refused marriage proposals, including one from the Prince of Hungary, and waited in vain for an offer of matrimony from a former lover, Count Alarcos. The Count in effect married another woman and has had three children with her. Aggrieved, the Infanta confronts her father, the King, shown as a weak monarch, and tells him he has no honor until the Count marries her. Since the Count is already married, the only solution would be for him to kill the Countess and marry her. She and her father would then recover their lost honor. Meanwhile, the Count tells friends that women are inconstant and not worth the service (*Frauendienst*) due to them, even though he claims he still loves a woman he once knew (presumably the Infanta). At a meal, the King reminds the Count he promised to marry the Infanta and orders him to kill the Countess and marry the Princess so they can both recover lost honor. The Count tells him he did not marry the Infanta for fear that the King would not agree to the marriage. Nonetheless, with regrets, and on account of the King’s threat to kill him, the Count promises to do as ordered. Back home,

²⁷ Paloma Díaz-Mas (ed.), *Romancero*, Barcelona, Crítica, 2006, p. 344.

the Count, after a meal, tells the Countess what the King has ordered. She asks to be sent back to her old father, where she will raise his children and remain faithful to him. The Countess' mother is dead, as well as her brother, Count Don García, who was killed on the King's orders. She tells the Count she does not mind dying but is concerned about the sake of her children. The Count is adamant and tells her to put herself in the hands of God; he then asks her to forgive him. She does, but she will not forgive the King or the Infanta and asks for divine justice to be carried out within thirty days. After her death, by strangulation, the Infanta dies on the twelfth day, the King on the twenty-fifth, and the Count on the thirtieth.

In "Mariana's Poison," Don Alonso invites Mariana, a former lover, to a wedding. Mariana tells him the wedding should have been with her. Don Alonso jokingly replies his brother is the one getting married. Mariana asks him to sit on a bench her father left her for whoever would marry her. He does so and falls asleep. Mariana, called here *discreta* ('astute')²⁸, goes to her garden and makes a poisonous mixture which she then pours in a glass of wine. She offers it to him. Don Alonso, mistrustful, asks her to drink it first. She does but pours the wine down her blouse: "por el pecho lo ha vertido"²⁹. Don Alonso, being young, drinks all the wine and immediately his teeth fall. He asks her what is in it, and she tells him in detail. He asks her to heal him and promises to marry her. She says she cannot for the drink has broken his heart. In an invocation, he says goodbye to his wife, interpreted variously as his intended future wife or Mariana, with whom he had had a relationship. He laments that he left his house riding a horse with white hair and will now be sent to a church in a pine box. In other versions, he visits seven female friends first and apparently intended to tell Mariana he was going to marry her. He hid that information to test her.

In text A of "Marquillos," Marquillos (Marcos > Marcus > Mars) has killed his master to sleep with his wife Blancaflor (a name related to Medea). He wears his master's hooded hat, a *chapión*, to go to the castle wherein Blancaflor, his master's wife, lives. He allegedly comes with an errand from her husband and, as proof, shows her his hat. She opens the gate, and he immediately proceeds to hug and kiss her. Guessing Marquillos' intentions, Blancaflor requests only that he be intimate with her at sunrise. Marquillos,

²⁸ "El veneno de Mariana," in Paloma Díaz-Mas (ed.), *op. cit.*, p. 304; l. 7.

²⁹ *Ibidem*, p. 305; l. 13.

being an *hidalgo*, as the text calls him³⁰, promises to do so and, since he is tired, falls asleep. Blancaflor then takes a knife and beheads him.

In text B of “Marquillos,” called Marquitos and Marcos in this version, the aggressor kills his master to lie with his wife Catalina (Gr. pure). The external narrator calls her *diestra* (‘astute’) three times: when Marcos asks her to open the gate to her house and she realizes he has killed her husband³¹, and when she throws Marquitos off a boat and then breaks the oars so that Marcos cannot climb back in. In this version, though, Marcos is formidably strong and not as ‘gentlemanly’ as in text A. Once inside Catalina’s house, he threatens to kill her if she does not stop crying. He then orders her to prepare him a meal and proceeds to have his way with her. After they wake up the next morning, she asks him to accompany her to the top of a tower to see if the workers are occupied. Being *diestra*³², she defenestrates him, and he falls to the sea. In what appears to be a hybrid or corrupt version she throws him off a boat instead of a tower and, being *diestra*³³, she breaks the boat paddles so that he is unable to climb back in. Nine months later she bears a child. Had it been a girl, she would have kept her. Since it is a boy, Catalina first has him baptized and then casts the child to the sea: “—Ahí vaigas tú, mi hijo, vaigas con mi bendición; / no quiero que quede casta de aquel falso traidor” (“Go with my blessing, my child, go with my blessing, / for I do not want the offspring of a false traitor” [my translation])³⁴. In other words, she assures the child’s salvation but prevents him from receiving her legitimate dead husband’s inheritance, which, as a male, would have passed directly to him.

Lope de Vega’s *La discreta enamorada*, a romantic comedy (*comedia amatoria*) or cloak and sword play, has been translated variously as follows: in Italian, as *L’astuta innamorata* (*The Shrewd Lover*) and *L’innamorata scaltra* (*The Cunning Lover*); in Bulgarian, as *Izobretatelnata vlyubena* (*The Ingenious Lover*); in German, as *Die schlaue* (clever, shrewd) *Susanne*; in Slovenian, as *Premeteno dekle* (*A Cunning [Clever] Girl*); and in English, as *In Love but Discreet* and *The Cleverest Girl in Madrid*. Had I translated the play into English, I would have called it *The Determined Lover*. It is the story of a young woman named Fenisa who is very ingenious and knows exactly what she wants: a young and volatile male named Lucindo. Her mother Belisa, a pragmatic

³⁰ “Marquillos,” Texto A, in Paloma Díaz-Mas (ed.), *op. cit.*, p. 345; l. 12.

³¹ “Marquillos,” Texto B, in Paloma Díaz-Mas (ed.), *op. cit.*, p. 346; l. 7.

³² *Ibidem*, p. 346; l. 22.

³³ *Ibidem*, p. 346; l. 24.

³⁴ *Ibidem*, p. 347, ll. 30-31.

widow, wishes her to marry Bernardo, a middle-aged captain, who is honorable, wise, and wealthy. Fenisa is a remarkable female character in Spanish Golden Age theater. She has been called a “puppet-mistress” on account of her amazing ingenuity³⁵. Lucindo, who is captain Bernardo’s son, is a fickle young man in love with a courtesan named Gerarda and has not even noticed Fenisa. Fenisa must do all the work to have him notice her. She also accepts captain Bernardo’s marriage proposal in word only to gain time to seduce Lucindo, his son. When the captain becomes suspicious, Fenisa makes it appear as if Lucindo were actually courting Belisa, Fenisa’s widowed mother. What is remarkably unusual for a woman to do in a Spanish *comedia* is to have her declare her love openly to a man, in this case, Lucindo. When Lucindo finally notices her half-way through the play and asks for a remembrance of hers to take to bed with him, she declares: “A mí me quisiera dar”³⁶ (“I should like to give myself to you” [my translation]). When toward the end of the play Lucindo has a bout of jealousy and leaves Fenisa’s presence, she calls on him uttering the following passionate words: “¡Ay Dios!, detente señor . . . / [aguarda mi lindo amor, / suspende querido esposo.]”³⁷ (“O dear God! Sir, don’t go! Come back! / Don’t leave me now my darling one. / Wait, wait, my one and only love!”)³⁸, To get her way by any means possible, she deceives her intended husband Bernardo and her mother Belisa and arranges a love encounter between them, making them believe that Bernardo is with her—Fenisa—and Belisa with Fenisa’s boyfriend Lucindo. In the meantime, Fenisa and Lucindo become a couple and in effect ‘marry’ without the Church’s blessing. Bernardo and Belisa accept the fact that they have been deceived by their respective children and realize, indeed, that they have just ‘married’ each other on account of their consenting amorous encounter. Gerarda, the courtesan, leaves the stage in the company of two loving admirers.

María de Zayas’ novella *Aminta Deceived and Honor’s Revenge* (*La burlada Aminta y vengaza del honor*), from the collection *Amorous and Exemplary Novels* (*Novelas ejemplares y amorosas*, 1637) is a two-part story. An actantial model based partly on those devised by Étienne Souriau, Algirdas-Julien

³⁵ Jonathan Thacker, *Role-Play and the World as Stage in the Comedia*, Liverpool, Liverpool University Press, 2002, p. 136.

³⁶ Lope de Vega, *La discreta enamorada / The Cleverest Girl in Madrid*, Donald R. Larson (trans.), Donald R. Larson and Susan Paun de García, (eds.), Liverpool, Liverpool University Press, 2022, p. 184; l. 1568.

³⁷ *Ibidem*, p. 260; ll. 2750-2752.

³⁸ *Ibidem*, p. 261; ll. 2750-2752 (Donald R. Larson’s translation).

Greimas, and Tzvetan Todorov³⁹ shows how the agentive (U) and the accusative agents (W) switch places in each *fabula*. In the first *fabula*, *Aminta Deceived* (see Figure one), Aminta (W), a young woman, is bestirred (C) by the thematic or agentive agent, Jacinto (U), who, aroused (A) by her, and with the help (f) of her equally stirred (F) mistress, Flora (Z), beguiles (a) and seduces Aminta, who is amorously inclined to Jacinto (c). The problem is that Aminta is an orphan in the care of the obliging (B) Don Pedro (V), her uncle, who pledges (b) to marry her to his absent (D) son Don Luis (X), who is engaged in war now (d). Moreover, Jacinto is already married to Doña María, who has left him on account of his lubricious nature. With the help of Doña Elena (ZZ), an impassive (F) go-between, an unsuspecting (E) vicar (Y) marries (e) Aminta in secret. Jacinto, having committed bigamy, later kills the go-between (ZZ) to cover his tracks and, subsequently, abandons Aminta, placing her in the hands of a distant relative named Doña Luisa.

In the second *fabula* (see Figure two) of the novella, *Honor's Revenge*, Jacinto is now the object of desire (W) and the adamant (A) Aminta the thematic agent of vengeance (U). The caring (B) Don Martín, Doña Luisa's son (V), has fallen in love (b) with Aminta and he wishes to avenge her honor (a) by killing her offender, Jacinto. However, Aminta wishes to resolve the matter herself. She changes her name to Victoria (Victory) and trades her attire for that of a male named Jacinto, like her former lover, whose actual name is Fernando. She manages to deceive the unsuspecting (C) Fernando, but not the suspicious and perspicacious (F) Flora (Z), and, after serving in their household for a month, one night she takes a dagger and stabs Jacinto/Fernando in the heart two or three times while he sleeps, and then cuts Flora's throat first (f) and then stabs her three to four times in her breast. Aminta/Jacinto/Victoria then accepts Don Martín' offer of marriage and, in the company of his compassionate (F) mother, Doña Luisa (ZZ), who accepts U for V, they move to Madrid, where they reside happily, although without children. Aminta/Victoria never looks back or returns to her uncle Don Pedro (Y), the incensed (E) but failed arbiter of honor, who died of grief (e). She also willingly loses her

³⁹ From Souriau I have chosen the dramatological concepts of nominal (NF), adjectival (AF), and verbal functions (VF). From Greimas I have selected his use of functional grammatological terms, although I have modified them to the following: comitative, poli-comitative, circumstantial, agentive, accusative, disjunctive, and dative. From Todorov, I have elected his narratological use, originally applied to Boccaccio's *Decameron*, of final capital Roman alphabetical letters for nominal actants, initial alphabetical Roman letters for adjectival actants, and lowercase initial Roman alphabetical letters for verbal actants. The arrows reflect a direct 'influence' from one to another actant.

inheritance and the possibility of marrying Don Luis, whom she never met. Jacinto/Fernando's inheritance goes (d) to Doña María (X), his lawful and distressed (D) first wife.

As we have seen, women in the literary examples from Spain, which include narrative poetry from the late Middle Ages and the Renaissance as well as Baroque dramatic poetry and prose, show women as highly ingenious or smarter than males, which is one of the distinctive marks of the feminine in all species according to Aristotle. This 'smartness' can also turn into an ability to deceive in a cunning of vicious fashion, perhaps on account of what Aristotle considers to be women's smaller stature and less spirited nature. One sees this in the Infanta of "Count Alarcos," who realizes that to wed an already married count, she must first make her personal dishonor the King's public disgrace. Through her father, a more powerful agent, she can have the Count dispose of his wife and marry her. In "Mariana's Poison," Mariana easily deceives a rather naïve young man into killing himself and thus redressing herself. In the case of Text A of "Marquillos" Blancaflor guesses Marquillos' dishonorable intentions and manages to convince her aggressor to rest for a while. By so doing, she can behead her husband's murderer and thus protect herself from dishonor and avenge her husband's murder. In Text B, Catalina realizes Marquitos has already killed her husband. Moreover, being physically weaker than her aggressor, she is unable to prevent her ravishment. Nonetheless, she later tricks her ravisher and kills him, either by defenestration or drowning, and then puts to death her unwanted son. Women are more attentive to their young, as Aristotle mentions. In effect, Catalina, by baptizing her son, saves his soul before she puts him down for the sake of her husband, to whom she remains faithful even after death. Countess Alarcos is another woman who shows care for her soon-to-be abandoned children: "No me pesa de mi muerte porque yo morir tenía, / mas pésame de mis hijos que pierden mi compañía"⁴⁰ ("My death does not aggrrieve me, for I must die one day, / but it grieves me that my children will lose my companionship" [my translation]).

In Lope de Vega's *The Cleverest Girl in Madrid*, Fenisa shows her ingenuity when she falls in love with the inconstant Lucindo, whom she must seduce into liking her. She is clever and able to deceive both her intended older husband and her widowed mother, as stated previously. She also shows her softness and tenderness to Lucindo, unlike the courtesan Gerarda, who merely dominates the not-so-smart leading man. She is also impetuous enough to

⁴⁰ "El conde Alarcos," in Paloma Díaz-Mas (ed.), *op. cit.*, p. 289, ll. 172-173.

declare her love for him in an open fashion. Softness, cunning, and impetuosity are, again, feminine characteristics in the opinion of Aristotle, as previously stated.

The dark side of ingenuity manifests itself in Aminta in Zayas' novella, *Aminta Deceived and Honor's Revenge*. She manages to change her name and, temporarily, even her sexual identity to deceive the man who betrayed her and exact vengeance on him. In that respect she is successful. The critics have not stressed the fact that Aminta falls in love with Jacinto. That is why she is willing to leave her intended betrothed Don Luis, the safety of her uncle's home, and even her inheritance. As she tells Flora, whom Aminta thinks is Jacinto's sister, "I'm beyond caring about my reputation and my honor. That's the effect the sight of your brother has had on me. Now that I've declared my love, tell me what I should do. It's impossible for me to resist loving him"⁴¹. In that respect she behaves impetuously. She is deceived and later abandoned. That is why she uses her ingenuity to exact a most outstanding vengeance. Because of her young age (she is between 12 and 14 years old in the text) she can only use force under favorable circumstances, while both Jacinto and Flora are asleep. In that fashion she acts as deceitfully as Moriana, Blancaflor, and Catalina. Moreover, it appears her passion for Jacinto will not be transferred to another man, even to the kind and caring Don Martín, whom he marries even though they will have no children. This is a fascinating study of a young woman's psychology, a woman who both loves and hates passionately. She proves, in effect, that woman, contrary to what Count Alarcos claims, is not fickle, 'as fickle as a feather in the wind,' as the Duke of Mantua sings in Giuseppe Verdi's opera *Rigoletto*. Women can be passionate—and deadly—not unlike any man. Aminta proves wrong William Congreve (1670-1729), the English Restoration playwright, who in a 1695 letter to the English critic and dramatist John Dennis, "Concerning Humour in Comedy," states that women are incapable of strong emotions, even idiocies and faults, because of the alleged weakness of their sex and their natural

⁴¹ H. Patsy Boyer (trans.), *Aminta Deceived and Honor's Revenge*, in *María de Zayas, The Enchantments of Love: Amorous and Exemplary Novels*, Berkeley, University of California Press, 1990, pp. 47-76, <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft638nb3jd/>, accessed at: 4 August 2022, p. 57. The original Spanish reads as follows: ". . . estoy dispuesta a no mirar honra ni opinión, tal efecto ha hecho en mí la vista de tu hermano. Y pues ya me he llegado a declarar, dime tú qué haré, pues no amarle es imposible" (María de Zayas y Sotomayor, *La burlada Aminta y venganza del honor*, in Julián Olivares (ed.), *Novelas amorosas y ejemplares*, Madrid, Cátedra, 2014, p. 225).

coldness. In his opinion, when a woman displays strong passions, “I think it is little more than an acquired Folly, or an Affectation”⁴².

In sum, using Aristotle’s traditional and often misunderstood views on women and the feminine, one sees how in Early Modern Spanish letters his views resonate, giving women the dignity that makes them equal, and often superior, to men.

Mulțumesc.

Figure one. *Aminta Deceived* (first fabula).

	<p>Circumstantial agent:</p> <p>NF: Y Vicar AF: E unsuspecting VF: e marries UW</p>	<p>Poli-comitative agent:</p> <p>NF: ZZ Doña Elena AF: F impassive VF: f arranges</p>
<p>Agentive agent:</p> <p>NF: U Jacinto AF: A aroused by W VF: a beguiles W</p>	<p>Accusative agent:</p> <p>NF: W Aminta AF: C bestirred VF: c fancies U</p>	<p>Disjunctive agent:</p> <p>NF: V Don Pedro AF: B obliging VF: b pledges X to W</p>
<p>Comitative agent:</p> <p>NF: Z Flora AF: F aroused by W VF: f seduces W</p>	<p>Dative agent:</p> <p>NF: X Don Luis AF: D absent VF: d engaged in war</p>	

⁴² William Congreve, “Concerning Humour in Comedy” (1695), in Paul Lauter (ed.), *Theories of Comedy*, New York, Anchor Books, 1964, p. 213. In a similar vein, Juan Goytisolo Gay, “El mundo erótico de María Zayas,” in *Disidencias*, Barcelona, Seix Barral, 1977, claims that Zayas’ characters are merely ‘functional’ (p. 74) and that her moralizing purpose prevents her from creating what he calls the “‘carácter’ del personaje” (p. 86).

Figure two. *Honor's Revenge* (second fabula):

	<p>Circumstantial agent:</p> <p>NF: Y Don Pedro AF: E incensed VF: e dies</p>	<p>Poli-comitative agent:</p> <p>NF: ZZ Doña Luisa AF: F compassionate VF: f accepts U for V</p>
<p>A gentive agent:</p> <p>NF: U Aminta AF: A adamant VF: a redresses</p>	<p>Accusative agent:</p> <p>NF: W Jacinto AF: C unsuspecting VF: is duped by U</p>	<p>Disjunctive agent:</p> <p>NF: V Don Martín AF: B caring VF: b cherishes U</p>
	<p>Dative agent:</p> <p>NF: X Doña María AF: D distressed VF: d is rewarded</p>	<p>Comitative agent</p> <p>NF: Z Flora AF: F suspicious of U VF: f is chastised</p>

Bibliography

Aristotle, *Generation of Animals*, A. L. Peck (trans.), Cambridge / London, Harvard University Press, 1942.

Aristotle, *History of Animals Books 1-3*, A. L. Peck (trans.), Cambridge / London, Harvard University Press, 1965.

Aristotle, *History of Animals Books 7-10*, D. M. Balme (ed. and trans.), Cambridge / London, Harvard University Press, 1991.

Aristotle, *The Metaphysics Books I-X*, Hugh Tredennick (trans.), Cambridge / London, Harvard University Press, 1933.

Aristotle, *The Physics Books 1-4*, Philip H. Wicksteed and Francis M. Cornford (trans.), Cambridge / London, Harvard University Press / William Heinemann, 1980.

Aristotle, *Politics*, Benjamin Jowett (trans.), in Richard McKeon (ed.), *The Basic Works of Aristotle*, New York, Random House, 1941, pp. 1113-1316.

Boyer, H. Patsy (trans.), *Aminta Deceived and Honor's Revenge*, in *María de Zayas, The Enchantments of Love: Amorous and Exemplary Novels*, Berkeley, University of California Press, 1990, pp. 47-76, <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft638nb3jd/>, accessed at: 4 August 2022.

Congreve, William, "Concerning Humour in Comedy" (1695), in Paul Lauter (ed.), *Theories of Comedy*, New York, Anchor Books, 1964, pp. 206-214.

Díaz-Mas, Paloma (ed.), *Romancero*, Barcelona, Crítica, 2006.

Goytisolo, Juan, "El mundo erótico de María Zayas," in *Disidencias*, Barcelona, Seix Barral, 1977, pp. 63-115.

Greimas, Algirdas-Julien, *Structural Semantics: An Attempt at a Method*, Daniele McDowell, Ronald Schleifer, and Alan Velie (trans.), Lincoln, University of Nebraska Press, 1984.

"El conde Alarcos," in Paloma Díaz-Mas (ed.), *Romancero*, Barcelona, Crítica, 2006, pp. 282-290.

"El veneno de Moriana," in Paloma Díaz-Mas (ed.), *Romancero*, Barcelona, Crítica, 2006, pp. 304-306.

"Marquillos," Texto A, in Paloma Díaz-Mas (ed.), *Romancero*, Barcelona, Crítica, 2006, pp. 344-345.

"Marquillos," Texto B, in Paloma Díaz-Mas (ed.), *Romancero*, Barcelona, Crítica, 2006, pp. 346-347.

Souriau, Étienne, *Les deux cent mille situations dramatiques*, Paris, Flammarion, 1950.

Thacker, Jonathan, *Role-Play and the World as Stage in the Comedia*, Liverpool, Liverpool University Press, 2002.

Todorov, Tzvetan, *Grammaire du Décaméron*, The Hague, Mouton, 1969.

Vega, Lope de, *La discreta enamorada / The Cleverest Girl in Madrid*, Donald R. Larson (trans.), Donald R. Larson and Susan Paun de García, (eds.), Liverpool, Liverpool University Press, 2022.

Zayas y Sotomayor, María de, *La burlada Aminta y venganza del honor*, in Julián Olivares (ed.), *Novelas amorosas y ejemplares*, Madrid, Cátedra, 2014, pp. 213-247.

CONTRIBUȚIA ȘCOLII LA EMANCIPAREA FEMEII ÎN EPOCA MODERNĂ

Cristina GUDIN*

Abstract: *The present study aims to highlight the way in which Romanian society's perception of women has changed in the modern era and the school's contribution to the emancipation of women. To understand the transformations produced, the traditional discourse was reconstructed by presenting medical, religious and legislative arguments. This discourse emphasized the inferiority of women in relation to men and which demanded that women reduce their existence to the positions of wife, mother and housewife. As a result of the influence of Enlightenment philosophy, the idea of educating girls began to gain ground, the consequence being the establishment of schools for them. It was considered to capture the existing stages in the development of education for girls, indicating the purpose of diversifying the types of schools, the curriculum, the preference of students for one or another type of school. At the same time, the school's impact on influencing the general perception of women was followed.*

The school supported, through students and teachers, the transition from the traditional approach that emphasized the inferiority of women in relation to men, to the modern mentality according to which, beyond the specific differences of each gender, it was more profitable to prefer an equitable ratio. This implied the acceptance of the woman as a partner with equal rights of the man, capable of moral and intellectual support, but also able to contribute to the material well-being of the family through the activity carried out.

Key-words: *women, inferiority, emancipation, school, family*

Rolul atribuit femeii în cadrul societății a suscitât interesul cercetătorilor cu atât mai mult cu cât acesta a suferit modificări, o perioadă bogată în schimbări semnificative reprezentând-o epoca modernă. Pentru a înțelege transformările produse în maniera în care femeia a fost receptată, este important să cunoaștem că emanciparea acesteia a presupus depășirea unor limitări de natură științifică, economică, juridică ori religioasă, asimilate în mentalul colectiv în proporții variabile, care aveau un numitor comun, și anume argumentarea inferiorității femeii în raport cu bărbatul. Astfel, oamenii de știință, și în special medicii, au furnizat argumente incontestabile privind subordonarea tradițională a femeii, după ce înălțimea, greutatea, scheletul, musculatura, inferioare sau mai puțin dezvoltate decât în cazul persoanelor de

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București; e-mail: cristinagudin@yahoo.fr.

sex masculin, au devenit fundația științifică pentru justificarea inechității de gen. În acest sens, diferențele biologice existente între bărbați și femei au explicat justetea convingerii că femeia și bărbatul constituiau doi poli opuși care se completau reciproc, dar care erau valorizați inegal. De aici până la apariția stereotipurilor nu a mai fost decât un pas, repede parcurs prin atribuirea de trăsături distincte fiecărui gen (dependență, pasivitate, subiectivitate, necompetitivitate, obediență, nerezistență în situații stresante, delicatețe, intuiție, empatie, tact, sensibilitate față de sentimentele și nevoile celorlalți, sacrificiu pentru binele altora, imaginație artistică și socială, abilitate de comunicare, interes pentru viața privată – pentru femei; independență, ambiție, obiectivitate, inteligență, curaj, agresivitate, capacitate deductivă, imaginație științifică, dominare, spirit analitic, încredere în sine, capacitate de efort fizic și intelectual, interes pentru afirmare publică – pentru bărbați¹). Altfel spus, femeia era femeie ca urmare a unei anumite „incapacități” unanim recunoscută, denumită în veacul al XIX-lea *farmec*, *feminitate* sau *isterie*.

Din punct de vedere legislativ, statutul de inferioritate în raport cu bărbatul era confirmat, de pildă, prin pravilele de secol al XVII-lea ale lui Vasile Lupu și Matei Basarab, care aminteau calitatea bărbatului de stăpân al familiei cu largi libertăți, printre care se numărau violentarea soției, dar „nu prea afară din cale”, așa cum se indica în pravila lui Vasile Lupu, ori încătușarea și întemnițarea ei pentru anumite greșeli². În egală măsură, și *Codul civil* din vremea lui Al. I. Cuza cuprindea prevederi care se subordonau discursului tradițional, așa cum demonstra într-un detaliat studiu Calypso Botez. Aceasta atrăgea atenția asupra articolelor relative la femei care se regăseau în *Codul civil*, punând în lumină menționările restrictive, între care reținem câteva, precum: „românca care se va căsători cu un străin va urma condițiunile soțului său; devenind văduvă, ea va redobândi calitatea sa de româncă” (art. 19); „femeia este datoare să locuiască împreună cu bărbatul său și să-l urmeze ori în ce loc va găsi el de cuviință să-și stabilească locuința lui” (art. 196); femeia nu are dreptul de a-și administra singură zestrea, el revenind bărbatului, fără a se lua în calcul „că bărbatul e un vițios sau un incapabil, iar femeia cât de inteligentă și de ordonată” (art. 343); „femeia nu poate porni judecată fără autorizația bărbatului ei, chiar și în cazul când e comerciantă publică” (art. 197); „femeia având chiar parafernă, nu poate da, înstrăina, ipoteca, nu poate

¹ I. Curic, L. Văețiși, *Inegalitatea de gen: violența invizibilă*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2005, p. 82.

² C. Botez, *Problema drepturilor femeii române. Examen social-politic și juridic cu o introducere asupra feminismului în România*, București, Atelierele grafice Socec&Co., 1919, p. 3.

dobândi avere cu titlu oneros sau gratuit, fără consimțământul bărbatului la facerea actului său, prin deosebit consimțământ în scris” (art. 199); în caz de divorț, bărbatul nu era obligat să restituie zestrea femeii decât după un an de la despărțire, „fără a se tulbura cineva dacă femeia despărțită are sau nu cu ce să trăiască în acest timp” (art. 273)³ etc.

Și în *Codul comercial* se regăseau articole care consfințeau inferioritatea juridică a femeii în raport cu bărbatul. Astfel, articolele privitoare la înființarea și administrarea societăților comerciale nu se extindeau și asupra femeilor căsătorite, decretate incapabile să practice comerțul și să încheie acte fără consimțământul soțului (art. 77, 89, 114, 122).

Nici *Constituția* din anul 1866 nu a îmbunătățit substanțial starea femeii, plasând-o, din punct de vedere juridic, în rând cu „copiii, idioții, smintiții sau criminalii și excluzând-o, ca și pe aceștia, de la drepturile politice și, în mare majoritate, și de la drepturile civile”⁴.

Cât privește argumentele de ordin religios, menționăm *Ghidul legal* după care se călăuzea Biserica Ortodoxă Română, unde se amintea, în capitolele 211 și 364, că „femeia este mai stupidă decât bărbatul” și, „din cauza incapacității și slăbiciunii sale, ea trebuie să fie sub autoritatea bărbatului”⁵.

Înțelegerea tratamentului particular care se aplica femeii la adăpostul actelor normative invită la o abordare pragmatică a subiectului, prin stabilirea unor corelații între rolul economic al populației feminine și reflectarea acestuia în plan juridic, astfel că discrepanța dintre drepturile conferite femeii, respectiv bărbatului, era considerată naturală în condițiile în care importanța economică a femeii era redusă. La această stare contribuiau chiar tiparele ideologice din perioada modernă, care plasau femeia aproape exclusiv în universul domestic și îi limitau obligația de a-și aduce aportul la bunăstarea economică a familiei la furnizarea zestreii. Se poate afirma că subordonarea femeii față de soț, manifestată în spațiul restrâns al căminului, condiție pentru menținerea unității familiei, se aplica prin extrapolare în societate și era întărită în chip firesc prin normele juridice ale vremii.

Totuși, concomitent cu intensificarea contactului cu mentalitatea de tip occidental s-a produs tranziția spre un alt model de gândire, caracterizat printr-o apreciere mai largă a femeii, filozofia iluministă, centrată pe individ și preocupată de evoluția sa, contribuind la schimbarea atitudinii privind educarea fetelor. De

³ *Ibidem*, pp. 13-16.

⁴ *Ibidem*, p. 6.

⁵ A. Campos, *Religiile. Izvoare de subjugare a femeilor*, Timișoara, Editura Centrul AnA, 2003, p. 16.

altfel, instruirea tinerelor a reprezentat unul dintre obiectivele promovate în cadrul mișcării feministe de pretutindeni, alături de dreptul la muncă și la o retribuție echitabilă, mai buna reflectare în textele juridice a drepturilor referitoare la administrarea bunurilor proprii, moșteniri, căsătorie, divorț sau la custodia asupra copiilor, ori dobândirea dreptului de participare la viața politică. Instruirea fetelor a constituit, așadar, o preocupare esențială, cu atât mai mult cu cât de împlinirea sa depindea materializarea celorlalte obiective.

Proces complex, instruirea asigura, între altele, lărgirea cunoștințelor, punerea în legătură cu realitățile din diferite spații geografice și temporale, dezvoltarea spiritului critic, stimularea gustului estetic și sentimentele nobile, aspecte esențiale în conștientizarea potențialului personal și în identificarea preferințelor, precum și în proiectarea viitorului fiecărei participante la ea. Se poate afirma, fără teama de a greși, că instruirea tinerelor a fost obiectivul care s-a transformat în instrument odată cu instituționalizarea sa, școala devenind, încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar cu precădere în a doua jumătate, mediul în care fetelor li se propunea un model cultural sensibil diferit față de cel cunoscut până atunci.

O primă etapă în cultivarea fetelor a constituit-o formarea sporadică, nesistematizată și indirectă a acestora, efect al îngăduinței primite de a asista la lecțiile predate fraților de către profesorii particulari angajați de familie, ceea ce corespundea opiniei că: „Despre fete, se zice că nu trebuie să fie niște savante deoarece curiozitatea le-ar face în urmă încrezute și prea afectate; le ajunge să știe să conducă cândva gospodăriile lor și să se supună bărbaților fără cârtire”⁶. Cu toate acestea, la începutul modernității s-a ajuns la formarea tinerelor cu ajutorul guvernanelor din Occident și a profesorilor care le inițiau în studiul muzicii, limbilor străine, dansului ș.a., iar ulterior s-a trecut la educarea instituționalizată în cele câteva pensioane deschise în orașele mai însemnate și destinate fiicelor de boieri și burghezi. În primele decenii ale secolului se practica și trimiterea la studii în străinătate, mai ales la Școala Ursulinelor din Sibiu (unde cursantele învățau limbile franceză, germană, maghiară, pian, dans, modă și bună creștere), la Institutul demoazelor nobile din Odessa sau la mănăstirea Sacre Coeur din Lemberg⁷.

Jumătatea secolului al XIX-lea a reprezentat momentul în care s-a formulat necesitatea lărgirii accesului la „instrucție egală și întregă pentru tot

⁶ F. Fenelon, *Educația fetelor*, București, Institutul de Arte Grafice Luceafărul, 1923, p. 7.

⁷ Gh. Pârnuță, *Femea româncă de-a lungul veacurilor. Instrucție și educație*, București, Editura Semne, 1998, p. 27.

românul de amândouă sexele”, așa cum se solicita la punctul 16 al *Proclamației de la Islaz* din 9 iunie 1848, legiferarea intenției producându-se în 1864.

Înainte de a prezenta unele considerații referitoare la evoluția învățământului dedicat fetelor, se impune precizarea că în prima parte a secolului al XIX-lea sistemul educativ a continuat să se subordoneze discursului tradițional, așa încât, departe de a intra în contradicție cu educația familială, cea instituționalizată promova ideea că femeile erau subordonate bărbaților, singurii capabili să le procure securitatea economică și un statut social acceptabil. În lumina acestui fapt, nu surprinde că fetele erau responsabilizate în legătură cu tot ce ținea de familie ori cu comportamentul afișat în societate și care trebuia să fie conform rangului, totul concurând spre transformarea lor în idealul redus la ipostazele de bună soție, mamă exemplară și gospodină desăvârșită.

În a doua parte a modernității s-au înmulțit vocile care pledau pentru instruirea tinerelor, multitudinea argumentelor fiind o dovadă a prejudecăților din epocă care se cereau demontate. Analizând punctele de vedere favorabile, reținem că instruirea fetelor nu era benefică doar pentru ele însele, căci de pe urma educării lor aveau de câștigat partenerii, copiii și, în ultimă instanță, societatea în ansamblul ei. Astfel, „dacă femeia în loc de a avea prea multă sensibilitate ar avea o minte sănătoasă și facultatea de a cugeta exact, dacă în loc de a fi nervoasă și timidă, ar avea curaj și nervi sănătoși, dacă ar avea noțiuni exacte despre lume, oameni și forțele naturii, în loc de a le ignora cu desăvârșire și a nu cunoaște decât etichetele lor, atât ea, cât și bărbatul, s-ar simți mult mai bine”⁸. În plus, li se recomanda să-și extindă cunoștințele fiindcă „nici o ramură de învățături nu este de prisos” spre creșterea propriilor copii „virtuoși și norociți”⁹.

Odată cu *Legea instrucțiunii publice* din 1864 învățământul a fost organizat conform unor principii moderne, precum: gratuitatea și obligativitatea educației de prim nivel pentru toți copiii, indiferent de gen, cooptarea autorităților locale în buna funcționare a școlilor elementare, instituirea corpului de revizori și inspectori, diversificarea instituțiilor de educație astfel încât să răspundă mai bine nevoilor individuale de formare, dar și profilului economic al țării etc. Ceea ce se observă, odată cu punerea în operă a legii amintite este uniformizarea pregătirii inițiale, programa de studiu aplicată în învățământul primar fiind identică pentru toți elevii, excepție făcând

⁸ A. Babel, *Femeia în trecut, prezent și viitor*, București, Editura Librăriei Carol Müller, f.a., p. 114.

⁹ I. Brezoianu, *Manualul mumelor sau epistole către o soră pentru educația copiilor*, București, Editura Librăriei Carol Müller, 1851, p. 9.

orele de lucru manual alocate fetelor, care au fost introduse ulterior și în programul băieților din dorința de diminuare a caracterului teoretic al instruirii și de îmbunătățire a ratei înmatriculării.

Educația avea un caracter religios evident, considerat indispensabil pentru transmiterea principiilor morale de care depindea profilul etic al femeii ca individ și ca educatoare a copiilor săi, așa cum reiese dintr-un articol publicat în „Femeea elegantă”, în care se sublinia că: „Orice mamă trebuie să dea copilului din primii ani ai vieții noțiunea binelui, frumosului și divinității. Și dând în sufletele tinere frica de Dumnezeu și respectul legilor le înzestram cu o forță ce le va fi de un imens folos în greutățile ce vor întâmpina în lupta pentru trai”¹⁰.

Școlile elementare funcționau în regim mixt în comunele rurale și distinct pentru fete, respectiv băieți la orașe, însă, cu toate că vizau întregul segment populațional cu vârste cuprinse între 8-12 ani, iar din 1893, 7-14 ani, nu au putut, din pricina insuficienței localurilor și a personalului didactic, să înscrie toți copiii, așa încât, la sate, în 1885-1886 doar 10% dintre copile erau înscrise, în vreme ce între 1899-1900, numai 14% dintre fete primeau știința de carte. Sensibil mai bine se prezenta situația în comunele urbane unde, în 1898-1899, 59% dintre fete (28.884 din cele 48.980) erau antrenate în procesul instructiv-educativ.

Cât privește învățământul secundar, se menținea opinia că educația fetelor nu ar trebui să urmeze un traseu cu mult diferit de acela care accentua trăsăturile caracteristice genului lor, așa încât școala le „califica” pentru accesarea la statutul de mamă, soție, gospodină. Cu toate acestea, tot școala le deschidea celor interesate calea pentru exercitarea puținelor meserii considerate onorabile, precum cea de institutoare. Școlile secundare publice de fete funcționau, potrivit Legii instrucțiunii publice din 1864, în orașele unde erau prevăzute și licee de băieți, anume în: București, Iași, Craiova, Botoșani, Buzău, Focșani, Ismail și Bârlad, dar la acestea se adăugau școlile particulare, ceea ce sporea posibilitatea de instruire în instituții secundare.

Liceele de fete aveau o structură proprie, confirmată de cei cinci ani de studiu, comparativ cu cei șapte ai liceelor de băieți, consecință a prejudecății că femeile nu erau capabile să susțină un efort intelectual îndelungat, dar și de programa adaptată, care permitea includerea orelor de lucru manual, unde elevele se perfecționau în arta cusutului, broderiei, croitoriei etc., precum și a

¹⁰ „Femeea elegantă”, an IV, nr. 7/1915, p. 6.

materiilor opționale, între care regăsim limbile moderne, pedagogia și muzica instrumentală¹¹.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, economia a intrat în etapa în care „industria mare și mică pune la îndemâna gospodăriilor pe prețuri mult mai eftine, mai bine și mai repede executate, obiectele necesare familiei, obiecte care înainte de existența fabricelor trebuiau făcute toate numai de femeie în familie”¹², fapt ce a determinat modificarea rolului atribuit femeii în familie și în societate. Astfel, dacă în deceniile anterioare femeile își dobândeau independența financiară sau contribuiau la bunăstarea căminului ca moașe, cadre didactice și servitoare, dezvoltarea unor noi sectoare de activitate le permite să se angajeze în imprimerie, litografie, gravură, giuvaergie, orologie, pictură și desen, coafură, împletituri, broderii, flori, croitorie, ținerea registrelor, lucrări de cancelarie, poștale și telegrafice. Așa cum se poate observa din succinta enumerare, perspectivele de angajare pentru femei vizau domenii care le valorificau calitățile „înnăscute”, precum minuțiozitatea. Totuși, multiplicarea șanselor de angajare justifica preocuparea pentru dezvoltarea învățământului profesional care, pe lângă furnizarea calificărilor necesare, „înarma [elevele] pentru orice accident moral din viață”¹³, adică contribuia și la păstrarea moralității femeilor lipsite de suportul financiar al familiei sau al unui partener. Acest din urmă argument în favoarea înființării școlilor de meserii nu era singular, în epocă fiind recurent, așa cum o demonstrează și apelul publicat în presa timpului, și anume: „Dați-ne de lucru ca să rămânem oneste și demne. Dați-ne ocaziune de a ne câștiga pâinea pentru ca să n-o cerșim fromoseței și cochetăriei”¹⁴.

Potrivit Legii învățământului profesional din 1899 a lui Spiru Haret, învățământul practic pentru fete se compunea din trei tipuri de școli: profesionale propriu-zise, de menaj (în general urbane) și de economie casnică sau de gospodărie rurală.

Școlile profesionale erau deschise absolventelor ciclului primar care doreau să se pregătească în diverse domenii, orientarea către unul sau altul făcându-se în funcție de abilități, preferințe, dar și de perspectiva câștigului viitor. Ponderea în școlile de meserii o dețineau elevele provenite din orașe (cca

¹¹ *Antologia legilor învățământului din România*, București, Editura Institutului de Științe ale Educației, 2004, p. 35.

¹² C. Botez, *Problema feminismului. O sistematizare a elementelor ei*, București, Tipografia Gutenberg, 1920, p. 30.

¹³ I. Remer-Anselme, *Lupta pentru înfrânarea prostituției*, București, Editura Ziarului „Universul”, 1926, p. 81.

¹⁴ „Femeia română”, an III, nr. 204/24 august 1880, p. 351.

75% în 1910/1911), fapt explicabil și pentru că atelierele, manufacturile și fabricile funcționau cu precădere în mediul urban, mai dinamic din punct de vedere economic.

Începutul instituționalizării învățământului profesional pentru fete datează din perioada regulamentară, când, pentru a menționa doar acest exemplu, în 1834, la Iași era fondată o școală de meserii care, de-a lungul a patru ani de studiu își alfabetiza cursantele și le furniza cunoștințe privitoare la realizarea tapiseriilor și cusutul cămășilor și al altor piese vestimentare¹⁵. Cu toate acestea, se remarcă faptul că implicarea statului în articularea învățământului profesional pentru fete s-a produs considerabil mai târziu decât în cazul școlilor de meserii destinate băieților, existența sa datorând mult particularilor și diverselor comitete de inițiativă. De pildă, comitetul industrial al femeilor din Huși a fondat, în anul 1868, o școală de croitorie a cărei programă (unde figurau croitoria, lenjeria, aritmetica, desenul, caligrafia, limba română, o limbă străină, muzica, gimnastica) i-a asigurat succesul, în primul deceniu al secolului al XX-lea numărul elevelor crescând de șase ori comparativ cu anul înființării¹⁶. O programă mai ofertantă punea la dispoziția fetelor de 12-16 ani școala profesională inaugurată în anul 1870, la Iași, de Uniunea Femeilor Române, în localul mănăstirii Dancu, unde în patru ani se învățau confecționarea lenjeriei, croitorie, mode, țesut, spălatul și repararea dantelelor, fabricarea florilor, frizerie, cusături și împletituri, iar în clasa terminală, contabilitate, desen și o limbă străină¹⁷.

Un alt exemplu era furnizat de către C. Robescu, directorul general al Poștelor și Telegrafului, care preconizase deschiderea a două școli de telegrafiste, la București și Iași, în anul 1880, unde erau invitate să se înscrie românce absolvente ale cursului superior al Școlii Centrale sau Azilului „Elena Doamna”. Avantajul major al școlilor era acela că asigura încadrarea în muncă la finalizarea cursurilor, cu un salariu de 80-300 de lei.

În anul 1883, o școală de meserii funcționa la Brăila, iar în anul 1892, la București apărea o instituție prevăzută cu trei ateliere (rufărie, croitorie și corsete) completate, pentru a răspunde cererilor pieței, cu ateliere de broderii naționale și broderii artistice, haine de copii și flori. Tot în București își deschiderea porțile, în anul 1894, sub direcțiunea lui Ioan Slavici, Institutul

¹⁵ I. Cojocaru, *Școlile tehnice-profesionale și de specialitate din statul român (1864-1918)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 40.

¹⁶ În anul 1868 erau înmatriculate 22 de fete, iar în 1909 – 143.

¹⁷ I. Cojocaru, *Școlile tehnice...*, p. 41.

Oteteleşanu de la Măgurele, etalon de organizare a unei școli profesionale de fete în epoca modernă¹⁸.

Treptat, mulțumită inițiativelor particulare și implicării statului, numărul școlilor profesionale pentru fete a crescut, deținând întâietatea în peisajul școlilor cu caracter practic de nivel secundar, astfel că, între sfârșitul secolului al XIX-lea și primul deceniu al celui următor, rețeaua școlilor profesionale s-a triplat, de la nouă unități ajungându-se la 31, care se găseau în: Buzău, Galați, Botoșani, Slatina, Turnu Severin, Caracal, Roman, Craiova, Pitești, Câmpulung, Piatra Neamț, Turnu Măgurele, Focșani, Constanța și Vaslui.

Această evoluție impresionantă a rămas singulară în peisajul învățământului profesional, școlile de menaj și cele de economie casnică deschizându-se cu greutate, în pofida publicității de care beneficiau. În cazul lor, progresul, deși cuantificabil, era nesemnificativ, de-a lungul unui deceniu fondându-se între 2-3 școli de menaj și 2-5 școli de economie casnică. Se poate afirma, pornind de la discrepanța existentă între numărul de școli profesionale, pe de o parte, și cele de menaj și economie casnică, pe de alta, că tinerele erau tot mai puțin dispuse să se limiteze la condiția exclusivă de gospodine.

Școlile de economie casnică erau frecventate preponderent de sătence (cca 90% în anul școlar 1910/1911), iar spre școlile de menaj se îndreptau orășencele (ele reprezentând aproximativ 60% dintre eleve) și mai ales cele cu o situație familială dificilă – 30-40% fiind orfane¹⁹. Aceste așezăminte de educație au beneficiat, în anul 1903, de norme mai precise de funcționare, atenția suplimentară decurgând din nevoia de a ameliora starea femeilor din mediul rural, în rândul cărora analfabetismul depășea, în anul 1900, 90 de procente²⁰. Astfel, în școlile de economie casnică erau acceptate toate femeile interesate, indiferent de vârstă sau stare civilă, fără obligația promovării unui examen de admitere, iar programa era adaptată activităților specifice lumii rurale, incluzând: creșterea vitelor și a păsărilor, bucătărie, grădinărit, pomologie, sericicultură și albinărit, țesutul și cusutul hainelor, igiena și îngrijirea copiilor.

Școlile de menaj au apărut în jurul anului 1900, în Europa, dar și în România, dovadă a rapidității cu care învățământul nostru adera la tendințele continentale. Învățământul menajer se subordona ideii că activitățile gospodărești nu trebuie abandonate, ci, dimpotrivă, munca domestică era necesar să fie comparată cu o

¹⁸ *Ibidem*, pp. 42-43.

¹⁹ *Statistica învățământului public și particular pe anul școlar 1907-1908*, București, 1911, pp. 354-355.

²⁰ A. Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 152.

meserie și, prin urmare, normată și recompensată financiar²¹. În cadrul școlilor de menaj se acumulau cunoștințe de cultură generală, se formau deprinderi și se stimulau însușiri trebuitoare viitoarelor gospodine. Mai concret, exista convingerea că administrarea optimă a unei gospodării reclama din partea stăpânei casei: cunoștințe de igienă, aritmetică practică și contabilitate, pricepere la cusut, croitorie, întreținerea hainelor, prepararea alimentelor, menținerea curățeniei locuinței etc., toate potențate de calitățile indispensabile casnicelor ideale, și anume: „matinalitate, activitate, regularitate, iubire de ordine și curățenie, economie”²². Potrivit părerilor din epocă, cursurile școlilor de menaj erau utile întregii populații feminine, indiferent de statut social, căci: „Femeia din popor are nevoie de învățământul gospodăriei și de educația familiară pentru a putea face față în chip omenesc trebuințelor zilnice, cu toată modestia mijloacelor ei materiale, iar cea bogată va cunoaște prin educația specială ce o va primi, chipul inteligent de a-și governa avutul, de a-și conduce singură casa și va putea avea în mediul ei o influență binefăcătoare asupra celorlalte femei”²³. Școlile de menaj și cele de economie casnică erau asimilate școlilor elementare de meserii și funcționau cu doi ani de studiu, propunând elevelor atât cursuri teoretice („lecturi folositoare, repetiții asupra aritmeticei, geometriei și geografiei din programa clasei IV primare urbane sau a claselor IV și V primare rurale, cu adăugire de noțiuni de contabilitate”), cât și practice (economie casnică, horticultură, igienă, croitorie, cusătorie, țesătorie, împletituri, bucătărie²⁴).

Un loc aparte în analiza dedicată instruirii fetelor îl deține învățământul special, și, în cadrul acestuia, cel medical, al cărui început timid s-a produs în 1839, prin înființarea la București a unei școli de moașe, exemplu urmat la Iași, în anul 1851. Oportunitatea organizării unor asemenea școli decurgea din imperativitatea creșterii numărului de moașe și din stringența respectării legii pentru exercitarea acestei meserii care reclama deținerea de atestate relevante pentru profesionalismul practicantelor. Învățăturile teoretice erau asociate practicii realizate în stabilimente aflate în proximitatea școlii, iar finalizarea cursurilor

²¹ G. Fraisse, *Les femmes et leur histoire*, Paris, Éditions Gallimard, 1998, p. 507, vezi și A. Proca, *Rolul învățământului menajer în emanciparea fetelor*, în „Revista generală a învățământului”, an III, nr. 1/1 iunie 1907, p. 23.

²² H. Kaminski, O. Buzoianu, *Curs elementar de economie casnică pentru usul școlilor secundare de fete*, Botoșani, Editura Imprimeriei „Moldova de Sus”, 1897, pp. 15-16.

²³ M. Beiu-Paladi, *Redeșteptarea vieții de familie prin școală*, în „Revista generală a învățământului”, an VI, nr. 2/1 iulie 1911, p. 108.

²⁴ *Antologia legilor...*, pp. 100-101.

permitea absolventelor să funcționeze ca moașe în târguri și ocoale, în sate obiceiul de a solicita la naștere ajutorul femeilor cu experiență fiind încă puternic²⁵.

Ceea ce atrage atenția este faptul că în ansamblul învățământului medical prezența fetelor era redusă atât sub aspectul numărului elevelor, cât și al școlilor de profil care le erau rezervate, ele fiind admise doar în școlile de moașe, în vreme ce accesul era inexistent la școala elementară de mică chirurgie de la Spitalul Colțea (București, 1842), școala de mică chirurgie de la Spitalul Filantropia (București, 1853), școala de mică chirurgie deschisă de Carol Davila pe lângă Spitalul Militar Mihai Vodă (București, 1856), Școala națională de medicină și farmacie (București, 1858) sau Școala de sanitari militari a doctorului Iacob Czihak (Iași, 1859)²⁶.

Învățământul muzical și cel artistic au fost, în epoca modernă, relativ bine reprezentate, pregătirea realizându-se atât în școli de profil, cât și, cel dintâi, în școlile obișnuite, publice sau private, știut fiind că în programele de studiu ale instituțiilor primare și secundare, muzica vocală și/sau instrumentală figura aproape fără excepție.

Un pas important în sensul organizării învățământului muzical cu caracter laic s-a realizat prin intermediul Societății Filarmonica, care a inaugurat, în anul 1834, la București, Școala Filarmonică. Aici, efective școlare mixte urmau cursuri gratuite esențiale pentru formarea primilor artiști lirici profesioniști la noi, dar și pentru perfecționarea profesorilor de muzică din așezămintele publice. Școala de muzică vocală, de declamație și literatură din București nu a impus restricții sociale sau culturale, între cursanți aflându-se atât elevi proveniți din rândul mai multor categorii sociale, cu nivel diferit de cunoaștere (pentru unii fiind necesare inițial cursuri de alfabetizare). Paleta disciplinelor era variată, în programă regăsindu-se ore de mimică și declamație, istoria literaturii și a artelor, mitologie, limba română, muzică vocală, dans și scrimă. Între absolventele care au făcut dovada calităților vocale și artistice pe scenele țării, dar și ale Europei, merită a fi amintită Eufrosina Popescu.

Un așezământ similar, Conservatorul filarmonico-dramatic, s-a deschis în anul 1836, la Iași²⁷.

Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se poate afirma că s-au pus bazele școlii românești de compoziție, prin aprobarea în 1864 de către Al. I.

²⁵ I. Cojocaru, *Începuturile învățământului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967, p. 241.

²⁶ *Ibidem*, pp. 246, 249.

²⁷ A. Manolache, Gh. Pârnuță, *Istoria învățământului din România*, vol. II (1821-1918), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 96.

Cuza a *Regulamentului pentru formarea unui Conservator de muzică și declamațiune* în București și la Iași. La Iași funcționa, încă din anul 1860, o școală muzicală care a fost reorganizată după modelul Conservatorului bucureștean, cu clase de canto și instrumente (pian, vioară, violoncel, contrabas, suflători). La finele secolului al XIX-lea, cursurile din cadrul Conservatoarelor erau structurate în funcție de secții, respectând specificul fiecărei clase (de principii sau teorie și solfegii, de armonie, de declamație, de cânt și de instrumente). Studiile presupuneau nu doar partea aplicată, ci și teorie muzicală, care s-a diversificat treptat și se referea la armonie, contrapunct, solfegiu, istoria muzicii și orchestrație.

Prezența tinerelor la Conservator se afla în directă corelație cu preocuparea manifestată pentru acest tip de instrucție. Fiind cazul unui învățământ vocațional, accesul era condiționat de aptitudini, stare materială, studii efectuate anterior și, nu în ultimul rând, de perspectiva transpunerii în practica profesională a talentului cultivat. Cu toate aceste limitări, învățământul muzical a reținut constant atenția persoanelor dornice să-și perfecționeze calitățile native, consecință a prețuirii de care se bucurau profesii, precum acelea de artistă, cântăreață, instrumentistă, în mediile elevate.

Absolventele dobândeau certificatul de maestru în muzică, suficient pentru ca posesoarele să poată preda în școlile publice, dar trebuie menționate și numele acelor care s-au concentrat asupra carierei artistice, așa cum au fost Agatha Bârsescu, Aglae Pruteanu, Aristița Romanescu, Maria Filotti ș.a., artiste apreciate de contemporani.

În legătură cu cota de atractivitate manifestată de învățământul muzical, se constată orientarea spre acesta a câtorva sute de cursante, în anul 1900 numărul lor ajungând la circa 550. Mai permisiv decât alte segmente ale învățământului, cel muzical prezinta un grad mai accentuat de eterogenitate etnică, elevele străine regăsindu-se în proporții care variau între 15-25%. Repartizarea pe clase a elevelor denota preferința pentru mânuirea instrumentelor, canto și principii muzicale.

Învățământul artelor plastice a prins contur în anul 1864 când au fost legalizate academiile de la București și Iași, în organizarea lor implicându-se personalități, precum Gh. Panaiteanu-Bardasare (director al Academiei din Iași), Th. Aman (primul director al Academiei de Arte Frumoase din București), Gh. Tăttarescu, V. A. Urechia. Structurarea școlilor de arte frumoase s-a realizat prin *Regulamentul Școlilor Naționale de belle-arte din România*, care prevedea predarea picturii, desenului, sculpturii, anatomiei umane, arhitecturii, esteticii

și istoriei artelor²⁸. Acest palier al învățământului a cunoscut de-a lungul istoriei sale și perioade mai puțin faste, precum cea anterioară anului 1876 când, din cauza situației economice dificile a statului, s-a procedat la restrângerea alocațiilor financiare, ceea ce a condus la suprimarea unor catedre și la transformarea școlilor superioare în școli secundare sau profesionale.

Debutul secolului al XX-lea a marcat redresarea învățământului artelor plastice, așa cum o dovedesc câteva momente, precum: 1904, când a fost introdus un curs special de artă decorativă; 1906, când s-a înființat Secția de arte naționale și decorative pe lângă Școala de Arte Frumoase din București, cu ateliere de broderie, țesătorie, dantelărie și ceramică; 1909, când a avut loc reorganizarea școlii prin extinderea duratei studiilor de la cinci la șapte ani, structurați pe două cicluri (cursul comun – patru ani și cursul special – trei). Concomitent, s-a produs diversificarea programei de studiu, care cuprindea pentru cursul comun – desen și modelaj, geometrie, perspectivă, anatomie artistică, istoria artei, principii de artă decorativă și limba franceză, iar pentru cursul special – pictură, sculptură, arte decorative, estetică. Deopotrivă, în primii ani ai veacului menționat, s-a decis formarea la Școlile de Arte Frumoase nu doar a artiștilor plastici, ci și a profesorilor de desen și caligrafie pentru liceu, scop în care s-au introdus cursuri de didactică și metodică predării desenului²⁹.

Organizarea pe secții a școlilor de arte frumoase evidențiază existența, în anul 1899, a claselor de pictură și sculptură în ambele centre universitare, diferența fiind dată de Secția de arhitectură care funcționa la București și de aceea de gravură și xilografie din Iași. Așa cum era de așteptat, cele mai multe cursante optau pentru înscrierea la clasele de pictură, restul specializărilor fiind mai degrabă neglijate. La școala de belle-arte din București, de exemplu, în 1899 se aflau 34 de cursante, dintre care: 33 la pictură, una la arhitectură, zero la sculptură³⁰.

În ceea ce privește învățământul superior, deși Legea din 1864 nu le interzicea tinerelor accesul, prejudecățile din societate le-au întârziat prezența, așa cum o demonstrează „Gazeta femeii”, care publica în 1907 un articol denigrator din care reținem că: „Studentele noastre merg la Universitate având grija d-a fi cât se poate de escentric peptănate și pudrate îndeajuns [...] Cea mai mare parte merg la Universitate mai mult pentru căpătuială, adică pentru a-și arvuni un tovarăș care

²⁸ *Ibidem*, p. 290.

²⁹ *Ibidem*, p. 394.

³⁰ *Statistica învățământului secundar, profesional, universitar și special pe anul școlar 1899-1900*, București, 1901, p. 26.

să pue capăt singurătății și învățaturii. Puține sunt acele studente pline de energie și perseverență care-și urmează fără șovăire idealul întocmai ca un rășboinic viteaz care vrea să ia cetatea cu prețul propriei sale vieți”³¹. În contrapondere, feministe au susținut școlarizarea la nivel înalt, deoarece: „Învățăturile ce femeia le studiază în facultate, fie la științe, litere, medicină ori drept, sunt mult mai folositoare societății când aceste femei es în largul lumii cu știința dobândită în cursul anilor învățați”. În plus, era recomandabil ca femeile să își valorifice potențialul, fiindcă ele dețineau calități care le puteau ajuta în carieră, așa încât: „O femeie este mai bună profesoară, mai explicativă, mai răbdătoare, mai duioasă, mai iubită de eleve; o doctoresă este mai stimată de clientela ei căci doctoresa, pe lângă consultație, pe lângă practica ce o are în privința tratării maladiilor feminine, e mult mai iubită de cliente pentru simplul motiv că e o femeie care lecuște pe alta. Și apoi de o femeie nu ne jenăm; îi spunem totul fără înconjur și astfel ne tratează și ea mai sigur”³². Acest punct de vedere s-a impus relativ târziu, abia în 1881 tinerelor permițându-li-se în mod explicit să se înscrie la facultățile de drept, medicină și litere, cu condiția de a fi bacalaureate. Consecințele, cum era și firesc, au apărut, astfel că în anul 1883 era atestată prima absolventă de studii universitare la Facultatea de Litere, în anul 1887, la Facultatea de Științe și în 1890, la Facultatea de Medicină. Dorința de perfecționare în cadrul facultăților a făcut ca între 1893-1914 numărul studentelor să crească de cinci ori, iar între 1901-1914, prezența lor la nivelul învățământului universitar să sporească, de la 6% în 1901, la 14% din totalul studenților, în 1914. Totuși, cele care au finalizat cursurile au rămas destul de puține, până la finele secolului al XIX-lea doar nouă domnișoare primind diploma de medic în România și numai 47 obținând licența la Facultățile de Litere și Filosofie din țară³³. În plus, repartizarea pe facultăți era inegală, Facultatea de Teologie fiind rezervată exclusiv bărbaților până în 1926/1927, când s-a consemnat prima prezență feminină aici. Deopotrivă, Facultatea de Drept era un „fief” al studenților, tinerele reprezentând aici doar 1% din totalul cursanților. De interes sporit din partea fetelor care doreau să-și desăvârșească pregătirea intelectuală s-au bucurat Facultățile de Litere și Filosofie, precum și cea de Științe, orientarea spre aceste domenii fiind explicabilă prin aceea că ele formau în principal cadrele didactice pentru școlile secundare. Cariera profesorală era, așa cum s-a arătat anterior, una pe care femeile dornice sau nevoite să-și câștige singure existența, o puteau urma cu acceptul societății. Mai bine remunerate, posturile din școlile

³¹ „Gazeta femeii”, an I, nr. 4/28 iunie 1907, p. 2.

³² *Ibidem*, p. 1.

³³ E. Zamfir, C. Zamfir, *Situația femeii în România*, București, Editura Expert, 1992, p. 18.

secundare confereau ocupanților un statut social mai înalt, fapt care justifica opțiunea celor înzestrate din punct de vedere intelectual de a frecventa o facultate care le facilita încadrarea într-o treaptă a învățământului mai bine valorizată. Facultatea de Științe atrase atenția fetelor, între cursanți acestea regăsindu-se în proporție de 13%, în 1893, și 22%, în 1914. Orientarea predilectă a fetelor este, însă, către Facultatea de Litere și Filosofie unde, la începutul intervalului reprezintă 17%, pentru ca în 1914 să însumeze 41% din totalitatea cursanților. O alternativă viabilă la cariera didactică era activitatea în domeniul medical, un domeniu pentru care se considera *ab initio* că femeile posedă calitățile necesare. Astfel, nu surprinde orientarea tinerelor către Facultatea de Medicină (unde în 1893 se aflau 2% studente, iar în 1914, 18%), dar mai ales spre Școala de Farmacie, unde cifra studentelor depășea constant 30%.

Progresul admiterii tinerelor în învățământul universitar a fost stimulat, într-o oarecare măsură, de apariția fondurilor pentru burse și a subvențiilor din partea Fundației Universitare „Carol I”, ceea ce a permis studentelor meritorii să aspire la recunoașterea financiară a pregătirii lor și a constituit, totodată, o dovadă a modificării opiniei că femeile erau mai puțin creative și capabile să se dedice cunoașterii comparativ cu colegii lor³⁴.

Trasarea coordonatelor principale ale învățământului pentru fete a urmărit să consolideze teza referitoare la modificarea, cu precădere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a necesității instruirii acestora, modificare impusă de autorități pe care populația a fost nevoită să o accepte și să o susțină, la aceasta concurând atât campaniile derulate în comunitate cu participarea învățătorilor, preoților și primarilor, cât și penalitățile cuprinse în legislația școlară³⁵. Ceea ce se desprinde din prezentarea anterioară este faptul că în epoca modernă s-au diversificat oportunitățile de instruire în rândul fetelor, prin lărgirea accesului în școli ce corespundeau tuturor palierele educaționale. În mod previzibil, datorită gratuității și obligativității sale, primul nivel a fost preponderent sub aspectul numărului de unități și al elevelor înmatriculate, învățământul secundar și mai ales cel universitar atrăgând eșantioane mai reduse de tinere, cu precădere pe cele din mediul urban, care aparțineau elitei sau burgheziei, așadar din sânul categoriilor sociale capabile să achite taxele de școlarizare și să înțeleagă pe deplin importanța instruirii. Școlile, indiferent de tipul și nivelul lor, au constituit medii de emulație în care cursantelor li s-a oferit posibilitatea de a-și lărgi cunoștințele, de a-și

³⁴ M. Miroiu, *Politici ale echității de gen*, București, Editura Politeia, 2003, p. 98.

³⁵ În școlile primare, părinții sau tutorii erau amendați pentru neînscrierea copiilor, absentarea acestora de la cursuri și de la examene. Amenziile, în imposibilitatea achitării lor, puteau fi convertite în muncă în folosul comunității.

descoperi calitățile și de a-și cultiva pasiunile. Pentru cele mai multe dintre eleve, școlarizarea a fost șansa de a se desprinde de modelul de gândire tradițional și de a-și conștientiza drepturile, iar pentru cele mai înzestrate a reprezentat oportunitatea de a-și creiona un traseu profesional care le permitea asumarea unor decizii mai libere în plan personal. Așa cum s-a afirmat anterior, angajarea femeilor în activități lucrative derulate în afara căminului s-a numărat printre obiectivele mișcării feministe, obiectiv atins în măsura în care a fost posibilă înființarea școlilor profesionale care pregăteau muncitoare calificate, precum și a liceelor ori a școlilor normale unde se preparau cadrele didactice ce deserveau învățământul primar. Totodată, a cântărit în decizia îmbrățișării carierei didactice acceptarea tinerelor în facultăți, apărând astfel șansa de a se încadra ca profesoare în învățământul secundar, mai bine remunerat și mai prestigios. În privința acelor care au optat pentru profesorat, este de precizat că structura pe sexe a corpului didactic primar furnizează informații esențiale despre gradul de deschidere al acestui domeniu, pentru mediul urban constatându-se angajarea în proporții apropiate a cadrelor didactice bărbați și femei, în școlile publice orășenești din România, în 1888-1889, de pildă, din totalul de 1.001 dascăli, 427 fiind femei (43%). Tendința a fost aceea de mărire a efectivelor feminine, proces vizibil de la un an școlar la altul, așa cum o probează și situațiile următoare: la 1889-1890, din cele 1.055 de persoane implicate în instrucția primară, 44% erau femei, pentru ca în 1891-1892, acestea să reprezinte 46% din cele 1.220 de cadre didactice salariate în școlile elementare³⁶, iar în 1910 să dețină 66 de procente.

O situație cu totul diferită în privința distribuției posturilor în funcție de sexe se regăsea în comunele rurale, unde învățătoarele constituiau o minoritate. Câteva exemple sunt ilustrative pentru conturarea realităților din școlile sătești, astfel, în 1885-1886, doar 15% din cele 2.728 de cadre didactice erau femei. Progrese au apărut abia în 1899-1900, când se observă o mai largă angajare a femeilor, acestea deținând 21% din corpul didactic rural, prin cele 916 femei salariate în așezămintele sătești, din totalul de 4.462 de cadre didactice³⁷, pentru ca în 1910 procentul lor să crească la 27%. Diferențele însemnate înregistrate între angajarea femeilor în școlile elementare primare și urbane decurgeau din realitățile diferite ale celor două medii de locuire, știut

³⁶ *Statistica învățământului primar, urban și rural pe anii școlari 1899-1890, 1890-1891, 1891-1892 în comparațiune cu anul 1888-1889*, București, Lito-tipografia „Carol Göbl”, 1892, pp. 41, 93-94.

³⁷ *Ibidem*, pp. 41, 93-94; *Statistica școalelor primare de ambe sexe rurale și urbane pe anul școlar 1888-1889*, București, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”, 1900 pp. X-XI; *Statistica învățământului primar rural și urban pe anul școlar 1899-1900*, București, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”, 1901, pp. X-XI.

fiind că în lumea satului atracția exercitată de această profesie pentru bărbați era mai pronunțată în condițiile în care, dincolo de venitul regulat, profesoratul însemna evoluție socială, scutirea de la satisfacerea stagiului militar, asigurarea unei locuințe și investirea cu autoritatea conferită de plasare între persoanele de vază ale localității. Peste concurența reală pe care bărbații o făceau femeilor interesate să devină învățătoare, nu poate fi neglijat nici atașamentul față de tradiție, mai profund în rândul populației rurale, fapt tradus în valorizarea superioară a casnicei antrenate în creșterea copiilor și organizarea gospodăriei, decât a femeii în ipostaza activă de învățătoare care ieșea din universul claustal al căminului.

Cu toate acestea, procentele importante deținute de femei ca învățătoare sau institutoare se explică prin accesul mai facil al acestora în unitățile de prim nivel, comparativ cu pătrunderea lor în celelalte tipuri de școli, unde majoritatea o dețineau detașat bărbații. Din considerente etice, în învățământul secundar femeile erau acceptate la catedră doar în unitățile de învățământ destinate tinerelor, așa cum și profesorilor le era refuzată încadrarea în aceste așezăminte, excepție făcând profesorul de religie.

Integrarea femeilor în corpul profesoral universitar s-a produs, cum era de așteptat, târziu, învățământul superior constituind palierul educațional dominat tacit de bărbați, fie ei cadre didactice sau studenți. Extrem de redusă numericeste, prezența femeilor ca salariate ale facultăților poate fi identificată după primul deceniu al secolului al XX-lea la nivelul posturilor inferioare, ele răspunzând în principiu de buna desfășurare a lucrărilor practice, de laborator, și nefiind cooptate în susținerea efectivă a cursurilor. Așadar, femeilor li se atribuia rolul de asistente, de ajutoare ale bărbaților-profesori, ocupând, în raport cu ei, poziții inferioare. În pofida obstrucțiilor care au caracterizat primele contacte ale femeilor cu învățământul universitar, este o certitudine progresul înregistrat în perioada modernă și consolidat în secolul al XX-lea în privința prezenței lor în Universități, în calitate de studente sau cadre didactice. O atare constatare argumentează ideea că rezistențele în calea emancipării femeii sunt mai puțin reperabile în conflictul dintre bărbați și femei, și mai mult în procesul de modernizare generală a statului român. Totodată, rezistența manifestă față de promovarea femeii nu își are sorginea într-o ideologie explicită cât, mai curând, în cultura tradiționalistă pe care și elitele o împărtășesc într-o anumită măsură.

Pentru tinerele studioase care doreau să-și asigure o relativă independență financiară (căutată uneori și din pricina unei situații materiale și

familiale problematice, știindu-se că între normaliste figurau și fete orfane), dar și pentru cele care aspirau la un statut social sinonim cu onorabilitatea, cariera didactică devine, la sfârșitul veacului, o cale relativ sigură de depășire a condiției inițiale. La aceasta contribuia și percepția că meseriile mai puțin lucrative erau semnul avansării sociale și premisa de a avea o viață mai ușoară.

Din rândul femeilor care au trecut prin experiența școlarității s-au desprins cele ce au lucrat în sprijinul semenelor nu doar prin intermediul lecțiilor adresate propriilor eleve, ci și al articolelor din revistele de profil, al campaniilor de conștientizare derulate în țară și al societăților care urmăreau obiective culturale, economice, politice ori sociale. Pentru a evidenția participarea școlii la emanciparea femeilor în epoca modernă menționăm existența *Uniunii Educatoarelor Române din Iași* care milita, între altele, pentru dobândirea dreptului de vot, sens în care în Parlament a depus o petiție în anul 1914. Aceeași preocupare se regăsea și la membrele societății *Emanciparea*, fondată de Eugenia de Reuss-Ianculescu în 1911. Societatea, rebotezată *Drepturile Femeii* și afiliată la *Alianța Internațională pentru Sufragiu Feminin* începând cu 1913 a avansat Parlamentului, în 1914, un memoriu, insistând asupra imperativității recunoașterii femeilor ca cetățene în adevăratul înțeles al termenului, ceea ce implica drepturi similare cu ale bărbaților³⁸. Astfel de societăți au obișnuit publicul cu ideea de a fi extinse libertățile acordate femeilor, ceea ce a contribuit la legiferarea votului pentru femei în România, în 1938. Alte femei cultivate au pledat pentru ameliorarea condiției economice și civile, așa cum a fost cazul celor care compuneau *Reuniunea Femeilor Române din Iași*. Acestea, în anul 1894, își propuneau „a scoate femeia din rândul minorilor, a o ajuta să-și câștige independența economică, a-i înlesni mijloacele pentru îmbunătățirea stării ei culturale și a-i da un câmp mai extins pentru activitatea sa întru asigurarea propriei existențe”. Ele și-au demonstrat determinarea în susținerea drepturilor femeilor, supunând discuției parlamentarilor chestiuni, precum cercetarea paternității ori independența economică a femeii.

Așa cum s-a putut observa, școala a acționat în vederea îmbunătățirii condiției femeilor din epoca modernă, exercitându-și înrâurirea atât asupra elevelor și cadrelor didactice, cât și asupra eșantionului feminin în general. Influența a fost variabilă, efectele școlarizării fiind mai vizibile asupra orășencelor susținute de familie să se cultive și să se manifeste în afara căminului. Mediul citadin, mai dinamic din punct de vedere economic, eterogen etnic, religios,

³⁸ G. Cosma, *Femeile și politica în România. Evoluția dreptului de vot în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, pp. 15-17.

cultural și mai receptiv la noile tendințe, a reprezentat pentru acestea un spațiu mai bogat în oportunități, unde afirmarea personalității și a priceperii se putea realiza cu mai multă ușurință. Celor care absolviseră ciclul primar li s-a oferit ocazia de a-și consolida cunoștințele în cadrul cursurilor de repetiție, ceea ce le conserva șansele de promovare a unui eventual examen de admitere la școlile profesionale, iar pentru cele care s-au lăsat convinse la maturitate de utilitatea instruirii a apărut posibilitatea de a se înscrie la cursurile pentru adulți, cu scopul alfabetizării și al dobândirii unei culturi generale incipiente. În plus, și femeile atașate de cutumă, care refuzau contactul cu școala și erau demotivate de comunitate să renunțe la traiul tradițional promovat în special în comunele rurale, au beneficiat de pe urma campaniilor organizate de profesoare cu scopul de a le învăța să-și amenajeze mai profitabil gospodăriile, să gestioneze mai judicios resursele familiei, să-și hrănească mai bine copiii și să-i crească în condiții mai igienice. Campaniile de informare inițiate de variatele societăți feministe au vizat în egală măsură schimbarea mentalității femeilor prin combaterea prejudecăților și superstițiilor, explicarea drepturilor, prezentarea alternativelor economice, culturale, sociale, aducându-și aportul la mai buna definire a rolului și locului femeii în familie și societate. Prin luările de poziție în publicațiile vremii, profesoarele și doamnele cultivate au familiarizat publicul cu idei care, prin repetiție și solida argumentare, și-au pierdut caracterul extraordinar, încadrându-se treptat într-o normalitate de care clasa politică a trebuit să o consfințească prin acte normative care au diminuat inechitățile existente până atunci.

În concluzie, se poate afirma că școala a contribuit la influențarea percepției generale asupra femeii, susținând, prin intermediul cursantelor și al cadrelor didactice, trecerea de la abordarea tradițională care punea accentul pe inferioritatea femeii în raport cu bărbatul, către mentalitatea modernă, potrivit căreia, dincolo de diferențele specifice fiecărui gen, era mai profitabilă preferarea unui raport echitabil, ceea ce implica acceptarea femeii ca parteneră cu drepturi egale a bărbatului, capabilă de suport moral și intelectual, dar și aptă să-și aducă aportul la bunăstarea materială a familiei prin activitatea desfășurată.

Bibliografie

Periodice:

„Femea elegantă”: an IV, nr. 7/1915.

„Femeia română”: an III, nr. 204/24 august 1880.

„Gazeta femeii”: an I, nr. 4/28 iunie 1907.

Lucrări generale:

****Antologia legilor învățământului din România*, București, Editura Institutului de Științe ale Educației, 2004.

Babel, A., *Femeia în trecut, prezent și viitor*, București, Editura Librăriei Carol Müller, f.a.

Botez, C., *Problema drepturilor femeii române. Examen social-politic și juridic cu o introducere asupra feminismului în România*, București, Atelierele grafice Socec & Co., 1919.

Botez, C., *Problema feminismului. O sistematizare a elementelor ei*, București, Tipografia Gutenberg, 1920.

Brezoianu, I., *Manualul mumelor sau epistole către o soră pentru educația copiilor*, București, Tipografia C. A. Rosetti și Vinterhalder, 1851.

Campos, A., *Religiile. Izvoare de subjugare a femeilor*, Timișoara, Editura Centrul AnA, 2003.

Ciupală, A., *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 2003.

Cojocaru, I., *Începuturile învățământului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967.

Cojocaru, I., *Școlile tehnice-profesionale și de specialitate din statul român (1864-1918)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.

Cosma, G., *Femeile și politica în România. Evoluția dreptului de vot în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002.

Curic, I., Văetiși, L., *Inegalitatea de gen: violența invizibilă*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2005.

Fenelon, F., *Educația fetelor*, București, Institutul de Arte Grafice Luceafărul, 1923.

Fraisse, G., *Les femmes et leur histoire*, Paris, Éditions Gallimard, 1998.

Kaminski, H., Buzoianu, O., *Curs elementar de economie casnică pentru usul școlilor secundare de fete*, Botoșani, Editura Imprimeriei „Moldova de Sus”, 1897.

Manolache, A., Pârnuță, Gh., *Istoria învățământului din România*, vol. II (1821-1918), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993.

Miroiu, M., *Politici ale echității de gen*, București, Editura Politeia, 2003.

Pârnuță, Gh., *Femeia româncă de-a lungul veacurilor. Instrucție și educație*, București, Editura Semne, 1998.

Remer-Anselme, I., *Lupta pentru înfrânarea prostituției*, București, Editura Ziarului „Universul”, 1926.

****Statistica învățământului primar rural și urban pe anul școlar 1899-1900*, București, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”, 1901.

****Statistica învățământului primar, urban și rural pe anii școlari 1899-1890, 1890-1891, 1891-1892 în comparațiune cu anul 1888-1889*, București, Lito-tipografia „Carol Göbl”, 1892.

****Statistica școalelor primare de ambe sexe rurale și urbane pe anul școlar 1888-1889*, București, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”, 1900.

****Statistica învățământului secundar, profesional, universitar și special pe anul școlar 1899-1900*, București, 1901.

****Statistica învățământului public și particular pe anul școlar 1907-1908*, București, 1911.

Zamfir, E., Zamfir, C., *Situația femeii în România*, București, Editura Expert, 1992.

Studii și articole:

Beiu-Paladi, M., *Redeșteptarea vieții de familie prin școală*, în „Revista generală a învățământului”, an VI, nr. 2/1 iulie 1911.

Proca, A., *Rolul învățământului menajer în emanciparea fetelor*, în „Revista generală a învățământului”, an III, nr. 1/1 iunie 1907.

ASPECTS CONCERNING THE GENDER STEREOTYPES REFLECTED IN THE JOURNALS OF THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Georgeta FODOR*

Abstract: *The paper examines the historical context and the factors that determined the creation of gender stereotypes. The analysis focuses on the Romanian printed press from Transylvania during the second half of the 19th century.*

From a methodological point of view, the study treats gender as a cultural construct, thus we can approach it as an analytical category. This research perspective allows a comparative analysis of the creation of the modern notions of femininity and masculinity, as well as of gender norms, and prejudices.

We focused more on the feminine gender norms and stereotypes as they are more visible in the historical records. This fact is important for our work hypothesis as it testifies that the women's issue was of greater concern in the period than the men's was. This also proves that masculinity was still taken for granted, thus it did not need any clarifications such as femininity did.

There is also a very important assumption that we try to argue by the present study case. That is about the origins of these gender stereotypes. We consider that the creation of gender stereotypes was determined by two processes. We refer to the modernization and nation-building processes the Romanian society was going through in that period. They determined the intellectuals to debate on the need to (re)define the roles of women and men (with reference to peasants mostly) in society and in the nation.

Key-words: *Gender identity, masculinity, femininity, women, men*

Our study explores the debates that led to the creation of gender norms and stereotypes as they are reflected in the XIXth-century Romanian printed press, published or accessible to the Romanians from Transylvania, a province belonging to the Austro-Hungarian Empire. We are concerned with understanding the historical context and the factors that led to the codification of the features considered to be specific to women and men. We intend to give a historical perspective on gender norms as, indeed, there are relevant works approaching the subject in the field of gender studies, however, there aren't too many to address it from a historical point of view.

* Dr., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, e-mail: georgeta.fodor@umfst.ro; IFSGen. Network for the Research on Women's History and for the Promotion of Gender Studies in the Romanian Space, ifsgen@umfst.ro.

The study starts from the premise that gender identity is a cultural concept, so it can be approached as a category of historical analysis (Scott, 1986). This means that gender identity is determined by the historical context, and it is likely to be permanently adapted to the needs, expectations, or transformations that society registers at a given time. Therefore, in every society, there is a woman (but also a man) 'imagined', an ideal of masculinity and femininity, articulated also by alterity, by comparison, and in relation to the other gender, facts that have contributed to the progressive affirmation of gender norms and stereotypes, as well.

The methodological framework of our study is given by George L. Mosse, *The image of man: the creation of modern masculinity* in which the author also approached the subject of gender stereotypes from a historical perspective. Mosse provided the first historical account of the masculine stereotype in modern Western culture, tracing the evolution of the idea of manliness to learn how it came to embody physical beauty, courage, moral restraint, and a strong will (Mosse 1996).

Indeed, the author focussed on the masculine stereotype and the creation of modern masculinity, however, as previously mentioned, gender identity is relational, that is men and women define themselves by alterity, through constant comparison to the other gender. Thus, Mosse had to also approach the modern femininity and feminine stereotype and this helped us with the conceptual framework for our scientific research.

Like Mosse's assertions, our research started from the premise that these stereotypes were affirmed and defined in the modern period, towards the end of the 18th and the beginning of the 19th century, for Western Europe (Mosse 1986: 4). The process is in connection to the emergence of the 'two sex model' theory by the middle of the 18th century. That is the period while the one-sex model of humankind was replaced by this new theory which stressed not the similarities but the differences between sexes (Abrams 2002:22).

As for the Transylvanian Romanian region, based on our previous investigations, the process can be proved in the documents, as emerging especially from the half of the 19th century onwards. (Fodor 2011, Fodor 2012, Fodor 2022).

However, unlike some cases in Western Europe, in Transylvania, the articulation of gender norms and stereotypes must be correlated with the efforts made by intellectuals to delineate and (re)define the roles of men and women in society. The interest in such an identity definition is explained by the

process of modernization the society was going through. This was synchronous with the European echoes of the women's emancipation movement. They both generated great concerns, especially among scholars and elites. Some, and not only the most conservative ones, saw modernization and emancipation as potential threats to dislocating the traditional Romanian society and its values. On the other hand, the definition of norms and stereotypes was also determined by the process of affirmation and emancipation of the Romanian nation, which caused a debate regarding the roles Romanian women and men had to play in the emerging nation. Thus, the 'specific' features of femininity and masculinity will be sought and defined, repeated to the 'obsession', until they become standardized, and transformed into norms that, in turn, were determined but also determined the articulation of modern gender stereotypes.

Considering these facts, the study is structured into two parts. First, we try to clarify the vocabulary in order to avoid any linguistic anachronisms and then we focus on analysing the form under which the gender perspectives are present in the historical sources, and also the content of gender norms and stereotypes with a focus on the feminine ones.

Terminology and conceptual clarifications

These clarifications are necessary as the terms 'norms', 'gender stereotypes', and all the derivative terminology are of relatively recent date and come from sociology, anthropology, gender studies, etc. However, their use in a historical perspective is possible given that, we have identified a terminological package derived from the notions of 'sex' and 'gender' that confirms the existence of social, and cultural differences between men and women that nowadays are defined by gender norms, roles, stereotypes, etc. (Fodor 2022). For gender roles and stereotypes, there is an excellent study by Simona Rodat (Rodat 2017). It is not a historical approach, yet all the perspectives and definitions the author gives can be applied to any historical research (Fodor 2022: 19).

Thus, we use gender stereotypes to refer to a generalized view or preconception about attributes, or characteristics that are or ought to be possessed by women and men or the roles that are or should be performed by men and women (OHCHR 2014). Whereas by gender norms we refer to accepted ideas of how women and men should be, and how they should act, within a specific society or community (CRIVA 2023).

For our study case things are complicated also by the fact that the language was far from being standardized, on the contrary, the scholars were making efforts for editing the first 'national' dictionaries. However, we researched the existing ones and compared also with the terminology used in the printed press to note the equivalent contemporary terms. For instance, in the '*Lexiconul de la Buda*' (The Lexicon of Buda) we can already identify some words that reflect that the authors were having a gender perspective over women and men. Although the work is from 1825 its relevance for the present paper is significant as the lexicon marks the birth of modern Romanian lexicography (Șăineanu 1982: 184). For instance, we have the term '*feliu*' (gender) defined as 'feminine and masculine, and what differentiates man from a woman' (Lexicon 1825: 213). So, the terms suggest that there are attributes typically masculine and feminine. See for instance the definitions of the words 'woman' and 'womanly': 'woman: is naturally different from man, a woman is a man's wife' (Lexicon 1825:214). We also have the term 'womanly' opposed to 'manly', something typically only for men. Moreover, in a recent study on the names of occupations, functions, and crafts in the Lexicon, the researcher concluded that from the over 400 hundred identified professions, occupations, military or administrative functions, and crafts, 76 have either a feminine form or refer to typically female activities and out of the 76, 34% are occupations that can be considered typically female (Vremir 2015: 521). So there is an obvious gender dimension on women's and men's roles in society despite the lack of explicit terminology.

A gender perspective is present in the dictionary of B. P. Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae* (Hașdeu 1887). The gender perspective is visible in different forms. For instance, the term 'needle' is defined as a 'typically female tool' (Hașdeu 1887: 109). What is more important for the present approach is that this definition is accompanied by several proverbs that also have strong gender connotations. We quote a few, as they illustrate the various and multiple forms under which these gender stereotypes appear. Moreover, they are more relevant as they were included in one of the first dictionaries of the Romanian language, thus having a normative value, specific to this type of work:

'About working women: no matter how much a man can bring home, a woman spends everything', a proverb which reflects the leitmotiv (stereotype) of women that cannot save, but waste everything that men provide' (Hașdeu 1887: 123).

The same dictionary also includes a definition for 'effeminate' as someone who behaves like a woman '*moralement semblable aus femmes*' (Hașdeu 1887: 429). The term is opposed to 'a strong and energetic woman' who '*moralement semblable aus hommes*' or 'a manlike woman' (Hașdeu 1887: 429-430). These definitions refer to what is either masculine or feminine proving that for Hașdeu, and his contemporaries, women, and men have distinct psychological and not only biological features. What is important to underline is that the vocabulary (in the dictionary this is suggested with the expression: 'as it is said by the common people' an explicit reference to a general opinion) also includes negative terms, for those men and women who were not behaving according to their sex but behave like the opposite one.

In addition to the terminology from the dictionaries, we also analysed the terms with gender connotations in the articles from the printed press. What we concluded is that here the gender perspectives are more obvious. We argue that it is this media where gender norms, roles, and stereotypes were structured, and disseminated.

One of the terms with a gender dimension is 'prejudice'. It is quite often used when referring to women's roles in society, thus having a strong gender dimension: 'for a long period of time there existed the prejudice that women are not able to acquire higher education' (Densușianu 1869: 578), or: 'However, there is no other social issue than that of women's role where to fight against prejudices' (S.n.: 1879: 78).

Other terms are even more explicit in having a gender significance, being closer to what gender stereotypes refer to. For instance, in articles referring to women and men's behaviour and key features we meet such words as 'customs', 'habits', or 'bad habits'. See for instance the articles signed by At. Marienescu and a woman author who prefers to remain anonymous. These two articles are also relevant as they test the existence of 'a battle of the sexes' which evolves around women's role in society. In the quoted case, the article signed by the male author generates a replica of the other, signed by the woman. We will come back to it in the next pages where we will focus on the defining features of gender stereotypes. So, the first article, signed by At. Marienescu has a significant title: 'Some bad habits women have' (Marienescu: 1869a). Obviously, the allusion is obvious and implies that there are women-specific bad behaviours. This proves that there was, for sure a stereotyped perspective on women and men as well: 'Humans have bad habits that we should eradicate' (Marienescu: 1869a: 145). As a replica, the anonymous female writer argues that

men also have 'bad habits which are exclusively masculine (O cititoare 1869:157).

The journal articles also use the words 'sex' and 'gender' but with the same significance. What we now refer to as the cultural difference between sexes by using the term 'gender' was back then considered as also being biologically determined: 'the good or bad character is biologically determined and it dominates one person's life despite all he/she gains through education' (Marienescu 1869b: 91). Indeed, the term 'sex' is most often used when referring to women. Moreover, often it is followed by the adjective 'beautiful' like in 'women (are) the beautiful sex', a gender-stereotyped feature of women and not just a form of courtesy.

In the context, we also note the authors' frequent tendency to use the noun 'woman' rather than 'women'. From our point of view, this proves that women are 'a category', with certain, specific features given by the nature.

Therefore, even though the gender vocabulary was not yet developed, the journalists were using a terminology that had a gender dimension. Thus, gender norms and stereotypes existed, however, they were not explicitly named as such, yet.

The subject we address in the second part of the study was how biology was used to determine different roles for men and women. We focus on the content of the gender stereotypes as well as on the forms under which they appear in the journal articles. For a coherent understanding of gender stereotypes, we also mention that they determine certain limitations due to their double component: the descriptive and the prescriptive (Rodat 2017: 273). The first one refers to general opinion on how men and women are whereas the latter refers to the general norms about how men and women were supposed to be and act (Rodat 2017: 273). Quite often, these components are noticeable in all the debates around women, as part of the argument for or against their emancipation.

Gender norms and stereotypes. How women and men are and are supposed to be.

All the historical records prove that there were specific features attributed to men and women based on their different biology, and this perspective actually fuelled the theory of the separate spheres. That women and men are different was a very important fact to stress in a period when the women's emancipation movement started to challenge the traditional norms.

First, it happened in Western Europe where already from 'the 18th century, writers used the body and the physical difference more than ever to explain and legitimize cultural and political inequality' (Lynn 2002: 22).

Historical context also explains the predominance of the debates about women's roles as there was not yet a 'men's question', the men's roles were not contested by anyone. So 'women' become a subject of analysis in the context of Romanian society's modernization process. A process that was synchronous, if not subordinated to that of the nation-building one considering that modernization was seen as a compulsory element for national emancipation. So, on one hand, there was the pressure for modernization, and on the other hand, there were the efforts made for delimiting women's role in the national project. We argue that these social-national priorities also determined the creation and dissemination of gender norms articulated on the already existing gender stereotypes. Actually, gender stereotypes are present in the long run of history. Gender norms existed before the modern period as well. However, they were and needed to be permanently adapted to social, political, and cultural changes. For instance, during the second half of the nineteenth century, in Transylvania, due to the challenges of the two previously mentioned processes, gender differences became organized, hierarchized, explicitly addressed, and turned into a public debate subject. This debate determined the creation of modern notions of femininity and masculinity. Therefore, the historical records provide a real inventory of all the positive and negative features and gender norms. They are indeed based on premodern perspectives but also completed and adapted to the needs of the present.

As for femininity, the ideal was mostly determined by men. However, women got involved more often in the debate even though they, quite often assumed the same gender perspective as men did. This is not something out of a reasonable explanation considering that gender stereotypes are used not only to characterize others but also to characterize oneself (Bem, 1974). And, as men were the first to write about women and to define gender roles, it came naturally for women to borrow some if not everything from their discourse.

Due to a large number of existing publications, we made a selection based on several criteria such as the journals' orientation, theme, the author's gender and intellectual formation, and the target public. We selected publications with a socio-cultural orientation such as *Familia* (The Family), *Amicul Familiei* (The Family's Friend); literary ones such as *Rândunica* (The Sparrow), but also journals with a national orientation such as *Transilvania* (Transylvania) Others are with a

more religious orientation *Foaia Bisericeasca*, (The Church Journal) *Biserica si Scoala* (The Church and the School) either orthodox or Greek-catholic. We could not omit religion, as it played an important role in gender differentiation. We also included humorous and entertainment publications such as *Calicul* (The Miser) or *Ardeleanul glumet* (The Funny Guy). They include jokes, epigrams, and caricatures inspired by the daily and eternal 'conflict among the sexes'. Here we can add the many aphorisms, especially about women or about the relationships between men and women.

Another criterion was the gender of the authors. However, we paid attention not only to the authors' gender but also to their intellectual background and religious orientation. Some of the authors were priests or had a religious education which is noticeable in their perspectives on gender roles. Some, women for instance, came from families with a strong national orientation and this also stands out.

The reading public targeted by the editors was also an element of analysis. We selected the journals that had women readers as well as those that tried to address the common people. *Familia* (The Family) journal edited by Iosif Vulcan, for example, had a special column dedicated to women readers and also published articles signed by women (so did *Amicul Familiei* and *Transilvania*). As for publications targeting large masses, predominantly rural, we used the popular calendars.

The focus on the authors' and readers' profiles was compulsory for two reasons. First, we wished to appreciate, on a gender basis, how men and women authors defined their gender identity (and the opposite one's). The second was to be able to appreciate the resonance and the degree of dissemination and reception of these stereotypes.

As for using the printed press as the main documentary source, it is because it represents one of the most generous historical sources about the role and status of women in society and in the family. In fact, we can talk about the existence of a debate (which spans over several decades) on the 'women's question' considered by many authors to be one of the most important issues of the moment.

In the printed press, gender stereotypes are visible in various forms. One is the classical man-woman dichotomy. The subject is not a new one, of course. From Aristotle and Galen, this differentiation among sexes is the result of centuries of accumulation. It can be resumed in several key terms. Thus, men and masculinity mean reason, power, strength, mind, creation, and superiority. On the contrary, women are associated with negative, emotions, weaknesses,

sensibility, passion, etc. Besides the biological knowledge, or the lack of it, religion and Christian mythology also added and fuelled the popular mentality about gender norms. Resuming, this means that women had the private sphere whereas men had the public one. For instance, the differentiation has also a visual form. See for instance the image on the front page of *'Familia'* (1865 - 1879) and the one of *'Amicului familiei'* where women and men are represented in 'gender-specific roles': that is, women are playing the piano, and sewing and educating the young girls as well whereas men were reading the news and painting (painting was a 'forbidden' art for women for centuries).



Familia, the 1st issue, 1865.



Familia, 1st issue from 1879. When the image changes. A woman is reading the journal. The fact is significant in terms of gender norms. The change reflects both the reading public but also the progress of the debates about women's role in society.



Amicul Familiei, issue no. 2, 1880.

The social articles are the ones where the process of gender stereotyping¹ is most obvious. The authors, men, and women as well, discuss the issue of granting women access to education. In most cases, these articles are genuine scientific studies as they use historical, biological, and psychological arguments.

There is also a pattern in how the subject is approached in the media. We can talk about a leitmotiv of the articles about women, which all debate about what was supposed to be their mission in life. In such cases, most of the authors feel the need to address the issue by first answering to the question ‘what is a woman?’ Therefore, this determines a necessary inventory of the features (positive and negative as well) and norms women have, and have to act accordingly. Moreover, these inventories are the ones that strengthen the existing, gender stereotypes. So, women are defined as wives and mothers, these were their two main roles in life: ‘maternity is life’ (Legouv e 1878: 63). And women were supposed to ‘become real women’ that is to be mothers who educate their children to become good wives and mothers as well (Matei 1883: 417). The last perspective belongs to a woman, Alexandrina Matei, but she is not the only woman to consider that family is where women accomplish their roles in life. This dominant vision of women determines also their key features as linked with maternity and family. This is part of the positive stereotyping

¹ Gender stereotyping refers to the practice of ascribing to an individual woman or man specific attributes, characteristics, or roles by reason only of her or his membership in the social group of women or men <https://www.ohchr.org/en/women/gender-stereotyping> accessed 17th February 2023. We used the term, not in the negative sense but to resume the key ideas of the debate over women’s role in Romanian society which determined actually the emergence of the modern Romanian woman: wife, mother, an educated person still fulfilling her destiny in the family.

considering, as G. L. Mosse argued, that although nowadays the stereotypes have become the equivalent of a negative judgment during the modern period there was also a positive version that included the ideal features of men (and women we can add) (Mosse 1996:6). For our case, one of the most generous inventories of the ideal features the women belongs to Carmen Sylva (Queen Elisabeta of Romania who was also a writer publishing under this pseudonym). She has plenty of intervention in the printed media. For her, a woman had to be kind, hardworking, and loving (Sylva 1894: 109). On the contrary, if a woman was lazy, and frivolous ruin set over the family (Roman 1873:49).

We also noted a tendency of some authors to focus on the negative features of women, perhaps by the logic that the negative reinforces the positive. This sometimes determined a compared analysis of how men and women are. Such is the case of the two articles mentioned above as being part of the 'battle among the sexes'. They both include an inventory of the bad habits and features women and men have. At. Marienescu argues that women's bad features were: jealousy, vanity, and the tendency to talk too much (Marienescu 1869a). Whereas men, in the anonymous woman writer's view, were messy, having such bad habits as smoking, and above all, being the ones that encourage women's frivolousness and vanity (O cititoare 1869: 157). In the same context, we should also refer to Emilia Lungu who also gives a protest article against men's preconceptions about women. Her conclusion stands for this debate on women's and men's roles:

'I wish all men to take their wives' place just for a short while. Then, for sure, we will know how happy they are!' (Lungu 1878: 223).

Emilia Lungu's article is also a good example to prove that quite often the inventory of negative features included in the gender stereotypes begins with the so-called typical beauty women have or obsessively search for. There are many authors who consider that women are defined only by physical beauty (inner beauty as well for some authors more empathic with 'women' sensibility). Another stereotype is that women are constantly preoccupied with being beautiful in order to please men.

'when a man is called Adonis, it is not of such interest as when you call a woman 'a beauty'. Thus all women wish to be beautiful. The extravagances of fashion sometimes ruin a woman's beauty... However, less beautiful women become attractive or even beautiful if they are intelligent...' (I. 1895: 549).

The list completes with: women are sensitive, less rational than men, love luxury items, spend and waste money on unnecessary things, etc.

However, as part of the stereotypes, is also the paradox that despite their weakness, men fear women. This recalls another leitmotiv of the debates that of women as angels and demons all the same (Heine 1895: 332). Linked with these negative images, some consider that maternity can change a woman's character for the better. And this tends to be also a stereotype:

'<by maternity> a woman becomes serious, the frivolous turns into a wise one, <maternity> brings virtue and intelligence' (Legouvé 1878: 63).

A side aspect of the paradox of women being weak and powerful at the same time, there is another stereotype that we observed. That is of the women that plot against the men. That they manipulate and control men. Sometimes, such prejudices and gender stereotypes are also promoted by female authors. However, not from the desire to reinforce them, but in order to challenge and combat gender inequality. Emilia Lungu, Elenora Slavici or Elena Voronca are some of the female voices we can quote in this context.

'It's funny the legend told in the church and the tone of how it's said. <Vanity is thy name woman>, says the poet, and the men that heard him answer in chorus pianissimo, lest they be heard of by women, <Amen>. ... A woman understood that stifled sigh and repeated... to the others when they were by themselves: <Know that the woman rules the world and that men are afraid of us> (Voronca 1895: 436)

Emilia Lungu, for example, draws attention to the harmful influence a woman, as a wife, can have on society:

'notice ... that the ideas that are born in the head of the woman ... the man takes them everywhere in the public arena, in parliament' (Lungu 1880: 454).

Although the article is a plea in support of granting women access to education, it also illustrates a gender bias, that women are the ones who 'rule the world'. Prejudice is, of course, claimed from the leitmotif of the manipulative, intriguing woman who uses her own charms to seduce and control men. Her argument also includes references to other traits considered typically female that Emilia Lungu challenges, considering them unfounded: 'The woman is not able to study, her soul is soft and impressionable g... her place is near the children, in the house... (Lungu 1880: 454, 457). So Emilia Lungu uses stereotypes to support the right of women to cultural

emancipation. In her view, if women were educated the influence they have on men, 'by their nature', won't be harmful anymore.

Elena Voronca also suggests that there is a battle between sexes (as the article has the title 'A response to the women's enemies') women can win if they know how to use 'the weapons' (Voronca 1895: 261). Although the author does not explicitly say which these 'weapons' are, it is not difficult to find out. The allusion is to charm, beauty, and tears they are considered as such by the general opinion. See for instance the article, a translation actually, made by I Valeriu B. in 'Familia'. It is the article that provoked Emilia Lungu to give a replica:

'A woman's gaze has more power over us than the law, and her tears have more power than our arguments. Either the man, as fair as he can be, only one tear from the woman's eyes is enough to defeat and subdue him' (Valeriu 1878).

The journal articles also include explanations for the negative traits of character attributed to women. Sometimes they are a mockery or just ironies but this does not mean that they do not allude to gender stereotypes. Besides 'nature' which is considered as the creator of women, religion is used also as a source of argument. First is the myth of Eve being created from one of Adam's ribs, thus inferior and also more easily corruptible than him, with the reference made to the original sin and Eve's guilt.

Another theme that is part of gender stereotypes is that of the relationships in the couple. Most often the subject occurs in the form of comics, aphorisms, and caricatures. Therefore, they are an important historical record, as recent historical research shows, these creative genres not only critique political events and figures but also preserve, in a sophisticated cultural format, their readers' short-term everyday working memory and long-term cultural memory of prejudice, and subjugation (Twark 2016). So we should not diminish the historical value of such records. Moreover, we argue not only that they have a more profound impact on the readers but they also better reflect the gender perception of the studied period (considering the great longevity of some of the comics still existing today). Actually, all the previously mentioned journals, and not only the specialized publication, include such columns for entertaining the public. As for the ones from the comics-specialized publications, they tend to reinforce the same gender stereotypes mentioned before. Some are inspired by folklore, such as the collection '*Ardeleanul glumet*'. What we can find here: is the motif of women

that spend everything, the women frivolous and naïve, women that cannot hold a secret, that they talk too much, etc. (Sima 1889).

‘Doctor! I am sick, please help me.

I don’t see any symptoms...

Please have a look at my tongue

Oh, indeed, your tongue needs some rest!’ (Sima 1889: 12)

‘Come, my dear boy. Why don’t you play with the others? Come, choose a girl who might marry when you will grow older.

No, no way mother! I do not wish to get married! Do you think that I am so stupid to take a wife that annoys me every day as you do with my father?’ (Sima 1889: 100).

Another topic, part of the gender stereotype frequently used as a source for amusement or irony, is that of the ‘typically’ women’s tendency to spend money to be beautiful, to buy expensive things, etc. This is also somewhat part of the ‘battle between the sexes’ because in many cases this bad habit is related to the financial pressure that women’s luxury inclination exerts on the family budget. Sometimes it is about makeup (frequently condemned because it ruins the natural beauty of Romanians), or about the clothes made according to Western models (which alter the popular garment). That this is a very strong prejudice is proved for instance by the public appeal the authorities made during the First World War for women not to waste the financial aid received from the state on the luxury item but rather spend it for food for themselves and for their children (Biserica 1914: 390)

Therefore, all these aspects of femininity and masculinity exaggerated especially in the anecdotic form, contributed to the affirmation and the perpetuation of gender stereotypes. From a quantitative point of view, interventions that refer to the female stereotype dominate. This is due to the growing importance of the women’s emancipation movement, in the studied decades. Indeed, given that stereotypes (including prejudices) and gender norms are defined by otherness, from these debates, but also from the more colloquial, anecdotal articles, we can also delineate the traits considered ‘typically masculine’.

It is worth also mentioning that in the social articles, the dominant tone is if not positive, at least neutral in the analysis and inventory of women’s qualities and defects, while at the level of anecdotes, the tendency to emphasize the negative features of the female profile dominates. Note, therefore, this male-female dichotomy, but also the fact that the features of

femininity, for example, evolve between two extremes: A woman is either an angel or a demon.

Thus, in the positive sphere, women are the representatives of the beautiful sex (although the absence of physical beauty could be compensated by the intellectual and moral one); modest, virtuous, and temperate qualities that made her the perfect wife. At the other extreme, we have the negative traits: The woman who corrupts, who plots against the man, who is inclined to luxury, frivolous, hypochondriac, the 'bad woman' who endangers the patrimony and moral integrity not only of the family but also of the entire nation.

In comparison, masculinity means reason, balance, power, and authority. As for the negative traits, they are not subject to intervention. The authors sometimes dare to critically evaluate them, as Elena Voronca did. In anecdotes, however, the negative traits appear more frequently, of course, also exaggerated for reinforcing the positive ones. The discussion on men and masculinity is rather marginal during the second half of the nineteenth century however, things will change radically with the First World War I, a masculine event par excellence (Fodor 2021).

In conclusion, gender stereotypes, norms, and prejudices have been affirmed since the second half of the nineteenth century onwards. It is, of course, a process of articulation and definition that is part of the long duration of history. However, the historical period we focused on in the present study can be considered as a stage of codification of some of the already existing rules, perhaps less explicitly formulated but accepted, if not even established in the collective minds. Gender stereotyping is determined by the transformations the Transylvanian Romanian society went through under the pressure of the modernization process, including the emancipation of women, a European movement whose echoes reach the imperial space, and of the national building process, as well. These are synchronous processes, that also imposed the need to (re)define the roles that men and especially women had to perform in society. Thus, a selection was made, becoming normative, of those features and behaviours that were considered appropriate for women and men. Their inventory will be used by some authors as the source for defending or challenging, the theory of separate spheres, thus perpetuating some stereotypes, that are still visible today.

References:

Bem, S. L. (1974). *The measurement of psychological androgyny*. J. Consulting Clin. Psychol. 42, 1974, pp. 155-162. doi: 10.1037/h0036215 apud Hentschel T, Heilman ME and Peus CV (2019) *The Multiple Dimensions of Gender Stereotypes: A Current Look at Men's and Women's Characterizations of Others and Themselves*. Front, Psychol. 10:11. doi: 10.3389/fpsyg.2019.00011.

Biserica, *Extras din predică*, 'Biserica și școala', issue no. 50, 1914, 390.

CRiVA (2023). <https://www.durham.ac.uk/research/institutes-and-centres/research-violence-abuse/research-profile/geo-toolkit/what-are-gender-norms/> accessed 25th February 2023.

Densușianu, E., *Despre emanciparea femeilor*, in 'Familia', issue 49, 1869, pp. 577-579.

Fodor, G., *Women as Topic of „Intellectual Debates” Case Study „Amiculu Familiei”* in 'Studia Universitatis Petru Maior. Historia', 11, 2011, pp. 89-99.

Fodor, G., *Astra's Involvement in the Debate Concerning the Necessity of Educating the Romanian Women* in 'Studia Universitatis Petru Maior. Series Historia', 12, 2012, pp. 23-30.

Fodor, G., *“Big Boys don't Cry, or do They?": Romanians During the First World War, Between Masculine Stereotype and the Reality of War*, in 'Brukenthalia. Romanian Cultural History Review', issue no. 11, 2021, pp. 69-78.

Fodor, G., *Gender and Nation(alism) a Useful and Necessary Historical Approach*, in Oana-Ramona Ilovan, Claudia-Septimia Sabau eds. *Perspectives On Gender In Romania*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2022, pp. 15-47.

Heine, *Ce este femeia?* (cugetări), in 'Familia', issue no. 28, 1895, p. 332.

I. *Frumusețea Femeii*, in 'Familia', issue no. 46, 1895, p. 549.

Lexicon, Ebook on-line based on: *Lesicon Romanescu-Latinescu-Ungurescu-Nemtescu quoare de mai multi autori, in cursul a trideci, si mai multoru ani s'au lucratu. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluralibus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Budae, Typis et sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825. <http://www.bcuccluj.ro/lexiconuldelabuda/> accessed 25 February 2023.

Legouvé, *Maternitatea*, in 'Amicul Familiei', issue no. 6, 1878, p. 63.

Lungu, *Bărbații sunt fericiți!*, in 'Familia', issue no. 35, 1878, pp. 222-223.

Lungu E. (1880). *Instrucțiunea femeii române* (after an article by Aimee Martin, in 'Familia', issue 72, 1880, pp. 454,457.

Marienescu At., *Unele sminte și datine rele ale femeilor*, in 'Familia', issue 13, 1869, pp. 145-146.

Marienescu At., *Trăsături de caracter*, in 'Familia', issue 8, 1869, p. 91.

Matei A., *Discurs ținut la deschiderea Școlii de fete cu internat*, 20 octombrie, 1883 Apud Vasile Bologa, *Istoricul înființării și dezvoltării în cei dintâi 25 de ani*, in 'Transilvania', issue no. 4, 1911, p. 417.

Mosse, G. L., *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

O cititoare, *Unele sminte și datini rele ale barbatilor*, in 'Familia', issue no. 14, 1869, pp. 157-158.

OHCHR (2014). Gender stereotypes and Stereotyping and women's rights, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/OnePagers/Gender_stereotyping.pdf accessed 17th february 2023.

Rodat S., *De la rolurile și identitățile de gen la modelele „doing gender” și „undoing gender”*, in 'Revista română de sociologie', New series, Year XXVIII, issue. 3-4, 2017, pp. 271-286.

Roman V., *Amicul Poporului. Calendar pe anul 1873, 1873*, p. 49.

Sima, *Ardeleanul glumeț sau 101 de Anecdote populare* culese de Gr. Sima al lui Jon., Sibiu 1889.

Scott J., *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, in 'The American Historical Review', vol. 91, No. 5, 1986, pp. 1053-1075.

S. N., *Câteva cuvinte asupra chestiunii femeilor*, in 'Amicul Familiei', issue 9, 1879, p. 78.

T. Sylva C., *Despre frumusețea Femeii celei bune*, in 'Familia', issue no. 10, 1894, p. 109.

Șăineanu, L., *Istoria filologiei române*, București: Editura librăriei Socec & Comp., 1982.

Twark Jill E., *Review article. Approaching History as Cultural Memory Through Humour, Satire, Comics and Graphic Novels*, in 'Contemporary European History', 26(01):1-13, 2016, DOI: 10.1017/S0960777316000345.

Valeriu I. B., *Femeile sunt fericite*, in 'Familia', issue no. 29, pp. 177-178.

Voronca E., *Răspuns la cele ce spun dușmanii femeilor*, in 'Familia', issue no. 19, 1895, p. 261.

Vremir, M., *Lexiconul de la Buda: nume de ocupații, funcții și meșteșuguri*, in 'Caietele Sextil Pușcariu', II, 201, pp. 520-521.

PAGINI DIN ISTORIA MIȘCĂRII FEMINISTE INTERBELICE ÎN OLTENIA

Anemari Monica NEGRU*

Abstract: *The current paper is a study about the initiatives of the National Orthodox Society of Romanian Women (SONFR)'s leaders - Craiova branch and of the Association for the Civil and Political Emancipation of Romanian Women, based on archival documents.*

Maria Butculescu, married to magistrate Ion Glogoveanu, the last descendant of this noble family from Oltenia, contributed to the genesis of SONFR's Craiova branch, as well as to the construction and opening of educational institutions: kindergartens, schools, the Girls' Institute. In the interwar years, Maria Butculescu-Glogoveanu was elected honorary president of SONFR Craiova. She opened another beautiful page in women's history, contributing to the organization of the Mother's Day celebration, which was held for the first time in our country on May 27, 1928.

Sisters Margot Marocneanu-Oromolu and Maria Marocneanu-Popp were other active feminists from Oltenia. Margot was also an active president of SONFR. In 1924, she organized the association's general assembly and congress in Craiova and she contributed to the opening and operation of the Girls' Institute. Maria Popp, a noble and educated feminist from Craiova, a refugee in Iasi in 1918, contributed to the establishment of the Association for the Civil and Political Emancipation of Romanian Women (AECPR). In the interwar years, she was the president of the AECPR Craiova branch and collaborated with other feminist associations: the National Council of Romanian Women, SONFR, Woman's House, etc. In the years 1939-1940, Maria Popp was the first female senator, elected in the Farmers' College from Dolj. She continued to be active even after the installation of the communist regime in Romania.

Key words: *feminist, association, branch, assembly, conferences.*

I. Geneza și începuturile activității asociațiilor feministe din Oltenia interbelică

La începutul secolului XX, tot mai multe fete au avut acces la sistemul educației publice, au început să se califice și în meserii exclusiv masculine până atunci, să-și afirme opiniile în public prin presă, literatură și artă, să se solidarizeze în asociații care au militat pentru emanciparea și drepturile femeilor. În România, în zona Olteniei, tot mai multe femei nobile și educate, cum au fost Maria Glogoveanu, Margot Oromolu, Maria Popp, încep să se implice pe plan social, educațional,

* Prof. gr. I, consilier superior la Arhivele Naționale ale României; email: amonicanegru@yahoo.com.

cultural, să ajute copiii și femeii cu probleme, să contribuie la deschiderea de școli, cantine, cămine, orfelinate, spitale, să fondeze și să acționeze prin asociații feministe.

În spațiul românesc, îndeosebi la Iași și București, dar și în localități din zona Olteniei, precum Craiova, Caracal, Râmnicu-Vâlcea ori Târgu-Jiu au fost organizate asociații feministe, precum: Azilul „Regina Elisabeta”, „Crucea Roșie” a Doamnelor din România, Cultura și Ajutorul Femeii, Domnița Maria, Furnica, Leagănul Sf. Ecaterina, Materna, Munca, Femeile Române, Țesătoarea, Surorile de Caritate, Societatea de dame, Reuniunea Femeilor Române, Societatea pentru cultura profesională a femeii, Societatea Rândunica, Societatea Materna, Liga drepturilor și Datoriilor Femeii, Asociația Creștină a Femeilor Române, Consiliul Național al Femeilor Române, Societatea scriitoarelor române ș. a.

Unele dintre aceste asociații s-au extins în toată țara, și-au deschis filiale active în multe localități. De exemplu, Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române (SONFR), întemeiată la 31 mai 1910¹, avea, în anul 1928, 36 de filiale în țară și 32 de comitete parohiale în București², iar în 1935 ajunsese la 47 de filiale, care funcționau la „Arad, Bacău, Blaj, Botoșani, Buzău, Beiuș, Bârlad, Brăila, Bistrița-Năsăud, Câmpeni, Cluj, Chișinău, Câmpulung, Călărași, Curtea de Argeș, Craiova, Caransebeș, Dorohoi, Diciosânmartin, Dumbrăveni, Focșani, Galați, Giurgiu, Gherla, Huși, Letea Nouă, Mehadia, Orșova, Odorhei, Oradia, Ploiești, Piatra-Neamț, Roșiori de Vede, Roman, Sulina, Sibiu, Slatina, Sebeș, Tighina, Tg. Ocna, Tecuci, Turda, Timișoara, Turnu-Severin, Târgoviște, Tg. Mureș, Vaslui”³. Fondatoarele asociației au fost femei din elita societății: Zoe Gr. Râmnicianu, Alexandrina Gr. Cantacuzino, Maria I. Glogoveanu, Elena Odobescu, Sultana Miclescu, Irina Butculescu, Anastasia Gr. Filipescu, Esmeralda Manu, Elena Seulescu, Zoe Mandrea, Elisabeta Manu, Zoe Rosetti Bălănescu, Maria Timuș și Eleonora Stratilescu⁴. Scopul SONFR prezentat în *Statute*, era să dezvolte „cultura și educațiunea copiilor români, din punct de vedere religios și național, așa precum cere interesul patriotic”⁵.

De asemenea, Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române (AECPPFR) reunea în primul comitet ales în anul 1918, alături de doamnele Vechiului Regat, feministe din Transilvania și Basarabia, aflate în exil

¹ Arhivele Naționale ale României (în continuare se va cita: ANR), Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita: SANIC), fond Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, A. Comitetul Central (în continuare se va cita: SONFR), dosar 559/1928, f. 48.

² *Ibidem*, dosar 65/1928, ff. 34–46.

³ *Ibidem*, dosar 125/1935, f. 100.

⁴ *Ibidem*, dosar 4/1910-1918, ff. 65-66.

⁵ *Statutele SONFR în Monitorul Oficial*, nr. 255/17 februarie 1911, pp. 10.652–10.653.

la Iași, organizația centrală fiind următoarea: Elena Meissner, Maria Baiulescu, Ella Negruzzi, directori desemnați, Eleonora Strățilescu, secretar, și Maria Buțureanu, casier. Membre ale comitetului erau: Elena Alistar, Ecaterina Hârju, Elena Meleghi din Basarabia, Calypso Botez, Cornelia Emilian, Sofia Nădejde din Moldova, Maria Popp din Oltenia⁶ ș.a.

Prin Statutele AECPR⁷ s-a stabilit alegerea unui cerc de propagandă a idealurilor feministe în fiecare județ, a unui comitet de acțiune, comitet diriginte, organizarea de congrese anuale, adunări generale și ședințe. Dintr-o listă păstrată în fondul familial Meissner⁸ la Arhivele Naționale ale României, aflăm localitățile și liderii acestor cercuri de propagandă: București (Izabela Sadoveanu, Ortansa Satmary, Micaela Catargi), Craiova (Maria Popp), Cernăuți (Claudia Nastase), Câmpulung-Bucovina (Elise Grigoriu), Galați (Maria Castano), Piatra Neamț (Eugenia Popovici, Eufrosina Săvescu), Dorohoi (Eugenia Scriban), Timișoara (Eleonora Nestor), Târgu-Jiu (Elena Caribolu), Bicz (Silvia Armășescu), Covei - Dolj (Victoria Păsculescu), iar în ziarul „Acțiunea feministă” era menționată filiala de la Botoșani, cu membrele dr. Adela Gheorghely, Lucia Opreșcu, Elisa Gheorghiu și Eufrosina Botescu⁹.

În Oltenia, treptat a fost abandonată convingerea că mișcarea feministă era ceva ce trebuia lăsat „pe seama fetelor bătrâne învățate și a cucoanelor bogate, ori a văduvelor grase și bogate care n-au copii de crescut, ele crescând câini și pisici, ori păsări în colivii”¹⁰. În anii interbelici, asociații feministe au fost întemeiate și conduse de către femeile din Craiova (surorile Margot Marocneanu-Oromolu și Maria Marocneanu-Popp), Caracal (Doina Bucur), Râmnicu-Vâlcea (Alexandrina Popescu¹¹), Târgu-Jiu (Arethia Gh. Tătărescu, Elena Caribolu), Covei - Dolj (Victoria Păsculescu), precum și din alte localități oltene. Membrele acestor asociații au reușit să organizeze serbări, bazine, chete cu rol filantropic, să înființeze și să întrețină grădinițe, școli, institute, ateliere, spitale chiar și în anii Marelui Război¹², să participe cu comunicări la adunări locale, naționale și internaționale. De exemplu, Arethia Gh. Tătărescu a fost lidera filialei Târgu-Jiu a SONFR, o promoție a tradițiilor populare, a înființat centre sătești de lucru pentru femei, școli de gospodărie, ateliere cu războaie de

⁶ ANR, SANIC, fond familial Meissner, dosar XI/36, f. 16.

⁷ Statutele Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române, în ANR, SANIC, fond Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, XV, Personalități, dosar 268.

⁸ ANR, SANIC, fond familial Meissner, dosar XI/100, f. 1, manuscris.

⁹ „Acțiunea feministă”, An I, nr. 20/1920, p. 4.

¹⁰ „Naționalul Vâlcei”, An IV, nr. 12/decembrie 1931, p. 2.

¹¹ ANR, fond SONFR, dosar 14/1913-1916, 1924, ff. 40-42, registru, manuscris.

¹² Darea de seamă a Comitetului Central pe anul 1916, 1917, 1918, 1919, SONFR, București, 1920, p. 20.

țesut pentru tinerele gorjence, a organizat expoziții naționale și internaționale de costume populare și covoare oltenești, încununată cu premii¹³. La Caracal, Doina Bucur¹⁴, violonistă, poetă a organizat concerte și în casa ei, a fost o militantă feministă, președintă a asociației Gruparea Femeilor Române din acest oraș. La Covei, în județul Dolj, în iunie 1923 s-a înființat primul cerc feminin rural, despre care a scris feminista Victoria M. Păsculescu, în anul 1926, în revista „Arhivele Olteniei”¹⁵. De asemenea, Bucura Dumbravă - Fany Seculici¹⁶, o scriitoare, alpinistă și exploratoare a Munților Carpați, activistă feministă (membră a Asociației Creștine a Femeilor Române), care a cercetat arhive în Târgu-Jiu, a vizitat casa haiducului Iancu Jianu din Caracal, despre care a scris romanul istoric *Haiducul*, iar despre eroul popular Tudor Vladimirescu lucrarea *Pandurul*.

II. Maria Butculescu-Glogoveanu, fondatoare și președintă de onoare a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române – filiala Craiova

Maria I. Butculescu-Glogoveanu (1874-1940) a fost fiica lui Dimitrie C. Butculescu, un bogat și educat boier din Muntenia și a Ecaterinei Pană-Olănescu. Maria Butculescu era înzestrată cu talent literar, era o bună desenatoare¹⁷, educația și personalitatea ei fiind marcate de tatăl său, despre care chiar ea amintea contemporanilor că în anul 1881 „a întemeiat prima societate cooperativă a meseriașilor și industriașilor români”¹⁸, a promovat idealurile meseriașilor români la congrese naționale și internaționale, a coordonat expoziții și reviste ale cooperativelor.

¹³ ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 198, ff. 1-12; dosar 439, ff. 11v-12, registru, manuscris; fond familial Cantacuzino, dosar 346, ff. 86-95, manuscris.

¹⁴ Doina Bucur (1896-1940), pe numele ei real: Florica Eugeniu Ionescu, a fost fiica unui renumit muzicant, conducător de orchestră militară, Oscar Pursch. Ea a fost o violonistă perfecționistă, și-a făcut studiile la Conservatorul la Lipsca (Leipzig), apoi a organizat concerte de vioară și a participat la festivaluri. Doina Bucur a fost și o înzestrată poetă, membru supleant al Comitetului Societății Scriitorilor Olteni, a scris mai multe poezii (*Cărări pustii*, *Întunecare*, *Parada*, *Seara de primăvară*, *Vara*, *Toamna*, *Iarna*, *Popas*, *Te-am visat astă noapte*, *Descătușare*, *Nostalgie*, *Crăciun trist*), romane (*În pământul țării mele*, *Prăpastia*), pe care le-a publicat în revistele „Ramuri”, „Revista Scriitoarelor și Scriitorilor Români” și „Arhivele Olteniei”. În anii Primului Război Mondial a lucrat ca asistentă voluntară în spitalele din Galați, ulterior ca profesoară de muzică la Caracal, unde a militat pentru sprijinirea copiilor săraci prin deschiderea de cantine, cămine, a se vedea ANR, SANIC, fond personal Aida Vrioni, dosar 28, ff. 1-7 și *Din scrierile uitate ale Aidei Vrioni*, volumul II, *Opere dramatice și alte scrieri literare*, editor Anemari Monica Negru, București, 2022, pp. 314-316.

¹⁵ Victoria M. Păsculescu, *Feminismul în Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 41-42/ianuarie-aprilie 1929, pp. 166-170.

¹⁶ ANR, SANIC, fond personal Bucura Dumbrava, dosarele 1, 27, 32.

¹⁷ Ileana Cioarec, *Boierii Glogoveni*, Craiova, Editura ALMA, 2009, p. 44.

¹⁸ ANR, SANIC, fond familial Butculescu, dosar I/17, f. 1.

Maria Butculescu s-a căsătorit în anul 1911 cu magistratul Ion N. Glogoveanu, licențiat în drept la Paris, care a fost ultimul descendent al familiei boierești a Glogovenilor. Ea a susținut constant o politică de promovare a valorilor și a tradițiilor societății oltene. A publicat multe articole în revista „Arhivele Olteniei”¹⁹, în care a abordat probleme diverse, de etnografie, genealogie, de istorie economică și din care, le amintim pe următoarele: *Acte referitoare la Tudor Vladimirescu, Felul cum obișnuiau să toarcă bunicile noastre, A treia expoziție a cooperativelor din țară deschisă la Craiova la 15 august 1887, Ceva despre industria din Mehedinți și Gorj, Ceva despre industria din Oltenia, Acte referitoare la Tudor Vladimirescu, Cartea de danie a Stanchii Glogovencii pentru Comănești, Foaia de zestre a Mariei Bălăceanca, căsătorită cu Constantin Glogoveanu* ș. a.

Maria Butculescu-Glogoveanu a militat pentru emanciparea femeii, a fost membră în mai multe asociații feministe, precum *Principesa Maria, Țesătoarea-Regina Elisabeta*, a condus *Societatea pentru dezvoltarea industriei casnice - Furnica*, care a acționat pentru conservarea și promovarea țesăturilor naționale. În martie 1907, Maria Butculescu a fost aleasă președintă de onoare a societății de domnișoare *Cornelia*, pentru înzestrarea membrilor fără deosebire de naționalitate²⁰. Totodată, în mai 1910, împreună cu Zoe Gr. Râmnicăneanu, Alexandrina Gr. Cantacuzino și Elena Odobescu, a întemeiat *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române* fiind secretara generală a asociației²¹. Ea a contribuit în mod deosebit la organizarea și emanciparea femeilor în Oltenia, activând mai ales în cadrul SONFR. Astfel, în *Darea de seamă...* a asociației din 1915-1917²² se consemna că, din inițiativa Mariei Glogoveanu, la 18 ianuarie 1916 s-a înființat filiala Craiova, cu următorul comitet: președintă – Maria Coloni, vicepreședinți: părintele Drăghici, protoereul județului, Lucia D. Romanescu și Margareta M. Oromolu, secretar – Constanța Delcescu. Maria Glogoveanu a fost desemnată președintă de onoare a acestei filialei Craiova a SONFR.

Într-o ședință a Comitetului Central al SONFR din 4 martie 1916, Maria Glogoveanu menționa că, la 22 februarie 1916 a reușit să deschidă prima grădiniță la Craiova și prezenta propunerea scriitoarei Constanța Hodoș de a se introduce teatrul de copii, pentru care oferea și o piesă²³. Grădinița a fost

¹⁹ „Arhivele Olteniei”, An V, nr. 28/1926, pp. 314-316; *Ibidem*, An V, nr. 25-26/1926, pp. 286-290; *Ibidem*, An VI, nr. 32-33/1927, p. 375; *Ibidem*, An VII, nr. 37-38/1928, p. 354; *Ibidem*, An IX, nr. 47-48/1930, p. 44; *Ibidem*, An IX, nr. 51-52/1930, p. 332; *Ibidem*, An XXI, nr. 119-124/1942, p. 170.

²⁰ ANR, SANIC, fond familial Butculescu, dosar III/230, f. 1, manuscris.

²¹ ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 4/1910-1918, ff. 65-66.

²² *Darea de seamă a Comitetului Central 25 noiembrie 1915 la 22 decembrie 1916 și de la 25 decembrie 1916 la 25 decembrie 1917*, SONFR, Iași, Tipografia Comercială, 1918, p. 7.

²³ ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 15/1928, f. 24v.

vizitată de Regina Maria în iunie 1916, iar în contextul războiului a fost transformată în spital²⁴. În martie 1918, filiala SONFR din Craiova a reușit să redeschidă această grădiniță²⁵.

În anii Marelui Război, Maria Glogoveanu s-a refugiat în Moldova, unde a activat în cadrul filialei SONFR de la Iași, a organizat serbări, concerte, bazare pentru strângere de fonduri necesare îngrijirii copiilor orfani, precum și a soldaților răniți²⁶. Maria Glogoveanu a desenat modelul unui semn de carte în amintirea luptelor eroice ale soldaților români din 1917, cu „două motive: pe unul fiind scris S.O.N.F.R. iar pe cealaltă: „Mărășești, Mărăști, Oituz 1917 - <Pe aici nu se trece>”²⁷. Mii de asemenea cărți de vizită au fost vândute în Moldova, iar banii strânși au fost trimiși filialelor asociației cu diverse probleme.

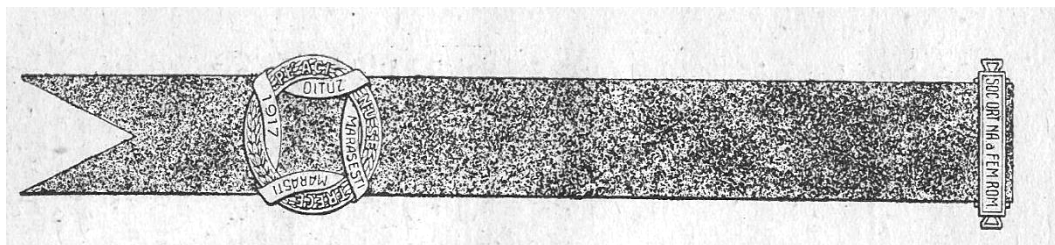


Fig. 1. Semn de carte confecționat la Pirotehnica armatei din Iași în 1918, în SONFR, Darea de seamă a Comitetului Central pe anul 1916, 1917, 1918, 1919, București, Tipografia „Poporul”, 1920, p. 14.

După război, Maria Glogoveanu, președinta de onoare a filialei Craiova, a continuat să sprijine eforturile feministelor oltence. Astfel, ea a contribuit la deschiderea primelor grădinițe, la înființarea Institutului de Fete al SONFR din Craiova, a colaborat permanent cu alte membre ale comitetului local al asociației: Maria Coloni, președinta activă, Margot M. Oromulu, protoereul P. Drăghici și Elena G. Seulescu – vice-președinti, Elena Mar-Oceanu, casiera, Constanța Delcescu, secretara și alte 30 de doamne²⁸. Într-o scrisoare adresată președintei filialei Craiova la 4 mai 1929 - Maria Glogoveanu -, o felicită pentru realizări, transmitea aprecieri la adresa Eugeniei Costopol, directoarea

²⁴ Elena Bogdan dr., *Feminismul*, Timișoara, Tipografia Huniadi, 1926, ff. 58-60; *Darea de seamă a Comitetului Central 25 noiembrie 1915...*, p. 59.

²⁵ *Darea de seamă a Comitetului Central pe anul 1916, 1917...*, p. 10.

²⁶ *Ibidem*, p. 64.

²⁷ ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 26/1918-1923, ff. 116, 117, manuscris.

²⁸ *Ibidem*, dosar 848, ff. 157-158, manuscris.

institutului care fusese inspectat și apreciat de Elena Odobescu, dar adresa și critici la activitatea conducătoarelor celor două grădinițe²⁹.

În calitate de secretară generală a SONFR, Maria Glogoveanu a sprijinit și a participat la reuniunile organizate de membrele filialei Craiova, de exemplu la adunarea generală și congresul din mai 1931, iar, la banchetul din 3 mai, a ținut un discurs, împreună cu Popescu Tudor, Gh. Cantacuzino, Margot Oromolu³⁰.

Activitatea Mariei Glogoveanu nu s-a limitat la mișcarea feministă din Craiova, ea a contribuit și la întemeierea filialei SONFR de la Turnu Severin³¹, unde a inaugurat biblioteca „Zoe D. Bibescu”, la 24 februarie 1916, iar la Ploiești a sprijinit deschiderea primei grădinițe, precum și a unei cantine³².

Maria Glogoveanu a deschis și o altă frumoasă pagină din istoria femeilor române, contribuind la organizarea sărbătorii *Ziua Mamei*, care s-a desfășurat pentru prima dată în țara noastră, în anul 1928. Astfel, la 27 mai 1928, la Ateneul Român, București, membrele SONFR, în prezența Principesei-Mamă Elena, au organizat prima serbare închinată mamei. Serbarea a fost deschisă de o cuvântare a Mariei Glogoveanu, a continuat profesorul Caracostea, care a vorbit despre *Mama în literatura română*, iar Liviu Rebreanu a dat citire nuvelei *Bibi*³³. Această zi a fost sărbătorită nu numai la București, ci și la Roșiorii de Vede, iar în anii următori, serbarea *Ziua Mamei* sau *Ziua Femeii* a fost organizată de membrele SONFR și în alte localități: la Tecuci la 18 mai 1935, la Galați la 23 mai 1937, la Bălănoaia pe 16 mai 1938, la Brașov la 5 mai 1943 ș.a.

În anii '30, relațiile dintre membrele SONFR s-au tensionat și din cauza absenței Alexandrinei Cantacuzino, președinta SONFR, deseori plecată în străinătate. Maria Glogoveanu, secretara societății, era uneori desemnată să o reprezinte, în absență: „Pentru ca interesele Filialelor și Parohiilor să nu sufere vreo întârziere, vă rog să binevoiți a adresa cererile dv. doamnei Maria Glogoveanu, secretara generală a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, cu locuința în str. General Angelescu 14, tel. 1/17, care le va înainta Comitetului Central spre rezolvare”³⁴. În anul 1934, mai multe membre ale SONFR au constituit o dizidență, care a adresat Alexandrinei Cantacuzino somații³⁵, ajungându-se până la proces la Tribunalul Ilfov. Maria Glogoveanu a

²⁹ *Ibidem*, dosar 854, ff. 2-2v, manuscris.

³⁰ *Ibidem*, dosar 855, f. 34.

³¹ *Ibidem*, dosar 14/1913-1916, 1924, ff. 13-14, registru, manuscris.

³² *Darea de seamă a Comitetului Central 25 noiembrie 1915...*, p. 8.

³³ ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 66/1928, f. 4; dosar 558/1928 f. 16.

³⁴ *Ibidem*, dosar 593, f. 10, manuscris.

³⁵ *Ibidem*, dosar 125, f. 36.

fost una dintre dizidente (Elisabeta Manu, Maria Demetriade, Ana g-ral Florescu, Ana Filitti, Elena Manoilescu, Elena g-ral Perticari-Davila, Maria Timus, Elena Odobescu), care acuzau pe Alexandrina Cantacuzino că distrugea SONFR din cauza deselor plecări din țară, subliniau că în București parohiile s-au împușinat, iar în Ardeal nu s-a înființat nici o școală a SONFR³⁶. Au fost lansate multe acuzații, iar la Congresul Extraordinar al SONFR din 10 ianuarie 1935, de la București, s-a reafirmat încrederea în președinta generală, Alexandrina Cantacuzino. Tot cu această ocazie a avut loc modificarea Statutelor și alegerea unui nou Comitet Central, fără dizidentele Maria Glogoveanu, Ana Florescu și Elena Odobescu³⁷. În acest context, se pare că s-au limitat inițiativele sociale ale Mariei Glogoveanu, care a rămas, însă, un exemplu de feministă modernă în Oltenia.

III. Ana Margareta Marocneanu – Oromolu: o fondatoare și lideră a filialei SONFR din Craiova

Originile Anei Margot Marocneanu-Oromolu trebuie căutate în Oltenia, în familia moșierului Gheorghe (Ghiță) Urdăreanu (1818-1889), care a avut mai mulți copii: Ștefan, Iancu, Pandelie, Nicolae, Elena și Maria - căsătorită cu Ion Titulescu³⁸. Una dintre fete, Elena Urdăreanu (1854-1934) s-a căsătorit cu Toma Marocneanu din Craiova și au avut trei fete: Lucia, Margareta și Maria³⁹. Se cunosc puține date despre Margareta (Margot) Marocneanu, care era vară primară a lui Nicolae Titulescu⁴⁰. Ea s-a căsătorit cu Mihail Oromolu⁴¹, jurist, om politic și publicist, prefect, parlamentar și guvernator al Băncii Naționale a României, care a fost propus de Alexandrina Cantacuzino membru de onoare a

³⁶ *Cauzele care au determinat desbinarea din Comitetul Central al SONFR*, Institutul de arte grafice „Rampa” Intrarea Zalomit 1, 1935.

³⁷ ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 125/1935, ff. 1-11.

³⁸ A se vedea: http://greenstone.bjc.ro/greenstone/collect/document1/index/assoc/JAman.dir/familia_aman.pdf, p. 17, material disponibil online.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ George G. Potra, *Pro și contra Titulescu*, București, Fundația Europeană Titulescu, ediția a II-a, 2012, volumul III, p. 48, consultat la adresa: <https://www.titulescu.eu/wp-content/uploads/2013/08/Pro-Contra-VOL-3-BT.pdf>.

⁴¹ Mihail Oromolu (1875/1876-1945) a fost licențiat în drept la Paris și în litere și filosofie la München. Membru al Partidului Conservator, după război membru al Partidului Conservator-Democrat și apoi al Partidului Național Liberal. Magistrat, avocat, prefect al județului Dolj (1912-1913), deputat (1914), Ministru al Industriei și Comerțului (17 decembrie 1921-1 ianuarie 1922), Guvernator al Băncii Naționale a României (1 ianuarie 1922-31 decembrie 1926) – în George G. Potra, *Pro și contra Titulescu*, ediția a II-a, București, Editura Fundația Europeană Titulescu, 2012, vol. III, p. 48.

SONFR⁴². În anii '20 soții Oromolu au ridicat un adevărat conac pe moșia de la Păușești-Măglași, o construcție în stil neo-românesc, unde din anul 1954 a funcționat un sanatoriu TBC⁴³.

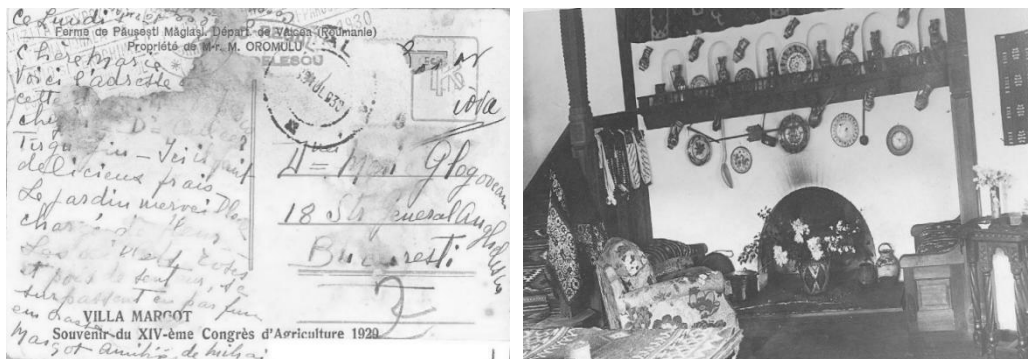


Fig. 2. Carte poștală trimisă de Margot Oromolu de la moșia sa Mariei Glogoveanu.

Sursa: ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 855, ff. 1, 1v.

Din documentele păstrate la ANR aflăm că Margot Marocneanu-Oromolu a fost o membră activă a unor asociații feministe, a fost aleasă în comitetul societății Solidaritatea⁴⁴, al Asociațiilor Profesionale⁴⁵. În mod deosebit, ea a activat în cadrul SONFR, a promovat idealurile asociației prin țară, în special în Oltenia. În anii 1916-1918, România fiind invadată și partea de sud ocupată de Puterile Centrale, Margot Oromolu s-a refugiat și ea la Iași, colaborând cu celelalte membre ale SONFR la diferite acțiuni, chete, vânzări⁴⁶.

Margot Marocneanu-Oromolu a contribuit la întemeierea și realizarea filialei Craiova a SONFR. Astfel, împreună cu celelalte membre ale societății au activat cu scopul înființării și organizării unor grădinițe și a Institutului de Fete. Institutul a fost înființat la 14 octombrie 1918, de ziua Sf. Paraschiva, patroana școlii. Clădirea institutului (cumpărată de la Lucreția Golfineanu, cu ajutorul Băncii Naționale a României) era în strada Traian, nr. 10, iar dintr-o listă cu încăperile acestei școli, aflăm că era o construcție masivă, cu două etaje, 13 camere pentru clase, 8 pentru liceu, 2 curs primar, 3 pentru laborator, bibliotecă și atelier

⁴² ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 851, f. 6, manuscris; dosar 45, f. 24.

⁴³ A se vedea: <https://www.agerpres.ro/social/2014/08/07/conacele-boieresti-sau-dezvoltarea-unui-nou-concept-turistic-in-judetul-valcea-15-16-23>, material disponibil online.

⁴⁴ ANR, SANIC, fond familial Cantacuzino, dosar 85, ff. 14-17, manuscris.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 230/1937, ff. 1-2, manuscris.

⁴⁶ *Darea de seamă a Comitetului Central 25 noiembrie 1915...*, p. 65.

de țesut, 6 dormitoare, 1 baie cu 3 căzi, camere pentru servitori, 2 cancelarii, 1 capelă, 1 infirmerie, magazii pentru lemne, pivnițe⁴⁷ ș.a.

Documentele SONFR atestă că Margot Marocneanu-Oromolu a contribuit la organizarea reuniunilor periodice pe plan local și a participat la adunările generale și congresele naționale. Astfel, la 22 iunie 1919, a avut loc adunarea filialei Craiova, cu următoarea ordine de zi: darea de seamă cu privire la activitatea SONFR în perioada 1916-1919, aprobarea conturilor de venituri și cheltuieli, cooptarea de noi membre. În calitate de vice-președintă a asociației din Craiova, Margot a prezidat ședința, a prezentat darea de seamă a filialei, apoi a propus în locul femeilor demisionare și a celor decedate, cooptarea de noi membre, printre care: Elena Seulescu, Silvia Pencioiu, Ecaterina Isvoranu, Ana Nicolau, precum și a domnilor dr. Vernescu și C. Sescioreanu. Propunerile au fost acceptate în unanimitate⁴⁸.

Devenită președintă activă a filiala Craiova în anii '20, după moartea liderei Mariei Coloni⁴⁹, Margot a reprezentat deseori feministe oltence la reuniunile naționale ale SONFR și a vorbit despre realizările și greutățile locale la adunarea generală din 25 mai/7 iunie 1919, la fel la Chișinău în 28 mai 1921, la București pe 3-4 iunie 1922⁵⁰. A militat pentru obiectivele filialei: *bunul mers* al Institutului, al grădinițelor, pentru conferințe religioase săptămânale în localul institutului, reînființarea cursurilor de adulți, reluarea șezătorilor, a serbărilor împreună cu Teatrul Național pentru răspândirea culturii și creșterea fondurilor SONFR ș.a. Ea a evidențiat și situația financiară grea, institutul plătind două rate pentru imobilul său, iar funcționarea grădinițelor necesita alte fonduri⁵¹.

În anul 1924, membrele filialei Craiova au organizat adunarea și congresul SONFR. Astfel, la 7 iunie 1924, s-a desfășurat adunarea generală anuală a SONFR, iar Margot Oromolu, președinta filialei Craiova, a salutat participanții, subliniind mândria ce-o simt oltenii de-a primi toate delegațiile Societății Ortodoxe din țară. Cu această ocazie, a prezentat istoricul întemeierii Institutului Ortodox din Craiova, a subliniat că numărul elevelor instituționalizate era ridicat, de 183, din care 65 interne și 118 externe. Totodată a amintit că pe lângă institut funcționa o grădiniță de copii, pentru care elevele strângeau fonduri, ajutând și copiii săraci. Grădinița era frecventată de 40-50

⁴⁷ ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 851, f. 39, manuscris.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 848, f. 154, manuscris.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 14, ff. 55-59, registru, manuscris.

⁵⁰ *Ibidem*, ff. 16, 31, manuscris.

⁵¹ *Ibidem*, dosar 850, ff. 57-58, manuscris.

de copii și avea o cantină, alimentată în parte de Crucea Roșie americană. Margot Oromolu insista asupra nevoii de a se asigura imobile pentru aceste școli, o grădiniță funcționând într-un local al Primăriei și a doua grădiniță neputându-se deschide din lipsă de local⁵².

La 8 iunie 1924 s-au desfășurat lucrările congresului SONFR în sala Teatrului Național din Craiova evenimentul fiind deschis de discursul episcopului Vartolomeu al Râmnicului. Alexandrina Cantacuzino a apreciat în mod deosebit organizarea acestor reuniuni de către membrele SONFR de la Craiova, precizând:

„Adunarea generală și congresul din anul acesta s-au ținut la Craiova și a fost un fericit prilej de a cunoaște munca uriașă depusă de acea secțiune a Societății Ortodoxe. Au luat parte 200 delegate a diferitelor filiale din țară, împreună cu delegați ai Comitetului Central. Dezbaterile și cuvântările au atins chestiuni vitale pentru dezvoltarea morală și religioasă a țării și au făcut o puternică impresie asupra asistenței astfel că acest congres va rămâne ca una din cele mai importante manifestațiuni culturale și religioase din ultimul an”⁵³.

Tot la Craiova, în zilele de 2 și 3 mai 1931, membrele filialei au reușit să organizeze lucrările adunării generale și congresului SONFR, cu următorul program: în ziua de 2 mai, adunarea generală la Institutul ortodox, strada Traian, nr. 10, la ora 8 seara, gustarea, iar la ora 21, asistență la reprezentația teatrală a elevilor institutului. Duminică, 3 mai, activitatea începea cu un Te-Deum la biserica Sf. Ilie, apoi avea loc inaugurarea Institutului, urma un dejun dat de Prefectură, iar după masă desfășurarea lucrărilor congresului SONFR, la Teatrul Național⁵⁴. Pe 3 mai 1931 a fost organizat un banchet, s-au ținut discursuri, printre vorbitori fiind și Margot Oromolu. Lidera SONFR, Alexandrina Cantacuzino s-a folosit de context adresând Regelui Carol al II-lea o scrisoare prin care participantele la acest congres își afirmau devotamentul față de rege⁵⁵.

La începutul anilor '30, în contextul crizei economice mondiale, Margot Oromolu îi trimitea scrisori și îi prezenta Alexandrinei Cantacuzino restanțele institutului, diferite probleme economice ale filialei⁵⁶. De reținut că membrele filialei Craiova a SONFR au reușit, la institut, să asigure totuși reduceri de taxe pentru fiice de preoți, militari, profesori, învățători, de origine română și de

⁵² *Ibidem*, ff. 70-77, manuscris.

⁵³ *Ibidem*, dosar 48, ff. 58-68.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 855, f. 34.

⁵⁵ *Ibidem*, ff. 17-18, manuscris.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 857, ff. 15-16, manuscris.

religie ortodoxă - fiind excluse elevele cu medii generale, anuale sau trimestriale mai mici de 7, corigente la două discipline, sau repetente⁵⁷.

S-au păstrat și câteva documente care o atestă pe Margot Oromolu activând și în anii '30. Astfel, în anul 1937, ea a reușit să deschidă o capelă la Institutul de fete din Craiova⁵⁸. A participat la 19 februarie 1939 la sfințirea paraclisului liceului de fete ortodox din Craiova, de către episcopul Irineu al Râmnicului Noului Severin și Râmnicu-Vâlcea, în prezența Alexandrinei Cantacuzino, a lui Dinu Simian, Președinte-Regal, Silviu Dragomir, Ministru de Stat, a generalului D. Popescu, comandant corp. I Armată, a generalului Vasiliu, primarul Craiova și a col. Dumitriu, prefect al județului Dolj, care au ținut cuvântări⁵⁹. Margot Oromolu a susținut un emoționant discurs despre istoria locală a SONFR și membrele sale active: „Filiala Craiova a luat ființă în februarie 1916, cu grădina de copii, iar în 1919 au înființat acest Institut cu o clasă, într-o odaie pusă de dispoziție de școala profesională, iar în 1920, am cumpărat acest local și l-am mărit după cerințele în curs. De unde am plecat și unde am ajuns!”⁶⁰

IV. Maria Marocneanu-Popp și Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române

Maria Marocneanu a fost una din fiicele negustorului Toma Marocneanu, sora Margaretei Marocneanu-Oromolu. Ea și-a făcut studiile în Franța, la un pension din Paris, s-a căsătorit cu moșierul Mihai (Mișu) Popp din Craiova și a avut trei copii, Lilette, Radu și Traian⁶¹.

Maria Marocneanu-Popp a fost o femeie educată, altruistă, deosebit de activă, a luat parte la numeroase acțiuni filantropice: în anul 1910 a condus spitalul „Crucea Roșie” la Liceul de fete „Elena Cuza” din Craiova, în anul 1913 a îngrijit soldați români care au luptat în Bulgaria, pentru aceste servicii primind distincțiile „Avântul Țării” și „Meritul Sanitar” clasa 1. În anul 1916, când s-a refugiat la Iași, ca soră de caritate a condus timp de doi ani de zile un spital, unde a depus o muncă grea mai ales în timpul epidemiei din 1916-1917, a militat pentru strângerea fondurilor necesare Crucii Roșii și flotei naționale⁶², a contribuit la

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 865, f. 15, manuscris.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 346, ff. 226-236, manuscris.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar 863, f. 2, manuscris.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 864, f. 67v, manuscris.

⁶¹ Georgeta Ghionea, *Bancherii de odinioară ai Craiovei. Familia Popp*, în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, București, Editura Academiei Române, nr. XIII/2012, pp. 96-105.

⁶² I. P. Țuculescu, *Siluețe proeminente*, București, Editura Atheneu, 1940, p. 295.

organizarea spitalelor de răniți, pentru toate aceste realizări fiind decorată cu Ordinul „Regina Maria”⁶³.

Maria Popp a fost o feministă dinamică, a coordonat mișcarea feministă din Oltenia, documentele dovedesc participarea ei constantă la activitățile SONFR⁶⁴ și AECPFR – a fost chiar lidera filialei AECPFR din Craiova⁶⁵, iar despre inițiativele și realizările ei a scris și a publicat în revista „Arhivele Olteniei” chiar o feministă contemporană: Cornelia M. Păsculescu⁶⁶. Maria Mișu Popp, refugiată la Iași, în anul 1917, pe când Oltenia se afla sub ocupație, împreună cu Eleonora Stratilescu, Calypso Botez și Maria Buțureanu a organizat întruniri în Aula Universității ieșene, a ținut conferințe despre drepturile femeii moderne la viața publică, atât din punct de vedere politic și social, cât și economic⁶⁷.

La Iași, Maria Popp a fost și ea una din fondatoarele Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor Române, în 1918. Scopul acestei asociații, în opinia feministei oltence Cornelia M. Păsculescu, era: „lupta pentru emanciparea civilă și politică a femeilor, colaborarea eficace la viața politică a țării, pentru rezolvarea marilor probleme de asistență, de protecțiune, de solidaritate și de pace între popoare”, iar cheltuielile de propagandă au fost susținute din venitul cotizațiilor, contribuțiilor, audițiilor și expoziții de lucrări românești⁶⁸. Revenind în Oltenia, când s-a ales comitetul de conducere al AECPFR Craiova, în mai 1919, Maria Popp era președintă, d-nele Costopol și Pasalega, vicepreședinte, d-ra Ghioculescu, casieră, d-na S. Vernescu, secretară, și Ella Poenaru, C. Isvoranu, S. Cellareanu, El. Stancescu, E. Antonescu, M. Oromolu, Coclidis, Zăuleanu, E. Neamtu, A. Ionescu, Dr. Paraschivescu, P. Adia, Constantinescu, Hagi Preda, Gheorghiu membre⁶⁹.

După război, Maria Popp a fost o neobosită militantă feministă, nu numai în Oltenia, ci în toată țara. A ținut conferințe în diferite orașe: în Severin, Târgu-Jiu, Slatina, Giurgiu, Galați, Brașov, Cernăuți, Arad, Timișoara, Sibiu, Chișinău, a acționat la înființarea în aceste centre a unor cercuri feministe⁷⁰. În anul 1919 a conferențiat despre înființarea și programul AECPFR, susținând că:

⁶³ Dorina Tomescu, Smaranda Bilț, *Maria Mișu Pop – reprezentantă a mișcării feministe românești în perioada interbelică*, în revista „Muzeului Național de Istorie a României”, nr. XII/2000, p. 359.

⁶⁴ ANR, SANIC, fond SONFR, dosar 14/1913-1916, 1924, ff. 70-77, registru, manuscris, dosar 45, ff. 15-24.

⁶⁵ *Ibidem*, fond familial Meissner, XI/100, f. 1, manuscris.

⁶⁶ Victoria M. Păsculescu, *op. cit.*, pp. 166-170.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 167.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

„Nu mai este timp pentru încercări timide, ci de măsuri radicale și pentru a le realiza ne trebuie autoritatea și cuvântul în întrebuintărea veniturilor statului”⁷¹. Activitatea filialei AECPPFR de la Craiova în 1920 a fost prezentată și în presă⁷², de exemplu s-a scris despre două conferințe susținute de președinta Maria Popp.

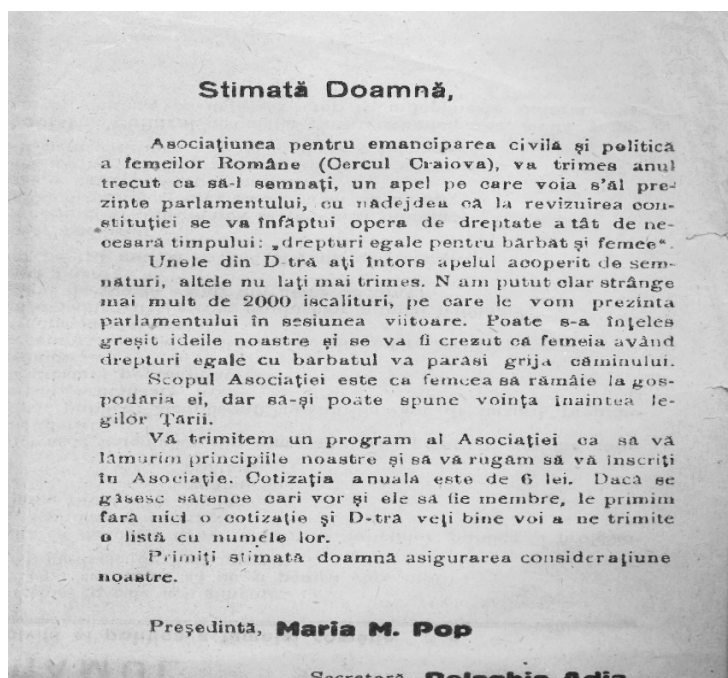


Fig. 3. Prezentarea filialei Craiova a AECPPFR de către Maria Pop, președinta asociației.
Sursa: ANR, SANIC, fond familial Meissner, dosar XI 48, f. 6 față și verso

Maria Popp a făcut o vie propagandă în rândul parlamentarilor doljeni pentru a susține în programul lor revendicările feministe, iar asociația din Craiova, pentru prima oară în țară, în timpul alegerilor din 1919 și 1922, a tipărit mii de afișe și apeluri, recomandând alegătorilor pe candidații care promiteau a sprijini revendicările femeilor în Parlament, și a adresat apeluri către sâtence, explicând necesitatea câștigării votului universal. Maria Popp a făcut apel și către învățătoarele din Dolj și din întreaga Oltenie pentru a informa femeile din mediul rural, cărora li s-au dat o serie de publicații și cu ajutorul lor s-au putut strânge peste 2.500 de iscălituri din județ, pe moțiunea distribuită

⁷¹ I. P. Țuculescu, *op. cit.*, p. 291.

⁷² „Acțiunea feminisă”, An I, nr. 20/15 februarie 1920, p. 4.

parlamentarilor în timpul discuției noii Constituții⁷³. S-au ținut peste 40 de conferințe în orașele principale ale Olteniei precum: Slatina, Târgu-Jiu, Severin, iar pentru drepturile femeii au vorbit: avocatul M. Stoenescu - care a pledat pentru dreptul de vot universal, generalul Rudeanu despre rolul femeii în Primul Război Mondial, avocatul Polizu-Micșunești: *Femeia ca factor social*, Nicolae Iorga - a pledat pentru rolul femeii în cultură⁷⁴.

Pe 4 martie 1923, cu numai câteva zile înaintea depunerii proiectului de constituție în Parlament, Maria Popp a participat, la București, la o mare întrunire de protest a femeilor împotriva desconsiderării dezideratelor lor. Ea și ceilalți vorbitori (I. Teodorescu, Alexandrina Cantacuzino, Elena Manicatide-Venert, Calypso C. Botez) argumentau că adevărata democrație înseamnă consacrarea prin lege a tuturor drepturilor și îndatoririlor pentru toți cetățenii țării, fără deosebire de sex⁷⁵. Din păcate, noua lege fundamentală instituia votul universal, direct și secret, însă cu excepția femeilor. În textul Constituției, femeilor li se promitea o altă lege care ar fi urmat să le acorde dreptul de a vota.

Maria Popp și-a continuat munca în cadrul mișcării feministe, astfel la 4 noiembrie 1928, filiala din Craiova a AECPPFR a înființat primul birou de ajutorare juridică a femeilor și plasarea lor la muncă, iar la 23 noiembrie, când asociația împlinea 10 ani de activitate, comitetul a organizat o serbare, la care invita pe președinta asociației, Elena Meissner să țină o conferință la liceul Carol. Seara a avut loc o recepție cu audiții muzicale, la care au luat parte toate membrele, care au semnat al 100-lea proces-verbal al ședințelor ținute de asociație de la înființare⁷⁶.

Maria Popp a activat în cadrul mai multor asociații feminine, nu doar în AECPPFR, a fost membră și în Societatea Ocrotirea Orfanilor, Principele Mircea, Societatea Invalizilor, a secției feminine din Societatea ASTRA din Sibiu, în secțiunea de studii feminine a Institutului Social Român. De asemenea, ea fost desemnată președinta Comisiei pentru Pace din Consiliul Național al Femeilor Române, a scris în 1926 o broșură pentru a explica scopul consiliului și lucrările Societății Națiunilor: *Constituția și organizația Societății Națiunilor*. Broșura a fost împărțită școlilor din întreaga țară pentru a transmite tinerilor ideile

⁷³ Victoria M. Păsculescu, *op. cit.*, p. 167.

⁷⁴ *Ibidem*; a se vedea: <https://www.facebook.com/119438351517506/posts/subcapitolul-3-activitatea-feminista-din-oltenia-primul-judet-din-oltenia-unde-a/515732195221451/>, material disponibil online.

⁷⁵ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc: antologie de texte: 1838-1929*, vol. I, Iași, Editura POLIROM, 2002, pp. 41-42.

⁷⁶ Victoria M. Păsculescu, *op. cit.*, p. 168.

pacifiste. Totodată, Maria Popp a fost aleasă vicepreședintă a Uniunii Femeilor Române, a luat parte la cel de-al VII-lea Congres al acestei asociații, în anul 1926, cu prilejul aniversării a 75 de ani de la înființarea Reuniunii Femeilor Române din Brașov, când a susținut o conferință despre *Emanciparea femeilor și revendicările feminine*. Mai mult chiar, ea a organizat, la Craiova, congresul acestei asociații, în 8-10 septembrie 1931⁷⁷. Despre idealurile și munca ei, interesante informații pot fi găsite în corespondența dintre mai multe lidere feministe - Maria Baiulescu, Maria Popp, Maria Dimitriu-Castano, Calypso Botez ș.a. -, păstrată în fondul familial Meissner la ANR, de exemplu în această carte poștală adresată Elenei Meissner, președinta AECPR:

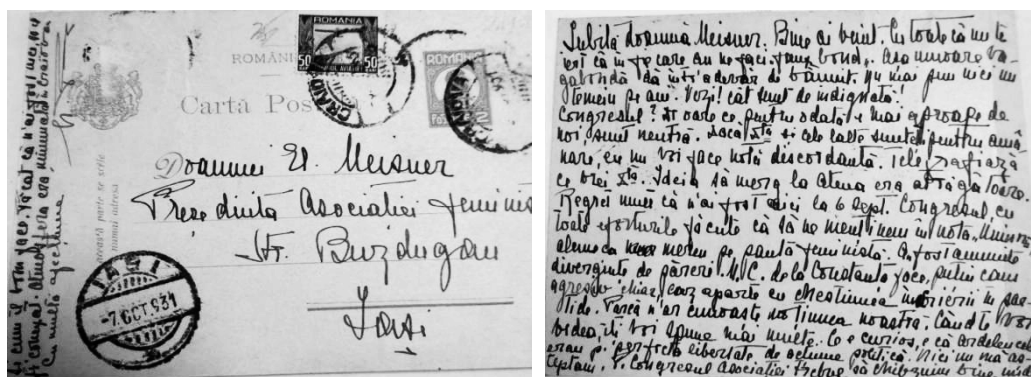


Fig. 4. 1931, oct., Craiova. Carte poștală trimisă de Maria Popp Elenei Meissner. (ANR, fond Meissner, dosar XI-29, vol. I, f. 241 f, v)

„Iubită doamnă Meissner,

Bine ai venit. Cu toate că nu te iert că în fiecare an ne faci faux bond⁷⁸. Așa umoare vagabondă dă într-adevăr de bănuț. Nu mai pun nici un temei pe ani. Vezi! cât sunt de indignată!

Congresul? Deoarece pentru o dată e mai aproape de noi, sunt neutră. Dacă D-ta și celelalte sunteți pentru amânare, eu nu voi face notă discordantă. Telegrafiază ce vrei D-ta. Ideea să merg la Atena era atrăgătoare. Regret mult că n-ai fost aici la 6 sept. Congresul, cu toate eforturile făcute ca să ne menținem în nota „Uniunii” aluneca mereu pe panta feministă. Au fost anumite divergențe de păreri. M. C.⁷⁹ de la Constanța face, puțin cam agresiv, chiar ca parte cu chestiunea

⁷⁷ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc...*, vol. I, p. 341.

⁷⁸ Start fals – lb. fr.

⁷⁹ Maria Castano Dimitriu, lideră feministă la Constanța.

înscrierii în partide. Parcă n-ar cunoaște moțiunea noastră. Când te voi vedea, îți voi spune mai multe. Ce e curios e că ardelencele erau p.<entru> perfecta libertate de acțiune politică. Nici nu mă așteptam. P.<rogramul> Congresului Asociației trebuie să chibzuim bine. Unde și cum îl vom face. Păcat că n-ai fost aici, să îl fi comentat. Atmosfera era minunată în Craiova.

Cu multă afecțiune,
Maria Popp”

Membrele AECPCR au stabilit contacte cu feministe din alte state, au participat la adunări internaționale, au popularizat realizări ale femeilor din România și s-au inspirat din experiența altor asociații. Încă din 1920, AECPCR s-a afiliat la Alianța Internațională pentru Sufragiul Femeilor (The International Woman Suffrage Alliance), participând la congresele sale prin delegate precum: Elena Meisner, Izabela Sadoveanu (președintă a secțiunii București), Maria Popp și altele⁸⁰. Astfel, în zilele 2-8 mai 1920, au fost la Madrid, unde a avut loc al VIII-lea Congres internațional al Alianței internaționale pentru sufragiul femeilor, cu participarea a 26 de societăți naționale afiliate – Australia, Belgia, Bulgaria, Canada, China, Danemarca, Finlanda, Franța, Germania, Marea Britanie, Ungaria, Islanda, Italia, Țările de Jos, Norvegia, Portugalia, România, Rusia, Serbia, Africa de Sud, Elveția și Statele Unite ale Americii⁸¹.

Maria Popp a militat continuu pentru drepturile politice ale femeilor, astfel la 10 aprilie 1929 a semnat, alături de celelalte lidere feministe din țară, memoriul adresat guvernului, în care revendicau dreptul de vot pentru femei: „Exercițiul dreptului de vot nu constituie o meserie... ci o datorie cetățenească de a participa la conducerea și la supravegherea bunului comun, țara în care trăim”⁸². După aplicarea legii administrației din anul 1929, care acorda drept de vot femeilor în alegerile locale, Maria Popp a fost aleasă în funcția de viceprimar al Craiovei. În anul 1934, în numele filialei AECPCR din Craiova, a contestat la judecătoria urbană a orașului corectitudinea întocmirii listelor electorale, 1.200 de femei fiind radiate de Primărie de pe listele electorale. Acțiunea ei a fost respinsă și procesul a ajuns înaintea Curții de Apel din Craiova, care a decis reintroducerea pe listele electorale a tuturor femeilor cu drept de vot, eliminate în mod ilegal⁸³.

⁸⁰ Dorina Tomescu, Smaranda Bilț, *op. cit.*, pp. 357-364.

⁸¹ „Acțiunea feministă”, An I, nr. 20/1919, p. 2.

⁸² Dorina Tomescu, Smaranda Bilț, *op. cit.*, p. 360.

⁸³ *O mare victorie feministă a A.E.C.P.F.R. de la Craiova*, în „Cuvântul femeilor”, An II, nr. 31/19 martie 1934.

Maria Popp a participat la congresul AECPFRR din București, din 12-13 mai 1934, fiind înscrisă cu o comunicare⁸⁴. De asemenea, a fost la Constanța, în zilele de 8, 9 și 10 septembrie 1936, unde Reuniunea femeilor Române, AECPFRR și Asociația femeilor universitare au organizat al 14-lea Congres anual, de astă dată sub președinția de onoare a M.S. Regina Maria. În cadrul congresului, Maria Popp a ținut un discurs despre educația femeii de la țară, arătând că din cauza lipsei de cunoștințe, igienă, a proastei alimentații etc., țărancă româncă este copleșită de grele sarcini. Arată cum această situație are grave consecințe asupra viitorului țării și dovedește aceasta cu marele procent de scutiți și amânați medical la ultimele încorporări. A subliniat că în țară sunt 10.000 de medici, dintre care o mie la sate și 9.000 la orașe, adică un medic pentru trei sute de orașeni și un medic pentru 15.000 de țărani⁸⁵.

Prin eforturile Mariei Popp în Craiova s-a reușit înzestrarea orfelinatelor cu rufărie și diverse materiale, s-a creat o școală de menaj, s-a destinat un local pentru profilaxia tuberculozei cu toate instalațiile moderne (a fost președinta Societății pentru profilaxia tuberculozei, filiala Craiova)⁸⁶.

Documentele amintesc de activitatea Mariei Popp chiar și în anii de dictatură: în 1939, la un an de regim autoritar a lui Carol al II-lea, în Legea electorală a fost introdus pentru prima dată dreptul femeilor de a participa la alegerile senatorilor și dreptul de a fi alese. Astfel, ultimele două sesiuni din '39 și '40, conduse pe rând de Nicolae Iorga, și respectiv Constantin Argetoianu, au consemnat prima femeie senator, Maria Popp, aleasă în Colegiul agricultorilor din Dolj⁸⁷. Totodată, în epoca regimului comunist, în februarie 1948, Maria Popp apare și pe listele noului Comitet Central al Uniunii Femeilor Democrate din România⁸⁸, totuși ea s-a stins în temnițele comuniste⁸⁹.

Concluzii

În anii interbelici, când condițiile de trai erau încă dificile și pentru femeile din Oltenia, cele mai multe fiind lipsite de avere, fără instrucție

⁸⁴ ANR, SANIC, fond familial Meissner, dosar XI-27, vol II, f. 61.

⁸⁵ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1929-1948)*, vol. II, Iași, Editura POLIROM, 2006, p. 278.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 174.

⁸⁷ Diana-Mihaela Păunoiu, *Maria M. Popp, reprezentantă a mișcării feministe din Oltenia. Prima femeie senator din România*, în volumul dedicat Conferinței Internaționale „Women's Top Place in XXI Century through Education”, București, 2011, pp. 86-88; „Gazeta femeii”, An VIII, nr. 87-88/10 iulie 1939.

⁸⁸ „Scânteia”, nr. 1.048/19 februarie 1948.

⁸⁹ A se vedea: http://greenstone.bjc.ro/greenstone/collect/document1/index/assoc/JAman.dir/familia_aman.pdf, p. 19.

generală sau profesională, s-au afirmat și doamne culte și cu caracter, care au început să vorbească în public despre drepturile femeilor, să adune fonduri, să caute mijloace de îmbunătățire a situației compatrioatelor lor. Așadar, femeile din Oltenia, precum Maria Glogoveanu, surorile Margot și Maria Marocneanu, Doina Bucur, Alexandrina Popescu, Elena Caribolu, Victoria Păsculescu, au inițiat serbări cu rol filantropic, au înființat și au condus grădinițe, școli, institute, cămine, biblioteci, spitale, au convins politicieni să voteze legi favorabile femeii, au organizat și au participat la adunări locale, naționale și internaționale ale asociațiilor feministe.

Astfel, Maria Butculescu-Glogoveanu a reușit să promoveze idealurile SONFR și între femeile din Oltenia, care s-au organizat în filiale locale la Craiova, Caracal, Râmnicu-Vâlcea, Drobeta-Turnu Severin ș. a. Membrele acestor filiale au colaborat în vederea deschiderii unor grădinițe, școli rurale și urbane, strângere de fonduri pentru educația copiilor și sprijinirea femeilor nevoiașе, organizarea unor serbări naționale, religioase sau școlare.

În zona Olteniei au funcționat filiale ale SONFR, dar și alte asociații feministe, precum AECPFRR, Consiliul Național al Femeilor Române, Uniunea Femeilor Române. De exemplu, Margot Marocneanu-Oromolu, a fost lidera filialei Craiova a SONFR, dar ea apare și ca membră a AECPFRR, iar sora ei, Maria Marocneanu-Popp a fost activat constant în AECPFRR, dar și în Consiliului Național al Femeilor Române, respectiv a fost vicepreședinta Uniunii Femeilor Române.

După Unire, s-a încercat coordonarea eforturilor femeilor din provinciile unite cu cele ale mișcării din Vechiul Regat, în vederea construirii unei solidarități care să conducă spre obiectivul comun al emancipării depline a femeii, sub toate aspectele, economic, politic. Lideretele feministe din Oltenia, precum Maria Butculescu-Glogoveanu, Margot Oromolu, Maria Popp s-au remarcat și prin colaborarea cu activiste din diverse regiuni ale țării, cu Maria Baiulescu din Brașov, Elena Meissner din Moldova, Maria Dimitriu-Castano din Dobrogea, au participat la reuniunile locale sau le-au organizat în comun la nivel național. Totodată, ele au luat parte la congrese feministe internaționale, unde au promovat realizările femeilor române și au învățat din experiența mișcărilor feministe din alte state.

În Oltenia au activat și alte femei remarcabile, despre care amintesc documentele arhivistice, precum Bucura Dumbravă sau Doina Bucur, altele însă au rămas numai în memoriile contemporanilor sau în mărturii personale inedite. În concluzie, istoria mișcării feministe din România este încă un spațiu

necunoscut și necercetat, iar opinia feministei oltence Victoria M. Păsculescu este încă actuală: „*Această activitate este necesar să se cunoască, nu atât ca mângâiere a sacrificiilor făcute pentru aceste idei, ci ca un îndemn pentru viitor.*”

Bibliografie

Izvoare inedite:

Arhivele Naționale ale României, Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale:
-fondul familial Butculescu, dosarele I/17, III/230;
-fond familial Cantacuzino, dosarele 85, 230, 346.
-fond personal Bucura Dumbrava, dosarele 1, 27, 32;
-fond Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, XV, Personalități, dosar 268;
-fondul familial Meissner, dosar XI/27, 29, 36, 48, 100;
-fond SONFR, dosarele 4, 14, 15, 26, 48, 65, 66, 125, 198, 439, 558, 559, 593, 848, 850, 851, 854, 855, 857, 863, 864, 865;
- fond personal Aida Vrioni, dosar 28.

Darea de seamă a Comitetului Central 25 noiembrie 1915 la 22 decembrie 1916 și de la 25 decembrie 1916 la 25 decembrie 1917, Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, Iași, Tipografia Comercială, 1918.

Darea de seamă a Comitetului Central pe anul 1916, 1917, 1918, 1919, Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, București, Tipografia „Poporul”, 1920.

Periodice:

„Acțiunea feministă”, an I, nr. 20/15 februarie 1920.
„Arhivele Olteniei”, An V, nr. 25-26/1926; An V, nr. 28/1926; An VI, nr. 32-33/1927; An VII, nr. 37-38/1928; An IX, nr. 47-48/1930; An IX, nr. 51-52/1930; An XIX, nr. 107-112/ianuarie-decembrie 1940; An XXI, nr. 119-124/1942.
„Cuvântul femeilor”, an II, nr. 31/19 martie 1934
„Gazeta femeii”, an VIII, nr. 87-88/10 iulie 1939.
„Monitorul Oficial”, nr. 255/17 februarie 1911.
„Naționalul Vâlciei”, decembrie 1931.
„Scânteia”, nr. 1048/19 februarie 1948.

Lucrări de specialitate:

Bogdan, Elena dr., *Feminismul*, Timișoara, Tipografia Huniadi, Timișoara, 1926.
Cauzele care au determinat desbinarea din Comitetul Central al SONFR, Institutul de arte grafice „Rampa” Intrarea Zalomit 1, 1935.
Cioarec, Ileana, *Boierii Glogoveni*, Craiova, Editura Alma, 2009.
Ciupală, Alin dr. (coord.), dr. Carol, Căpiță, drd. Arora, Livia, Chițu, dr. Cristina, Gudin, drd. Oana Loredana, Neferu, drd. Andreea, Liliana, Vasile, *Istoria femeii din România în documente (1866 – 1918)*, Editura Universității din București, 2008.
Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc: antologie de texte: 1838-1929*, volumul I, Iași, Editura Polirom, 2002.

Idem, *Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1929-1948)*, volumul II, Iași, Editura Polirom, 2006.

Negru, Anemari Monica (editor), *Din scrierile uitate ale Aidei Vrioni*, volumul II, *Opere dramatice și alte scrieri literare*, București, 2022.

Potra, G. George, *Pro și contra Titulescu*, ediția a II-a, București, Editura Fundația Europeană Titulescu, 2012, volumul III.

Țuculescu, I. P., *Silueți proeminente*, București, Editura Atheneu, 1940.

Studii și articole:

Ghionea, Georgeta, *Bancherii de odinioară ai Craiovei. Familia Popp*, în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, seria nouă, nr. XIII/2012, București, Editura Academiei Române.

Păsculescu, M. Victoria, *Feminismul în Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, seria veche, nr. 41-42/ianuarie-aprilie 1929.

Păunoiu, Diana-Mihaela, *Maria M. Popp, reprezentantă a mișcării feministe din Oltenia. Prima femeie senator din România*, în volumul dedicat Conferinței Internaționale „Women’s Top Place in XXI Century through Education”, București, 2011.

Tomescu, Dorina, Smaranda, Bilț, *Maria Mișu Pop – reprezentantă a mișcării feministe românești în perioada interbelică*, în revista „Muzeului Național de Istorie a României”, XII/2000.

Surse electronice:

http://greenstone.bjc.ro/greenstone/collect/document1/index/assoc/JAman.dir/familia_aman.pdf, accesat la 18.12.2022.

<https://www.titulescu.eu/wp-content/uploads/2013/08/Pro-Contra-VOL-3-BT.pdf>, accesat la 27.12.2022.

<https://www.agerpres.ro/social/2014/08/07/conacele-boieresti-sau-dezvoltarea-unui-nou-concept-turistic-in-judetul-valcea-15-16-23>, accesat la 18.12.2022.

<https://www.facebook.com/119438351517506/posts/subcapitolul-3-activitatea-feminista-din-oltenia-primul-judet-din-oltenia-unde-a/515732195221451/>, accesat la 19.12.2022.

IPOSTAZE ALE CĂSĂTORIEI ȘI DIVORȚULUI ÎN NEAMUL GOLESCU (SEC. XIX-XX)

Cristina BOȚOGHINĂ*

Abstract: *In Romanian society, which was in full modernization process, marriage was one of the most important ways of human achievement, but still strongly linked to customs. It was a business concluded between the men, the future husband and the father of the bride or, in the absence of the latter, his place was taken by the brother or brothers of the future wife. These matrimonial arrangements pursued a single goal, that of the union of estates and access to a higher social status. And yet, relationships between people could not be exclusively dictated by material interests, but were also conditioned to some extent by emotional closeness, and a marriage could be concluded based on feelings of respect, affection and, last but not least, love. This situation described above characterized the whole of Europe, not only the Romanian area. Between the two world wars, the marriage of the Romanian elite underwent changes in nuances, even if in essence it remained in the same coordinates, in fact a contract concluded between people from groups based on the criteria of wealth, moral status, studies.*

Key words: *The Golescu Family, The Romanian elite, The manor, Marriage, Divorce*

Pentru secolul al XIX-lea, o sursă importantă pentru evocarea istoriei neamului Golescu, utilă și pentru nuanțarea unor evenimente importante din epocă este corespondența dintre membrii familiei, selectată și publicată de George Fotino¹. Dincolo de evenimentele politice la care Goleștii și neamurile înrudite au fost părtași, numeroasele scrisori ne dezvăluie diverse episoade din cotidianul familiei, în rândurile de mai jos oprindu-ne asupra logodnei, căsătoriei și divorțului.

O altă sursă importantă utilizată în prezentul studiu o constituie fondul arhivistic al Muzeului Golești care a fost explorat în egală măsură ca document scris, cât și ca document imagistic. Din acest fond, menționez memoriile aflate în manuscrise ale graficianului Petre Grant intitulate *Preambul*. În cele peste 800 de pagini, odată cu povestirile despre neamul din care se trăgea, Petre

*Dr., Șef Secție Istorie și Pedagogie, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești; e-mail: cbotoghina@yahoo.com.

¹George Fotino, *Din vremea Renașterii Naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. I-IV, București, Imprimeria Națională, 1939.

Grant a izbutit să creioneze o captivantă frescă a spiritului și moravurilor din societatea românească dinainte și din vremea regimului comunist.

În egală măsură, memorialistica Sabinei Cantacuzino², Elenei Peticari-Davila³, Arabelei Yarka⁴, Zoe Cămărășescu⁵ etc. rămân surse inegalabile pentru reconstituirea vremurilor din perspectiva subiectului nostru. Astfel, revelând destinul câtorva dintre membrii neamului Golescu, din familiile Davila și Grant, încercăm să decodăm resorturile umane ale întemeierii și destrămării familiei din perspectiva narativului istoric.

În primele cinci decade ale veacului XIX, relațiile familiale s-au modificat și au parcurs toate etapele, de la geloziile fanariote la pasiunile fulgerătoare și morbide ale epocii romantice, pentru a ajunge la o indiferență domestic-matrimonială, dominată de plictiseala dintre soții a căror unire în numeroase cazuri nu se baza pe sentimente sincere, ci pe interese. Fiecare membru își ducea viața după bunul său plac, în apartamente separate, soții întâlnindu-se rareori, mai ales în situații oficiale, de gazde sau de oaspeți, pentru a disimula aparențele⁶.

Percepută ca o perioadă specifică de tranziție înaintea căsătoriei, logodna stabilea anumite raporturi între bărbat și femeie ca viitori soți, drepturi și obligații reciproce, dar reglementate nu atât juridic, cât mai ales socio-cultural. Din punct de vedere social, logodna era considerată foarte importantă, astfel că nimeni în secolul al XIX-lea nu se încumeta să treacă peste această etapă. Învoirea logodnei, având ca scop final săvârșirea căsătoriei, era delimitată temporal de lege la circa doi ani, tocmai pentru a grăbi respectarea angajamentelor de către părțile contractante. În acest răstimp, de o importanță deosebită era acceptarea viitoarei perechi de către societate și prin respectarea cutumelor mediilor sociale din care proveneau și în care urmăreau să acceadă viitoarea familie⁷.

² Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu (1821-1891)*, ediția a III-a, revăzută. Introducere, note, indice și ediție îngrijită de Elisabeta Simion vol. I, București, Editura Humanitas, 2013.

³ Elena Peticari-Davila, *Din viața și corespondența doctorului Carol Davila*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935 (în continuare se va cita: Elena Peticari-Davila, *Din viața și corespondența doctorului Carol Davila...*); Idem, *Amintiri din copilărie*, București, Editura Casei Școalelor, 1940.

⁴ Arabela Yarka, *De pe o zi pe alta, Carnet intim, 1913-1916*, București, Editura Compania, 2010.

⁵ Zoe Cămărășescu, *Amintiri*, București, Editura Vitruviu, f. a.

⁶ Adrian-Silvan Ionescu, *Căsătorie, divorț și aventuri galante în ținuturile românești în vremuri de tranziție* în „Celălalt autentic”. Lumea românească în literatura de călătorie (1800-1859), Irina Gavrilă (coord.), București, Editura Oscar Print, 2010, p. 15.

⁷ Liliana Andreea Vasile, „Să nu audă lumea”. Familia românească în Vechiul Regat, București, Editura Tritonic, 2010, p. 70 (în continuare se va cita: Liliana Andreea Vasile, „Să nu audă lumea”...).

Indiferent de semnificația lor socială, balurile⁸ au rămas cea mai plăcută petrecere de iarnă pentru societatea mondenă a orașelor. Nu puteai fi considerat din „lumea bună”, dacă nu participai la astfel de evenimente. Un astfel de bal a fost organizat în casele lui Ion Manu, în iarna anului 1861. La acesta fusese invitat și generalul medic Carol Davila. El cunoscuse, în diferite împrejurări pe Anica Racoviță, care era o femeie frumoasă, brunetă, suplă cu trăsături nobile. Era nepoata cărturarului Constantin (Dinicu) Goleșcu, iar tatăl său făcea parte din neamul Racovițeștilor.

Carol Davila nu uitase că Anica Racoviță, nu se arătase amatoare să se mărite cu un tânăr cu mâna anchilozată de reumatism, chiar dacă el cucerise poziții importante în lumea medicală. Dar, de atunci trecuseră câțiva ani și ea refuzase continuu pe cei care îi cereau mâna, deși unii cu stare materială bună și destul de chipeși. La balul din casa Manu, ea se distingea de celelalte fete prin simplitatea ținutei și, mai ales, prin lipsa giuvaericelelor; nu pentru că nu le avea, ci pentru că nu-i plăceau. Tânărul Davila a observat acest lucru și a dorit să afle ce podoabă i-ar face plăcere. „Un trandafir roșu!”, a răspuns ea, știind că în miezul iernii nimeni nu ar fi fost în stare să facă rost de acea floare⁹.

Tânărul îndrăgostit a pus șeaua pe Citta, calul pur sânge arab, dăruit de Știrbei Vodă, și nu s-a mai oprit decât la Mogoșoaia, la florăria unui francez. N-au mai contat nici frigul, nici întunericul, nici depărtarea. După două ore, Carol Davila și-a făcut apariția în sala balului, ținând triumfător în mâna anchilozată un superb trandafir roșu.

Anica Racoviță a rămas înmărmurită când doctorul i-a oferit cu mult entuziasm, floarea. Și astfel s-a pecetluit înțelegerea pentru logodnă. În perioada logodnei, ea a corespondat în limba franceză cu viitorul soț, care semna scrisorile *Citta*, numele de alint cu care avea să i se adreseze și soția lui (Fig.1).

Cu o lună înainte de a se căsători, doctorul plin de sumbre presimțiri și-a făcut testamentul, lăsându-și întreaga avere „iubitei logodnice”¹⁰. La 14/26 martie 1861, aflat în Moldova, îi scrie acesteia cu fervoarea obișnuită: „Sâmbătă – Bunavestire - voi fi lângă tine și voi regăsi fericirea atât de curată de a te iubi și de a ți-o putea spune. Dumnezeu să te binecuvânteze și dacă îmi va asculta

⁸ Adrian-Silvan Ionescu, *Balurile din secolul al XIX-lea, București*, Fundația Culturală D'ale Bucureștilor, 1997, pp. 78-80; Idem, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, Editura Paideia, 2006, pp. 103-104 (în continuare se va cita: Adrian-Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană...*).

⁹ Marin Manu Bădescu, *Călătoriile lui Carol Davila*, Universitatea din București, Editura Ars Docendi, 2015, pp. 46-48.

¹⁰ Elena Peticari-Davila, *Din viața și corespondența doctorului Carol Davila...*, p. 44.

rugăciunile vei fi cea mai fericită femeie din lume”¹¹. Ana îl aștepta cu îngrijorare, pentru că legăturile cu Goleștii erau întrerupte din cauza ploilor. „După mai multe piedici întâmpinate în cale, Davila ajunsese la râul Buzău care ieșise din matcă și pe care nu-l mai trecuse nimeni de mai multe zile. Toți sfătuiră pe Davila să mai aștepte, dar el făgăduise că va fi la Golești în ziua de Buna Vestire și nu înțelegea să nu se ție de cuvânt. Nerăbdător, curajos, vru cu orice preț să-și urmeze drumul și după multe chibzuieli, înduplecă pe surugii să încerce a trece râul. Porniră deci cu trăsura și intrară în apă, dar hățurile stânjeneau caii în mișcărilor lor; surugii văzând primejdia de a fi luați de valuri, tăiară hățurile, se agătară de coamele și de cozile cailor și ajunseră ca și Davila, bun înotător, pe țărmul celalt. (...) În vremea aceea, la Golești, Niculae C. Goleșcu zicea nepoatei sale: Anico, să aibi grijă să te deștepți de dimineață mâine, că să știi că Davila o să sosească (...) Și într-adevăr, în ziua de Buna Vestire, la 8 dimineață, Davila bătea la ușa logodnicei sale”¹².

Doctorul Carol Davila a ajuns la conacul Goleștilor, fiind însoțit de pictorul francez Francois-Emille Dessain¹³, care călătorea de la Constantinopol spre Paris. Pictorul Dessain, deși obosit de drum, a fost fascinat de chipul armonios al Anicăi și, apucându-și creioanele și estompele, a realizat două pasteluri reprezentând portretele celor doi logodiți¹⁴. Anica a fost reprezentată în costum popular, într-un decor de natură, iar Carol Davila a fost reprezentat în uniformă militară, cu fața ușor întoarsă, vizibile fiind cordoanele gradelor militare și ordinul „Medjidie”, primit în anul 1854. Acesta ținea în mâna stângă o mânășă, semn al eleganței aristocratice. Pe acuarelele acestea, ovale și potrivite ca dimensiuni, Francois-Emille Dessain și-a pus semnătura în partea de jos, spre dreapta, cu vopsea neagră¹⁵.

¹¹ *Ibidem*, p. 45.

¹² *Ibidem*, p. 96.

¹³ Francois-Emille Dessain (1808-1882) – artist „minor” francez a fost elev al lui Boisseiller și a călătorit în anul 1852 la București, prilej cu care a realizat mai multe pasteluri, aflate în patrimoniul Muzeului de Artă București. *Portretul Biedermaier în Țările Române*, Expoziție de artă grafică și decorativă, Muzeul Național de Artă București, 1993, p. 14. Dar, el sosește în această parte a Europei și în anul 1861, după cum ne mărturisește Al. Davila.

¹⁴ Alexandru Davila, *Din torsul zilelor*, vol. I, Editura Oltenia, 1929, p. 189.

¹⁵ Lidia-Trăușan Matu, *Incursiune în colecția de tablouri a doctorului Carol Davila (1828-1884)*, în „Revista de Artă și Istorie a Artei”, pp. 120-137. Aceste pasteluri au decorat casa doctorului Davila din Cotroceni până în 1884, apoi, prin moștenire, au intrat în posesia lui Alexandru C. Davila. După moartea dramaturgului - survenită în 1929, acuarela care o reprezintă pe Anica Davila a fost dusă la Golești și amplasată în conac. Pictura care îl reprezintă pe Carol Davila nu se cunoaște ce pereți înfrumusețează.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, urmași ai Goleștilor, nepoții Grant, Racoviță au ales conacul de la Golești pentru a celebra momente importante din viața lor, cum ar fi logodna.

În urma succesului obținut la expoziția din 1898, în Franța, pictorul Nicolae Grant (1868-1950) s-a logodit la Golești, cu Alexandrina Bengescu fiica diplomatului, scriitorului și viitorului academician George Bengescu și a Zoei C. Kretzulescu. După două luni, cei doi s-au căsătorit în biserica Kretzulescu din București. La un eveniment atât de important în viața unui cuplu, cum era logodna, la conac se adunau toți verișorii, dovadă prezența lor în cele câteva fotografii păstrate în arhiva muzeului.

Logodna lui Radu Al. Golescu, fiul lui Alexandru G. Golescu-Arăpilă cu Esther Pherekyde a avut loc la Golești. În centrul imaginii așezați pe bancă, stăteau cei doi logodnici. Aceștia erau înconjurați de la stânga la dreapta de Elena Tresnea, George Grant, pe bancă, în picioare în spatele celor doi stătea Nicolae Tresnea, după care urma Alexandru C. Davila, Lucia Grant și Fanny Tresnea. Toți cei care îi înconjoară pe logodnici țin mâinile în sus, asemenea actorilor care salută publicul după ce au terminat reprezentația. Domnișoarele Grant, Tresnea, Pherekyde erau îmbrăcate în costume populare. Esther Pherekyde a adăugat la ținuta populară un accesoriu la modă, mărgelile. Radu Al. Golescu era îmbrăcat în costum, purta o cămașă cu guler înalt și avea o canotieră pe care o ținea pe picior. Ceilalți bărbați erau îmbrăcați în sacouri de culoare deschisă și pantalonii erau până la genunchi, iar pe cap aveau șepci pe care le purtau cicliștii (Fig. 2).

În anul 1899, Elena (Leni) Tresnea s-a logodit cu Alexandru Al. Golescu, fratele lui Radu Al. Golescu. Obiectivul aparatului de fotografiat¹⁶ a immortalizat grupul, în centrul căruia se aflau cei doi logodnici, înconjurați de verișorii lor: Alexandru (Lică) Racoviță, Elena Grant, Nicu Tresnea, George Racoviță, Lucia Grant. Elena a purtat un frumos costum popular (cămașa femeiască prezenta motive decorative pe toată suprafața, pe piept și pe mâneci, peste cămașa cu poale purta fota decorată și aceasta pe toată suprafața, iar la brâu avea bete), iar Alexandru era în uniformă militară și avea un ștergar prins de mână (Fig. 3).

Într-o societate precum cea românească, aflată în plin proces de modernizare, **căsătoria** era una dintre cele mai importante căi de realizare umană. Căsătoria era o afacere ce se încheia între bărbați, viitorul soț și tatăl miresei sau, în absența acestuia din urmă, locul îi era luat de fratele sau frații viitoarei soții. Aceste aranjamente urmăreau un singur scop, acela de unire a

¹⁶ Muzeul Golești, depozit de documente, nr. inv.15.562/2.663.

moșiilor și accesul către un statut social superior, fapt ce se putea împlini prin mărirea averii în urma aranjamentelor matrimoniale. Această situație expusă mai sus a caracterizat de altfel întreaga Europă, nu numai spațiul românesc. În majoritatea cazurilor, femeile nu aveau în mod real un cuvânt de spus în ceea ce privește decizia finală, iar de multe ori aranjamentul nu se făcea în numele lor pentru satisfacerea emoțiilor sentimentale, ci pentru avantajul material, cum am amintit deja. Pentru femei căsătoria era înainte de toate mijlocul dobândirii unui nou statut social, investit cu puterea de-a controla spațiul privat, chiar dacă numai din punct de vedere administrativ.

Simbolurile ce însoțesc investiția femeilor în căsătorie sunt diverse, de la amănunte vestimentare și de prestigiu, până la maternitate¹⁷.

În relația conjugală femeii îi era rezervat rolul de soție, în sensul că femeia era considerată direct responsabilă de fericirea soțului, fericire de care acesta din urmă nu se putea bucura decât prin confortul oferit de căminul îngrijit și pregătit de soție anume pentru el, pentru liniștea lui, departe de frământările lumii exterioare. Astfel, destinul bărbatului era strict dependent de existența femeii, mai întâi în calitate de mamă și, apoi, ca soție. Când bărbatul era la vârsta copilăriei, el trebuia crescut și când devenea adult, femeia, în calitate de soție, trebuia să-l susțină moral în activitatea zilnică, în necazuri, să-i înlesnească și să-i îndulcească existența. De altfel, aceasta a fost și a rămas datoria femeii din toate timpurile.

Înainte de toate, prima responsabilitate a unei soții era să-i asigure soțului supraviețuirea genetică și forța familiei, dăruindu-i cât mai mulți copii, de preferință băieți, care să ducă mai departe numele familiei.

La începutul secolului al XIX-lea, în spațiul românesc nu era un fapt neobișnuit ca fetele să se căsătorească la vârste foarte fragede¹⁸. A fost și cazul Zoei (cunoscută și sub diminutivele de Zinca, Zoia) care a devenit soție la vârsta de numai 12 ani, iar la 13 ani a dăruit primul copil soțului său, Constantin (Dinicu) Goleșcu¹⁹. Născută în anul 1792, probabil la Craiova, ea a fost fiica lui Alexandru

¹⁷ Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 43.

¹⁸ Nicoleta Roman, *Căsătoria: un spectacol al vieții din Țările Române în perspectiva călătorilor străini* în „Celălalt autentic”. Lumea românească în literatura de călătorie (1800-1859), Irina Gavrilă (coord.), București, Editura Oscar Print, 2010, p. 80.

¹⁹ George Potra, *Zoe C. Goleșcu, mama celor patru frați*, în „Museum-Studii și comunicări de istorie și etnografie”, Golești, 1980, p. 70.

Farfara și a Dumitranei Pârșcoveanu. Căsătoria dintre cei doi soți nu a durat foarte mult²⁰.

Zoe C. Golescu a fost o femeie frumoasă și energică, care s-a ocupat de treburile de la moșie cât soțul ei era plecat. Rolul său în administrarea treburilor cotidiene a crescut mai ales după ce Constantin (Dinicu) Golescu a murit în anul 1830. Soții Golescu au avut cinci copii: o fată Ana și patru băieți cunoscuți posterității sub numele de frații Golescu (Ștefan, Nicolae, Radu, Alexandru-Albu). Zoe C. Golescu și-a crescut fiii în așa fel încât aceștia au devenit unii dintre cei mai iubiți și respectați bărbați din a doua jumătate a „Secolului Revoluției”, eveniment în care, deși foarte tineri, s-au implicat hotărâtor. Zoe C. Golescu i-a încurajat prin viu grai de câte ori se reîntâlneau, dar și atunci când drumurile vieții îi îndreptau spre alte destinații. Tot timpul i-a îndemnat să creadă „în viitorul României”²¹.

Părăsit de prima soție, Eufrosina Manu, care s-a căsătorit cu logofătul Răducanu Rosetti²², boierul Gheorghe (Iordache) Golescu s-a recăsătorit în anul 1807 cu Maria, alintată Marioara, fiica cea mare a banului Constantin Bălăceanu. Ea i-a fost un sprijin credincios lui Gheorghe (Iordache) Golescu susținându-l necondiționat în activitatea de cultură și ca om politic, ducând împreună o existență retrasă, departe de viața zgomotoasă a saloanelor bucureștene, în casele ce le aveau pe podul Mogoșoaiei sau la conacul din Golești.

Prin soția sa, Carol Davila a intrat într-una dintre marile familii de patrioți români. Din „Condica pentru cununați” aflăm că în anul 1861, „dl. Scarlat văduvul Davila” în vârstă de 33 de ani, cu locuința în București, aflat la a doua cununie” și „Ana, fiica d-lui Alexandru Racoviță de ani 27 de ani, cu locuința în Golești, la prima cununie s-au căsătorit la biserica din Golești. Nași au fost „dl. Ștefan Golescu cu mama d-sale, cocoana Zinca Golescu” iar „preot Gheorghe!”. Unul dintre elevii, apoi colaboratorii și prietenii lui Davila, doctorul Dimitrie Grecescu, a povestit despre acest eveniment. Iată ce ne istorisește: „că a avut deosebita onoare să însoțească pe Davila ca flăcău de nuntă la Golești, unde nunta s-a făcut după obiceiuri țărănești. Pe drum, Davila recita versuri românești de dragoste, căci el iubea cu osebire poezia românească și adesea recita versuri patriotice din Alecsandri și din baladele lui Bolintineanu ...”²³.

²⁰ George Fotino, *Din vremea Renașterii Naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, București, Imprimeria Națională, 1939, vol. I p. 3.

²¹ Ioana Părvulescu, *În intimitatea secolului 19*, București, Editura Humanitas, 2005, p.118.

²² *Ibidem*, p. 119.

²³ Dr. D. Grecescu, *Schițare din viața și activitatea Generalului Doctor Carol Davila*, București, Tipografia „Clemența”, pp. 15-17.

Cei doi soți au avut împreună patru copii: pe Alexandru (1862-1929), marele dramaturg, Elena (1865-1954) – cea care în lucrarea sa memorialistică „Amintiri din copilărie”, prezenta atmosfera idilică de la Conacul Goleștilor, dominată de figura mamei, pe Zoe (1867-1945) și Carol (1870-1937)²⁴.

Ca zestre, Anica Racoviță a primit în dar de la unchiul său, Nicolae C. Golescu, un loc pe dealul Cotrocenilor, cumpărat de acesta de la trei arendași ai mănăstirii Cotroceni²⁵.

Viața alături de Carol Davila nu a fost deloc ușoară, deoarece doctorul a fost mult timp plecat în călătorii la mare distanță, a participat la război, a fost alături de cei suferinzi de holeră și tifos, lăsându-și soția singură cu cei patru copii. Anica Davila și-a sprijinit din toată inima și cu toate puterile bărbatul, s-a implicat în munca la Azilul „Elena Doamna” înființat de el, îi scria și îl aștepta, îngrijorată sau îngrozită de zvonuri, să revină viu și nevătămat din locuri depărtate, alături de cei dragi²⁶.

Clipele de fericire ale familiei Davila s-au risipit, când în 13 februarie 1874, chimistul Bernadth i-a dat din greșală Anicăi o doză de stricnină, în loc de chinină. Astfel că, doctorul Davila a rămas a doua oară văduv, cu patru copii, încercând să facă față nevoilor materiale și sufletești ale acestora.

Elena Davila a fost prima care s-a căsătorit dintre copiii doctorului Davila. Frumusețea acesteia i-a adus repede un pretendent care a făcut-o să renunțe la preocupările universitare, în persoana căpitanului Ion Peticari, aureolat de o glorioasă participare la Războiul de Independență²⁷. În vârstă de 17 ani, Elena Davila s-a logodit la Sinaia la 18/30 iulie 1882²⁸ și s-a căsătorit la data de 8 septembrie în același an. Iată ce scria în cererea sa de căsătorie viitorul soț: „Eu, Ioan Peticari, june major, de națiune română, de protecțiune română, de religie ortodoxă, de profesie căpitan, în vârstă de 31 de ani, născut în București, domiciliat în comuna București, suburbia Amza, str. Victoriei, nr. 93, fiu al domnului George Peticari, de profesie proprietar, domiciliat în comuna București, și al d-nei Zoe Peticari, domiciliată în comuna București, voiesc a lua în căsătorie pe d-șoara Helena Davila, jună minoră, de profesie

²⁴ General M. Racoviță- Cehan, *op.cit.*, pp. 11-12.

²⁵ Dr. D. Grecescu, *op.cit.*, p. 16.

²⁶ Lucia Borș, *Azilul Elena Doamna*, în „Boabe de grâu”, nr. 5/1932, pp. 35-39; Adriana Harasim, *Dealul Cotrocenilor-Azilul Elena Doamna* în „București-Materiale de Istorie și Muzeografie”, XI/1992, pp.166-168.

²⁷ Seviциul Județean Argeș al Arhivelor Naționale, fond familial Peticari- Davila, pachet III, nr. act 27, f. 7 (în continuare, se va cita: S.J.Ag.A.N.).

²⁸ *Jurnal Carol I al României 1881-1887*, stabilirea textului, traducerea din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Doncea, vol. I, Iași, Editura Polirom, 2007, p.162.

liberă, în vârstă de 17 ani și jumătate, născută în comuna București, suburbia Sf. Elefterie, str. Notagiu, nr. 32, fiica d-lui Carol Davila, general de profesie doctor în medicină, domiciliat în București, și a d-nei Ana Davila, decedată”²⁹.

Odată cu aprobarea căsătoriei, obținută de la forurile militare superioare -prin adresa nr. 8.980 din 6 septembrie 1882-Ioan Peticari a depus la Oficiul de stare civilă din București și actul dotal al viitoarei lui soții prin care: „Generalul medic dr. Carol Davila constituie dota fiicei sale Elena Davila, la căsătoria cu d-l căpitan Ioan Peticari următoarele: 1. A patra parte din moșia Cerboieni, din jud. Argeș; 2. Via de lângă „Azilul „Elena Doamna”, în întindere de patru pogoane; 3. 326.000 lei noi, înscrisuri funciare; 4. Polița de asigurare a vieții cu nr. 739, a societății Dacia Română, în valoare de 30-35.000; 5. Trusou și diferite giuvaergicale, în valoare de lei 16.000”³⁰.

Soții Peticari au devenit din anul 1890 proprietarii moșiei de la Izvoru din Argeș, unde s-au ocupat de dezvoltarea ei, fiind în același timp ocrotorii țăranilor din sat. Datorită familiei lor și poziției pe care aceasta o ocupa la curte, Elena și Ion Peticari au fost desemnați de Casa Regală să se ocupe de educația prințesei Elisabeta și a prințului Carol.

Medicul general, Carol Davila dorea ca fiul său cel mare, Alexandru să ducă o viață ordonată, de aceea l-a numit profesor de limba franceză la clasa a V-a la Azilul „Elena Doamna”. Acolo a cunoscut-o pe frumoasa Hortensia Keminger de Lippa (1864 – 1953), una din elevele sale cu care s-a căsătorit la 1 decembrie 1885³¹. După căsătorie tinerii au locuit în casa doctorului Carol Davila, din Cotroceni. Alexandru C. Davila ducea o viață boemă, mergea la vânătoare, se delecta mâncând șerbet cu lingura și făcea colocvii fie cu verii săi Grant (George și Eduard), fie cu scriitorii Alexandru Vlahuță și Barbu Ștefănescu Delavrancea. La furie, mai mult teatrală, arunca jos un teanc de farfurii spunând „astfel făcea tata”. Despre viața sa familială Alexandru C. Davila avea să mărturisească mai târziu: „M-am căsătorit fără să am cu ce ține o casă... nu mi-am trudit creierul ca să fac avere ci ca să scriu literatură”³². Căsnicia celor doi a durat doar trei ani, rezultând doi copii: Carol (Citta), numit astfel după bunicul său care a devenit diplomat, ministru plenipotențiar la Washington în vremea lui Carol al II-lea și Teodor (Dorel)-militar de carieră.

²⁹ C. Ionescu, *Cliomedica se destăinuie*, București, Editura Cerma, 1993, p. 33.

³⁰ *Ibidem*, p. 34.

³¹ Nunta a fost celebrată la Azilul „Elena Doamna” nașii fiind soții D. Ghica-Comănești. Azilul a dăruit miresei suma de 6.000 de lei.

³² George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, p. 655.

Nemulțumită de atitudinea lui Alexandru C. Davila, soția sa a divorțat în anul 1888, invocând faptul că acesta a fost cel care a părăsit domiciliul. Tribunalul a considerat „util și în interesul copiilor, ca dânsii să rămână provizoriu în îngrijirea mamei lor”. Ulterior, fiind întrebată asupra motivului despărțirii, Hortensia a declarat că, Alexandru fusese un soț ideal, dar „se căsătorise înainte de a-și fi creat o situație sigură”.

Hortensia Keminger de Lippa, profesoara de geografie, a fost considerată o „femeie fatală”. Ea a fost căsătorită de trei ori, și a ajuns să provoace drama din familia Alexandru Odobescu. După ce a divorțat de Alexandru C. Davila s-a recăsătorit în anul 1890 cu Dumitru Racoviță, șeful de cabinet al lui Titu Maiorescu, apoi cu profesorul de geografie Buzoianu. După drama în care scriitorul Alexandru Odobescu s-a sinucis în urma refuzului din partea Hortensiei Racoviță, aceasta a cerut transferul ca profesoară de geografie la Botoșani, la Externatul secundar de fete, care ulterior s-a numit Liceul de fete „Carmen Sylva”. La liceul de fete a fost profesoară timp de 23 de ani, până la 1 noiembrie 1918, când s-a retras la pensie. Din septembrie 1912 și până la ieșirea la pensie a fost directoarea acestei școli. Hortensia Buzoianu a fost decorată cu medalia „Bene Merenti” cl. II-a pentru studii geografice prin Înaltul Decret Regal Nr. 476 din 10 iulie³³.

În anul 1893, Zoe Davila (1867-1945) în vârstă de 26 de ani s-a căsătorit cu inginerul Nicolae Cuțarida (1854-1929) în vârstă de 38 de ani. Nicolae Cuțarida a deținut una din principalele fabrici mecanizate de cărămidă din țară, aflată în șoseaua Griviței; a fost antreprenorul Palatului Tribunalului Capitalei, lucrare executată după planurile arhitecților A. Ballu și Ion Mincu și autorul proiectului „Casei Monteoru”, a lui Grigore Constantinescu Monteoru, de pe Calea Victoriei.

Interesant de precizat este „contractul dotal” încheiat de Nicolae Cuțarida, cu viitoarea soție, Zoe Davila și mătușa ei, Felicia Racoviță. Dota a constat din următoarele: „a patra indiviză din moșia Șerboieni, din plasa Cotmeana Golești, acum plasa Teleorman, jud. Argeș, ce mama mea a avut ca zestre; 2. A patra parte din moșia Șerboieni, care a fost partea fratelui meu, Alexandru Davila și care a fost cumpărată pentru mine de mătușa mea, Felicia Racoviță, cu act nr.156 din 28 febr. 1885; 3. A patra parte din succesiunea cuvenită mamei mele, Ana Davila, de la unchiul ei Golești și de la fratele ei, Constantin Racoviță, din moșiile Golești și Bănăni, situate în comunele Golești și Prundu, județele Muscel și Argeș; 4. A treia parte indiviză din proprietatea de

³³ Ștefan Cervatiuc, *Istoria Teatrului la Botoșani (1838-1944)*, vol. 2 (1900-1949), Botoșani, Editura Quadrat, 2010, pp. 91-93.

la Cotroceni, str. Carol Davila și șoseaua Cotroceni, moștenită de la tatăl meu, gen. dr. Carol Davila; 5. A patra parte dintr-un bloc de vie de lângă Ploiești”³⁴. Soții Cuțarida au avut cinci copii: Ana-Felicia, care nu a fost căsătorită, Radu a ajuns ambasador în Argentina, unde a și murit; Elena, Constantin și Nicolae.

Carol (Pia) Davila a absolvit Școala Politehnică de la Fointainebleau și a obținut licența în științele fizico-chimice la Sorbona. În anul 1902, s-a căsătorit cu Maria (Balila) Băicoianu, însă nu a avut urmași. În scrierile sale, Zoe Cămărășescu, povestește despre Carol (Pia) că acesta „moștenise de la tatăl său, ca toți Davileștii, o inteligență ieșită din comun și o violență, care nici ea nu era comună. Dar era bun, prietenos, simplu, iubitor de copii, doritor să explice și să vorbească ceasuri și ceasuri; era iubit de tot tineretul”³⁵. De asemenea, „era un trăgător de seamă. Nu era duel în București, în care Pia să nu apară ca martor sau ca arbitru și avea reputația de a fi intransigent”³⁶. Carol (Pia) Davila se plimba prin Europa, pentru a-și îngriji un fel de tuberculoză, împreună cu Balila, care picta. Maria Davila era „durdulie ca o potârniche, cochetă, pleca în fiecare dimineață să lucreze la atelier cu un carton sub braț, cu seriozitatea omului care are o misiune de îndeplinit pe acest pământ, în timp ce Pia citea, fuma, mânca...”³⁷. La Paris, ea a urmat cursurile la celebra Académie Julien.

În patrimoniul Muzeului Golești se păstrează două tablouri ale Mariei Davila: *Poarta de intrare în parc* (acuarelă pe hârtie) și *Turla bisericii din Golești* (ulei pe pânză).

Zoe Cămărășescu povestește că a asistat la unul din evenimentele importante din viața mondenă a capitalei: cununia civilă și religioasă dintre Carol (Citta) Davila (fiul cel mare al lui Alexandru Davila) și Arabella Yarka³⁸. Cei doi s-au căsătorit la 21 februarie 1913, iar nașii au fost soții Elena și Ion Perticari. Cununia religioasă a avut loc la biserica „Domnița Bălașa” din București, și slujba a fost oficiată de episcopul Dunării de Jos, Înalt Prea Sfinția -Sa Nifon.

„Un mariaj foarte parizian” a fost etichetat de Zoe Cămărășescu, care continuă să descrie că mireasa a pășit, cu alura ei ușoară *de sports woman*, spre biserică fiind îmbrăcată într-o rochie deosebită³⁹.

³⁴ C. Ionescu, *op.cit.*, p. 37.

³⁵ Zoe Cămărășescu, *op. cit.*, p. 276.

³⁶ *Ibidem*, p. 276.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 324.

³⁹ *Ibidem*, p. 380.

Despre momentul trăit, și despre rochia de mireasă care a făcut senzație, a povestit chiar Arabella Yarka:

„Gătită cu o frumoasă rochie din catifea albă și cu un voal de dantelă ușoară, prins simplu pe cap cu o coroaniță din flori de lămâiță - părul meu blond înlocuia țesătura grea cu fir de aur pe care o poartă miresele românce. În biserică era foarte multă lume, avea loc nunta excentricei Arabella cu chipeșul Carol. Acesta a întâmpinat-o cu Carol m-a întâmpinat la intrare cu tradiționalul buchet de trandafiri albi, în timp ce corul mă saluta de sus printr-un cânt de bucurie. Însoțită de mama m-am îndreptat apoi către altar, unde trebuia să mă închin la icoane înainte de-a primi binecuvântarea de cununie. Înaintam ca în vis, abia recunoscând oamenii și salutând automat în stânga și în dreapta, ca o regină, pe toată lumea care se înclina pe măsură ce treceam. Și, cum stăteam, ascultând cu pioșenie vorbele episcopului care ne sfințea unirea, soarele s-a strecurat prin vitraliile bisericii și a făcut să pălească blânda flacăra a lumânărilor; apoi, zăbovind câteva clipe cu razele lui pe creștetele noastre, a dat iubirii noastre ceva din atotputernicia lui plină de lumină⁴⁰.

Evenimentul nu a trecut neobservat, astfel că în ziarul „L'Indépendance Roumaine” au putut fi citite, pe două coloane, numele celor 300 de nuntași, participanți la eveniment.

Carol (Citta) l-a moștenit pe tatăl său, Alexandru C. Davila, nu numai la frumusețe și inteligență ci și la patima jocurilor de noroc. Căsnicia celor doi s-a destrămat între anii 1924 – 1925.

Una din familiile care a jucat un rol important în societatea românească, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, a fost familia Grant.

Căsătoria care a scandalizat lumea boierească a epocii a fost cea dintre revoluționarul C. A. Rosetti cu Mary Grant. Tinerii s-au căsătorit la 31 august 1847 la Plymouth, unde mama Mariei, văduvă, locuia la acea vreme. O nouă ceremonie în rit ortodox s-a ținut la biserică „Sf. Gheorghe” din Viena, la 25 septembrie. Martori le-au fost Nicolae C. Golescu și Alexandru C. Golescu – Albu viitori aliați din revoluție și exil. Apoi, tânăra familie a revenit în țară⁴¹.

Sabina Cantacuzino, cea care a evocat evenimentul, a folosit termenul de „mezalianță” pentru a defini această uniune. În anul 1848 mariajul între C. A. Rosetti, urmașul unei familii boierești importante, cu o fostă institutoare era de neconceput. Elita bucureșteană a fost scandalizată, însă cu ajutorul doamnelor Odobescu și Obedeanu tinerii căsătoriți au reușit să evite eliminarea din cercurile mondene.

⁴⁰ Arabella Yarka, *De pe o zi pe alta: carnet intim (1913-1918)*, București, Editura Compania, 2010, p. 35.

⁴¹ Angela Jianu, *Maria Rosetti: Iubire și exil. Maria Rosetti (Marie Grant, 1819-1893)* în „Grădina Rozelor Femei din Moldova, Țara Românească și Transilvania (sec. XVII-XIX)”, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 150; Elisabeta Ioniță, *Maria Rosetti*, București, Editura Militară, 1979, p. 57.

Îmbrăcată impecabil, cu „rochie de mătase cu crinolină, pălărie cu bride și șal de dantelă”⁴², alături de C. A. Rosetti, care purta „frac, pălărie înaltă, mănuși și cravată albă”⁴³, cei doi și-au făcut vizita de nuntă la doamna Obedeanu în salonul căreia se afla toată protipendada Bucureștiului. Sabina Cantacuzino a povestit cum gazda i-a primit cu onoruri și tânăra proaspăt căsătorită, „a fost așezată la loc de onoare”⁴⁴, gest care a simbolizat acceptarea în mediul exclusivist al boierimii românești.

Primii ani de căsnicie ai cuplului Rosetti nu au fost ușori, în special din cauza așteptărilor lui C. A. Rosetti, „a cărui imaginație febrilă depășea viziunea contemporană asupra rolului esențialmente ancilar al femeilor din arena publică”⁴⁵. Apăsător de griji financiare, iritat de plânsetele fetiței Sofia Libertatea, și îngrijorat de faptul că soția sa „părea să se piardă în realitățile minore ale vieții de familie, C. A. Rosetti îi scria la 29 august 1849, recomandându-i-o ca model de feminitate pe Anita Garibaldi, soția eroului italian, care murise în exil la vârsta de douăzeci și opt de ani”⁴⁶.

La rândul său, fratele Mariei Rosetti, Effingham Grant, s-a stabilit în Muntenia și s-a căsătorit cu Zoe Racoviță, nepoata lui Constantin (Dinicu) Goleșcu. Căsătoria domnișoarei Zoe Racoviță cu tânărul Effingham Grant⁴⁷ a avut loc la Golești, iar trusoul a fost cumpărat de la București. Nunta s-a desfășurat în luna septembrie, după sosirea lui Robert Gilmour Colquhoun⁴⁸. Căsătoria a fost oficiată „de către protopopul Dimitrie Roșeanu din Câmpulung – Muscel, care a fost aspru mustrat de Sfânta Mitropolie, fiindcă a cununat pe domnul Grant, de religie protestantă cu fiica dumnealui marelui logofăt Alecu Racoviță de religie ortodoxă”⁴⁹.

Dincolo de acest incident căsătoria a făcut-o fericită pe bunica tinerei mirese, Zoe C. Goleșcu care a declarat mulțumită că: „Dumnezeu ne-a trimis pe acest tânăr, căci în dizgrația în care ne găsim să ți se prezinte o partidă atât de bună, să ceară mâna fetei noastre, fără să vorbească de zestre, este într-adevăr

⁴² Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu (1821-1891)*, ediția a III-a, revăzută. Introducere, note, indice și ediție îngrijită de Elisabeta Simion vol. I, București, Editura Humanitas, 2013, p. 19.

⁴³ *Ibidem*, p. 20.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 21.

⁴⁵ Angela Jianu, *op.cit.*, p. 351.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 352.

⁴⁷ Effingham Grant, s-a stabilit la București, unde a deschis un atelier de reparații agricole, de aici și numele zonei bucureștene - omonimă.

⁴⁸ George Fotino, *op.cit.*, vol. III, p. 66.

⁴⁹ Preot Ioan Răuțescu, *Monografie istorică Câmpulung Muscel*, Universitatea din București, Editura ARS DOCENDI, 2010, p. 69.

providențial și cu totul neobișnuit în țara noastră”⁵⁰. Și totuși, fata a primit ca zestre din partea bunicii suma de 4.000 de galbeni—sumă deloc de neglijat. Ana Racoviță spunea că „am să caut să vând o moșie ca să dau zestre fetei”⁵¹.

Nunta a ținut trei zile, după obiceiurile de la țară. La nuntă, strânși laolaltă membrii familiei, în ziua de 8 octombrie 1850⁵², „pentru a consacra fericirea unei surioare iubite, le-am dat țăranilor să bea și le-am făcut horă; la sfârșitul cinei, după ce s-a urat sănătate mirilor, veni rândul scumpilor noștri emigrați; toată lumea a băut în sănătatea voastră, ciocnind paharele cu șampanie și urându-vă să vă reîntoarceți în curând fericiți în țară”⁵³. După nunta de la bătrânul conac de la Golești, soții Grant au plecat la București.

Copiii lui Effingham Grant s-au căsătorit cu membri ai unor familii boierești de vază ca Bălăceanu, Bengescu, Ceaur-Aslan, Grădișteanu. Au profesat meserii liberale: avocat, arhitect, inginer⁵⁴.

Câteva informații inedite despre nepoții lui Effingham Grant se impun și mă refer la: Eduard (Eddy), Șerban și Petre Grant. Aceștia au fost fiii lui George E. Grant din prima și a doua căsătorie. În ceea ce privește pe Eduard Grant (1898-1978), acesta s-a căsătorit cu doctorița Mary născută Paulian, care avea un singur cusur „acel de a fi încântată când avea prilejul să spună în față oamenilor lucruri dezagreabile, deși perfect adevărate”⁵⁵. După ce aceasta s-a stins la 10 noiembrie 1944, Eduard s-a căsătorit cu „îngrozitoarea” Eleonora (Nora) Crăescu (1912-1992), după aprecierea fratelui său, Petre. Eduard Grant a înfiat o fată, Anda (n. 13.01.1948), căsătorită cu Ioan Filipescu.

Șerban Grant (1901-1972) după studii îndelungate, începute la Cluj, a luat licența în chimie la Iași. Acesta a avut darul deosebit de a ferma tinere înstărite, care au ținut neapărat să devină soțiile lui. Prima, Paulette (Potty) Enescu era fiica „unui fel de moșier”⁵⁶, care avea mii de hectare de pământ mănos în Bărăgan, lângă Ciulnița, dar care era incult. În București, lângă Cișmigiu avea de asemenea o casă foarte mare cu un parc imens. Infidelitățile soțului au determinat-o să divorțeze. Cea de-a doua soție a fost Nicole (Noche) Ștefănescu, care avea moșie și o podgorie la Fântânele, lângă Mizil, un loc

⁵⁰ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, p. 142.

⁵¹ *Ibidem*, p. 142.

⁵² General M. Racoviță - Cehan, *Familia Racoviță-Cehan*, București, 1942, p. 115.

⁵³ George Fotino, *op. cit.*, vol. II, p. 142.

⁵⁴ Paul Cernovodeanu, *Insertii britanice în societatea românească*, în „Arhiva Genealogică”, II(VII)/1995, 3-4, p. 35; Radu Oprea, *Effingham Grant-un englez înrudit cu neamul Goleștilor* în „Museum XI: Golești-500 de ani de istorie. Studii și comunicări științifice”, Golești, 2012.

⁵⁵ Muzeul Golești, depozit documente, Petre Grant, *Preambul*, nr. inv. 57.981/4584, f. 42.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 90.

plăcut unde se țineau numeroase petreceri în perioada interbelică. Cea de-a treia soție a fost Silvia Iosefovici, cumnata lui Petre Grant. Șerban Grant a fost funcționar particular din 1937 până în 1945, agricultor în timpul căsătoriei sale cu Nicole Ștefănescu, pentru ca în anul 1951 să ajungă salariat la Direcția Generală a Canalului la Constanța.

Petre Grant (1904-1990) era foarte tânăr și nu avea bani suficienți să se căsătorească cu Irina (Zizi) Negruzzi, al cărei tată, Mihai Negruzzi, făcea parte din elita ieșeană, fost primar al orașului, chestor al Senatului, cu soldă de fost general, moșier. Căsătoria a rezistat 13 ani, născându-se singura fiică Irina (Pussy) Grant (1927-2006) la București, str. Paris, nr. 42, în casa soacrei politicianului M. Manoilescu⁵⁷.

În data de 10 martie 1939, Petre Grant s-a recăsătorit cu Dorina (Dod) Iosefovici, din Buhuși, studentă la Educație Fizică în București și care „i-a fost indicată de Zizi, prima mea soție”⁵⁸, după cum a mărturisit acesta. Cu aceasta a avut tot o fată, Maria Christina.

Cea de-a treia căsătorie a avut loc în anul 1958, cu Felicia (Fof) Romaine Benedict Stănescu, născută la Buzău în 1930. Felicia a fost fiica profesorului Iulian Stănescu, fost director și ministru al învățământului, care avea moșii lângă Turnu Măgurele și a Ioanei (zisă Anișoara), născută Ghinea, din Teleorman⁵⁹.

Dacă ar fi să ne gândim la motivele pentru care se făcea o căsătorie, cu siguranță dragostea ar fi pe ultimul loc.

Dragostea și iubirea reprezentau subiecte tabu pentru societatea Vechiului Regat, fiind excluse din educația fetelor mai ales că nu erau considerate ca reprezentând un criteriu necesar în căsătoriile secolului al XIX-lea. În schimb, iubirea era substituită de un dublu respect față de părinți și soț, astfel că se ajungea la o situație paradoxală când femeii, deși era percepută ca o ființă senzitivă, dominată de sentimente, tocmai aceste sentimente de afecțiune îi erau refuzate și renegate de societate⁶⁰.

Femeile erau acelea care aspirau la o dragoste ideală, profundă, prin care să-și găsească fericirea matrimonială. Contrar acestor așteptări, ele erau dezamăgite de practicile sociale și materiale, care desconsiderau importanța sentimentelor de iubire. Și totuși, relațiile între oameni nu puteau fi exclusiv dictate de interese materiale, ci erau condiționate într-o oarecare măsură și de

⁵⁷ *Ibidem*, f.105.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 201.

⁵⁹ *Ibidem*, f.145.

⁶⁰ Liliana Andreea Vasile, „Să nu audă lumea”..., p. 72.

apropierile afective, iar o căsătorie se putea încheia pornind de la sentimente de respect, afecțiune și nu în ultimul rând de dragoste⁶¹.

Din dragoste s-a căsătorit Alexandru (Achille) Bengescu⁶² cu Zoe Rosetti. Zoe Rosetti a fost numită domnișoară de onoare a principesei Elisabeta în luna septembrie 1873, iar în perioada 1887-1913, a fost prezentă alături de regină, în calitate de doamnă de onoare.

Alexandru Bengescu a crescut și a fost educat în Franța, unde a stat până la vârsta de 20 de ani, împreună cu frații și mama sa care a trăit despărțită de soțul său, nu știa prea bine limba română. Era un om foarte glumeț, fermecător pentru prieteni.

„Înalt, cu o figură lungă și osoasă, cu fruntea mare. Ochii albaștri deschis sclipeau de deșteptăciune sub desimea sprâncenelor negre. Nasul proeminent îi dădea grand air cum se zicea, iar mustața neagră și un smoc de barbă, numită une mouche, completau o înfățișare foarte puțin românească. Păstrase, în toată ființa lui, ceva străin, ceva tipic din Franța Second Empire, în care copilărise și o iubea cum nu iubești decât amintirile și copilăria”⁶³.

Cu toate că Alexandru Bengescu era mai tânăr decât Zoe, cu toate că părinții s-au opus căsătoriei lor, cei doi și-au unit destinele și s-au căsătorit în luna iulie a anului 1878.

Alexandru Bengescu a ținut să immortalizeze în jurnal acele momente care ne permit să deslușim peste veacuri zbuciumul și neliniștea prin care a trecut până când aleasa inimii a răspuns dorințelor sale. Îndrăgostit peste măsură, a recunoscut că Zoe întruchipează calitățile pe care le dorea la o femeie: să fie frumoasă, fermecătoare, bună și naivă. Alexandru Bengescu a rugat-o pe Zoe Rosetti să-l urmeze pe terasă, acolo unde „abia dacă putea să o privească, de emoție”⁶⁴, și a cerut-o în căsătorie. Acest moment emoționant și atât de important în viața sa l-a determinat să scrie următoarele:

„Nu pot încă să mă obișnuiesc cu ideea că într-o zi Ea îmi va aparține, că voi fi soțul ei și că gândurile mele, dorințele mele vor găsi în Ea un fidel ecou. Visul acesta, pe care îl voi mângâia fără a crede în el, se va realiza deci! Îmi vine să mă privesc într-o oglindă, pentru a mă convinge că eu sunt, în carne și oase, cel cu care Ea consimte să se căsătorească”⁶⁵.

⁶¹ Idem, *Instituția căsătoriei în Vechiul Regat* în „Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat”, vol. II, Editura Universității din București, editori: Ion Bulei și Alin Ciupală, 2005, p. 116.

⁶² Alexandru Bengescu (Achille) (1853-1824), fiu al lui Grigore Samurcaș Bengescu și al Elenei G. Golescu. Frate cu George, Elena și Maria Bengescu.

⁶³ Zoe Cămărășescu, *op. cit.*, p. 9.

⁶⁴ A.N.R. - A.N.I.C., fond Fălcoianu, dosar nr. 37, f. 22.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 30.

Zoe Rosetti a acceptat.

Din păcate, Alexandru Bengescu a fost *veșnic* plecat cu afaceri, în căutare de noi surse de îmbogățire. A fost plecat șapte ani și în tot acest timp, asemeni multor femei din secolul al XIX-lea, Zoe sau Juca Bengescu (1852-1913) a înfruntat greutățile vieții de una singură, ocupându-se de creșterea și educarea celor patru fiice (Ella, Mimi, Lizu, Zoe). Deznădăjduită, pe 26 aprilie 1884 avea să scrie că: „Mi se pare că soarele cald al fericirii nu va mai străluci niciodată pentru mine! și că nu voi mai avea parte de liniște și calm decât în moarte!”⁶⁶.

La vârsta de 50 de ani, Constantin Racoviță (1830-1891)⁶⁷, fiul lui Alexandru (Alec) Racoviță și al Anicăi Racoviță, unica soră a fraților Goleșcu, s-a căsătorit prima dată, la casa părintească din Golești, în anul 1880, cu Elena Warthiadi, văduva lui Ion Fălcoianu.

Fiica sa adoptivă, Alexandrina Fălcoianu i-a făcut următorul portret fizic și moral:

„Înalt, foarte frumos, purta mustăți și cioc, avea o înfățișare distinsă și ne privea cu blândețe. Era de o bunătate care curând ne-a câștigat inimile, mai cu seamă a mea, fiindcă el îmi ținea parte când făceam nebunii și râdea de ele din toată inima, astfel că ieșeam cu basma curată din toate încurcăturile. Era tipul bunului boier și gospodar desăvârșit. Nu se făcea nimic în comună fără ca el să fie consultat”⁶⁸.

Prin căsătorie domnișoarele Cantilli (Maria și Margareta), fiicele generalului Cantilli au intrat în familia Goleșcu.

La vârsta de 23 de ani Maria Eugenia Cantilli, fără profesiune⁶⁹, fiica cea mare a generalului Cantilli (proprietar, domiciliat în comuna Mărgineni), s-a căsătorit cu Vasile Al. Goleșcu, fiul lui Alexandru G. Goleșcu-Arăpilă. Momentul logodnei ca și al căsătoriei trebuia păstrat ca amintire, de aceea de cele mai multe ori mirii mergeau la un atelier fotografic. Când mirii veneau la studio în ținută de nuntă, maestrul fotograf încerca să creeze o compoziție cât mai caldă și elocventă pentru momentul deosebit pe care cei doi îl trăiau⁷⁰.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 32.

⁶⁷ Maria Totu, *Constantin Racoviță, un revoluționar de la 1848* în „Museum. Studii și comunicări de istorie și etnografie”, Golești-Argeș, 1974; Sebastian Tudor, *Constantin Racoviță – participant activ la evenimentele importante din istoria României, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Museum. Studii și comunicări de istorie și etnografie”, Golești-Argeș, 1980; Idem, *Personalități politice și culturale din Argeș*, Editura Paralela 45, 1995, pp. 55-56.

⁶⁸ A.N.R.- A. N.I.C., fond Fălcoianu, dosar nr. 37, f. 11.

⁶⁹ Muzeul Golești, depozit documente, nr. inv. 22.367.

⁷⁰ Adrian-Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană...*, p. 53.

În conacul de la Călugăra, județul Bacău a avut loc căsătoria dintre Carol Al. Golescu și Margareta Cantilli (1906)⁷¹. Din documente aflăm dota Margaretei Cantilli, care se compunea din: „un lot al moșiei Pașcani-Suceava, parte din moșia Tamași, județul Bacău, cu lotul ei din Mărgineni-Bacău, moșia Besaul din plasa Traian, județul Constanța, moșia Kiesler din aceeași plasă, casele din orașul Constanța și suma de 108.560 de lei, în efecte valoare nominală depuse la Casa de Depuneri și Consemnațiuni. Acești bani puteau fi ridicați de soț, în următoarele condiții: 4.411,80 lei pentru a plăti taxele datorate statului pentru succesiune, iar 2000 de lei va datora soțul anual pentru trebuințe personale. Imobilele din dotă puteau fi alienate de tot sau în parte de soț, numai dacă cu banii rezultați din vânzare va cumpăra efecte ale statului român depuse la Casa de Depuneri și Consemnațiuni sau dacă el va cumpăra imobile de aceeași valoare”⁷².

După cum reiese din cele prezentate mai sus, averea Margaretei Cantilli era destul de mare la căsătorie, ceea ce dovedește bogăția tatălui său, generalul Grigore Cantilli.

Alături de miri erau prezenți și alți membri din familie: Nicolae Al. Golescu, Dumitru Al. Golescu – frații mirelui și Ecaterina Al. Golescu, mama mirelui. Lângă miri erau nașii: Emil și Zoe Brăescu, care țineau în mâini lumânările frumos împodobite cu flori. Mirele era îmbrăcat într-un frac de culoare neagră, cămașa albă, iar în mâini purta mănuși albe, care erau la modă. Margareta era îmbrăcată într-o frumoasă rochie albă, pe cap avea prins voalul cu flori de lămâiță și nu purta nici o bijuterie.

Despre căsătoria dintre Fanny Tresnea cu Vasile Derussi, secretarul Băncii Naționale, aflăm din corespondența purtată de Felicia Racoviță cu nepoata sa, Elena Peticari -Davila⁷³.

Fanny Tresnea⁷⁴ era mulțumită de acest mariaj, pe drumul căsniciei mergea cu inima deschisă și plină de curaj. Ceea ce mă face să cred că intrarea în căsnicie cu „inima deschisă și plină de curaj”⁷⁵ reprezenta o deschidere de drumuri pentru sentimentul de iubire care urma să apară între cei doi. Viitorul soț dorea ca nunta să se desfășoare la Golești, deoarece mirii nu aveau la acea

⁷¹Muzeul Golești, depozit documente, nr. inv. 10.727/873.

⁷² Sebastian Tudor, *Date privind activitatea unor personalități din rândul familiilor înrudite cu Goleștii, în urma unor documente inedite*, în „Museum IV”, Golești, 1993, p. 18.

⁷³ S.J.Ag.A.N, fond familial Peticari- Davila, pachet, XXXII, nr. act 28, f. 2.

⁷⁴ Fanny Tresnea căsătorită Derussi era verișoară primară, după mamă, cu: Alexandru Davila, Elena Peticari- Davila, Zoe Cuțarida și Carol (Pia) Davila.

⁷⁵ S.J.Ag.A.N, fond familial Peticari- Davila, pachet, XXXII, nr. act 28, f. 3.

dată casă în București. Cu toate că Felicia Racoviță voia același lucru, condițiile nu permiteau, fapt împărțit în scrisoarea expedită: „nu văd casa din Golești, cu bucătăria care fumează în loc să încălzească, fără a vorbi de restul, să-și deschidă porțile pentru o nuntă, la sfârșitul lui octombrie sau în luna noiembrie”⁷⁶.

La sfârșitul lunii noiembrie Felicia Racoviță i-a scris din nou nepoatei sale Elena Peticari-Davila, informând-o că s-a rezolvat problema casei pentru viitorii miri.

Pentru a legifera proprietatea casei, Fanny a mers la tribunal împreună cu fratele ei, Nicolae Tresnea, „să-și constituie dota și să semneze contractul”⁷⁷.

De comun acord, Felicia Racoviță împreună cu Fanny au decis ca ceremonia să aibă loc la București. Felicia Racoviță a anunțat-o pe Elena Peticari-Davila că evenimentul va avea loc la primărie, sâmbătă la ora trei după-amiază, iar duminică seara ceremonia religioasă la 21³⁰, la biserica Kretzulescu, rugând-o să nu întârzie la eveniment⁷⁸.

Felicia Racoviță era mulțumită că nepoata sa a înțeles că nunta trebuie făcută în mod economic, din micul capital al acesteia, „deoarece el (Vasile Derussi) are doar cei 500 franci ai săi, pe lună”⁷⁹.

Imaginii puternic idealizate, a iubirii platonice absolute care trebuie să caracterizeze perioada logodnei, a căsătoriei de conveniență dar care trebuie să dureze până când moartea îi va despărți, realitatea suprapune alte fenomene extrem de criticate în epocă ale concubinajului și divorțului, fenomene des întânite la nivelurile cele mai înalte ale elitei românești, care distrug imaginea idilică proiectată de către moraliști și prezentată contemporanilor ca fiind perfecțiunea existențială.

În epocă, deși **divorțul**⁸⁰ a fost incriminat de biserică și teoretic de societate a reprezentat singura soluție legală de a încheia o relație matrimonială nedorită.

Elena (tanti Lentzi) Bengescu⁸¹ era o persoană plină de farmec, care a petrecut o parte din tinerețe la Golești și Câmpulung Muscel. Ea era sora lui

⁷⁶ *Ibidem*, f. 3.

⁷⁷ *Ibidem*, pachet XXXII, nr. act 21, f. 2.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 2.

⁷⁹ *Ibidem*, f.3.

⁸⁰ Elena Olariu, *Mentalități și moravuri la nivelul elitei din Muntenia și Moldova. (Secolul al XIX-lea)*, Editura Universității din București, 2006, p. 160; Idem, *Concubinaj și divorț. Forme de manifestare a libertății în viața privată*, în editorii: Ion Bulei, Alin Ciupală, vol. II „Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat”, Editura Universității din București, 2005, p. 133.

⁸¹ Elena Bengescu era sora lui Alexandru (Achille) Bengescu.

Alexandru Bengescu, care a divorțat după o căsătorie neîmplinită sufletește alături de Alexandru Al. Racoviță, fiul lui Alexandru (Alec) Racoviță și al Anicăi Racoviță, despre care spunea „prea era prost, noi cei din familia noastră (Bengescu), suportăm greu prostia”⁸². Din căsătoria cu Alexandru Al. Racoviță, a avut trei copii: George, Florica și Alexandru-Lică.

Ea s-a îndrăgostit de un om deștept, Scarlat Tresnea Greceanu, care era cumnatul ei. Familia a fost revoltată de relație, aceștia fiind nevoiți să plece la Brăila. Acolo s-a născut fiul lor, Carol, dar din nefericire, în aceeași zi a murit și Scarlat Tresnea Greceanu. Disperată de farsa pe care viața i-a jucat-o Elena și-a revărsat toată dragostea asupra fiului, aproape uitând de cei trei copii din prima căsătorie. La vârsta de 20 ani, Carol s-a stins în Franța, lăsând o mamă tristă și neconsolată pe vecie⁸³.

În loc de concluzii, întâlnirea cu câțiva dintre membrii neamului Goleșcu și momentele importante din viața lor (logodna, căsătoria și divorțul) a încercat să convingă, pe cât posibil varietatea destinelor lor, contribuind astfel prin grație și devotament la scrierea istoriei acestui neam de mari boieri.



Fig. 1. Pastel executat de pictorul francez Françoise – Emile Dessain, reprezentând pe Anica Davila, într-un decor de natură, îmbrăcată în costum popular. Tablou din colecția Muzeului Golești.

⁸² *Ibidem*, p. 45.

⁸³ Zoe Cămărășescu, *op. cit.*, p. 89.



Fig. 2. Logodna lui Radu Al. Golescu cu Esther Pherekyde, la conacul Goleștilor.
Fotografie din colecția Muzeului Golești.



Fig. 3. Logodna lui Alexandru Al. Golescu cu Elena Tresnea, la conacul Goleștilor.
Fotografie din colecția Muzeului Golești.

Bibliografie

Izvoare inedite:

- Seviciul Județean Argeș al Arhivelor Naționale:
- fond familial Perticari-Davila, pachet III, nr. act 27; pachet XXXII, nr. act 21; pachet, XXXII, nr. act 28;
- fond Fălcoianu, dosar 37.

Muzeul Golești:

- depozit documente, nr. inv. 57.981/4584;
- depozit documente, nr. inv.15.562/2.663;
- depozit documente, nr. inv. 22.367;
- depozit documente, nr. inv. 10.727/873.

Periodice:

„Boabe de grâu”, nr. 5/1932.

Lucrări generale:

Bădescu, Marin, Manu, *Călătoriile lui Carol Davila*, Universitatea din București, Editura Ars Docendi, 2015.

Cantacuzino, Sabina, *Din viața familiei Ion C. Brătianu (1821-1891)*, vol. I, ediția a III-a revăzută, București, Editura Humanitas, 2013.

Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982.

Cămărășescu, Zoe, *Amintiri*, București, Editura Vitruviu, f. a.

Ciupală, Alin, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 2003.

Davila, Alexandru, *Din torsul zilelor*, vol. I, București, Editura Oltenia, 1919.

Fotino, George, *Din vremea Renașterii Naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. I-IV, București, Imprimeria Națională, 1939.

Dr. Grecescu, D., *Schițare din viața și activitatea Generalului Doctor Carol Davila*, București, Tipografia „Clemența”, f.a.

Ionescu, Adrian-Silvan, *Balurile din secolul al XIX-lea, București*, Fundația Culturală D'ale Bucureștilor, 1997.

Idem, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, Editura Paideia, 2006.

Ionescu, C., *Cliomedica se destăinue*, București, Editura Cerma, 1993.

Ioniță, Elisabeta, *Maria Rosetti*, București, Editura Militară, 1979.

Olariu, Elena, *Mentalități și moravuri la nivelul elitei din Muntenia și Moldova. (Secolul al XIX-lea)*, Editura Universității din București, 2006.

****Jurnal Carol I al României 1881-1887*, traducerea din limba germană, studiu introductiv și note de Vasile Doncea, vol. I, Iași, Editura Polirom, 2007.

Pârvulescu, Ioana, *În intimitatea secolului 19*, București, Editura Humanitas, 2005.

Petricari-Davila, Elena, *Din viața și corespondența doctorului Carol Davila*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935.

Idem, *Amintiri din copilărie*, București, Editura Casei Școalelor, 1940.

General Racoviță-Cehan, M., *Familia Racoviță - Cehan*, București, 1942.

Pr. Răușescu, Ioan, *Monografie istorică Câmpulung Muscel*, Universitatea din București, Editura ARS DOCENDI, 2010.

Tudor, Sebastian, *Personalități politice și culturale din Argeș*, Pitești, Editura Paralela 45, 1995.

Vasile, Liliana, Andreea, „Să nu audă lumea”. *Familia românească în Vechiul Regat*, București, Editura Tritonic, 2010.

Yarca, Arabella, *De pe o zi pe alta: carnet intim, 1913-1916*, București, Editura Compania, 2010.

Studii și articole:

Cernovodeanu, Paul, *Inserții britanice în societatea românească*, în „Arhiva Genealogică”, II (VII), nr. 3-4/1995.

Harasim, Adriana, *Dealul Cotrocenilor-Azilul Elena Doamna* în „București-Materiale de Istorie și Muzeografie”, XI/1992.

Oprea, Radu, *Effingham Grant-un englez înrudit cu neamul Goleștilor* în „Museum XI: Goleștii-500 de ani de istorie. Studii și comunicări științifice”, Golești, 2012.

Vasile, Liliana, Andreea, *Instituția căsătoriei în Vechiul Regat* în „Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat”, vol. II, București, Editura Universității, editori: Ion Bulei și Alin Ciupală, 2005.

Jianu, Angela, *Maria Rosetti: Iubire și exil. Maria Rosetti (Marie Grant, 1819 – 1893)* în „Grădina Rozelor Femei din Moldova, Țara Românească și Transilvania (sec. XVII-XIX)”, București, Editura Academiei Române, 2015.

MODA FEMININĂ ÎN COMUNISM, ÎNTRE ELEGANȚĂ ȘI ȘABLONUL PARTIDULUI

Nina Florentina CRISTEA*

Abstract. *The research I propose it wants to be a fashion analysis. It is considered the women's fashion during the communist period between 1947-1989, because this is a topic less known to the general public, and I thought it was worth insisting on it. We can thus notice different poses of the feminine imaginary that communist propaganda has constructed. The woman of the 50s is different from the woman of the 60s-70s, and especially from the woman of the 80s. This fact is also very well exposed in the pages of women's magazines. For the 1950s, the female model exposed in the pages of magazines, in articles and photographs, was that of the Stakhanovist activist woman, with androgynous features, of certain Stalinist*

inspiration. For the 1960s and the beginning of the 1970s, the promoted image was that of the woman in control of her own destiny, the one who reached the peak of femininity and socio-professional development, under the guidance of the party. The image of Romanian women in the 60s was quite close to that of women in Western countries. Women's fashion fits in this direction because it was controlled by the state. During the communist period only what was wanted was exposed, and that is the reason women had to adapt. They tried, and even succeeded, to avoid the party's pattern and to keep the elegance and personal note in clothing.

Key words: *Communism, Fashion and Style, socialist society, ideology, elegance.*

Introducere

Prezentul studiu reprezintă o parte a cercetării pe care am realizat-o în cursul anului 2022 și care va fi integrată în lucrarea de doctorat, lucrare ce are drept temă imaginea femeii între propaganda oficială, ideologie și realitate, în România comunistă, în perioada 1947-1989. Tema, destul de amplă, se dorește o investigare a situației reale a femeilor din România comunistă, atât cât se poate cerceta prin utilizarea interviurilor, a documentelor de arhivă și a bibliografiei disponibile în acest moment, dincolo de ceea ce se prezenta în mod oficial în perioada menționată. Avem în vedere imaginea femeii, cea folosită de către propagandă, idealizată, prea puțin reală, dar și imaginea din realitatea cotidiană, influențată în diferite moduri de către politic.

* Drd. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” – Academia Română, București, e-mail: cristea.nina@gmail.com.

A fi femeie în perioada comunistă în România a fost cu siguranță o provocare, o continuă echilibristică între ceea ce dorea statul de la femei, ceea ce se promova, dorințele individuale și posibilitățile reale. Femeia a fost supusă, în comunism, diferitelor presiuni, fie ele de ordin politic, sociocultural ori familial.

Studiul pornește de la ipoteza că în perioada comunistă, în ciuda șablonului trasat oficial de către partid, femeile reușeau să își păstreze eleganța și, prin anumite mijloace, să evite tiparul rigid în care se dorea a fi încadrate din punct de vedere vestimentar. Consultarea revistelor destinate femeilor din perioada studiată a relevat faptul că eleganța a reprezentat o prioritate, la nivel de modele diseminate (în presa dedicată exclusiv femeilor, în presa generală și, mai târziu, în televiziune), care serveau drept sursă de inspirație. Eleganța, moda și activitățile înrudite cu această sferă au îmbrăcat diverse forme, în funcție de perioadă și de modelele ce se evidențiau în acel moment. Astfel, se pot observa diferențe vizibile între anii 1950-1960 și prima parte a anilor '70 (perioadă a relativei prosperități), anii '70 (cu schimbările produse în plan politico-social) și dificilii ani '80, caracterizați de lipsa celor mai elementare bunuri.

Câmpul de cercetare cuprinde o perioadă considerabilă, 1947-1989, aceasta fiind aleasă pentru a se putea realiza o analiză comparativă între imaginea femeilor promovată în reviste în perioada anterioară instaurării comunismului în România, imaginea prezentată în timpul regimului Gheorghiu-Dej și cea din timpul regimului Ceaușescu. Analiza comparativă vizează și categoriile socio-profesionale pentru că, preocupările ce țineau de modă, realizarea ținutelor vestimentare, procurarea acestora, erau diferite de la o femeie la alta, bineînțeles și în funcție de propriile opțiuni, dar și în funcție de categoria socială din care femeia făcea parte. Analiza se aplică și mediului de proveniență al reprezentantelor genului frumos, fiind identificate diferențe între mediul urban și cel rural. Abordarea aleasă este una cronologică.

Tipologii feminine în comunism și evoluția modei

Drept modele de feminitate putem regăsi în perioada comunistă, pe lângă clasicele tipologii de femei existente și în vechiul regim, respectiv femeia casnică (gospodină), femeia artist, femeia intelectuală, noile modele de femeie-muncitoare, femeia-tovarăș, femeia-mamă (promovate intens de către propaganda comunistă). Pentru fiecare dintre aceste modele sunt specifice anumite ținute vestimentare, pot fi identificate după anumite obiecte folosite, după imagini din reviste sau ziare.

Partidul comunist a încercat promovarea intensă a noilor modele de femeie, tovarășa, muncitoarea în industria grea, tipul stahanovistei, femeia dedicată total construirii socialismului, în detrimentul modelului tradițional al gospodinei supuse¹.

În publicațiile destinate femeilor se promovează noul model al femeii comuniste, ființă morală, blândă, muncitoare, făuritoare a noii societăți, opusul modelelor de tipul Zoei Trahanache, a lui I. L. Caragiale, Coanei Chirița din piesele lui Vasile Alecsandri, ori Chera Duduca din *Ciocoi vechi și noi*, a lui Nicolae Filimon². Toate aceste personaje sunt folosite pentru a exemplifica femeia burgheză și decadentă, condamnată de către societatea comunistă.

Pentru perioada anterioară celui de-Al Doilea Război Mondial, mai exact pentru perioada interbelică, putem vorbi de modă, ținute feminine ce rivalizau cu cele din Occident, dar și de magazine specializate destinate comercializării produselor de lux. Abundența toaletelor luxoase contrasta cu statutul de țară balcanică, prăfuită și neinteresantă, așa cum apărea România în ochii multor străini³. Este însă foarte adevărat că ținutele scumpe și toaletele după ultima modă erau accesibile femeilor din familii privilegiate din punct de vedere financiar, acestea își comandau hainele și accesoriile din străinătate⁴. Femeile tinere, din mediul urban, apreciau în mod deosebit moda și noile tendințe. În mediul rural, preocupările pentru modă și ținute moderne erau mult diminuate, ca să nu le considerăm aproape inexistente. În Bucureștiul interbelic, ținutele aduse din străinătate erau la mare căutare, se găseau în magazinele specializate, multe dintre ele cu firme luminoase, de unde cei interesați puteau cumpăra dresuri, eșarfe sau cravate franțuzești, pentru cadouri sau pentru propria folosință⁵.

După cel de-Al Doilea Război Mondial, situația României, aflată sub ocupația sovietică, în tabăra celor care aveau de plătit despăgubiri de război, devine dificilă și nu mai putem vorbi despre ținute la modă, despre eleganță și lux. Situația este complicată în întreaga Europă; lipsa materiilor prime și a banilor, precum și necesitatea reconstrucției post-război pun pe plan secund preocupări ce țin de mondenități, modă, ținute moderne. *Lux* era considerat

¹ Mihaela Miroiu, *Cu mintea mea de femeie*, București, Editura Cartea Românească, 2017, p. 25.

² „Mărturii despre viața femeii din trecut și până azi”, în revista „Femeia”, nr. 7/iulie 1955, pp. 16-17.

³ Olivia Manning, *Trilogia balcanică. Marea șansă* (vol. I), traducere Diana Stanciu, București, Editura Univers, 1996, p. 137.

⁴ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Editura Paideia, 2010, p. 80.

⁵ Ioana Pârvulescu, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2018, p. 9.

chiar și achiziționarea unei rochii din talciocul de vechituri sau o pereche de pantofi cu talpă cartonată⁶.

Pentru intervalul 1945-1947 se observă creșteri spectaculoase de prețuri la produsele de îmbrăcăminte. Astfel, un palton de damă avea un preț de 19.500 de lei, în noiembrie 1945, iar în octombrie 1946, prețul era majorat la 62.872 de lei⁷. Regăsim informații despre situația dificilă din domeniul textilelor (inclusiv aici și pielea, lâna) în rapoartele din arhiva C.C. al P.C.R. din anul 1949, semn că lipsa materialelor de calitate, stocurile insuficiente și acoperirea parțială a nevoilor interne erau o realitate până către perioada de început a deceniului șase⁸.

Domeniul industriei de încălțăminte-textile-pielărie va intra și el sub incidența schimbărilor propuse de noua conducere comunistă a țării; în urma procesului de naționalizare vor fi trecute în proprietatea statului peste 60 de întreprinderi prelucrătoare de bumbac, 36 de unități de prelucrare a mătăsii, vopsitorii, 34 de fabrici de prelucrare a lânii, 12 întreprinderi de prelucrare a blănurilor, după cum regăsim în „Monitorul Oficial” nr. 113 bis/11 iunie 1948. Trecerea acestor unități de prelucrare în proprietatea statului nu a adus cu sine îmbunătățirea situației din industrie, astfel că lipsa articolelor de îmbrăcăminte și încălțăminte făcea dificilă respectarea canoanelor modei. Oamenii se îmbrăcau cu ce se găsea. Situația aceasta nu este întâlnită doar în cazul obiectelor de îmbrăcăminte destinate femeilor, ci și a bărbaților sau celei destinate copiilor⁹.

Vestimentația cunoaște evoluții diverse între anii 1950-1960, fiind influențată de factori politici, sociali și economici¹⁰. Începutul refacerii postbelice coincide cu o perioadă de lipsuri acute pentru societate; aici includem lipsa unor bunuri diverse, alimente, materii prime. Produsele erau în cantitate foarte mică ori insuficiente, prețurile erau mari și calitatea foarte slabă. Noul regim politic va aduce modificări majore industriei textile, pielăriei și industriei de încălțăminte, în încercarea de a limita, apoi de a elimina, sistemul capitalist¹¹. Introducerea sistemului cartelelor va accentua toate aceste neajunsuri.

⁶ Valentin Vasile, *Viața cotidiană a românilor între anii 1941-1965*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 78.

⁷ *Ibidem*, pp. 80-81.

⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond C.C. al P.C.R. – Secția Economică, dosar 26/1949, f. 1 (în continuare se va cita: A.N.I.C.).

⁹ *Apud* Valentin Vasile, *op. cit.*, p. 78.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 78-79.

¹¹ *Ibidem*.

Potrivit unui necesar realizat în anul 1956, în ceea ce privește cheltuielile pentru procurarea unei garderobe și obiectele vestimentare pe care ar fi trebuit să le conțină aceasta, o femeie avea nevoie de: palton, jachetă, rochie de stofă, rochie de stambă, rochie de mătase, fustă de stofă, bluză de pânză albită, pulover, ciorapi de bumbac, ciorapi de lână, ciorapi mătase kapron, batic mătase, basma, fular, sutiene, chiloți, port jartier, poșetă, ghete, pantofi, sandale, cizme de cauciuc, capoate de casă din stambă și barchet, cămăși de noapte indian și finet¹². Costurile se ridicau la aproximativ 81 de lei și, separat de acestea, se considera utilă o sumă de aproximativ 25 de lei pentru eventualele reparații și recondiționări pentru îmbrăcăminte și încălțăminte¹³.

Se observă preocuparea partidului pentru controlul celor mai intime aspecte din viața cetățenilor, acest tip de necesar fiind realizat și pentru bărbați și copii. Oamenii muncii aveau trasat un cod vestimentar, femeile nu făceau excepție, dar realitatea era că produsele trecute ca fiind necesare se găseau greu, erau de proastă calitate sau depășeau cu mult posibilitățile lor materiale, astfel încât achiziționarea acestora era dificilă.

Ținutele de la începutul anilor '50, ne referim în mod special la cele feminine, erau terne, din materiale simple, în culori închise, diverse tonuri de gri, bordo, verde închis sau maro, iar croielile erau simple. Croiala nu era realizată în așa fel încât să scoată în evidență calitățile fizice ale celei care purta ținuta, mai degrabă se urmărea utilitatea, strict din punctul de vedere al acoperirii trupului. Femeile aveau în garderobă cizme de cauciuc, necesare mediului în care trăiau – drumuri noroioase, neasfaltate din zonele rurale, dar și din multe zone urbane –, dar și mediului în care își desfășurau activitatea (șantiere, zone izolate, fabrici etc).

O altă direcție urmată de către partidul-stat era aceea a promovării femeii-tovarăș, egala bărbatului, implicată în domenii precum minerit, industrie constructoare, fabrici, șantiere. În aceste condiții, femeile nu aveau nevoie decât de ținuta de serviciu, ce consta adesea într-o salopetă, cu părul strâns și acoperit cu batic sau cască¹⁴. Se observă o androgenizare a femeii, pierderea trăsăturilor feminine în favoarea femeii de tip nou, tovarășă de nădejde, preocupată de dezvoltarea societății comuniste, care își dedică tot timpul, priceperea și puterea cauzei socialiste, mai puțin modei.

¹² A.N.I.C, fond C.C. al P.C.R. – Secția Cancelarie, dosar 139/1956, ff. 218-220.

¹³ *Ibidem*, ff. 219-220.

¹⁴ De exemplu, femeile muncitoare de la Combinatul de Celuloză și Hârtie Bacău, 1952, în paginile Revistei „Femeia”, nr. 5/mai 1952.

Nu puține sunt cazurile când în revistele dedicate reprezentantelor genului frumos, precum „Femeia” sau „Drumul femeii”, la finalul anilor 1940 și începutul anilor 1950, sunt articole care susțin importanța implicării acestora în toate domeniile de activitate, indiferent de nivelul lor intelectual. Se pune un accent deosebit pe munca depusă de țărănci și muncitoare (calificate sau necalificate), iar în ceea ce privește femeile care lucrau la birou, se încearcă o restructurare a muncii acestora, fiind considerat că ele își pot aduce contribuția mai productiv în munca fizică, de pe ogoare, de pe șantiere sau în fabrici și întreprinderi industriale. În acest context, moda, ținutele moderne, activitățile de înfrumusețare, nu erau între preocupările zilnice ale femeilor, cu toate că în paginile revistelor dedicate acestora se găseau sfaturi de combinare a pieselor vestimentare, sfaturi legate de activitățile sportive ori sfaturi cosmetice practice¹⁵.

După ce în primul deceniu de după război multe dintre mărfurile textile sau încălțăminte s-au distribuit raționalizat, în urma plenarei Comitetului Central al PMR, din decembrie 1954, se va adopta hotărârea cu privire la desființarea sistemului bazat pe rații și cartele¹⁶. Acest fapt va conduce către o ieftinire a produselor și se observă o îmbunătățire a organizării stocurilor în magazine și a distribuției produselor.

Către sfârșitul anilor '50 moda feminină ocupă un loc mai important în viața de zi cu zi. În tendințe se aflau sacourile-taior scurte, strânse pe șolduri, cu spatele bluzant, fustele crețe, rochiile de mătase, jachetele evazate, costumele de baie¹⁷. Vigilența partidului nu putea fi însă pusă la îndoială, acesta veghea prin organismele sale la respectarea unui cod vestimentar, moda feminină, și nu numai, fiind supusă unor anumite canoane. Nu se purta prea scurt, iar o pereche de pantaloni scurți – chiar și purtați la plajă – te puteau pune în situația de a fi luat la întrebări de către *milițian*¹⁸.

Ținutele vestimentare noi erau accesibile mai mult în mediul urban, aici existau și magazinele de desfacere, dar și posibilitățile financiare pentru procurare. Femeile nou integrate în muncă și remunerate își puteau achiziționa diverse articole de îmbrăcăminte sau încălțăminte, chiar dacă produsele nu erau de cea mai bună calitate. În mediul rural, cele mai multe femei își confecționau singure ținutele, atât pentru ele, cât și pentru familie, producând toate cele necesare realizării vestimentației în casă: țeseau, torceau, brodau și croiau, aceasta fiind singura modalitate ca ele sau cei ai casei să se poată

¹⁵ *Învățăm să coasem*, în revista „Femeia”, nr. 1/ianuarie 1952, pp. 24-25.

¹⁶ „Scântea”, nr. 3.166/1954, p. 1.

¹⁷ Valentin Vasile, *op. cit.*, pp. 82-83.

¹⁸ Ioana Pârvolescu (editor), *Și eu am trăit în comunism*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 342.

îmbrăca¹⁹. Preocupată de munca în gospodărie, femeia de la țară purta haine simple, de cele mai multe ori cârpite sau uzate, păstrând puținele haine bune pentru evenimentele mai importante.

Mărturii ale perioadei în care femeile se îmbrăcau elegant, în *deux-pièces*, cu pălării, rămâneau fotografiile de familie păstrate cu sfințenie, martore ale unei lumi dispărute²⁰, despre care cei mai tineri nu aveau cunoștință. De altfel, și designerii se orientează către realizarea de ținute simple, practice, austere sau putea spune, dacă le raportăm la perioadele antebelice.

O altă problemă este reprezentată de faptul că partidul comunist încearcă, în această perioadă, o uniformizare a aspectului exterior al oamenilor, toți fiind obligați să se încadreze într-un șablon, acceptat și potrivit cu noua orânduire. Femeile nu fac nici ele excepție, multe dintre ele, chiar cele mai tinere, nu mai îndrăzneau să poarte ținute elegante de teama unor anumite represalii. Se îmbrăcau simplu, monoton, în culori neutre (negru, gri, cafeniu), care aveau utilitatea păstrării unui anume anonim. Scăpau astfel de privirile iscoditoare și de eventuale probleme²¹.

Pentru femeile care făceau parte din lumea intelectuală a vechiului regim, pentru cele considerate de comuniști ca fiind *dușmani ai poporului*, problema pieselor vestimentare era una relativ simplă. Ele știau cu exactitate că nu au voie să se afișeze cu pălării, cu mantouri sau haine prea elegante, cu bijuterii sau orice alt articol de îmbrăcăminte sau încălțăminte, care ar fi putut atrage furia organelor statului. Aceasta în cazul în care acele femei mai aveau norocul să dețină obiecte vestimentare sau bijuterii care să nu fi fost confiscate. Ținutele erau de-a dreptul modeste, încălțăminte putea fi ruptă sau deteriorată²², dar, cu toate acestea, femei precum Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, reușesc să păstreze decența și să se adapteze unei lumi noi, standardizate la propriu și la figurat²³.

Pe măsură ce regimul comunist a adoptat industrializarea forțată a crescut și numărul femeilor utilizate ca forță de muncă – în afara căminului sau gospodăriei proprii²⁴ –, în aceste condiții, preocupările doamnelor în ceea ce privește vestimentația, coafura și propria persoană modificându-se. Imaginile anilor '50

¹⁹ Ariana Rosser Macarie, *Case, trenuri și andrele*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 57.

²⁰ *Ibidem*, p. 45.

²¹ Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii*, ediția I, București, Editura Humanitas, 2009, p. 212.

²² Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *Scrisori către Monica 1951-1958*, vol. II, ediție îngrijită de Astrid Cambose, București, Editura Humanitas, 2016, pp. 69-70.

²³ *Ibidem*, p. 70.

²⁴ Georgeta Ghebrea, *Regim social-politic și viață privată*, București, Editura Universității din București, 2000, p. 19.

prezintă femei egale cu bărbații, femei ce muncesc cu îndârjire, uneori în condiții extreme, extenuante. Modelul de om nou socialist era bărbatul puternic, muncitor, stahanovist, iar dacă femeia se dorea egală cu bărbatul, trebuia să se adapteze aceluiași model²⁵. Astfel, din punct de vedere vestimentar, rochiile erau simple, la vedere sunt salopetele de șantier, uniformele stil sarafan purtate în fabrici și uzine, baticul purtat pe cap, toate acestea venind în sprijinul legitimării modelului femeii muncitoare, luptătoare²⁶. Într-un documentar din anul 1959, numit *Femei cu care ne mândrim*, se prezintă diferitele tipuri de femei ce sprijină cauza socialistă. Pe lângă muncitoarele din industrie, apar în reportaj și țărăncile care muncesc cu determinare pământul, femeile intelectuale care se implică în munca de organizare și conducere a statului (exemplu în documentar este dată Suzana Gâdea²⁷), dar și femeile ilegaliste. Acestea din urmă sunt văzute ca adevărate eroine, care prin munca lor conspirativă au reușit să susțină preluarea puterii de către comuniști și păstrarea spiritului revoluționar²⁸.

Către finalul anilor 1960 acest model de femeie este înlocuit cu modelul femeii-mamă, iar mai târziu, mai precis în anii '80, femeile apar ca supuse ale statului omniscient, fără voință proprie, care așteaptă indicațiile prețioase pentru a putea trăi și a-și desfășura activitățile. Această înlocuire se pliază pe nevoile statului comunist, care pune imaginile în slujba propagandei, pentru a legitima diverse concepte și ideologii²⁹. Ceea ce nu apărea în fața publicului larg era imaginea femeii considerate periculoasă pentru noul regim și închisă în temnițele comuniste. Mulțimea de femei aflate, în anii '50, în această situație este copleșitoare, exact așa cum erau și condițiile de detenție. Femeile încarcerate erau reduse la nivelul de subiecți lipsiți de valoare și importanță, maltratate și umilite. Ele erau identificate cu zeghea specifică carcerii sau cu hainele ponosite pe care erau obligate să le poarte, neavând disponibile alte variante³⁰.

În închisorile comuniste moda sau preocupările ce țin de aceasta erau limitate la posibilități imaginare de ieșire din cotidian, la refugii ce ajutau mintea să se poată elibera de cruda realitate. Deși este greu de imaginat că în tumultul și opresiunea unei vieți trăite în închisoare au fost și femei care

²⁵ Cristina Liana Olteanu, Simona Gheonea, Valentin Gheonea, *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială*, București, Editura Politeia – SNSPA, 2003, pp. 125-126.

²⁶ *Ibidem*, pp. 126-127.

²⁷ Suzana Gâdea era, în 1959, conferențiar. Mai târziu ea va ocupa funcția de președinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste.

²⁸ Cristina Liana Olteanu, Simona Gheonea, Valentin Gheonea, *op. cit.*, p. 127.

²⁹ *Ibidem*, pp. 133-134.

³⁰ Lena Constante, *Evadarea imposibilă. Penitenciarul politic de femei Miercurea-Ciuc 1957-1961*, București, Editura Florile dalbe, 1996, pp. 40-41.

încercau să-și păstreze vechile obiceiuri pe care le aveau în libertate, acest fapt este totuși real. Este foarte adevărat că reprezintă mai degrabă o excepție decât o regulă, dar merită menționat. Lena Constante povestește despre una dintre colegile ei de temniță, numită *Jurnalista*, care, deși închisă de o perioadă semnificativă de timp, se încapățâna să se imagineze frumoasă și să încerce să se păstreze neschimbată pentru soțul său. Astfel, evita să facă treburile grele, pentru acest privilegiu dând la schimb porția de mămăligă, își făcea masaj la față ori făcea gimnastică³¹.

Moda anilor 1960

Anii '60 se remarcă prin destindere ideologică și liberalizare, România aflându-se la acel moment într-o etapă de transformări sociale și politice. Delimitarea de Uniunea Sovietică și începutul erei de comunism cu iz naționalist, ce începe a se contura la finalul regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej și la debutul regimului Nicolae Ceaușescu, aduce transformări și în ceea ce privește femeile. Unele dorite, altele mai puțin. Aflată sub efectul liberalizării, întreaga societate se orientează către manifestări de încredere și atitudini ce tind către liberă exprimare, domeniul vestimentar fiind unul ce cunoaște aceste tendințe de liberalizare.

Începutul anilor '60 este ofertant în ceea ce privește vestimentația feminină: modelele încep să fie variate, materialele de mai bună calitate și mai colorate. Chiar și în mediile rurale femeile intrau în contact cu revistele destinate sexului frumos, care promovau noile tendințe vestimentare. Se inspirau din acestea, chiar dacă, de cele mai multe ori, își confecționau singure ținutele³². La evenimentele importante din viața comunității, în mediul rural, femeile purtau, încă, costume naționale ori anumite piese ale costumului – ii, cămăși sau fote –, toate piesele fiind lucrate în gospodărie sau moștenire de familie³³. În restul timpului, la munca câmpului sau în gospodărie, hainele pe care le îmbrăcau femeile erau sărăcăcioase, multe uzate. Aceste aspecte nu sunt surprinse de revistele sau ziarele vremii, nici propaganda comunistă nu utilizează aceste imagini ale femeii, ci doar pe cele care folosesc scopurilor partidului.

O situație diferită era în cazul celor care aparțineau altor etnii, de exemplu turcoaițele și tătăroaițele care purtau șalvarii tradiționali indiferent de

³¹ *Ibidem*, pp. 153-154.

³² Ariana Rosser Macarie, *op. cit.*, p. 61.

³³ Zoltán Rostás, Theodora Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, București, Editura Curtea Veche, 2008, p. 29.

moda vremii. Aceeași situație se înregistra și în cazul femeilor de etnie rromă³⁴, care purtau binecunoscutele lor fuste lungi, largi și înflorate, în multe straturi, și batice înflorate pe cap. Aceste apariții erau destul de pitorești în acele timpuri și puteau fi văzute mai ales în zona litoralului românesc³⁵.

Moda anilor '60 promovează ținutele vestimentare aflate în concordanță cu personalitatea proprie. Femeile au acum posibilitatea de a se îmbrăca în haine care să le pună în valoare personalitatea, să le scoată în evidență atuurile corporale, să le avantajeze din punct de vedere fizic. Se trece peste monotonia cromatică a începutului anilor '50, se poartă culori vii, îndrăznețe. Imprimeurile cu dungi, buline, pătrățele sau modelul tablă de șah sunt și ele în vogă.

Revista „Femeia”, organ de propagandă al partidului, care disemina în rândul femeilor ideile comuniste, începe să aloce, în perioada studiată, spații generoase rubricilor de modă, celor care conțin sfaturi practice pentru organizarea gospodăriei, timpului liber sau sfaturi ce țin de igienă, sănătate sau relaxare. Se observă, în paginile acestei reviste, anumite tendințe feministe, care nu contravin însă neapărat preceptelor oficiale și ideologiei comuniste.

Moda în perioada destinderii ideologice.

În numărul din februarie 1964 al revistei „Femeia” se regăsesc, la rubrica destinată modei, imagini cu modele îmbrăcate în ținute de zi, vapoase și colorate. Piesele vestimentare sunt asemănătoare cu modelele expuse de marile case de modă internaționale. Rochiile sunt de lungime medie, strânse pe talie, cu fuste ample, culori vii și diferite imprimeuri. Drept accesorii se remarcă bijuteriile colorate, mărgelile cu piese rotunde și cerceii cu clipsuri³⁶.

Machiajul și coafura prezentate sunt și ele în tendințe, cocuri în spirală sau păr mediu coafat, machiajul ochilor realizat cu tuș³⁷, în stilul *Old Hollywood*. Paginile revistei amintite devin adevărate oaze de evadare pentru femei, cele mai multe dintre ele destinzându-se privind astfel de imagini, iar multe aplicând diversele sfaturi oferite în paginile publicației; exista însă și un număr însemnat dintre cititoare care priveau cumva cu resemnare, neavând posibilitatea de a îmbrăca ținute, precum cele ale modelelor prezentate³⁸.

³⁴ Folosim acest termen pentru cuvântul *țigănci*, așa cum el este menționat în memorialistică. Nu are o conotație peiorativă în acest context.

³⁵ Ariana Rosser Macarie, *op. cit.*, pp. 92-93.

³⁶ *Moda anului 1964*, în revista „Femeia”, nr. 2/februarie 1964, pp. 24-25.

³⁷ *Ibidem*, nr. 5/mai 1964, p. 23.

³⁸ Mărturia doamnei Elena Ioniță, intervievată de autoarea acestor rânduri la data de 10 aprilie 2022.

Frenezia de la nivelul societății, observabilă către finalul regimului Gheorghiu-Dej, și mai ales în anii de început ai regimului Nicolae Ceaușescu, este justificată de o îmbunătățire a nivelului de trai al populației, de o deschidere către noutățile din țările capitaliste și de o relaxare a intruziunii statului în intimitatea individului.

Revista „Femeia” rămâne principalul periodic adresat femeilor³⁹, mijloc de propagandă în rândul populației feminine. Astfel, în numărul 4, din luna aprilie 1964, regăsim un articol despre Elisabeta Bostan, prima femeie regizor din România (așa cum apare în articol)⁴⁰. Aceasta este descrisă cu cuvinte de laudă în ceea ce privește activitatea sa profesională, într-un domeniu rezervat până nu demult doar bărbaților, dar este felicitată și pentru conduita civică exemplară și pentru viața de familie reușită.

În același tipar se înscriu și articolele din lunile următoare, cu mențiunea că pentru numărul din luna mai vor fi alese femei obișnuite (o muncitoare în industria textilă, angajată la F.R.B.⁴¹, o doctoriță ori o arhitectă), încadrate în muncă, care pot fi luate drept exemplu moral, profesional și familial⁴².

Numărul din august 1964 al revistei conține un articol dedicat doamnei academician Raluca Ripan⁴³, iar aparițiile următoare, din același an, dar și din primele luni ale anului 1965, sunt dedicate tot promovării femeilor obișnuite, muncitoare în diverse domenii⁴⁴, intelectuale sau femei de la țară, care lucrează în gospodăriile colective și îngrijesc și familiile numeroase pe care le au.

Statul își arată astfel puternica influență, încadrând într-un șablon, precis desenat, femeile și modul în care acestea trebuie să se exprime, să se îmbrace, să se dezvolte personal și profesional. Este un soi de mecanism tip mozaic, care uniformiza indivizii într-un mare tablou colectiv⁴⁵, acest tipar aplicându-se la nivelul întregii mase a indivizilor, femeile nefiind o excepție. Acestea aveau trasate directive clare și era important să se încadreze în ele. Partidul nu aprecia și nu susținea ceea ce făcea notă discordantă față de cauza comunistă. Pentru a contracara anumite ieșiri din decorul trasat cu grijă de către partid, în

³⁹ Dintr-un eșantion de 30 de interviuri realizate cu femei care au trăit în perioada comunistă în România, respondente fiind femei cu vârsta între 44 și 89 ani la momentul interviului, 26 dintre respondente au indicat revista „Femeia” drept principal mijloc de informare și divertisment. Interviurile luate în considerare au fost realizate și prelucrate până la data de 1 mai 2022.

⁴⁰ *Femei cu care ne mândrim*, în revista „Femeia” nr. 4/aprilie 1964, p. 7.

⁴¹ Filatura Română de Bumbac, cu sediul în zona Șoselei Morarilor, București.

⁴² Revista „Femeia”, nr. 5/mai 1964, coperta interioară și p. 1. Pe copertă este imaginea unei alte femei, desenatoare la Întreprinderea de Mașini Unelte Suceava.

⁴³ Revista „Femeia”, nr. 8/august 1964, p. 6.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 1/ianuarie 1965, p. 1 și copertă interioară.

⁴⁵ Apud Simona Preda, *Patrie română, țară de eroi!*, București, Editura Curtea Veche, 2014, pp. 20-21.

paginile unor publicații diverse, revista „Femeia” fiind un exemplu, regăsim articole cu note denigratoare față de societățile de tip capitalist, cu scopul de a preveni oamenii în legătură cu riscurile la care se supun în eventualitatea că ar dori un alt stil de viață sau ar îmbrățișa alte valori decât cele comuniste.

În acest registru se înscriu articole de tipul celui din luna ianuarie a anului 1960, în care se vorbește despre Rita Hayworth, despre viața acesteia și despre cum devine actriță. În articol sunt condamnate lipsa de ajutor pentru femeile din societatea americană⁴⁶, greutățile pe care acestea sunt nevoite să le înfrunte zilnic într-o societate nedreaptă, precum cea capitalistă americană, fără ajutorul și protecția venită din partea statului, de care se bucură femeile din societatea comunistă. Este evident că articolul se bazează pe presupuneri, creează o imagine idilică spațiului comunist și are scop pur propagandistic.

Eleganța și preocuparea pentru modă, sănătate și dezvoltare rămân însă punctele principale de atracție pentru cititoarele revistelor destinate femeilor. Includem aici Revista „Femeia”, cu apariții lunare, dar și Almanahul „Flacăra”, cu apariții anuale, ori Revista „Moda”. Existența acestor publicații venea să certifice cumva grija partidului pentru femei și pentru bunăstarea acestora. Femeile promovate, sfaturile pe care le regăseau cititoarele în paginile publicațiilor amintite creau impresia unei lumi a bunăstării. Într-o anumită măsură, această bunăstare era totuși reală, dacă ne raportăm la condițiile de viață ale momentului și, mai ales, comparativ cu perioadele anilor 1940-1950.

În Revista „Moda”, spre exemplu, se regăseau ținute elegante pentru fiecare moment al zilei, pentru serviciu, timp liber sau petreceri, totul adaptat sezonului. Articolele aveau titluri, precum: „Moda primăverii 1963”, „Nou în coafură”, „Moda toamnă-iarnă 1964”, „Coafuri pentru zile răcoroase” etc. În aceeași revistă, doamnele găseau sfaturi de întreținere a tenului sau reclame la produse cosmetice și de igienă⁴⁷, precum *Flora*, *Miraj* ori vopseaua de păr *Sanda*.

O dovadă a liberalizării din anii 1960-1970 este și faptul că în paginile revistelor puteau fi văzute femei fumând⁴⁸, practicând sporturi de iarnă, jucând jocuri de societate alături de bărbați, cu care, de altfel, se doreau a fi egale. Femeia apare astfel ca fiind stăpână pe propria viață, aflată în cel mai bun moment al istoriei, totul sub paternalista protecție a partidului-stat.

⁴⁶ Revista „Femeia”, nr. 1/ianuarie 1960, pp. 17-18.

⁴⁷ Reclame în revista „Moda”, nr. 44/1964, pp. 10-22.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 5/iarna 1965-1966, pp. 18.

În paginile Almanahului „Flacăra”, la moda anilor 1969-1970⁴⁹ apar drept modele de inspirație ținutele, coafurile sau machiajele purtate de actrițe celebre din străinătate, precum Elisabeth Taylor sau Gina Lollobrigida. Artistele din România, printre care Margareta Pâslaru, Corina Chiriac, Angela Similea, aveau ținutele de scenă similare cu cele purtate de către artistele din vestul Europei. Deosebirile erau foarte mici, iar ținutele vestimentare purtate pe scenă de către artistele românce, fiind în trendul momentului, reprezentau modele de inspirație pentru majoritatea femeilor.

În primii ani ai regimului Nicolae Ceaușescu, în revistele dedicate femeilor, devenite importante mijloace de propagandă, se regăsesc articole care promovau îmbrăcăminte și încălțăminte de inspirație vestică, dar și idei de amenajare a locuințelor sau de petrecere a timpului liber. Propaganda oficială, presa, televiziunea sau radioul proclamau cu patos⁵⁰ noile realizări socialiste și accesul tuturor oamenilor muncii la un stil de viață modern. Reclamele la diferite bunuri și produse sunt întâlnite din ce în ce mai mult în paginile publicațiilor. Dacă anterior reclamele erau asociate cu risipa și frivolitatea, în anii '70 acestea sunt folosite pentru a aduce în atenția consumatorilor bunuri diverse și sunt văzute ca modalitate de organizare a consumului într-un mod mai eficient și rațional⁵¹.

Reclamele, din ce în ce mai variate, promovează, pe lângă țesături variate, în culori clasice sau moderne⁵², îmbrăcăminte sau încălțăminte⁵³ și produse cosmetice pentru femei. De exemplu „parfumul tinereții și feminității”⁵⁴, *Dalia* sau apa de colonie și parfum⁵⁵, *Cristal*. Almanahul „Flacăra” din 1968 și 1969 aduce și el în atenția doamnelor și domnișoarelor articolele la modă. Astfel, aflăm că la finalul anilor '60, care surprind prin coloritul vesel, sunt la modă culorile tari, precum roșu, galben sau turquoise. La modă sunt și „mini-jupele” și pantofii cu tocul gros și vârful rotunjit⁵⁶. Autoarea unui articol menționează că femeile trebuie „să păstreze bunul simț” în ceea ce privește moda, să nu fie „nici în afara modei, nici prea înlăuntrul ei”⁵⁷.

⁴⁹ *Moda anilor '69-70*, în Almanah „Flacăra”, 1969, pp. 59-66.

⁵⁰ Vezi Mioara Anton, *Educarea bunului gust în România socialistă. Norme ideologice și practici sociale*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. XVIII, București, 2019, p. 195.

⁵¹ *Ibidem*, p. 197.

⁵² Stofele fine produse de fabrica „Libertatea” din Sibiu, reclamă în „Scânteia”, 9 decembrie 1969.

⁵³ Cum era cea de la „Clujeana”, cunoscută ca „durabilă, elegantă și comodă”.

⁵⁴ Almanahul „Scânteia”, 1967.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Despre moda frumosului și frumusețea modei*, în Almanah „Flacăra”, 1970, pp. 98-101.

⁵⁷ *Moda*, articol semnat de Sanda Faur, în Almanah „Flacăra”, 1968, p. 75.

În magazinele din București sau din orașele mari ale țării se găseau, în anii '70, produse de îngrijire, cosmetice și obiecte vestimentare, majoritatea putând fi obținute ușor (nu se stătea la cozi, așa cum se va întâmpla în anii '80, de exemplu). Este însă foarte adevărat că femeile din anumite medii sociale și profesionale își permiteau, din punct de vedere financiar, să-și schimbe mai des ținutele, să-și procure ultimele noutăți în materie de modă⁵⁸. Posibilitățile achiziționării unor articole vestimentare de foarte bună calitate creștea pe măsură ce persoana în cauză se afla cât mai aproape de cercul puterii de la București sau, prin diverse poziții pe care le ocupa aceasta sau soțul în cadrul personalului diplomatic român ce activa în afara granițelor țării. În această categorie includem soțiile diplomaților români, personalul din ambasadele sau consulatele românești din străinătate, cei care erau interpreți oficiali ai cuplului prezidențial român sau ai miniștrilor ori altor oficiali români în cadrul deplasărilor din străinătate⁵⁹.

Privilegiul de a fi inclusă în această sferă a puterii aducea unei femei posibilitatea deținerii unei garderobe la standarde înalte, cu vestimentație de foarte bună calitate, cu bijuterii prețioase, la care majoritatea femeilor din România comunistă puteau doar să viseze⁶⁰.

Mare parte dintre femeile românce nu își puteau totuși permite ținute, precum cele prezentate în paginile revistelor de modă. Materialele și modelele clasice, pretabile oricărui moment al zilei erau cele mai căutate. Industria textilă românească lansa pe piață, în anul 1970, diverse țesături, imprimeuri și modele, de proveniență locală sau din import, care să satisfacă și cele mai exigente gusturi în materie de vestimentație. Paginile revistelor promovau și ținute extravagante, din materiale prețioase, precum cașmirul⁶¹, dar acestea erau mai greu accesibile categoriilor largi.

Sub influența venită din Vest, perioada anilor 1970 se remarcă și prin *elemente hippie*. Curentul *flower-power* se regăsește în modelul bluzelor și al rochiilor, acestea au culori tari, combinații de flori și mandale, dar și în forma

⁵⁸ De exemplu, femeile care lucrau în industria turismului, fiind mereu în contact cu turiștii străini, erau mereu aranjate, coafate și machiate (interviu cu Marcela Avram, din Constanța, care a lucrat ca recepționistă pe litoral între 1976-1987). Este și cazul Elisabetei Mihăiță, muncitoare la Imprimeria Națională, soțul membru de partid cu funcție (nu a dorit să precizeze funcția), care își permitea cumpărături săptămânale la magazinele de pe Calea Victoriei. O mare parte a garderobei o reprezentau obiectele vestimentare aduse din străinătate de către soț.

⁵⁹ Vezi Violeta Năstăsescu, *Elena Ceașescu confesiuni fără frontiere*, București, Editura Niculescu, 2011, pp. 22-23.

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 54-55.

⁶¹ *Ce se poartă*, în revista „Moda”, toamna-iarnă 1970 și articolul *Moda*, în revista „Femeia”, nr. 2/1972, p. 21.

pantalonilor: se purtau pantalonii evazați. Acest stil era îmbrățișat mai ales de către cei nonconformiști sau de către tineri⁶².

Elementele de modernitate, prea des utilizate, și purtarea neconformă cu dorințele partidului (vezi libertatea prea mare din cluburile de pe litoralul românesc, comportamentele tinerilor studenți etc.) vor deveni ținta schimbărilor produse după 1971. Nicolae Ceaușescu își dorea cu ardoare o societate cât mai organizată, în care modelele de seriozitate (conform normelor socialiste) să fie însușite pe scară largă.

Decizia de înființare a unui institut care să reglementeze pentru piața externă ce anume să se producă, cum să arate produsele vestimentare destinate exportului, se înscrie în seria de măsuri pe care regimul comunist le va lua după 1971, pentru a avea acces la piețele occidentale și, implicit, pentru a avea acces la banii străinilor. Acești bani erau necesari pentru finanțarea industriei aflate în continuă dezvoltare și pentru susținerea proiectelor de urbanizare și modernizare a țării. Înființarea *Institutului de creație industrială și estetica producției* poate fi considerată necesară pentru realizarea de produse vestimentare de calitate mai bună, care să poată fi competitive pe piețele din străinătate. Totuși, acest obiectiv nu era decât declarativ în favoarea producției interne, scopul principal fiind acela de a realiza produse care să corespundă piețelor străine, pentru a putea fi exportate și a produce capitalul necesar proiectelor megalomane ale lui Nicolae Ceaușescu.

Noua instituție avea să reunească în jur de 200 de angajați, mai exact 197⁶³, conform statelor de plată, din anul 1976. Începând cu anul 1977, institutul se va transforma în *Centrul de Estetică a produselor din industria ușoară*. Institutul va contribui prin activitatea sa la îmbunătățirea articolelor vestimentare produse, la îmbinarea cu succes a utilității și a esteticii produselor, dar nu există un studiu privind impactul pe care l-ar fi avut asupra calității produselor comercializate pe piața internă românească⁶⁴.

Uniformizarea pe care Ceaușescu o dorea se traduce, din punct de vedere vestimentar, în promovarea cât mai evidentă a modelelor tradiționale românești. Acestea vor fi promovate mai ales începând cu anii 1980.

⁶² Adrian-Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, Editura Paideia, 2006, p. 14.

⁶³ ANIC, Fond S.C. Institutul de Modă -IMOD S.A., dosar D1/1976, ff. 1-9.

⁶⁴ Mioara Anton, *Educarea bunului gust în România socialistă. Norme ideologice și practice sociale*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. XVIII, București, 2019, pp. 200-201.

Din studierea arhivei fostului Centru de Estetică⁶⁵ reiese că pentru finalul anilor 1960 și în anii '70 obiectele vestimentare propuse sunt de inspirație internațională, modelele regăsindu-se și la marii creatori de modă din străinătate. În studiile și planșele realizate de către Biroul de Creație al Centrului de Estetică a produselor din industria ușoară se regăsesc elemente de inspirație occidentală, modele străine promovate de marile case de modă, Dior, Chanel, Adler, Armani⁶⁶. O altă sursă de inspirație pentru creațiile propuse de Centrul de Estetică o constituie modelele antice, grecești și egiptene, care apar pe diverse imprimeuri, tricotaje, baticuri sau eșarfe, dar și în prototipuri de bijuterii⁶⁷. Trendul de inspirație occidentală rezistă până la începutul anilor '80. După aceea, primează modelele de certă inspirație tradițională.

Moda de necesitate și privațiunile anilor 1980.

După 1983, propunerile venite de la Biroul de Creație al *Centrului de Estetică* conțin schițe de inspirație tradițională românească din diverse zone ale țării⁶⁸. Se vor efectua studii tehnice pentru zone precum Rădăuți și Bihor, iar elementele tradiționale vor fi propuse pentru realizarea vestimentației feminine. Studiile efectuate în zona Rădăuți se folosesc de coloritul specific regiunii, de împrumutarea elementelor din portul popular românesc (cămăși cu altiță, pieptari festivi)⁶⁹ pentru realizarea de prototipuri vestimentare care să îmbine moda modernă cu tradiția⁷⁰. Elementele ornamentale de inspirație tradițională sunt propuse pentru a decora diverse obiecte de piele (cojoace, curele, brâuri)⁷¹.

Expunerea motivelor tradiționale românești continuă și în anul 1986, când studiile efectuate de Biroul de Creație au în vedere zona Bihariei (Bihor). În dosarele din arhiva Centrului de Estetică se regăsesc fotografiile, studiile și descrierile ale obiectelor vestimentare tradiționale, precum și propuneri de includere a acestora în vestimentația cotidiană a anului 1986⁷². Sunt realizate modele de haine,

⁶⁵ Institutul de creație industrială, devenit, în 1977, Centrul de Estetică a produselor din industria ușoară, are arhiva depozitată la Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC) sub denumirea de Fond S.C. Institutul de Modă-IMOD S.A. (denumire primită după 1989).

⁶⁶ ANIC, Fond S.C. Institutul de Modă – IMOD S.A., dosar B2/1983, ff. 88, 95-97.

⁶⁷ *Ibidem*, ff. 43-48, 87-88, 112-113, 156.

⁶⁸ *Ibidem*, dosar 2B/1984, ff. 2-3.

⁶⁹ *Ibidem*, ff. 24-29.

⁷⁰ *Ibidem*, ff. 32-35.

⁷¹ Diverse modele propuse se găsesc în dosarele cu studii tehnice ale Biroului de Creație a Centrului de Estetică, ANIC, Fond S.C. Institutul de Modă – IMOD S.A., dosar 2B/1984, ff. 31-34.

⁷² ANIC, Fond S.C. Institutul de Modă – IMOD S.A., dosar nr. 3/1986, ff. 5-17.

prototipuri și prezentări ale acestora cu manechine ale Casei de Modă București, toate acestea regăsindu-se în dosarele de arhivă ale Centrului⁷³.

Deși planurile lui Nicolae Ceaușescu în momentul înființării *Institutului de creație industrială și estetica producției* din cadrul Ministerului Industriei Ușoare vizau mai ales producerea de obiecte vestimentare pentru piețele externe, din dosarele de arhivă nu reiese modalitatea în care s-au realizat exporturile, valoarea acestora sau alte detalii cu privire la calitatea produselor realizate. Industria autohtonă a produs în cea mai mare parte bunuri care au ajuns pe piața internă, în ciuda dorințelor de furnizare a acestor produse pentru piețele occidentale. Multe dintre produsele destinate piețelor externe erau refuzate la export, cel mai adesea din cauza calității slabe.

Ceea ce se găsea în magazinele românești de îmbrăcăminte și încălțăminte era cu mult sub standardele care ar fi fost considerate potrivite de cetățenii altor state. De exemplu, în timpul vizitei cuplului prezidențial din Zambia la București, la jumătatea anilor 1970, soția președintelui, doamna Kaunda, își dorește să achiziționeze produse românești pentru garderoba personală. Personalul desemnat de către Elena Ceaușescu să se ocupe de această problemă a întâmpinat serioase probleme în a găsi articole vestimentare care să poată fi oferite musafirei importante. Produsele găsite la fabricile bucureștene erau lipsite de gust, croielile erau precare și culorile terne⁷⁴.

Produsele disponibile pe piața românească nu se ridicau la nivelul cerut de consumatorii vestici sau de persoanele care erau obișnuite cu o anumită calitate. Dar multe dintre aceste produse își găseau rapid cumpărători pe piața românească, mai ales în anii '80, atunci când produsele care se găseau în mod curent la raft erau slabe calitativ, insuficiente, penuria devenind singura normă care dicta calitatea și cantitatea bunurilor destinate populației⁷⁵.

Cuvântul de ordine în epocă devine *improvizarea*. Dacă nu găseau cosmeticele de care aveau nevoie și, de cele mai multe ori așa se întâmpla, femeile improvizau. Laptele *Doina* și crema *Gerovital* se găseau greu în drogherii, adesea putând fi achiziționate după statul îndelung la cozi. Rețetele de măști cu fructe și legume, pielling-urile cu mălai sau tărâțe⁷⁶ și fiolele cu

⁷³ *Ibidem*, ff. 20-29.

⁷⁴ Violeta Năstăsescu, *op. cit.*, p. 181.

⁷⁵ Vezi Mioara Anton, *Educarea bunului gust în România socialistă. Norme ideologice și practice sociale în „Studii și materiale de istorie contemporană”*, vol. XVIII, București, 2019, p. 200.

⁷⁶ Interviu cu Flori Nuțu, cosmeticiană la „Igiena” în anii '80, realizat de către autoare în luna aprilie 2022.

vitamine de la farmacie puteau salva situația. Parfumuri, creme sau rujuri obțineau cu mai multă ușurință cei care locuiau în zonele de graniță (jud. Timișoara, Arad, Bihor) sau în zona litoralului, unde se mai primea marfă de contrabandă de la polonezi sau bulgari⁷⁷.

Din punct de vedere vestimentar, se revine la moda de necesitate. Puterea economică era limitată, așa încât se purta ce se găsea. Există, și din acest punct de vedere, o uniformizare a indivizilor. Ținutele colorate vor fi înlocuite de cele în culori neutre. Se poartă mult pulovere tricotate, fuste drepte de mărime medie, dresurile remaiate. Din punctul de vedere al coafurii, permanentul devine aproape obligatoriu în rândul doamnelor și domnișoarelor din anii '80. Era în această tendință o anumită uniformizare la nivel de imagine. Femeile îl preferau pentru că le oferea posibilitatea de a-și aranja părul mai ușor. Din acest motiv, cererea era foarte mare, coafezele făceau programările și cu o luna jumătate înainte⁷⁸.

Pentru a trece mai ușor peste perioada lipsurilor, doamnele consultau diverse broșuri și cărțițele pe care le găseau pe piață⁷⁹, comandau pentru ocazii speciale ținute croșetate (fuste, bluze, șaluri), care le ajutau să adauge o notă specială vestimentației. Multe dintre ținute erau lucrate la croitorese, nu pentru că se dorea o îmbrăcăminte exclusivistă, ci pentru că în magazine cuvântul de ordine în anii '80 era *lipsa*. Nu se găseau haine, iar cele care puteau fi găsite în magazine erau un soi de „uniformă”, fuste drepte, croite fără imaginație, pulovere, bluze, paltoane în culori terne, predominau nuanțele de gri, maro sau bleumarin⁸⁰.

Lipsurile nu vizau doar articolele vestimentare, era penurie și de produse cosmetice sau de igienă. Femeile își procurau produsele necesare (vata medicinală, săpun, deodorant) cu mare greutate. Cu și mai mare greutate se puteau procura cosmetice (ojă, tuș de ochi, rimel, parfum sau ruj). În acest caz, funcționa foarte bine comerțul cu obiecte vândute de cei care primeau pachete din străinătate sau care făceau comerț cu mărfuri obținute prin „bișniță”⁸¹. În jurnalul lui, Victor Săhleanu (cunoscut antropolog și endocrinolog român)

⁷⁷ Interviu cu Marcela Avram, recepționeră pe litoralul românesc în anii 1970-1980, realizat de către autoare în luna ianuarie 2022.

⁷⁸ Conform declarațiilor femeilor interviewate în perioada 2021-2022 (exemplu: Flori Nuțu, Marcela Avram, C. I., Stela Turcin).

⁷⁹ Vezi, de exemplu, Olga Tuduri, *Din secretele frumuseții. Mă coafez singură*, București, Editura Ceres, 1970; Aneta Dumitru, *Capriciile modei și statornicia eleganței*, ediția a II a, București, Editura Ceres, 1970.

⁸⁰ Conform mărturiilor Marceli Avram, Stelei Turcin, Lorenței Popescu, Elenei Ioniță (interviuri realizate de către autoare în perioada 2021-2022).

⁸¹ Obiectele vestimentare sau cosmeticele erau mai ușor accesibile celor care lucrau în industria hotelieră, aviație (piloți, stewardese), sau care locuiau în zonele de graniță.

notează, în ziua de 24 septembrie 1982, că a constatat cu stupoare, fapt confirmat și de către paciente ale sale, că în magazine nu se mai găsea banalul săpun⁸².

Pentru a ieși puțin din tipar și a sparge monotonia, femeile își îmbunătățeau articolele vestimentare prin adăugarea de mărgelile (din plastic sau sticlă colorată), care se găseau încă în magazine, centuri sau curele, eșarfe sau broșe realizate din materiale textile, plastic sau pene, unele realizate la comandă de către croitorese sau femei pricepute în executarea acestora⁸³.

În anii '80 erau la modă accesoriile care puteau scoate o ținută din anonim, gulerele, căciulile sau tocile de blană. În cazurile fericite, chiar jachete, scurte sau haine de blană. Acestea erau realizate din blană de miel sau iepure⁸⁴, pentru marea majoritate a oamenilor obișnuiți, dar exista și varianta mai scumpă a acestor articole vestimentare, în care se utiliza blana de vulpe. Cele din urmă se procurau foarte greu, se primeau cadou⁸⁵, se cumpărau de la persoane care plecau în Rusia (era mare cererea, dar se puteau aduce doar câteva căciuli dintr-o deplasare) sau se comandau, cu mare greutate, la cei care vânau și valorificau blana. Căciulile de blană de iepure erau la mare căutare, fiind varianta mai economică a căciulilor de blană de vulpe.

Are astfel loc o explozie a eleganței în ceea ce privește vestimentația feminină de iarnă, ne referim aici la paltoane, haine, căciuli, între 1984-1989. Majoritatea femeilor aveau în garderobă sau intenționau să-și achiziționeze măcar un guler de blană, dacă nu chiar și o haină, o căciulă. Obiectele vestimentare din blană erau diverse, de la cele din piei comune, precum miel sau iepure, până la cele de vulpe, nutrie, astrahan, enot, totul în funcție de buget și de categorie socială⁸⁶. Această opulență vestimentară exterioară avea drept scop mascarea sărăciei vestimentare (menționăm aici rochii, fuste, bluze, pulovere) interioare, mai puțin expusă public.

Această modă se întâlnea și în rândul bărbaților: ei purtau gulere sau căciuli de blană și, în mod paradoxal, purtarea unor asemenea articole nu

⁸² Victor Săhleanu, *Jurnal*, anul 1982, notă din 24.09.1982, Biblioteca Academiei Române (B.A.R. în continuare) – Serviciul Manuscrise, nepaginat.

⁸³ *Vezi Ariana Rosser Macarie, op. cit.*

⁸⁴ Marcela Avram a purtat în anii '80 o haină din piei și blană de miel, realizată de către tatăl său. Acesta era cioban și uneori valorifica blana animalelor.

⁸⁵ Flori Nuțu a primit două astfel de haine de blană, pe care soțul său le-a achiziționat din deplasările în străinătate. Acesta a fost parte a echipei de judo a Clubului Sportiv Dinamo București între anii '70 - '80.

⁸⁶ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 15.

aducea cu sine pentru purtător acuzația că provine din clasa burghezo-moșierească, așa cum s-ar fi întâmplat cu 20 sau 30 de ani înainte⁸⁷.

O ținută diferită de ceea ce se găsea în magazinele universale, aprovizionate destul de slab, cu lucruri de proastă calitate⁸⁸ în anii '80, se putea realiza prin comandarea articolelor vestimentare sau a accesoriilor la Fondul Plastic. Mulți artiști realizau genți, curele, bijuterii, sandale sau rochii și acestea erau puse la vânzare în magazinele Uniunii Artiștilor Plastici, cunoscut ca Fondul Plastic. Multe modele erau unicat, altele erau realizate într-un număr mic, dar exista și posibilitatea realizării la comandă.

Considerații finale

Din analiza surselor folosite în elaborarea prezentului material, surse de arhivă, edite și inedite, presă, interviuri, material memorialistic și biografic, bibliografie generală și specială, se poate conchide că moda feminină din perioada comunistă a reprezentat o îmbinare reușită între necesitate, posibilități economice reduse, creativitate și eleganță.

Chiar dacă în comunism condițiile politice și socioeconomice nu au fost mereu dintre cele mai bune, femeile s-au adaptat și și-au adaptat ținutele, coafurile, modalitățile de îngrijire cosmetică, astfel încât să reușească să-și păstreze eleganța, chiar unicitatea, într-un mediu ce dorea mai degrabă uniformizarea. Există un șablon vestimentar în care partidul insista ca oamenii, iar femeile nu fac excepție, să se încadreze, dar mereu se găseau modalități de evitare a cadrului prea strict. Este foarte adevărat că modalitățile țineau atât de posibilități socioeconomice și profesionale, precum și de creativitatea proprie. Bibliografia folosită nu este exhaustivă, iar prezentul material reprezintă o viziune proprie asupra subiectului; desigur, pot exista diverse alte perspective.

Bibliografie

Izvoare inedite:

Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC):
- fondul CC al PCR - Cancelarie, dosar nr. 139/1956; Secția Economică, dosar nr. 26/1949;
- fondul IMOD, dosare: D1/1976; B2/1983; 2B/1984; nr. 3/1986.

⁸⁷ *Ibidem*, pp. 15-16.

⁸⁸ Mărturia Mirelei Popa, întâmplare din octombrie 1989, când a dorit să-și cumpere ceva de îmbrăcat din magazinul universal, dar nu a găsit, în *Mărturii din comunism*, articol 3.867, www.podul.ro, material disponibil online, site accesat în data de 21 august 2022.

Periodice:

- Almanah „Flacăra”, anii: 1968, 1969, 1970.
Revista „Femeia”: nr. 1/1 ianuarie 1952; nr. 5/mai 1952; nr. 7/iulie 1955; nr. 1/ianuarie 1960; nr. 2/februarie 1964; nr. 4 aprilie 1964; nr. 5/mai 1964; nr. 1/ianuarie 1965; nr. 2/1972.
Revista „Moda”: nr. 44/1964.
„Scânteia”: nr. 3.166/1954.
Almanah „Scânteia”, an: 1967.

Memorii:

- Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, Scrisori către Monica 1951-1958, vol. II, ediție îngrijită de Astrid Cambose, București, Editura Humanitas, 2016.
Bellow, Saul, Iarna decanului, Iași, Editura Polirom, 2011.
Bentoiu, Annie, Timpul ce ni s-a dat. Memorii, București, Editura Humanitas, 2009.
Constante, Lena, Evadarea imposibilă. Penitenciarul politic de femei Miercurea-Ciuc 1957-1961, București, Editura Florile dalbe, 1996.
Macarie, Rosser, Ariana, Case, trenuri și andrele, București, Editura Humanitas, 2016.
Năstăsescu, Violeta, Elena Ceaușescu confesiuni fără frontiere, București, Editura Niculescu, 2011.
Săhăleanu, Victor, Jurnal, Biblioteca Academiei Române (B.A.R.), (inedit, nepaginat).

Lucrări generale:

- Ghebre, Georgeta, *Regim social-politic și viață privată*, București, Editura Universității din București, 2000.
Ionescu, Adrian-Silvan, *Modă și societate urbană în România epocii modern*, București, Editura Paideia, 2006.
Miroiu, Mihaela, *Cu mintea mea de femeie*, București, Editura Cartea Românească, 2017.
Olteanu, Cristina Liana, Gheonea, Simona, Gheonea, Valentin, *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială*, București, Editura Politeia-SNSPA, 2003.
Pârvulescu, Ioana (editor), *Și eu am trăit în comunism*, București, Editura Humanitas, 2018.
Podaru, Dan, *Semiotica modei, mutații de gen în moda contemporană*, București, Editura Universității din București, 2013.
Preda, Simona, *Patrie română, țară de eroi!*, București, Editura Curtea Veche, 2014.
Rostás, Zoltán, Văcărescu, Theodora Eliza (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, București, Editura Curtea Veche, 2008.
Vasile, Valentin, *Viața cotidiană a românilor între anii 1941-1965*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

Studii și articole:

Anton, Mioara, *Educarea bunului gust în România socialistă. Norme ideologice și practice sociale*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. XVIII, 2019, București.

Interviuri – realizate între ianuarie 2021- iulie 2022: Avram Marcela, Constanța, recepționistă hoteluri litoralul românesc; Dimitriu Alexandrina, București, inginer; Iancu C., Buzău, inginer textilist; Ioniță Elena, București, filatoare, Filatura Română de bumbac; Mihaiță Elisabeta, muncitoare, București; Nuțu Floarea (Flori), București, cosmeticiană „Igienă”; Popescu Lorena, București, traducător-filolog; Roman Ecaterina, București, muncitoare Fabrica Cico; Turcin Stela, București, muncitoare confecții, fabrica „Tânăra gardă”; Elena Viciu-Cristea, București, muncitoare fabrica „Electronica”.

THE EVOLUTION OF WOMAN'S STATUS FROM THE ROLE WITHIN THE TRADITIONAL FAMILY (FOR INSTANCE IN PERFORMING RITUAL CALENDAR CUSTOMS) TO URBAN MENTALITIES

Roxana DECA*

Abstract: *The analysis of the Romanian traditional society from the point of view of the structure of the rituals has shown substantial changes of women's status. The causes of these changes are, in our opinion, the urban influence, the balancing of social relations between men and women, a new conception of services, the designation and defunctionalization of some ritual practices. All these are the seeds of bringing the village closer to the city, reducing the distance between the two types of society, rural versus urban and can be considered the prerequisites for women's emancipation.*

Key words: *woman, status, traditional, emancipation, custom.*

In traditional society, women have always been closer to magic and religion, to beliefs and habits, so they played the lead role in fulfilling order and in the natural and harmonious living. The Romanian traditional family was characterized, among others, by a strong individualism, but also by a set of behavior rules transmitted from generation to generation, refreshed over the years, in accordance with the requirements of time; they never collided with the "local custom". Some of the rules which the Romanian family obeyed were: honesty, diligence, uprightness, showing an increased responsibility to family prestige, proving spiritual cohesion and strong family consciousness, fulfilling a "moral tidiness" of the people, observing a traditional hierarchy of age and sex (for instance, the man was the head of the family and often he was an authoritative leader; the parents had a coercitive right over their children etc.), the existence of a daily solidarity within the family (they worked together, ate together, shared meals with special ceremonial rituals and meanings etc.); bringing together the entire family only took place at life – cycle events, major holidays of the year, name days, festivals, fairs, social evenings etc. The division of roles between generations and sexes was very strict: work, ensuring

* Muzeograf / IA/dr., Muzeul Olteniei Craiova; e-mail: roxanadeca@gmail.com.

biological continuity of the family, education and transmission of experience to the younger generation were clearly defined obligations based on age.

Rituals, by their forms of manifestation, are a way of expressing the identity and individuality of a society, made up of symbol systems, traditions etc. The Romanian peasant admitted the passage of time, but marked it means of holidays. Village communities had certain interdictions which forbade the taking part in celebrations of those temporarily unable to really feel the joy. Celebrations coincide with approaching the sacred and passing from our season to another, from a job to another, from social condition to another. The structure of the popular calendar includes a feminine core made up of the Marian cycle, a cycle of life and death: the Birth, Annunciation, Easter, St. Mary Major, St. Mary Minor, Cross Day. The popular calendar also contains supernatural feminine characters in no connection with Christian saints: Pentecost (evil fairies who make people ugly), Joimărițele (extraordinary feminine characters who punish the girls and the women who not spun the hemp until Thursday before Easter). One of the ritual manifestations related to the calendar holidays of women in the traditional village was “Iordăneala” or the “Bellows Moday” or the “Mace Monday”: “as maidens have their own holidays, married women and especially old women have their own”.

On January 17th, on the winter holiday of “Circovi”, women celebrate St. Anthony, so that “things and the house should be dear to everyone”. On January 30th they celebrate the Three Saint Hierarchs; on this date they also celebrated three female characters, *Trisfetitele*, three sisters who forbade any house activities of the day: the Three saints are celebrated by women².

On February the 24th, Dragobete, as known as Dragomir, is the son (whose wife is an uopressed young woman) or the servant husband of Dochia. In Dragobete, whose western equivalent is St. Valentine, folk beliefs and practices focus on female characters. On this day men should not hurt women or argue with them. On the 9th of March the woman is the main performer who fulfils the ritual of commemorating all those who died in the family, along with the remembrance of 40 Christian martyrs. The period between the 1st of March and St. George`s Day is representative for magical ritual approaches whose purpose is to find the predestined spouse or to protect the family and the household from evil forces and spells. A significant category of roles performed

¹ Gheorghe Vrabie, *De civitate rustica*, Bucharest, Language and Soul – National Culture, 1999, p. 193.

² Antoaneta Olteanu, *Calendarele poporului român [The calendars of the Romanian people]*, Bucharest, Paideia Publishing House, 1999, p. 79.

by girls consists of the spring and summer customs; they are the seasons of renewal and fertility. The Easter period is marked by the presence of the feminine group performing the ceremony dedicated to water. From Thursday to Saturday, held during the Holy Week. Fifty days after the Easter the Pentecost takes place and marks the end of mobile holidays. The celebration is held throughout a week. The people regard Pentecost as feminine embodiments of the Pixies, who fly and go down the Earth to dance and make people fall mentally ill: they “take away their mind, their speech, their walking and their back”³.

Exclusively feminine roles are played on Drăgaica or Sânziene; predominantly feminine was the “harvest Wreath”, besides other summer holidays with feminine resonance as Marina and Ciurica. Actually, in most agrarian cults, femininity appears as a mark for purity, often supplied with pregnancy⁴.

Drăgaica is a ceremonial group manifestation, whose dominant function is related to fertility, which is performed as Călușul (Gag), being materialized in an act language (the fairies tore pieces of their head kerchiefs and left them at the houses they visited, with fertilizing role, performing a dance with long jumps). Like Pentecost, Midsummer Day and Drăgaica, Nedeia s a holiday held only by women to be protected from diseases and hay.

The spring customs are the period of time when woman is the main actor of customs in the folkloric calendar. In spring a transfer of authority regarding the performing of the calendar customs from the masculine to the feminine takes place. Masculine authority acts during the winter holidays whereas the feminine one acts as a result of the rebirth of time, of nature, along with the coming of spring. The woman is a mediator within all the ritual acts related to the calendar customs; the ritual character of all her actions is a result of her direct implication in the birth process of giving life. The reflection of the feminine role in the passage rituals within traditional society and also in those related to the customs throughout the year prove that Romanian women have always been able to maintain the connection between terrestrial and sacred spaces.

The image of the woman in Romanian traditional society is that of a factor of stability in the household, in the domestic field, whereas the man acts in public domain and has relationships with the exterior.

Following the same image of woman, Romanian intellectuals and even politicians have followed the idea put forward by many predecessors according

³ Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar [Folk Customs throughout the Year. A. Dictionary]*, Bucharest, Romanian Cultural Foundation Publishing House, 1997, pp. 271-273.

⁴ Germina Comanici, *Cercul vieții [The Circle of life]*, Social Sciences Collection, Bucharest, Padeia Publishing House, 2001, p. 22.

to whom the man is a norm of humanity, reason, objectivity, universality, whereas the woman is closer to nature, tenderness, subjectivity and the particular.

From the perspective of the revolutionary thinkers of 1848, the woman who was worth being honored was “The Madonna Woman”, whose power came from absolute, divine love and also from the love of her children, “the woman-mother”, haloed by the attribute of sanctity.

Nicolae Bălcescu saw “an angelic creature” in that woman, “a goddess who leaves only through our life, who has neither other joy than our joy, nor other happiness than ours”⁵.

Sanctifying the women’s exclusively traditional mission of “mothers of the family” who educated their children provided a sacred character to the patriarchal society of that time.

Revolutionaries of 1848, such as: Nicolae Bălcescu, C.A.Rosetti and Cezar Bolliac argued in many articles their opinion about about the civilizing role of women. This role referred only to the ethical and moral level, any participation of women in the civic or political sphere being excluded.

The woman did her duties as a wife and a mother, keeping her moral purity within the intimate, private family background. C.A.Rosetti criticized the “immorality” of the nobles families, in opposition to the traditional patriarchal family, in which the woman was the keeper of the moral conduct and domestic harmony. He considered the women’s exposure in public to be sign of depravity and decay, asserting that “all people are alike, but woman are goddesses, so they have no reason to claim their rights. Moral idealization goes hand in hand with political exclusion”⁶.

However, C.A.Rosetti considered the subsequent failure of the defeat of the revolution to have been caused by the non-challenging attitude towards women, by their non-participation as masses in the revolutionary actions, according to the Occidental example; this was a consequence of the prejudices that kept them away, isolated and passive.

At the same time, C.A.Rosetti and Ion Ghica pleaded for the multilateral training of women. In 1868, Ion Heliade Rădulescu, who had been the Minister of Public Instruction in 1848, held a Conference at the Athenaeum; the conference was about the situation of women in ancient and Medieval times.

⁵ Maria Bucur, Mihaela Miroiu, *Patriarhat și emancipare – în istoria gândirii politice românești [Patriarchate and Emancipation in the History of Romanian Political Thinking]*, Iași, Polirom Publishing House, 2002, p. 25.

⁶ *Ibidem*, p.15.

On this occasion, the politician argued that, in order to get to the real emancipation of the Romanian women, it would not have been necessary to change laws, as in Europe, but only to apply a “complete education”. Cezar Bolliac supported the gaining of the status of a “citizen legislator, a judge and executor and for the sexual freedom of women”. He was aware of the fact that “gender subjugation is the most common form of domination, while patriarchy is the most ancient and universal form of servitude”. Ion Ghica supported equality regarding law, but not social equalization. He insisted on the main issue of the women’s weak autonomy, precisely “their economic dependence on men”⁷.

Stefan Zeletin also supported this idea, asserting that “for an individual, autonomy depends on the economic autonomy, and it comes with the process of industrialization and employment”⁸.

The same Zeletin criticized the putting of peasants in possession of land, since “the men only were beneficiaries. With the abolition of serfdom relations, the individual will gain economic independence, either through private property, or employment.

The economic dependence of women on men perpetuated, because women did not possess land, they could only be employed”⁹.

Mihail Kogălniceanu’s opinion about the social position and role of women is representative for the Moldavian society in the early XIXth century. Women were considered “mysterious and passionate human beings, different from men, who were the only rational beings”. The exclusion of women from the public life was considered a natural consequence of “their inability to make decisions, due to their infantile nature”¹⁰.

Romanian conservatives praised the traditional family, with the husband as the head and having the duty to support the family; they also blamed the emancipation of women, out of the gynaeceum. They “regulated all social positions on the father-son relationship, keeping the law in the state based on the principle of male authority”. George Bibescu claimed that the head of state must have been a “Patriarch, a man with an iron hand and a heart of gold”¹¹.

Political ideas proposed during the period between the Unification of Principalities and the end of World War II did not bring the women’s social and

⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 77.

political problem to the forefront. During the inter-war period, formal changes of status were made, while the acceptance of civilian equality did not bring any changes in the mentality of that time. It was created a considerable difference between the image of the woman in the dynamic, changeable, urban area and the inert, traditional and almost out of history image of the woman in her village, a timeless space. The public and the private sectors were more obviously separated in the city, emphasizing the masculine-feminine antithesis more significantly. Thus, the man was identified with the social, whereas the woman was identified with the natural, even the unpredictability of nature and the whims of seasons revealing themselves as typical feminine qualities¹².

In Romania the first ideas of women's emancipation emerged from the early decades of the nineteenth century, when some conditions favorable to involving women in social life were created, by replacing manual work with machines, by repealing great landed properties, by technically endowing industry and agriculture and by consolidating public institutions. Women participated in the economic transformations in different ways: by inheritance and marriage, they contributed to the formation of small and large capital; woman's work in the household was essential, regardless of social class, even if it took different forms: house work, raising children, managing goods etc. The smaller the man's income was, the more exhausting the housework was. Therefore, in the context of industrialization and urbanization, in the XIXth century, jobs and occupations in the household, paid and unpaid work, private and public existence were not separated for women, but interweaved harmoniously. Nevertheless, the traditional assumption on women's inferiority remained at almost all levels. Thus, women's work was paid less. Even though most women, like most men, performed unqualified work, the salary was differentiated according to sex, not to qualifications. But industrialization brought an extra income from factory work, thus women migrating among various jobs, always torn between work and family. The profession of governess became, in the early XIXth century, a symbol of the unmarried girls. This job was an alternative to being a "seamstress". Everywhere, women's most common job was to do housework, daily or permanently. This represented a shift from rural to urban existence and often to the factory life, with steadier working schedules and wages. A woman's education consisted of: handicraft,

¹² Simona Stinger, *Mișcarea feministă românească din Transilvania (1850-1914)* [*The Romanian Feminist Movement in Transylvania (1850-1914)* (*Le mouvement féministe roumain en Transylvanie*)], p. 47, in *Feminine presences. Studies about Women in Romania*, Cluj, Publishing House of Desire Foundation, 2002, p. 237.

knitting, embroidering, crocheting and sewing. In the public field, women could only be employed as auxiliary, their promotion not being allowed. University women did not have access to all the professions. For instance, those with juridical training were not allowed to plead in court, for the reason they did not benefit of political rights, while women teachers, with the same didactic activity and training as men teachers, got lower wages. Women appropriately qualified were allowed neither in the process of managing economic companies, nor in the boards of banks and corporations. The housewife, whose entire activity was devoted to her family, had to facilitate consumption and to ensure a decent living, by judiciously managing her husband's income. Generally speaking, the poorly paid work for women, their dependence, poverty, lack of jobs were characteristic for the end of the XIXth century in all Europe. The complete lack of political rights, together with preventing women from taking part in public affairs and keeping anachronistic legislation regarding women, in flagrant contradiction with the requirements of the modern era, led to the onset of certain strong social movements, beginning in the West, which aimed at the emancipation of women in all public fields.

Therefore, we may assert that in Romania there was no proper feminist movement, but only philanthropic attitudes, and we talk either about women's foundations which protected orphans or poor people, or about women's associations which honored places of culture, art and religion. The ideal of social achievement of women throughout Europe and of recognition of her equality with the man emerged as a true doctrine after the bourgeois revolutions; in Romania, it manifested itself especially in the beginning of the last century. After World War II, most European countries adopted new constitutions, which provided women the right to vote. Only Switzerland, neutral in the war, did not change its attitude regarding women's vote, although women were independent and relatively well paid for their work¹³.

Romanian feminism manifested itself most significantly in the campaigns organized by women's associations which claimed the right to vote from the government; there were a few female figures who demanded full rights in the state. One of our first female writers, Constantia de Dunca-Schiau, can also be considered as the first serious analyst of feminism in Romania. In 1863 she submitted to the voivode and to the Legislative Chamber a project of

¹³ Rodica Țugui, *Mișcarea de emancipare feminină și teoriile feministe. Contribuții la constituirea sociologiei familiei* [*The movement of female emancipation and feminist theories. Contributions to the establishment of the sociology of the family*], in *Archives of Oltenia*, no.12, new series, Bucharest, Academy Publishing House, 1997, p. 227.

organizing the system of education for girls; this project was taken into account and the law of public instruction was written in 1864. Alexandru Ioan Cuza awarded a prize to this statement. The oldest women's organization in Transylvania dates from 1850, being known as the *Reunion of Romanian women to help the raising of poor Romanianj orphan girls*. This association supported the development of education for girls. In 1891, in Cernăuți, the Romanian Ladies Society of Bucovina was founded. The actions of gaining the state independence of the country were supported by the women from Moldavia, between 1877 and 1878, by founding the *Central Committee of Romanian Ladies*, in Iași, chaired by Maria Rosetti Roznovanu, under the patronage of Princess Elisabeth. The Committee of Women Doctors functioned to help the disabled and orphans of war. In 1894, The League of Romanian Women in Iași submitted a petition to the Chamber of Deputies. They demanded that, on the one hand, "the married women be removed from minors and be given the right to manage her own wealth"; on the other hand, "the law should compel a man to recognize his biological child, so that the child-raising duty should be shared by the father, too, not only by the mother; thus, infanticide, mother's suicide and child abandonment should disappear; otherwise, they would become a disaster for our society"¹⁴.

In 1905, the Cultural Union of Romanian Women, through the periodical "Our magazine", stimulated good quality feminist literary works. In 1915, this association took part in political debates, firmly declaring its opinion in favor of reforms, fighting especially for the women's right to participate in political decisions of national interest¹⁵.

Other women's associations that promoted women were Women's Emancipation, launched in 1911, in Bucharest, by Eugenia of Reuss-Ianculescu, a supporter of Romanian women's economical and political rights; the Association for Civil and Political Emancipation of Women in Romania, since July 20th 1918, which undertook a serious inquiry on the attitudes of some leaders of political parties and other personalities of public life regarding the status of women. The association aimed at fighting against prejudices and dogmas concerning the woman's mission, by an active propaganda,

¹⁴ The Debates of the House of Representatives, session 1895/1896, on March 5th 1896, p. 463 in Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc - antologie de texte 1838-1929* [From the History of Romanian Feminism - Antology of textes 1838-1929], Iași, Polirom Publishing House, 2002, p. 28.

¹⁵ *Our Magazine*, year III, no.15, July 1st 1915, pp. 211-212; no.16, August 1st 1915 in Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*, p. 29.

publications, newspaper articles, leaflets, public meetings, conferences or congresses; other aims were to get the women's access to all professions, to guide them in doing trade business and other jobs, to train young girls for social and citizen life, to combat illiteracy, by founding schools for adults¹⁶ etc.

The National Council of Romanian Women, set up in Bucharest, in the summer of 1921, with an Executive Committee headed by Calypso C. Negruzzi, Elena Odobescu and Ecaterina Cerchez, debated on the juridical status of the employed woman, claiming the suppression of the married woman's servitude and the repeal of her inability to sue or be sued, to make contracts or to trade¹⁷.

In 1923, in Bucharest, there was the greatest protest of women against the Government's disregarding attitude towards their claims; in 1925, during the Congress in Washington, Alexandrina Cantacuzino became Vice President of the *International Congress of Women*. In 1929 women got the right to vote and be elected in municipal and county councils.

The analysis of the traditional society taking into account the structure of rituals has proved substantial changes in the woman's role. In our opinion, the causes for these changes are: the urbane influence, the balancing of social relationships between men and women, a new conception about service and the de-semnatization and defunctionalisation of some ritual practices. All these constitute the germs of the approaching of the village to the city, of diminishing the distance between the two types of society, rural vs. urban, and can be considered the premises of the development of a certain possible feminist movement.

Bibliography

Bucur, Maria, Miroiu, Mihaela, *Patriarhat și emancipare – în istoria gândirii politice românești [Patriarchate and Emancipation in the History of Romanian Political Thinking]*, Iași, Polirom Publishing House, 2002.

Comanici, Germina, *Cercul vieții [The Circle of life]*, Social Sciences Collection, Bucharest, Padeia Publishing House, 2001.

Dragomir, Otilia, Miroiu, Mihaela, 2002, *Lexicon feminist [A Feminist Lexicon]*, Iași, Polirom Publishing House.

¹⁶ Ștefania Mihăilescu, *op.cit.*, p. 37.

¹⁷ Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, 2002, *Lexicon feminist [A Feminist Lexicon]*, Iași, Polirom Publishing House, p. 218.

Ghinoiu, Ion, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar* [*Folk Customs throughout the Year. A. Dictionary*], Bucharest, Romanian Cultural Foundation Publishing House, 1997.

Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc – antologie de texte 1838-1929* [*From the History of Romanian Feminism – Antology of textes 1838-1929*], Iași, Polirom Publishing House, 2002.

Olteanu, Antoaneta, *Calendarele poporului român* [*The calendars of the Romanian people*], Bucharest, Paideia Publishing House, 1999.

Stinger, Simona, *Mișcarea feministă românească din Transilvania (1850-1914)* [*The Romanian Feminist Movement in Transylvania (1850-1914)*] (*Le mouvement féministe roumain en Transylvanie*) in *Feminine presences. Studies about Women in Romania*, Cluj, Publishing House of Desire Foundation, 2002.

Țugui, Rodica, *Mișcarea de emancipare feminină și teoriile feministe. Contribuții la constituirea sociologiei familiei* [*The movement of female emancipation and feminist theories. Contributions to the establishment of the sociology of the family*], in *Archives of Oltenia*, no.12, new series, Bucharest, Academy Publishing House, 1997.

Vrabie, Gheorghe, *De civitate rustica*, Bucharest, Language and Soul – National Culture, 1999.

THE WOMAN – MAIN ACTOR IN ROMANIAN RITUALS

Gabriela BOANGIU*

Abstract: *The woman has always represented a symbolic axis both in the traditional popular space and in the space of social freedom that modernity and post-modernity built. A symbol of spiritual beauty, of gentleness, tenderness, of motherhood, the woman played a central role in Romanian rituals, both in terms of calendar customs and family customs - baptism and wedding. The rites specific to the wedding mark a change of the status, the becoming of the young people, integrating them in the bigger community of the village. The article highlights the characteristics of the rites specific to the wedding as it is perceived in Oltenia region, in comparison with other Romanian regions. The stages of the wedding are very rich in symbolical gestures, numerous rites of separation from the unmarried young people, rites of limit or aggregation can be identified.*

Popular poetry recorded a multitude of forms of lyrical expression of some criteria of female beauty. The association of Beauty with Good placed the woman in the sphere of Truth protected by divinity. In the variants of some carols, the archetypal image of the stable family is presented - where the woman occupies an important place, of the couple that received the blessing of the parents, alongside the divine one, a fact that can be recognized due to the abundance, fecundity, social position, fulfilled destiny, recognition of the place from heaven. The happy couple makes the space they live in holy, an ideal fortress. And in the garden appeared an image of Heaven, an image of the sacralized vegetation that anticipates the building of the church, as a sign of the divine blessing, the forgiveness of sins and the reaffirmation of their connection with the divinity. The woman's ages ensured her specific spaces within traditional ceremonies: childhood – baptism, birth, symbolic games; wedding - youth; calendar customs, superstitions, charms – senectutes, age of wisdom.

Keywords: *woman, rituals, wedding, calendar customs.*

INTRODUCTION

The rites of passage specific for the wedding imply the change of status, of becoming for the young couple, integrating them in the more ample community, represented by the village. In the case of the wedding, it is interesting for our theme the stage of the matchmaking and of the dowry, along with all the symbolic representations and practices that are related to the dowry. “In its traditional forms, the marriage cannot take place randomly: the young people attend certain events from the social life of the village, do some

*³rd degree scientific researcher, “C.S. Nicolăescu-Plopșor” Socio-Human Research Institute, e-mail: boangiu_g@yahoo.com

specific works together, help each other, work in groups, go to evening sittings, parties or horas. At New Year, for example, the groups of young boys that go carolling from one house to the other, have specific wishes for the young boys and girls that have reached the age for getting married. Using allegorical forms, these wishes talk about the happy marriage and the duties of the future spouses¹. Therefore, the weddings were preceded by a lot of social practices that used to represent the fundament for the young people to know each other better, to set the date of the wedding, to choose the godparents etc.

THE STAGE OF THE MATCHMAKING AND OF THE DOWRY

The wooing (matchmaking) represented a very important stage within these family union. It was the moment when the families of the bride and groom met, when decisions referring to the future of the new family were made, the young couple knew each other better, gifts were exchanged, the dowry was established. “The wedding in Maramureș, as Timiș Nicoarp from Baia Mare informs us, represents a special event, not only for the young people who join their life and efforts to make a home, or for their parents, but for the entire village. The two young people – the bride and the groom – are seen by the entire village from the moment they “hold hands” (are engaged) and until the wedding is over. In the past, there were more often situations in Maramureș too, in which some marriages were arranged by the parents of some young people, marriages conditioned by wealth or “the noble kin” (...). Especially the parents of the girl had to promise the boy land and cattle, as a dowry”².

The stage of matchmaking represents a constitutive part of the wedding ceremony, “if the young couple decides to get married, the girl goes to her mother, confessing that a certain boy wants to make her his bride, to woo her, and she secretly advises with her mother how to prepare the wedding. The boy, the lad, also tells his father. His father, if he likes the girl, because he usually knows her too, tells his son: Good, let’s send the matchmakers”³. As an example of a wedding, at Ivești, Vaslui, some time ago, they would send the matchmakers “with a leader heading them, all riding horses and neatly dressed,

¹ Mihai Pop, *Sensul unei solemnități tradiționale*[The meaning of a traditional solemnity], «Scânteia», 24th of November 1966 *apud* Ioan Meîțoiu, *Spectacolul Nunților*[The weddings show], 1969, Bucharest, The Central House of the Folkloric Creation, p. 18.

² Ioan Meîțoiu, *Spectacolul Nunților* [The weddings show], 1969, Bucharest, The Central House of the Folkloric Creation, p. 20-21.

³ *Ibidem*, p. 97.

wearing their best clothes, they would stop next to the girl's house and say the following wedding ovation or speech:

“Good morning,/Good morning honest householders!”/“We thank you/Great hunters/ But why are you wandering/And what are you seeking”/“Why we are wandering/And what we are seeking/We do not have to/Account for/Because we have crossed countries/And we have crossed seas/And through towns and villages we have passed/But we haven’t accounted for /But if you are asking us,/Allow us a few moments/To tell you our true reason.../Our young emperor/George the praised by all/Woke up early morning/Combed his raven hair/Put on his new clothes/Saddled his horse/Blew his trumpet/And called for us all/And at dawn break/We went hunting/Into the Upper land/The western one/Till our horses rested/Because they lost their horseshoes/And we descended/A beautiful hill/And we saw the mountains and their fir-trees/The sky above with the stars/The glens with the violets/And we spied the trace of a beast/Some said it was a fairy/A good wife for George.../Other hunters/Much more clever/Said it was the trace of a deer/To be spouse for George/But our George,/Who is your guest,/Riding a horse/As great as Bucephalus/Stood on his feet/Breathed deeply/Gazed around him/All over the fields/And witnessed how the deer/Transformed into a beautiful/And lovely flower as well.../And seeing that it neither blooms/Nor bears fruit/Nor likes the place/But it only parches,/Sent us the messengers/Riding nice horses/With braided manes/And tinned hoofs/And he gave us silver pickaxes/To pull up the flower/By the root/And plant it in our George’s garden/The flower to like the place/To not parch/To bloom there and to bear fruit,/But on our way here/Our flower transformed again/Into a beautiful deer/Delightful and fair-haired.../And we traced her/Drinking and cheering/Shooting our pistols.../Until we saw/A lovely bright star/Falling over/Straight on your house/And we followed the star/And stopped at your house/To ask for the deer:/To give it to us/Otherwise we won’t leave...”. (This is the moment when everybody takes the bottles out and puts them on the table. The girl's father steps in front of them, telling something like this: *Maybe, you, honest hunters, might have mixed up the traces and arrived at our house by mistake, because we know nothing about your game.* Then, the matchmakers pretend they want to leave. But the host stops them.) The head pretends to be cross, and says: *Then, if this is your wish, let’s leave at once!* The bride's father, because he doesn't want the matchmakers to leave his house, lures them to

stay: *Because our forefathers' tradition says to welcome you as our guests for this night, maybe the game will come any moment from now...*"⁴.

This wedding ovation, because this is the similar form kept for the beginning of the wedding, not only for matchmaking, reminds of an ancient mental horizon, which includes old symbolic representations. The girl is suggestively imagined as a "beast", a "fairy", "a deer/To be spouse for George", a "lovely flower", "a lovely bright star". All these metamorphosis talk about old symbols. The hunting is in itself a symbolic one. The taming of the game, the bringing of the "flower", with its roots, into the garden of the wooer, "The flower to like the place/ To not parch/ To bloom there and to bear fruit" depict a miraculous wedding, the continuity of some families that are about to become related. The transplanting of the flower into the garden of the groom for bearing fruits talks about the rite of aggregation⁵, postliminal rite, on integration of the bride into a new family, that of the groom.

The matchmaking represents an essential stage in the wedding imaginary, when the young couple's parents meet, "first the parents were laying heads together (without the young couple), along with some close relatives, and then the children met too and exchanged handkerchiefs (today wedding rings)"⁶, "with the father, or other relatives. They have to haggle with"⁷, "they were haggling about what to give to the girl. Of great importance was the land"⁸, "they were usually going only on holidays, and only in the evening. They don't go on fastening days, this is a bad omen"⁹, "just the well-off were making a marriage contract"¹⁰, "the dowry was bargained"¹¹. "They were discussing the dowry and about the wedding. Sometimes a document was drawn-up"¹². The discussion about the dowry was representing a necessary stage in the economy of the wedding, "after they have agreed, a marriage contract was drawn-up, written by a person from the family, both for the groom and the bride, they were given to each other and they were kept by the in-laws. This was called

⁴ *Ibidem*, p. 100.

⁵ Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*[Rites of Passage], 1996, Iași, Polirom Publishing House.

⁶ Ion Ghinoiu (coordinator), *Corpus de documente etnografice. Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român* [Corpus of ethnographic documents. Holidays and customs. Answers to the questions from the Romanian Ethnographic Atlas], Vol. 1 *Oltenia*, 2001, Bucharest, Editura Enciclopedică Publishing House, p. 64.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 65.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 67.

agreement”¹³, “often, it was made a dowry certificate”¹⁴, “it was drawn up a marriage contract, in the presence of two witnesses”¹⁵. As a marriage portion, it was given land, cattle, ducats, a place to build the house on, clothes, carpets, a dowry chest, “the chest was usually taken on Sunday, when the wedding procession was heading towards the church. In the chest, there were shirts. On the chest there were placed rugs, counterpanes made of oakum and wool, pillows, towels. After the things for dowry had been brought inside the house, the bride was sharing gifts to the relatives of the groom: towels, shirts (similar with the nowadays custom, there are things bought from the market). After that, they were coming out of the house, having them around their neck, and they dancing *Aidea – doiu* (the bride’s hora). They would circle the house three times with the groom and once without him, having amidst them a bucket of wine. After that, the bride would invite her relatives and guests to have a sit and eat. They would serve mutton broth and steak. After dancing and having fun, her guests would step aside, for the groom’s guests to be asked to eat. Nowadays, it is the same, or the things are bought in the week before the wedding: furniture, cooker, blankets, carpets”¹⁶. “The wedding chest (with the chest’s box – a small box placed in the trunk, where the necklaces were kept) was taken once with the bride. The chest had all the clothes (her garments). It was taken into a cart, pulled by oxen, to the groom’s house”, “a woman called *pochinzel* (approx. guardian) – was the one who would put the chest into the cart, then take it off and guard it during the transportation. A *pochinzel* was a young, unmarried woman, whom the groom and the bride would trust”¹⁷.

The engagement, or the conferring of the bride¹⁸ is the next stage in the economy of the wedding: “Few days after *meeting* or *association*, which means after the young couple’s parents have fully agreed on the *dowry*, it comes the conferring or the engagement”¹⁹. The young man, along with his family and other guests, with musicians, would go to the girl’s parents, to become engaged with her. The parents of the girl, also amidst guests, relatives, neighbours, either close the gates, in order to perform a special ceremony, or open them widely, to receive the

¹³ *Ibidem*, p. 70.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 72.

¹⁷ *Ibidem*, p. 74.

¹⁸ Simeon Florea Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-comparativ etnografic* [The wedding at the Romanians. An ethnographic historic-comparative study], Vol. I, II, 2009, Bucharest, SAECULUM VIZUAL Publishing House, edition supervised by Jordan Datcu, p. 119.

¹⁹ *Ibidem*.

young man, with all his companions. If the gates are closed, a *colăcar* (approx., a messenger, a man who symbolically bears a loaf of round-shaped bread) says an ovation, in which it is mentioned the symbolic hunting of the bride – fairy, flower, star, by the emperor, which is the groom. After the ovation has been said, the parents of the girl open the gates widely and receive with great pomp the young man and the entire precession. Meanwhile, the girl is hiding, and, instead of her, it is brought before the groom either an ugly old lady, or a lad dressed-up as a woman, saying that this is the empress. So, until the fiancée is actually brought, the others make a lot of jokes. As concerning these ceremonial moments, Van Gennep asserts that: “The rite in which the bride or the groom is replaced can signify, in some cases, as in the opinion of Crawley, removing the danger of «inoculation»; nonetheless, according to the detailed description, I believe that the rite is imagined, most of the times, to avoid the weakening of the interested groups (sexual age class, family etc.), trying to offer or to unify individuals of a less general social, and especially economic, value (little girl or old woman, boy etc.), a fact also evidenced by the mocking remarks said to the replacing people, and the protests of the bride’s and groom’s friends and relatives”²⁰. These replacements make the connection with a preliminary rite, that of separation²¹. After these ritual elements, the young man goes to the girl, takes her hand and they sit at the head of the table, next to the godparents.

THE WEDDING CEREMONY AND THE IMPORTANCE OF THE WOMAN IN WEDDING RITUALS

Around the area of Strehaia, Mehedinți County, the engagement was done 2-3 weeks after the matchmaking, on a Sunday or another holiday, there was brought food, unleavened bread, drinks, but if they were wealthier, they would bring earrings for the girl, or bracelets, the wedding rings, an opportunity for setting the wedding date²².

The wedding preparations began, in Oltenia, about a week before, and the wedding would last for almost three days: “for three days is the wedding celebrated, on Saturday, Sunday and Monday. The preparations begin on Friday. In the past, they used to slaughter the animals, but they don’t do this anymore. The adorned fir-tree was decorated by the young people on Saturday, when the musicians used to arrive. There was poured water into a bucket in

²⁰ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, p. 119.

²¹ *Ibidem*.

²² Isidor Chicet, *Nunta în Mehedinți* [The Wedding in Mehedinți], 2010, Craiova, „Scrisul Românesc” Foundation Publishing House, p. 39.

which there was put the top part of a fir-tree, and the youngsters would start to decorate it and then would dance around it”²³. Another field informer tells us that: “on Saturday, the wedding tent is installed, there are made preparations, the musicians play in the yard, the girls and the boys adorn the fir-tree, and after that the table is laid, they eat and the musicians, along with the best man, go through the village, to invite people to the wedding. On Saturday they lay the table and dance until two or three in the morning”²⁴. The decorating of the fir-tree belongs to a preliminary ritual, the separation of the bride from the community of the unmarried young people.

Roman Ioana, a woman from the village of Bărboi, Grecești commune, Dolj County, confessed us that “on Sunday morning, the wedding party go with the bride to get water, to water the bride. The bride puts on her wedding dress and, along with the best man, with a bucket hanging on a stick, and they walk this way, with an unenamelled bucket and pieces of cloth, there used to be woven cloth, made of floss-silk, but there aren’t anymore, now, they put towels. And they go to a well with the musicians and other people following them. At the well, the bride [according to other version, the best man] takes out three buckets of water, to splash them in four places – towards the East, West, South and North. The fourth bucket is filled with water and they take it home. After that, they go and take the godfather, got to the church and get married. It is laid the table, then, after eating, the wedding presents are given. In my time, when I was a child, they used to give food too, but it isn’t like that anymore, they give only money now”²⁵.

Back in the past, the wedding ceremony used to be more ample, the preparation of the groom implied a ritual shaving, and in Mehedinți the groom used to be helped by either the bride, if she had already moved into the groom’s house during the engagement period, or by a maiden, friend with the groom’s family, who would help him to shave²⁶. The bride was accompanied by her mother, the godmother and other young girls, who would help her to get dressed and to put the veil and the wrath on her head. The shaving of the beard and the covering with the veil are also rites of separation, as Van Gennep was

²³Field informer Florea Maria, 66 years old, from the village of Bărboi, Grecești commune, Dolj County, field research done in March 2016.

²⁴Field informer Maria Victoria, 87 years old, from the village of Bărboi, Grecești commune, Dolj County, field research done in March 2016.

²⁵Field informer Roman Ioana, 55 years old, from the village of Bărboi, Grecești commune, Dolj County, field research done in March 2016.

²⁶Isidor Chicet, *op. cit.*, p. 61.

mentioning²⁷. In Mehedinți, after putting on the veil, the bride performs few sympathetic and fertility rites: she gazes through the chimney, to have beautiful black-eyed children, or she stirs the fire, to have as many children as the hot ashes²⁸. At the end of the wedding, the godmother takes off the veil of the bride, replacing it with a scarf specific for the wife, her new status, an aggregation ritual, of integration among the young wives.

The joyful feasting atmosphere is also created by the groom's guests, who come to take the bride, the godparents and other guests. Isidor Chicet considers that the wedding party has a protective role as well, for the young couple, they are cheering and loudly manifest their joy, not letting the evil spirits to come near the bride and groom²⁹. In Oltenia, when the wedding party reaches the house of the bride, there are recited, by *colăcer*, the messenger, the wedding ovals: "The first messenger (says): "Good day to you!" The bride's father (answers): "We thank you for your wishes!, and asks them: "But what's the great matter/For which you are hurrying so? The messenger answers: "What sort of question is this/About our hurried arrival?/And these bunches of people/Why are they looking as if we were wolves?/What's with all these youngsters? And all the crowd/And all the girls, as if they saw bears/And they gape at us/ Haven't they seen people before/And are they afraid of us eating them?/(...) Or you might think that if you frighten us/We will answer to you?/(...) We aren't afraid of crowds/We bear names of brave people,/ We aren't afraid of masses/Because we know what to tell you./And if you want and it pleases you/To answer to you peacefully,/Take us easily/To talk calmly,/ (...) That's why, without jesting/Listen to what we say:/That young emperor or ours/He who wants only the best for you/One early morning,/As it is his habit/Around the daybreak/Wishing to go hunting,/He woke up, he dressed nicely,/Took his arms, as he should have/And grabbing his horn suddenly/Blew it once/And gathered a lot of his soldiers/All of them on horses/All sharp and skilful/And shooting their rifles:/ To go hunting on the hills/And over the mountains (...)/And riding a while/ Holding their shooting rifle/They got to a well,/And spied the trace of a beast,/ Where all of them dismounted,/To look around, to better gaze,/What kind of trace was that? To take a guess,/ (...) Some said that was the trace of a fairy,/To hold our emperor daily,/Others said it was made by a flower queen,/To be the bride for him// So as much as they

²⁷ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, pp. 107-130.

²⁸ Isidor Chicet, *op. cit.*, p. 63.

²⁹ *Ibidem*, p. 77.

talked,/The emperor began to think/That he would like to know/ Where was the fairy coming from/All the way to the well?/And he left at once,/Following her a long way/Until he reached your yard/Along with our party,/ Where he saw a flower/As a bright star shining,/Which would just grow up/And would just bloom nicely,/But wouldn't bear fruits/Because the earth is not good// Therefore the emperor/Called a meeting/That the beautiful flower/That smells so sweet/To be moved from here/And taken to his highness court/Where she will like the place,/To grow and to bloom,/To sprout with children/To show her fruit/And everyone to love her dearly (...)/And to give us the flower at once/That shiny star,/ Along with your answer,/We kindly ask you (...)"³⁰. This wedding ovation talks about the symbolism of an emperor's wedding, as Van Gennep was asserting, in which the bride and the groom are princesses and princes³¹, it is a text that uses a symbolic fundament for the rites of aggregation, of integration of the bride into her new family (...).

There is also the custom, when the wedding attendants are leaving with the bride and the dowry, that the groom to be stopped by the bride's guests and not let him go until he gives his mother-in-law a significant gift³², this custom being found in the village of Busulețul, today Grecești commune, Dolj County.

The young couple says on the threshold the *Requests for Forgiveness* to their parents, a limitation ritual, in order to receive the blessing from their parents and godparents, for example: "Good morning, honest guests/ Honest godparents,/ Honest in-laws/In a few words,/Asking for permission/Your daughter is requesting/ With great humility/To give her your blessing/And on Friday/To give her your forgiveness/To excuse and bless her/ Because the parents' blessing/Makes stronger the children's house"³³.

After the church ceremony, the wedding party gets to the house of the groom, where the mother-in-law meets her daughter-in-law with a teaspoon of jam, a sympathetic rite, in order to give the bride assurance that the living together will be sweet, then she spins her three times, for the bride to side with her home³⁴. After that, the bride and groom are tied around their heads with a

³⁰ Ioan Moanță, edition supervised by, *Orașii*, 1974, Bucharest, Minerva Publishing House, pp. 45-53.

³¹ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, pp. 107-130.

³² Isidor Chicet, *op. cit.*, p. 77.

³³ *Ibidem*, p. 240.

³⁴ *Ibidem*, p. 86.

floss-silk towel, to enter the house together³⁵, an aggregation ritual, of integration of the new family.

THE WEDDING IN BALADS

The Romanian folklore registers numerous variants of some epic songs that talk about a profound mental Romanian horizon, about allegories of death as a wedding, or about assumed testaments voiced in moments of great ordeals, in the same time full of numerous metaphors, essentially symbolic. This is the case of the epic song *On top of the green mountain*, analysed by Radu Niculescu³⁶ in his work „Spre o poetică a baladei populare românești. Două studii de caz” [Towards the poetics of the Romanian folk ballad. Two case studies], where “the subtype chosen by Radu Niculescu falls in the category of the creations similar to the ballad *Miorița* [The Little Ewe], because sometimes the heroine, sensing that she is near death, asks to be buried *In the sheepfold/ Where the lambs will play*, having the trumpet next to her head and the record next to her soles”³⁷. There can be noticed two essential characteristics of the plot: “the menacing represented by the Turks or dragons, for the sheepfold, and the mixture between real and fantastic, specific for the fairy tales”³⁸.

The structure of the ballad is made of six episodes, the author analysing, in parallel, the compositional and thematic profile of the carolling song version, not only that of the epic song. In the first episode, there is depicted the splendid, ideal landscape, where the pastoral life unfolds. The second episode introduces the characters “They graze them on a mountain/ And milk them on the other/ And shear them on another/ The brother is a shepherd/ And his sister stays on the sheepfold”³⁹. The silence of this idyllic space is broken by the signs that announce unwanted visitors that are noticed due to the darkening of

³⁵Field informer Bumbăcescu Cornela Daniela from the village of Busu, 43 years old, Grecești commune, Dolj County, field research done in March 2016.

³⁶Radu Niculescu, *Spre o poetică a baladei populare românești. Două studii de caz* [Towards the poetics of the Romanian folkloric ballad. Two case studies], Sfântul Ierarh Nicolae Publishing House, Brăila, 2012, p. 318.

³⁷Silvia Ciubotaru, Review for the work of Radu Niculescu, *Spre o poetică a baladei populare românești. Două studii de caz* [Towards the poetics of the Romanian folkloric ballad. Two case studies], Sfântul Ierarh Nicolae Publishing House, Brăila, 2012, in “Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” [The Annual of the Ethnographic Museum of Moldova], no. XIII, 2013, Iași, Palatul Culturii Publishing House.

³⁸Radu Niculescu, *Spre o poetică a baladei populare românești. Două studii de caz* [Towards the poetics of the Romanian folkloric ballad. Two case studies], 2012, Brăila, Sfântul Ierarh Nicolae Publishing House, p. 241.

³⁹*Ibidem*.

the sky, “the brother knows the identity and the intentions of the group that is coming. The dragons, the lions or the Turks are difficult-to-be-pleased matchmakers”⁴⁰. The fourth episode (*The Refuse*) presents differences in the ballad version, as compared to the carol: “1. the request of the matchmakers; 2. The rejection of the request by the brother; 3. his counteroffer; 4. The rejection by the matchmakers of the counteroffer”⁴¹. “What is obviously detached in subsidiary is the strange fact that the dowry is given for impeding the taking and the wedding of the girl. Reminding of the animosity between father-in-law and son-in-law, from the context of the ballad called *Letinului*, the conflict between the brother of the girl and the presumed brothers-in-law, is not to be ended the same way. It is also peculiar that the matchmakers are willing to renounce all the goods that are offered, in favour of the bride. The bargaining of the dowry takes a negative turn: “I won’t give you my sister/ As long as I hold my head on shoulders! / I’ll give you hundreds and hundreds/ Of sheep and rams,/ Rams with curled horns/ That spill gold out of them./” “We want none of what you have/ Nothing but your sister”⁴².

The fifth sequence coincides with the denouement, the kidnapping of the shepherdess is preceded by the requests of the girl, to her brother, to cut her locks of hair, to take her earrings and put them on the milking buckets, announcing in this way, through degradation, the decease of the departed one. These represent few elements of a separation ritual, where the familiar environment becomes sensible to the leaving of the girl towards the other world. The sequence has similarities with the testament from the ballad *Miorița*: “The horned sheep/ Shall cry for me on the mountain/ Shall look for me and not see me,/ Shall morn for me, and not find me”.

Radu Niculescu considered the folkloric creation “a moment of art, an episode, of exquisite sensitivity of our pastoral ballad, being in the same time a revealing document on addressing the moral profile of the Romanian people”⁴³.

The elements that are present in the ballad, and refer to a metaphoric testament, remind of the ballad *Miorița* and the testament of the shepherd from this ballad is considered to be the central episode of the ballad, as Adrian Fochi mentioned in his work “*Miorița – tipologie, circulație, geneză, texte*” [The

⁴⁰ *Ibidem*, p. 356.

⁴¹ *Ibidem*, p. 280.

⁴² *Ibidem*, p. 289.

⁴³ *Ibidem*, p. 341.

Little Ewe – typology, circulation, genesis, texts]⁴⁴, “representing a permanently present episode, in all the analysed variants. Therefore, the conclusion is that the lack of this episode from the composition of the ballad demonstrates its automatic cancellation. One ought to also consider the special accentuation of this episode, in the ideological and artistic interpretation of the ballad, as much as in the attempt to determine the main lines in the historic evolution of the text. The other three episodes that make the ballad, to a certain respect, have the role to enhance the content of the shepherd’s testament, creating the dramatic perspectives and the lyrical atmosphere; they comment, plunging into the typical reality of the pastoral life, but also reaching the top levels of the artistic generalisation, which is eternally human, as regarding the commitment of the human being to his work, to the natural environment, to what represents the basic values of the humanism, in the folkloric acceptance. Nonetheless, the keystone on addressing the interpretation of the ballad is the theme that introduces the episode and justifies it from the point of view of the epic development. It is the *theme of the shepherd’s reaction* when finding about the complot staged by his companions. This theme genetically belongs to this episode, but due to the process through which the ballad progresses to reach its actual form, under the circumstances of this new approach, it serves as a liaison with the anterior episodes, appearing even as a direct and logical continuation of them”⁴⁵. Thus, the centrality of the episode that represents the testament of the shepherd places the ballad within an archaic mental horizon, with profound symbolical representations as regarding the thresholds of life and death, of the continuity into a familiar horizon, of the integration into the universal harmony, of continuously remembering of its ideals.

CONCLUSIONS

The wedding embodies an ancient ceremony with deep significations in the Romanian mentality, during the process being identified numerous rites of separation, limit or aggregation, the separation of the bride and groom from the group age of the unmarried people, of threshold, liminal, but also postliminal, of integration among the other families in the village community. The woman represents an important actor in wedding ceremonies.

⁴⁴ Adrian Fochi, *Miorița – Tipologie, circulație, geneză, texte*[The Little Ewe – Typology, circulation, genesis, texts] 1964, Bucharest, Romanian Academy Publishing House, p. 223.

⁴⁵ *Ibidem*.

Bibliography

Chicet, Isidor, *Nunta în Mehedinți* [The Wedding in Mehedinți], Craiova, „Scrisul Românesc” Foundation Publishing House, 2010.

Ciubotaru, Silvia, Review for the work of Radu Niculescu, *Spre o poetică a baladei populare românești. Două studii de caz* [Towards the poetics of the Romanian folkloric ballad. Two case studies], Sfântul Ierarh Nicolae Publishing House, Brăila, 2012, in “Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” [The Annual of the Ethnographic Museum of Moldova], no. XIII, Iași, Palatul Culturii Publishing House.

Adrian Fochi, Adrian, *Miorița – Tipologie, circulație, geneză, texte*, [The Little Ewe – Typology, circulation, genesis, texts], 1964, Bucharest, Romanian Academy Publishing House.

Ghinoiu, Ion, (coordinator), *Corpus de documente etnografice. Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român* [Corpus of ethnographic documents. Holidays and customs. Answers to the questions from the Romanian Ethnographic Atlas], Vol. 1 *Oltenia*, 2001, Bucharest, Editura Enciclopedică Publishing House.

Florea Marian, Simeon, *Nunta la români. Studiu istorico-comparativ etnografic* [The wedding at the Romanians. An ethnographic historic-comparative study], Vol. I, II, 2009, Bucharest, SAECULUM VIZUAL Publishing House, edition supervised by Iordan Datcu.

Meițoiu, Ioan, *Spectacolul Nunților* [The weddings show], 1969, Bucharest, The Central House of the Folkloric Creation.

Moanță, Ioan, edition supervised by, *Orașii*, 1974, Bucharest, Minerva Publishing House.

Niculescu, Radu, *Spre o poetică a baladei populare românești. Două studii de caz* [Towards the poetics of the Romanian folkloric ballad. Two case studies], 2012, Brăila, Sfântul Ierarh Nicolae Publishing House.

Pop, Mihai, *Sensul unei solemnități tradiționale* [The meaning of a traditional solemnity], «Scânteia», 24th of November 1966 *apud* Ioan Meițoiu, *Spectacolul Nunților* [The weddings show], 1969, Bucharest, The Central House of the Folkloric Creation, p. 18.

Van Gennep, Arnold, *Riturile de trecere* [Rites of Passage], 1996, Iași, Polirom Publishing House.

THE MATRONYMICS IN THE SYSTEM OF THE ROMANIAN ANTHROPNOMY. THE HISTORY OF THE DENOMINATIONS

Iustina NICA (BURCI)*

Abstract: *The inventory of the current surnames also includes a series of anthroponyms that have a feminine form: Domnița, Adomnița, Adomniței, Adomniți; Maria, Mariei, Amarie, Amariei, Amarii; Sofia, Asofie, Asofiei, Asofii etc. Their number is incomparably smaller than that of the masculine ones. The roots of this discrepancy are found in the more than modest participation of the women in social life of the past, their space for acting being usually reduced to that of the household. Outside this background, the woman was always someone's daughter, wife or sister, and, in legal matters (inheritance, will-related circumstances, sale-purchase, etc.) she was represented by a male representative.*

Using as sources some censuses, as well as toponymy, which proved to be an invaluable archive for anthroponymy, we aim to present, in this paper, the situations in which women become "the head of the family", as well as a taxonomy of the denominative formulas recorded in those cases.

Keywords: *society, evolution, anthroponymy, matronymics, classification*

The situation of women used to display great similarities along history: almost in all epochs and in all societies, they were excluded from public life, even if, in all ages and in all societies, the chronicles recorded, from ancient times to the modern era, at least one princess, a queen or an empress, and later on, with the passage of time, brave, simple women, or ones belonging to the aristocracy, who managed to challenge this status quo and excel in the world of men. But for the overwhelming majority, the rules were, for centuries, very clear¹: the woman had to obey her husband or guardian, to take care of the

* Researcher II, PhD, "C. S. Nicolăescu-Plopșor" Institute for Research in Social Studies and Humanities from Craiova; e-mail: iustinaburci@yahoo.com.

¹ In ancient Greece, and not only, prohibitions went so far that a woman was not even allowed outside the house to walk unaccompanied, and if she went out "she had to be old enough for people to ask whose mother she was, not whose wife she was." (<https://historia.ro/sectiune/general/viata-grecoaicelor-in-antichitate-divinitatea-a-567645.html> (site accessed on 01.10.2022)). In another part of the world and at another time, a fearsome ruler, Genghis Khan, left the government of the centre of his empire's territory "in the hands of his four wives", while "the states governed by daughters made up a belt around the centre"; the principle that guided him was that: "if you can run a household, you can also govern a country" (Kerstin Lückner, Ute Daenschel, *A history of the world with the women put back in*, translated from English by Aurelia Ulici, Bucharest, Litera, p. 247; further quoted as: Lückner, Daenschel, *A history of the world...*).

household needs of the family and to raise children, being considered the “weaker gender”, both physically and intellectually. The seed of this idea was found and perpetuated by the scribes – philosophers, historians, doctors etc. – in the Bible, they were all men. For many centuries they have referred to the banishment of Adam and Eve from Paradise, to the interpretation of the Apostle Paul's statement to the effect that women must be silent in the assemblies, for they are not allowed to speak, but to be obedient, in order to justify their beliefs. Over time, they have commented, investigated, analyzed, convicted, discriminated against² the woman from different points of view, limited, nonetheless, by the temporal boundaries of the epochs in which they lived. Science has evolved, times have also changed, but outdated mindsets have endured for a long time.

The Romanian society functioned according to the same principle: the man was the head of the family and could carry out his activity both inside and outside it, the woman was in charge of the house³ and the household, her participation in public life, in whatever form it may have been, being a right earned quite late. Nicolae Iorga, in *Femeile în istoria neamului nostru – chipuri, datine, fapte, mărturii*⁴, was noting that: “Women who would write, make

In general, laws/tradition required men to go to work or war, and women to stay at home especially if they were mothers, even in more permissive societies. The Greek historian Herodotus, for example, on his return from his trip to Egypt, spoke to his friends about an upside-down world, in which “their [women's] behaviour and customs are quite different from other peoples in all respects. Egyptian women go to the market to trade, while the men stay at home and weave. The laws of Egypt gave women rights that were not commonplace in other civilizations of the time: they were allowed to manage their own businesses and own or sell land, and when they married, they could keep everything their parents gave them” (Lücker, Daenschel, *A history of the world...*, pp. 41-42).

² Aristotle, for example, believed that “in the womb boys were positioned on the right and girls on the left – an essential difference, because the side of the right hand was traditionally associated with what is good and right” (Lücker, Daenschel, *A history of the world...*, p. 85). He went even further, considering that the woman contributed to the conception in a purely passive manner, “providing the matter of generation in the form of menstrual blood, in addition to fulfilling the role of carrier of what was conceived”. (Gabiella Zuccolin, *Gemenii în Evul Mediu. Probleme filosofice, medicale și teologice*, Bucharest, Polirom, 2020, p. 13).

³ Women not only moved from the father's house to that of the husband, but also “adopted” the social condition of the latter. Through a mixed, inappropriate marriage, in the 18th century, they risked losing even their freedom, becoming slaves: “... the Romanian Moldavian woman, who will marry gypsy will also become a gypsy” (on the equivalence of the terms “servant” – “gypsy” see G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Bucharest, Fundația Regală, 1939, p. 79; Iustina Burci, *Minorități etnice în toponimia actuală din Oltenia și Muntenia: țiganii*, in “Cercetări lingvistice. Omagiu Doamnei Profesoare Adriana Stoichițoiu Ichim”, coord. Dragoș Vlad Topală, Craiova, Sitech Press, 2017, pp. 33-34).

⁴ Revised edition and afterword by Lucian Pricop, Bucharest, Cartex Press, 2020, p. 123.

'literature', make up stories or show their feeling through verses was something totally impossible in the old days of our nation”.

Not infrequently, however, in the old days of our nation, when it was necessary, the ladies successfully exceeded their “duties”, whether it was those from the Court or those from the Romanian villages: “In some circumstances she [the Lady] was obliged to mingle, to interfere, being seen free, speaking, deciding and commanding. Namely, whenever her husband was gone, either for inspecting the situation in the country, in walks, at feasts, on journeys or in wars and did not assign – as it was always done in the old world – a steward to substitute him in the leadership of the country; or, even when he would appoint the steward, but did not consider appropriate to leave him the full power, or did not believe him to be fit to represent the Lordship in all its majesty, the Lady replacing, in these cases, the Lord”⁵. Such rights also belonged to her if the children were minors: “The lady was, indeed, regent by right, and whenever we can follow the sources, it is seen that it was so. ... the widow's care for the entire inheritance was her right, according to the custom of the land”⁶. The same is true of commoner women, who took over the management of the household in case of widowhood or long absence of a husband from the family.

The fact that their presence in society was limited also had as a consequence their poor representation in the documents of the time.

Thus, if we analyze the archival documents from before the year 1600, we will find that they were mentioned in very small numbers and only in internal documents of a private character, such as those of inheritance, testamentary, sale-purchase, of judging some causes, “only in that part that refers to the actual content of the document”⁷. After this date, the number of women begins to increase, it is true that quite slowly⁸, however, the documents gradually

⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 108. “We have such commandments signed by Mrs. Elisaveta of Ieremia Movilă, by Safta of Gheorghe Ștefan and even by the peaceful Old Lady of the drunkard Dabija-Voda. They turn to the governors and give the testimony of a judgment fulfilled. They say who the husband is, from whom all the power comes, but they make the royal document written in their name. Below, there is not the seal of the Lord, but the small, delicate seal of ring of the Lady, who is present, listens and, after the advice given to her, and also given to the Lord, decides? (*Ibidem*).

⁶ *Ibidem*, p. 109.

⁷ Corneliu Reguș, Aspazia Reguș, *Antroponimia feminină din documentele interne. Sec. XIV-XVI*, in SCO, no. 1/1995, Craiova, Universitaria Press, p. 143.

⁸ Nicolae Iorga (*op. cit.*, p. 116) showed that it was only in the 18th century, “with its western influences, which came to us straightforwardly, or through the world of merchants, dragomans and ambassadors from the Pera of Constantinople, that the era of a visible and heard life of the women begins”. At the European level, even though in the medieval city women could take care of their own affairs, they “were not allowed to participate in public affairs. The public offices, the

capture the diversification of their quality; thus, we can meet women in the hypostasis of: buyer⁹ or seller¹⁰ of some goods (material or not¹¹), of witness¹², of defendant¹³ in various cases, the wife was equal to the husband, from a legal point of view, or, at other times, superior to him¹⁴, women exchange estates¹⁵, but in most cases, they are mentioned in their capacity of the¹⁶ of spouse, mother, sister-in-law, sister, daughter-in-law, aunt of someone.

The limitation of women's participation in social life is observed not only from the reduced frequency of appearance in civil acts, but also from the way in which their mention was made, most often in relation to the person occupying the position of head of the family; thus, for a long time, the woman continued to be someone's daughter, wife or sister and to be represented, in legal matters, by a male representative (unless they did not hold the position themselves).

courts, the treasury, the city council, the mayor's office and the schools were all reserved only for men." (Lücker, Daenschel, *A history of the world...*, p. 223).

⁹ "... And Bran, Stanca's man, did not want to buy that place, and Stanca came to buy it for her son, Tudor, to be his estate forever, because all that was left from Stanciul, Tudor's father, all were consumed in Bran's house with the former wife of his" (*Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, DRH, vol. XXXVI, 1651, drawn up by Oana Rizescu și Marcel Dumitru Ciucă, Bucharest, Romanian Academy Press, 2006, document no. 54, from March 20th 1651).

¹⁰ "And again, this is to be for deacon Gavrilă, the land in the village in Șcheai, four more fathoms, which was bought by the old Sar, the grandfather of Gavrilă the deacon, from Vișa, Badea's daughter..." (DRH, vol. XXXVI, 1651, document no. 124, from June 17th 1651); "And again, let it be for Deacon Gavrilă, an acre of land and a part of the vineyard in the hill of Șceailor, because the old Sar bought from Dochiiia..." (*Ibidem*).

¹¹ "That is, I, Lady Vlădae... am hereby writing and acknowledging in this document... it shall be known that I sold to him [jupan Ghiormei vel ban Krlevski] 1 gypsy woman, namely Musa, the gypsy..." (DRH, vol. XXXII, 1647, drawn up by Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, Bucharest, Romanian Academy Press, 2001, document no. 188, from June 22nd 1647).

¹² "... And for faithfulness, we also put our fingers below, instead of the seal. ... I, Manole. I, Stoica. I, Pătru. Dragomir. Bogdan. Rusin. Radul. Hrana. Iane. Cârstea. Stan. Ana of Pătru" (DRH, vol. XXXVI, 1651, document no. 54, from June 20th 1651).

¹³ "That is, we, these 4 boyars, ... who were given, by our lord, Matei Basarab Voivode, judges from the court, to ponder upon and give their sentence to Constandin and his lady, Despa, the daughter of Dumitru the secretary..." (DRH, vol. XXXVI, 1651, document no. 36, from February 20th 1651).

¹⁴ "Thus I, Mariia, the daughter of the uncle Tatul Stănimirescul, together with my husband, Stoian, and with our nephews, called Stoica and Neaga, my siter's sons, called Vlada... we are writing and acknowledging hereby... to be known that we have sold them our entire estate from ..." (DRH, vol. XXXVI, 1651, doc. no. 227, from October 25th 1651).

¹⁵ "... and Lady Catalina, the wife of Căzan, after his passing-away, exchange with Lady Velica, the daughter of Preda... that is, Lady Catalina gave Lady Velica all her late husband's parts..., and Lady Velica gave Lady Catalina her part from Baie... and they changed the land willingly" (DRH, vol. XXX, Bucharest, Romanian Academy Press, volume drawn up by Violeta Barbu, Marieta Chipper, Gheorghe Lazăr, 1998, document no. 144, from May 5th 1645).

¹⁶ Catalina is Căzan's wife, Pătru's mother, sister of Armeanca, sister-in-law of Pătru the equerry, daughter-in-law of Căzan, the sword-bearer of Șuici, Barbu Brădescu's aunt – doc. 144 (DRH XXX document no. 144, from May 5th 1645).

The system of the Romanian denomination also reflects this fact. In the current inventory of surnames, there are very few anthroponyms that are feminine, compared to the masculine ones. From a social point of view, the woman bears, all her life, only the name of baptism, the other element of her denomination formula being represented, at the official level, first by the name of the father, then by that of the husband¹⁷, according to the principle that "... the common name of the kin, as well as the individual to whom it belongs, is chosen on the line of male descendants"¹⁸, and a "uterine affiliation"¹⁹ is very rare. However, there are situations in which the supporter of the family or the beneficiary of a royal act of appropriation was a woman (most often a widow). In such cases, the descendants²⁰ would make use of her name. The censuses²¹ from the 17th-18th centuries contain a significant number of examples, in which men relate to women, whether they are husbands, sons, brothers or sons-in-law.

Other situations in which there is a change in social roles between man and woman, "a fragment of social life"²², as Henri H. Stahl called him, are "ginerirea pe curte" – approx.: the adopting of the son-in-law²³ and assuming the wife's wealth, customs registered in the commune of Drăguș. In the first case, if "... in a household there is no son: the rule of men's ultimogeniture, which claims that ... the youngest of the sons to remain in the old house... cannot be applied"²⁴ and then the son-in-law who enters the house of his wife and, respectively, into that of the father-in-law, takes his name as well. In other

¹⁷ I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Bucharest, 1969, p. 140. In modern societies, legislation allows women to keep their own name or add to it that of their husband.

¹⁸ Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, Bucharest, 1936, p. 74.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ N. A. Constantinescu (*Dicționar onomastic românesc*, Bucharest, Romanian Academy Press, 1963, p. XXXIV) stated that "when the royal document is addressed to a widow, the sons and grandchildren take, instead of the patronymic, the name of the mother, the holder of the document, who is the first holder of the right to property".

²¹ We used, in the present work, examples extracted from *Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, partea a I-II, Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1774 și 1773*, Science Academy of Moldavian Republic. History Institute. Știința Press, Chișinău, 1975; *Monografia județului Dolj. Catagrafia din 1831*, in "Oltenia. Documente. Cercetări. Culegeri", Craiova, 1944; *Dicționarul toponimic al României. Oltenia (DTRO)* (under the editorial board of prof. Gh. Bolocan, PhD), vol. 1 (A-B), Craiova, Editura Universitaria, 1993 and next.

²² Henri H. Stahl, *Sistemul onomastic drăgușan (regula „ginerii pe curte")*, in "Arhiva pentru Știința și Reforma Socială", no. 1-2, year XII, 1934, p. 83.

²³ *Ibidem*, pp. 83-95.

²⁴ *Ibidem*, pp. 84-85.

circumstances, the representative of the household is even a woman – a widow, as said before – and the man who moves into the house also takes her name²⁵.

The means by which filiation was established in the period before the fixation of the official denomination formula are unitary: it does not matter the gender of the one who runs the household. The difference is made by the numerical ratio between the two sexes, to the detriment of the female one, as it has been already noticed.

It can be found, from documents, that the analytical formula²⁶ of denomination, although inconvenient in form²⁷ – especially when someone's name had to be used in official documents – it was, however, more certain, in the sense that the use of auxiliary terms expressing the degree of kinship (*son, brother, brother, brother-in-law, etc.*) or the genitive putting in the name of the one referred to (usually with the help of the possessive article *a, al lui – his*) ruled out any ambiguity as to the establishment of blood kinship. These are, in fact, proto-methods of indicating parentage, widely found in human societies²⁸.

²⁵ It happens to take, in fact, the name of the woman's ex-husband: "Măriuța Hulpîi, the daughter of Gheorghe of Hulpîi with Liuka Hulpîi, married George of Donesii. Thus, he got the name of Măriuța lu Gheorghe of Donesii. Her husband died. She remained in the household and continued to bear her husband's name. Her second husband came to live in her house, that is, in the household of the deceased husband, as such, this second husband, Dumitru Gherman born Dumitru of Vasile Ghikii Onii, changed his name to Dumitru Donesii after the first man of his wife" (Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 94). The phenomenon of "gineririi pe curte" was also noted by Romulus Vulcănescu (*Etnologie juridică*, Bucharest, Socialist Republic of Romanian Academy Press, 1970, p. 113), who spoke of: "the double suffixion of the name acquired by the man who entered by marriage into his wife's house, «bărbatul ginerit – the man living in his wife's household» (in Oltenia) and «însurățit» (in Moldova). The «marital name» was formed as follows: Ionul Voiculeștii from Cloșani, that is, Ion the husband of Voiculeasca (from the Voiculescu family) from Cloșani; Vasile Marianul Bălănoaiei from Urzești, that is, Vasile of Maria, daughter of Bălănoaia from Urzești".

²⁶ The synthetic formula used the suffixes in expressing the lineage: Isaia *Gârdovici* is the son of Gârdea (1409), Giurge *Albotă* is the son of Albu (1468), Grigorcea *Crăciunovici* is the son of Crăciun (1594), Costea *Orășescul* is the son of Orăș (1448) (examples extracted from: Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, Editura enciclopedică română, Bucharest, 1971).

²⁷ Because sometimes it contained real periphrasis: *Ștefan sin Gavril, făclier, la crâcima lui Dumitru, herar*.

²⁸ In the Semitic ones it was used the appellative *ben* (*Ahmed Ben Bella*), in Turkish, *oglu* (*Ceaușoglu*), in Italian, *de, di* (*Di Stefano*), in German *sohn* (*Natansohn*), in English, *son* (*Peterson*), in Irish, *mac* (*MacDonald*), in Slavic, *sin* (*Vasili sin Alexei*), in Hungarian, *fi* (*Petőfi*) etc. – all having the meaning of "the son of..." or the possessive genitive, with *a* in French (*Amathieu, Aucouturier*), the attaching of article *-s* at the end of the names, in English (*Peters, Mertens*) etc. (see Alexandru Gaur, *Nume de persoane*, Bucharest, Editura Științifică, 1965, pp. 73-83).

In the present work, depending on the frequency of their use in the past and the more or less “deep” “traces” that they left in the current inventory of surnames, we have established a hierarchy of these means.

Thus, the denominative constructions made up with *the help of the possessive genitival article*²⁹ „a”, „al” are the most numerous. Here are some examples, excerpted from the quoted censuses: *Gligori a Acsiniei, Antohi a Antiohioaei, Pavăl al Anii, Vasăli a Catrinii, Hristodor a Cațaveloaei, Ilie a Călugăriții, Petre al Ciuntoaei, Alicsandru a Crăcănatii, Bogdan al Crăciunesii, Toader a Crâstnii, Constantin a Crețoaei, Luca a Dafinii, Vasile a Dafinii, Gligore a Dobrii, Ioniță a Dumitrii, Gligoraș a Florei, Iordachi a Florii, Andrei a Frăsâni, Pavăl a Frișoaei, Gheorghe al Gafiței, Luca a Gavriiloai, Bucur a Gheorghitoaei, Vasile a Ghiniței, Gligoraș a Gligoroaei, Neculaiu al Gusoaei, Ștefan a Ignătoai, Vasile a Ilincăi, Dămian al Ioanii, Ion al Ioanei, Toader a Ioanei, Iordachi a Iordăchioaei, Vasăle a Iordăchioaei, Ilie a Lupei, Costandin al Lupoaei, Toader a Măicuții, Costantin a Marfii, Ștefan al Maricăi, Ștefan a Mariei, Costandin a Mănoae, Ilie a Mărandii, Pană a Mărculesii, Miron al Măricăi, Toader a Măriuțai, Gheorghe a Măriuții, Apostol a Mândriiloai, Gheorghe a Midei, Andrei a Naftii, Marin a Neculii, Păun a Nedelii, Andronache al Nichitii, Costandin a Niculii, Stoica a Păsculesii, Costandin a Pântioae, Iordache al Popascăi, Miron a Rusanđii, Ștefan a Sandei, Neculai a Sămionesii, Iftimie al Sofroniei, Toader al Stancăi, Gligoraș a Stănesii, Ion a Stratii, Onofrei al Suhăriței, Ștefan a Susăniții, Petre a Șchioapei, Ion al Ștefanei, Mitre a Ștefanei, Șerban al Ștefanii, Costandin a Ștefănesii, Mihăilă a Tofănesii, Nistor a Tomulesii, Marin a Vasilcăi, Ioniță al Tofănesii, Alicsandru a Tănăsoai, Adam a Urătii, Costandin al Varvarii, Ioniță al Varvarii, Timofți a Vasiloaei, Gavril a Zamfirii etc.*

Few observations are to be made on this material.

1. There is no rule in the use of one or another of the forms of the possessive-genitival article. Sometimes the agreement is made with the male person (*Andronache al Nichitii*), other times, with the feminine gender (*Marin a Neculii*). The explanation lies in how the reviewers who compiled the censuses recorded these names.

2. The status of the feminine element of denomination, referred to in the establishment³⁰ of the lineage, could be both that of: a) name – *Acsinia, Ana,*

²⁹ In the villages, the phenomenon is still present in the oral expression. With the mention that its use no longer implies the idea of economic and social dependence of one individual towards another; a person less known in the community or who bears a name frequently found in that space is more easily “discerned” by associating his name with that of his predecessor or close relative.

³⁰ In *Dicționar al numelor de familie românești* (Bucharest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 13), Iorgu Iordan noted that: “The surname of the children could be the mother's name,

Măriuța, Rusanda, Sanda, Zamfira etc.; b) bynames (usually, an andronym) – Gligoroaia, Iordăchioaia, Mărculeasa, Păsculeasa, Tomuleasa, Vasiloaia etc.; c) nicknames – Crăcănata, Groasa, Șchioapa etc.; d) bynames originated from a trade or a profession – Călugărița etc.

3. With time, in many cases, the possessive article, in a first phase, was part of the female name: Ioniță *Ababii*, Gheorghii *Ababii*, Neculaiu *Amamei* etc. At the moment, we find these last names³¹, in large numbers, in the region of Moldova. Iată doar câteva dintre ele, întâlnite la nivelul literei *a*: *Aancuței*, *Aanei*, *Aanicăi*, *Aaniței*, *Ababei*, *Ababii*, *Abăcioaei*, *Abălașei*, *Abetegei*, *Abobocioaie*, *Acatincăi*, *Acatrinuței*, *Acasandrei*, *Adomnicăi*, *Aelenei*, *Agafiței*, *Aioanei*, *Airinii*, *Amândiței*, *Amăricuței*, *Amarinei*, *Aoanei*, *Aprofirii*, *Aruxandei*, *Asavei*, *Asiminei*, *Astanei*, *Aștefanei*, *Atudoricăi*, *Aulienii*, *Avarvarii*, *Azoicăi* etc.

4. As new generations follow each other, and the direct connection with the head of the family is diluted, the article has disappeared altogether. Only the articulated genitive form is preserved: Gheorghii *Anghelinii*, Toader *Anghelinii*, Miron *Anghelușăi*, Ion *Darii*, Petre *Ilenii*, Năstasă *Măriuții* etc. Such patronymics also appear in the current onomastics: *Alexandrei*, *Amaliei*, *Anei*, *Aristiței*, *Casandrei*, *Dochiței*, *Elenei*, *Floarei*, *Ilenei*, *Măriuței*, *Nastășiei*, *Sofiței*, *Varvarei*, *Zamferei*.

5. In other situations, the genitive case is replaced by the nominative (the proclitic article is kept): Vasile *Apostoaie*, Iftimie *Achirișoaie*, Marin *Alupoaie*, Micul *Apanaitoaie* etc. Some current surnames: *Aane*, *Ababe*, *Adochița*, *Adomnica*, *Agafița*, *Ailincea*, *Amaria*, *Amarica*, *Amariața*, *Asalomia*, *Avasilca* etc. În *Probleme controversate în cercetarea onomastică românească*³², Teodor Oanca talks about the degramaticalization of the possessive article: “When *Almariei*, *Amariei*, etc. were transmitted as surnames to the next generations, the possessive-genitival article was not always motivated, reaching situations like *Ion Amariei*, *Ana Almariei* etc. It results that the possessive-genitival article

without any formal modification, just like when the name of the father intervened: *Ilinca*, *Maria* etc. ...” or “... mother's name... suffixed: to the name, that is most often the husband's, a female suffix is added to show that it is a woman. For example: *Mântuleasa*, *Dobrițoaia* etc. At first, these names had the form of genitive: *a Mântulesei*, *a Dobrițoaiei* etc. Being relatively cumbersome, it was resorted to the form of the direct case (the nominative) much easier to handle. Sometimes the genitive remained, but without the ante-positioned article and without the final *i*: *Boculesi*, for instance, is, originally, *a Boculesii*”.

³¹ The examples of current anthroponyms were extracted from BDAR – The database from the archive of the Onomastics Laboratory at the Faculty of Letters, University of Craiova, made up in 1994.

³² Craiova, “Scrisul românesc” Press, 1996, p. 28.

no longer functioned as in the primary relationship of sonship when it was motivated, but de-grammaticized”.

6. In the current patronymic inventory, there are names of a person that can be found in all three hypostases (from points 3., 4. and 5.) and in several graphic forms. We present some examples in which the anthroponomic series has, as its starting point, a first name:

– feminine: **Cassandra**, *Acasandre*, *Acasandrei*, *Acasandri*, *Acasandrie*, *Acasandrii*, *Casandre*, *Casandrei* (și derivatele *Casandroi* și *Casandru*); **Catrina**, *Catrinei*, *Acatrine*, *Acatrinei*, *Acatrini*, *Acatrinie*, *Acatrinii*, *Acatrinuței* (și derivatele *Catrinaru*, *Catrinoi*, *Catrinioiu*, *Catrinescu*);

– masculine: **David** – *Davidoaia*, *Davidoea*, *Davidoaie*, *Davidoea*, *Davidoei*, *Adavidoea*, *Adavidoei*, *Adavidoei*, *Adavidoeaie*, *Adavidoeaiei*.

7. We also record the following situation, in which the reference to the mother's name also implies her marital status. When the woman is not married, “posthumous sons or bastards usually get the matronymic: *a Irinii*, *a Stancăi*, *a Stratini*”³³. Romulus Vulcănescu, in *op. cit.*, was as well noticing: “Adding a prefix to the name of the mother: *Ion Asaftei*, which meant *Ion of Safta*; *Gheorghe Avasilichii*, that is, *Gheorghe of Vasilica*. In these cases, they were generally called (especially in Moldova) “love children”. ... By suffixing the name with the partitive *a* ... the illegitimate condition of the woman was repressed and the lineage cut off” (p. 113).

*

Other elements with the help of which the lineage was expressed in the past, but which did not leave traces in the current anthroponymy just like the previous ones, are the appellations (Slavic and Romanian) that give degrees of kinship. We made a taxonomy of them according to frequency. The order is as follows:

– sl. **sin**³⁴ (rom. “fiu” – son): *Ion sin Andreeșoia*, *Vasâle sin Anii*, *Grigorii sin Anisii*, *Gavril sin babii Anișii*, *Hurmuzachi sin Armășoaei*, *Hilip sin Babii*, *Neculai sin Catrinii*, *Toader sin Chilinei*, *Nistor sin Chițăi*, *Gheorghii sin Ciudenesii*, *Ștefan sin Costindoea*, *Ioniță sin Crăciunii*, *Sandul sin Despii*, *Ichim sin Dimicioae*, *Stan sin Dochii*, *Manole sin Doichițăi*, *Gheorghe sin Dumitrăceasa*, *Lupu sin Fuserii*, *Ion sin Gherghina*, *Chiriac sin Gologănesii*, *Ion sin Grigorășoaei*, *Vasile sin Ilincăi*, *Costandin sin Ionesii*, *Neculai sin Irinii*, *Simion sin Lăzăroaei*, *Sandul sin Loghinesii*, *Toader sin Marăi*, *Marin sin Mălinii*,

³³ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. XXXIV.

³⁴ “... preceded by term *sân*, “son”, the mother's name thus constitutes a matronymic with legal value, thus obligatory for the descendants, because it affirms and legitimizes the right of co-heir to the mother's inheritance” (N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. XXXIV).

Ursul sin Mântăloai, Neculae sin Mărinesii, Simeon sin Mărioarii, Gligore sin Măriuții, Neculai sin Măriuții, Ion sin Mitroaei, Vasile sin Moșoae, Gavril sin Năstăsoae, Ion sin Neculăesii, Ion sin Neculii, Costandin sin Nicolăesii, Ifrim sin Nemțoaei, Pătrașul sin Păsătoaei, Vasile sin Petroae, Iftimie sin Pleșcăi, Racoviță sin Rățoae, Dumitru sin Saftai, Ioniță sin Smărăndii, Ion sin Simionesii, Grigori sin Soficăi, Săverin sin Sofie, Grigori sin Sofroniei, Zaharia sin Spătăriții, Vasăle sin Spătăriții, Ioniță sin Ștefanii, Sandul sin Ștefanii, Ion sin Urâtei, Alecsandru sin Ursulesii, Toader sin Văcăriții, Lupul sin Vădanei, Hilimon sin Vicovăniții, Vasăle sin Zaharoaei etc.;

– sl. **zet** (rom. “ginere” – son-in-law): *Gavril zet Anița, Nițul zet Bărboai, Andronic zet Brândușii, Andrei zet Căpătoaei, Ilie zet Călinii, Nistor zet Chiruții, Mihalache zet Efrotia, Todor zet Floarei, Iftimie zet Ghiniței, Costandin zet Goroae, Dumitru zet Grigoroaei, Niță zet Luțoai, Costea zet Oșăloaei, Ifrim zet Părpăloaei, Manolachi zet Păscălinii, Costin zet Păvăloaei, Gheorghică zet Puicăi, Angheluță zet Purcăriții, Ilie zet Șerbănesii, Gheorghii zet Trifănesii, Gavril Pocitanii zet Țintii, Sandul zet Urătii etc.*

– sl. **brat** (rom. “frate” – brother): *Neculai brat Istinii, Alexa brat Marii, Luca brat Dobrii etc.;*

– rom. **nepot** – grandson: *Grigoraș nepot Andronesii; Ion nepot Catrinei; Pavăl nepot Românesei etc.;*

– rom. **cumnat** – brother-in-law: *Marian cumnat Săvoaiei;*

– rom. **fată** – girl: *Mariia fată Haritonii;*

– rom. **fecior**³⁵ – lad: *Feciorul Artenesii.*

The material submitted generates observations similar to those in the previous case, as regards the function of the female anthroponyms referred to; this is also different here – first name (*Ana, Catrina, Dochița, Floarea, Haritoana, Ilinca* etc.), andronym bynames (*Dumitrăceasa, Loghineasa, Neculăeasa, Simioneasa, Șerbăneasa, Ursuleasa* etc.), names of trades or professions (*Fuserița, Văcărița, Purcărița*) etc.

The presence on the first place, in the composition of the analytical denominative formula, of the Slavic appellations – *sin, zet, brat* – it was imposed, on the one hand, by the administrative system existing at that time, and on the other hand, it was due to the meaning of nothing different from that of the Romanian terms of *fiu, ginere, frate*. Some of them would detach from the respective constructions, forming their own first name or surname. In

³⁵ This is one, of the two examples encountered in the researched material (along with *Sin a Anasii Cerbulesii*), in which the name of the son is not even mentioned.

the BDAR archive they are found as patronyms, with variable frequencies: *Bratu* – 21.195³⁶, *Fecioru* – 1.274, *Fiica* – 6, *Fiu* – 127, *Fata* – 72, *Frate* – 100, *Nepotu* – 143, *Nora* – 3, *Sin* – 1.171, *Sora* – 2.903, *Zet* – 569.

It can also be noted, from the examples cited, that both sons and brothers or sons-in-law acquire social or legal identity, in the community, only in relation to the one who represents the head of the family, in our case a woman. Thus, many times, two, three or even four individuals who share a single household relate to the same person: *Ion sin Istinii / Toader sin Istinii / Neculai brat Istinii*; *Sandul zet Gheorghîtoae / Toma sin Gheorghîtoae / Tudose sin Gherghîtoae / Ursache sin Gheorghîtoae*; *Ignat a Sandii / Ioniță a Sandii / Grigore a Sandii / Toader a Sandii* etc.

*

If in the above cases, the status of the person referred to in establishing the relationship of kinship is that of his own name, the Censuses also record the following formulae, in which the function of the denominative element is that of nickname or byname:

– made with possessive article *a/al*: *Costandin a bărbierîții, Grigori a bucătăriții, Constantin a ciobăniții, Vasile a ciobăniții, Maței a ciubotăriții, Manoli al morăriții, Ion a păscăriții, Ștefan al prescurniții, Lupul al prisăcăriții, Leonte al rotăriții* etc.;

– made using auxiliary terms:

sin: *Dumitru sin călugăriții, Zaharie sin călugăriții, Năstasă sin căpităniții, Lupașcu sin căraușiții, Neculai sin cofetăriții, Ion sin cojocărița, Timofte sin crăcimăriții, Dima sin mătăsăriții, Ion sin pâslăriții, Gligore sin preotesii, Sandul sin preotesii, Andrei sin văcăriței, Ștefan sin vierții* etc.;

zet: *Constantin zet herghelegiții, Grigore zet pisăriței, Oancea zet vorniciții* etc.;

grandson: *Vasile nepot pescăriței* etc.

We mention them here because the female terms in question could represent – at the time of establishing the obligation to adopt a patronym – potential surnames.

*

³⁶ The figures represent the number of carriers, at the level of 1994, the date on which the BDAR was established.

Toponymy also gives us, at the moment, a whole series of examples in which a male person³⁷ establishes its blood kinship by reference to a female predecessor. Here are just a few situations and examples:

a) denominative constructions made up using the genitive case accompanied by the possessive genitival article: *Balta lu Gheorghe a Mirii* (MH), *Balta lu Gheorghe al Dumitri* (MH), *Balta lu Iorgu al Anei* (VL), *Cișmeaua lu Nae al Mandii* (DJ), *Conacu lu Codin al Ioanii* (GJ), *Conacu lu Gheorghe al Ghigoanei* (GJ), *Conacu lu Ion al Stancăi* (GJ), *Curătura lui Mihai al Ioanei* (MH), *Curătura lui Mihai al Ioanei* (VL), *Drumu lu Ghiță al Câții* (VL), *Drumu lu Mitru al Virii* (DJ), *Drumu lu Nică al Păpoaicăi* (VL), *Fântâna lu Gheorge a Strâmbii* (VL), *Fântâna lu Gheorghe al Lisandrii* (VL), *Fântâna lu Ilie al Dafinii* (DJ), *Fântâna lu Ion al Lenii* (DJ), *Fântâna lu Ionică al Floricăi* (DJ), *Fântâna lu Ioniță al Rinii* (DJ), *Pădurea lu Dumitru a lui Mihai al Mândri* (GJ), *Pădurea lu Nicolae a lu Maria* (GJ), *Pârâu lu Gheorghe al Anii* (GJ), *Pivnița lu Niță al Vetii* (GJ), *Plațu lu Mărin al Floarii* (MH), *Podu de la Nae a lu Sanda* (MH), *Podu la Nae al Anglițai* (GJ), *Poiana lu Ion a Maricăi* (VL), *Știubeiu lu Ion al Dinii* (MH), *Știubeiu lu Ion al Stanii* (GJ), *Știubeiu lu Melache al Aniț* (MH), *Știubeiu lu Oane al Ioanei* (VL) etc.

b) denominative constructions made up with the synthetic genitive: *Căsoaia lu Pătru Dobriț* (VL), *Drumu lu Pătru Stanii* (MH), *Pârâu lu Petru Ioanii* (GJ), *Pârâu lu Voicu Anghelinii* (GJ), *Podu lu Radu Păunii* (VL), *Știubeiu lu Gicu Stanchii* (GJ), *Știubeiu lu Nicu Bălașii* (MH) etc.

*

The name is a complex structure with a long evolution in the history of human society, important in establishing blood kinship, which guarantees the transmission of nominal and material heritage to the descendants. The belonging to a family group was done in the past by establishing parentage, by referring to predecessors, most often on the paternal line, but also on the maternal line, when the situation imposed it. We have presented, within the pages of the work, the circumstances (culturally, socially, economically conditioned) in which the identity of the members of a family was established matrilineally and also the linguistic means used in the composition of matronymic anthroponyms.

³⁷ The cases in which one female person relates to another of the same sex are poorly represented in the economics of the model we are analysing. Here are some examples: *Știubeiu Floarii Păunii* (GJ), *Poiana Linii Catrinii* (OT).

Bibliography

Burci, Iustina, *Minorități etnice în toponimia actuală din Oltenia și Muntenia: țigani*, in „Cercetări lingvistice. Omagiu Doamnei Profesoare Adriana Stoichițoiu Ichim”, coordinator Dragoș Vlad Topală, Craiova, Sitech Publishing House, 2017, pp. 31-49.

Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic românesc*, Bucharest, Romanian Academy Publishing House, 1963.

Coteanu, I., *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Bucharest, Romanian Academy Publishing House, 1969.

Dicționarul toponimic al României. Oltenia (DTRO) (coordinator prof. Gh. Bolocan, PhD), vol. 1 (A-B), published at Craiova, Universitaria Publishing House, 1993 și urm.

Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, DRH, vol. XXX, Bucharest, Romanian Academy Publishing House, made by Violeta Barbu, Marieta Chipere, Gheorghe Lazăr, 1998.

Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, DRH, vol. XXXII, 1647, made by Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, Bucharest, Romanian Academy Publishing House, 2001.

Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, DRH, vol. XXXVI, 1651, made by Oana Rizescu și Marcel Dumitru Ciucă, Bucharest, Romanian Academy Publishing House, 2006.

Graur, Alexandru, *Nume de persoane*, Bucharest, Scientific Publishing House, 1965.

Jordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*, Bucharest, Scientific and Encyclopedic Publishing House, 1983.

Iorga, Nicolae, *Femeile în istoria neamului nostru – chipuri, datine, fapte, mărturii*, revised and completed edition Lucian Pricop, Bucharest, Cartex Publishing House, 2020.

Lücker, Kerstin, Daenschel, Ute, *O istorie a lumii... cu femeile în prim plan*, traducere din limba engleză de Aurelia Ulici, Bucharest, Litera.

Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, partea a I-II, Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1774 și 1773, Academia de Științe a Republicii Moldovenești, Institutul de Istorie, Știința Publishing House, Chișinău, 1975.

Monografia județului Dolj. Catagrafia din 1831, în „Oltenia. Documente. Cercetări. Culegeri”, Craiova, 1944.

Oancă, Teodor, *Probleme controversate în cercetarea onomastică românească*, Craiova, „Scrisul românesc” Publishing House, 1996.

Pașca, Șt., *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, Bucharest, 1936.

Potra, G., *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Bucharest, Fundația Regală Publishing House, 1939.

Reguș, Corneliu, Reguș, Aspazia, *Antroponimia feminină din documentele interne. Sec. XIV-XVI*, în SCO, nr. 1/1995, Craiova, Universitaria Publishing House, pp. 143-224.

Stahl, Henri H., *Sistemul onomastic drăgușan (regula „gineririi pe curte”)*, în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, nr. 1-2, an XII, 1934, pp. 83-95.

Stoicescu, Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, Bucharest, Editura enciclopedică română, 1971.

Vulcănescu, Romulus, *Etnologie juridică*, Bucharest, the Socialist Republic of Romania Academy Publishing, 1970.

Zuccolin, Gabriella, *Gemenii în Evul Mediu. Probleme filosofice, medicale și teologice*, Bucharest, Polirom, 2020.

Online bibliography

<https://historia.ro/sectiune/general/viata-grecoaicelor-in-antichitate-divinitatea-a-567645.html> (site accesat în data de 01.10.2022).